

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«РІВНЕНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ»
РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

ВИПУСК XIV

*Матеріали наукової конференції
присвячені 120-річчю музейної справи
на Рівненщині*

РІВНЕ - 2016

ББК 63. 4 (4 Укр – 4 Рів) : 79.1 : 79.0
УДК 902 (447 . 81) : 069 : 351.853

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою
Рівненського обласного краєзнавчого музею*

Редакційна група:
БУЛИГА Олександр Степанович (голова)
РОМАНЧУК Олег Степанович
ЛУЦЬ Віктор Данилович
МОРОЗОВА Ольга Володимирівна

Відповідальний за випуск: Олександр Булига

Комп'ютерна верстка та дизайн: Віктор Луць, Ольга Морозова

Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею.

Зб. наук. праць. Випуск XIV: Матеріали наукової конференції присвяченої 120-річчю музейної справи на Рівненщині. – Рівне : Дятлик М., 2016. – 285 с., іл., табл.
ISBN 978-617-515-212-6

У науковому збірнику опубліковано матеріали присвячені 120-річчю музейної справи на Рівненщині.

Видання розраховане на викладачів, істориків, культурологів, етнографів, мистецтвознавців, музейних працівників та студентів.

ББК 63. 4 (4 Укр – 4 Рів) : 79.1 : 79.0
УДК 902 (447 . 81) : 069 : 351.853

Друкується в авторській редакції.

Відповідальність за достовірність наданої інформації несуть автори.

Редакційна група може не поділять думок і концепцій авторів.

ЗМІСТ

МУЗЕЙНА СПРАВА

Булига О. Рівненський обласний краєзнавчий музей – продовжувач справи започаткованої Федором Штейнгелем	5
Прищепя О. Музейні осередки в культурному ландшафті повітових міст Правобережної України (друга половина XIX – початок XX ст.).....	9
Вакулка А. Костопільський районний краєзнавчий музей.....	13
Шлапак Л. Музеї недержавної форми власності (громадські) у Рівненській області: сучасний стан і перспективи розвитку	17
Марчук І., Черницька І. 10 років відділу «Інститут дослідів Волині» Рівненського обласного краєзнавчого музею	20
Мушировський В. Обстежувальні та рятувальні експедиції Рівненського краєзнавчого музею: пам'яті П. М. Жолтовського присвячується (до 30-річчя від дня смерті вченого)	22
Українець А. Експедиційні дослідження народного одягу мешканців Рівненщини на межі XX – XXI століть	28
Каук Т. Музей і школа: партнерство в освітньо-виховному процесі	34
Юрчук О. Музей в соціокультурному просторі регіону: рік 2015	39
Діденко А., Трошинська О. Національний історико-культурний заповідник «Чигирин»: сьогодення та перспективи розвитку	50
Западенко І. Музейні форуми в ДІКЗ «Межибіж»: змагання та обмін досвідом музейництва	52
Мельничук Л. Фундатори мистецького музейництва на Слобожанщині	56
Кукурудза А. Особливості та перспективи музейного вивчення артефактів АТО в контексті російсько-української інформаційної війни (теоретичний та практичний виміри)	60
Кукса Н. Культурницько-просвітницька розважальна програма «Ігри, розваги та забавлянки старого Суботова»	64
Маслов Д. Використання методів просторової реконструкції історико-культурних об'єктів у музейній та виставковій справі	66
Парацій В. Замкові комплекси як об'єкти музеєфікації(з акцентом на землі Тернопілля): до постановки проблеми	70
Скавронський П. Музейне діловодство як засіб раціонального управління.....	74

МУЗЕЙНІ КОЛЕКЦІЇ

Бендюк М. Мистецтвознавчий аналіз колекції Острозького музею в довоєнний період.....	83
Пашковська А. Творчість Олександра Гурістюка та колекція його картин з фондів РОКМ	100
Прокопенко К. Відреставровані графічні твори з колекції НІЕЗ «Переяслав»	104
Нікольченко Ю., Жабська Т. Артефактні документи серед колекцій Маріупольського краєзнавчого музею	106
Одолінська І. Трансформації гербів на монетах країн Центральної, Східної Європи (Східна та Західна Німеччина, Чехословаччина, Угорщина, Польща) в період II пол. XX – поч. XXI ст. зі збірки РОКМ.....	112
Стоян Л. Боністична колекція Сарненського історико-етнографічного музею як особливе джерело вивчення історії краю.....	115
Ревага В. Відображення козацької тематики на поштових марках фондової колекції Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»	118
Ревага Н. Фондове зібрання ляльок-мотанок Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» та ляльки представлені на конкурсі «Пасхальний дивограй»	121
Приходько В. Особливості зберігання та транспортування музейних предметів	125

ПЕРСОНАЛІЇ

Куліш-Лукашевич І. Три долі (До 145-річчя з дня народження Федора Рудольфовича Штейнгеля).....	130
Кожушко Н. Рівненські вчителі Саймона Сміта.....	137
Данильчук Г. Михайло Носаль. Ретроспективний огляд дослідження (до 130-річчя від дня народження)	140
Леонова Л. Адам Любомирський – останній власник Рівного.....	144
Климчук А. Самуель Копровський – видатний волинський колекціонер	147
Рожко В. Високопреосвященний Геннадій Шиприкевич, архієпископ Січеславський і Чикагський – визначний ієрарх Другого відродження УАПЦ 1941-1944 рр.	150
Семенюк Л. Берестечко і Козацькі Могили в етнографічних дослідженнях Олексі Ошуркевича.....	155
Савчук П. Митець Володимир Степанович Ковальчук	160
Тишкевич Р. Микола Пінчук – літературознавець, краєзнавець, музейний фахівець.....	164

КРАЄЗНАВСТВО

Артюх В. Пам'ятки епохи енеоліту-бронзи в археологічній колекції Львівського музею історії релігії	167
Прищепя Б., Ткач В. Нові ранньослов'янські матеріали з поселення поблизу с. Костянця Дубенського району.....	171
Ткач В. Археологічні пам'ятки, досліджувані Волинською рятівною археологічною експедицією під керівництвом Д. Н. Козака в 1998–2012 роках на берегах Хрінницького водосховища	175
Леонова К. Польський національно-визвольний рух в історії Рівненської гімназії	179
Пономарьова Т. До історії повітроплавства і авіації в Рівному	187
Гром Н. Реставрація та консервація пам'яток історії та культури (на прикладі костелу Святого Івана Хрестителя, м. Дубровиця).....	191
Корчак А., Мельник Ю. Туристичний маршрут: «Музеями північної Брідщини»	195
Бейдик О., Сировець С., Зяблова А. Український туризм: приховані можливості та сучасні тенденції розвитку.....	201
Бердс Дж. Голокост в Рівному: бійня в урочищі Сосонки, листопад 1941 (Уривки). <i>Пер. з англ. Л. Толстуха</i>	208
Мельник В., Левон О. Міклерівський парк маєтку князя М. Радзивілла в селі Підлужне на Волинському Поліссі та його ботанічна колекція.....	213
Володимирець В., Гуцман С., Сауш О. Фітосозологічна оцінка болотно-лучного масиву на північно-західній околиці міста Дубна.....	216

ЗВІТИ ГОРОДОЦЬКОГО МУЗЕЮ

Отчет Городецкого музея Волынской губернии барона Ф. Р. Штейнгель за первый год с 25 ноября 1896 г. по 25 ноября 1897 г.	219
Отчет Городецкого музея Волынской губернии барона Ф. Р. Штейнгель за второй год с 25 ноября 1897 г. по 25 ноября 1898 г.	237
Отчет Городецкого музея Волынской губернии барона Ф. Р. Штейнгель с 26 ноября 1898 г. по 26 ноября 1904 г.	237
Відомості про авторів	279

МУЗЕЙНА СПРАВА

Олександр Булига

РІВНЕНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ – ПРОДОВЖУВАЧ СПРАВИ ЗАПОЧАТКОВАНОЇ ФЕДОРОМ ШТЕЙНГЕЛЕМ

Музейні заклади Рівненщини створювались у різні часи, мали різний профіль, не всі з них, на жаль, збереглись до сьогоднішнього дня. Збираючи, вивчаючи та представляючи для широкого загалу історико-культурні та природничі пам'ятки рідного краю вони намагались вирізнитися особливим притаманним лише для них видом діяльності.

Восени 1996 р., з ініціативи Рівненського обласного краєзнавчого музею, широко відзначалося 100-річчя з часу відкриття першого музейного осередку рівненського краю – Городецького музею. Початок його діяльності музейники Рівненської області вважають відліком своєї професійної біографії. Ідейним натхненником та організатором цього зібрання став Федір Штейнгель. У 1996 р. побачив світ і початковий збірник «Наукових записок Рівненського обласного краєзнавчого музею» присвячений цій ювілейній даті, 2010 р. чергове число цього видання було присвячено 140-річчю з дня народження Федора Штейнгеля.

Необхідно зазначити, що святкування круглої дати в історії Городецького музею, співпадає і з ювілеями інших музейних закладів, що постали на Рівненщині. Десять років тому відбулась конференція присвячена 100-річчю створення, у 1906 р., першого музею у Рівному (до сьогодні, як і городецький не зберігся). Найстарший нині діючий музейний заклад Рівненщини постав 1916-го в Острозі, у відреставрованій Вежі Мурованій, з ініціативи Братства ім. князів Острозьких. Відзначення 100-літнього ювілею музею проходило у вересні цього року на базі Державного історико-культурного заповідника м. Острог, який є його наступником. Саме завдячуючи збірці, що стала формуватись століття тому, сьогодні в Острозі з успіхом працюють Краєзнавчий музей, Музей книги та друкарства та нумізматично-фалеристична виставка.

2016-го й інші музеї області відзначають також ювілейні дати. У вересні 1965 р. Рівненському краєзнавчому музею було передано комплекс споруд колишнього чернечого скита на Козацьких Могилах у селі Пляшева Червоноармійського (тепер Радивилівського) району Рівненської області. 25 років тому, у 1991 р., він став Державним історико-меморіальним заповідником «Поле Берестецької битви». Тоді вже було сформовано основу колекції, завдяки двадцятирічній роботі археологічної експедиції нашого музею під керівництвом Ігоря Свешнікова. 10 вересня 2008 р. заповіднику надано статус Національного. Щорічно, у дев'яту неділю після Великодня, на базі цього музейного закладу відзначається День пам'яті загиблих козаків, який збирає десятки тисяч людей з різних куточків України та світу.

2016 р. минає 10 років від часу заснування Літературного музею Уласа Самчука – відділу Рівненського обласного краєзнавчого музею та 5-річчя відкриття культурно-археологічного центру «Пересопниця». Хоча це наймолодший музейний заклад Рівненщини, він вже привертає увагу проведенням цілої низки оригінальних заходів. Основою його колекції стали предмети з археологічної збірки Рівненського обласного краєзнавчого музею, які було передано до Пересопниці на постійне зберігання.

За останні п'ять років головним туристичним об'єктом серед музеїв Рівненщини став Державний історико-культурний заповідник м. Дубно. Саме в цей період на базі Дубенського замку створено цілий ряд експозицій, як у надбрамному корпусі (де також почала функціонувати православна каплиця та кав'ярня), так і у палацах князів Острозьких та Любомирських, а також казематах. Не випадково в останні роки Державний історико-культурний заповідник м. Дубно став найбільш відвідуваним музеєм Рівненської області. Ми радіємо,

Рис. 1. Диплом видавничого дому ОГО.

що колишній відділ нашого музею сьогодні перебуває на передових позиціях у музейному просторі краю та України.

У Рівному головна увага туристів прикута до Музею бурштину – виставкової зали Рівненського обласного краєзнавчого музею. Як показала робота з туристичними фірмами, від головного музейного закладу Рівного потенційних туристів «відлякує» назва музею, яка є типовою. Проте ті з них, хто відвідав його – змінює власну думку, впевнюючись, що не можна судити про щось лише за найменуванням. Специфіка роботи нашого музею полягає у тому, що його головна діяльність спрямована саме на

місцевих мешканців. Це підтверджує й проведення протягом вже останніх 25-ти років різноманітних заходів, найперше, фольклорно-етнографічного свята «Музейні гостини», що стало улюбленим для багатьох жителів Рівного та області. Свідченням цьому є відзнаки, в тому числі й цього річчя (рис. 1).

Рівненський краєзнавчий загалом утримує першість посеред музеїв області за кількістю створених виставок та проведених масових заходів. Необхідно зазначити, що уже два роки поспіль у травневі дні на базі музею проходить тижневий «Музейний марафон» під час якого, щодня, мають місце різноманітні презентації. Перший «Музейний марафон» відкрився 18 травня 2015 р. у Міжнародний день музеїв. Саме тоді було представлено музичний фільм (кліп) «Люблю музей», ідея створення якого народилась у середовищі нашого музею [1]. До створення цього музейного продукту було залучено: акторів (Станіслав Лозовський та Ніна Ніколаєва) (рис. 2), відеооператора Дмитра Максимчука, композитора Сергія Зінчука, аранжувальника Ярослава Шевчука та режисера Віктора Булигу. Ця робота вже стала своєрідним гімном Рівненського обласного краєзнавчого музею [2].

Першу відзнаку «Люблю музей» отримав у червні минулого року на фестивалі «Храм муз» у Меджибожі. Надалі ця робота посіла перше місце на «12 Months Film Festival» у Румунії, отримала Приз глядацьких симпатій на фестивалі у Перволії (Кіпр), а також здобула перемоги на українських фестивалях «Пілігрим» (Житомир), «Зоряне містечко» (Бердичів) та «Вітрила пригод» (Луцьк). 15 червня 2016 року наш кліп було відзначено на Відкритому міжнародному кінофестивалі CreActive (Дакка, Бангладеш) [3].

З квітня 2013 р., в пам'ять про Героя України – визначного музейника, нашого земляка Бориса Возницького у нас щорічно відбуваються Музейні читання присвячені різноманітним проблемам вивчення, збереження та популяризації історико-культурної спадщини краю.

Традиційним заходом Рівненського обласного краєзнавчого музею є виставка «Золоте сузір'я», що відбувається наприкінці року та вшановує до-

Рис. 2. Виконавці пісні «Люблю музей»

Рис. 3. Відкриття виставки «Золоте сузір'я - 2015».

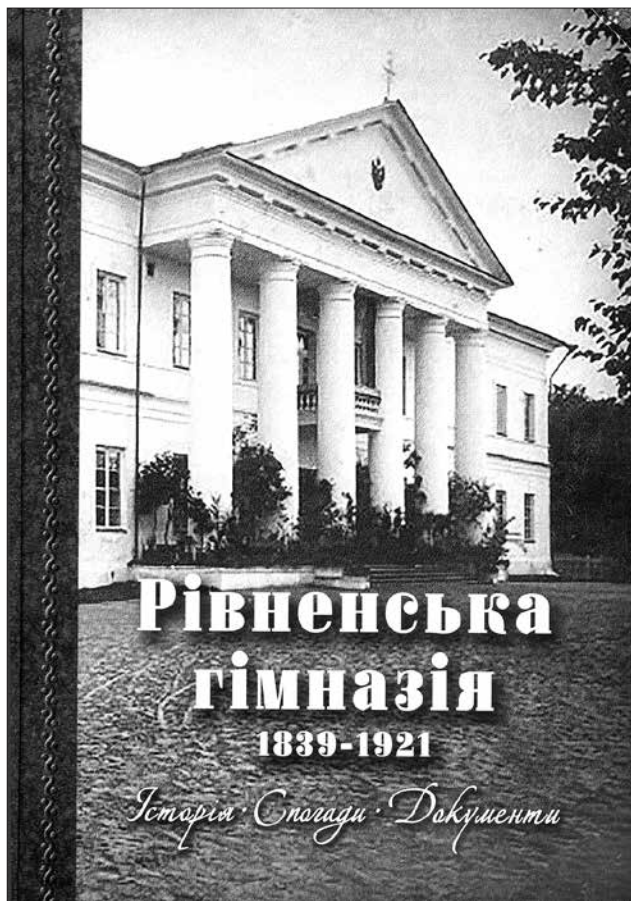

Рис. 4. Титульна сторінка видання
«Рівненська гімназія: 1839-1921.
Історія. Спогади. Документи».

сягнення мешканців краю, які у поточному році досягли п'ятдесятиліття та мають вагомі творчі доробки. Узвичаєною подією Рівного ініційовано нашим музеєм стало проведення свята вулиці Поштової – однієї з найдавніших у нашому місті. Обидва заходи започаткувала завідувача виставковим відділом музею Галина Данильчук (рис. 3).

В останнє десятиріччя активізувалась видавнича діяльність Рівненського обласного краєзнавчого музею, яка не обмежується лиш випуском «Наукових записок», перелік яких представлено наприкінці цього збірника, але й позначена підготовкою цілого ряду інших видань [4] (рис. 4).

Окремо необхідно згадати «Бібліотечку Літературного музею Уласа Самчука у Рівному», яка нараховує вже 26 чисел (рис. 5).

Головною ж проблемою Рівненського обласного краєзнавчого музею на протязі останніх років є необхідність проведення ремонтно-реставраційних робіт його приміщення – пам'ятки архітектури національного значення. Будівля музею «відноситься до стану III непридатного для нормальної експлуатації» [5, арк. 17]. За останнє десятиліття підготовлено відповідну проектно-кошторисну документацію, яка у 2015 р. була корегована [6]. Наприкінці минулого року, після визначення

Рис.5. Видання бібліотечки Музею У. Самчука.

переможця тендерної процедури на проведення ремонтно-реставраційних робіт приміщення Рівненського обласного краєзнавчого музею та отримання погодження Міністерства культури, музейний тендерний комітет змушений був прийняти рішення щодо визнання тендеру, таким, що не відбувся у зв'язку із тим, що правоохоронними органами було виявлено порушення в усіх трьох учасників тендерних торгів.

Новим випробуванням для працівників музею та самого приміщення, стало намагання збудувати, у цьому році, в охоронній зоні нашої пам'ятки дванадцятиповерховий житловий будинок. За підтримки громадськості вдалось поки що припинити плановане будівництво, яке також може

Рис. 6. Диплом фестивалю «Храм муз-2016».

Рис. 7. Змагання зі стрітболу.

негативно вплинути на стан збереження музейної спадщини та його візуальне сприйняття.

Всупереч проблемам та труднощам працівники Рівненського обласного краєзнавчого музею та інших музейних закладів області спрямовують власні зусилля на збір, аналіз, реставрацію та популяризацію історичних набутоків рідного краю. Надіємось, що результати роботи музейників Рівненщини та колег з інших областей України, що представлено у цьому збірнику, зацікавлять тих, кому не байдужа минувшина нашої Батьківщини, хто дбає про належне збереження історичної пам'яті.

Відтворення життя наших предків музейні фахівці здійснюють різноманітними методами та засобами у співробітництві з територіальними громадами, закладами та колективами культури (рис. 6.). Активно музей формує колекцію про земляків, які захищали Україну в зоні АТО, представляючи матеріали в експозиції та проводячи відповідні заходи. Про сучасних героїв рідної землі, про славі сторінки її історії молоде покоління рівнян дізнається під час проведення різноманітних заходів. Прикладом є турнір по стрітболу, який ми проводимо на майданчику перед музеєм, спільно з Обласною спеціалізованою дитячо-юнацькою спортивною школою олімпійського резерву (рис. 7). Учасники цього дійства здобувають перемоги у спортивній боротьбі, а після закінчення змагань дізнаються про подвиги наших земляків, які сьогодні захищають незалежність України, відвідуючи виставку «Герої не вмирають».

Працюючи на ниві збереження історії та природи краю, відтворюючи минувшину та сьогодення за допомогою рухомих пам'яток, видавничих, відео робіт, проводячи експедиції, заходи, презентуючи нові виставки та оригінальні проекти ми з вдячністю згадуємо своїх попередників, посеред яких переднім стоїть ім'я Федора Штейнгеля – організатора та творця першого на Рівненщині музейного зібрання у селі Городок, поблизу Рівного.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

- Музичний кліп – Люблю Музей – YouTube – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=79m0Ngs650I>
- Рівненські театри записали гімн музейників. – Режим доступу: <http://www.dramteatr.com.ua/news/item/2451>.
- Українські фільми відзначено на Відкритому МКФ CreActive – Режим доступу: <http://www.ukrkino.com.ua/news/?id=5461>.
- Пархоменко Т. Календарні звичаї та обряди Рівненщини. – Рівне, 2008. – 199 с., Пошукові роботи в ур. Гурби (2002–2009). Підсумковий звіт. – Рівне, 2009. – 200 с., Марчук І. В. Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський-«Клим Савур». – Рівне, 2009. – 168 с. Пономарьова Т. О. Світла особистість імперії темряви. В. Г. Короленко на Рівненщині: джерела, літературні дослідження та краєзнавчі нариси. – Рівне, 2010. – 304 с., Булига О. Поєднані Волинню. Історико-краєзнавчі нариси. Кіносценарій. – Рівне, 2010. – 232 с., Данильчук Г. Рівне у долях його мешканців. – Рівне, 2012. – 192 с., Міненко Т. В.
- Міненко Р. Є. Документи Центрального Державного Історичного архіву м. Києва, що стосуються м. Рівне: каталог. – Рівне, 2013. – 40 с., Пономарьова Т., Булига О. Переправа незабуття. Історія однієї експедиції. – Луцьк, 2014. – 188 с., Рівненська гімназія: 1839–1921. Історія. Спогади. Документи. / Упоряд. В. Луц, О. Морозова. – Рівне, 2014. – 340 с.
- Звіт з обстеження з оцінкою технічного стану та експлуатації придатності будівлі Рівненського обласного краєзнавчого музею на вулиці Драгоманова, 19 в м. Рівне та її паспортизація. – ДП Державний науково-дослідний та проектно-вишукувальний інститут «НДІпроектреконструкція» Рівненський філіал. – Рівне, 2014. – 19 арк., креслення, фото.
- Реставрація пам'ятки архітектури національного значення «Гімназія 1839 р.» (охоронний № 599/Н) м. Рівне, по вул. Драгоманова, 19 (Обласний краєзнавчий музей) в IV томах та 6 книгах. – Український державний науково-дослідний інститут проектування міст Діпромісто Рівненська філія. – Рівне, 2015.

Олена Прищеп

МУЗЕЙНІ ОСЕРЕДКИ В КУЛЬТУРНОМУ ЛАНДШАФТІ ПОВІТОВИХ МІСТ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (друга половина XIX – початок XX ст.)

Невід'ємною складовою духовного життя сучасного українського суспільства упевнено виступають музейні заклади, формування і розвиток яких розпочалося ще на початку XIX ст., і передусім було пов'язане із міськими осередками життя. Міста, як відомо, відіграють визначальну роль у в процесах державотворення, при цьому виконують не лише політико-адміністративні, соціально-економічні, а ще й освітньо-культурні функції. Наповнити конкретним змістом останню здатні різні інституції культури: навчальні заклади, бібліотеки, театри, і безумовно, музеї.

У цій публікації піде мова не стільки про інституційне становлення музейних закладів у межах одного із регіонів України – її Правобережжя у другій половині XIX – на початку XX ст., а передусім про участь цих культурних осередків (і, безумовно, їх засновників) у процесах культурної взаємодії мешканців міських поселень правобережної глибинки.

Комунікативна функція і на сьогодні є однією із визначальних поміж тих соціальних завдань, які перед музеями, як публічними закладами, сформулювало суспільство. В окреслений хронологічний відтинок територія Правобережжя із її міськими поселеннями, як відомо, була складовою Російської імперії. У межах трьох її губерній – Волинської, Київської та Подільської нараховувалось до чотирьох десятків міст та більше трьохсот містечок, які усі лічилися міськими поселеннями. Однак ще й наприкінці XIX – початку XX ст. переважна їх більшість не набула вигляду справжніх міст – у значенні чисельності залюднення, раціонального планування та забудови, а також культурного наповнення міського життя.

У другій половині XIX – на початку XX ст. музейні заклади функціонували вже у багатьох містах Російської імперії. Вони засновувалися при університетах, наукових, краєзнавчих товариствах, архівних комісіях, статистичних комітетах, земствах. Музейні колекції збирали середні навчальні заклади – реальні училища і гімназії, у стінах яких вони активно використовувалися для унаочнення навчального процесу. Зацікавленість музейною діяльністю проявляли церковні діячі, які переймалися проблемами збереження церковних старожитностей. Як результат – при церквах, монастирях з'являються церковні музеї – так звані давньосховища.

Не винятком були і міста Правобережної України. Найбільш активно музейна діяльність розгортається спочатку у губернських містах – Києві, Кам'янці-Подільському, Житомирі, оскільки саме ці міські

осередки мали найвищий освітній потенціал, та й організувати матеріальне забезпечення новостворених музейних установ в сусідстві із губернськими органами влади було ефективніше.

Попереду в організації музеїв виділявся Київ. Від часу заснування університету св. Володимира (1834 р.) у цьому вищому навчальному закладі були створені музей старожитностей (увібрав більше шести тисяч експонатів – переважно колекції з історії Київської Русі), нумізматичний музей (нараховував до 34 тис. давніх монет і медалей із колекцій Кременецького ліцею та Віленського університету, зі скарбів та курганів, розкопаних у Києві та на території усього Правобережжя), музей образотворчих мистецтв (поповнювався копіями кращих творів античного і західноєвропейського мистецтва), зоологічний музей (складався із зібрань колекцій фауни Середземного, Чорного і Азовського морів) [14]. І хоча перераховані університетські музеї усе ж таки були відомчого, відтак напівзакритого типу, однак в навчальному процесі їм відводилася вагома роль.

У 1872 р. у Києві при Київській духовній академії було відкрито церковно-археологічний музей, яким тривалий час опікувався відомий історик Микола Іванович Петров [10]. Наприкінці XIX ст. організацією міського музею публічного музею в Києві та спорудженням для нього відповідної будівлі переймалося Київське товариство прихильників старовини і мистецтв на чолі із відомим меценатом Б. Ханенком. Зусилля передусім міської громадськості Києва не були даремними: наприкінці 1904 р. відбулося офіційне відкриття нового музею та освячення його експозиції у спеціально збудованому для нього приміщенні на вул. Олександрівській (сучасна Грушевського, 6) [6].

На відміну від Києва, у губернських центрах Поділля і Волині музейна діяльність виглядала менш активною, однак і в Кам'янець-Подільському, і в Житомирі вона реалізувалася у конкретних проєктах. Так, у Кам'янець-Подільському в середині 1860-х рр. при Товаристві подільських лікарів був заснований медико-краєзнавчий музей. Виставлені на огляд його колекції мали не лише фаховий характер, а й демонстрували зацікавленість його ініціаторів історичним минулим подільського краю та його природним потенціалом, минуле його рослинного і тваринного світів. На початку XX ст. у губернському центрі Поділля функціонував музейний заклад при Подільській губернській земській управі та Подільському товаристві природодослідників і шанувальників природи. Однак

найбільш відомим музейним осередком Кам'янець-Подільського і всієї губернії був музей старожитностей, заснований від 1890 р. при Подільському єпархіальному історико-статистичному комітеті. І хоча за профільною класифікацією це був насамперед церковний музей, тому й за тематикою колекцій у його фондах переважали культові предмети, однак саме цей музейний заклад завдяки подвижницькій праці його завідувача Ю. Сіцінського став прообразом місцевого історико-краєзнавчого музею [15].

Започаткування музейної діяльності на Волині пов'язано також передусім із її губернським центром – Житомиром. У 1865 р. у місцевій публічній бібліотеці була виставлена для огляду відвідувачам колекція мінералів та гірських порід, яка склала основу музейної колекції. Вже на кінець XIX ст. музей нараховував більше 780 експонатів, які за відсутності спеціального приміщення продовжували зберігатися в публічній бібліотеці [5, с. 25–26]. У 1901–1913 рр. музей перебував у підпорядкуванні Товариства дослідників Волині як його структурний підрозділ, а від 1914 року виділився в самостійну установу під назвою «Центральний волинський музей» [8, с. 64–68]). Мав Житомир і свій церковний музей. Так, у 1892 р. при архієрейському будинку було відкрито губернське Волинське давньосховище, а після створення у 1894 р. Волинського церковно-археологічного товариства цей музейний заклад було передано під його опіку [11, с. 239].

Судячи із наведеного переліку музейних установ, які на порубіжжі XIX – початку XX ст. функціонували у головних адміністративних центрах Правобережжя, найбільш активно утверджувалися церковні музеї. Хоча організація їх збиральницької роботи вимагала значних контактів із населенням, і передусім духівництвом, однак для пересічних містян ознайомлення з колекціями давньосховищ не було повсякчас доступним, відтак публічний їх характер так і не увиразнився. Взірцями відкритості до контактів з відвідувачами виступали міський музей у Києві, музей Товариства дослідників Волині у Житомирі. У першу чергу музейні заклади, які функціонували у губернських центрах Правобережжя були спрямовані на наукові контакти з дослідниками історії та природи цього регіону, що саме по собі складало їх здобуток, однак кропітка робота з пересічними відвідувачами поки що була не на часі.

Безумовно, найбільший попит на заклади культури, поміж яких й музеї, відчувався в губернських містах. Адже зміни, які спостерігалися в соціальному складі міського населення призвели тут до збільшення чисельності осіб інтелігентних професій – учителів, лікарів, інженерів тощо. А яка ж ситуація спостерігалася у повітових містах? Адже не у всіх повітових центрах правобережних губерній до Першої світової війни функціонували середні навчальні заклади, а що вже говорити про музейні осередки.

І все ж музейна діяльність починає розгортатися і в повітових містах. Імпульс до її поширення задавали представники місцевої інтелігенції, які користувалися повагою у мешканців міст. Так, у повітовому місті Каневі Київської губернії, поруч із могилою Тараса Шевченка, в хатині сторожа Тарасової могили Івана Олексійовича Ядловського, був створений перший народний музей поета. Як відомо, сама хатина була збудована на народні кошти ще в 1884 р. одночасно із завершенням встановлення чавунного пам'ятника-хреста на могилі поета. Окрім І. Ядловського, довголітнім хранителем Шевченкової могили був Василь Степанович Гнилосиров, учитель Канівського міського двокласного училища, активний учасник громадського руху у 60-ті рр. на Слобожанщині. Саме В. Гнилосирову належить головна роль у створенні Тарасової світлиці в одній із кімнат сторожової хатини. До нього часто зверталися прибулі до місця поховання Кобзаря подорожні з проханням провести екскурсію, а по завершенні її залишали на спомин про відвідування пам'ятного місця сувеніри, квіти, вінки тощо. У 1888 р. художник І. Рєпін на замовлення старогромадівців для Тарасової світлиці виготовив портрет Т. Шевченка. Цього ж року канівський нотаріус Захарій Краковецький зі своєю родиною подарував ікону Нерукотворного Спаса з дарчим написом. Завдяки зусиллям В. Гнилосирова від 1897 р. у першому народному музеї Кобзаря започатковується традиція ведення книги вражень для відвідувачів. Ще й до сьогодні у відновленому музеї «Тарасова світлиця» на Чернечій Горі традиція спілкування з відвідувачами через книги записів вражень складає важливу частку його роботи [17, с. 177–183].

У повітовому місті Умані на Київщині офіційно до 1917 р. не існувало музейного осередку. Однак робота над його створенням розпочалася ще на початку XX ст. і тісно пов'язана з іменем Данила Михайловича Щербаківського, випускника університету св. Володимира, який упродовж 1906–1910 рр. працював в Умані учителем місцевих чоловічої і жіночої гімназії, а також викладав на дворічних педагогічних курсах для підготовки вчителів початкових училищ. Постійні екскурсії по вивченню Уманщини, консультації, нова методика викладання історії зробили ім'я Д. Щербаківського відомим не лише у освітянських колах, а й загалом у місті [18, с. 69].

Вже маючи навички музейного збиральництва, до якого його залучив відомий київський музейник М. Ф. Біляшівський, Д. Щербаківський проводив активну експедиційну і збиральницьку роботу. До такого роду діяльності він активно призивав ще й своїх учнів, для цього в Умані створив гурток любителів старовини та етнографії. Поміж його шанувальників були П. П. Курінний – відомий у міжвоєнний період український музейник, Н. Суровцова – громадський діяч часів визвольних українських

змагань початку ХХ ст. У своїх спогадах вони з душевним теплом згадували про свого учителя. Так, Н. В. Суровцова визнавала його улюбленим учителем історії, який спрямовував її та коло її однолітків на етнографічну роботу, керував їх читанням українських книжок, і «чарував своїм чистим, прекрасним моральним образом» [7, с. 436–437]. Члени гуртка зібрали збірку старовинних речей, декоративних розписів, побутових предметів, але музей не було відкрито через заборону влади. Здобуті його учасниками експонати згодом поповнили колекції міського музею в Києві, однак частина їх таки склала основу заснованого у 1917 р. «Історичного музею Уманщини» в приміщенні першої Української гімназії імені Б. Грінченка [16, с. 225–235].

Окреслена діяльність Д. Щербаківського в Умані як музейника формувала у його підопічних комуникативні здатності до музейної праці, які у подальшому змогли їм знадобитися у повсякденному житті, особливо на ниві культурницької діяльності.

У Подільській губернії серед повітових міст вирізнялася промисловим і культурним потенціалом Вінниця, яке обрало за осідок Подільське сільськогосподарське товариство. Учасники цього товариства поставили перед собою мету зібрати матеріали не лише для різнобічного вивчення сільськогосподарської діяльності Подільської губернії, а й її природничо-економічної, історико-демографічної, культурної складової життя. Сучасні вінницькі дослідники схильні вважати такі амбітні завдання за слабкість місцевого музейного руху, оскільки профіль комплектування музейних колекцій чітко не був окреслений, й тому практикувалося «некритичне всеосяжне збирання» [15]. На наш погляд, бачення перспектив формування музейних колекцій Подільського сільськогосподарського товариства треба шукати у площині національних інтересів його представництва, поміж якого переважали поляки, які на початку ХХ ст. прагнули реалізувати ідею власної державності. Подібно до подолян, таку ж модель музейного закладу пропагувало і Рівненське сільськогосподарське товариство у Рівному на Волині, про що піде мова дещо згодом.

Інші прикладів реального функціонування музейних закладів у повітових містах Подільської губернії в добу Російської імперії нам не відомі. Щоправда, у самій Вінниці від 1916 року почали активно обговорювати ідею створення публічного музею при Вінницькому губернському земстві, однак приступили до її реалізації дещо пізніше.

Як відомо, у межах Волинської губернії, починаючи з 80-х рр. ХІХ ст. організаторами музейних збірок активно виступали православні братства. Саме тоді Свято-Володимирським православним братством було засноване громадське давньосховище у Володимирі, а Хрестовоздвиженським – у Луцьку [2, с. 15–16; 1, с. 198]. Діяльність братства імені князів Острозьких в Острозі, офіційно затвердженого

у 1909 році, також передбачала створення громадського музею, однак початок Першої світової війни відтягнув його відкриття в часі аж до 1916 року [9, с. 10]. Незважаючи на те, що музейні колекції, які зберігалися в давньосховищах Волинської губернії, не стали доступними широкому загалу, усе ж таки було започатковане їх наукове опрацювання, до якого залучалися провідні дослідники різних напрямків гуманітарних і природничих знань [3, с. 180–181].

Окремо в групі музеїв, які започаткували свою діяльність у повітових центрах Волині, варто згадати про музей Рівненського сільськогосподарського товариства, оскільки від самого початку цей музейний осередок започатковувався на відміну від церковних музеїв, як суто світський. Відлік першого музейного закладу у повітовому місті Рівному Волинської губернії услід за М. Орловичем традиційно сучасні дослідники фіксують 1906 р. У цій публікації ще раз наголосимо на тих уточненнях, яким ми завдячуємо опрацюванню масиву періодичних видань початку ХХ ст.: започаткована директором Рівненського сільськогосподарського товариства Едмундом Здиславовичем Окенцьким музейна колекція почала формуватися від 1906 р., однак доступ широкої громадськості до неї був організований лише через два роки – у 1908 р. [12, с. 25]. Статутні документи цієї громадської організації дозволяли мати в її структурі і музейний заклад. Згадуваний Е. Окенцький до того ж виконував обов'язки завідувача складом-магазином сільськогосподарського товариства і сформував розгалужену мережу особистих контактів з багатьма місцевими поміщиками, що дозволило йому за короткий час зібрати раритетні предмети, пов'язані з боротьбою за незалежність поляків у ХІХ ст. У 1908 р. збірка історичних реліквій поляків Волині була виставлена для огляду поруч із природничими колекціями, археологічними, нумізматичними, етнографічними колекціями, які вдалося зібрати Е. Окенцькому, у двох кімнатах складу-магазину товариства для огляду відвідувачами. Із ними можна було ознайомитися як самостійно, так і під час екскурсій, які проводив особисто Окенцький. У популяризації діяльності цього музейного осередку важливу роль відіграла місцева преса, яка формувала позитивне ставлення до його відвідування, передусім в учнівській молоді. Для цього на шпальтах рівненських видань наводилися приклади про вже усталену традицію відвідування музею товариства дослідників Волині в Житомирі учнівськими колективами на чолі зі шкільними наставниками [4].

Засновник першої музейної збірки брав активну участь і в інших сферах культурного життя Рівного. Так, майже одночасно із музеєм в культурний ландшафт цього повітового міста вписалося літературно-мистецьке товариство, до керівного складу якого увійшов і Окенцький. У 1911 р. цим товариством було ініційоване відкриття першої

у Рівному художньої виставки. Організатори за порадами щодо її облаштування зверталися до засновника міського музею у Києві М. Біляшівського. На першій рівненській художній виставці були представлені роботи близько двох десятків художників. Репрезентативності виставковому дійству додала участь таких відомих художників, як А. Богомаз, Г. Бурданов, Б. Владимирський, Є. Вржеш, М. Денисов, А. Рихтарський, В. Маковський та ін. Упродовж сімнадцяти днів роботи художньої виставки її відвідало 1100 осіб. Найбільш поважним її відвідувачам, зокрема, волинському губернатору О. П. Кутайсову, екскурсійний огляд проводив особисто Е. Окенський. Таким чином, організатор

першого музею у Рівному, завдяки участі у інших міських культурно-мистецьких проектах, розширював межі його діяльності [13, с. 203].

Підсумовуючи роль музейних осередків в культурному житті повітових міст Правобережної України, наголосимо, що на відміну від губернських центрів, диференціація культурного життя повітових міст в окреслений період була незначною. У переважній їх більшості музейні заклади були відсутні, однак у тих містах, де вони усе ж були засновані, формування їх колекцій сприяло поширенню національних ідей українського, польського, чи то великодержавного російського вимірів.

Джерела та література:

1. Бірюліна О. Братське древньосховище – перший громадський музейний заклад в Луцьку / О. Бірюліна // *Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край. Матеріали ІХ наук. іст. – краєзн. міжнар. конф.* – Луцьк: Надстир'я, 1998. – С. 198.
2. Василевська С. Роль Свято-Володимирського братства в м. Володимирі-Волинському в збереженні культурних пам'яток краю (за матеріалами архіву Свято-Володимирського братства у Володимирському краєзнавчому музеї / С. Василевська // *Волинський музей. Історія і сучасність. Тези та матеріали І наук. – практ. конф.* – Луцьк: Ініціал, 1997. – С. 15–16.
3. Гаврилюк С. В. Історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX – початок XX ст.): Монографія. 2-е вид. доп. / С. Гаврилюк. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 536 с.
4. г. Ровно // *Жизнь Волыни.* – 1910. – 9 мая. – С. 4.
5. Грузька Л. П. Житомирський краєзнавчий музей на порозі ХХІ століття / Л. П. Грузька // *Житомирщина на зламі тисячоліть: Наук. зб. «Велика Волинь»: Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині.* – Т. 21. – Житомир: М.А.К., 2000. – С. 25–26.
6. Дідух Л. В. Микола Біляшівський і розвиток місцевих музеїв в Україні (кінець XIX – початок XX ст. / Л. В. Дідух. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum_naukma/Ist/2006_52/04_didukh_lv.pdf.
7. Життя Надії Суровцової. – Наука і культура. Україна. Щорічник. – Вип. 24. – К., 1990. – С. 411–560.
8. Костриця М. Ю. Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті / М. Ю. Костриця. – Житомир: М.А.К., 2001. – 360 с.
9. Манько М. Етапи становлення музейної справи в Острозі / М. Манько // *Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині.* Наук. зб. – Вип. 2. – Острог, 2009. – С. 3–11.
10. Мицик Ю. А. Історія України: навчальний посібник / Ю. А. Мицик, О. Г. Бажан, В. С. Власов. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008.
11. Прищепа О. П. Міста Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. / О. П. Прищепа. – Рівне: ПП ДМ, 2010. – 287 с.
12. Прищепа О. Музей у культурному житті Рівного початку XX ст. / О. Прищепа // *Краєзнавство та музейна справа в Україні. Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 145-річчю заснування Житомирського обласного краєзнавчого музею (27–29 жовтня 2010 року, м. Житомир).* – Житомир: М. Косенко, 2010. – С. 24–27.
13. Прищепа О. П. Виставкова діяльність як засіб формування культурного довкілля повітових міст та містечок Правобережної України (XIX – початок XX ст.) / О. П. Прищепа // *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 36. наук. праць / Голова редколегії член-кор. НАН України О. П. Реєнт. – Вип. 24. – К., 2015. – С. 196–207.
14. Самойленко О. Музеї Київського національного університету ім. Тараса Шевченка: історія, досвід роботи. Перспективи розвитку [Електронний ресурс] / О. Самойленко. – Режим доступу: <http://www.history.odessa.ua/publication3/stat11.htm>
15. Соломонова Т. Р. Розвиток музейної справи Поділля 1860-х – 1924 років [Електронний ресурс] / Т. Р. Соломонова. – Режим доступу: <http://vinnytsia-museum.in.ua/science/articles/podillya-museum-business-1860-1924>
16. Станіцина Г. Особистість Данила Щербаківського за матеріалами наукового архіву Інституту археології / Г. Станіцина // *Ант. Вісник археології, мистецтва, культурної антропології.* – № 22–24. – К., 2009. – С. 225–235.
17. Танана Р. В. Робота над книгами вражень – одна із форм науково-дослідницької музейної роботи / Р. В. Танана // *Бердичівська земля у плині часу. Матеріали Міжн. наук. – краєзн. конф., присвяченої 150-річчю від дня народження класика англійської літератури Джозефа Конрада (26–29 вересня 2007 року, м. Бердичів).* – Житомир: М. Косенко, 2007. – С. 177–183.
18. Франко О. О. Аналіз документів та матеріалів особистого наукового архіву Данила Щербаківського / О. О. Франко // *Вісник інституту археології Львівського університету.* – 2009. – Вип. 4. – С. 68–80.

Анатолій Вакулка

КОСТОПІЛЬСЬКИЙ РАЙОННИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

Костопіль – мальовничий куточок Волинського Полісся. Містечко яке було утворене відповідно до указу польського короля Станіслава Понятовського – 14 листопада 1783 р. Цього року йому виповняється 233 роки, хоча історія краю починається з давніх-давен, коли тут поселилися племена дулібів, волинян, дреговичів.

Хоронителем історії міста і однойменного району є Костопільський районний краєзнавчий музей. У кінці 1979 р. було прийняте спільне рішенням Костопільського райкому КП України і виконкому районної Ради народних депутатів про створення музею в м.Костопіль. Його будівництво велося на громадських засадах. Для організації роботи по будівництву музею, збору експонатів за рахунок спецкоштів Рівненського обласного краєзнавчого музею в штат Костопільського музею була введена посада молодшого наукового співробітника. Першим директором громадського музею був призначений Снітчук Олександр Федорович.

Як проходило наповнення фондів музею розповідається в матеріалі газети «Червоний промінь» за 17 січня 1981 р. «Для нашого музею»: «Велику допомогу в цьому надає численна армія активістів краєзнавства, ентузіастів музейної справи які наполегливо і систематично збирають та приносять до нас найрізноманітніші матеріали і цінні речі. Серед них І. Ю. Шевелев, В. В. Поліщук, Л. С. Чудовський, А. Г. Дідух та інші. Кількість музейних активістів зростає з кожним днем.» [1, с. 4]

27 січня 1982 р. директор Ровенського краєзнавчого музею Сидоренко В. Я. в інформації начальнику обласного управління культури Баранніку В. Г. доповідає про будівництво районного музею в м. Костопіль Ровенської області: «Ровенський обласний краєзнавчий музей провів велику підготовчу роботу по будівництву експозиції. Так, були узгоджені і розроблені експозиційні площі, зроблений внутрішній ремонт приміщення, виконані столярні роботи по експозиції, написаний і затверджений тематико – експозиційний план, науково-методичною радою затверджено проект художнього оформлення, художники Рівненського художньо-виробничого комбінату виконують художньо – оформлювальні роботи.

Тому адміністрація Ровенського обласного краєзнавчого музею порушує клопотання про переведення Костопільського районного краєзнавчого музею на громадських засадах в державний краєзнавчий музей – відділ Ровенського краєзнавчого музею. Для нормальної роботи музею потрібно встановити наступні штати:

Завідуючий відділом – 1;

Молодший науковий співробітник – 2;

Доглядач залів – 2;

Прибиральниця – 1.»

1 червня 1982 р. на посаду молодшого наукового співробітника був призначений Данильчук Семен Степанович, якому було доручено спільно із співробітниками обласного краєзнавчого музею створити експозицію Костопільського музею.

25 березня 1983 р. рішенням виконкому Костопільської районної Ради народних депутатів № 78 було розширено корисну площу для районного краєзнавчого музею за рахунок передачі частини приміщення Будинку науково – технічної інформації і передового досвіду (з наявної площі 442 м² передано 379 м²).

3 вересня 1983 р., коли була побудована експозиція (відділ історії радянського суспільства) наказом Рівненського обласного управління культури № 225 від 23.09.1983 р. Костопільський музей (частина приміщення, експонати, матеріальні цінності) був прийнятий на баланс Рівненського краєзнавчого музею, тобто Костопільський музей став складовою частиною експозиції обласного музею до затвердження його відділом. Відповідальність за роботу Костопільського музею наказом по обласному музею № 172 від 04.11.1983 р. була покладена на Данильчука Семена Степановича.

Експозиція Костопільського музею була відкрита для відвідувачів у вересні 1983 р. Ціни на відвідування музею (вхідна плата і екскурсійне обслуговування) були встановлені у відповідності із розпорядженням виконкому Рівненської обласної Ради народних депутатів від 7 березня 1978 р. № 133 – р – 22. Для ведення фінансових операцій в музеї була запроваджена посада касира.

Такі фінансові операції як оплата рахунків, перерахування коштів, закупка експонатів та ін. проводив Рівненський обласний краєзнавчий музей.

02.01.1986 р. в наказі № 5 Міністра культури УРСР Олененка Ю. О. говориться, що відповідно до доручення Ради Міністрів Української РСР № 4808/62 від 12.03.1985 р. та існуючого положення про створення відділів державних музеїв, створити Костопільський краєзнавчий музей – відділ Ровенського краєзнавчого музею. Видатки на утримання музею проводити за рахунок бюджету області.

У наказі № 18 від 22.01.1986 р. заступника начальника обласного управління культури Харчука Г. Т. сказано, що відповідно до доручення наказу Міністерства культури Української РСР № 5 від 02.01.1986 р. створити в м. Костополі державний краєзнавчий музей – відділ Ровенського краєзнавчого музею. Затвердити штат у складі 8,5 одиниць. Директору Ровенського краєзнавчого музею (т. Мандрик В. Я.), ст. економісту обласного

управління культури т. Юрків Л.Ф. ввести в штатний розпис обласного краєзнавчого музею на 1986 рік за рахунок бюджетних коштів одиницю завідуючого Костопільським краєзнавчим музеєм. За рахунок спецкоштів утримувати 4 штатні одиниці. Решту – 3,5 штатні одиниці вводити поступово при наявності вивільненого ліміту чисельності з праці. Костопільський районний відділ культури по погодженню з райкомом компартії України направив на роботу завідуючого районним краєзнавчим музеєм (зав. філіалом обласного краєзнавчого музею) Савчук Галину Євстафіївну. Комплектування фондів музею проводилось на основі перспективного п'ятирічного і річного планів збиральницької роботи, затвердженого обласним управлінням культури. За станом на 1 січня 1987 р. співробітниками Костопільського музею зібрано 3795 експонатів основного фонду, 2349 – науково-допоміжного.

Через відсутність обладнання вітрин музею охоронно-пожежною сигналізацією і відсутність дозволу органів внутрішніх справ на експонування, згідно наказу № 22 від 13 березня 1986 р. по Рівненському краєзнавчому музею, зброя періоду II Світової війни в кількості 9 одиниць була вилучена і передана у фонди Рівненського краєзнавчого музею на тимчасове зберігання. Данильчук Семен Степанович доклав максимум зусиль до створення експозиції зброї і бойової техніки періоду II Світової війни під відкритим небом. Ця експозиція користується попитом у відвідувачів і сьогодні.

Відповідно до наказу начальника обласного управління культури Ю.М. Нікольченка № 6 від 08.01.1992 р. музей переведено на нову штатну структуру: він підпорядковується відділу культури Костопільської районної державної адміністрації. А наказом № 1 від 15.01.1992 р. по Костопільському районному відділу культури прийнято на баланс Костопільський державний районний музей.

Сьогодні Костопільський районний краєзнавчий музей – скарбниця пам'яток матеріальної та духовної культури Поліського краю.

Районний краєзнавчий музей знаходиться в центрі міста в одноповерховому пристосованому приміщенні, побудованому в кінці XIX ст. Будівля містить вісім експозиційних залів, фондосховище і кабінет наукових працівників. Чимало років працює цей освітньо-виховний заклад, який покликаний не тільки збирати і зберігати, а й досліджувати та пропагувати матеріальні і духовні надбання минулого та сучасності.

Завітавши в музей, ви відразу потрапляєте в царство природи рідного краю, в чудове Полісся, багате на флору і фауну. Натуральні експонати розкажуть вам про те, якою щедрою, мальовничою, неповторною у своїй красі є природа Костопільщини.

Звертає увагу на себе вітрина, в якій представлені зразки корисних копалин району. Це відомий у Європі ще з 30-х років XIX ст. чудо-камінь вулканічного

походження – базальт, розробка якого ведеться в Берестовецькому та Івано-Долинському кар'єрах. Ці родовища містять геологічні феномени – базальтові стовпи заввишки до 25–30 метрів, у розколах яких знаходяться мінерали-самоцвіти: гірський кришталь, кварц, агат, халцедон, яшма та інші. Базальтові копальні на сьогодні – одне з найбільших багатств краю. Фізико-механічні та хімічні властивості базальту дозволяють використовувати його для створення найрізноманітніших видів продукції, таких як волокно, мінеральна вата, теплоізоляційні шнури, шліфовані плити (з яких виготовляють бордюри, надмогильні пам'ятники) тощо.

Базальтові кар'єри Костопільщини – кам'яний літопис геологічних процесів. Вони унікальні тим, що ми наяву бачимо стародавні породи, які утворилися 650 мільйонів років тому. З геологічної точки зору базальти залягають у родовищі монолітом та стовпами. Саме стовпчате залягання такої кількості базальту є унікальним в Україні. Це диво створене самою природою! З 1972 р. «Базальтові стовпи» отримали статус пам'ятника природи місцевого значення.

Майстерно виконані художниками діорами «Ліс», «Річка і луг» відтворюють флору і фауну нашого мальовничого краю. Діорама «Птахи» знайомить із птахами, які живуть у наших лісах. В музеї ви почуєте їхні голоси – спів іволги, зозулі, соловейка тощо.

Наступний зал присвячений побуту місцевих жителів кінця XIX – поч. XX ст. Він знайомить з інтер'єром житла костопільчан, а речі побуту – скриня, стіл, лавки, діжки, вербова колиска, ночви, чавунці, рогаці, хлібні лопати, плетені коробки, посудник, дерев'яні відра, коромисла, жорна, ступа, ткацький верстат та інші – дають уявлення про те, як жили наші предки. Вітрина «Ткацтво» знайомить з одним із найпоширеніших видів зайнятості населення – ткацтвом. Експонати відтворюють повний процес виготовлення тканини.

У відділі «Ремесла місцевих жителів кінця XIX – поч. XX ст.» показано усі види ремесел костопільчан: плетіння, ковальство, гончарство, бондарство, стельмаство, гутництво, теслярство, столярство та допоміжні промисли.

В музеї зібрана велика колекція місцевого одягу та вишивки XIX ст.

В історію краю від кам'яного до раннього залізного віку поведе експозиція «Із глибини століть». Унікальна археологічна колекція предметів періоду неоліту, а саме: крем'яні рубила, скребки, серпи, проколки, кам'яні сокири з отворами, зернотерка, фрагменти глиняного посуду та багато інших оригінальних речей характеризують зародження і розвиток господарської діяльності давньої людини, відображають світ її матеріальної та духовної культури, доказують існування поселень людей у нашому краї 5–6 тис. років тому. Численні фото-

графії на стенді наочно демонструють, як ведуться археологічні розкопки на місцевості.

Експозиція «Історія Костопільщини» охоплює період з IX ст. до 1921 р. Цікавими є документи про заснування міста, будівництво залізниці, про події I Світової війни на теренах краю.

Про боротьбу з німецько-фашистськими загартниками, повстанський рух (створення УПА) розповідає експозиція «Костопільчани на фронтах II Світової війни». Велика кількість оригінальних макетів військової техніки, крівок повстанців, особисті речі і документи костопільчан – учасників II Світової війни, роботи художника-повстанця Ніла Антоновича Хасевича (легендарного «Бей Зота», уродженця с. Дюксин Костопільського району) – розкривають жорстоку суть війни.

Стала традиційною серія виставок «На крилах натхнення – до вершин майстерності» про костопільчан, які своїми здобутками прославили Костопільщину далеко за її межами.

А традиційна виставка «Ялинкове сьайво», яка нараховує більше 600 експонатів, знайомить відвідувачів з історією ялинкової іграшки з 30-х років минулого століття до сьогодення.

З якої б вулиці ви не підійшли до музею, вашу увагу приверне унікальна експозиція під відкритим

небом «Військова зброя і техніка періоду II Світової війни», яка нараховує 17 одиниць. Серед них: танк «ИС-3», реактивний міномет БМ-13 («Катюша»), автоматична зенітна установка, «сорокоп'ятка», полковий 120 мм міномет («Надюша»), гаубиця 203 мм, зенітна гармата КС-19, самохідні установки «ИСУ-152» та інші.

Музей виявляє і підтримує мистецькі таланти краю. Часто проводяться виставки місцевих художників, майстрів декоративно-прикладного мистецтва, фотохудожників, робіт талановитих умільців.

Щороку експонується до двадцяти виставок різної тематики.

У музеї діє рекламна виставка «Костопіль сьогодні», де широко представлена продукція підприємств району. Її з інтересом оглядають відвідувачі, зокрема ті, які хочуть щось придбати для себе чи своєї фірми.

У музеї працює дружній колектив однодумців: директор музею Вакулка А. Ф., головний зберігач фондів Нікітчук А. О., старший науковий співробітник Лобов В. В., науковий співробітник Марчук Н. М., доглядач Заблоцька А. А., завгосп Неупокоев Ю. В., прибиральниця Криштопець Т. І., сторожі – Славінський В. А., Довгорукий О. Д., Марковець С. В., Петренчук П. Ю.

За період існування Костопільського районного краєзнавчого музею його директорами працювали:

Снітчук Олександр Федорович	1979 – 1982
Данильчук Семен Степанович	1982 – 1987
Савчук Галина Євстафіївна	1987 – 1988
Стьоганова Ніна Миколаївна	1988
Ткач Василь Петрович	1988 – 1992
Вакулка Анатолій Феодосійович	1992 – працює нині

Науковими співробітниками з 1979 року по 2016 рік працювали:

Янчук Інна Іванівна	15.09.1981 – 23.07.1985
Миронович Надія Володимирівна	03.06.1986 – 21.11.1990
Юшук Леся Зіновіївна	13.01.1986 – 04.08.1986
Ткач Василь Петрович	02.09.1988 – 24.01.1992
Нікітчук Алла Олександрівна	05.12.1988 – працює нині
Стьопкіна Галина Дмитрівна	20.11.1987 – 03.01.1997
Охріменко Григорій Васильович (провідний спеціаліст)	01.02.1994 – 01.03.1997
Дячук Лілія Олександрівна	04.04.1994 – 30.06.1994
Карп'юк Анатолій Микитович	01.07.1994 – 06.10.2003
Кононець Петро Євстафійович	24.10.2003 – 27.11.2006
Степанюк Іван Володимирович	02.03.2007 – 30.08.2007
Марчук Наталія Михайлівна	01.10.2007 – працює нині
Сеген Наталія Михайлівна	11.09.2008 – 22.03.2010
Федас Валентина Іванівна (старший науковий співробітник)	05.05.2010 – 31.05.2013
Лобов Василь Васильович (старший науковий співробітник)	02.09.2013 – працює нині

Список працівників Костопільського районного краєзнавчого музею, що працювали з 1979 року по 2016 рік:

Євстропова Ольга Андріївна	доглядач	10.02.1984 – 03.10.1986 р.
Мусієнко Тетяна Володимирівна	доглядач	15.10.1983 – 27.01.1984
Гаврилюк Анна Денисівна	доглядач	16.02.1988 – 23.03.1991
Будько Григорій Леонтійович	доглядач	11.05.1988 – 01.03.1994
Григорчук Олександр Максимович	доглядач	22.08.1986 – 31.03.1998
Мельничук Михайло Іполітович	доглядач	26.07.1985 – 22.08.1986

Лобов Василь Васильович	фотогр. (0,5 ст.)	14.05.1993–04.01.1995
Кришук Наталія Миколаївна	доглядач	14.03.1994– 12.07.1994
Заверуха Сергій Володимирович	завгосп	15.06.1994– 17.10.1996
Салієва Феруза Абдумаликівна	доглядач	16.01.1995– 31.12.2001
Стасюк Оксана Карпівна	фотогр.	16.01.1996– 01.02.1997
Федорець Наталія Вікторівна	фотогр.	01.02.1996– 27.03.2003
Славінський Віктор Андрійович	завгосп	15.11.1996– працює нині
Шилова Ольга Олександрівна	сторож	19.05.1997– 01.02.2010
Нечаєва Тамара Євдокимівна	сторож	19.05.1997– 10.07.1998
Славінський Віктор Андрійович	сторож	20.05.1998– працює нині
Худякова Тетяна Андріївна	сторож	26.05.1998– 01.03.1999
Максимчук Петро Опанасович	сторож	10.07.1998– 04.07.2000
Шевчук Ірина Олександрівна	сторож	01.09.1998– 14.12.2000
Букша Євгенія Володимирівна	сторож	18.03.1999– 23.09.1999
Савчук Василь Миколайович	сторож	06.07.2000– 27.06.2003
Марценюк Василь Дмитрович	сторож	13.07.2000– 15.01.2001
Брикса Оксана Володимирівна	сторож	15.12.2000– 04.03.2004
Удодік Ярослав Григорович	сторож	06.02.2001– 23.04.2001
Гришко Анатолій Володимирович	фотогр.	15.05.2002– 25.04.2003
Гришко Олена Анатоліївна	сторож	04.06.2003– 02.01.2007
Неупокоев Юрій Веніамінович	сторож	27.06.2003– 13.01.2007
Дублевський Олександр Леонідович	сторож	08.04.2004– 19.08.2004
Марковець Сергій Володимирович	сторож	20.08.2004– працює нині
Гришко Олена Анатоліївна	доглядач	02.01.2004– 01.02.2010
Неупокоев Юрій Веніамінович	завгосп	16.01.2007– працює нині
Ступницький Віталій Миколайович	сторож	17.01.2007– 22.02.2007
Довгорукий Олександр Дмитрович	сторож	31.01.2007– працює нині
Заблоцька Аліна Анатоліївна	доглядач	19.02.2010– працює нині
Петренчук Петро Юрійович	сторож	01.03.2010– працює нині
Шиманський Богдан Анатолійович	доглядач	30.09.2015– працює нині
Шевчук Феодосія Василівна	прибиральниця	22.08.1984– 19.11.1984
Зарічна Катерина Кирилівна	прибиральниця	15.05.1986– 01.01.1987
Гарбарчук Марія Андріївна	прибиральниця	30.06.1987– 14.08.1998
Челей Зінаїда Григорівна	прибиральниця	15.03.1984– 16.08.1988
Грипіч Олена Василівна	прибиральниця	26.07.1985– 30.04.1986
Киптель Ольга Калістратівна	двірник	16.05.1988– 19.10.1991
Данилець Галина Павлівна	двірник	15.09.1992– 05.05.1994
Коган Фейга Ісааківна	двірник	01.07.1994– 19.09.1994
Майструк Ольга Петрівна	двірник	05.12.1994– 01.07.1997
Бодак Надія Степанівна	двірник	01.08.1997– 05.10.1999
Войтович Валентина Володимирів.	прибиральниця,	05.10.1999– 22.05.2000
	двірник	
Лапаєва Валентина Іванівна	прибиральниця,	01.06.2000– 29.09.2000
	двірник	
Криштопець Тетяна Ігорівна	прибиральниця,	02.10.2000– працює нині
	двірник	

До музею звертаються студенти вузів, коледжів, ліцеїв, учні загальноосвітніх закладів за матеріалами для наукових праць, дипломних та курсових робіт, рефератів. Щорічно наш заклад відвідують понад 4 тис. екскурсантів.

Краєзнавчий музей відвідують не тільки наші земляки. Бувають у ньому і делегації з ближніх і далеких зарубіжних країн – Польщі, Німеччини, Англії, Канади, Ізраїлю, Австралії, Франції, США, тощо.

На жаль, музей потерпає з тих самих причин, що й інші музеї України, тому більшість цікавих проєктів, що пропонуються науковцями, залишаються на папері. А поки співробітники продовжують свою кропітку повсякденну роботу щоб і далі музей залишався гордістю м. Костополя, його духовним і культурним осередком.

Джерела та література:

1. Снітчук О.Ф. Для нашого музею // Червоний промінь – 1981.–№ 5.

Людмила Шлапак

МУЗЕЇ НЕДЕРЖАВНОЇ ФОРМИ ВЛАСНОСТІ (ГРОМАДСЬКІ) У РІВНЕНСЬКІЙ ОБЛАСТІ: сучасний стан і перспективи розвитку

Музеї недержавної форми власності [громадські] – найпоширеніший тип музеїв в Україні. Створювалися вони краєзнавцями-ентузіастами, які працювали і працюють в усіх сферах життя українського суспільства. Існують при підприємствах, організаціях, закладах освіти та культури. Переважна більшість з них створювалася у другій половині ХХ ст. у роки входження України до складу СРСР.

Тематика цих музеїв була типова: музеї історії міст, сіл, підприємств, організацій, бойової та трудової слави. Їх експозиції активно використовувалися в комуністичній ідеології, пропаганді переваг радянського способу життя.

В Рівненській області перші громадські музеї почали створювати творчо мислячі вчителі історії у загальноосвітніх школах ще у 60-х рр. ХХ ст. Перший шкільний історико-краєзнавчий музей створив у 1967 р. вчитель історії Липківської НСШ Гоцанського р-ну Шишко Іван Федорович [1]. Він активно включив експозицію музею у навчальний процес. Можна сказати, що Іван Федорович одним з перших в Україні започаткував народознавчу роботу.

Приклад Шишка І. Ф. почали наслідувати інші педагоги: Вознюк Д. П. – директор Корецької ЗОШ № 1, який весь навчально-виховний процес у своїй школі проводив на основі краєзнавчо-пошукової та туристичної роботи. На основі зібраних учнями та вчителями школи оригінальних історичних документів, фото, речових предметів створив один з перших музеїв бойової слави, який із значними удосконаленнями існує зараз і входить до складу музейного комплексу Корецької ЗОШ № 1, який має почесне звання «Народний».

У 1967 р. вчитель Степанської НСШ Сарненського району Пінчук Микола Кирилович завершив роботу по створенню музею історії літописної Степані. Цього року музею було присвоєно звання «Народний» [2]. Практично одночасно у 1966 та 1969 рр. були створені Народні громадські музеї у Володимирці та у с. Війниці Млинівського р-ну [3].

Імпульсом до активізації краєзнавчо-пошукової роботи в Україні було створення тимчасової робочої групи з написання та видання 26 томів «Історії міст і сіл Української РСР», яка завершилася у 1973 р. [4]. Над томом «Рівненська область» працювали 1500 активістів, серед яких були викладачі Рівненських вузів, журналісти, вчителі, краєзнавці, музейні працівники. Серед них Бухало Г. В., Киян Е. Ф., Селедець Д. П., Пащук І. Г., Фрідріх О. П.,

Гончаров В. О., Михайлов Д. О., Сербін Г. В., Гарматюк М. О., Вознюк Д. П., Красюк П. Х., Савчук П. О та ін. Згодом, коли була створена Рівненська обласна спілка краєзнавців України ці люди стали її організуючим ядром.

З 1973 р. при Рівненському обласному краєзнавчому музеї працює методичний відділ музеїв на громадських засадах. Основним його завданням є створення, надання допомоги в організації роботи новостворених музеїв, підготовці до атестації на присвоєння звання «Народний».

Станом на 01.01.1974 р. в області було зареєстровано 55 громадських музеїв, з них 5 мали звання «Народний». Це історичний в с. Війниця Млинівського р-ну (1966), історичний в смт Степань Сарненського р-ну (1967), історичний в смт Володимирець (1969), колгоспу «Маяк» (1970), в с. Козин Радивилівського р-ну (1970). За тематикою переважали музеї бойової та трудової слави – 17, Ленінські зали – 6 [5].

Із середини 70-х років йшов пришвидшений процес створення музеїв на громадських засадах. Опікувались цією роботою відділи пропаганди та агітації обкому та райкомів Компартії України. Лише за півроку у 1976 році в області було відкрито 11 громадських музеїв, на кінець року їх вже було 72 [6].

У 1980-х рр. створення громадських музеїв набуло масового тотального характеру. Переважна їх кількість існували у закладах освіти. У 1985 р. було 135 шкільних музеїв, що складало 44% від їх загальної кількості [7]. Протягом року було створено 26 нових музеїв [8], а за 1987–1990 рр. планувалось створити ще 114 [9].

Станом на 01.01.1987 р. у Рівненській області було 321 громадський музей. З них 8 – Народних, 21 – історичного профілю, 21 – історії підприємств та організацій, 115 – бойової та трудової слави, 67 – Ленінських залів, 28 – атеїстичних, 8 – інтернаціональної дружби [10].

Після проголошення незалежності України почалися якісні зміни в усіх сферах життя українського суспільства. Хвиля змін відбулась і в музейній галузі. Виконуючи наказ управління культури Рівненського облвиконкому № 152 від 4 вересня 1991 р. «Про вдосконалення історичних експозицій в музеях області» почалась їх перебудова [11].

Експозиції державних музеїв наблизились до відвідувачів, почали змінюватись: колекції картин, ікон, українські старожитності, речі побуту зайняли гідне місце в експозиційних залах. Створювались

нові тематичні експозиції про раніш невідомі сторінки історії краю.

Наслідуючи приклад оновлення державних музеїв, керівники установ та організацій при яких існували громадські музеї теж почали їх осучаснювати.

На жаль, частина музеїв була ліквідована з ініціативи керівників установ-засновників. Перестали існувати музей історії Рівненського льонокомбінату, історії Рівненського заводу високовольтної апаратури, підприємства «Газотрон» та ін.

Постановою колегії обласного управління культури № 3/8 від 22.03 1991 р. з обліку було знято 93 громадські музеї, з них 79 музеїв як таких, що не відповідають положенню про музей на громадських засадах, 14 – у зв'язку із передачею приміщень релігійним громадам [12].

Ще у 1990 р. фахівці обласного управління освіти та науки Савчук Н. П. та Гавлітіна Т. М. спільно з методичним відділом Рівненського обласного краєзнавчого музею розробили програму національного виховання «Моя земля – земля моїх батьків» [13]. Протягом 1991–1992 рр. учні під керівництвом досвідчених педагогів, краєзнавців під час дослідницької та пошукової роботи вивчали історію рідного села, рідної школи, училища, досліджували розвиток промислів та ремесел, знайомились із народними майстрами, записували фольклор, вивчали життя та творчість відомих письменників – наших земляків.

За результатами цих досліджень створювались цікаві народознавчі центри з музейними експозиціями. Раніш існуючі музеї бойової та трудової слави почали відроджуватись у покращеному та доповненому варіанті у шкільних музеях історії села.

Постійно підтримуючи та удосконалюючи тісні ділові зв'язки, на початку 1992 р. Рівненський обласний краєзнавчий музей та обласне управління освіти та науки вирішили спільно провести обласний огляд-конкурс на кращу народознавчу роботу в навчальному закладі «Моя земля – земля моїх батьків». Назва конкурсу не випадково співпала із назвою програми національного виховання. Він став спробою перевірити теорію практикою і з мінімальними втратами впорядкувати шкільну музейну мережу.

Ідею конкурсу підтримали та згодилися бути благодійниками: обласне управління культури, обком профспілки працівників освіти та науки, обласна організація народного руху, товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка «Просвіта», обласний науково-методичний центр народної творчості та культурно-освітньої роботи, обласний комітет у справах дітей, молоді, фізкультури та спорту.

Конкурс проходив у 2 тури: 1-й тур тривав з січня по травень 1992 р. В районах проходили фольклорні свята, конкурси волинської вишивки та писанки, ужиткових ремесел.

2-й тур проходив з вересня по грудень. Було проведено огляд музейних експозицій, новостворених народознавчих центрів, виявлені кращі педагоги цього нового предмету.

Протягом року організації – благодійники проводили методичне та інформаційне забезпечення 1-го та 2-го турів. Діяли консультативні пункти в Рівненському обласному краєзнавчому музеї, обласному управлінні освіти та науки, обласному центрі народної творчості та культурно-освітньої роботи.

Для вчителів Рівного обласний музей вперше успішно провів 3-х тижневі курси українського народознавства та релігієзнавства.

17 травня 1992 р. на великому фольклорно-етнографічному святі, яке спільно провели обласний музей, обласне управління культури та обласне управління освіти та науки були підведені підсумки 1-го туру обласного огляду-конкурсу. У святі брали участь 20 фольклорних колективів, 10 виконавців народних пісень, 185 писанкарів, 11 різьбярів, 24 колективи представили вишивку. Всього у першому турі брало участь 1769 дітей. За його результатами у серпні 1992 р. у концерті на Всеукраїнському конгресі українців виступив фольклорно-етнографічний ансамбль Вовчицької НСШ Зарічненського р-ну. У жовтні на заключному концерті Всеукраїнського конкурсу «Таланти твої, Україно» успішно виступив колектив Дубенського будинку школяра.

Але найкращим дарунком обдарованим дітям було направлення їх на відпочинок до «Артеку» та у «Молоду гвардію». 25 путівок виділив обласний комітет у справах молоді, фізкультури та спорту – один із благодійників огляду-конкурсу.

Під час 2-го туру оцінювались музейні експозиції новостворених народознавчих центрів та кращі вчителі цього нового предмету. Його підсумки показали що лише за два роки повністю змінилась тематика шкільних музеїв. Найпопулярнішими музеями стали музеї історії села або рідного краю, народознавчі світлиці, етнографічні кімнати [14].

Найважчим завданням, що стояло перед працівниками методичного відділу РОКМ було впорядкувати мережу освітянських музеїв, у яких йшов активний процес осучаснення раніш існуючих музеїв та створення нових – етнографічного змісту.

Подолати цю проблему допомогли тісні ділові стосунки започатковані у процесі проведення огляду-конкурсу 1992 р. Обласний музей розробив, видав та розповсюдив у закладах освіти методичні рекомендації по створенню освітянських музеїв, надавав консультації у цій роботі, в тому числі і з виїздом на місце. А найважливіше – залучав керівників освітянських Народних музеїв до навчання на 5-ти денних тематичних творчих лабораторіях, які організовував та проводив РОКМ спільно із Рівненським факультетом підвищення фахового рівня працівників культури у 1995–2005 рр.

Справжнім майстер-класом став щорічний конкурс юних екскурсодів-краєзнавців, який протягом більше 25 років проходить між освітянськими музеями. Під час його проведення керівники музеїв та юні екскурсодви удосконалюються у професійній майстерності, вчать один в одного.

В жовтні-грудні 2009 р. Національна спілка краєзнавців провела перший загальноукраїнський конкурс «Кращий громадський музей України», у якому прийняли участь 1000 із 4000 існуючих громадських музеїв країни [15]. Рівненська область представила на конкурс 5 Народних громадських музеїв: історико-етнографічний музей Бистрицького НВК «ЗОШ І–ІІІ ст.» Березнівського р-ну, «Берегиня» Білокриницької ЗОШ Рівненського р-ну, історико-етнографічний музей Липківської ЗОШ Гоцанського р-ну, літературно-меморіальний музей У. Самчука у Дерманській «НВК ЗОШ І–ІІІ ст.–гімназія» Здолбунівського р-ну, та «Олеся» Кузьмівської ЗОШ Сарненського р-ну. Всі перераховані музеї стали переможцями згаданого конкурсу у різних номінаціях. З них 2 перші здобули другі місця.

Починаючи з 2000 р. почали створюватись сучасні музейні експозиції у рівненських, установах та організаціях. Відновили роботу музей історії міліції Рівненщини, історії органів безпеки. Створені громадські музеї історії Рівненської «Просвіти», міської лікарні, органів прокуратури, санаторію «Червона калина», склозаводу «Консьюмерс-скло-Зоря», Поліський літературний музей у Городоцькій ЗОШ Володимирецького р-ну., Всього за 2000–2015 рр. створено 15 нових сучасних експозицій.

Ще з радянських часів збереглась така форма організаційно-методичного впливу на громадські музеї як атестація та переатестація Народних музеїв, яка проводиться періодично через 5 років. Це почесне звання традиційно присвоюється рішенням колегії обласного управління культури. Підготовчу роботу проводить методичний відділ Рівненського обласного краєзнавчого музею. Претенденти на це звання готують пакет документів (паспорт, акт

обстеження, фото експозиції та основних заходів у музеї, історію музею, лист-представлення району). Тільки після перевірки роботи претендента музею присвоюється звання Народний.

У 2015 р. на обліку у Рівненському краєзнавчому музеї перебувало 194 громадських музеїв, з них Народних – 31. З 31 Народного музею діють – 11 створені у 1960–80-х рр. (зміст їх експозицій осучаснений, експозиції художньо переоформлені), 10 – створені у 1990–2000 рр., 10 – у 2001–2015, існує 26 Народних музеїв при закладах освіти, при закладах культури – 1, при установах та організаціях – 4 [16].

Сьогодні, коли наша держава вступила у пору якісних змін усіх сфер життя, ми живемо надією на покращення у роботі закладів культури та освіти. Якою буде у майбутній європеїзованій Україні доля аматорських громадських музеїв недержавної форми власності? Чи виживуть?

З цього приводу хочеться поділитись власними думками. Аматорські музеї (термін громадські не вживаю спеціально) були є і будуть. Адже створюються вони краєзнавцями за результатами власних досліджень. Вони можуть бути хорошими, а можуть бути не дуже. Все залежить від того, чи знайдеться благодійник (установа чи приватна особа), які зможуть зробити одноразову фінансову «ін'єкцію» у створення сучасної музейної експозиції у спеціально виділеному та захищеному приміщенні.

Майбутнє освітянських музеїв я бачу як основну головну частину 5-ти зіркового виховного центру, який би крім музею ще мав би кабінет історії України, різні варіанти кабінетів-світлиць української культури, кабінет екології, іменні учбові кабінети талановитих педагогів, які працювали у конкретному навчальному закладі, віддали йому усе своє життя і заслуговують на повагу колег та учнів (прикладом цьому є Рівненська українська гімназія).

Майбутнє музеїв населених пунктів бачиться центральною частиною оновлених культурно-дозвілевих комплексів громад, що створюються в процесі децентралізації в Україні.

Джерела та література:

1. Державний архів Рівненської області (далі - ДАРО). Ф. Р-478, оп. 11, спр. 19, арк. 19.
2. ДАРО. Ф. Р-478, оп. 11, спр. 978, арк. 1–20.
3. ДАРО. Ф. Р-478, оп. 11, спр. 978, арк. 1–20.
4. Історія міст і сіл Української РСР. Рівненська область. – К.: УРЕ, 1973
5. ДАРО. Ф. Р- 478, оп. 11, спр. 19, арк. 1–20.
6. ДАРО. Ф. Р-478, оп. 11, спр. 19, арк. 13, 24–27.
7. ДАРО. Ф. Р-478, оп. 11, спр. 976, арк. 30.
8. ДАРО. Ф. Р- 478, оп. 11, спр. 976, арк. 25.
9. ДАРО. Ф. Р- 478, оп. 11, спр. 976, арк. 25.
10. ДАРО. Ф. Р.-478, оп. 11, спр. 976, арк. 25.
11. ДАРО. Ф. Р.-478, оп. 11, спр. 976, арк. 14.
12. ДАРО. Ф. Р.-478, оп. 11, спр. 976, арк. 9.
13. ДАРО. Ф. Р-562, оп. 3, спр. 869, арк. 39.
14. ДАРО. Ф. Р- 562, оп. 3, спр. 869, арк. 43.
15. museum.dp.ua/news0193.html
16. Звіт Рівненського обласного краєзнавчого музею за 2015 рік

Ігор Марчук, Інна Черницька

10 РОКІВ ВІДДІЛУ «ІНСТИТУТ ДОСЛІДІВ ВОЛИНІ» РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Музеї в Україні почали виникати в першій половині XIX ст. Розвиток музейної справи інтенсифікувався у II половині XIX – на початку XX ст. Першим на Волині дослідники вважають музей, відкритий у жовтні 1865 р. у Житомирі при Російській публічній бібліотеці. Музейну колекцію започаткувала збірка із 48 екземплярів місцевих гірських порід та мінералів, яку передав волинський губернатор М. І. Чертков [1, с. 559]. На території сучасної Рівненської області у с. Городок барон Федір Штейнгель у 1896 році відкрив приватний краєзнавчий музей світського спрямування.

У 1906 р. почала формуватися перша музейна колекція у м. Рівне, а виставлена для огляду вона в 1908 р. у двох кімнатах при магазині Рівненського сільськогосподарського товариства. Спочатку експозиція складалася з чотирьох відділів: археології, природи, нумізматики та етнографії. [5, с. 12–13] Поступово музейна колекція збільшувалась і з'являлися нові відділи, але перша світова та громадянська війни внесла свої корективи: музей було пограбовано, безслідно втрачено цінні експонати.

В середині 20-х років в Рівному було організовано природничий музей. У 1936–1939 рр. у місті працював музей господарства Волині.

Початком існування сучасного Рівненського обласного краєзнавчого музею вважається історико-краєзнавчий музей, який було створено у лютому 1940 р. згідно з постановою Рівненського обкому КП(б)У. Діяльність закладу передбачала збір, вивчення та експонування матеріалів про природу та історію Рівненщини.

Під час Другої світової війни музей продовжував свою діяльність. У 1944 р. частина колекції безслідно зникла, а після визволення Рівного у лютому того ж року музей відновив свою роботу. Його працівники проводили належну дослідницьку, експедиційну та збиральницьку роботу. Рівненський краєзнавчий музей розвивався та відповідно змінювалася його структура як за часів радянської влади, так і після проголошення незалежності України. Окремі структурні підрозділи музею у 90-х рр. XX ст. були реорганізовані чи ліквідовані повністю, також значно скоротився штат наукових працівників. І тільки на початку XXI ст. Рівненський обласний краєзнавчий музей поповнився трьома новими відділами. Серед них був й «Інститут дослідів Волині».

Цього року виповнюється 10 років відділу «Інститут дослідів Волині». Створений він був з метою проведення повноцінної наукової роботи із дослідження історико-культурного надбання Волинського краю розпорядженням голови Рівненської

обласної державної адміністрації В. Червонієм від 19 січня 2006 р. на базі приміщення по вулиці Симона Петлюри, 17 у м. Рівне як окремого структурного підрозділу Рівненського обласного краєзнавчого музею. У той час активно велися переговори з «Інститутом дослідів Волині» (Вінніпег, Канада) про передачу архіву, бібліотеки та інших матеріалів до Рівненського обласного краєзнавчого музею. Цим надбанням мав опікуватися новостворений відділ. Але до Рівного потрапила тільки частина книг (понад 1000 примірників), усе інше – архів та видавничі потужності представники канадського «ІДВ» передали до Волинського державного університету ім. Лесі Українки у Луцьку. Тому з 2007 р. відділ «Інститут дослідів Волині» Рівненського обласного краєзнавчого музею розробляє власну концепцію наукових досліджень у кількох напрямках, яка не була прив'язана до наукових здобутків та традицій канадського «Інституту дослідів Волині».

Під кінець 2006 р. цей новий музейний підрозділ був забезпечений відповідною кількістю наукових працівників, а завідувачем відділу призначено Марчука Ігоря Володимировича, який з 2003 р. працював на різних посадах у Рівненському обласному краєзнавчому музеї [2, с. 88].

Керівник відділу за цей час провів значну науково-дослідну роботу по виявленню нових матеріалів із історії Волині першої половини XX ст. та українського національно-визвольного руху на Волині. Він успішно і плідно працює у складі науково-редакційної групи науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією. Рівненська область».

Того ж таки 2006 р. працівники відділу увійшли у склад робочої групи, яка формувалася з метою побудови меморіального музею Уласа Самчука. Також виникла необхідність провести пошукову експедицію в урочищі «Гурби» Здолбунівського району для збору матеріалів про найбільший бій між українськими повстанцями та Внутрішніми військами НКВС, що відбувся у квітні 1944 р.

5 вересня 2006 р. на посаду молодшого наукового співробітника відділу «Інститут дослідів Волині» Рівненського обласного краєзнавчого музею прийнято Нагорнюка Олексія Анатолійовича. Народився він 3 квітня 1978 р. в м. Рівне. Навчався у середній школі № 15. Закінчив державну художню школу ім. Т. Г. Шевченка у м. Києві. Вищу освіту здобув у Рівненському інституті слов'янознавства на факультеті романо-германської та слов'янської філології за спеціальністю «Мистецтвознавство».

Олексій Анатолійович досліджує такі наукові теми: «Етнографічна некрополістика», «Сакраль-

на топографія», «Символіка народного мистецтва Полісся та Волині». Займається аудіовізуальною антропологією Полісся та Волині (створення етнографічних фільмів, аудіозаписи музичного та прозового фольклору, етнографічна фотографія). Є учасником етнографічних експедицій на Полісся України та Білорусі, у Чорнобильську зону (з 1999 р.). Нагорнюк О. А. виступив співавтором мультимедійних дисків «Полісся – пісні та люди», «Сварицевичі», «На краю боліт» [2, с. 97].

У відділі, який став для Олексія Анатолійовича рідним, він пройшов шлях від молодшого до провідного наукового співробітника.

У відділі «Інститут дослідів Волині» працював і Мохнюк Степан Данилович. Народився він 19 червня 1937 р. у с. Підгороднє Любомльського району Волинської області. Освіту здобував у Харківському державному інституті культури. Мохнюк С. Д. отримав Почесну грамоту Президії Верховної Ради Української РСР та звання Заслуженого працівника культури.

Степан Данилович розпочав свою роботу у Рівненському обласному краєзнавчому музеї з посади молодшого наукового співробітника методичного сектору відділу науково-освітньої роботи 15 вересня 2003 р. Пізніше він був зберігачем I категорії у відділі фондів, а у відділ «Інститут дослідів Волині» Мохнюк Степан Данилович був переведений з 15 травня 2006 р., де пропрацював до 30 вересня 2013 р. [4]. Після його звільнення у відділ прийшла працювати Гайдукевич Анастасія Віталіївна. Народилася вона 4 січня 1982 р. у м. Житомир. Закінчила Рівненський інститут слов'янознавства Київського славистичного університету факультет Міжнародних відносин слов'янських країн за спеціальністю «Історія».

Після навчання Анастасія працювала викладачем у рідному інституті. У відділі «Інститут дослідів Волині» Анастасія Віталіївна працювала на посаді провідного наукового співробітника з 1 жовтня 2013 по 31 грудня 2014 рр. [3]

За час роботи у відділі Гайдукевич А. В. координувала Інтернет – проект «Волинь туристична», проводила розробку стратегії розвитку внутріш-

нього туризму історичними та краєзнавчими об'єктами Рівненської області, досліджувала сучасні російсько-польські відносини. Залишивши музей Анастасія Віталіївна продовжує займатися улюбленою справою, вона очолює відділ музейної справи Інституту національної пам'яті.

На сьогоднішній день третій співробітник відділу – це Черницька Інна Миколаївна. Народилася 2 лютого 1983 р. в смт Гриців Шепетівського району Хмельницької області. Після закінчення школи у рідному селищі навчалася в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова на історичному факультеті.

Учасник археологічних експедицій з дослідження могильника черняхівської культури в с. Велика Бугайка на Київщині (керівники Петраускас О. В. та Шишкін Р. Г.), Ходосівського археологічного комплексу (Північна експедиція Інституту археології НАН України керівник Готун І. А.).

У Рівненському обласному краєзнавчому музеї працює з 2 грудня 2013 р., а у відділі «Інститут дослідів Волині» з 5 січня 2015 р. Їй було доручено окремі перспективні напрямки наукової роботи: грошовий обіг на Рівненщині, церковні тканини II половини XIX – початку XX ст., події сучасної української історії Революція Гідності та російсько-українська війна.

За 10 років існування відділу співробітники підтримують зв'язки з науковцями, краєзнавцями, музеями, бібліотеками, громадськими організаціями в Україні та поза її межами. Беруть участь у науково – практичних конференціях, наукових читаннях, круглих столах, курсах підвищення кваліфікації музейних працівників.

Працівниками відділу «Інститут дослідів Волині» зібрана та опрацьована значна кількість експонатів основного та допоміжного фондів, частина з яких представлена в експозиції музею. Наукові співробітники відділу спільно з іншими відділами вносили зміни в діючу експозицію музею, підготували ряд виставок, які успішно працювали. Співробітники відділу проводять експертизи предметів, що становлять культурну та музейну цінність.

Джерела та література:

1. Волинские епархиальные ведомости 1876 № 1–24. – Кременець 1876. – С 868
2. Музейні фахівці Рівненщини. Бібліографічний показник. Укладачі: Н. М. Кожан, Л. М. Малишева. – Рівне 2014. – 184 с.
3. Особова справа Гайдукевич А. В.
4. Особова справа Мохнюка С. Д.
5. Прищеп О. П. Періодичні видання початку XX століття про діяльність музею Рівненського сільськогосподарського товариства // Наукові записки РОКМ. – Вип. IV. – Рівне – 2006 р. – с. 11–15

Володимир Мушировський

**ОБСТЕЖУВАЛЬНІ ТА РЯТУВАЛЬНІ ЕКСПЕДИЦІЇ
РІВНЕНСЬКОГО КРАЗНАВЧОГО МУЗЕЮ:
пам'яті П. М. Жолтовського присвячується
(до 30-річчя від дня смерті вченого)**

На початку 70-х років минулого століття Рівненський обласний краєзнавчий музей спільно з державними, громадськими установами розпочав велику і досить відповідальну дослідницьку, пошукову, збиральницьку роботу, що проводилась у православних храмах Рівненської області. Робота передбачала обстеження, виявлення, облік, фотофіксацію і паспортизацію пам'яток сакрального мистецтва, а також збір експонатів, що знаходились в діючих і недіючих церквах Рівненщини. Актуальність цієї роботи була зумовлена необхідністю обстеження і гострою потребою рятувати, зберегти, а в подальшому популяризувати церковне мистецтво, яке має свою самобутність і вирізняється з-поміж світової християнської художньої культури. Великий обсяг роботи з даного дослідження вимагав, у першу чергу, підготовки спеціалістів-фахівців з питань мистецтвознавства. Справа потребувала систематизації, цілого комплексу підготовчих заходів і мала бути розрахована на досить тривалий термін. Початок цієї справи поклали цілий ряд урядових постанов і розпоряджень місцевих органів. Так, 2 червня 1965 р. Рада Міністрів СРСР прийняла постанову № 428 «про музейний фонд Союзу РСР», а Рада Міністрів Української РСР 22 червня 1965 р. прийняла відповідну постанову № 597 «Про порядок поповнення музеїв експонатами», якими Міністерству культури УРСР, Держбуду УРСР та їх органам на місцях було доручено провести реєстрацію пам'яток історії, матеріальної та духовної культури, що не знаходяться в музеях, але повинні бути включені до музейного фонду СРСР.

Вже наступна постанова Ради Міністрів УРСР від 20 лютого 1967 р. № 125 «Про стан і заходи по дальшому поліпшенню охорони та збереження пам'яток архітектури, мистецтва, археології та історії в Українській РСР» зобов'язала Держбуд УРСР та Міністерство культури УРСР продовжити роботу щодо виявлення, обстеження, вивчення та паспортизації пам'яток та забезпечити їх збереження, і при потребі окремі з них передати музеям. Цією ж постановою дозволялося використовувати окремі приміщення культових споруд під фондосховища державних музеїв за погодженням з відділом будівництва та архітектури, а органам МВС посилити контроль за збереженням пам'яток мистецтва, особливо в культових спорудах, а також вжити заходів щодо припинення їх розкрадання і вивезення [4, с. 1–4].

Однак, основним документом, що регламентував цю роботу, були спільні постанови колегії Міністерства культури УРСР, Держбуду УРСР та Президії правління Українського товариства охорони пам'яток історії і культури від 15 червня 1971 р. «Про виявлення, облік та збереження пам'яток мистецтва в діючих та недіючих культових спорудах, приміщеннях державних, громадських, кооперативних організацій, збірках приватних осіб». Постанова зобов'язувала, щоб при обліку пам'яток обласними управліннями культури, обласними відділами архітектури, організаціями Українського товариства охорони пам'яток історії і культури були створені комісії фахівців-мистецтвознавців, художників, архітекторів, працівників музеїв.

Республіканська науково-методична рада з виявлення, обліку і збереження пам'яток мистецтва (крім тих, що знаходяться в державних музеях), до складу якої входило 26 відомих в Україні мистецтвознавців, художників, архітекторів, представників Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, працівників музеїв, 9 вересня 1971 р. затвердила «Пам'ятку-інструкцію» [3, с. 1–15] щодо практичного проведення цієї роботи. В ній зазначається, які пам'ятки підлягають обліку й охороні, а саме:

- твори монументального і станкового живопису (фрески, мозаїки, розписи, портрети та ікони);
- об'ємна та рельєфна скульптура (монументи, надгробки, станкова скульптура);
- пам'ятки декоративного мистецтва (художні вироби з дерева і металу – іконостаси, кіоти, царські врата, шати на іконах, оправи книг, хрести, люстри, посохи, митри, меблі);
- вибієчасті тканини, гаптування та вишивки (сакоси, фелоні, покрівці, скатертини, хустки, рушники, підризники тощо);
- рукописні книги та стародруки XII–XVIII ст.;
- гравюри.

У пам'ятці подаються зразки шифрів, інвентарних номерів, де і як їх наносити на облікованих предметах, а також паспортів, за якими проводяться описи пам'яток культури, живопису, графіки, прикладного мистецтва тощо.

Постановою 1971 р. з метою надання консультативної та методичної допомоги в роботі щодо виявлення пам'яток мистецтва і якісного її проведення було закріплено за областями наукових

консультантів. Подаємо список наукових консультантів згідно з додатком до постанови № 1 [4, с. 5]:

1. Логвин Г.Н. – Закарпатська, Івано-Франківська обл.
2. Ачкасова В.Н. – Вінницька, Чернігівська обл.
3. Іваненко В.Д. – Миколаївська, Одеська обл.
4. Міляєва Л.С. – Тернопільська, Дніпропетровська обл.
5. Петренко М.В. – Полтавська, Сумська обл.
6. Кара-Васільєва Т.В. – Хмельницька, Черкаська обл.
7. Дорофієнко І.П. – Хмельницька, Черкаська обл.
8. Возницький Б.Г. – Волинська обл.
9. Факторович М.Д. – Запорізька, Херсонська обл.
10. Членова Л.Г. – Київська обл., м. Київ.
11. Жолтовський П.М. – Рівненська обл.
12. Горенко Є.В. – Донецька, Луганська обл.
13. Нельговський Ю.П. – Чернівецька, Кіровоградська обл.
14. Якущенко Г.Д. – Львівська обл.
15. Тарасова М.В. – Житомирська обл., Крим.

Консультантам слід було згідно з пунктом 4 постанови виїхати на місця для проведення організаційної роботи та створення експедицій і один раз на три місяці безпосередньо на місцях контролювати експедиції та звітувати про проведену роботу. Передбачалося до 1973 р. провести обстеження і взяти на державний облік пам'ятки мистецтва в діючих і недіючих культових спорудах. Урядові постанови і відповідні розпорядження облвиконкомів були прийняті. Як вести облік і паспортизацію розписано в деталях, однак відсутніх результатів від обстеження храмів не було, оскільки на той час в переважній більшості областей України ця робота проводилась недостатньо або не проводилась зовсім.

Це підтверджує наступна постанова Міністерства культури УРСР, Держбуду УРСР і Товариства охорони пам'ятників історії і культури від 11 серпня 1976 р., яка засвідчує, що на території України ще не досить повно обстежені, вивчені і взяті на державний облік історичні та мистецькі пам'ятки, що знаходяться в діючих та недіючих культових спорудах. Робота з виявлення цих пам'яток проводиться на місцях дуже повільно. Мають місце випадки, коли окремі пам'ятки мистецтва, які не взяті під державну охорону, на місцях псуються, а подекуди розкладаються.

На місцях, в тому числі і на Рівненщині, була прийнята відповідна постанова і розпорядження облвиконкому № 566-р від 15 вересня 1976 р., якою було затверджено повний склад комісії з обстеження культових приміщень, до складу якої увійшли Голова правління обласної організації Українського товариства охорони пам'ятників історії і культури З. Красиленко, начальник обласного управління культури М. Песчаній, начальник обласного відділу у справах будівництва і архітектури А. Шкляр, уповноважений Ради у справах релігії при Раді міністрів УРСР по Рівненській області Г. Личковаха,

директор Рівненського обласного краєзнавчого музею В. Сидоренко. Комісія повинна була надавати інформацію про проведену роботу за відомчою належністю в листопаді-грудні 1976 р. та завершити роботу до 1 травня 1977 р.

Усі експедиції Рівненського обласного краєзнавчого музею 70–80-х рр. були спрямовані на виконання цих документів, хоча не все вдавалося виконувати у вказані терміни. Були проблеми транспорту, пального, фінансування і головне – відсутності кваліфікованих фахівців. У музеї, на який було покладено цю роботу, теж не було фахівців-мистецтвознавців, і, як уже згадувалося, для надання консультацій і методичної допомоги на Рівненщину республіканською науково-методичною радою був запрошений Жолтовський Павло Миколайович (1904–1986), завідувач відділу Львівського музею етнографії та художніх промислів, відомий вчений, доктор мистецтвознавства. Він став науковим керівником експедиції Рівненського обласного краєзнавчого музею.

Жолтовський П.М. народився 8 грудня 1904 р. в селі Мислятин теперішнього Ізяславського району Хмельницької області в родині священика. Закінчив трикласну парафіяльну школу, продовжував навчатися в гімназіях – спочатку в Острозі, а потім – в Ізяславі. Саме в Острозі, як згадував учений, він вперше побував у музеї, побачив пам'ятки мистецтва, і це стало справою його життя.

Трудову діяльність розпочав 1921 р. як учитель у сільських школах на Волині. Глибоке зацікавлення історією, культурою, краєзнавством привело вчителя на роботу до Житомирського краєзнавчого музею. Активну музейну діяльність розпочав 1926 р. у Харкові на посаді наукового співробітника художнього музею. У 1926–1931 рр. брав участь в експедиціях музею з виявлення та збору пам'яток історії і культури або просто з фотоапаратом в руках, або, як він згадував, «на волах» обійшов і об'їздив Полтавщину, Чернігівщину, Поділля, Полісся, Київщину та Слобожанщину. «Ступанієм та пядію» обміряв Україну, – згадував учений [12, с. 28].

У 1932 р. закінчив Київський художній інститут, з'являються його перші наукові публікації. Важливу творчу роботу вченого 1933 р. обірвав його арешт. Він був засуджений за надуманим звинуваченням у «контрреволюційній діяльності» до 3 років ув'язнення у виправно-трудових таборах, і протягом 10 років за ним зберігалось обмеження щодо місця проживання.

Лише 1946 р. повернувся в Україну, поселився у Львові, працював у місцевому Музеї художнього промислу (пізніше – Музей етнографії і художнього промислу), Українському поліграфічному інституті ім. І. Федорова, львівському відділенні Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Рильського АН України (ніні – Інститут народознавства НАН України). У 1971 р. за внесок

у створення розділів до шеститомної «Історії українського мистецтва» П. Жолтовському було присуджено Державну премію УРСР у галузі науки й техніки, а в 1984 р. – за цикл робіт «Проблеми розвитку української культури XVI–XVIII ст.» премією Академії наук ім. І. Франка. Монографія «Український живопис XVII–XVIII ст.» лягла в основу докторської дисертації, яку захистив у 1979 р. У 1983 р. було видання його ґрунтовне дослідження «Словник художників, які працювали на Україні в XV–XVIII ст.», значення якого є безцінним для дослідників українського мистецтва.

Його наукові дослідження регіонів України на початку 30-х рр. XX ст., в тому числі і Рівненського Полісся, значною мірою допомогли роботі наших музейних експедицій, оскільки Павло Миколайович знав, які речі і в якому храмі знаходяться. Згідно з його порадами планувалися виїзди. Внаслідок багаторічного експедиційного обстеження живопису на Волинській землі П. Жолтовський не тільки врятував багато унікальних пам'яток, а й обґрунтував гіпотезу про волинську ікону як регіонально самобутнє явище в українському малюванні XV–XVII ст.

Кожній музейній експедиції передувала значна підготовча робота – це складання оптимальних маршрутів, графіків виїздів, кошторисів, вивчалась релігійна ситуація в тому чи іншому районі, кількість діючих і недіючих церков, адже у кінці 1950-х – на початку 1960-х рр. розпочалося масове закриття православних храмів на Рівненщині. За даними уповноваженого Ради у справах релігії і церкви при Раді Міністрів УРСР по Рівненській області станом на 1 червня 1977 р. всього нараховувалось 434 церкви, з них діючих – 290, недіючих – 144 [2, с. 1]. Експедиціями зверталась особлива увага на недіючі (закриті) храми, адже в них могло бути майно, яке необхідно було рятувати, тому що храми руйнувались, а пам'ятки нищились і розкрадались. Завдяки експедиціям певна частка культових пам'яток була врятована і передана до фондів музею.

Склад експедицій формувався в основному з працівників музею, що працювали у відділі історії релігії і атеїзму, відділі історії, відділі охорони і збереження пам'ятників історії і культури та ін. Кожному члену експедиції видавалось посвідчення про дозвіл на обстеження, облік, паспортизацію пам'яток, що знаходились в церквах області. Посвідчення завірялись підписами і печатками установ, що відповідали за проведення цієї роботи, а саме: головою правління обласної організації Товариства охорони пам'яток історії та культури, він же був заступником голови обласної ради, начальником обласного управління культури, начальником обласного відділу в справах будівництва і архітектури, уповноваженим Ради у справах релігії та церкви та директором Рівненського обласного краєзнавчого музею. Кожна експедиція оформлю-

валась наказом директора музею згідно з графіком виїздів. Перед кожним виїздом музей ставив до відома місцеві органи влади про те, що в певних числах місяця в районі буде працювати комісія з обстеження храмів і просили сприяння в її роботі.

До кожної церкви члени експедиції заходили з представниками сільських рад (голова чи секретар), священиком і церковним старостою. Були випадки, коли з приїздом експедиції біля церкви збиралось майже все село, одні просили знову відкрити церкву для богослужінь, в інших селах боялись, щоб діючу церкву не закрили. Нам доводилося пояснювати, що експедиція не відкриває і не закриває церкви, а лише обліковує історичні і культурні цінності, що знаходяться в них, і тільки ті речі, що не використовувались для богослужіння, або такі, які потрібно було рятувати, особливо в недіючих храмах, де протікали дахи і по стінах текла вода, уражених пліснявою і грибок, ми з дозволу представників релігійної громади, а також місцевих рад збирали до музею для наступної реставрації. Багато таких речей було врятовано, і музей дав їм друге життя.

Перша експедиція, яку спорядив Рівненський обласний краєзнавчий музей, відбулась з 5 по 26 травня 1972 р. Вона дуже активно проводила обстеження і узяла на облік пам'ятки історії, культури і мистецтва в діючих і недіючих культових приміщеннях. Наукове керівництво експедицією здійснював П. М. Жолтовський. Членами експедиції були співробітники відділу історії релігії та атеїзму В. М. Мушировський, Т. М. Нікольченко та співробітник відділу давньої історії С. А. Кітова. На той час директор музею В. В. Сидоренко, відправляючи тоді нас, молодих музейних працівників у першу експедицію з обстеження храмів, наставляв: «Вчіться у Павла Миколайовича, використовуйте його знання, прислухайтесь до кожного його слова, не ігноруйте його порадами, набирайтесь досвіду, який би дозволив самостійно проводити експедиції». Так і сталося – окремі експедиції ми пізніше проводили самостійно. Павло Миколайович вчив нас обліковувати, описувати пам'ятки, окремі з них, як зразок, він описував сам. Фотофіксацію він завжди проводив на своєму старенькому фотоапараті на тринозі, пригадується його постать біля фотоапарату, коли він подумки відраховує необхідний для фотовитримки час. До речі, після закінчення експедицій, він весь свій фотонегативний фонд передав Рівненському музею.

У результаті першої проведеної експедиції у червні 1972 р. було обстежено 55 церков, з них – 5 недіючих. Взято на облік 144 ікони, 105 виробів художнього металу, 62 предмети різьблення по дереву, 64 книги, 2 фаянсові підсвічники. Було зібрано і передано у фонди музею 35 ікон, 37 виробів художнього металу, 21 предмет різьблення по дереву, 17 предметів з тканини, комплекти журналів «Почаевский листок», «Воскресное чтение»,

Рис. 1. Під час експедиції до Дубровицького та Сарненського районів Рівненської області.
Зліва направо: Віктор Луц, Раїса Тишкевич, Павло Жолтовський, Володимир Кузьменко, Іван Круглик. Фото, 1985 р.

«Духовний сіяч», книги «Волынские епархиальные ведомости», видання з бібліотеки «Союза русского народа» та інші. Всього 432 екземпляри друківаних видань Почаївської Лаври, Києво-Печерської Лаври, Московської та Санкт-Петербурзької синодальних типографій [8, с. 1–3]. Такі видання збирались і в наступні роки.

Перша експедиція найбільше працювала в Рівненському районі, де було обстежено 24 церкви, у Володимирецькому районі – 6, Сарненському – 3, Гощанському – 4, Корецькому – 8, Здолбунівському – 8, Дубенському – 2 [1, с. 2]. Після експедиції до фондів музею надійшли перші ікони. Серед них – роботи народних майстрів XVII ст. з села Острівці, зокрема, ікона «Старозавітна Трійця» 1694 р. Семена, «маляра степанського», та величний образ Хреста Вседержителя 1592 р. із села Великі Цепцевичі [14, с. 51]. Багатий матеріал дали експедиції 1973 р., їх у тому році було дві – у липні і вересні, в останній з них взяв участь Павло Жолтовський. Експедиціями 1973 р. було обстежено 30 культових приміщень у Березнівському, Зарічненському, Рокитнівському, Корецькому, Здолбунівському, Гощанському районах. Було взято на облік 158 предметів пам'яток культури і мистецтва. Зібрано 87 предметів культового призначення, здебільшого із закритих храмів [9, с. 11]. Особливо цінними були знахідки при проведенні липневої експедиції 1973 р. у Зарічненському і Рокитнівському районах. В селі Річиця Зарічненського району в напівзруйнованій, аварійній церкві було виявлено давні ікони. Серед

них – «Христос-Пантократор» кінця XV – початку XVI ст. та «Покрова Богородиці» XV ст. Ці ікони були врятовані і стали, як стверджують мистецтвознавці, окрасою музейної збірки.

Експедиції проводилися кожного року, окремі з них були одно- чи дводенними, як, наприклад, в січні 1974 р., під час якої обстежувались окремі церкви Радивилівського (на той час Червоноармійського) і Здолбунівського районів, а також церкви в с. Басів Кут. Того року було обстежено 8 церковних приміщень, взято на облік 63 пам'ятки культури і мистецтва, зібрано 257 предметів музейного значення [5, с. 1–3].

У червні 1975 року двома експедиціями було обстежено 9 культових приміщень Корецького і Здолбунівського районів, в яких були взяті на облік пам'ятки культури і мистецтва, зібрано і передано у фонди музею 9 ікон, 6 предметів художнього металу, 8 книг, 57 журналів, 1 предмет різьблення по дереву, 92 монети, всього 173 експонати [6, с. 4, 6, 9, 11].

У листопаді 1975 р. одноденною експедицією обстежувалась церква у м. Здолбунів, в результаті якої до фондів музею потрапили 4 предмети, що мають історичну та культурну цінність. Особливо активно проводилися експедиції у 1976–1977 рр. У річному звіті музею за 1976 р. зазначено, що експедиція з обстеження церков проводилась з 10 по 20 травня в Сарненському і частково в Костопільському, Гощанському і Рівненському районах. За цей час було взято на облік предмети: живопис – 46, художній метал – 13, книги – 12, різьба по дереву – 22. Зібрано

експонатів основного фонду – 28, науково-допоміжного – 544. Обстежено 29 культових приміщень, з них – 26 діючих і 3 – недіючих. 15 грудня 1976 р. організована експедиція зі збору експонатів у діючу церкву с. Клесів [7, с. 5–6].

Під час експедиції у травні 1976 р. у Сарненському районі, яка проводилась за участі Жолтовського П. М., в церкві села Любиковичі було виявлено ікону «Богородиця з пророками», намальовану, як видно з напису, 1595 р. на замовлення дубровицької княгині Ганни Юріївни Гольшанської, а в Клесові в грудні цього ж року були віднайдені царські врата та надвратна ікона з «Євхаристією та Спасом Нерукотворним» кінця XVI ст. Мистецтвознавець, завідувач художнього відділу Рівненського краєзнавчого музею В. Луц у часописі «Родовід» так описує історію, що склалася навколо цих ікон: «Справжнє значення цих знахідок зрозуміли після завершення реставраційних робіт на початку XXI ст. Стало очевидно, що «Богородиця з пророками» 1545 року, царські врата з надвратною іконою з Клесова та раніше знайдена, в червні 1972 року, ікона Христа Вседержителя 1592 року в селі Великі Цепцевичі намальовані одним маляром, який працював на півночі Рівненщини у володіннях князів Гольшанських – Дубровицьких в околицях міста Дубровиця» [13, с. 39–50]. На жаль, встановити, хто був автором вищезгаданої групи ікон до сих пір не вдається.

У 1977 р. обстежувальні експедиції проводилися практично в усіх районах області. Членам експедиції іноді доводилося розділятися, щоб охопити більше районів, адже обстеження повинно було бути завершене, згідно приписів, у зазначений час. Активну участь у роботі експедицій брали участь працівники відділу історії релігії та атеїзму В. Мушировський, Н. Стоколос, В. Луц, В. Круль, Г. Полюхович, працівники відділу давньої історії (тоді дорадянського періоду) Т. Пономарьова, Н. Кожушко, працівники Острозького, Дубенського історико-культурних заповідників Л. Мазуренко, І. Кузнецов, Є. Шевчук, Сарненського історико-етнографічного музею В. Кузьменко, та завідувач відділу виставок музею Г. Данильчук.

Транспортне забезпечення експедицій здійснював Рівненський музей, водії – І. Ковальський, П. Сень. В окремих випадках доводилося використовувати найманий приватний транспорт.

Експедиції продовжували свою роботу і в наступні роки, коли, в основному, обстежувались храми південних районів Рівненщини. А ще потрібно було дообстежити ті храми, до яких експедиції ще не змогли потрапити раніше з різних причин – відсутності священнослужителів, представників сільських рад тощо. Тому поодинокі одноденні виїзди продовжувалися протягом 80-х і до початку 90-х років.

Найбільш вдалою була експедиція 1984 р. під керівництвом В. Луца, коли разом з працівниками музею Б. Прищепою і В. Кузьменком до музею була привезена ікона «Богородиця Одигітрія» XIII ст., одна з найдавніших ікон колекції Рівненського краєзнавчого музею.

Ікона пройшла нелегкі випробування, коли в 1960-х роках була закрита дорогобужська церква. Руйнація самого храму, потрапляння дощу, снігу всередину створювали великі температурні перепади, і все це призводило не тільки до знищення церкви, а й всього, що у ній знаходилося. Це була справді рятувальна експедиція, завдяки якій, а також кропіткій роботі реставраторів, була врятована одна з найдавніших пам'яток українського церковного мистецтва.

Павло Миколайович Жолтовський давно знав про цю ікону з дорогобужської церкви і, виїжджаючи в чергову експедицію, кожного року нагадував, що слід пам'ятати про ікону Дорогобужської Богоматері – «її потрібно рятувати». Автор цих рядків і Павло Миколайович тричі були біля церкви с. Дорогобуж, але навіть з представником Гошанської районної ради не змогли потрапити до неї, оскільки селяни посилались на відсутність ключів, а ми розуміли, що вони просто не хотіли пускати нас до церкви. Цікаву легенду навколо цієї ікони нам розповів церковний староста села: «Ми дуже цінуємо і шануємо цю ікону, адже її на своїх руках пішки принесли мешканки села Дорогобуж до своєї церкви з гори Афон, що в Греції, тому вона є святиною нашої землі, нашого села».

Ікона Дорогобужської Богородиці Одигітрії зараз експонується в одному із залів Рівненського обласного краєзнавчого музею. За її станом ведуть спостереження музейні працівники, реставратори, інколи її відвідують парафіяни дорогобужської церкви. Врятована ікона живе музейним життям, до неї ходять відвідувачі музею, слухають екскурсії, мистецтвознавці досліджують і публікують статті, вона як одна із найдавніших ікон в Україні потребує постійної уваги і догляду.

У 1985 р. Павло Миколайович Жолтовський в останній раз брав участь в експедиції Рівненського музею, що працювала в Дубровицькому, Сарненському і Рокитнівському районах. В цій експедиції з ним працювали В. Луц та В. Кузьменко. Для всіх працівників музею експедиції П. Жолтовського були справжньою школою музейництва та виховання любові до пам'яток церковної старовини, якою він щедро ділився. Автору цих рядків, який багато років працював з Павлом Миколайовичем в наших музейних експедиціях, хочеться нагадати про нього не тільки як про відомого вченого-практика, а й як про людину. Інтелігентний, надзвичайно порядний, скромний, безкорисний – такою людиною був вчений з великою щедрою душею. В експедиціях він був вкрай невибагливий до побутових умов.

Як пригадують його колишні колеги, він в дорогу в наплічник клав торбину з сухарями, шматок сала, цибулину, пачку-дві чаю, цукор, залізне горня і не грубе укривало. Згодом, коли з'явилась водонепроникна тканина – болонь, виготовив з неї портативний намет, з яких у мандрах не розлучався [12, с. 10], а також ночував навіть у музейному автобусі. Зовні він складав враження дещо похмурої людини, проте ті, хто з ним працював, розуміли – це велика зосередженість на роботі.

Багаторічна експедиційна діяльність працівників Рівненського музею, яку очолював П. Жолтовський, принесла свої результати – було обстежено більш ніж 400 діючих та недіючих православних храмів, обліковано сотні пам'яток сакрального мистецтва, складено більш як 700 облікових карток. За даними фондового обліку зібрано і передано у фонди музею більше 150 волинських ікон, 339 предметів православного культу, 97 зразків церковного одягу, 242 предмети художнього металу, 66 одиниць дерев'яної скульптури, 5069 різних церковних документів XVI–XIX ст., друковані видання і періодику релігійного змісту тощо [15, с. 46].

Починаючи з 1989 р., став активно наростати процес повернення релігійним громадам закритих храмів і церковних речей. Цьому сприяв Указ Президента України «Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна» від 4 березня 1992 р. № 125 та відповідні розпорядження місцевих органів влади. Тільки протягом 1989–1990 рр. згідно з наказами директора музею була передана частина майна релігійним громадам: сіл Харалуг Корецького району (4 дзвони) [10, с. 19], Цурків і П'ятигори Здолбунівського району (27 церковних предметів), Пляшева Радивилівського району (5 предметів), Яблунне Березнівського

району (63 експонати основного фонду), Городок Рівненського району (6 експонатів), [11, с. 16, 56].

У 2016 р. виповнилось 44 роки з моменту створення обстежувальних і рятувальних експедицій Рівненського музею у православних храмах Рівненщини. Проведена значна робота, однак сьогодні ми можемо констатувати, що її слід продовжувати. Зараз ситуація докорінно змінилася, побудовано багато нових храмів, відновились богослужіння у закритих церквах, речі релігійного культу пройшли переміщення, а деякі обліковані експедиціями речі потрібно передати на збереження релігійним громадам, склавши відповідні зобов'язання і досліджувати, як зберігаються колись обліковані пам'ятки.

Ці питання обговорювались на конференції, проведеній Рівненським краєзнавчим музеєм та Рівненським інститутом слов'янознавства КСУ по програмі наукових читань, присвячених пам'яті Бориса Возницького у квітні 2013 р. З доповідями на конференції виступили: Мушировський В. М., провідний спеціаліст РОКМ, Луц В. Д., завідувач художнього відділу РОКМ, доцент кафедри архітектури НУВГП, Стоколос Н. Г., доктор історичних наук, професор Рівненського інституту слов'янознавства КСУ, Булига О. С., директор РОКМ, Михайлишин О. Л., кандидат архітектури, доцент кафедри архітектури НУВГП, Бендюк М. М., художник-реставратор Державного історико-культурного заповідника м. Острога, Шеретюк Р. М., кандидат історичних наук, доцент Рівненського інституту слов'янознавства КСУ, інші вчені, дослідники та учасники експедицій. Було відзначено роль Рівненського музею в цій роботі і особливо Павла Миколайовича Жолтовського за його самовіддану і подвижницьку діяльність.

Джерела та література:

1. Архів РОКМ. Інформація про роботу експедицій Рівненського краєзнавчого музею по обстеженню, збору і взяттю на облік пам'яток історії і мистецтва, що знаходяться в культових приміщеннях Рівненської області станом на червень 1972 року.
2. Архів РОКМ. Інформація про роботу експедицій Рівненського краєзнавчого музею по обстеженню, збору і взяттю на облік пам'яток історії і мистецтва, що знаходяться в культових приміщеннях Рівненської області станом на 1 червня 1977 року.
3. Архів РОКМ. Пам'ятка-інструкція по виявленню, обліку та збереженню пам'яток мистецтва в діючих та недіючих культових спорудах, збірках приватних осіб від 9 вересня 1971 року, м. Київ.
4. Архів РОКМ. Постанова колегії Міністерства культури УРСР, Держбуду УРСР та Президії правління Українського товариства охорони пам'яток історії і культури від 15 червня 1971 року, м. Київ.
5. ДАРО. Ф. р- 562 Оп. 3, справа 272.
6. ДАРО. Ф. р- 562 Оп. 3, справа 321, 342.
7. ДАРО. Ф. р- 562 Оп. 3, справа 395.
8. ДАРО. Ф. р- 562 Оп. 3, справа 188.
9. ДАРО. Ф. р- 562 Оп. 3, справа 222.
10. ДАРО. Ф. р- 562 Оп. 3, справа 803.
11. ДАРО. Ф. р- 562 Оп. 3, справа 829.
12. Жолтовський П. Вибрані праці в 3-х т. Т1 / П. Жолтовський. – Харків: видавець Савчук О. О., 2013.
13. Луц В. Збірка волинських ікон Рівненського краєзнавчого музею / В. Луц // Родовід – 1994. – № 8.
14. Луц В. Художня колекція Рівненського обласного краєзнавчого музею/ В. Луц // Наукові записки РОКМ. – 2014. – Вип. 12. – Ч. 2.
15. Мушировський В. Раритети музею / В. Мушировський // Наукові записки РОКМ. – 2005. – Вип. 2.

Алла Українець

ЕКСПЕДИЦІЙНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НАРОДНОГО ОДЯГУ МЕШКАНЦІВ РІВНЕНЩИНИ НА МЕЖІ ХХ – ХХІ СТОЛІТЬ

Рівненщина як об'єкт дослідження народно-побутової культури волинян та поліщуків становить великий інтерес для науковців. Але до 90-х років ХХ ст. обстеження її території етнографами проводилося фрагментарно. Системне експедиційне дослідження півночі Рівненської області працівниками Рівненського обласного краєзнавчого музею (далі – РОКМ) із метою збору експонатів та інформації про народне вбрання розпочалося наприкінці 80-х – початку 90-х років ХХ ст. Так, у 1987 р. були проведені розвідки у 6-и селах Зарічненського р-ну (Зарічне, Морочне, Неньковичі, Омит, Кухотська Воля, Вичівка); у 1988 та 1990 рр. – 5 селах Рокитнівського р-ну (Рокитне, Сновидовичі, Борове, Старе Село, Глинне); у 1991–1992 рр. – у 15 селах Дубровицького р-ну (с. Переброди, Шахи, Черемель, Великі Озера, Велюнь, Кураш, Бережниця, Смородськ, Осова, Орв'яниця, Берестя, Кривиця, Вільне, Крупове, Лугове) та у с. Дубрівськ Зарічненського р-ну [5] [6] [7] [8].

Під час експедиції у Зарічненський р-н було зібрано 52 експонати основного фонду, серед них 14 зразків святкового народного вбрання – сорочки, спідниці, фартухи, хустки, намітки [2, с. 282]. З огляду на те, що ця територія сильно постраждала в роки II світової війни, і речі довоєнного періоду трапляються тут вкрай рідко, виявлений одяг має велику наукову цінність. Всі його компоненти виготовлені з домотканого льняного полотна. Важливо відмітити, що полотняний одяг використовувався на обстеженій території як у якості буденного, так і святкового вбрання. Цю традицію ми також спостерігали в сусідніх селах Дубровицького р-ну, зокрема, у Зелені, Сварицевичах. Для порівняння зауважимо, що в значно розвиненішому економічно Сарненському р-ні полотняне вбрання вважалося ознакою бідності.

Важливі результати пошукової роботи були отримані у с. Дубрівськ, де пощастило зафіксувати від однієї з найстаріших мешканок села Ярини Смаглюк спосіб пов'язування намітки (старовинного головного убору заміжніх жінок) та з'ясувати особливості її підготовки до намотування на голову. Інформація має велику цінність з огляду на те, що респондента сама носила цей головний убір у 30-х роках ХХ ст. [9, с. 454].

Зауважимо, що намітки на Рівненському Поліссі виконували декілька важливих функцій, зокрема, їх використовували у якості як головних уборів, так і подарунків (орнаментованих відрізів полотна). У першому випадку вони вирізнялися особли-

Рис. 1. Фрагмент серпанкового фартуха. Експедиція РОКМ у Дубровицький р-н. Фото М.Булгакова, 1992 р.

вою красою вишитого декору вузьких начольних стрічок – своєрідних позначок, завдяки яким полотнище перед намотуванням одразу фіксувалося в потрібному місці. Проведені дослідження дають змогу констатувати, що намітки-головні убори поступово зникли з народного побуту, але намітки-«подарки» продовжували функціонувати в ньому до середини ХХ ст.: їх активно використовували в народних звичаях та обрядах, подекуди вони слугували матеріалом для пошиття одягу. Зокрема, у Дубровицькому районі (с. Крупове, Орв'яниця, Берестя) науковцями було зафіксоване самотутнє явище: з тонких прозорих наміток («серпанків») у першій половині минулого століття шили святкове жіноче вбрання (Рис. 1).

Учасниками експедиції було виявлено при-близний ареал розповсюдження цього, безперечно, цікавого явища. Зібрані матеріали під час останніх експедицій дали можливість описати важкий, виснажливий процес, що включає в себе всі етапи підготовки сировини та виготовлення серпанкових тканин [12, с. 112–113].

Результати експедиційних обстежень 90-х років ХХ ст. та експедицій ДНЦЗКСТК МНС України до Дубровицького району в 2008–2009 роках дають підстави вважати, що відомими центрами ткавання серпанкових полотен були села Крупове, Орв'яниця, Берестя, Селець. Крім того, за свідченням респондентів, серпанки ткали в Лютинську, Ясинці, Вільному, Літвиці, Кривиці, Милячі (Рис. 2, 3).

На початку ХХ ст. поліщуки тут вирощували декілька сортів льону: льон-довжик (великольон), простак, лущик. У радянську добу на колгоспних нивах ці сорти не висівалися і згодом, за висловом респондентів, «перевеліся». У тих селах, де вирощу-

вали декілька сортів льону, для виготовлення серпанкових полотен часто використовували лущик, який вважався найліпшим сортом. Він вирізнявся особливою білизною волокна, але в той же час при вирощуванні потребував дуже старанного догляду.

Прядіння було не менш відповідальним процесом, адже потрібно виготовити дуже тонку нитку, із якою належало дбайливо поводитися під час ткання.

Серпанкове полотно ткали у вигляді наміток («з намітки серпанкі шилі»), довжиною приблизно 20 метрів, періодично розділяючи орнаментальними смугами («перебирали під дошку човником червоною і чорною гороною»). Згодом при потребі його розрізували на окремі шматки, з яких виготовляли вбрання чи рушники на ікони («образи»).

При розрізуванні наміток і пошитті з них вбрання частини полотна, прикрашені орнаментальними смугами, розміщували в чітко визначених місцях. Таким чином досягали врівноваженості та ритмічного чергування орнаментальних мотивів на всіх компонентах вбрання. Так, на сорочках тканий орнамент прикрашав лише нижню частину рукавів біля чохлів. На спідницях, що густо рясувалися, – на «клубах» (зверху, нижче пояса). Фартухи, які зшивалися з двох чи трьох пілок, прикрашалися червоними вузькими тканими орнаментальними смугами та мережкою на подолках. Щоб досягнути прозорості тканини, відбілене, накрохмалене, ще вологе вбрання розгладжували та розтягували («накачували») круглою важкою скляною кулею – «камінчиком».

Брак оздоблення на серпанковому вбранні можна пояснити тим, що тоненька, прозора, легка тканина не потребувала особливих прикрас. Делікатне розташування вузьких, тканих технікою перебору, орнаментальних смуг у певних місцях сприяло збереженню цієї легкості, поєднувало всі деталі вбрання в єдиний мистецький комплекс, свідчило про естетичне чуття і тонкий художній смак селянських майстринь.

У Дубровицькому р-ні в 90-і роки особлива увага приділялася також обстеженню сіл Переміди, Шахи, Черемель, Великі Озера які входили до зони обов'язкового відселення. Здійснювалася фотофіксація пам'яток народної архітектури, побутових виробів, зразків декоративно-ужиткового мистецтва, народного одягу. Зокрема, було сфотографовано чимало жіночих сорочок 30–40-х років ХХ ст. та повоєнного часу, частина з яких потрапила до музейної колекції. Привертає увагу вишивка рукавів з трикутним завершенням геометричних орнаментальних композицій (Рис. 4).

Подібний спосіб декорування характерний також для сусідніх сіл Рокитнівського р-ну [5, с. 142–144].

У Бережниці учасники експедиції оглянули приватну етнографічну збірку Антончика А. Х., де було виявлене традиційне народне вбрання, зокрема,

Рис. 2, 3. Серпанкові фартухи.
Експедиція ДНЦЗКСТК МНС України
в Дубровицький р-н. Фото О. Нагорнюка, 2008 р.

жіноча сорочка, оздоблена трьома характерними орнаментальними смугами вишитого орнаменту на рукавах, яка, безперечно, свідчить про самобутню мистецьку культуру села. На жаль, інших зразків полотняного одягу поч. ХХ ст. тут віднайти не вдалося (Рис. 5, 6).

Результативно працювала краєзнавчі музейні експедиції у селах Рокитнівського р-у, звідки

Рис. 4. Жінка в одязі 40-х років XX ст.
Експедиція РОКМ в Дубровицький р-н, с. Черемель.
Фото М. Булгакова, 1992 р.

Рис. 5. Учасниця експедиції Н.Озірська в сорочці з колекції краєзнавця А.Х. Антончика (сmt Бережниця Дубровицького р-ну). Фото М.Булгакова, 1992 р.

Рис. 6. Учасники експедиції А.Українець та Н. Озірська в гостях у краєзнавця А.Х. Антончика (сmt Бережниця Дубровицького р-ну).
Фото М. Булгакова, 1992 р.

було привезено більше десятка зразків народного вбрання. У цій місцевості зафіксоване значне розмаїття мистецьких традицій декорування жіночого одягу. Оригінальністю вишитих композицій, що вражають архаїчністю та майстерною розробкою малюнка, вирізняються жіночі сорочки першої половини минулого століття із сmt Рокитне, Старого Села, Борового, Кисорич.

Певною мірою активізація пошукової роботи серед музейних працівників була пов'язана зі створенням в 90-і роки сектору, а пізніше – відділу етнографії РОКМ та Рівненського фольклорно-етнографічного товариства (1996 р.). Постало питання планового, комплексного дослідження історико-культурної спадщини Рівненського Полісся. Завдяки плідній співпраці товариства з Історико-культурологічною експедицією Міністерства з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи (керівник – Р. Омеляшко) наукові експедиції рівненських дослідників набули планового характеру. Так, у 1995 році з участю працівників РОКМ було обстежено 9 сіл Зарічненського р-ну, у 1998–1999 рр. – 20 сіл Рокитнівського р-ну, у 1999 р. – 11 сіл Володимирецького р-ну; у 2001 р. – 4 села Березнівського р-ну. У 2000–2001 роках дві комплексні експедиції працювали в 13-и населених пунктах Сарненського та Дубровицького р-нів [1], [4], [10].

У 2003–2005 роках працівниками РОКМ обстежувалася територія Південної Рівненщини – низка сіл Рівненського, Гоцанського, Корецького, Здолбунівського р-нів [8]. У 2006р. музейна експедиція

працювала в Зарічненському, у 2007р. – в Острозькому, у 2012 р. – у Демидівському районах (Рис. 7, 8).

Працівники відділу етнографії РОКМ в останнє десятиліття брали участь також в експедиціях Державного наукового Центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф, що дозволило значною мірою систематизувати весь зібраний матеріал та розкрити маловідомі сторінки етнокультурної спадщини Рівненського Полісся. На жаль, у деяких районах маємо суттєві втрати матеріальної культури, що зумовлене, зокрема, трагічними подіями Другої світової війни. Мусимо також констатувати той факт, що безцінні пам'ятки народної культури безжально нищаться і у наш час.

Всі наукові розвідки, які проводилися у Сарненському, Володимирецькому, Рокитнівському, Дубровицькому, Березнівському, Костопільському р-нах Рівненської області дозволяють зробити висновки, що цей період був найбільш активним та плідним у дослідженні традиційного народного вбрання мешканців Рівненщини. Нам пощастило зібрати цікаву інформацію щодо його історичного розвитку та локального розмаїття, ареалу розповсюдження того чи іншого явища, зафіксувати зникаючі зразки, зміну форм та конструктивних деталей вбрання, діалектні назви. Можемо констатувати, зокрема, що найбільшою збереженістю комплексів народного одягу та його традиційних форм вирізняються Володимирецький [13] та Сарненський райони [4]. Цьому значною мірою сприяють фольклорні колективи, які тут функціонують і використовують у якості сценічного автентичне народне вбрання.

Аналізуючи весь інформативний масив польових досліджень, констатуємо, що найбільше матеріалів зібрано про натільне вбрання – сорочки, які

Рис. 7. Учасники експедиції в Зарічненський р-н, 2006 р. Фото В.Скібінського.

окрім ознак, характерних для всього Волинсько-Поліського регіону, мають свої особливості, зокрема у крої, способі використання та розміщення прикрас. На давніших зразках вони розташовувалися характерними вишитими орнаментальними смугами у верхній частині рукава та нижній частині уставок, а також на подолках. Найчастіше подібні вироби нам зустрічалися у Березнівському районі. Декорування подолків вишуканим архаїчним орнаментом пов'язане з давньою традицією, збереженою у цій місцевості аж до початку ХХ ст., коли нижня частина сорочки визирала з-під поясного вбрання.

Щодо вишивальних технік, то найчастіше на виробах кін. ХІХ – поч. зустрічаємо заволікання (затягання, занизування), вирізування (ризь), гладь, хрестик (нашивання, зернятко), ретязь (кіска), верхоплут (завелюшане, колічко). Ці техніки часто поєднувалися з мережками на уставках, подолках, пазухах. Майстерне використання різних вишивальних технік на одному виробі бачимо на жіночих сорочках із Сарненського та Володимирецького р-нів, які можна вважати вершиною вишивального мистецтва, перлиною творчості поліських жінок, яскравим свідченням народного розуміння краси. Класичні геометричні візерунки привертають увагу витонченістю малюнка, віртуозною розробкою лінійно-геометричних композицій, гармонією барв.

Зауважимо, що поруч із вишитими орнаментами на поліських сорочках зустрічаємо ткані (Костопільський, Дубровицький, Зарічненський, Володимирецький, Сарненський райони). На рукавах тканий орнамент (подекуди виконаний технікою перебору) розташовується, як правило, вузькими горизонтальними смугами (Дубровицький, Зарічненський р-ни). Інколи (с. Любиковичі Сарненського р-ну) зустрічаємо позовжні орнаментальні смуги. На окремих зразках тканий візерунок поєднується з вишитим.

Рис. 8. Учасники експедиції у Сарненський р-н, 2000 р. Фото А. Похилока.

Щодо оздоблення чоловічих сорочок, у яких на поч. ХХ ст. переважав бічний розріз пазухи та комір-стоян, вишивкою прикрашалася пазуха, часто до неї пришивали прямокутну орнаментовану вставку (манішка, манишка, манешка). У Дубровицькому, Сарненському та Рокитнівському районах досить виразні орнаментальні смуги розміщувалися на подолках, іноді лише на одній пілці (Сарненський р-н). Мотивація звичаю така ж, як і у випадку з жіночими сорочками: подолки чоловічих сорочок було добре видно, адже вони в давнину носилися навипуск («наверхи»).

Чимало інформації зібрано про жіноче поясне вбрання – спідниці (сукні), запаски та фартухи (хвартухі). Щодо домотканих спідниць, то, за експедиційними матеріалами, у південній частині Рівненщини їх на поч. ХХ ст. майже не використовували. У північних районах у цей час окрім полотняних, у холодну погоду, а також як святкове вбрання, використовували вовняні домоткані спідниці – літники (літнікі). Локальні назви – саяни (Рокитнівський р-н), «домоткани» (Дубровицький, Зарічненський райони).

Традиційні портни (полотняні) фартухи вдалося зафіксувати лише у Сарненському, Зарічненському (с. Борове, Омит) та Володимирецькому р-нах. Вони склалися, як правило, з двох пілок (пулок), зверху призбирувалися і пришивалися до пояски. Важливу інформацію щодо використання фартухів було отримано в Сарненському р-ні. Тут подекуди полотняні фартухи одягалися не лише на спідниці, а прямо на сорочку (Сарненський р-н), що свідчить, безперечно, про їх давність і спорідненість із вовняними запасками. [4, с. 115].

Рис. 9. Спосіб пов'язування двох хусток.
Експедиція ДНЦЗКСТК МНС України в Сарненський р-н,
с. Стрільськ. Фото В. Скібінського, 2008 р.

Ця, безперечно, давня традиція комплектування вбрання, за свідченням респондентів, зберігалася у мешканців Рокитнівського району до 20-х років ХХ ст.: хто багатший – пов'язував запаску спереду і ззаду, бідніший – ззаду. За спогадами мешканки с. Біловіж, вони визначали соціальний статус жінки: носити запаски мали право лише заміжні [3, с. 13].

Експедиційні матеріали дають можливість прослідкувати функціонування головних жіночих уборів мешканців Рівненщини, важливе місце серед яких посідали стрічки, намітки та хустки [9, с. 451–456]. Особлива дівоча прикраса – стрічки. Але зауважимо, що їх не тільки обвивали навколо голови і вплітали у волосся, але й прикріплювали до намиста та хусток, перекидаючи наперед, де вони виступали яскравим доповненням і оздобленням вбрання. Можемо констатувати, що на Рівненщині вінки в якості святкового головного дівочого убору зустрічалися рідко. За свідченням переважної більшості респондентів, дівчата їх до весілля не одягали. Як і жінки, вони надавали перевагу хусткам. До початку ХХ ст. зберігалася різниця у пов'язуванні хусток дівчатами та жінками: дівчата два бічні кінці зав'язували під підборіддям, молодіжці – виводили назад. Зазначимо, що способи пов'язування хусток заміжніми жінками є досить різноманітними, вони частково описані в попередніх публікаціях [9, с. 451–456] (Рис. 9).

Щодо згадуваних на початку наміток, то на пильну увагу заслуговує зафіксований на Рівненщині підготовчий етап перед їх намотуванням – формування зачіски з допомогою обруча (бруча, тканки, кімбалки), адже, за народним звичаєм,

жінка не мала права заплітати волосся, а лише його мотати (крутити). Спосіб намотування волосся на обруч нам пощастило зафіксувати у с. Дроздинь Рокитнівського району, с. Велике Вербче Сарненського р-ну, с. Осова Дубровицького р-ну. Тут його і сьогодні використовують жінки похилого віку. Поширеним явищем є те, що в багатьох селах Рівненського Полісся у вигляді обручів скручували власне волосся (якщо воно було достатньо густим).

Найдавніші хустки (друга половина ХІХ ст.), які дійшли до нашого часу, виявлені у Гошанському, Костопільському, Сарненському районах. Характерною особливістю вишитих хусток із Гошанського р-ну є та, що вони мають прямокутну форму, а на всіх або сусідніх кутах розміщували різні за малюнком, а подекуди і способом декорування (одразу на лицевий і виворітний бік) композиції [11, с. 56–57]. На хустках із Сарненського р-ну окрім різних візерунків на рогах, зустрічаємо досить цікаву асиметричну вишивку у центральній частині полотнища – своєрідну декоративну символічну прикрасу і позначку, за якою орієнтувалися при згортанні хустки.

Самобутністю відзначалися старовинні смугасті, прямокутної форми домоткані хустки з Костопільського району, одну з них було виявлено у с. Ставок. Смугасті домоткані хустки, в декоруванні яких переважав червоний колір, були відомі також у Березнівському районі.

Відомостей про чоловічі головні убори кін. ХІХ ст. отримано небагато. Спорадичні згадки про них дають змогу зробити висновок, що на території Полісся у цей час були поширені шапки з домотканого сукна циліндричної форми чи з чотирикутним верхом, оздоблені вишивкою та вовняними китичками (рогашки, шоломки, мегери), спогади про які збереглися у Сарненському р-ні. Взимку носили кудлаті, з овечої вовни («з вечок») шапки. Влітку подекуди одягали (Зарічненський р-н) солом'яні «капелюши».

Щодо верхнього вбрання, то вдалося зафіксувати окремі зразки свит та кожухів з вишуканим декоруванням у вигляді вишивки, плетених шкіряних петель, обшивки з кольорових вовняних мотузочків, хутра (Володимирецький, Сарненський р-ни). Від інформаторів були записані також різновиди, місцеві назви та особливості крою верхнього вбрання, а також способи виготовлення сукна в домашніх умовах.

Практичним і яскравим доповненням до одягу слугували домоткані та плетені пояси. Цікаві зразки були виявлені у північних селах Рокитнівського р-ну – широкі, сітчасто плетені чоловічі пояси, які були невід'ємною складовою одягу молодого і часто передавалися у спадок. У Сарненському та Володимирецькому р-нах зустрічалося багато вузьких смугастих тканих поясів – крайок, якими підв'язували верхнє та святкове вбрання.

Чимало інформації зібрано також про плетене взуття – постоли. З'ясовано, з яких основних матеріалів вони виготовлялися, спосіб плетіння, взування, фіксації їх на нозі з допомогою мотузків (волоків). Зібрано деякі зразки шкіряного взуття пер. пол. XX ст., у тому числі на дерев'яних підшвах (дрепи, трепи).

Підсумовуючи, зазначимо, що той масив інформації, яку вдалося зібрати протягом останніх десятиліть дає нам змогу прослідкувати народне вбрання мешканців Рівненщини в контексті історичного розвитку, зафіксувати архаїчні елементи та значне локальне розмаїття, яке спостерігаємо на зламі епох, що, безперечно, відкриває нові шляхи для подальших наукових розвідок.

Джерела та література:

1. Ковальчук В. Збережемо етнокультурну Полісся / В. Ковальчук // Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся. Матеріали комплексних наукових експедицій рівненського фольклорно-етнографічного товариства. Вип. I. – Рівне, 2001. С. 5–9.
2. Макарова О., Оласюк Т., Пархоменко Т., Українець А. Фольклорно-етнографічні фонди музею // Етнокультура Волинського Полісся. Вип. III. Зарічненський район Рівненської області. – Рівне, 1998. – С. 280–285.
3. Українець А. Народний одяг мешканців Рокитнівського району / А. Українець // Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся. Вип. I. – Рівне, 2001. – С. 10–26.
4. Українець А. Особливості народно-побутової культури мешканців Сарненського району (за матеріалами експедицій 2000–2001 рр.) / А. Українець // Західне Полісся: історія та культура. Наук. зб. – Рівне, 2004. – С. 108–122.
5. Українець А. Експедиційне обстеження району в 1991–1992 рр. / А. Українець // Дубровиці – 1000 років. Зб. матеріалів наук.-краєзн. конф., присвяченої 1000-річчю першої писемної згадки про м.Дубровицю, проведеної 16–17 вересня 2005р. – Рівне, 2005. – С. 142–144.
6. Українець А. Етнографічне обстеження Рівненського Полісся / А. Українець // Поліссезнавство: наукові фольклорно-етнографічні та мистецтвознавчі студії. – Рівне, 2006. – С. 113–120.
7. Українець А. Матеріали експедиційного обстеження Зарічненського району в кін.80-х – на поч. 90-х років XX ст. / А. Українець // Західне Полісся: історія та культура. Вип. II. Матеріали краєзн. конф., присвяченої 60-річчю утворення Зарічненського району та 20-літтю аварії на Чорнобильській АЕС. – 2006. – С. 120–128.
8. Українець А., Пархоменко Т. Комплектування етнографічної колекції Рівненського краєзнавчого музею / А. Українець, Т. Пархоменко // Наукові записки РОКМ. Вип. 4. Матеріали наук. конф. 25–26 X. 2006. – Рівне: Волинські обереги, 2006.
9. Українець А. Жіночі головні убори мешканців Рівненського Полісся (кін. XIX- поч. XX ст.) / А. Українець // Народознавчі зошити, 2006. – Зош. 3–4. – С. 451–456.
10. Українець А. Народний одяг мешканців Березнівського району (за матеріалами експедиційних досліджень) / А.Українець // Літопис Березнівщини. Наукові записки Березнівського краєзнавчого музею. Вип. I. – Рівне, 2011. – С. 45–64.
11. Українець А. Традиційний народний одяг Рівненського Полісся / А. Українець // 36. наук. праць Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф. Вип. I. – К., 2012. – С. 289–307.
12. Українець А. Виготовлення серпанкового полотна на Рівненщині // 36. наук. праць Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф. Вип. I. – К., 2012. – С. 109–126.
13. Українець А. Народне вбрання мешканців Володимирецького р-ну / А.Українець // Західне Полісся: історія та культура. Вип. IV. Володимирецький район Рівненської області. – Рівне: видавець О. Зень, 2012. – С. 100–120.
14. Народний одяг // Етнокультура Рівненського Полісся. – Рівне, 2009. – С. 29–62.

Тетяна Каук

МУЗЕЙ І ШКОЛА: ПАРТНЕРСТВО В ОСВІТНЬО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

У Рівному, як у кожному обласному центрі України, працює обласний краєзнавчий музей. Він розташований по вулиці Драгоманова, 19, у будинку, який є архітектурною пам'яткою національного значення. Сьогодні музей нараховує у своїй збірці тисячі артефактів, які висвітлюють великий історичний період – від палеоліту до наших часів, формує уявлення про особливості природи краю, матеріальну та духовну культуру, є важливим осередком освіти, виховання і культури на Рівненщині.

Музей відвідують різні категорії відвідувачів: дошкільники, школярі, студенти, дорослі. За рік Рівненський обласний краєзнавчий музей разом з його відділами (Сарненський історико-етнографічний музей, Літературний музей Уласа Самчука та музей Бурштину) в середньому приймає 70–80 тисяч чоловік [3].

Відвідувачі музею мають змогу побачити різноманітні експонати музею, які мають багаторічну історію та культурну цінність. Під час екскурсії екскурсанти можуть почути історію Рівного та області, зануритись у вир воєнного лихоліття. На жаль, це уже не тільки події початку XX століття, 1939–1945-х років, а й відтворення нашого часу – в музеї розгорнута виставка «Герої не вмирають», що розповідає про події на Майдані в 2013 році і в зоні АТО. Доторкнутися до світу прекрасного можна на виставках «Наша духовна спадщина», «Портретний живопис», «Скульптура Т. О. Сосновського – видатного митця XIX століття». В музеї працюють і різноманітні тимчасові виставки.

Проаналізувавши відвідування музею різними категоріями відвідувачів, ми побачили, що основу складають саме учні шкільних навчальних закладів міста, вони є основною частиною музейної аудиторії. Саме на ці групи відвідувачів орієнтована тематика екскурсій, лекцій, виїзних занять.

Вже більше 20 років в нашому музеї розроблена і втілена в життя комплексна програма по роботі з дітьми дошкільного і молодшого шкільного віку. Цю програму розробили і виконують працівники відділу науково-освітньої роботи. Була підготовлена тематика екскурсій для цієї категорії відвідувачів, враховуючи особливості дитячого віку.

Відомо, що вже у ранньому віці діти починають цікавитися предметним світом. Пізнання відбувається шляхом нагромадження чуттєвих вражень від речей, котрі оточують дитину. Радість пізнання й задоволення від споглядання є подібними явищами. Музей здатний збагатити дитину враженнями від нових, незнайомих предметів, які вона ніколи не бачила й не могла бачити у доступній їй дійсності. Це розвиває світогляд та уявлення про

навколишній світ. Музей і школа в меті своєї діяльності традиційно мають багато спільного: вони прагнуть виховувати почуття патріотизму, свідоме ставлення до надбань світової та вітчизняної науки і культури; розвивати мислення, творчі здібності та певні практичні навички, стимулювати творчу активність особистості тощо.

Для дошкільників і молодших школярів у нас розроблена комплексна програма «Твій друг – музей», що включає в себе різні театральні-ігрові заняття.

1. **«Здрастуй, музей!»** – діти отримають початкові поняття про музей, про музейні професії, про найбільш цікаві експонати, розширять знання про природу рідного краю, про звичаї та побут свого народу (Рис. 1)
2. **«Зустрічі на лісових доріжках»** – дізнаються про особливості поведінки птахів та тварин, чому деякі тварини мають саме таку назву, почують голоси птахів в природі (звукозапис), навчаться відповідально ставитись до тваринного світу.
3. **«Рослини навколо нас»** – рослинний світ рідного краю: поширені та рідкісні рослини, Червона Книга, лікарські рослини (з використанням кольорових слайдів та гербаріїв).
4. **«Пригоди на воді і під водою»** – розповідь про водойми Рівненщини, тваринний і рослинний світ річок та озер краю (з використанням слайдів, чучел риб, плазунів, земноводних, а також морських тварин) (Рис 2.)

Це що стосується екскурсій по відділу природи. Таким чином, екскурсії мають велике пізнавальне і виховне значення. Вони розширюють і поглиблюють знання учнів. Діти бачать об'єкти природи в природному середовищі, спостерігають взаємозв'язок рослин із ґрунтом, тварин з рослинами. Це дозволяє сформувати в учнів представлення про природу як про єдине ціле, у якому всі частини між собою взаємозалежні. Окремі поняття, отримані на класних заняттях, екскурсіях зливаються в більш широке поняття – «природа».

Ці музейні заняття не лише вчать дитину бачити красу оточуючого світу, природи, але й чуйно, дбайливо ставитися до кожної живої істоти, пробуджують бажання активно творити добрі справи.

Наступна частина циклу – знайомство з історією рідного краю. Розкриваючи перед дитиною історичний розвиток подій, їхню логічність, черговість і послідовність, ми відкриваємо прихований зміст реліквій, експонованих у музеї, даємо змогу через уявлення про історичну дійсність та повсякденний побут людей уявити минулі епохи. Адже в музеях

Рис. 1. Екскурсія
«Здрастуй, музей!»

Рис. 2 Екскурсія
«Пригоди на воді і під водою»

Рис. 3. Екскурсія
«Про що розповіло гусяче перо»

експонуються речі, які були у повсякденному вжитку та належали до різних епох.

1. **«Запорізькі козаки – наша слава навіки».** Діти дізнаються про відважних та сміливих воїнів-козаків, їхні героїчні походи, про Запорізьку Січ, про події Берестецької битви на Рівненщині за матеріалами археологічних розкопок. (Рис 4)

2. **«Українська минувшина»** – отримають знання про свій народ, його історію, побут, звичаї та обряди, матеріальну й духовну культуру, а також про особливості народних ремесел і промислів в нашому краї (гончарство, ковальство, бондарство, ткацтво, вишивка тощо) (Рис 6.)

3. **«Про що розповіло гусяче перо»** – знайомляться із мовчазними мудрецами – книгами, дізнаються історію виникнення писемності і книгодрукування, побувають в давній школі, вивчать правила шанобливого ставлення до книг (Рис 3.)

Як завершальний етап циклу «Твій друг – музей!» розроблена екскурсія, що проводиться в тих залах, де діти вже попередньо були. Тепер вони згадують почуте, закріплюють наданий матеріал. Це екскурсія – «Поміркуймо разом!»

4. **«Поміркуймо разом!»** – ігри, вікторини, конкурси, веселі пошуки, загадки тощо; вручення призів переможцям та Свідоцтв Почесних Музейників.

Музей здатний збагатити внутрішній світ дитини, а музейна педагогіка сприяє цьому, враховуючи особливості дитячого віку. Діти отримують перші відомості про різні явища природи, життя, вбирають повагу до свого міста, до Батьківщини, дізнаються багато нового і цікавого про їхнє минуле та сьогодення.

Для учнів середніх і старших класів розроблена комплексна програма «Музей – школі». Це екскурсії, лекції, виїзні заняття, виховні години.

Відділ природи

1. Природні багатства Рівненщини та їх охорона
2. Птахи і ссавці Рівненщини
3. Комахи Рівненської області. Рідкісні види
4. Земноводні і плазуни нашого краю
5. Водойми Рівненської обл. Мешканці водойм
6. Історія розвитку життя на Землі
7. Корисні копалини нашого краю
8. Бурштиновий світ (музей бурштину в Рівному, вул. С. Петлюри,17)

Відділ етнографії

1. Основні заняття і ремесла жителів Рівненщини
2. Народний одяг Рівненщини (специфіка виготовлення, техніки вишивки, кольорова гама, орнаменти)
3. Українська сорочка
4. Народні звичаї та обряди в житті українців

Відділ історії

1. Край в давнину (за матеріалами археологічних розкопок)
2. Давня Русь
3. Визвольна війна українського народу 1648–1657 рр. Битва під Берестечком
4. Наш край в XIV – на поч. XVII століть
5. Старе Рівне
6. Волинські шляхи Т. Г. Шевченка та Лесі Українки
7. В. Г. Короленко і Рівненщина
8. До витоків писемності і книжності
9. Край в період Української революції 1917–1920 рр.
10. «Очі й душу драти обтягнули...» (репресовані – наші земляки)
11. Наш край в роки Другої світової війни
12. УПА (Українська Повстанська Армія)
13. Музейний арсенал (виставка зброї з колекції музею)
14. Виставка «Герої не вмирають» (події на Майдані 2013–14 рр. та в зоні АТО)

Художній відділ

1. Волинський іконопис XIII – XVIII століть
2. Народна ікона Волині
3. Скульптура Т. О. Сосновського – видатного митця XIX ст.
4. Волинський портрет
5. Палац Любомирських в Рівному: історія, архітектура, родовід
6. Свята та обряди в житті українців

Грамотно підібрана тематика екскурсій допомагає учням краще уявити, а отже і засвоїти події того чи іншого періоду. Під час екскурсій включаються в роботу всі види пам'яті. Особливо важливим є емоційний момент. Наприклад, чи може залишити когось байдужим зала Другої світової війни в музеї, чи зал Берестецької битви, чи виставка «Герої не вмирають». Взагалі, коли проходиш по цих залах, то відчуваєш, як подих збіглих епох наповнює тебе.

Рис. 4. Експерсія «Запорізькі козаки - наша слава навіки»

Рис. 5. Виїзна експерсія до школи

Рис. 6. Експерсія «Українська минувшина»

Наші експерсії допомагають і доповнюють роботу вчителя. Адже дітям часто доволі складно відчувати давні епохи, користуючись лише текстом та ілюстраціями підручника. Речові джерела, місцевості, де відбувалась та чи інша подія, дають змогу дітям змалювати в уяві картини минувшини, або навіть творчо домислити їх хід.

Науково-освітня робота Рівненського обласного краєзнавчого музею сьогодні передбачає не лише експозиційно-експерсійну роботу в музеї, а ще й проведення лекцій і практичних занять поза музеєм. Особливо це стосується навчальних закладів, що віддалені від музею, коли вчителям привести школярів до музею не просто. Починалося все з виїзних експерсій для учнів молодших класів. Це була така тематика:

1. Як жили і чим займалися наші предки в давнину (етнографічне заняття)
2. Шлях книги з глибини віків
3. Скарби рідної землі (корисні копалини) (Рис 5.)
4. Невмируща слава козацька

Перелік виїзних експерсій нещодавно поповнився ще й іншими темами:

- До визволення міста Рівне від німецько-фашистських загарбників
- До дня Перемоги над нацизмом у Другій світовій війні
- Волинські шляхи Т. Г. Шевченка
- В. Г. Короленко та Рівненщина
- Віртуальне Рівне
- Народна іграшка, народний одяг
- Рівненщина на початку XX століття, історія краю в 17–20-х роках
- Самоцвіт Полісся – бурштин
- «Герої не вмирають» (події на Майдані 2013–14 рр. та в зоні АТО)

- Возвеличуємо Христове Воскресіння (до Великодніх свят)
- Музично-обрядова культура Рівненського Полісся з використанням фото-, аудіо-, відео-матеріалів

Цю тематику пропонуємо для школярів різного віку. Замовлень від вчителів шкіл на виїзні заняття дуже багато, адже їм набагато простіше запросити наукового працівника до школи, ніж самим добиратися до музею, втрачаючи декілька уроків, чи збирати учнів після занять. За такими програмами ми працюємо з шкільними навчальними закладами на протязі усього навчального року.

Крім того, проводимо інформаційний аналіз по кожному навчальному закладу окремо. Коли до нас звертаються директори чи заступники директорів з виховної роботи з проханням надати інформацію про те, як їхній заклад відвідував музей, такі дані завжди у нас під рукою. Ми знаємо, які вчителі водили групи до музею, яка була тема експерсії, прізвище музейного працівника. Потім ці дані ми використовуємо для співпраці з управлінням освіти – вони стають в нагоді методистам, що відповідають за цей напрямок роботи.

Напередодні нового навчального року відбуваються серпневі наради, на які, це вже стало доброю традицією, запрошуються і працівники музею. По цих даних ми готуємось до виступів на нарадах директорів чи їх заступників, на секційних нарадах вчителів – предметників. Готуємо і рекламну інформацію по кожному окремому напрямку. Кращим вчителям, що активно використовували музей в навчально-виховній роботі вручаємо Грамоти чи Подяки.

Для міського управління освіти ми готуємо загальні відомості по відвідуванню музею, наприклад за 2014–2015 навчальний рік вони були такими:

**Відвідування музею навчальними закладами міста
у 2014–2015 навчальному році**

Навч. заклад	Кільк учнів в школі	Всього музеї відвідало	Віїзні лекції музею до школи	РАЗОМ	Загальн. % відвідув.	В тому числі почат. школа
ЗОШ 1	633	19 гр/409 чол.	-	19 гр/ 409 чол	65%	10 гр / 244 уч.
НВК 2	1027	32 / 740	-	32 / 740	72%	25 / 598
ЗОШ 3	389	10 / 204	4 / 83	14 / 287	74%	9 / 186 (в.– 2 / 53)
ЗОШ 4	301	15 / 250	-	15 / 250	83%	10 / 174
ЗОШ 5	338	19 / 381	2 / 46	21 / 427	126%	16 / 340
ЗОШ 6	307	11 / 182	-	11 / 182	59%	5 / 95
Гуман. гімн	968	14 / 280	15 / 438	29 / 718	74%	12 / 335 (в.– 2 / 53)
ЗОШ 8	874	27 / 542	4 / 85	31 / 627	72%	15 / 308 (в.– 4 / 85)
ЗОШ 9	546	8 / 99	8 / 172	16 / 271	50%	14 / 263 (в.– 8 / 172)
ЗОШ 10	406	4 / 86	-	4 / 86	21%	Не було!
ЗОШ 11	904	24 / 460	4/ 79	28 / 539	60%	14 / 319
НВК 12	1661	7 / 152	10 / 236	17 / 388	23%	12 / 286 (в.– 10 / 236)
ЗОШ 13	891	32 / 600	4 / 106	36 / 706	79%	12 / 256 (в.– 4 / 106)
ЗОШ 14	203	5 / 90	8 / 156	13 / 246	121%	12 / 236 (в.– 8 / 156)
ЗОШ 15	947	22 / 463	-	22 / 463	49%	17 / 387
ЗОШ 16	178	1 / 12	2 / 52	3 / 64	36%	Не було!
НВК 17	327	8 / 150	-	8/ 150	46%	6 / 97
ЗОШ 18	814	21 / 396	-	21 / 396	49%	14 / 294
НВК 19	732	12 / 220	10 / 265	22 / 485	66%	10 /198 (в.– 5 / 127)
ЗОШ 20	313	10 / 220	3/ 65	13 / 285	91%	8 / 182
ЗОШ 22	1042	10 / 217	-	10 / 217	21%	4 / 89
ЗОШ 23	1206	17 / 327	12 / 294	29 / 621	51%	7 / 164 (в.– 3 / 81)
ЗОШ 24	405	10 / 175	-	10 / 175	43%	9 / 151
ЗОШ 25	885	12 / 198	17 / 408	29 / 606	68%	16 / 429 (в.– 11 / 296)
НВК 26	651	12 / 264	22 / 514	34 / 778	120%	19 / 445 (в.– 10 / 235)
ЗОШ 27	923	33 / 683	6 / 117	39 / 800	87%	31 / 660 (в.– 6 / 117)
ЗОШ 28	1114	4 / 68	-	4 / 68	6%	Не було!
ПМЛ Елітар	233	9 / 164	-	9 / 164	70%	-
НВК Колегіум	736	12 / 227	-	12 / 227	31%	8 / 185
НВК Гармонія	469	8 / 166	-	8 / 166	35%	6 / 135
НРЦ Особ. дит	117	5 / 51	-	5 / 51	44%	3 / 26
НВК Престиж	519	3 / 41	4 / 105	7 / 146	28%	5 / 133 (в.– 4 / 105)
РЕПЛ	207	5 / 104	2 / 56	7 / 160	77%	-
РУГ	376	20 / 402	-	20 / 402	107%	-
Центр надії	237	4/ 66	2 / 35	6 / 101	40%	2 / 47
НВК № 1	116	9 / 210	-	9 / 210	181%	9 / 210
НВК № 37	110	3 / 65	4 / 104	7 / 169	154%	7 / 169
РОЛІ	510	1 / 19	-	1 / 19	4%	-

Вчителям, що активно використовували музейні експозиції
у 2014–2015 навчальному році були вручені Подяки:

	Прізвище вчителя	Навчальний заклад	Назва предмету
1.	Величко Оксана Павлівна	ЗОШ № 11	Історія
2.	Линь Ольга Степанівна	РЕПЛ	Українська мова і література
3.	Мельникович Ольга Євгенівна	ЗОШ № 27	Початкові класи
4.	Морозюк Віра Степанівна	ЗОШ № 27	Початкові класи
5.	Романчук Олена Єдуардівна	ЗОШ № 5	Початкові класи
6.	Сабадир Світлана Анатоліївна	РНРЦ «Особлива дитина»	Педагог – організатор
7.	Сацик Сергій Петрович	РУГ	Історія
8.	Смик Ольга Василівна	ЗОШ № 11	Початкові класи
9.	Чайковська Тамара Михайлівна	НВК № 2 «Школа-ліцей»	Початкові класи

Відзнаки керівникам навчальних закладів, що активно використовували музейні експозиції
у 2014–2015 навчальному році

Навчальний заклад	Кількість екскурсій	Кількість учнів	Відсоток відвідування, %
ЗОШ № 5 Директор: Середа Сергій Васильович	21	427	126
НВК № 14 Директор: Демчук Юрій Михайлович	13	246	121
ЗОШ № 27 Директор: Харів Богдан Ярославович	39	800	87
НВК № 1 Директор: Патій Галина Василівна	9	210	181
НВК № 26 Директор: Дзюбак Володимир Федорович	34	778	120
НВК № 37 Директор: Щевчук Людмила Михайлівна	7	169	154

Співпраця музею і школи є взаємовигідною і корисною у сфері виховання підростаючого покоління. Включення дитини до світу культури через музей сприяє вихованню творчої і соціально розвиненої особистості, яка бережливо відноситься до багатств природи і суспільства, і на цій основі формується людина з гуманістичною системою цінностей, з цілісним поглядом на оточуючий світ і усвідомленням свого місця в ньому [2]. Інтеграція музейного матеріалу в шкільні загальноосвітні навчальні курси допомагає вчителю загальноос-

вітньої школи. Історична і природнича тематика експозиції, екскурсій, лекцій і занять Рівненського обласного краєзнавчого музею зорієнтована на загальноприйняті шкільні програми навчання, багато з яких роблять відвідування музею частиною навчального процесу.

Питання музейної педагогіки надзвичайно актуальні, оскільки практичне застосування новітніх методів і форм роботи у форматі «школа – музей» дає відчутні результати в процесі формування знань та вмінь школярів, у їхньому патріотичному та естетичному вихованні [1].

Джерела та література:

1. Дудар О. В. Музей і школа: перспективи співпраці // www.ipro.org.ua/files/новини/.../2009/.../4.doc
2. Кушнір Л. І. Державний музей і школа – шляхи інтеграції // artmuzeum.kr.ua/.../kushnir-l.i.-derzhavnij-muz..
3. Рівненський обласний краєзнавчий музей, журнал «Основні показники роботи, 2014, 2015рр.»

Ольга Юрчук

МУЗЕЙ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ РЕГІОНУ: РІК 2015

Роль музеїв в ХХІ ст. змінилася: виконуючи функції наукових установ, музеї при цьому намагаються бути більш доступними для масової аудиторії, стати організаторами вільного часу людини. Тому музеї розширюють спектр своїх послуг в області культури, освіти і дозвілля для мешканців та гостей міста.

Рівненський обласний краєзнавчий музей намагається відповідати сучасним вимогам та викликам часу. Життя в ньому не припиняється ні на один день, і воно дуже різноманітне. З одного боку тут тихо йдуть наукові дослідження, які потім дивують своїми результатами, а з іншого боку – презентації, зустрічі, виставки, круглі столи, конференції, багато інших заходів, які відбуваються майже кожного дня.

В 2015 році музей відвідало 79 796 чол., було проведено 1958 екскурсій, уроків, виїзних занять, відбулося 108 культурно-освітніх та розважальних заходів [1, с. 1].

Отже перегорнемо сторінки музейного життя за 2015 рік.

Конференції

Рівненський обласний краєзнавчий музей організовує щорічні науково-практичні конференції за результатами досліджень в галузі історичного, природознавчого, мистецького, етнографічного краєзнавства, підсумками яких стають збірники наукових доповідей «Наукові записки».

Історико-краєзнавча конференція (19–20. 10.2015)

19 жовтня в музеї відбулася історико-краєзнавча конференція, присвячена 100-річному ювілею українського археолога, дослідника Берестецької битви Ігоря Свешнікова [4, с. 19]. Учасниками наукового заходу були науковці з Києва, Львова, Рівного, Луцька, Хмельницького, Тернополя, Дубна, Пляшевої та інших міст.

Конференція відбулася у форматі дводенних засідань. Першого дня були заслухані доповіді, а на другий день учасники конференції продовжили свою роботу в Національному історико-меморіальному заповіднику «Поле Берестецької битви» та Державному історико-культурному заповіднику м. Дубно.

*Всеукраїнська науково-практична конференція
«Проблеми збереження і популяризації національних традицій серпанкового ткацтва в сучасній Україні»
(12.09.2015)*

Конференція проходила в музеї 12 вересня [4, с. 18]. В ній взяли участь мистецтвознавці, науковці, історики та експерти з фольклору. Під час роботи конференції експонувалися унікальні серпанкові костюми з фондів РОКМ, а також зразки поліського

серпанкового костюму, відтворені в Центрі ткацтва с. Крупове Дубровицького району та в Центрі дослідження і відродження Волині (м. Радивилів).

Відео-кліп «Люблю музей» (16.09.2015)

А 16 вересня 2015 р. журналісти, яких запросили до музею на прес-конференцію [4, с. 18], були приємно здивовані гарною новиною: рівненська короткометражна стрічка «Люблю музей» прославилася Україну та Рівне на міжнародному кінофестивалі Pervolia International Film Festival, що проходив на Кіпрі. Тут було представлено 60 фільмів, по 12 у кожній з 5-ти номінацій. Стрічка «Люблю музей» стала переможцем у номінації «Вибір глядацьких симпатій». Активну участь у роботі над фільмом узяв директор Рівненського краєзнавчого музею Олександр Булига, продюсером стрічки був його брат-близнюк Віктор.

Круглі столи

«Битва за Рівне, 1920 рік» (2.07.2015)

Цей Круглий стіл був присвячений 95-ій річниці битви за Рівне у 1920 р. між польськими та більшовицькими військами [4, с. 16]. Учасники заходу відвідали Дубенський цвинтар, де поклали квіти до могил загиблих у тій радянсько-польській війні. На засіданні поминальну молитву прочитав священник Ю. Велігурський. Участь у заході взяв віце-консул Генерального консульства Республіки Польща в Луцьку К. Василевський, а також історики, музейники, краєзнавці, які в своїх доповідях та дослідженнях висловили власний погляд на ті давні події.

«Людські долі в історичних джерелах» (2.09.2015)

Наша планета знала багато кровопролитних війн, адже вся історія складається з військових конфліктів. Проте Друга Світова війна – найбільша трагедія усього людства, яка забрала життя понад 50 млн. людей, 90 млн. було поранено, 28 млн. стали інвалідами. Втрати України склали 8–10 млн. чоловік.

70-річчю закінчення Другої Світової війни було присвячено засідання Круглого столу, яке відбулося в музеї в день цієї пам'ятної дати [4, с. 17]. В ньому взяли участь викладачі рівненських вузів, історики, краєзнавці. В своїх дослідженнях вони представили широку картину з життя наших земляків – на фронті, в тилу, в німецькому полоні, в лавах УПА.

Світла пам'ять про героїв війни повинна жити в наших серцях навіки.

«120-річчя Свято-Воскресенського собору в Рівно-му» (10.09.2015)

Свято-Воскресенський собор – символ і окраса Рівного, улюблене місце наших краян, він зачаровує своєю архітектурою та особливою атмосферою

духовності. Ця велична споруда була в центрі уваги краєзнавців, музейників, старожилів, священників, вчителів та учнів духовної семінарії, які зібралися в музеї на Круглий стіл [4, с. 17]. В рамках цього заходу відбулася презентація книги І. В. Куліш-Лукашевич «Пам'ять невіддасна часу», яка присвячена історії храму, священникам, які в ньому служили в різні історичні періоди, рівненській інтелігенції 20–30 рр. минулого століття. Створювали відповідний настрій піснеспіви, виконані учнями Недільної школи при Свято-Успенській церкві.

«Хранитель Козацьких могил на Рівненщині» (19.11.2015)

В історії музейної справи є люди, які залишили в ній помітний слід. 19 листопада відбувся Круглий стіл, присвячений 85-річчю від дня народження першого керівника музею-заповідника «Козацькі могили» Павла Лотоцького [4, с. 20]. В далекому 1965 році він першим став біля витоків створення музею-заповідника у с. Пляшева Радивилівського району, і всі подальші роки працював на благо великої козацької святині, щиро вболівав за її долю, дбав про розвиток.

Щоб вшанувати світлу пам'ять П. Лотоцького, до музею прийшли його друзі, колеги, рідні, усі ті, кому він дарував своє добре і щире серце.

«Боротьба за свободу і незалежність українських земель: уроки історії» (20.11.2015)

В день річниці проголошення Української Народної Республіки в 1917 р. в музеї пройшло засідання Круглого столу [4, с. 20], учасниками якого стали ветерани УПА, учасники АТО, вчителі історії, науковці, просвітяни, студенти та учні. Увазі присутніх представили три історико-документальних фільми, які розповідають про боротьбу українців за свої землі в різні періоди:

«За Україну! За її волю!» (реж. П. Кулінський, м. Рівне) – про видатні битви українців: Оршинську, Хотинську та Конотопську у поєднанні із сучасною боротьбою на Сході.

«Холодний Яр. Воля України або смерть» (реж. Г. Химич, м. Кіровоград) – про збройну боротьбу в 1917–1923 рр. за Українську незалежну державу під жовто-блакитним прапором УНР та чорним прапором Холодного Яру, на якому було написано: «Воля України – або смерть!»

«УПА-Схід: сонце України зійде на Заході» (автор Є. Дзюба, м. Луганськ) – про нелегку національно-визвольну боротьбу вояків Української Повстанської Армії.

Після перегляду фільмів відбулися дискусії та обговорення, учасниками яких стали і автори представлених стрічок.

Музейний марафон

Музейний марафон – це ряд заходів різної тематики і формату, проведених в музеї з 18 по 24 травня і присвячених Міжнародному Дню музеїв. Такий

марафон був проведений вперше – і в Рівному, і в усій Україні. Він включав наступне:

18 травня – Презентація фото-відео-робіт «Музейні відео проекти». Прем'єра відео кліпу, присвяченого музею – «Люблю музей»

19 травня – Представлення історичних джерел щодо репресій українського народу тоталітарними системами (до Дня пам'яті жертв політичних репресій).

20 травня – Презентація збірника «Українське повсякдення ранньомодерної доби», який представляв 320 унікальних документів XVI ст. з історії життя волинської спільноти.

21 травня – Відкриття виставки «Таємниця старої валізи», яка презентувала малюнки Андроніка Симончука, учня видатного рівненського художника Г. П. Косміаді.

22 травня – Презентація альбому «Рівне в мистецтві художників XVIII–XXI ст.», в якому зібрані картини художників різних епох та часів з краєвидами Рівного.

23 травня – Масовий захід «Піснями та писанками усміхнувся музей», який супроводжувався виступами музичних колективів та майстер-класами з писанкарства від майстрині О. Токарської

24 травня – Фольклорно-етнографічне свято «Музейні гостини».

Відео-кліп «Люблю музей» (18.05.2015)

Музейний марафон розпочався Презентацією відео-кліпу «Люблю музей» [4, с. 20], який знімали в старовинному та могутньому Дубенському замку, в Тараканівському форті, що пережив I і II Світові війни, в Центрі відродження серпанкового ткацтва (м. Радивилів), в Рівненському краєзнавчому музеї, тобто, там де можна відчувати дух минулого. Як свідчать багаторічні спостереження, останнім часом в музеях почала збільшуватися кількість індивідуальних відвідувачів, зокрема молоді. Іноді музеї стають не лише місцем проведення вільного часу, але й місцем знайомства, побачення. Саме на цьому заснована ідея відеострічки. Вона складається з декількох історичних замальовок різних епох. Сюжети виникають в уяві двох відвідувачів, які прийшли до музею окремо, проте вийшли вже разом.

Виставка «Таємниця старої валізи» (21.05.2015)

Складовою Музейного марафону стала виставка «Таємниця старої валізи» [3, с. 20, рис. 1]. В 20–30-х роках минулого століття в нашому місті жив і працював видатний художник, митець і педагог Г. П. Косміаді, який викладав образотворче мистецтво в усіх навчальних закладах Рівного. Він згуртував навколо себе талановитих молодих людей, багато з яких стали пізніше відомими художниками, творчими особистостями. Але воєнний та повоєнний час розкидав цих людей по всьому світі.

Та от на горіщі приватного будинку, у старій валізі, віднайшлися унікальні акварелі та малюнки улюбленого учня Г. Косміаді – А. Симончука. Вміст

Виставка «Таємниця старої валізи».
Фото, 2015 р.

Свято «Музейні гостини».
Фото, 2015 р.

цієї валізи і став поштовхом до створення виставки, де було представлено понад 60 робіт – акварелі, малюнки олівцем, ескізи, фотографії і навіть олійні фарби у тюбиках та дерев'яна шухлядка, підписана «Симончук». Було там і роботи самого Косміаді, а також книги з його бібліотеки.

Свято «Музейні гостини» (24.05.2015)

Завершився Марафон традиційним святом народних умільців «Музейні гостини» [4, с. 15, рис. 2–3], на яке приїхали понад 300 майстрів – з Рівненщини та інших областей України: Волинської, Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Дніпропетровської, Кіровоградської та інших.

Подвір'я музею та прилегла територія перетворилися на величезний ярмарок, де розкинулись десятки палаток із виробами декоративно-ужиткового мистецтва. Як і щороку, майстри представляли вишивку, ковані вироби, кераміку, прикраси, писанку, вироби зі скла, дерева, соломи, бурштину, та багато чого іншого. Бажаючі могли взяти участь у майстер-класах: самотужки ліпили глиняний посуд, збирали-розбирали автомат, плели маскувальну сітку для бійців АТО. Благодійний фонд «Руєвит» влаштував концерт «Волонтерська співанка». А ще – відбувалися лицарські поєдинки від членів Клубу історичної реконструкції, занурювали у давнину співи лірників та кобзарів, для дітей проводилися конкурси, ігри, працювали атракціони. Настрою додавало частування стравами національної кухні, медовухою, буштинівкою – в рамках збору коштів на потреби українських військових.

Як бачимо, «Музейні гостини» стають не тільки загальноміським святом, але й всеукраїнським, це свято, яким по праву може пишатися наша Рівненщина!

Фотомарафон в Рівному

Тиждень фотографії в музеї

До Дня Незалежності, з 23 по 30 серпня в Рівному проходив Тиждень фотографії. Кожний день був насичений заходами, до яких долучився і наш музей [4, с. 15]. В ньому проходили:

23 серпня – Презентація виставки та нагородження переможців IV кубка Рівного з фотомистецтва «Я люблю своє місто, я люблю свій край»;

25 серпня – Зустріч з автором фотовиставки Art of Photography Малай Басу (Індія);

26 серпня – Зустріч з автором фотовиставки Вірджіліо Бардоссі (Італія);

27 серпня – Презентація виставки «Рівне на старих світлинах».

Музейні свята

Свято вулиці Поштової (12.07.2015)

І знову працівники музею принесли на вулицю Поштову радість і гарний настрій, адже на Петра і Павла вона вже вдруге відзначила своє свято [4, с. 16]. Цього разу тут були організовані художні фотовиставки, виставки старих світлин із сімейних архівів корінних рівнян, сцени з вистав Рівненського драмтеатру, виступи спортсменів, яких об'єднав «Інваспорт», та багато іншого. Кожен міг знайти для себе розвагу: спробувати смачні страви, випити запашної кави, помилуватися картинами художників, послухати ретромузику... На свято зібралося багато людей, і це приємно: значить вони не байдужі до свого минулого, до історії рідного міста.

Свято вулиць М. Коперника та П. Могили (14.10.2015)

А на Покрову Рівненський краєзнавчий музей спільно із найстарішим підприємством міста – Рівненським пивзаводом, що зараз має назву «Рівень», влаштували свято ще двох історичних вуличок [4, с. 19, рис. 4–5]. Нині на цих вулицях розміщені

Свято вулиці Поштової.
Фото В. Луца, 2015 р.

Свято вулиць М. Коперника
та П. Могили. Фото, 2015 р.

Андріївські вечорниці.
Фото, 2015 р.

численні установи, учбові заклади, затишні кав'ярні, проте частково збереглися будинки, споруджені на початку ХХ ст. Один із них (по вул. П. Могили, 10) був споруджений для власника пивзаводу за проектом вже згаданого художника і архітектора Г. Косміади. Його донька – Надія Косміади знаходилась серед почесних гостей на святі.

Пройшло свято вулиць весело – з піснями, забавами та ярмарком. Гостей пригощали козацьким кулішем, гарячими напоями, відбулася дегустація нових сортів Рівненського пива. Звучали чудові мелодії у виконанні військового оркестру 13-го армійського корпусу.

Фотовернісаж на Покрову (14.10.2015)

І ще одна музейна подія відбулася в цей день – Фотовернісаж на Покрову [4, с. 19]. Що це за проект? Це щорічний Міжнародний Салон художньої фотографії, який засобами фотомистецтва відображає розмаїття оточуючого світу: це портрети, природа, вода, пейзаж, фотоарт, пам'ятки історії, культури, архітектури, життя і побут людей. В музеї відбулося відкриття виставки Х Ювілейного міжнародного «Фотовернісажу на Покрову» та нагородження переможців.

За всю історію фотоконкурсу надійшло 50 тисяч робіт від учасників з 80 країн світу. А цього разу в музейній залі було представлено 90 світлин учасників із 50 країн! Гран-прі – «Птах, що летить» – на цей раз отримала київська фотохудожниця І. Оскольська за роботу «День Незалежності в селі Веприк»: дівчинка просто радіє життю в полтавській глибинці...

Захід пройшов під гаслами: «Фотографія нас об'єднує!», «Зробимо разом наше життя кращим!», «Усе, що сприяє культурно-духовному розвитку, працює проти війни!»

Андріївські вечорниці (13.12.2015)

Серед осінньо-зимових свят найулюбленішим серед молоді здавна було і є свято Андрія Першозванного, яке сповнене народними звичаями, обрядами, гумором та веселощами.

Саме цього дня в музеї відбулися Андріївські вечорниці [4, с. 21, рис. 6–7]. Учасники заходу співали колядки та щедрівки, ворожили, загадували загадки, проводили цікаві конкурси. Гостей

частували варениками, узваром та традиційною для цього свята стравою – калитою. Особливу атмосферу вечорниць створив дитячий фольклорний колектив «Ранкова роса», який демонстрував давні поліські забави. Присутні могли придбати «медові» свічки, гаманці, подушечки, іграшки ручної роботи, слухали народні пісні у виконанні лірника А. Ляшук, брали участь у майстер-класах з виготовлення ялинкових прикрас та ляльок-мотанок.

Захід був проведений спільно з громадським об'єднанням «РЕВІНЬ»

Музейні вечори

Вечір пам'яті О. Новака (7.09.2015)

Олексій Федорович Новак – видатний громадський і політичний діяч нашого краю, один із засновників «Просвіти» та Народного Руху на Рівненщині, активний борець за незалежність України. 7 вересня в музеї відбувся Вечір пам'яті нашого земляка [4, с. 17], де були перегорнуті сторінки його життєвого шляху, на якому вистачало перешкод, репресій та гонінь під час боротьби з тоталітарною системою. Але завжди він залишався вірним своїй твердій громадянській позиції – Україна має бути незалежною вільною державою.

Вечір пам'яті Ніла Хасевича (6.10.2015)

6 жовтня в музеї були представлені нові надходження: бідон з повстанським архівом листівок і брошур, що пролежав у землі понад 60 років, та колекція дереворитів Ніла Хасевича, виконані ним в бункерах УПА в 1948–1949 рр. Дереворити передав музею Петро Содоль – громадянин США українського походження, дослідник історії УПА (Нью-Йорк). Все це відбулося в рамках Вечора пам'яті, присвяченого 110-й річниці від дня народження відомого художника-графіка Ніла Хасевича [4, с. 17, рис. 8]. Під час заходу відбувся показ документального фільму «Здобути або не бути!» (реж. М. Ткачук) та творча зустріч зі знімальною групою.

Вечір пам'яті Ігоря Волошина (17.11.2015)

Ігор добровольцем мобілізувався в травні 2014 р., і його направили в зону АТО. Він брав участь в бойових діях всього два місяці, а 27 липня 2014 р. загинув. Посмертно нагороджений орденом

«За мужність» III ступеню, був удостоєний звання «Почесний громадянин Рівного».

Батьки І. Волошина вирішили передати речі сина до музею, аби про нього знали і пам'ятали. Військовий жетон, форма і каска, які він носив, кружка і фляга, годинник, пошкоджений в бою мобільний телефон – усі ці речі зайняли достойне місце на виставці «Герої не вмирають». З цього приводу в музеї відбувся Вечір пам'яті [4, с. 20.], на який були запрошені рідні, друзі, вчителі, що знали Ігоря Волошина, а також матері та дружини інших рівненських бійців, загиблих в АТО.

Вечір пам'яті Томаша Оскара Сосновського (11.12.2015)

Т. О. Сосновський – всесвітньо відомий скульптор, наш земляк, уродженець с. Новомалин Острозького району. Впродовж багатьох років творчої праці Т. О. Сосновським було створено десятки скульптур та композицій переважно на біблійні та міфологічні теми, а також скульптурних портретів видатних діячів культури другої половини XIX ст. Його роботи відзначаються високою технікою та довершеністю форм, вони прикрашають храми та музеї Риму, Варшави, Кракова, Єрусалиму. 7 мармурових скульптур майстра є окрасою і нашого музею.

11 грудня 2015 р. в музеї відбувся Вечір пам'яті Т. О. Сосновського [4, с. 21]. На Вечір прийшли шанувальники митця – краєзнавці, художники, музиканти, науковці, які виступали з доповідями та дослідженнями творчості скульптора. Учні музичних шкіл Рівного виконували різні музичні твори і створювали відповідний духовний настрій. Валерій Войтович – художник, письменник – презентував свою нову книгу «Т. О. Сосновський. Скульптура класицизму».

Вечір «Біля старого фортеп'яно» (27.06.2015)

У далекі 40-ві роки XX ст. біля фортеп'яно, яке знаходилося в колишній квартирі Уласа Самчука, а зараз експонуються в музеї його імені, збирався цвіт української культури – Анатоль Демо-Довгопільський, Ніл Хасевич, Іван Кавалеридзе, Олег Ольжич, Олена Теліга, Харитя Кононенко та інші.

Інструмент і досі не втратив свого дивного звучання. Тому працівники музею вирішили використати його для проведення Вечора української пісні і романсу, і цей задум вдався. Учасниками заходу стали: заслужений працівник культури України Г. Швидків (сопрано), заслужений артист України М. Швидків (баритон), концертмейстер І. Скороходько, Д. Мазур (баян), а також любителі та шанувальники сучасної музики.

Музейні виставки

Виставки – головний майданчик взаємодії музею з публікою, одна з форм підтримування зв'язку з відвідувачами, залучення їх до музею, підтримування інтересу до нього.

*Вечір пам'яті Ніла Хасевича.
Фото, 2015 р.*

В 2015 році наш музей організував 78 виставок, як з власних фондів, так і з залученням колекцій з інших музеїв та приватних збірок. Серед проведених виставок слід відмітити найбільш значимі та яскраві, які викликали інтерес і в індивідуальних, і в організованих відвідувачів.

«Скромна чарівність Парижу» (29.01.2015)

Наприкінці січня в музеї відкрилася фотовиставка Н. Компанцевої (м. Київ), присвячена французькій столиці [3, с. 19, рис. 14]. Наталя Володимирівна – лікар за фахом, але закінчила операторський факультет і 30 років працювала кінооператором. Та фотографія все ж таки вабила її більше. Вона призер і переможець численних республіканських фотовиставок та конкурсів, має міжнародні нагороди та відзнаки у галузі фотомистецтва.

Три роки тому пані Наталія вперше побувала в Парижі і назавжди закохалася в нього – в його атмосферу, в чарівні вулиці, в дивовижних парижан. 75-річна авторка стверджує, що у кожного свій Париж. Через об'єктив фотокамери вона побачила його чорно-білим. В усій красі та з усіма недоліками. Це погляд зсередини, це обличчя Парижу.

«Кармічний ілюзіон» (13.02.2015)

13 лютого в музеї була презентована виставка живописних робіт Л. Дахової «Кармічний ілюзіон» [3, с. 19]. Майстриня творить у жанрі футуризму і використовує комбіновані техніки – накладання одного малюнку на другий. Її асоціативний ряд насичений колоритом та ритмічним чергуванням форм, плям, ліній. Останнім часом художниця звернулася до модернізму, що проявилось в її картинах рослинним орнаментом, ламаною лінією, «всевидячим оком».

Людмила Дахова брала участь в арт-симпозіумах в Румунії, Угорщині, Австрії, Італії, Люксембурзі. Твори Дахової знаходяться в приватних колекціях Австрії, Німеччини, Франції.

«Витинанки. Писанки» (23.02.2015)

Персональна виставка унікальних писанок і витинанок А. Пушкарьова була представлена увазі відвідувачів 23 лютого [3, с. 19, рис. 9–10].

Виставка «Європейський воїн XV ст.».
Фото В. Луца, 2015 р.

Андрій Пушкарьов (м.Дніпропетровськ) – художник-графік, живописець, майстер з писанкарства, член Національної спілки художників та Спілки майстрів народної творчості України. У творчому доробку художника понад 500 робіт, він автор 10 персональних виставок, учасник міжнародних вернісажів.

Витинанки Пушкарьова відрізняються від тих, до яких ми звикли, тому що це – справжні картини. Головні теми, до яких він звертається – козацтво. Трипільля, язичництво, православ'я. Художник поєднує витинанку та графіку, тому його роботи унікальні, особливі, неповторні.

«Європейський воїн XV ст.» (1.04.2015)

Як виглядають сучасні українські воїни, знають усі, адже їх щодня показують в новинах. А от як виглядав європейський воїн XV-XVI ст., знають хіба що знавці історії. Щоб більше дізнатися про епоху Середньовіччя, про давніх лицарів, варто було завітати до музею 1 квітня, де відкрилася нова виставка «Європейський воїн XV ст.» [3, с. 20], що тривала близько 2-х місяців. Лицарські лати, представлені в експозиції, були виготовлені в Майстерні середньовічного обладунку Art of Steel в Рівному. І це не просто гарні музейні речі, це надійний захист для сучасних лицарів, які беруть участь в реконструкціях історичних подій та боїв. На виставці також можна було побачити військовий табір, зброю, чоловічий та жіночий світський одяг того часу, предмети побуту.

«Подих весни» (7.04.2015)

Вже традиційно, напередодні Великодня, в музеї Бурштину відкрилася благодійна виставка «Подих

весни», в рамках якої діяла акція «Чуйне серце» [рис. 11]. Метою акції був збір коштів на лікування та реабілітацію військовослужбовців, що повернулися із зони АТО. Експонатами виставки стали писанки, крашанки, вироби з бурштину, лози та соломки, ляльки-мотанки, композиції за технологією квілінгу та декупажу. Багато робіт були зроблені учнями рівненських шкіл, а також Спілкою дітей-інвалідів «Передзвін».

На Презентації виступили К. Качановська – учасниця телепроекту «Голос – діти», а також волонтерка та співачка – Х. Панасюк. Серед присутніх були журналісти, музейники, працівники Малої Академії наук, представники громадських організацій.

«Храми м.Рівного і Рівненського району»
(9.04.2015)

Напередодні Великодня рівнян запросили до музею на відкриття виставки «Храми м. Рівного і Рівненського району» [3, с. 20]. Автор Валерій Войтович – відомий художник, дослідник слов'янської міфології і краєзнавець. На виставці було представлено 59 графічних робіт. Храми в зображенні митця – це майже живі істоти: величні, могутні або зовсім беззахисні, вони хранителі вічних цінностей людського життя і смерті.

«Я малював лише старовинні храми, ті, що були збудовані до 1939 року, відзначив художник. – Якби зображував усі, то їх було б не 50, а близько 400. А ще – мене приваблюють дерев'яні храми, в них вкладає душа наших предків, від них випромінюється світло...» [5, с. 7].

Графічні малюнки храмів Рівненщини, представлені на виставці, Валерій Войтович подарував краєзнавчому музею.

«Живопис. Графіка» (9.06.2015)

9 червня 2015 року музей представив шанувальникам мистецтва близько сотні робіт художника з м. Миколаєва Юрія Гуменного [3, с. 21]. В експозиції – живопис та малюнки. Герої знаходяться в стадії споглядання та осмислення себе і своїх вчинків. Кожна деталь має значення, несе певне смислове навантаження.

«Я все життя експериментую. То з фарбами, то з олівцями...Ті технології, які були закладені 50–100 років тому, вже не актуальні. Я ними не користуюсь, хочу знайти щось своє. Малюю природу, людей. Там все є. Я лише бачу по-іншому. У мене є свій світ» – каже Ю. Гуменний.

Картини художника виставлялися в Києві, Кіровограді, Полтаві, Львові, Одесі та інших містах України, багато його робіт знаходяться в приватних колекціях в Україні та за кордоном.

«Війні і насильству кажу – «Hi!» (10.06.2015)

Виставка живопису під такою назвою працювала в музеї на протязі двох днів [3, с. 21]. Її авторка – польська художниця Гражина Крук, в творчому

доробку якої 127 картин. В Україну художниця привезла понад 30 робіт, об'єднаних однією темою – темою боротьби за мир. «Зараз я маю досить часу, аби не лише творити, але й привозити свої роботи на Батьківщину мого дідуся, котрий мешкав у Клевани поблизу Рівного. Приїхала я не як політик, а як митець – посланник миру. Адже те, що відбувається зараз на Україні, болить і полякам», – зазначила пані Гражина [7].

На Презентацію прийшли художники, члени Товариства польської культури, історики, краєзнавці, шанувальники мистецтва.

«Дивосвіт вишивки» (15.07.2015)

Майстер художньої вишивки Ірина Стравінська (м. Кременець) представила в музеї свою виставку, назва якої говорить сама за себе [3, с. 21]. Авторка володіє унікальною технікою вишивки, при якій на кожному квадратному сантиметрі розміщено близько 100 хрестиків. Гості презентації були вражені філігранною майстерністю виконаних робіт. Картини містять від 5–6 до 100–120 тисяч мікрохрестиків! Наприклад, портрет Нефертіті – це 6825 хрестиків та 31 колір ниток, а вишита репродукція картини «Сикстинська Мадонна» складається зі 106 400 хрестиків і 44 кольорів. Така робота вимагає терпіння і часу, проте в результаті народжуються шедеври.

На виставці було представлено 58 робіт І. Стравінської: натюрморти, портрети, пейзажі, релігійні сюжети, репродукції полотен відомих живописців тощо. Її роботи добре відомі в Україні, а також за кордоном – в Польщі, Франції, Італії, Канаді, США.

«Археологія – моє життя» (2.10.2015)

Виставка, що відкрилася в малій виставковій залі [3, с. 22], запрошувала до знайомства з життєвим та творчим шляхом І. К. Свешнікова – доктора історичних наук, історика, археолога, дослідника, краєзнавця, якому в Польщі навіть надали звання академіка.

Ігор Кирилович досліджував археологічні пам'ятки в багатьох селах Рівненщини – Здовбиця, Городок, Озліїв, Костянець, Дитиничі та інших. А ще – понад 20 років проводив розкопки на місці Берестецької битви, і саме ці розкопки принесли йому світове визнання. Результати досліджень дали великий історичний матеріал козацької доби, який і ліг в основу експозиції Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви», а також – окремого залу в нашому музеї.

На виставці були представлені чисельні фотографії, оригінальні малюнки, виконані вченим під час розкопок, а також знайдені ними артефакти періоду первісної доби і козацьких часів. Експонувалися також речі з музейних запасників, які раніше не виставлялися.

«Графіка Ніла Хасевича» (24.11.2015)

В листопаді музей шанував відомого художника-повстанця Ніла Хасевича у зв'язку із 110-ою

Виставка «Подих весни».

Фото, 2015 р.

річницею від дня його народження. Великий патріот, син рівненської землі, він був талановитим художником, різцем створював справжні шедеври. В підпіллі УПА Ніл Антонович керував друкарнею, готував ілюстрації до сатиричних журналів УПА – «Український перець» та «Хрін», оформляв листівки, підпільні видання, випустив альбом карикатур. Митець розробляв також проекти прапорів, печаток, створив ескізи «Хреста заслуги» і «Хреста бойової заслуги», медалі – «За боротьбу в особливо важких умовах».

На виставці, що відкрилася в малій виставковій залі [3, с. 23], були представлені малюнки Н. Хасевича олівцем, гравюри, бофони. Значну частину серед робіт художника становили агітаційні листівки та карикатури на радянську владу. На відкриття виставки прийшли усі ті, хто вивчає, знає і шанує творчість видатного ілюстратора видань ОУН-УПА – історики, науковці, краєзнавці.

«Спротив геноциду» (27.11.2015)

До Дня пам'яті жертв голодоморів в музеї відкрилася виставка «Спротив геноциду» [3, с. 23]. Були представлені унікальні документи і фото, котрі розкривають масштаби геноциду Українського народу, на стендах були розміщені матеріали, підготовлені Українським інститутом національної пам'яті спільно із Галузевим державним архівом Служби безпеки України. Документи відображали факти опору, який чинило населення, передусім селянство, сталінському режиму в 1920–30-х рр., а також під час Голодомору.

В заході взяли участь науковці, історики, журналісти, представники облдержадміністрації, працівники Держархіву, а також вчителі та учні рівненської Школи-ліцею № 2.

«Портрети провінції» (1.12.2015)

Успішною нахідкою 2015 року стала виставка Олександра Гурістюка «Портрети провінції» [3, с. 21]. З дня в день ми проходимо повз знайомих

нашим очам пам'яток історії та архітектури, не помічаючи їхньої чарівливості. Представлені на виставці картини дозволили кожному з нас по-новому поглянути на те, що роками здавалося звичним та буденним. На полотнах – «портрети» старих будинків міста Рівного, яких залишилося вже зовсім небагато.

В творчому доробку автора понад 500 картин – натюрморти, портрети, пейзажі, жанрові композиції. О. Гурістюк презентував понад 20 персональних виставок в різних місцях України, а також за її межами.

Пересувні виставки

Великою популярністю в нашому музеї користуються пересувні виставки. Вони є дуже плодотворними для співпраці з іншими музеями. Саме такою стала пересувна виставка картин відомого рівненського художника Г. П. Косміади. В 2015 році вона побувала в наступних музеях:

- м. Самбір, Львівська обл., краєзнавчий музей [3, с. 20].;
- м. Стрій, Львівська обл., історико-етнографічний музей [3, с. 21].;
- Національний університет «Острозька академія» [3, с. 22].;
- м. Кременець, історико-культурний заповідник [3, с. 23].

Музейні проекти та програми

I. Мистецькі проекти:

«Виставка одного села» (спільно з Центром народної творчості)

Протягом століть народом формувалися культурні цінності, які і тепер збагачують наше життя. Народна творчість завжди була і є тим джерелом, звідки йдуть витoki професійного мистецтва

с. Бабин Гоцанського району (15.09.2015)

Багатий наш край талантами, народними умільцями. Яскравим доказом цього стали експонати виставки із с. Бабин [3, с. 22, рис. 24], виготовлені власноруч майстрами Погоринського краю, а саме: вишивка ікон бісером, декоративні вироби в стилі декупаж, лозоплетіння, українські вишиванки, вироби з дерева та металу. Актова зала музею ледве вмістила роботи народних майстрів. Гостей Презентації вітали співаки, танцюристи, гумористи, поети.

с. Оженин Острозького району (18.11.2015)

Понад 100 робіт мешканців села Оженин можна було побачити на виставці у великій виставковій залі музею [3, с. 23]. Це село особливо багате на талановитих людей. Тут були представлені роботи місцевих художників, вишивальниць, майстрів різьби по дереву та металу, милували око незвичайні ляльки-мотанки, роботи з рослинного матеріалу, вироби з тіста та багато чого іншого. На Презен-

тації звучали музичні вітання від Оженинської дитячої музичної школи.

«Музика в музеї» (6.12.2015)

6 грудня в музеї відбувся унікальний проект, в якому поєдналися музика, історія та живопис [4, с. 20]. Гостям і учасникам заходу запропонували історико-краєзнавчі екскурсії по виставках «Волинський іконопис XIII-XVIII ст.», «Старе Рівне», огляд живописних творів художника О. Гурістюка «Портрети провінції» та музичний дарунок від Академічного камерного оркестру Рівненської обласної філармонії (диригент С. Черняк). У програмі концерту звучали твори А. Вівальді, А. Паццолі, Ж. Бізе, П. Чайковського та інших композиторів. Все це створило приємну піднесену атмосферу в залі, про що пізніше ділилися враженнями усі присутні.

«Золоте сузір'я – 2015» (18.12.2015)

В 12-й раз мистецька акція «Золоте сузір'я» зібрала в стінах музею відомих творчих людей з Рівненщини [4, с. 21], яким виповнилося 50 років у 2015. В актовій залі зібралися друзі, колеги, родичі, знайомі, щоб вшанувати ювілярів, які примножують духовні цінності нашого краю.

Учасниками заходу стали: художники Л. Крайлюк і К. Степанюк, викладач школи художнього мистецтва ПДМ Н. Михайлова, дизайнер О. Литвин, майстри народної творчості І. Зайцева та С. Кремньов, архівіст, краєзнавець і художник О. Гуминська, журналісти О. Дем'янчук, В. Романюк і С. Снісаренко, кіномитець В. Булига, директор краєзнавчого музею – О. Булига.

На виставці були представлені творчі доробки ювілярів, а також матеріали, що розповідають про їхній життєвий та творчий шлях

II. Освітні програми:

Освітні програми охоплюють різні види діяльності музею, спрямовані на розширення музейної аудиторії, на залучення відвідувачів до більш активної взаємодії з музеєм.

Це можуть бути цикли тематичних екскурсій, лекцій, занять, уроків та інших форм науково-освітньої діяльності, пов'язані між собою певною темою, метою, задачами.

Програми для дітей молодшого віку

Дитяча аудиторія традиційно є категорією музейного обслуговування. Саме тому особливою популярністю в нашому музеї користуються програми для дітей молодшого віку: «Любий малечі про музейні речі» (для дошкільнят), та «Твій друг – музей» (для учнів молодших класів), кожна з яких включає від 8 до 12 заходів. Ці програми дозволяють в цікавій інтерактивній формі, через гру, стимулювати пізнавальну активність дітей, сприяти їх всебічному розвитку, вмінню самостійно мислити. Такі форми роботи доставляють дітям задоволення, викликають бажання знову повернутися до музею.

В 2015 році за цими програмами було проведено 216 заходів, ними було охоплено 4773 чол.

Дні, Тижні, Місячники музейних знань

Останнім часом музей широко застосовує такі форми роботи з учнівською аудиторією, які значно підвищують інтерес до історії та краєзнавства загалом і до музею, як носію цих знань, зокрема. Це наступні заходи, що відбулися в 2015 р.:

- Тиждень історії в музеї – для студентів медичного коледжу, м. Рівне [2, с. 16].
- День школи в музеї – для учнів ЗОШ №№ 6, 11, 19, НВК «Гармонія» [2, с. 156, 157, 177].
- Місячник краєзнавчих знань – для вихованців ДНЗ «Дивосвіт» [2, с. 162–168].
- День студента в музеї – для студентів педфаку РДГУ [2, с. 154].
- Екскурсійний тиждень – для учнів початкової школи [2, с. 145–152].
- Навчально-краєзнавчий тиждень – для учнів середньої та старшої школи [2, с. 152–162].

Проведення таких заходів – це не розвага для учнів, а одна з форм співпраці музею з навчальними закладами. Вона тісно пов'язана з основним програмним курсом навчання, поглиблює, доповнює його і тим самим підвищує рівень освіти школярів та студентів, сприяє їх розвитку, розширює світогляд.

Виїзні форми діяльності

Музей широко практикує позамузейні форми роботи з учнівською молоддю, зокрема виїзні інтерактивні заняття та лекції. Головна мета – розширити аудиторію слухачів, не обмежуючи її стінами музею.

Такі заняття обов'язково супроводжуються демонстрацією наочного матеріалу: репродукцій, слайдів, відеофільмів, мультимедіа-презентацій. Використання мультимедійних програм допомагає краще відчувати історичну епоху, культурне середовище, проте треба пам'ятати, що тема повинна розкриватися головне через експонат, а не через велику кількість текстів та відео замальовок.

В 2015 р. музейні працівники пропонували навчальним закладам міста наступну тематику виїзних занять під загальною назвою «Музей у валізі»:

- Скарби рідної землі (корисні копалини краю) – для учнів початкової школи;
- До витоків писемності і книжності – для учнів середніх і старших класів
- Сторінки історії Рівного
- В. Г. Короленко і Рівненщина
- Волинські шляхи Т. Шевченка
- Поле Берестецької битви
- Наш край в роки II Світової війни та інші (всього 12 тем):

Музейні лекторії

В Рівному почала працювати Арт-академія мистецтвознавця та магістра культурології Н. Бендюк.

В програмі академії – Цикл лекцій про світових художників, яких представляли слухачам професійні спеціалісти з мистецтва. Краєзнавчий музей був обраний місцем проведення такого лекторію, платформою для пізнання та розвитку мистецтва. Тут можна було почути відповіді на ті питання, в яких не кожен міг розібратися самотужки.

Ті, хто відвідав ці нестандартні заходи, переконалися, що і лекції з мистецтва можуть бути цікавими.

Музейні семінари

Щорічно на базі музею проходять науково-методичні, науково-теоретичні, науково-практичні семінари для педагогів, студентів та учнів. Головна мета таких семінарів – показати розмаїття інноваційної діяльності РОКМ в роботі з учнівською молоддю, привернути увагу викладацького загалу до культурно-освітнього потенціалу музеїв.

11 лютого 2015 року в музеї відбувся обласний науково-практичний семінар «Краєзнавчі музейні матеріали при вивченні історії в школі», розрахований на вчителів суспільних наук в навчальних закладах Рівного та Рівненської області [4, с. 13].

До Дня слов'янської писемності був проведений науково-теоретичний семінар для студентів РДГУ «Українська Першокнига. Пересопницьке Євангеліє – політичний символ нації» [4, с. 16].

Музейні презентації

Презентації фільмів:

«Кавалери» (15.10.2015)

15 жовтня в музеї був презентований короткометражний фільм «Кавалери» [4, с. 19]. Головною героїнею фільму стала донька відомого рівненського художника початку XX ст. Г. П. Косміаді – Надія. Зараз 92-річна жінка живе в Німеччині, але сумує за своєю батьківщиною і тому щороку навідується до Рівного. В дитячій пам'яті збереглися дві величні будівлі в нашому місті в ті роки – Палац князів Любомирських та Свято-Воскресенський собор. Саме їх жартома називають «кавалерами» пані Надії автори фільму. На жаль, «дочекався» жінку лише один «кавалер» – Свято-Воскресенський собор, від князівського палацу ж не лишилося і сліду. В стрічці знявся і чоловік Надії Георгіївни – Отто Герберт Волг.

«Зима у вогні» (21.11.2015)

Презентація української прем'єри кінострічки «Зима у вогні» відбулася в музеї 21 листопада [4, с. 20].

Фільм-хроніка показав 93-денний період зими 2013–2014, коли студентські демонстрації, які підтримували європейську інтеграцію, перетворилися на жорстоку революцію і громадянську непокору. Творча група стрічки брала інтерв'ю у протестантів, активістів, медичних працівників, художників, духовенства – людей, що представляли різні покоління, різні соціальні прошарки, національності та релігії. Майже півтори тисячі записів було

опрацьовано, порядку 100 інтерв'ю було проведено, близько 5 місяців зайняв монтаж.

«Майдан – це було спільне об'єднання усіх сил, різних національностей і людей різного віку. Це – пам'ятник, який ми донесли 50-ти країнам світу і 69 мільйонам людей», – зазначив режисер картини. Євген Афінеєвський.

«Сумна мелодія життя» (8.12.2015)

9 грудня 2015 р. виповнилось 145 років від дня народження Федора Штейнгеля – мецената, політика, дипломата, науковця і культурного діяча, засновника музею в с. Городок Рівненського району – першого музею на Волині. З цієї нагоди в музеї відбулася Презентація документального фільму О. Бухала «Сумна мелодія життя», присвяченого цій відомій постаті [4, с. 21, рис. 26]. На прем'єру зібралася велика аудиторія – прийшли краєзнавці, історики, викладачі університетів, студенти, художники. Усіх цікавила особистість барона Штейнгеля, який мав німецьке коріння, народився в Санкт-Петербурзі, а жив на Рівненщині, якому довелося бути і депутатом Державної Думи Росії, і Генеральним секретарем торгівлі і промисловості Центральної Ради, і послом України в Німеччині за часів гетьмана Скоропадського...

Презентації друкованих видань [4, с. 13, 14, 17]:

«Рівненська гімназія 1839–1921. Історія, спогади, документи». Упоряд. Луц В., Морозова О. (30.04.2015)

У виданні зібрано малодоступні публікації та документи з історії гімназії, спогади колишніх учнів і викладачів, документи, плани, фотографії з фондів Державного архіву Рівненської області та багато інших матеріалів, які будуть цікавими для науковців та краєзнавців.

Столярчук Б. «Храм вічної музики» (6.05.2016)

Видання присвячене 75-річчю Рівненської дитячої музичної школи № 1.

Руй Г. «Щоденник 1943. Щоденник партизанського рейду 23.01.1944–06.02.1945 рр.» (10.09.2015)

Це книга про події воєнного часу, безпосереднім свідком і учасником яких був сам автор.

Музейні зустрічі

Однією з традиційних і цікавих форм музейної роботи, яка не залишає байдужими ні дорослих, ні дітей, є «Зустрічі з цікавими людьми». Після таких зустрічей усі присутні довго залишаються під враженням почутого і побаченого.

Зустріч з учасником бойових дій в зоні АТО (6.05.2015)

Хвилюючою і незабутньою була зустріч з Сергієм Майданним – учасником АТО, бійцем батальйону «Айдар» та волонтерами [4, с. 14].

Сергій розповів багато цікавого і про історію свого батальйону, і про бої, в яких особисто брав участь: «Айдар» – це добровільне збройне форму-

вання, що діє на Луганщині у складі підрозділів АТО. Волонтери розповіли про допомогу, яку вони здійснюють для військовослужбовців в зоні АТО. На зустріч були запрошені викладачі та студенти Рівненського медичного коледжу, а також працівники краєзнавчого музею

Зустріч з автором виставки ART of PHOTOGRAPHY - Малаї Басу, Індія (25.08.2015) [4, с. 15, рис. 12–13].

Малаї Басу – 58-річний індус з Калькутти. Вже понад чверть століття він займається фотографією. Вважає себе експериментатором. Темою робіт фотографа є не природа, не пейзаж, а фотоарт, тобто мистецтво, що створюється за допомогою фотошопу: різні світлини він нестандартно об'єднує між собою. На зустрічі фотомитець ділився з аудиторією: – «В моїй фотографії все об'єднується. Моя робота схожа на створення картини – вона спочатку уявляється, а вже потім «малюється» [7]. І дійсно, якщо придивитися, у кожній світлині Басу – ціла історія і філософія, він затягує у свій світ відчуттів, нікого не залишає байдужим.

Зустріч з автором виставки ART of PHOTOGRAPHY – Вірджіліо Бардоссі, Італія (26.08.2015)

Зустріч з В. Бардоссі – фотохудожником з Італії, який вже 40 років займається репортажною фотографією, відбулася в музеї 26 серпня [4, с. 15, рис. 14]. Він багато подорожує, тому легко знаходить спільну мову з людьми різних країн. Митець відзначає: «Мені подобаються репортажі тому, що я люблю бути в контакт з людьми. А ще треба вміти розмовляти очима, жестами і усміхатися» [7]. На світлинах Бардоссі люди відкриваються, вони не бояться бути самими собою.

Масові заходи

«Свіча пам'яті» в музеї У. Самчука (9.07.2015)

Свічу пам'яті, приурочену 28-ій річниці від дня смерті відомого українського письменника ХХ ст. Уласа Самчука, запалили в Літературному музеї його імені. [рис. 15].

З цієї нагоди до музею завітали з далекої Канади офіційні розпорядники спадщини письменника – Оксана і Ярослав Соколики, які поділилися із присутніми цікавими спогадами про нього. Звучало старовинне фортепіано, перед присутніми виступили К. Закалюжна (скрипка) – лауреат всеукраїнських конкурсів та співачка Г. Швидків з виконанням пісні М. Кропивницького «Соловейко». Учасники заходу розламали хлібину і причастилися нею, тим самим поєднавшись духом з У. Самчуком, а також поклали квіти до пам'ятника письменникові.

Польські байкери в музеї (13.07.2015)

13 липня біля нашого музею припаркувалися 18 байкерів з Польщі [4, с. 16, рис. 16]. Їхній приїзд до міста був присвячений річниці боротьби поляків і українців у радянсько-польській кампанії

1920 року. Круглий стіл з цього приводу відбувся в музеї 2 липня. Напередодні байкери побували на Дубенському кладовищі та поклали квіти до могил польських вояків, загиблих у тих боях.

«Вишиванку одягай – до музею завітай!»
(24.08.2015)

Основне дійство, присвячене Дню Незалежності, дійство, що об'єднало людей, які шанують традиції, відбувалося на вул. Драгоманова, 19. Рівняни і гості міста прийшли сюди в українських вишиванках, у піднесеному настрої, з відчуттям гордості за свою Батьківщину.

Вишивана сорочка – це не просто елемент одягу, це улюблений одяг кожного українця. Це національна святиня, частинка української душі!

В День Незалежності краєзнавчий музей проголосив для рівнян патріотичну акцію «Вишиванку одягай – до музею завітай!» [4, с. 17]. Всім, хто в цей день прийшов до музею у вишитій сорочці, вхід був безкоштовний.

День знань в музеї (01.09.2015)

Щоб розпочати навчальний рік незвично і захоплююче, музей запросив школярів провести День знань разом [4, с. 17]. Учні запропонували пройти цікавим маршрутом по залах музею, зануритися в атмосферу минулих століть, взяти участь в краєзнавчих конкурсах та вікторинах. І не треба було думати про навчання, уроки, про домашні завдання та оцінки. Музейні ігри та творчі завдання допомогли дітям здійснити подорож у світ минулого, зазирнути в світ природи, познайомитися з давніми традиціями та ремеслами. Діти переконалися, що в музеї дуже цікаво, а знання можна отримувати весело і з задоволенням!

Так розпочався шлях школярів до нових відкриттів. В цей день для них було проведено 13 екскурсій, якими охоплено 258 чол.

Ось такими різноманітними формами та засобами Рівненський обласний краєзнавчий музей веде постійний діалог з відвідувачами. Завдяки такій послідовній творчій стратегії наш музей є авторитетним і впливовим в світі сучасної культури.

Образ музею нового часу, музею, що відкритий світові, який працює з місцевим соціумом – це сьогоднішній і завтрашній день РОКМ.

*Зустріч з автором виставки Art of photography
Малаї Басу, Індія. Фото О. Харвата, 2015 р.*

*«Свіча пам'яті» в музеї У. Самчука.
Фото, 2015 р.*

*Польські байкери в музеї.
Фото, 2015 р.*

Джерела та література:

1. Звіт роботи Рівненського обласного краєзнавчого музею, 2015 р., 11 с.
2. Книга обліку екскурсій – Рівненський обласний краєзнавчий музей – 2014–2015, 196 с
3. Книга обліку виставок. – Рівненський обласний краєзнавчий музей – 2011–2015, 50 с.
4. Книга обліку масових заходів. – Рівненський обласний краєзнавчий музей – 2013–2015, 48 с
5. Адамчук А. 50 храмів на ескізах Войтовича. – газ. «Рівне вечірне» від 16.04.2015
6. «Війні і насильству кажу ні»: Гражина Крук у Рівному. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: – // <http://rovnoinfo.cinfoo.com/news-14623.html>
7. Мельник О. Світ очима відомих закордонних фотохудожників. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: – // <http://radiotrek.rv.ua>
8. Прес-релізи масових заходів

Яніна Діденко, Олена Трощинська

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК «ЧИГИРИН»: сьогодення та перспективи розвитку

Національний історико-культурний заповідник «Чигирин» було створено у 1989 р. з метою забезпечення схоронності, дальшого вивчення та ефективного використання комплексу пам'яток історії, культури та природи, що знаходяться на території Чигиринського району Черкаської області, враховуючи їх історичну, наукову і художню цінність. Основними завданнями нового закладу стало забезпечення охорони, збереження та популяризації пам'яток культурної спадщини, розташованих на його території; проведення науково-дослідної, науково-методичної, музейної, виставкової, екскурсійної та культурно-освітньої роботи. Завдання закладу і визначили його подальшу структуру. Протягом існування закладу були створені науково-дослідні відділи, музейні підрозділи та відділи, що займаються обслуговуванням на відкритих територіях. На даний момент колектив заповідника налічує 115 осіб.

НІКЗ «Чигирин» проводить значну роботу по дослідженню пам'яток історико-культурної спадщини краю. З 2001 р. у заповіднику проводяться науково-практичні конференції «Чигиринщина: історія і сьогодення». З 2009 р. започатковано проведення Міжнародного семінару «Технологічні особливості охорони, збереження та лікування багатовікового історичного дерева «Дуба Максима Залізняка» (з 2013 – Міжнародна науково-практична конференція «Історико-культурні та природоохоронні аспекти збереження багатовікових дерев»). В різний час науковці закладу були учасниками близько 300 наукових конференцій, ними підготовлено понад 1000 публікацій.

Наукові співробітники заповідника працюють над структурними та тематико-експозиційними планами нових музеїв: «Чигиринська фортеця XVI–XVII ст.ст.» (в приміщенні bastіону Дорошенка), «Історія православ'я Чигиринщини» (підвальне приміщення церкви Св. Петра і Павла), «Суботів Хмельницьких» та Музей дитини (замчище, с. Суботів) та приміщень будівель історико-архітектурного комплексу «Резиденція Б. Хмельницького».

Музеї закладу займаються активною виставковою роботою. Протягом існування закладу було відкрито близько 500 тимчасових виставок. НІКЗ «Чигирин» є постійним учасником всеукраїнських та міжнародних виставок і презентацій спрямованих на популяризацію та розвиток туризму. Заклад неодноразово був представлений на Міжнародній туристичній виставці «Україна: подорожі і туризм», Всеукраїнській виставковій акції «Барвіста Україна» у м. Київ, обласних туристичних та інвестиційних форумах, краєзнавчих виставках, презентаціях друкованих видань та ін.

Значна увага колективу присвячена поліпшенню екскурсійної роботи. Екскурсії розроблені з врахуванням диференційованого підходу до різних категорій екскурсантів, в підготовці текстів екскурсій враховуються сучасні методичні розробки, напрацювання наукових співробітників закладу. Екскурсіводи працюють з різними віковими та соціальними групами: індивідуальні відвідувачі й екскурсійні групи, дорослі, учні, студенти, дошкільнята. Протягом всього часу існування закладу його гостями стали близько 1 млн. 200 тисяч відвідувачів, для яких було проведено близько 40,5 тис. екскурсій. На сьогодні своїм відвідувачам НІКЗ «Чигирин» пропонує різноманітні екскурсії музеями та відкритими територіями закладу, від традиційних екскурсій-лекцій до театралізованих. Для дітей пропонуються інтерактивні екскурсії, де вони не лише слухають розповідь, а й стають активними учасниками цікавої гри-пошуку.

Значні зусилля колективу зосереджені і на відродженні традиційних промислів та ремесел. В заповіднику працює сектор «Відродження народних промислів». Протягом 2003–2012 рр., щорічно, в Чигирині проходили Всеукраїнські симпозиуми молодих гончарів «Чигирин», а у 2005–2011 рр. проходили Всеукраїнські симпозиуми майстрів народного мистецтва «Суботів», організовані та проведені заповідником спільно із Національною спілкою майстрів народного мистецтва України. Твори декоративно-прикладного мистецтва, які залишаються у фондах заповідника після Всеукраїнських мистецьких симпозиумів, дають можливість розширити тематику тимчасових виставок. На базі нової музейної колекції планується створення музею сучасного народного декоративно-прикладного мистецтва.

Заповідник щорічно організовує історико-краєзнавчі, археологічні, екологічні практики для учнів та студентів гімназій, колегіумів, вузів міст Чигирин, Олександрії, Черкас. В літній час на його території діють табори пластунів, учнівської та студентської молоді, загони юних екологів.

Діяльність наукових співробітників закладу відзначена на державному рівні. На сьогоднішній день у заповіднику працює три Заслужених працівника культури України та Заслужений майстер народної творчості України. У 2012 р. Національний історико-культурний заповідник «Чигирин» став лауреатом Всеукраїнського конкурсу якості продукції (товарів, робіт, послуг) «100 кращих товарів України» у номінації «Екскурсійні послуги».

За всіма досягненнями закладу стоїть значна робота колективу.

Нові умови сучасного життя, нові виклики ставлять перед колективом заповідника нові вимоги та

завдання – зробити заклад цікавим та комфортним для відвідувачів. На даний момент в активний туристичний сезон заклад відкритий для відвідувачів 67 робочих годин на тиждень, різняться вихідні дні у музеях закладу. Графік роботи відділів, що займаються обслуговуванням відвідувачів на відкритих територіях, складений так, щоб екскурсанти могли відвідати об'єкти закладу у будь-який день. В заповіднику «Чигирин» застосовується практика диференціації в оплаті послуг для відвідувачів. Вартість дитячого вхідного квитка становить половину вартості дорослого, а при відвідуванні об'єктів заповідника родинами (групи до 7 осіб) діє 25% знижка в оплаті екскурсійної путівки. Для відвідувачів, що самостійно відвідують заповідник, розроблено та видруковано безкоштовні інформаційні матеріали, проведено маркування пішохідного маршруту «Стоянка автотранспорту – музей Б. Хмельницького – Замкова гора» в Чигирині (трекінгові мітки), виготовлені та встановлені вказівники й інформаційні таблички на об'єктах закладу.

«Перспективним напрямком у розвитку музейництва є використання інтернет-технологій, що відкривають великі можливості для комунікації музею з широкою аудиторією відвідувачів, ознайомлення її з матеріальним і духовним культурним надбанням, розширення міжмузейних контактів» [1, с. 80]. З цією метою створено сайт (<http://chigirinzapovidnyk.org.ua/>) і сторінки заповідника в соціальних мережах (<https://www.facebook.com/Національний-історико-культурний-заповідник-Чигирин>, <https://vk.com/id299150002>, <http://ok.ru/profile/579188605983>), де постійно оновлюється інформація про пам'ятки та об'єкти закладу, послуги заповідника.

Створення нового музейного продукту передбачає підготовку нових освітніх програм, майстер-класів, театралізованих екскурсій, що передбачають включення відвідувачів в активний комунікативний процес. Так лише протягом двох останніх років співробітниками закладу підготовлені квести по відкритих територіях заповідника в Чигирині та Суботові, сквенгер-ханти (екскурсія-гра по експозиції музею Б. Хмельницького та Чигиринського археологічного музею «Читаємо-шукаємо-пізнаємо»), майстер-класи, музейні гостини.

Протягом 2014–2015 рр. проведено заходи по реалізації освітніх проектів: «Освітньо-творчий діалог «Чигиринський край очима дітей» (в рамках програми ProMuseum за підтримки МФ «Відродження», МБФ «Україна 3000» та ГО «Український

центр розвитку музейної справи») [2], «Майстерня Святого Миколая» (спільно із ГО «Ми – чигиринці» та ГР «Об'єднання «Самопоміч»).

Ці напрацювання колективу закладу були представлені на IV Всеукраїнському музейному фестивалі на тему «Музей і діти. Дитячі програми (центри) музеїв» (Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького) та під час Освітнього міжмузейного проекту «Місто музеїв» у рамках Першого інтерактивного освітнього фестивалю для дітей і підлітків «Арсенал ідей» (Мистецький Арсенал).

Одними із шляхів розв'язання нових поставлених завдань є застосування досвіду колег, міжнародне співробітництво. Протягом 2014–2015 рр. було пророблено значну роботу по налагодженню контактів із освітніми та музейними закладами Польщі, яка у квітні 2015 р. завершилася підписанням заповідником договорів про співпрацю із Університетом Вроцлавським, Національною бібліотекою імені Оссолінських (Республіка Польща).

В умовах хронічної нестачі коштів серед нагальних постає питання пошуку додаткових джерел фінансування (грантів) для реалізації завдань закладу. Так, протягом 2015 р. були підготовлені матеріали для участі в програмах на отримання грантів: програма Міністерства культури і національної спадщини Республіки Польща «Промоція польської культури закордоном 2016 – Промеса» (проект «Відтворення історичного середовища першої козацької столиці Чигирини. Створення постійної експозиції «Історія Чигиринської фортеці»»); конкурс «Великий проект» на отримання гранту від Посольського фонду США збереження культурної спадщини (Фонд AFCP) 2015 (проектна заявка «Збереження та музеєфікація пам'ятки архітектури та археології Фортеця (бастион Дорошенка). Створення постійної експозиції «Історія Чигиринської фортеці»»); конкурс грантів Посольського фонду США охорони культурної спадщини (AFCP) 2016 рік (проекти: «Збереження та музеєфікація пам'ятки архітектури та археології Фортеця (бастион Дорошенка) місцевого значення (охоронний номер – 619-Чк)», «Створення умов для безпечного зберігання колекції музею Б. Хмельницького Національного історико-культурного заповідника «Чигирин»).

Необхідність відповідності вимогам часу вимагає оновлення форм роботи колективу та створення нових структурних підрозділів: маркетингу та реклами, розвитку (залучення до співпраці спонсорів та громадських організацій, пошук та реалізація грантових програм), залучення спеціалістів з ІТ та ін.

Джерела та література:

1. Маньковська Руслана. Сучасні музейні комунікації та перспективи їх розвитку / Р. Маньковська // Краєзнавство. – 2013. – № 3 [Електронний ресурс]: http://history.org.ua/JournALL/kraj/kraj_2013_3/13
2. Трощинська О., Діденко Я. Освітньо-творчий діалог «Чигиринський край очима дітей»: з досвіду науково-освітньої роботи Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» / О. Трощинська, Я. Діденко // Жовківські читання 2015: 36. статей III наук. конф. «Музей в сучасному світі» / ЛНГМ ім. Б.Г.Возницького. Упоряд.: С. Каськун, М. Скіра. – Львів: Растр-7, 2015. – С. 176–180.

Ігор Западенко

МУЗЕЙНІ ФОРУМИ В ДІКЗ «МЕЖИБІЖ»: ЗМАГАННЯ ТА ОБМІН ДОСВІДОМ МУЗЕЙНИЦТВА

Стаття 3.9 Кодексу музейної етики ICOM закріплює за музейними працівниками професійний обов'язок ділитися своїми знаннями та досвідом з колегами, дослідниками та студентами відповідних спеціальностей [4]. Державний історико-культурний заповідник «Межибіж» не тільки слідує цьому засадничому принципу як окрема музейно-заповідна установа, а й сприяє обміну кращими музейними практиками, створюючи у старовинному подільському містечку майданчик для активного професійного спілкування українських музейників.

Музейні форуми, які проводяться тут управлінням культури, національностей, релігій та туризму Хмельницької облдержадміністрації та Державним історико-культурним заповідником «Межибіж», номінально мають статус регіональних. Однак, як свідчить список учасників, наприклад, Другого регіонального музейного форуму «Музей: храм муз – 2016», що відбувся 17–18 червня 2016 р., «регіональним» він нині є тому, що у його програмі представлені майже всі регіони України.

Програма форумів є конкурсною. Музейні заклади презентують один або кілька музейних продуктів у кількох конкурсних номінаціях, серед яких журі, що складається з представників музейної спільноти, визначає кращі. Програма супроводжується демонстрацією позаконкурсних програм, обміном презентаційними матеріалами, спілкуванням, підсумком якого є встановлення нових професійних комунікацій у музейному середовищі. Для музейних працівників це – унікальна можливість за короткий час поспілкуватися з багатьма колегами, передати та запозичити новий досвід та ідеї.

Подано хронологію музейних форумів у Державному історико-культурному заповіднику «Межибіж». Хоча минулий форум за назвою був Другим – фактично професійних конкурсів музейних проектів на базі Меджибізької фортеці відбулося вже три.

Першу музейну зустріч у Меджибожі було проведено 18 червня 2013 р. у місцевому форматі. В ході програми обласного форуму «Музейний простір Хмельниччини» відбулось чотири конкурси, головним з яких був експозиційний та передбачав представлення міні-експозиції або інсталяції на вільну тему [10]. Також відбулися конкурси музейних видань, фільмів та креативних проектів. В конкурсі змагались 18 міні-експозицій. За підсумками огляду журі визнало найкращим креативом експозицію Хмельницького обласного краєзнавчого музею «Стоянка первісної людини». У театралізованій презентації роль нашого «предка» виконав подільський краєзнавець Володимир

Захар'єв, роль сучасного археолога – археолог музею Сергій Демидко. Найцікавішим у презентації було, мабуть, те, як вправно у цей час Володимир Захар'єв вручну, за тисячолітньою «технологією», виготовляв кам'яні ножі та інші знаряддя з кременю. Друге місце посіла презентація Державного історико-культурного заповідника «Самчики», яку разом з науковим колективом представив директор Богдан Пажимський – у костюмованому образі подільського поміщика-науковця. Експозиція розповідала не тільки про архітектурні та історичні особливості маєтку у Самчиках, а й про ботанічний світ паркового ансамблю. Третім місцем було відзначено Деражнянський районний історичний музей та його експозицію, присвячену видатному землякові, досліднику історії Поділля Євфимію Січинському [6].

Вже під час підведення підсумків обласного форуму було анонсовано, що наступного року музейна зустріч-змагання у Меджибожі буде регіональною і до неї будуть запрошені музеї і заповідники з сусідніх із Хмельницькою областю. Однак, сталося не так, як всі чекали. Далі були буремний листопад 2013 року і кривавий січень 2014-го, були Євромайдан, бої у Києві, втеча президента Віктора Януковича, анексія Криму та російська агресія на Сході України. Влітку 2014 р. все сильніше розгорялася неоголошена війна, ударам іноземних військ, бойовиків та терористичним атакам вперше за 70 років піддавалися українські міста і села – тому у той час було скасовано практично всі раніше анонсовані масштабні культурні заходи. Не проводився у 2014 р. і оголошений роком раніше регіональний музейний форум у Меджибізькій фортеці, який було відтерміновано у надії на близьке повернення до миру.

Коли ж рік 2015 переконав, що «гібридна війна» триватиме довше очікуваного, а внутрішні та зовнішні суспільно-політичні проблеми України не вирішуються так швидко, як того прагнуть співвітчизники – суспільні настрої спонукали значну частину українців навіть у цей непростий час шукати духовної опори, самоідентифікації та суспільної мотивації у власній культурній спадщині. Тобто у пізнанні власної історії та культурної спадщини через звернення до надбань музейництва, знайомство з пам'ятками, внутрішній туризм. Для ДІКЗ «Межибіж» свідченням зростання прагнення українців пізнавати своє історичне, етнографічне, мистецьке коріння було збільшення потоку відвідувачів у 2015 р. у 1,45 рази порівняно з 2014 р. [2]. Очевидно, що аналогічні свідчення зростання суспільного запиту на діяльність музеїв і заповід-

ників отримали й колеги в інших регіонах – тому управлінням культури, національностей, релігій та туризму Хмельницької облдержадміністрації та Державним історико-культурним заповідником «Межибіж» було прийняте рішення провести 17 червня анонсований раніше Перший регіональний музейний форум, який отримав назву «Музей: храм муз – 2015».

На той час аналогічні зустрічі-конкурси музеїв, які мали всеукраїнський статус, традиційно проводилися лише одним закладом: Дніпропетровським національним Історичним музеєм ім. Д. Яворницького. Музейні фестивалі тут проводилися у 2005 [1], 2008 [7], 2011 [8] та тому ж 2015 р. [9]. Зважаючи на власний досвід попереднього року та досвід дніпропетровських колег, положенням про проведення Першого регіонального музейного форуму «Музей: храм муз – 2015» було передбачено проведення конкурсної програми у чотирьох номінаціях: міні-експозицій, впровадження музейних програм, акцій, заходів та конкурс музейних фільмів.

Організатори очікували, що разом з установами Хмельницької області у форумі головним чином візьмуть участь музейні працівники сусідніх Вінницької та Тернопільської областей, які пов'язані з Хмельниччиною найзручнішою логістикою. Однак, географія учасників, які подали свої програми, була набагато ширшою: 20 музеїв і заповідників з 5 областей України (Вінницької, Запорізької, Львівської, Рівненської та Хмельницької). Найпомітнішу активну участь у межибізькому змаганні взяли музеї Рівненщини.

Переможцями у конкурсних номінаціях 2015 р. були:

- музейних міні-експозицій:

- 1 місце – Львівський музей історії релігії (міні-експозиції «Я твій щит» і «День пам'яті про «День Перемоги»)
- 2 місце – Хмельницький обласний краєзнавчий музей (театралізована експозиція «Домівки пернатих краю»)
- 3 місце – Сарненський історико-етнографічний музей (відділ Рівненського обласного краєзнавчого музею) (міні-експозиція «Волинський серпанок»)

- музейних наукових та рекламних видань

- 1 місце – Запорізький обласний краєзнавчий музей
- 2 місце – Вінницький обласний краєзнавчий музей
- 3 місце – Хмельницький обласний художній музей

- музейних фільмів:

- 1 місце – Рівненський обласний краєзнавчий музей (телепрограма «День в музеї» і кліп на пісню «Люблю музеї»)

- впровадження музейних програм:

- 1 місце – Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник за квест – експерсію «У пошуках ключа від замку».

Також, спільним рішенням журі та учасників, дипломом «Володаря глядацьких симпатій» відзначено експозицію Оратівського районного краєзнавчого музею (Вінницька область) і колектив народного співу, який діє при цьому музеї.

З різних обставин не змогли прибути на Перший регіональний музейний форум представники Державного історико-культурного заповідника «Стародавній Володимир» Волинської області і Музею плакату при журналі «Музеї України». Однак учасники форуму передали колегам щирі вітання та побажання успіху, а організатори включили їх до електронного каталогу, який було поширено за підсумками форуму [003].

Позитивні підсумки Першого регіонального музейного форуму, – широке коло учасників, різноманітність представлених програм, нові ідеї і досвід та широка підтримка музейної справи у медіа, – спонукали організаторів у 2016 р. провести аналогічний форум у Межибожі вдруге. На відміну від попереднього, у програмі форуму «Музей: храм муз – 2016» акцент з технічної реалізації програм було перенесено на соціальну спрямованість. Тому тематичними номінаціями для конкурсної програми було визначено такі:

- Музей у співпраці з територіальними громадами;
- Музей у міжнародній співпраці;
- Музей у співпраці з закладами і колективами культури;
- Музей для людей з обмеженими можливостями і соціально незахищених;
- Музей у співпраці з волонтерами;
- Музей в інтернет-просторі.

Окрім того, прогнозуючи зростання кількості учасників, конкурс програм у формі музейних фільмів, сайтів та мультимедійних програм було оголошено дистанційним, він проходив з допомогою інтернету.

Слід зазначити, що не всім учасникам конкурсної програми вдалося дотриматися тематичного формату та представити музейні продукти, які б відповідали заявленим номінаціям. Найважче усім далася тема «Музей у співпраці з територіальними громадами». Оголошуючи цю номінацію, організатори очікували, що музеї з різних регіонів представлять свій досвід в якості культурних центрів місцевих громад, осередків формування місцевої і національної самоідентифікації, методологію побудови взаємостосунків з закладами освіти тощо. Цей напрямок музейної роботи актуалізовано у 2016 р. Міжнародною радою музеїв ICOM, яка проголосила темою чергового Міжнародного дня музеїв – «Музеї і культурні ландшафти». В анонсі цієї теми зазначалося: «...Музеї, що володіють такими фахівцями і накопичили такий досвід, просто зобов'язані поширити свій вплив поза свої

стіни і стати «продовженим музеєм». Музеї можуть і повинні:

- бути авторами нових досліджень у сфері культурної спадщини та активними інститутами, які займаються захистом і консервацією культурних цінностей як усередині, так і за межами своїх стін;
- перетворитися на центри з вивчення та інтерпретації локальної спадщини;
- взяти на себе функції центрів, відповідальних за освіту у сфері культурної спадщини та ландшафту;
- курувати питання захисту, збереження і розвитку природних ландшафтів, а також займатися розвитком культурного туризму;
- зберігати історичні та культурні цінності, які є частиною ландшафту і сприяти сталому розвитку» [5].

Усі ці напрямки діяльності можуть бути реалізовані музеями лише у взаємодії з місцевою громадою міста, селища, села. Проте, програми, які було представлено на конкурс у відповідній номінації, лише до певної міри стосувалися проголошеної теми, а деякі (в цілому якісні та цікаві) не відповідали їй. Однією з можливих причин такої невідповідності є, певно, те, що вітчизняні музеї на сьогоднішньому етапі лише починають усвідомлювати свою соціальну місію та роблять початкові кроки у перебудові своєї просвітницької роботи від старих стандартів до сьогоднішніх потреб і методів. Попри те, серед заявлених програм були достойні знахідки, які показували, як музеї реагують на актуальні запити соціуму.

Географія учасників музейної зустрічі у 2016 р. розширилася порівняно з попереднім форумом. В Другому регіональному музейному форумі «Музей: храм муз – 2016», який відбувся 17 та 18 червня 2016 року на базі Державного історико-культурного заповідника «Межибіж», взяли участь 18 музейних і заповідних закладів з 12 областей України. 8 музейних закладів взяли участь у форумі вдруге, натомість для понад половини учасників дебютними були і участь у професійному змаганні музейників у Меджибожі, і знайомство з містечком Меджибіж, яке за тиждень після проведення форуму відсвяткувало 870-річчя своєї першої письмової згадки.

Журі, сформоване з представників усіх закладів учасників, визначило найкращі із 38 презентацій різноманітних музейних продуктів [11]. Переможцями були оголошені:

У тематичній номінації «Музей у співпраці з територіальними громадами»:

- 1 місце розділили Державний меморіальний музей Михайла Грушевського у Львові (виставка музейних наукових та рекламних видань) та Хмельницький обласний краєзнавчий музей (міні-експозиція «Як народжується книга»);

- 2 місце розділили Рівненський обласний краєзнавчий музей (програма «Кожне дерево з плоду свого пізнається», присвячена 130-річчю від дня народження українського священика, травознавця Михайла Носаля, книга «Рівне у долях його мешканців» і фільм «Рівне крізь призму часу II») та Хмельницький обласний художній музей (міні-експозиція «Талант і мистецтво – поза часом...», присвячена 130-річчю з дня народження художника-графіка Георгія Верейського);

- 3 місце – Херсонський обласний художній музей ім. О. О. Шовкуненка (екскурсія на музейну башту з елементами перфоменсу «Подорож у колись часу»).

У тематичній номінації «Музей у міжнародній співпраці»:

- 1 місце – обласний комунальний музей Богдана Лепкого в м. Бережани (видання «Образотворча спадщина Богдана Лепкого. Каталог музейної збірки»);

- 2 місце – Одеський художній музей (наукова збірка «Вісник Одеського художнього музею»).

У тематичній номінації «Музей у співпраці з закладами і колективами культури»:

- 1 місце – Вінницький обласний краєзнавчий музей (інтерактивна міні-експозиція «У пошуках втрачених умінь»);

- 2 місце – Хмельницький обласний художній музей (музейний мистецький фестиваль «ART'колаж»);

- 3 місце – Рівненський обласний краєзнавчий музей (виставка зброї «Музейний арсенал»).

У тематичній номінації «Музей для людей з обмеженими можливостями і соціально незахищених»:

- 1 місце – Національний музей Тараса Шевченка (презентація комплексної програми «Музей без бар'єрів: від теорії до практики»).

У тематичній номінації «Музей у співпраці з волонтерами»:

- 1 місце – Одеський художній музей (проект «Мистецька слава України на Wikipedia»);

- 2 місце – Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник (Інтерактивний майданчик юного археолога);

- 3 місце – музей історії міста Хмельницького (проект «Студійна співпраця з клубом історичної реконструкції «Kort Fortis»).

У тематичній номінації «Музей в інтернет-просторі»:

- 1 місце – музей історії міста Хмельницького (презентація музейного сайту);

- 2 місце – Харківський історичний музей імені М. Ф. Сумцова (документальний фільм «Циркунівське городище. Форпост скіфської епохи»);

3 місце – Державний меморіальний музей Михайла Грушевського у Львові (віртуальна екскурсія та сайт музею).

За рішенням журі спеціальним дипломом «За збереження історичної спадщини» відзначено Державний меморіальний музей Михайла Грушевського у Львові та його відеопрограму «Майстер-клас із реставрації поштівки поч. ХХ ст. на базі лабораторії з реставрації паперу музею».

Другий день музейного форуму «Музей: храм муз – 2016» було присвячено відвіданням музеїв м. Хмельницького, професійному спілкуванню та обміну досвідом між музейними працівниками.

Підводячи підсумки музейних форумів, які вже відбулися, колектив ДІКЗ «Межибіж» працює над форматом наступних музейних зустрічей. Враховуючи побажання музейних працівників, організатори планують певні зміни у програмі – зокрема, мають намір певну частину конкурсної програми проводити дистанційно, з допомогою інтернету. Натомість, планується передбачити у програмі час

для проведення круглого столу музейних працівників, обговорити на ньому актуальні проблеми вітчизняного музейництва і заповідної справи, виробити спільні бачення щодо збереження культурної спадщини тощо. Необхідність у таких зустрічах є очевидною. Впродовж останніх років музеї і заповідники постійно знаходяться у стані змін, продиктованих як трансформаціями державних та суспільних запитів, що пред'являються до музеїв, так і переусвідомленням своєї місії власне музейниками.

Не залишитися на узбіччі суспільних та державних пріоритетів, і водночас не відступити від фундаментальних засад музейництва – таке суперечливе завдання музеї можуть подолати лише спільно. Сподівання на те, що справою згуртування і налагодження дискусії у музейній спільноті будуть займатися адміністративні структури – мало, тому Державний історико-культурний заповідник «Межибіж» і надалі пропонує себе в якості постійно діючого майданчика для розвитку музейного руху.

Джерела та література:

1. Всеукраїнський музейний фестиваль / Дніпропетровський національний Історичний музей ім. Д.І. Яворницького [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://museum.dp.ua/article0122.html>
2. Звіт про роботу Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» за 2015 рік. / Меджибіж, 2016. – С. 31
3. Каталог учасників Першого регіонального музейного форуму «Музей: храм муз – 2015» / Державний історико-культурний заповідник «Межибіж» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mezhibozh.com/wp-content/uploads/Каталог-Музей-Храм-муз-20151.pdf>
4. Кодекс музейної етики ICOM / Український національний комітет Міжнародної ради музеїв [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://icom.in.ua/kodeks-muzejinoji-etiki/>
5. Міжнародний день музеїв – 2016: «Музеї та культурні ландшафти» / Музейний простір [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prostir.museum.ua/post/36028>
6. «Музейний простір Хмельниччини» визначив кращі експозиції / Державний історико-культурний заповідник «Межибіж» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mezhibozh.com/muzejnyj-prostir-hmelnichchyny-vyznachyv-kraschi-ekspozitsiji/>
7. Музейний фестиваль 2008 / Дніпропетровський національний Історичний музей ім. Д.І. Яворницького [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://museum.dp.ua/projects/welldoneprojects/fest2008>
8. Музейний фестиваль 2011 / Дніпропетровський національний Історичний музей ім. Д.І. Яворницького [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://museum.dp.ua/projects/welldoneprojects/fest2011>
9. Музейний фестиваль 2015 / Дніпропетровський національний Історичний музей ім. Д.І. Яворницького [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://museum.dp.ua/projects/fest2015>
10. На Хмельниччині вперше відбувся обласний форум «Музейний простір Хмельниччини» http://mincult.kmu.gov.ua/mincult_old/uk/publish/article/334178
11. Поза регіональними межами: у Меджибожі відбувся 2-й музейний форум «Музей: храм муз – 2016» / Державний історико-культурний заповідник «Межибіж» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mezhibozh.com/poza-rehionalnymy-mezhamy-u-medzhybozhi-vidbuvsya-2-j-muzejnyj-forum-muzej-hram-muz-2016/>

Людмила Мельничук

ФУНДАТОРИ МИСТЕЦЬКОГО МУЗЕЙНИЦТВА НА СЛОБОЖАНЩИНІ

Нині на Слобожанщині є три художні музеї, в яких зберігаються значні мистецькі колекції. Це – Харківський художній музей (ХХМ), Сумський обласний художній музей ім. Н. Онацького (СОХМ) і Лебединський міський художній музей ім. Б. Руднева (ЛМХМ). З історією їх створення, формуванням колекцій пов'язані видатні особистості України і менш знані діячі, що заслуговують уваги і пошани сучасних дослідників і любителів мистецтва.

Створення першого на Слобожанщині мистецького музею – Музею красних мистецтв і старожитностей щільно пов'язане з історією Харківського університету. Введений 1835 року університетський Статут передбачав обов'язковий навчально-допоміжний заклад – музей красних мистецтв. Втім ще задовго до започаткування такої установи у Харківському університеті було закладено її фундамент. Відбулося це стараннями ініціатора та засновника університету В. Каразіна. За його задумом університет на Слобожанщині мав бути не тільки центром науки й освіти, а також мистецтва. Напередодні відкриття університету В. Каразін придбав у С.-Петербурзі цінну колекцію графічних творів західноєвропейських художників у літературознавця та бібліографа Ф. Аделунга, яка містила 2477 естампів та оригінальних рисунків відомих західноєвропейських майстрів XVI–XVIII ст., зокрема й гравюри німецького художника епохи Відродження А. Дюрера. Поповнена за рахунок придбань та приватних пожертвувань, з 1835 року університетська збірка зветься Кабінетом красних мистецтв, який об'єднав колекції рисувальних класів (422 екземпляри гравірованих зразків та скульптури), Мюнц-кабінету (колекція монет та медалей першого попечителя Харківського навчального округу С. Потоцького та інші колекції монет), Кабінету старожитностей, університетської бібліотеки (колекція Ф. Аделунга). Утім музейного рівня університетська колекція набула у зв'язку з дарунком вихованця Харківського університету Івана Бецького 543 творів італійських майстрів XVI–XVIII ст.: Ф. Фуріні, Л. Мехуса, П. да Кортонна, А. Саккі, Ф. Бассано та ін. 1861 року Кабінет красних мистецтв офіційно отримав статус музею, окремих будинок і став відкритим для публіки.

Завідування музеєм з 1861 року передали професорам історико-філологічного факультету університету, з-поміж яких були вчений-мовознавець О. Потебня, етнограф М. Сумцов, історик літератури О. Білецький. У період завідування Потебні відбувся найбільший зріст експонатів музею, започаткована наукова каталогізація мистецької колекції. Плідно допомагали йому професор Д. Каченовський та

хранитель Г. Чиріков, які й склали Показчики скульптури, живопису, графіки та гравюри.

У 1893 р. кафедру історії і теорії мистецтв у Імператорському Харківському університеті очолив Єгор Редін (1869–1908), перший у Харкові спеціаліст-мистецтвознавець. Разом з кафедрою Редін отримав і завідування університетським музеєм, який на той час мав вже досить довгу історію, численні пожертвування, зокрема значні колекції Ф. Аделунга і вихованців університету І. Бецького, А. Алфьорова, А. Матушинського. Є. Редін не тільки залучав різні кола суспільства до справи поповнення музею, але й досліджував історію його створення і формування колекції. Результатом цієї діяльності стали ґрунтовний історичний огляд «Музей изящных искусств и древностей Императорского Харьковского университета (1805–1905)» статті, присвячені Бецькому, Алфьорову, Матушинському як головним дарителям [8]. Редін як науковець базував дослідження на широкому залученні документів архіву університету (Справи Правління, Справи Ради, Акти, Звіти), архіву музею (листи Бецького, Алфьорова, різні публікації про музей), матеріальних книг музею. Більшість цих документів до теперішнього часу не збереглися. Пожежа під час останньої війни знищила їх, внаслідок чого у Державному архіві Харківської області нині немає жодних документів стосовно Музею красних мистецтв і його колекції. Тому виконані Редіним протягом 1894–1904 років дослідження з історії створення музею й формування колекції і зараз є головним джерелом для вивчення цієї теми. Характеризуючи Редіна як дослідника, О. Білецький виділив його любовне відношення до науки, вміння проникливо схопити сутність питання, впевнене володіння науковим методом та величезну ерудицію [1, с. 8].

Для сучасних дослідників чи не найціннішим у працях Редіна є огляд формування колекції музею. У ньому знайшлося місце мабуть чи не всім численним пожертвуванням, завдяки яким стало можливе створення музею. У роки завідування музеєм Є. Редіна зібрання, що в основному складалося з творів західноєвропейського мистецтва, було значно розширено: утворено нові відділи: археологічний, церковний, творів місцевих художників (М. Раєвської-Іванової, Л. Тракала, К. Пинеєва, О. Виезжева, М. Уварова та ін.). Після проведення у Харкові 1902 року XII археологічного з'їзду, підготовчий комітет якого очолював Є. Редін, майже всі пам'ятки, представлені на ньому, стали власністю університетського музею, утворивши цілий розділ місцевих старожитностей.

Діяльність Редіна в якості завідуючого університетським музеєм охарактеризував його колега й друг – професор М. Сумцов: «Практическое творчество Е. К. Редина выразилось в развитии университетского музея изящных искусств. По его мысли и исключительно его знаниями созданы были два новых отдела – церковный и местных художников...» [10, с. 21].

У 1886 р. в Харкові було відкрито художньо-промисловий музей, що став другим після Радіщевського музею в Саратові поміж створених музеїв в провінційних містах Російської імперії. У започаткуванні нового музею, що мав за мету насамперед популяризацію місцевих художніх промислів і творів мистецтва, взяла участь прогресивна інтелігенція краю: М. Раєвська-Іванова, засновниця першої в Харкові художньої школи, художники С. Васильківський, Д. Безперчий, архітектор О. Бекетов, уродженці Харкова – письменник Г. Данилевський, художній критик А. Матушинський, міський голова І. Фесенко та ін.

Діяльність музею складалася з експозиційної, виставкової роботи, надання творів з колекції для копіювання художникам, учням художньої школи, любителям. У 1896 р. приватна художня школа М. Раєвської-Іванової була подарована місту і приєднана до музею. Утім, з низки об'єктивних причин (відсутність фінансування, експозиційної площі, спеціалістів) музей на початку ХХ ст. не вдовольняв вимогам прибічників поживлення художнього життя у краї. 1905 р. у Харкові було створено Товариство харківських художників (1905–1918), яке накопичувало кошти на придбання найбільш значних творів для власного майбутнього музею. Тож художники Слобожанщини також залучалися до процесів музеєтворення. У 1917 р. з ініціативи Сергія Васильківського було створено товариство «Музей Слобожанщини», яке мало на меті заснування музею. Цьому музею призначалася колекція Васильківського і 600 його творів. Художник також подав ідею створити Національний український музей. Слобожанський художник Порфирій Мартинович мав етнографічну колекцію, яка разом з його творами стала основою започаткованого ним краєзнавчого музею в м. Краснограді Харківської обл.

Комплектування музейних фондів у післяреволюційну добу є донині однією з «білих плям» в історії культури України. Основними документальними джерелами є свідчення науковців, мистецтвознавців, які в часи безкінечних змін влади в 1917–1920 рр. рятували від нищення й розкрадання музейні та приватні мистецькі колекції. У Харкові це були О. Білецький, Д. Гордєєв, Б. Руднєв, С. Таранушенко, Ф. Шміт та ін. «Старі» фахівці – науковці й музеєзнавці, які розумілися на мистецтві і тих цінностях, що були на межі зникнення, входили до складу пам'яткоохоронних товариств за різної влади. У Харкові в березні 1918 р. на засіданні

Харківського історико-філологічного товариства було створено комісію з охорони пам'яток старовини й мистецтва на чолі з відомим українським мистецтвознавцем Федіром Шмітом (1877–1941), який очолював Музей красних мистецтв і старожитностей. Пізніше він описав ці часи: «Новый хозяин – пролетарская власть – не замедлила вступить в фактическое владение всеми научными и художественными сокровищами, которые были сосредоточены в императорских дворцах, в помещичьих усадьбах, в городских особняках, уже не говоря о тех собраниях, которые принадлежали городам, учреждениям и обществам» [11, с. 45].

Першими кроками в галузі музейництва були облік і збереження громадських та приватних зібрань, надалі їх реквізиція і націоналізація. У лютому 1919 р. організовано Всеукраїнську Комісію охорони пам'яток мистецтва і старовини (ВУКОП-МІС). Саме вона опікувалася питаннями обліку і збереження, а згодом націоналізації і впорядкування величезної кількості мистецьких цінностей. На місцях запроваджувалися губернські комісії охорони пам'яток мистецтва та старовини. Секції Харківського ГубКОПМІСу, створеного у квітні 1919 р. на основі «Постанови Народного комісаріату освіти про створення комітетів охорони пам'яток історії й старовини», очолювали видатні вчені Д. Багалій, С. Таранушенко, Ф. Шміт, М. Сумцов. Головою Музейної секції був Ф. Шміт. Серед її обов'язків був контроль «за вивозом за кордон і внутрішньою торгівлею рухомими предметами, пам'ятками мистецтва та старовини», облік приватних колекцій, передача найцінніших із них до музеїв, створення нових музеїв [3]. Усі реквізовані твори завозилися до музею Харківського університету, який став музейним фондом.

Попри всі негативні моменти, пов'язані з націоналізацією (як у цілому, так і стосовно приватних художніх зібрань), в умовах вимушеної еміграції і визвольних змагань в Україні 1917–1920 рр. реквізиція та націоналізація сприяла захистові колекцій від розорення або й повного фізичного руйнування. Як зазначав Ф. Шміт: «Работа эта... требовала прямо-таки нечеловеческих усилий... очень часто не хватало самых необходимых сколько-нибудь подготовленных работников. Особые «эmissары»... вооруженные только ширококестельными мандаматами, предпринимали далекие путешествия, несмотря на расстройство железных дорог, голод, на тиф, на полное отсутствие самой элементарной безопасности..., бывали повсюду, брали на учет, выдавали охранные грамоты, приказывали и распоряжались, просили и уговаривали, свозили вещи из наиболее угрожаемых местностей в города, устраивали самозванные музеи...» [11, с. 46].

Наскільки важливою для професора Шміта була справа музеєтворення стає зрозумілим з його праці «Історичні, етнографічні, художні музеї: нарис

історії і теорії музейної справи». А в музеях Харкова згодом працювали учні Ф. Шміта – С. Таранушенко (очолював Музей українського мистецтва), Д. Гордєєв, О. Нікольська, О. Берладіна, Т. Івановська тощо.

Мистецькі колекції, націоналізовані у 1920-х рр., відіграли важливу роль у розбудові музейної мережі України. Сприяли цьому процесові на Слобожанщині музеєзнавці Б. Руднев, Н. Онацький, С. Таранушенко, М. Черногоубов та ін.

Фундатором Сумського художньо-історичного музею став художник, педагог і громадський діяч Никанор Онацький (1875–1937). Після навчання в Строганівському училищі технічного малювання в Москві, Одеському художньому училищі він викладав мистецтво в навчальних закладах Сум, писав вірші й мистецтвознавчі праці, розкопував кургани під Охтиркою та Сумами в експедиції на чолі з М. Макаренком, створив художню студію, яка працювала при музеї. Він був знайомий з такими діячами культури, як Ф. Ернст, С. Таранушенко, М. Хвильовий. У 1929 р. став членом Асоціації художників Червоної України (АХЧУ) [4, с. 3–7].

Однією з головних справ життя Н. Онацького стало заснування музею. «Ідея створення музею в Сумах виникла на тлі революційних подій... Спочатку це була невелика кількість поодиноких предметів мистецтва і старовини, які стихійно надходили до Сум протягом 1917–1918 рр. зі зруйнованих революцією і громадянською війною навколишніх садиб і маєтків» [5, с. 7]. Багато з цих маєтків (Анненкових, Хрущових, Капністів) Онацький відвідував до революції, знав склад приватних колекцій. Уведений як представник системи народної освіти до складу спеціальної комісії зі збирання предметів мистецтва і старовини по маєтках та будинках, Онацький мав скласти описи знайденої в будинку О. Сумовської колекції О.–Г. Гансена (близько чотирьох тисяч творів графіки, живопису, декоративно-прикладного мистецтва). Поповнена творами із зібрань Глинки, Голіциних, Прянишнікова, Харитоненків, Апраксиних, М. Алфьорової, Н. Кондратьєва, вона стала основою музейного зібрання Сумського художньо-історичного музею. Музей було відкрито 1920 р. і його першим директором став Н. Онацький. 28 грудня 1994 р. СОХМ присвоєне його ім'я його засновника.

У Лебедині на основі націоналізованих колекцій Капністів, Ю. Бразоль-Леонтьєвої, О. Красовського, Хрущових, що зберігалися в селах Бобровому, Куличках, Лихвині, Михайлівці, Рябушках, Борис Руднев (1879–1944) 1919 р. заснував історико-краєзнавчий музей ім. Т. Шевченка.

До 1918 р. Руднев працював у Музеї красних мистецтв і старожитностей Харківського університету асистентом-фотографом, навчався в Харківському технологічному інституті, відвідував відому мистецьку студію «Блакитна лілія» харківського художника Є. Агафонова, як член-кореспондент

єпархіального церковно-археологічного товариства брав участь в експедиціях Харківською губернією. Переїхавши в скрутні часи до Лебедина, Руднев створив, як зазначав харківський учений О. Федоровський, «дуже цікавий» музей. Б. Руднев, який «разом з Ю.І. Базавлуком, ...він невдовзі очолив повітовий ревком – почали рятувати все, що можливо. Найбільше ж вдалося врятувати в садибі Капністів у Михайлівці» [7, с. 165]. Руднев склав путівника по експозиції музею, написав декілька статей. Відомо, що в довоєнний час до Лебединського музею приїздили представники столичних музеїв, щоб забрати експонати. Утім, на заваді їм був директор музею. Лише завдяки зусиллям і відданості Б. Руднева музейну колекцію в Лебедині в роки Другої світової війни було збережено. Деякі роботи Руднев переховував у себе вдома – портрет роботи Молінарі, етюд Серова «Михайлівка»; деякі знімав з експозиції, щоби не впадали в око окупантам – портрети Боровиковського, порцеляну тощо. Усе це Руднев описав у своєму щоденнику, нині виданому за сприяння його дочки [9, с. 48]. 23 травня 2008 р. ЛМХМ присвоєне ім'я його засновника – Б. Руднева.

Віра Харитоненко, вдова слобожанського цукрозаводчика і колекціонера Павла Харитоненка, покидаючи країну 1918 р., доручила мистецьку збірку, яка зберігалася в маєтку Наталіївка Харківської губернії, колишньому хранителю Третяковської галереї Миколі Черногоубову (1873–1942). У колекціонерстві Черногоубов був великим спеціалістом, який безпомилково відрізняв справжні твори мистецтва від підробок. Його практичний досвід поєднувався з глибокими науковими знаннями. За відсутності необхідних коштів він не міг сформувати першокласну колекцію іконопису і вдовольнявся невеликими за розмірами іконами новгородського й московського письма. У 1912 р. М. Черногоубов побував у закордонному відрядженні з метою опанування організації музейної справи. Високо оцінив його як музейного фахівця художник і мистецтвознавець І. Грабар [2, с. 262].

Володіння Харитоненків було націоналізоване 1920 р., у колишньому господарстві організовано радгосп «Наталіївський». У 1924 р. маєток передали Раді профспілок і створили в ньому будинок відпочинку, а згодом відкрили протитуберкульозний санаторій. Утім, М. Черногоубов протягом дванадцяти років охороняв і завідував Володимирівським (Наталіївку було перейменовано у Володимирівку на честь вождя світового пролетаріату) музеєм давньоруського мистецтва, створеним на основі колекції Харитоненка. У 1925 р. було прийнято рішення про переведення музею до Всеукраїнського соціального музею ім. Артема у Харкові. І попри те, що проведені у 1927–1928 рр. численні перевірки в музеї високо оцінили завідуючого як професіонала за налагоджену роботу, 1930 р. музей у Наталіївці був

розформований; живописні твори з музею надійшли до Харкова, а ікони були передані до Києва.

Перші хранителі націоналізованих скарбів були сповнені ідеалізму й ейфорії. Але система, набираючи обертів, замінювала фахівців на перевірених надійних партійних кадрах, а вже з другої половини 1920-х рр. починаються репресії проти мистецтвознавців і музеєзнавців. Перебудова роботи музеїв на основі марксистсько-ленінської методології, проголошена на I з'їзді музейних працівників 1930 р., обернулася хвилею репресій: Н. Онацький і один із засновників харківської школи мистецтвознавства Ф. Шміт були розстріляні, харківські учні Шміта-музейники – репресовані.

Серед імен музейних подвижників радянської доби слід назвати Панаса Луньова (1919–2004). У с. Пархомівка Харківської області в 1950-х рр. ним, місцевим учителем історії, у будинку колишнього правління цукрового заводу П. Харитоненка був створений музей (з 1987 р. – філія ХХМ). Педагог і краєзнавець, заслужений працівник культури України П. Луньов був членом Всеукраїнського товариства охорони пам'яток історії та культури, товариства «Знання», брав участь у з'їздах Спілки художників СРСР, був членом комісії з естетичного виховання молоді при Академії педагогічних наук СРСР, відзначений в незалежній Україні орденом «За заслуги», премією ім. Д. Яворницького [6].

Дві найбільші справи життя Луньова: це музей, основою якого стала його особиста колекція творів образотворчого мистецтва. Нині у ньому зберігаються твори О. Кіпренського, І. Левітана, І. Шишкіна, І. Рєпіна, В. Серова, І. Айвазовського, К. Малевича, К. Юона, Ю. Піменова, В. Касіяна, західноєвропейських митців, твори майстрів Індії, Китаю, Японії.

І ще однією важливою справою стало покликання педагога. Луньов виховував у сільських дітях любов до прекрасного, розуміння мистецтва, шанобливе ставлення до культурної спадщини. Разом з ним вони проводили дослідження, подорожували до Москви і Ленінграду, Дрездену і Берліну, де знайомилися зі світового рівня музейними колекціями, зустрічалися з художниками С. Коньонковим, В. Фаворським, М. Ромадіним, Є. Вучетичем, І. Їжакевичем, харківськими мистцями. І у часи, коли музей існував на громадських засадах і штатних працівників не було, вихованці П. Луньова впевнено вели музейні справи.

Серед сучасних надзвичайно відданих музейній справі фахівців – харківський колекціонер Ілля Лучковський – доктор технічних наук, професор Харківського державного технічного університету будівництва та архітектури, мистецтвознавець, графік. Понад тридцять років він збирає колекцію, яка налічує близько тисячі високохудожніх живописних, графічних та скульптурних творів вітчизняного образотворчого мистецтва ХХ ст., у складі якої багато творів невизнаних і невідомих за радянських часів

митців. Вона відтворює більш цілісну картину розвитку мистецтва 1920–1930-х рр., адже на тривалий час деякі мистецькі угруповання були викреслені з історії вітчизняного мистецтва. Ця колекція певною мірою заповнює відсутні в музейних зібраннях Слобожанщини твори харківських художників-авангардистів, вилучені в 1930-ті рр.

Лучковський є невтомним дослідником творчості художників, еволюції художніх об'єднань 1920–1930-х рр., популяризатором вітчизняного мистецтва. Особливе місце в розвідках колекціонера належить мистцям, пов'язаним з Харковом: Л. Крамаренку, З. Серебряковій, О. Шевченку, братам Прошкіним, І. Іванову, В. Єрмілову, К. Сторожниченку, М. Ашихману та ін. Результатом стали авторські публікації про художників, зібраний архівний фонд.

А ще І. Лучковський є невтомним ініціатором створення Музею приватних колекцій на Слобожанщині. За ініціативою і сприяння колекціонера проведено Міжнародні науково-практичні конференції «Роль приватних колекцій у вивченні вітчизняної художньої культури ХХ ст.» (Харків, 1992) та «Роль приватних колекцій у формуванні зібрань художніх музеїв» (Харків, 2005). Саме після проведення перших виставок і конференції 1992 р. місцеві засоби масової інформації багато писали як про саму колекцію, так і про висловлене колекціонером бажання подарувати її Харкову. Відомі діячі культури Є. Євтушенко, В. Коротич, Д. Лихачов зверталися до влади міста, Харківського відділення Спілки художників України з проханням підтримати ідею І. Лучковського.

Маючи намір подарувати колекцію місту за умови збереження її цілісності, І. Лучковський наполегливо йшов до здійснення своєї мрії про створення в Харкові такого закладу (до слова, після проведення виставки творів з колекції І. Лучковського в Калінінградській галереї 1991 р. колекціонерів було запропоновано розміщення колекції в Калінінграді). Це питання, яке, насправді, є непростим, оскільки потребує відповідної матеріальної і технічної бази, вирішувалося майже двадцять років і закінчилося позитивно 2007 р. Розпочався непростий процес підготовки наданого владою міста Харкова приміщення під музейні зали, створення наукової концепції експозиції та ін. Утім, усе було призупинено, оскільки виникли бюрократичні перепони. Все ж більша частина колекції І. Лучковського зберігається у фондах ХХМ. Відтак фахівці і любителі мистецтва можуть бачити твори у музейних виставкових проєктах.

Фундатори музейної справи Слобожанщини зробили достойний внесок у розвиток української художньої культури. І нині у залах сучасних художніх музеїв відчуються результати їхньої невтомної праці. Вивчення їхнього життя та діяльності надає можливість створення об'єктивної історії вітчизняного музейництва, що є важливим у реконструкції історико-культурних процесів в Україні.

Джерела та література:

1. Белецкий А. И. Редин как историк византийского искусства // Сборник Харьковского историко-филологического общества. Т. XIX. – Х.: Университет. тип., 1913. – С. 7–9.
2. Грабарь И. Е. Моя жизнь. Автобиография. – М., Л.: Искусство, 1937. – 374 с.
3. Документи ВУКОПМІС і ГубКОПМІС. – Державний архів Харківської області. – Ф. Р 4365. – Оп. 1.
4. Онацький Н. Х. (1875–1937): каталог / [упоряд. та авт. вст. ст. Н. С. Юрченко]. – Суми: Слобожанщина, 1995. – 28 с.
5. Онацький Н. Х. (До 130-річчя від дня народження) / [авт. тексту Г. В. Ареф'єва, Н. С. Юрченко]. – Суми: Університет. книга, 2005. – 24 с.
6. Пархомівська скарбниця. До 50-річчя Пархомівського історико-художнього музею / [упоряд. О. А. Семенченко]. – Х.: ХХМ, 2005.
7. Побожій С. І. З історії українського мистецтвознавства: зб. ст. – Суми: Університет. книга, 2005. – 184 с.
8. Редин Е. К. Музей изящных искусств и древностей Императорского Харьковского университета (1805–1905): К истории Харьковского Императорского университета. // Записки Харьковского университета. – Х.: Университет. тип., 1904. – С. 43–106; И. Е. Бецкий и музей изящных искусств и древностей Императорского Харьковского университета. – Х.: Университет. тип., 1901. – 23 с.; Апполон Михайлович Матушинский. – Х.: Университет. тип., 1894. – 16 с.
9. Руднев Б. К. Дневник оккупации. Г. Лебедин Сумской области. – Х.: Харьковский частный музей городской усадьбы, 2006. – 72 с.
10. Сумцов Н. Ф. Человек золотого сердца: проф. Егор Кузьмич Редин // Сборник Харьковского историко-филологического общества. Т. XIX. – Х.: Университет. тип., 1913. – С. 12–29.
11. Шмит Ф. И. Музейное дело. Вопросы экспозиции. – Л.: Academia, 1929. – 248 с.

Андрій Кукурудза

**ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ МУЗЕЙНОГО ВИВЧЕННЯ
АРТЕФАКТІВ АТО В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ
ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ
(теоретичний та практичний виміри)**

Антитерористична операція на сході України триває вже більше двох років і перспектив вирішення конфлікту найближчим часом зовсім не видно. Тільки за період травня – вересня 2014 р. сили та засоби Збройних Сил, інших військових формувань та правоохоронних органів провели більше 40 операцій, звільнили понад ста населених пунктів Донецької та Луганської областей. В ході першого року антитерористичної операції загинуло 1 373 військовослужбовці, 5419 отримали поранення, близько 300 зникли безвісти, близько 800 знаходилися у полоні [1, с. 10]. 2015–16 роки незважаючи на укладення Мінських угод не зупинили бойових дій та українські сили далі героїчно захищають країну. За весь цей час стрімких драматичних подій змінювалось також і сприйняття війни українським суспільством, адже доводиться констатувати, що майданівський запал підступно притушувався державною бездіяльністю та антиукраїнським наповненням телевізійного ефіру. Натомість однією із складових інформаційної війни є доступна та переконлива достовірна інформація та дозована пропаганда, яка має виховувати суспільство і роз'яснювати йому необхідність війни та потребу йти на жертви заради перемоги. Коли

Росія проводить свою успішну інформаційну війну проти України навіть не з 2014 р., а фактично з відновлення нашою державою незалежності, наша влада вважає, що любов до батьківщини, патріотизм та бажання її захищати (які завжди вирізняли українців) є безмежними і зовсім не потребують ідеологічної масмедіа підтримки з телевізора, з радіоприймачів та у ходовий час. А це далеко не так й історія вчить нас цьому. А от з боку «північного сусіда» обсяги незбройної агресії просто вражають і охоплюють інформаційно-пропагандистську, історіософську та конфесійну війни. «Наступ на українську ментальність, традиційні цінності, мову, культуру, систему освіти, історичну пам'ять народу, національні церкви, – наголошує визначний фахівець у галузі міжнародного права Володимир Василенко, – має стратегічну мету: знищення ідентичності української нації, яка є системоутворюючим складником громадянської нації та Української національної держави [3, с. 36]». Відсутність системної та послідовної роботи з протидії такій агресії є не менш загрозливою від збройного вторгнення. Саме майстерність та мистецтво впливу на свідомість громадян, їх патріотичні почуття є вирішальними

в успішності інформаційної війни та підтримки державницьких почуттів населення. І це зовсім не суперечить збереженню демократичних цінностей та свободи особистості та слова. Звичайно, що найкращим прикладом в цьому є США. Ведучи тривалі військові кампанії в Афганістані, Іраці, тощо, проводячи складну геополітику в усьому світі, Вашингтон вміє через ЗМІ, спорт, Голівуд та інші сучасні засоби, які посідають увагу споживачів майстерно та влучно доносити свої меседжі до громадян та отримувати схвальні реакції в умовах освіченого техногенного суспільства ХХІ ст. З огляду на це музейне вивчення, аналіз, збір та донесення до суспільства інформації про боротьбу українських збройних формувань з Росією на сході України є вкрай важливим не лише з позиції науки, культури та освіти, але й з огляду на триваючу інформаційну агресію Росії в Україні та загрозливі тенденції збайдужіння населення до проблеми незавершеності АТО.

Саме тому музейне вивчення, збереження та представлення громадянам артефактів та історії Антитерористичної операції 2014–2016 рр. є надзвичайно важливим. Підходи до досліджень пам'яток АТО, методичний аналіз перспектив музейної обробки матеріальних об'єктів російсько-української війни є актуальним та значимим як в контексті науки та культури, так і у виховно-ідеологічному спрямуванні. У військовій аналітиці бурхливі події консолідації українського суспільства в протидії ворогу в 2014 р. вже називають «реставрацією мілітарної культури України [8, с. 43]», українські музеї на своєму рівні також відреагували на це явище появою тематичних експозицій, які продовжують збільшувати свої фонди та представляти їх відвідувачам. Адже саме до музеїв організовано спрямовуються майбутні громадяни та захисники України з дитсадків, шкіл та вищих навчальних закладів. Остаточо до сьогодні, не подолавши «радянських ідеологічних міфів», українське суспільство через жахиття війни на сході та героїзм захисників України отримує можливість позбутися ідеологічних химер минулого. В сучасну добу українці поступово відходять від радянських кліше «Великої вітчизняної війни» як міфу та домінанти виховання та традиційних рубрик героїв інтернаціоналістів оскільки інших конфліктів давно не було. Реальна війна та захист вітчизни в ХХІ ст. дають нашій державі нових героїв, перемоги, приклади жертвовності та героїчної загибелі, які є унікальними в плані військової історії, особистої мужності та звиятиги. Саме ці досягнення на полі бою і повинні стати головними прикладами для молоді та підростаючого покоління. Саме тому обробка та подання для широкого загалу інформації про російсько-українську війну в ХХІ ст. в тому числі через музейні експозиції є вкрай важливими.

Вже в ХХІ ст. фахівці продовжували констатувати, що сьогодні відкриваються нові перспективи

в музейній галузі [5, с. 22]. Війна в умовах сучасного світу, як в принципі і минулі часи, залишається об'єктом надзвичайно цікавим для суспільства як подія та динамічний процес. Процес який залишає по собі велику масу матеріальних артефактів нетипових для звичайного мирного життя. Війна принесла українські армії реформи, які до цього залишалися на папері, війська почали оновлюватися від однострою та організації – до озброєння, створено 15 нових бригад [2, с. 4]. Нові підрозділи вводять нові шеврони, нашивки та іншу символіку, що є надзвичайно цікавим та ілюстративним об'єктом, предметом колекціонування, фалеристики та музейного експонування. Батальйони територіальної оборони, розгорнуті впродовж 2016 р., вписали свою сторінку в бойову історію України та конфліктів в ХХІ ст. як неймовірно вдале рішення в критичний момент. Ці новостворені військові формування мають дивовижну бойову історію, масу артефактів та організаційних особливостей, які ще чекають своїх досліджень.

Гострота російської агресії на Донбасі та тривалий період АТО 2014–16 рр., який поступово переростає в заморожений конфлікт, не зменшують суспільної уваги до першої в ХХІ ст. війни українців за збереження своєї державності. Тривалість протистояння сприяє накопиченню дедалі більшого військово-історичного матеріалу, який підлягає музейному збереженню та використанню в підготовці експозицій системи музейних закладів. Прикладом успішного ознайомлення суспільства з сторінками історії боротьби на сході з російським агресором є функціонування виставки про АТО в Національному військово-історичному музеї України в місті Києві. В її експозиціях по сучасному та креативно виставлено елементи озброєнь, символіки, військових мап, діорам, схем, одностроїв, знамен, унікальних фотографій про війну на сході України, а також речей новітніх героїв України та її захисників. Не дивно, що саме на базі цієї виставки відбулася восени 2015 р. перша в нашій державі всеукраїнська наукова військово-історична конференція «Анексія автономної республіки Крим і війна на Донбасі. 2015–2015 рр.» [6]. Іншим прикметним прикладом музейної роботи у висвітленні бойової історії АТО є експозиції в Національному музеї історії України у Другій світовій війні в Києві. Сильний просвітній та інформаційний ефект мала в липні 2014 р. виставка російських озброєнь підступно та брехливо завезених до України росіянами для озброєння бандформувань, а згодом захоплених українськими військами [10, с. 2]. Інший, але не менш важливий інформаційно-патріотичний ефект мала організована в тому ж музеї образно-реліквійна композиція «Кіборги». В рамках цієї виставки було проведено спілкування з рідними, близькими та побратимами Героїв України – Сергія Кульчицького, Євгенія Зеленського, Олександра

Петраківського. Заходи проводились із залученням унікальних музейних експонатів [7, с. 6]. Проводиться дослідницька робота і в областях, як наприклад завідувачем сектору Харківського історичного музею Івченком Богданом, який досліджує участь українських збройних формувань Харківщини в бойових діях на Донбасі. Програм. та іншими регіональними музеями. Найуспішнішим прикладом такої праці є створений практично з нічого новий суспільно значущий музей АТО «Шляхами Донбасу» відкритий в Дніпропетровську. На майданчиках цього музею зібрано понад 400 артефактів, серед яких військова техніка, відтворений український блокпост, пам'ятник та ін. [9, с. 16].

Спираючись на характер війни на Донбасі та перебіг реформ в українських силових структурах, які боронять нашу державу на сході, можна умовно розподілити матеріальні пам'ятки історії АТО, які підлягають вивченню та збереженню на декілька окремих груп:

- військові прапори, символіка частин та силових відомств
- елементи одностроїв та спорядження ЗСУ, НГУ та інших українських збройних формувань;
- цікаві світлини учасників бойових дій, військових журналістів, волонтерів, які відображають особливості проведення АТО;
- особисті речі, нагороди загиблих та живих учасників АТО, героїв оборони держави та протидії російській агресії;
- елементи озброєння, боєприпасів, техніки можливі та дозволені для експозиційного використання (особливо унікальна «шушпанцер» техніка, яка частково втратила актуальність в порівнянні з 2014 р., але представляє історичну та музейну цінність);
- трофейні предмети здобуті в противника та надані музейним закладам для публічного огляду;
- предмети та вироби «окопної творчості» з гільз, осколків та інших матеріалів;
- друкована державна та волонтерська продукція про АТО від гумористичних «Перець на передовій» та «Der хунта цайтунг» до спецвипусків для Донбасу «Народної армії»

Проте практика показала, що на збереження та фіксування моментів триумфу та пам'яток пов'язаних з успіхами української зброї, в багатьох державних органів та установ часу не вистачає, про що не раз заявлялося в тому числі і від представників музеїв. Зокрема є ціла низка чинників, які в тій чи іншій мірі перешкоджають збору та вивезенню цінних для експонування матеріальних пам'яток із зони АТО – це зокрема невідпрацьовані механізми вивезення в безпечну зону захоплених у ворога танків, БМП, важкого озброєння, які могли б стати окрасою будь якої виставки (не одноразово бездарно втрачалися, незважаючи на можливості збережен-

ня та передачі музейникам, як це було з боями за Дебальцеве в 2014–15 рр.); самі українські бійці не завжди охоче розлучаються зі здобутими в бою від противника речами (найчастіше для цього потрібний час), окрім того трофейне спорядження часто використовується за призначенням у військах чи то необхідний елемент екіпіровки, чи боєприпаси (як приклад трофейні РПО «Шмель» які масово використовуються); ворожа позиція окремих підрозділів МВС (окремих загонів колишнього «Беркуту»), які навіть після перемоги Євромайдану зберігають ворожість до волонтерів, майданівців та добровольців, як це неодноразово траплялося на Ізюмському блокпості з обшуками та вилученням дозволених для провезення речей [11]; байдужість військового командування та нерозуміння окремими командирами необхідності збереження для нащадків пам'яті про АТО; самоізоляція та закритість діяльності військових дослідників та науковців вищих начальних закладів Міністерства оборони.

Саме тому на сьогодні вкрай важливо створення на державному рівні ефективної, а не паперової пропагандистко-просвітної служби, яка б охоплювала своєю діяльністю і «передок» і «тил», засоби ЗМІ та культури країни у тому числі і музейників. Необхідність такого кроку полягає в тому, що найцікавіші експонати здобуваються в період динамічної стадії війни: наступу, звільнення територій, рейдів, зустрічного бою, де часу на тривале оформлення чи дозвіл для пошукової роботи немає.

Важливою групою матеріальних пам'яток АТО є однострої українських збройних формувань та їх елементи. Українські збройні формування, ведучи війну на Донбасі, з дивовижною схожістю на період визвольних змагань 1917–21 рр., змінили декілька одностроїв та видів спорядження впродовж нетривалого періоду 2014–2016 рр. Чи не найбільше змін прийшлося на відроджену з Внутрішніх військ Національну гвардію. Її підрозділи за період АТО змінили три різні уніформи від ще старої форми внутрішніх військ до теперішньої форми оливкового кольору і ці зміни ще тривають. Так впродовж 2015 р. нова оливкова форма нацгвардії вироблялася на декількох різних виробничих підприємствах з кардинально відмінної за складом матерії від штучної «скляшки» до натурального «хебешного» матеріалу. Впродовж одного року бійці одних і тих самих підрозділів отримували різну за якістю матеріалу форму (в залежності від часу видачі зі складу частини і партії поставки), але ідентичного покроя.

Важливо підкреслити, що період найбільш хаотичного використання українськими військовими різноманітних одностроїв, в першу чергу закордонного «натівського» виробництва, вже минув і став надбанням історії. Так зима 2015–16 рр. позначилася вдалими спробами наведення ладу в зовнішньому вигляді військовослужбовців збройних формувань України (в тому числі всіх колишніх добровольчих)

та поверненню їх до статутних норм використання та носіння однострою. Своєрідним музейним надбанням вже став і довоєнний вигляд українського військовослужбовця із металевою каскою, формою «дубок», бушлатом з в'язаним коміром та старими ще радянськими бронежилетами. Ці елементи уніформи впевнено відійшли в минуле.

Зброя, як неодмінний атрибут експозиції про війну, є без перебільшення окрасою стендів. Особливо цінними експонатами без сумніву є речі російського «воєнпрому» (виготовлення після 1991 р.) як потенційно музейний експонат, це можуть бути «тубуси» від РПГ, РПО, ПТКР, цинки від набоїв, спалена та захоплена техніка. Але рідкісні та важливі зразки стрілецької новітньої зброї, як правило, йдуть на аналіз та вивчення або використовуються в бойових частинах.

Проведений аналіз матеріальної бази музейних досліджень війни на сході України дозволяє винести деякі рекомендації щодо оформлення та висвітлення історії АТО в музейних закладах:

- уточнення та формування списків захисників України та загиблих героїв на обласному рівні та увічнення їх пам'яті у назвах вулиць, шкіл та ін. закладів. Суттєвою перешкодою в такому висвітленні є закритість частини інформації через запеклість конфлікту коли окремі інформаційні дані щодо силовиків не повністю підлягають розголошенню. Особливої уваги заслуговує вивчення питання добровільної участі громадян в захисті територіальної цілісності України, зокрема на початковому хаотичному періоді АТО. Максимально можливе використання публічної інформації для ознайомлення населення було б тільки корисним з пропагандисткою та просвітницькою метою.
- систематизація та висвітлення в експозиціях державних агітаційних, мобілізаційних, пропагандистських матеріалів (плакатів, відеороликів, гасел). Незважаючи на слабку пропагандистку

роботу держструктур певні матеріали все ж за період 2014–2016 рр. в Україні видано та підготовлено. Зокрема вони ілюструють зміну суспільних настроїв до проведення АТО та реакцію на затяжність конфлікту і спроби держави відреагувати на це зокрема перехід від гасел боротьби з окупантом до «захисти своїх», від «мобілізуйся» до «підпиши контракт».

- широке висвітлення особливо яскравих епізодів війни на сході та перемог української зброї крізь призму участі військових з певного регіону (в даному випадку з Рівненщини) в цих чинах (рівняни та звільнення Слов'янська, полковник Капінос та захоплення Савур-могили, рівняникиборги та ін.).
- використання сучасних підходів у наочності в формуванні експозицій, присвячених АТО. Зокрема діорами, які за радянських часів широко виготовлялися та успішно використовувались, не втратили свого значення та ефектності (прикладом є виготовлена та розміщена в експозиції Національному військово-історичному музеї України діорама оборони «кіборгами» донецького летовища).

«Перемога українців, – зазначається в українському військовому виданні про інформаційну війну, – має ґрунтуватися на тому, щоб уміло висвітлювати правду, адже вона на нашому боці. Для цього потрібно вчитися показувати і розповідати її більш професійно, ніж інформаційний супротивник [4, с. 59]». Не є винятком і музею, які, представляючи українську культуру та історичну пам'ять, повинні гідно витримувати нав'язане ворогом інформаційне протистояння. Таким чином, музейне висвітлення сторінок російсько-української війни на сході є пріоритетно важливе, як вагомий елемент формування громадянського суспільства, патріотизму, єдності нашої нації та її згуртованості перед обличчям ворога.

Джерела та література:

1. Біла книга – 2014. Збройні Сили України. – К.: Міністерство оборони, 2014.
2. Біла книга – 2015. Збройні Сили України. – К.: Міністерство оборони, 2015.
3. Війна 2014 року. Спецпроект // Український тиждень. – 2014. – № 42 (362). – 17–23.10. – 42 с.
4. Голубенко А. Технологія пропаганди // Військо України. – 2015. – № 8. – С. 56–59.
5. Основи музеєзнавства, маркетингу та рекламно-інформаційної діяльності музеїв. Посібник // Під ред.: В. Великочого, Н. Гасюк. – Івано-Франківськ: Плай, 2005. – 64 с.
6. Програма Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції «Анексія автономної республіки Крим і війна на Донбасі. 2015–2015 рр.». – К., 2015. – 12 с.
7. Родинну пам'ять про війну збережено // Народна армія. – 2015. – 25 червня. – С. 6.
8. Смоляннюк В. Історичні факти проти кремлівської брехні // Військо України. – 2015. – № 9. – С. 38–43.
9. У Дніпрі відкрито музей // Народна армія. – 2016. – 9 червня. – С. 16.
10. Чим воюють проти України // Народна армія. – 2014. – 15 липня. – С. 2.
11. <http://www.slk.kh.ua/news/nadzvichajni-podiyi/militsioneri-poznushchalisya-nad-kharkivskimi-volonterami.html>

Надія Кукса

КУЛЬТУРНИЦЬКО-ПРОСВІТНИЦЬКА РОЗВАЖАЛЬНА ПРОГРАМА «ІГРИ, РОЗВАГИ ТА ЗАБАВЛЯНКИ СТАРОГО СУБОТОВА»

Останнім часом все більшої популярності набувають інноваційні форми і методи взаємодії музейного середовища з соціумом. Сьогодні традиційним екскурсійним обслуговуванням зацікавити пересічного відвідувача стає все важче. Особливо гостро це відчувається серед учнівського та молодіжного контингенту. І яким би відомим не був музей, якою довершеною не була б його експозиція, з метою залучення більшої кількості відвідувачів, його працівники повинні прийняти виклики часу і шукати нові форми залучення потенційних екскурсантів.

Час від часу наших гостей цікавило, що ми можемо запропонувати, окрім екскурсії. Науковці відділу «Суботівський історичний музей» НІКЗ «Чигирин», на території якого наявні три пам'ятки національного значення, серед яких найбільш затребуваною слід вважати усипальницю Богдана Хмельницького Свято-Іллінську церкву, не маючи постійної експозиції, намагаються різнопланово використовувати історичний ландшафт, де окрім оглядової та тематичних екскурсій проводяться майстер-класи, пізнавальні квести тощо. Згодом виникла ідея об'єднати запроваджені раніше інтерактивні форми і методи роботи у рамки культурницько-просвітницької розважальної програми «Ігри, розваги та забавлянки старого Суботова». Основна мета атракції – організація активного відпочинку населення різних вікових та соціальних категорій в історичному середовищі на основі національних традицій з максимальним використанням автентичного місцевого матеріалу (від походження назви села Суботова до середини XIX ст.), що позитивно впливає на виховання у молоді національної самосвідомості, пробудження патріотичних почуттів. Адже яке ще село в Україні, окрім Суботова, може репрезентувати безцінний віковий духовний скарб-ігри, розваги, забавлянки попередніх століть, які зумів зібрати і зберегти перший у світі етнограф дитинства Марко Грушевський [2, с. 75–80]?

Оскільки територія відділу включає замчище Хмельницьких, що знаходиться на місці, тут наявні простори майданчики, які й були визначені як місця проведення атракцій. Особливо принадою виявилася територія, прилегла до музейного об'єкта «Українська хата середини XIX ст.», де облаштовано садибу селянина середнього достатку – гончара. Після нетривалої екскурсії відвідувачі можуть поринути у світ розваг середини XIX–XX століть. Враховано, що група може складатися з людей різного віку – тут кожний може знайти для себе розвагу чи заняття. Адже окрім рухливих

ігор, естафети з використанням предметів народного побуту, перегонів на соняшниках чи візках пропонуються забавлянки «на кмітливість» – розморожування та заморожування морок з мотузок, виготовлених з натуральних матеріалів; можна навчитися виплітати віночок з польових квітів (за бажання учасники майстер-класу долучаються до власноручної заготовки рослин для віночка – їх вистачає безпосередньо поблизу місця проведення майстер-класу). Здавалося б, що може бути простішим виплітання такого віночка? Однак з'ясувалося, що й це споконвічне заняття українців на сьогодні настільки призабулося, що далеко не кожний навіть сільський мешканець може його виконати. Особливо зворушує наших гостей місце проведення цього майстер-класу – це може бути призьба автентичної хати, якій майже 200 років, застелена домотканною рядниною. А за несприятливих погодних умов майстер-клас проводиться у світлиці [3, с. 172–177].

Не менш затребуваним є і майстер-клас з виготовлення ляльки-мотанки. Його зазвичай проводять екскурсівники відділу, а також відома чигиринська майстриня-лялькарка Олена Черноус. За 15 хвилин кожний бажаючий може навчитися крутити вузлову ляльку. Особливого наповнення цьому по суті магічному дійству надає розповідь майстрині про ляльку-мотанку як традиційний рідний оберіг українців. Робиться акцент на тому, що найдавнішою відомою на сьогодні в Україні є колекція саме суботівських вузлових ляльок кінця XIX – початку XX ст., зібраних подружжям Марком та Марією Грушевськими. Невеличка лялечка, виготовлена власноруч учасником майстер-класу, залишається йому на згадку. Показово, що згадувані здавалося б традиційні жіночі майстер-класи користуються неабиякою популярністю і серед хлопців та молодих чоловіків.

Охоче долучаються відвідувачі і до майстер-класів з плетіння тинка з гілок чи лози, виготовлення простих народних іграшок з підручних матеріалів. Основний акцент робиться на тому, що всі ці нехитрі забавлянки збережені попередніми поколіннями, не запозичені, і визначають неповторний колорит Чигиринщини.

Програму не можна вважати сталою – постійно урізноманітнюються види діяльності як її організаторів, так і учасників.

Запропонована відвідувачам атракція досить довготривала – розрахована на 3–5 годин. Проте, зважаючи на побажання клієнтів, практикується кілька скорочених її варіантів тривалістю 1–2 год.

Потенційними клієнтами можуть бути організовані групи, які заздалегідь замовляють атракції.

Однак поряд з цим практикується залучення і спонтанних відвідувачів, переважна більшість яких – сім'ї, які виявили бажання відвідати замчище Хмельницьких та «Українську хату». Зазвичай це буває у вихідні та святкові дні, коли оглянути пам'ятки Суботова приїздять численні екскурсанти. Як приклад вдалого використання промоції можна назвати «Дні європейської культури в Україні» (19–21 вересня 2015 р.), коли було залучено більше 300 відвідувачів з різних регіонів країни.

Варто зазначити, що розроблено варіанти програми з врахуванням місця проведення, яким може бути і територія, прилегла до пам'ятки ландшафту місцевого значення «Три криниці».

Атракція носить сезонний характер у зв'язку з тим, що Суботів віддалений від міст з великою кількістю населення, і відвідувачів у зимовий час доволі мало. Можна було б практикувати не менш цікаві традиційні зимові розваги [1, с. 135–139].

Оскільки Суботів, широко відомий серед туроператорів та пересічних громадян насамперед як мала батьківщина Богдана Хмельницького, намагаємося рекламувати програму через соціальні мережі. З цією метою створено групу «Ігри, розваги та забавлянки старого Суботова» у Facebook і ВКонтакте. Час від часу афішки з новими пропозиціями виставляються на сторінці «Суботівський історичний музей» у Facebook.

На згадку про участь у атракції та з метою її подальшої популяризації кожному з учасників видається посвідка з зазначенням його імені та дати

Майстер-клас з виготовлення ляльки-мотанки

проведення, завірена мокрою печаткою, де вказано назву заходу. Посвідка являє собою панораму Суботова кінця XIX – початку XX ст.

Дана промоція доволі трудомістка і потребує спеціальної підготовки аніматорів. У нашому випадку вони є місцевими мешканцями, які добре орієнтуються у традиційних іграх та розвагах населення краю, проводять збір польових матеріалів та мають наукові напрацювання з відповідної тематики.

Колектив науковців відділу постійно у пошуках нових інтерактивних форм і методів роботи з потенційними відвідувачами, що сприяє популяризації культурної спадщини Чигиринщини.

Джерела та література:

1. Кукса Н. Ігри та розваги населення Чигиринщини зимового циклу: погляд крізь століття (за Марком Грушевським) // Переяславка: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» / 36. наук. статей. – Вип. 6 (8). – 2012. – С. 135–139.
2. Кукса Н. В. Творча спадщина українського етнографа і фольклориста Марка Грушевського / Щорічник «Матеріали до української етнології». 36. наук. праць. Вип. 12(15). – К., 2013. – 270 с. – С. 75–80.
3. Шмиголь С. Інтерактивні методи популяризації історико-культурної спадщини серед учнівської молоді: майстер-клас з виготовлення традиційного українського віночка // Двадцять перші Сумцовські читання. 36. Всеукр. наук. конф. «Музей у глобальному світі: інновації та збереження традицій», присвяченої 95-річчю з часу заснування Харківського історичного музею 17 квітня 2015 р. – С. 172–177, 339 с.

Дмитро Маслов

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ПРОСТОРОВОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ОБ'ЄКТІВ У МУЗЕЙНІЙ ТА ВИСТАВКОВІЙ СПРАВІ

Пам'ятки історії та культури є недовговічними, деякі історичні будівлі зруйновані або перебувають до невпізнання, інші просто не дійшли до нас та вважаються незворотно втраченими, про деякі можливо дізнатися по нечисельним описам. Зберегти або відновити ці пам'ятники не завжди можливо з об'єктивних причин. Однак, збереження історичної та культурної спадщини для прийдешніх поколінь є головною запорукою розвитку цивілізованого суспільства. Але зберегти – це тільки частина кропіткої та виснажливої праці. Дуже важливо так донести інформацію про це, щоб у людей різноманітних соціальних та вікових груп викликати не тільки гордість за все, що було створено пращурами за багатовікову історію нашого краю, але й спонукати до зацікавленого подальшого вивчення. Величезну роль в цьому відіграють музеї – основні популяризатори і зберігачі історично-культурного надбання суспільства.

До останнього часу реконструкції зовнішнього вигляду втрачених об'єктів історичної та культурної спадщини проводилась на папері у вигляді замальовок, креслень або макетів, які досить приблизно відображали загальний вигляд втрачених пам'яток. При цьому автор такої реконструкції викладав своє бачення об'єкту, що відтворюється, та не претендував на точність та автентичність результату.

Останні два десятиліття дали дослідникам нові технології та методи реконструкції. Революція комп'ютерних технологій призвела до виникнення програм автоматизованого проектування САД (англ. Computer-Aided Design, САПР-українською) значно спростивши методологію розробки конструкторської документації. Кінцеві результати роботи цих програм представлені у вигляді креслень, а також 3D-моделей, які мають вигляд комп'ютерного макету будівлі, що проектується.

Поступово до спектру дисциплін, які використовують 3D технології, долучається і історія. Збудовані за допомогою комп'ютера та спеціалізованих програм тривимірні макети втрачених об'єктів історико-культурної спадщини називають «Віртуальною історичною реконструкцією».

Комп'ютерна модель об'єкта суттєво відрізняється за ступенем своєї автентичності від реконструкцій, виконаних дослідником «вручну», без допомоги комп'ютера, на папері у вигляді малюнка або настільного макету.

Початок вивченню застосування методики тривимірного комп'ютерного моделювання в іс-

торичних дослідженнях було покладено в 1980-х роках зарубіжними дослідниками. Ініціаторами використання тривимірних технологій в історичних дослідженнях стали колективи істориків, архітекторів, мистецтвознавців, археологів, які здійснювали за допомогою ІТ-фахівців побудову віртуальних реконструкцій об'єктів історико-культурної спадщини. Кількість дослідників в цій області дещо зросла на початку 1990-х років, хоча і залишилась досить незначною.

Перші підходи до синтезу джерел з використанням програм тривимірного моделювання були сформульовані в цей час археологом П. Рейллі в ряді статей [1] і монографії «Археологія і інформаційний вік: глобальні перспективи» [2], він і став засновником напрямку «віртуальна археологія» (англ. virtual archaeology, digital archaeology). Ці підходи мали певний вплив на формування прикладних застосувань віртуальної палеоантропології та «цифрової історії» (англ. digital history).

Запропонований П. Рейллі підхід ґрунтувався на використанні 3D технології, яка дозволяла замінити реальний артефакт тривимірною моделлю. Це давало змогу проводити деякі дослідження не ризикуючи втратити досить крихкі артефакти. Дослідник в результаті отримував можливість проводити аналіз «цифрового» аналога об'єкту в комп'ютерній програмі, ставити експерименти з моделлю в ході побудови віртуальної реконструкції.

На межі 1990–2000-х рр. дослідження з використанням тривимірних технологій в галузі історичної реконструкції з'являються на гуманітарних факультетах університетів США (Браунського [3], Гарвардського [4], Колумбійського [5], Стенфордського [6], Каліфорнійському університеті UCLA, Інституті передових технологій в гуманітарних науках університету Вірджинія [7]), в вузах Великобританії (Бірмінгемському університеті [8], Королівському коледжі Лондона [9]), а також Франції [10], Італії [11], Іспанії [12], Австрії [13] та інших країн.

Накопичений істориками досвід робіт по створенню комп'ютерних 3D реконструкцій має досить багато прикладів ефективних віртуальних реконструкцій об'єктів історико-культурної спадщини: міської забудови, фортифікаційних комплексів (фортець), храмів, палаців, садиб, археологічних артефактів, історичних ландшафтів. Наукові колективи, лабораторії, дослідницькі центри, в деяких випадках – комп'ютерні компанії, що спеціалізуються на побудові віртуальних реконструкцій, в процесі роботи ставили різні завдання. Тому

результати їх роботи можна розділити на дві групи: *екскурсійно-туристичні* віртуальні реконструкції та *науково-обґрунтовані* віртуальні реконструкції [14]. Екскурсійно-туристичні реконструкції дають приблизне уявлення про об'єкт, що реконструюється, без серйозної проробки джерельної бази. Науково-обґрунтовані реконструкції створювались з опрацюванням джерельної бази, та відрізняються наявністю завдання дослідження.

Слід зазначити, що для музейної справи велике значення має віртуальні реконструкції, які базуються на опрацюванні джерельної бази, але має доступний та зрозумілий вигляд для пересічного відвідувача. Тому, на мій погляд, такі віртуальні реконструкції можливо назвати *музейно-виставковими*.

Музейно-виставкові віртуальні реконструкції повинні базуватися на досить глибокому вивченню наявної джерельної бази (яка іноді може бути не досить повною) і створюватись за допомогою засобів, які дають можливість перегляду такої віртуальної реконструкції, як змога більшому колу глядачів. Ця вимога, в свою чергу, тягне за собою деякі спрощення при побудові віртуальної моделі, яка разом з можливо неповною джерельною базою і дозволяє відокремити цей тип віртуальної реконструкції від двох основних.

В подальшому ми будемо розглядати етапи створення саме *музейно-виставкової* віртуальної реконструкції та розглянемо можливі варіанти її експонування.

Етапи побудови *музейно-виставкової* віртуальної реконструкції (в подальшому віртуальної реконструкції) мають досить багато спільних рис з етапами побудови науково-обґрунтованої віртуальної реконструкції [14].

Сам процес створення віртуального реконструкції можна умовно поділити на кілька етапів.

Першим кроком є створення завдання з історичної реконструкції.

Другий етап реконструкції полягає у визначенні всього переліку графічних, образотворчих та описових носіїв, тобто у формуванні вихідної бази даних, яка буде використовуватися для створення тривимірної моделі.

Існує ціла низка проблем, пов'язаних з характеристиками джерел, на базі яких створюється віртуальна реконструкція. Фахівці цієї галузі часто стикалися з відсутністю матеріалу і нагальним питанням надати моделі завершений вигляд, давши волю фантазії, або реконструювати тільки частину об'єкта, але тільки на основі надійних джерел.

Третій крок полягає у виборі програмного забезпечення, необхідного для реалізації поставлених задач.

Четвертий етап – верифікація джерел, які склали основу вихідної бази даних.

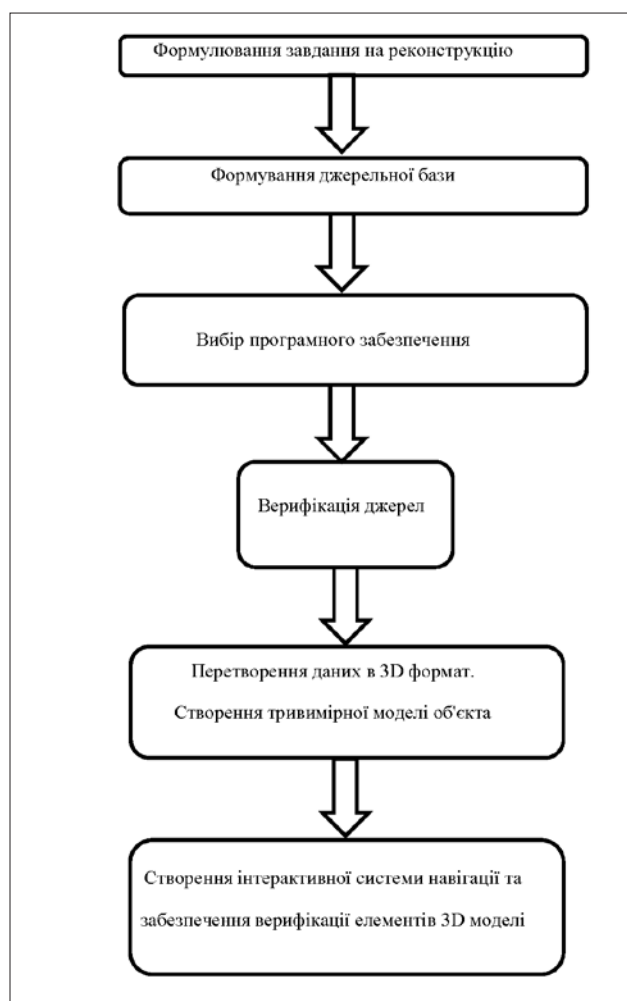

Рис 1. Етапи створення віртуальної реконструкції

На цьому етапі дослідники, зібравши дані, перевіряють їх на дійсність, вишукуючи невідповідності у першоджерелах, тому що дуже часто вони є досить суперечливими. Як результат цієї кропіткої, але дуже важливої роботи – остаточно створена джерельна база, з використанням якої проводиться побудова 3D-моделей.

Аналіз картографічних та описових джерел є дуже трудомістким етапом, значна частина часу витрачається саме на нього.

Зважаючи на це, типовим виглядає спільна праця колективу співробітників музею Кремля та Дармштадського університету (Німеччина), під керівництвом проф. М. Кооба. З чотирьох років, витрачених на реконструкцію вигляду Московського Кремля, протягом його понад 800-річну історію (по п'яти часовим зрізам), біля 2,5 років пішло на віднаходження джерел та їх аналіз [15].

Вищезгаданий колектив аналізував роботи попередників, наявні археологічні колекції, в яких були зібрані залишки фрагментів оздоблення будівель, які вже зникли, та графічні матеріали: систематизовані зображення, середньовічні літописи, ікони, гравюри, чисельні креслення та фотоматеріали.

Під час створення 3D-моделей античного Риму IV н.е. (проект «Rome Reborn») для аналізу грецьких та латинських письмових джерел були залучені філологи. Вигляд будівель відтворювався спільними зусиллями істориків, мистецтвознавців, археологів та архітекторів, а 3D моделі будували програмісти. Такий список фахівців входили до складу практично всіх проектів, де відбувалась віртуальна реконструкція.

Аналіз роботи цих та інших дослідницьких груп, працюючих в царині віртуальної реконструкції, дозволяє зробити висновок, що створення історичної віртуальної реконструкції не може бути без поглибленого аналізу джерел, який можуть зробити тільки фахівці: історики, археологи, мистецтвознавці, архітектори, тому що саме вони готують основу для створення 3D-моделей. Програмісти на цьому етапі виконують важливі, але тільки допоміжні технологічні функції.

П'ятий етап віртуальної реконструкції полягає у створенні 3D-моделі будівель історико-культурного об'єкта, ґрунтуючись на вивчених письмових, графічних, образотворчих джерелах (плани, малюнки, фотографії) та ландшафтних даних (оточуюче середовище, рослинність, водні ресурси та ін.).

На цьому етапі до обробки інформації залучають не тільки архітекторів та програмістів, а також фахівців – гуманітаріїв, які контролюють роботу та беруть участь у віртуальному відновленні вигляду того або іншого артефакту, будівлі або ландшафту.

Шостий етап роботи полягає в розробці інтерактивної системи навігації користувача в тривимірному просторі і забезпечує верифікацію елементів 3D-моделі [14].

Характеризуючи складові частини типового проекту віртуальної реконструкції, треба зауважити, що досі йде процес становлення програмного інструментарію верифікації віртуальної реконструкції.

Після створення музейно-виставкової віртуальної реконструкції дуже важливу роль відіграє варіант подальшого експонування створеної моделі. Для відображення та відтворення історичної дійсності використовуються всі існуючі технології.

Найбільш традиційний – це створення фізичних макетів різного розміру та різних ступенів деталізації, розміщення їх у виставкових і експозиційних залах. Але, при наявності віртуально реконструйованого і верифікованого рельєфу місцевості та будівель, виготовлення такого макету зводиться до наступних кроків.

Перший – розшарування віртуальної моделі на типові шари (рельєф місцевості, рослинний шар, будинки та споруди).

Другий крок – конвертація відокремлених графічних шарів за допомогою спеціального програмного забезпечення для виготовлення їх на спеціальному обладнанні.

Третій крок – виготовлення на 3-х координатних фрезерних верстатах рельєфу місцевості. Деревя, люди та будинки друкуються на 3D принтерах різних типів, в залежності від необхідної деталізації та кількості.

На кінцевому етапі проводиться розфарбування виготовлених елементів та створення з них закінченого макету.

Такий макет вигідно відрізняється від макетів, створених фахівцями-макетниками «власноруч» тим, що не відображає погляд одного або декількох фахівців на предмет реконструкції, а створюється на базі верифікованої віртуальної моделі. При цьому самі трудомісткі операції проводяться на верстатах та 3D принтерах.

Найбільш інтересним, по зрівнянню з традиційним, є експонування в спеціальних виставкових залах, які мають увесь спектр мультимедійного обладнання, за допомогою якого створюється «ефект присутності» глядача. Завдяки використанню сучасних проекторів, фахівці домагаються ідеальних параметрів експозиції за параметрами: чіткості зображення, точності передачі кольору, яскравості. До того ж, завдяки встановленню якісного акустичного обладнання, відвідувачам надається ефект присутності, що дуже важливо для отримання особливої атмосфери реальності.

Також перспективним є створення експозиції із залученням технології доповненої реальності. Технологія доповненої реальності (англ. Augmented reality, AR – «розширена реальність») вводить в поле зору людини додаткові візуальні дані, з метою доповнення відомостей про оточення і поліпшення сприйняття інформації. Іншими словами, комп'ютер змішує штучні візуальні об'єкти, в тому числі створені віртуальні моделі, з реальним навколишнім середовищем, давши можливість отримання повної або ж сторонньої інформації.

На жаль, це два дуже потужні і перспективні напрямки експозиційної роботи, які заслуговують більш докладнішого викладення, в цій невеличкій статті не можуть бути достатньо освітлені.

Отже, враховуючи все це, можна зробити висновок, що створення просторових реконструкцій історико-культурних об'єктів є досить новою, але дуже перспективною технологією в музейній та виставковій справі. В подальшому все більше музейних експозицій, стаціонарних та пересувних тематичних виставок будуть базуватися на створених просторових реконструкціях, що потребує пришвидшеного освоєння цих складних, але дуже перспективних технологій. Від цього залежить, стане музейна галузь ще одним поштовхом до формування нового суспільства, яке знає і цінує свою історію, чи залишиться «шафою з великими скарбами», яку тільки інколи відкривають.

Джерела та література:

1. Reilly P Computer Analysis of an Archaeological Landscape Medieval Land Divisions on the Isle of Man Oxford, 1988, Reilly P Towards a virtual archaeology // Computer Applications in Archaeology /Ed by K Lockyear and S Rahtz Oxford, 1990 P 133–139, Reilly P Three-Dimensional modelling and primary archaeological data //In Archaeology and the Information Age / Ed by P Reilly and S Rahtz London, 1992 P 147–173
2. Reilly P, Rahtz S Archaeology and the information age a global perspective London, 1992
3. Vote E L A New Methodology for Archaeological Analysis Using Visualization and Interaction to Explore Spatial Links in Excavation Data // A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of doctor of philosophy in special studies Rhode Island, 2001
4. Manuehan P D Virtual Pyramids – Real Research The Giza Archives Project Goes Live Online // A Modern Journal of Ancient Egypt KMT Weaverville, 2005 Vol 16(3) P 68–80
5. Allen P K, Stamos I, Troccoli A, Smith B, Leordeanu M, Murray S New Methods for Digital Modeling of Historic Sites//IEEE Computer Graphics and Applications, Nov/Dec 2003 Canmore, 2003 P 32–41
6. Koller D, Trimble J, Najbjerg T Gelfand N Levoy M Fragments of the City Stanford's Digital Forma Urbis Romae Project // Proceedings of the Third Williams Symposium on Classical Architecture, Journal of Roman Archaeology 2006 Suppl 61 P 237–252
7. Wells S, Fnscher B et al Rome Reborn in Google Earth // Making History Interactive 37th Proceedings of the CAA Conference March 22–26, 2009 Williamsburg Oxford, 2010 P 373–379 Fnscher B New Directions for Cultural Virtual Reality A Global Strategy for Archiving, Serving, and Exhibiting 3D Computer Models of Cultural Heritage Sites // Proceedings of the Conference, Virtual Retrospect 2005 (Bordeaux) Bordeaux, 2006 P 168–175
8. Gaffhey V Gaffhey C, Neubauer W et al The Stonehenge Hidden Landscapes Project//Archaeological Prospection London, 2012 Vol 19(2) P 147–155
9. Richard B, Denard H The Pompey Project Digital Research and Virtual Reconstruction of Rome's First Theatre// Journal of Computers and the Humanities 2003 Vol 37(1) P 129–140
10. Fleury P, Madeleine S Виртуальная итеративная реконструкция античного Рима IV в н.э. Новый взгляд. Лаборатория Социальной Истории ТГУ им. Г. П. Державина Международный сборник работ молодых историков. Тамбов, 2007 С 46–51
11. Forte M, Pietroni E, Rufa C, Bizzarro A, Tilia A, Tilia S DVR-Pompei a 3D information system for the house of the Vettn in OpenGL environment // Proceedings of the 2001 Conference on Virtual Reality, Archeology, and Cultural Heritage, Glyfada, Greece, November 28–30 2001 P 307–314
12. Leon A G La Genesis de un Museo del Guadalquivir del siglo XXI Anastylosis virtual del valle del Guadalquivir en el siglo II d C La Baetica de Adnano//Virtual Archaeology Review 2010 № 1 P 27–37
13. Abdelhafiz A, Zimmermann N, EBER G, Mayer I Generating a photo realistic virtual model for the large Domitilla-catacomb in Rome // 9th Conf Optical 3-D Measurement Techniques, Vienna, July 1–3 2009 P 38–47
14. Жеребятёв Д. И. Методы исторической реконструкции памятников истории и культуры России средствами трёхмерного компьютерного моделирования: диссертация ... кандидата исторических наук: 07.00.09 / Жеребятёв Денис Игоревич; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, Москва, 2013.
15. Кооб М. Виртуальная реконструкция Московского кремля от начала XII века до XX столетия [Электронный ресурс]. URL: <http://www.echo.msk.ru/programs/kxemlin/41448/>.

Володимир Парацій

ЗАМКОВІ КОМПЛЕКСИ ЯК ОБ'ЄКТИ МУЗЕЄФІКАЦІЇ (З АКЦЕНТОМ НА ЗЕМЛІ ТЕРНОПІЛЛЯ): ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

На думку знаного польського дослідника С. Томковича: «Інтерес до пам'яток давнішої культури чи культур пробуджується в Європі лише з XVIII ст., і то наприкінці його... Епоха романтизму породила культ сентиментальності щодо минулого». Вона й породила раціональний (з пам'яткоохоронним змістом) підхід до проблем відтворення старих замків, костелів [38, с. 4–5]. Адаже: «Знищити, чи дозволити, аби нищили мистецькі пам'ятки... те саме, що відібрати з міста чи краю капітал, зібраний працею поколінь, відіпхнути суспільство великим кроком назад, до варварства й темноти» [37, с. 4]. Ці фрази стали для подальшого пам'яткоохоронного (зокрема – польського) соціуму, аксіоматичними й показовими [32, с. 9].

А львівський дослідник і музейник А. Чоловський виділяючи «замковість» Тернопільських земель, які нищяться, але все ж залишаються носіями історичного духу, мистецького розвитку та мілітарної слави краю [26, с. 39–40], створював необхідну підставу для розуміння проблем їх збереження й раціонального використання. Варіантів для цього є багато, але найбільш раціональним виступала ідея музеєфікації подібних пам'яток.

Термін «музеєфікація» походить з поч. XX ст. (від Ф. Шмідта) [15; 18]; з 1919 р. (з часу створення Чехословацької республіки) Урядовим комісаріатом охорони пам'яток Словаччини проблема збереження історико-культурної спадщини розглядалася у прямому взаємозв'язку із локалізацією об'єктів «на природі» [31, с. 182]. А до сьогодення виробилося декілька концептуальних схем суті «музеєфікації», серед яких:

- «сукупність науково обґрунтованих заходів щодо приведення об'єктів культурної спадщини у стан, придатний для екскурсійного відвідування» (положення Законів України «Про охорону культурної спадщини» та «Про музеї та музейну справу»);
- процес надання об'єкту історичної вартості (польська музеологія);
- засіб перетворення історико-культурних чи природних пам'яток в об'єкти музейного значення; як вид практичного музейництва [18; 21, с. 274]; її етапи: виявлення, дослідження, консервація, реставрація, музейна експозиційна інтерпретація і процес «подальшого використання в якості об'єктів музейного показу» [20, с. 55];
- спосіб формування окремих музейних експозицій у приміщеннях пам'ятки чи перетворення самої пам'ятки під «музей» [15];

– формування «музеалій» (статусного рівня музейного предмету) – вироблене трактування чеської музеології (З. Странський, І. Ян) [19, с. 11].

Згідно твердження російського культуролога Е. Шулепової: «Музейні комплекси, які включають і нерухомі пам'ятки, сьогодні розглядаються спеціалістами як найбільш престижні установи культури, як важливий механізм трансляції і збереження попередніх етапів культурного розвитку» [22]. Що є співзвучним ідеї «музеєфікації» будь-якого значимого нерухомого об'єкта історико-культурної спадщини.

Таким чином, до визначення місця музейних пам'яток в системі історико-культурних цінностей практикувалися два підходи:

1) це рухома історико-культурна цінність, включена до музейного зібрання;

2) це будь-яка історико-культурна цінність (рухома, нерухома, матеріальна, нематеріальна), актуалізована в рамках музейної діяльності [16; 17]. Власне те, що загалом формувало підґрунтя розуміння музеєфікації. Вони ж лягли в основу як історичних традицій, так і сьогодення зокрема й «замкової» музеєфікації. Адаже «оборонна архітектура – це не просто потужні мури, високі вежі та мальовничі замки. Це – дзеркало життя мільйонів людей протягом століть. У цьому дзеркалі відбилися політичні інтриги, технологічні новинки, побутові звички, героїчні діяння тогочасних мешканців фортець і замків» [11, с. 2].

Слід зазначити, що ідеї раціонального використання пам'яток оборонного зодчества були запропоновані ще в XIX – поч. XX ст. у працях Б. Ебхарба, Е. Віоле ле-Дюка, Д. Десніно, Ш. Больса, К. Гурліто, Г. Джованнолі, А. Рігле, А. Павлінова, П. Покришкіна. Використання пам'яток оборонного зодчества в пп. XX ст. висвітлювалося у дослідженнях британських учених Ш. Кантакюзіно і С. Брандта [5, с. 3].

Замкові комплекси України як об'єкти музеєфікації – тема і сьогодні доволі масштабна. Тому, незважаючи на відносно значну історіографічну базу – звернення М. Брайчевського у 1960-х рр. [12, с. 149–152], науково-методичні розробки В. Заболотного [4, с. 38–39; 5, 19 с.] та О. Лесика [7, 126 с.; 8, с. 56; 9, 175 с.; 10, 32 с.], сучасні пропозиції О. Жукової [6], інші чисельні та тематично різноманітні (безпосередньо пов'язані та дотичні) публікації – проблема далеко не вичерпана (при чому як на рівні теоретичного аналізу, так і на рівні практичного втілення пропозицій).

Сама ідея прикрашати, впорядковувати й навіть музеєфікувати власне житло (замок, палац) сягала історичних глибин. Не занурюючись у них, зупинимося на конкретному прикладі. На підставі інвентаря від 10 листопада 1696 р. (як посмертного спадку Яна III Собеского королевичам Якубу, Олександрю та Константину) А. Чоловський склав свого роду каталог мистецьких (музейних) цінностей Вілановського замку. Серед представлено в описі: коштовні речі (годинники, гудзики, персні, бляхи до поясів, інше оздоблення) – 172, срібні вироби (чари, чаші, кошики дзбани, інше) – 122, золота галантерея – 132, меблі й меблеве начиння – 529 [25, s. 35–66], живопис – 312 одиниць, з них – 93 образи оформлювали бібліотеку [27, s. 66–82]. Усе це було підставою колекціонерства, зацікавлення предметами (зокрема й мистецькими).

Музейна колекція Романа Сангушка в Підгорецькому замку також трактувалася велично: зали «повні коштовних пам'яток», 72 портрети відомих поляків; бібліотека в 6 тис. томів, «багатий архів Конецпольських і Ржевських» [24, s. 132].

Звертала на себе увагу (пп. XIX ст.) мистецька колекція Мнішків у Вишневецькому палаці. Виділялася збірка портретного живопису (67 одиниць збереження): зображення польських королів, Петра I, відомих політичних діячів, магнатів, олімпійських богів, представників родини Мнішків, інших. Окрім того перелічувалися 80 різноманітних мініатюр, 120 видів Варшави «на папері» (рисунок, графіка) [39, s. 151–159].

Вражаючи відчуття викликав у сучасників описи мистецьких цінностей Поморянського замку за часів власника Йозефа Прушинського (сер. XIX ст.) [28, s. 171–176].

Так що формальна основа для замкової та палацової «музеєфікації» – наявність приватних мистецько-бібліотечних цінностей – закладалася самими власниками. Але вже з перших десятиліть XX ст., під впливом зовнішніх політичних (зокрема мілітарних) факторів, а також через своє функціональне невикористання, замкові комплекси України швидко руйнувалися, втрачаючи свою дієву, естетичну та історичну привабливість. Зберегти їх могла не так статична охорона (визнана необхідність, моральний фактор), як надання пам'яткам нових соціокультурних функцій. Музеєфікація об'єктів – тобто, приведення до стану якісного експертного відвідування – було виходом із ситуації. Пам'ятка динамізувалася, ставала корисною та самодостатньою в нових умовах – як дух попередніх історичних епох.

На початку 1920-х рр. в організації музейної справи Польща знаходиться на останньому місці в Європі. Це стверджували самі польські дослідники – сучасники тієї епохи. Варшава була єдиною європейською столицею, яка не мала власного Національного музею. Причина цьому бачилися

в негативних політичних обставинах і через брак розуміння історико-культурної значимості музеїв. У Галичині музеї – це, переважно заклади, створені з приватної ініціативи, які в своєму розвитку не доходять до рівня планово організованого музейництва, знову ж таки через «брак кваліфікованих музейно-наукових сил» [25, s.109].

Та тоді не лише трактували ці негативні факти, але й шукали шляхи виходу із ситуації. Вихід бачився в наступних діях:

- підготовка достатнього наукового та технічного музейницького персоналу;
- розширення музейної мережі в регіонах «як закладів культурно-наукових»;
- організація професійного міжмузейного обміну;
- створення при відділі науки Міністерства релігії та народної освіти відповідної адміністративної структури для координації музейної діяльності [25, s. 112].

Реальна оцінка ситуації і обґрунтований підхід до справи дав позитивні наслідки. Зокрема, дуже швидко відбулося відродження до життя музеїв, створених під егідою Польського товариства краєзнавчого, яке до першої світової війни основну увагу звертало власне на східні прикордонні землі. Але змінилися завдання музею, зберігаючи при цьому його загальну сутність – закладу наукового та освітнього. Тепер краєзнавчі музеї повинні поповнювати свої фонди не від випадку до випадку, а планово, виходячи із специфіки регіону та характеру музейного зібрання. Вони повинні бути науково-освітніми регіональними інституціями. Визначений період – 1920-і рр. – сприймався ще як час становлення подібних за принципами діяльності закладів [23, s. 380–381]. Але позитивна й раціональна методична основа для цього була вже закладена.

Одною з основних особливостей визначеного періоду було домінування громадських музеїв, при активній їх підтримці державними та комунальними органами влади й місцевого самоврядування. Чітко формувалася й регіональна специфіка музейництва, не говорячи уже про особливості взаємовідносин «різноетнічних» музеїв. Так, станом на 31 грудня 1936 р. на території тогочасної Речі Посполитої було загалом 147 музеїв, з них в південних (галицько-подільських) воєводствах – 53 (в т.ч. у Львові та Кракові – по 13; більше лише у Варшаві – 24). Це був найнасиченіший представницькими музейними збірками регіон. Майже половини від загалу (67 музеїв) знаходилася у власності громадських товариств; держава опікувалася 23 музеями, під опікою органів місцевого самоврядування знаходилося 38 музеїв, у володінні церковних дієцезій їх було 8, а приватні особи мали у власності 11 музеологічних збірок. Двадцять один музей відносився до категорії «регіональних» [30, s. 335], які формувалися переважно шляхом тісної співпраці

місцевих громадських, комунально-владних і самоврядних структур.

Позитивний приклад цього – діяльність на території Тернопільського воєводства 1920–1930-х рр. Подільського туристично-краєзнавчого товариства (ПТКТ).

Формування музеїв – один з довготривалих акційних проектів ПТКТ [31, с. 5]. Навіть серед його статутних функцій окремо виділялася «формування музейних збірок й формування місцевих музеїв регіональних» [36, с. 4]. А перспектива щодо відбудови та реставрації «історичних руїн замків» [34, с. 31] сприймалася лише в контексті раціонального пристосування пам'ятки як об'єкта, доступного для відвідування – тобто його музеєфікації.

Первинним етапом музеєфікаційної діяльності було впорядкування замкових приміщень і формування тут відповідних пам'ятці музейних збірок (а також інших елементів туристичної інфраструктури). Окремі проекти мали повноцінне практичне втілення. Так, старанням Теребовлянського відділу ПТКТ упродовж 1930-х рр. забезпечено руїни місцевого замку: проведено окремі реставраційні роботи, здійснено вичистку до первісного рівня, відреставровано башту-рондель, відкопано криницю. У приміщеннях пам'ятки влаштовано музейну експозицію з переважно археологічними артефактами [29, с. 44; 34, с. 12–13].

З 1928 р. було зроблено перші практичні роботи по опіці над Чортківським замком [2, арк. 1–4]. Станом на поч. 1930-х рр., пам'ятка – власність сс. Милосердя – частково пристосована під склади. Кінцевої мети вдалося досягнути наприкінці 1930-х рр.: пристосування пам'ятки, зокрема в якості туристично-інформаційного бюро, кемпінгу; а також організація музею, експонати якого – переважно власність ПТКТ. Для цього у замку відбудовано половину правого крила першого поверху [4, арк. 1–4; 29, с. 19–21, 27–28, 39; 34, с. 14; 35, с. 9].

Сама ідея музеєфікації замкових комплексів, зокрема – шляхом організації тут музейних збірок, визнавалася як перспективна [34, с. 29]. Чортківський і Теребовлянський краєзнавчі музеї, локалізовані у місцевих замках, були офіційно затверджені Міністерством релігійних визнань та народної освіти. Вони трактувалися як важливі складові туристичної пропаганди краю [35, с. 14].

«Музеєфіковані» замки ставали центрами місцевого пізнавального туризму, місцями екскурсійного відвідування, навіть, в деякій мірі – професійного

перебування. Так, учасники 13 з'їзду Об'єднання музеїв Польщі 14 червня 1937 р. відвідали, під керівництвом А. Чоловського, замок в Підгірцях. На виїзді з села оглянули місцевість, виділену кн. Романом Сангушко під зведення будинку відпочинку для музеологів. Потім, оглянувши розташований неподалік Олеський замок, повернулися до Львова [33, с. 15–16].

На замок у Підгірцях, як архітектурний комплекс музейно та туристично-екскурсійно привабливий, наприкінці 1939 р. звернули увагу й представники сфери культури радянської України. Пам'ятці було надано статус Державного історико-культурного заповідника [1, с. 147]. Але, на жаль, тогочасні радянські (сталінські) музейно-експозиційні концепції навряд чи могли б органічно співіснувати з об'єктами подібної значимості. Ідеологічно – через призму відтворення «духу історії» та її мистецьких звершень – усе це було їм чуже.

Залишилися тільки традиція – зокрема й традиція «замкової музеєфікації».

На думку Л. Прибеги існують такі аспекти суспільної цінності пам'яток архітектури як історичний, меморіальний, науковий, художній, естетичний, ідеологічний та утилітарний [14, с. 25–28]. А кінцевим результатом реставрації має бути обґрунтоване розуміння обставин пристосування пам'ятки архітектури, а також відновлення та відповідне використання навколишнього історичного середовища [14, с. 35]. Замкові комплекси, вважаємо, якісно імплікуються у всеохоплюючу суспільно-ціннісну сферу.

Також сприйнятливою для нас є інша професійна думка: «Найбільш поширеною сьогодні й відпрацьованою в усіх відношеннях формою збереження та реставрації старовинних зразків фортифікаційної архітектури є автономні музейні комплекси історичного, історико-краєзнавчого, художнього профілів, створювані на заповідних історико-архітектурних територіях» [13, с. 2–3].

Усе це підводить до висновку: ідея «замкової музеєфікації», базована на теоретичному підґрунті сучасних музеологічних концепцій, методичних пропозицій щодо раціонального використання замкових комплексів, а також вивченні й застосуванні ефективних традицій аналогічної діяльності – це одна з домінантних туристико-екскурсійних перспектив. У конкретному випадку (для Тернопілля) – варіант однієї з «туристичних спеціалізацій» краю.

Джерела та література:

1. Акуленко В. Охорона пам'яток культури в Україні / В. Акуленко. – К., 1989.
2. Державний архів Тернопільської області (ДАТО). – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 65.
3. ДАТО. – Ф. 36. – Оп. 1. – Спр. 6.
4. Заболотний В. Фортеці. Замки. Башти. Проблеми охорони та використання старовинних оборонних споруд / В. Заболотний // Пам'ятники України. – 1986. – № 4.
5. Заболотный В. Основные принципы приспособления памятников оборонного зодчества УССР для

- современных функций / В. Заболотный/Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата архитектуры. – К., 1989.
6. Жукова О. Музеєфікація замкових комплексів України як один з засобів їх збереження / О. Жукова// www.myslenedrevo.com.ua
7. Лесик А. Охрана и рациональное использование памятников архитектуры / А. Лесик. – К., 1987.
8. Лесик О. Сучасне використання замків та фортець / О. Лесик//Пам'ятники України. – 1981. – № 4.
9. Лесик О. Замки та монастирі України / О. Лесик. – Львів, 1993.
10. Лесик О. Формування закладів відпочинку та туризму в історико-архітектурному середовищі України / О. Лесик/Автореф. дис... доктора архітектури. – К., 1993.
11. Пам'ятки військової архітектури (фортеці, замки, оборонні споруди): бібліограф. список літератури. – Чернівці, 2011.
12. Пам'ятки України. – 1993. – № .1–6.
13. Погорелова А. Музейна справа: орієнтири розвитку / А. Погорелова //Українська культура. – 1996. – № 2.
14. Прибега Л. Кам'яне зодчество України. Охорона та реставрація / Л. Прибега. – К., 1993.
15. Российская музейная энциклопедия: http://www.museum.ru/rme/mb_musf.asp
16. Руденко С. Музейна пам'ятка: соціокультурна сутність та місце в системі історико-культурних цінностей / С. Руденко/ Автореф. дис... кандидата культурології. – Київ, 2011.
17. Руденко С. Музейна пам'ятка: соціокультурна сутність та місце в системі історико-культурних цінностей / С. Руденко. – К., 2012.
18. Рутинський М., Стецюк О. Музеєзнавство. Навч. посібник / М. Рутинський, О. Стецюк. – К., 2008.
19. Сапанжа О. Культурологическое измерение музея: морфология музейности / О. Сапанжа//Вопросы музеологии. – 2011. – Вып. 2.
20. Словарь актуальных музейных терминов. – М., 2009.
21. Шевченко В., Ломачинська І. Музеєзнавство / В. Шевченко, І. Ломачинська. – К., 2007.
22. Шулепова Э. Музеефикация памятников как механизм использования культурного наследия в регионе / Э. Шулепова/Автореф. дисс.... доктора культурологических наук. – Москва, 1998.
23. Antoniewicz W. O stan i byt muzeow krajoznawczych w Polsce / W. Antoniewicz // Ziemia. – Warszawa, 1930. – 1 lipca. – T. XV. – Nr. 13–14.
24. Chwalewik E. Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiatek przeszlosci / E. Chwalewik. – Warszawa, 1916.
25. Czekanowski J. W sprawach organizacji muzeow / J. Czekanowski//Wiadomoscie archeologiczne. – Warszawa, 1920.
26. Czolowski A., Janusz B. Przeszlosć i zabytki wojewodztwa Tarnopolskiego / A. Czolowski, B. Janusz. – Tarnopol, 1926.
27. Czolowski A. Urządzenie palacu Wilanowskiego za Jana III / A. Czolowski. – Lwow, 1937.
28. Kronika Pomorzanska, według źródel miejscowych opowiedziana przez Bronisława Zamorskiego. – Lwow, 1867.
29. Kunzek T. Dziesięciolecie istnienie i działalności podolskiego towarzystwa turystyczno-krajoznawczego 1925–1935 / T. Kunzek. – Tarnopol, 1935.
30. Mały rocznik statystyczny. 1938. – Warszawa, 1938
31. Mrušković S., Darulova J., Kollar S. Muzejnictwo, muzeologia a kulturne dedictvo / S. Mrušković, J. Darulova, S. Kollar. – Banská Bystrica, 2005.
32. Opieka nad zabytkami i ich konserwacja. – Warszawa, 1920.
33. Pamiętnik muzealny. – Krakow, 1938. – Zesz. 7.
34. Sprawozdanie wydziału Podolskiego towarzystwa turystyczno-krajoznawczego w Tarnopolu z działalności za czas od dnia 1 maja 1931 r. do 31 marca 1934 r. – Tarnopol, 1934.
35. Sprawozdanie wydziału centralnego Podolskiego towarzystwa turystyczno-krajoznawczego w Tarnopolu z działalności za czas od dnia 1 października 1937 r. do 30 kwietnia 1939 r. – Tarnopol, 1939.
36. Statut Podolskiego towarzystwa turystyczno-krajoznawczego. – Tarnopol, 1930.
37. Tomkowicz S. Reforma konserwatorska w Galicji / S. Tomkowicz / Odbitka z «Przeglądu powszechnego». – Krakow, 1886.
38. S. Tomkowicz. Znaczenie zabytkow sztuki / S. Tomkowicz. – Krakow, 1928.
39. Wiadomosci o galerey obrazow hrabiego Mniszcha w Wiszniowcu // Wizerunki i roztrzasania naukowe. – Wilno, 1836. – Nr. 3.

Павло Скавронський

МУЗЕЙНЕ ДІЛОВОДСТВО ЯК ЗАСІБ РАЦІОНАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

Бракує сучасного нормативного документа, який би охоплював усю сукупність документації, обов'язкової для ведення в музеях. Таким документом могла б бути «Приблизна номенклатура справ музею».

Спробуємо ліквідувати існуючу прогалину в нормативній базі, узагальнивши досвід роботи Музею історії міста Бердичева зі створення системи музейного діловодства, розкривши взаємозв'язок

практичного розв'язання сучасних проблем музейного діловодства з управлінською діяльністю адміністрації музею.

Система діловодства Музею історії міста Бердичева подається в таблиці. Наприкінці публікації подано перелік основних документів, на підставі яких ведеться музейна документація і на які є посилення в таблиці.

НОМЕНКЛАТУРА СПРАВ музею історії міста Бердичева

№ з/п	Індекс справ	Назва справ	Термін зберігання	Підстава
1	2	3	4	5
01. Закони, постанови та інші акти Верховної Ради України; постанови, рішення та інші акти комітетів і комісій Верховної Ради України [1, п. 1]				
	01-01	Конституція України	Доки не мине потреба	1, п. 1;
	01-02	Закон України Про культуру	Доки не мине потреба	1, п. 1;
	01-03	Закон України Про музеї та музейну справу	Доки не мине потреба	1, п. 1;
	01-04	Закон України Про охорону культурної спадщини	Доки не мине потреба	1, п. 1;
	01-05	Закон України Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей	Доки не мине потреба	1, п. 1;
	01-06	Закон України Про затвердження Кодексу законів про працю Української РСР	Доки не мине потреба	1, п. 1;
	01-07	Кодекс законів про працю України	Доки не мине потреба	1, п. 1;
	01-08	Закон України Про охорону праці	Доки не мине потреба	1, п. 1;
	01-09	Закон України Про оплату праці	Доки не мине потреба	1, п. 1;
	01-10	Закон України Про відпустки	Доки не мине потреба	1, п. 1;
	01-11	Закон України Про зайнятість населення	Доки не мине потреба	1, п. 1;
	01-12	Закон України Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності	Доки не мине потреба	1, п. 1;
	01-13	Закон України Про колективні договори і угоди	Доки не мине потреба	1, п. 1;
	01-14	Закон України Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)	Доки не мине потреба	1, п. 1;
02. Укази, розпорядження Президента України [1, п. 2]				
	02-01	Положення про Міністерство культури України. Затверджено Указом Президента України від 06.04.2011 р. № 388/2011	Доки не мине потреба	1, п. 2;
	02-02	Указ Президента України Про Положення про Міністерство культури України від 06.04.2011 р. № 388/2011	Доки не мине потреба	1, п. 2;
03. Постанови, розпорядження Кабінету Міністрів України [1, п. 3]				
	03-01	Положення про музейний фонд України	Доки не мине потреба	1, п. 3;

03-02	Перелік платних послуг, які можуть надаватися закладами культури, заснованими на державній та комунальній формі власності. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 12.12.2011 р. № 1271	Доки не мине потреба	1, п. 3;
03-03	Про трудові книжки працівників. Постанова Кабінету Міністрів України від 27.04.1993 р. № 301. Із змінами	Доки не мине потреба	1, п. 3;
03-04	Типове положення про бухгалтерську службу бюджетної установи. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26.01.2011 р. № 59	Доки не мине потреба	1, п. 3;
04. Накази, постанови, розпорядження Міністерства культури України [1. п. 9]			
04-01	Інструкція з музейного обліку, зберігання та використання пам'яток державної частини музейного фонду України (Проект)		1, п. 9;
04-02	Инструкция по учету и хранению музейных ценностей, находящихся в государственных музеях СССР. Утверждена приказом Министерства культуры СССР от 17.07.1985 г. № 290	До прийняття і затвердження такої ж інструкції Україною	1, п. 9;
04-03	Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників Випуск 81 «Культура та мистецтво».	До заміни новими	1, п. 9; 1, п. 42; 1, п. 536;
04-04	Примірні штатні розписи державних та комунальних музеїв, заповідників та закладів музейного типу	До відміни	1, п. 9;
04-05	Інструкція про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України	До відміни	1, п. 9;
04-06	Про впорядкування умов оплати праці працівників культури на основі Єдиної тарифної сітки.	До відміни	1, п. 9;
04-07	Положення про проведення атестації працівників підприємств, установ, організацій та закладів галузі культури. Затверджено наказом Міністерства культури і туризму України 16.07.2007 р. № 44, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 03.09.2007 р. за № 1023/14290	До відміни	1, п. 9;
04-08	Приказ Министерства культуры СССР от 17.07.1985 г. № 290 Об утверждении Инструкции по учету и хранению музейных ценностей, находящихся в государственных музеях СССР.	До прийняття такого ж Закону Україною	1, п. 9;
04-09	Наказ МКіМ України № 258 від 22.04.2002 р. Про затвердження Інструкції про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України	До відміни	1, п. 9;
04-10	Наказ Міністерства культури і туризму України від 18.10.2005 р. № 745.	До відміни	1, п. 9;
04-11	Наказ Міністерства культури України № 823 від 01.08.2012 р. Про затвердження примірних штатних розписів державних та комунальних музеїв. Заповідників та закладів музейного типу.	До відміни	1, п. 9;
05. Накази, постанови, розпорядження Міністерств та інших центральних органів виконавчої влади [1. п. 9]			
05-01	Інструкція про порядок ведення трудових книжок працівників	До відміни	1, п. 9;
05-02	Перелік типових документів, що створюються під час діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, інших установ, підприємств та організацій, із зазначенням строків зберігання документів. Затверджено наказом Міністерства юстиції України 12.04.2012 р. № 578/5, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 17.04.2012 р. за № 571/20884		1, п. 9;
05-03	Типовий колективний договір	До заміни новим	1, п. 394;
05-04	Наказ Міністерства праці України № 110 від 29.07.1993 р. Про затвердження Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників	До відміни	1, п. 9;

06. Документи діловодства музею (накази, книги, журнали)				
1	06-01	Накази з основної діяльності	До ліквідації організації	1, п. 16-а);
2	06-02	Накази з кадрових питань	75 років	1, п. 16-б);
3	06-03	Накази з адміністративно-господарських питань	5 років	1, п. 16-в);
4	06-04	Реєстраційний журнал обліку наказів з основної діяльності	До ліквідації музею	1, п. 121;
5	06-05	Реєстраційний журнал обліку наказів з кадрових питань	75 років	1, п. 121;
6	06-06	Реєстраційний журнал обліку наказів з адміністративно-господарських питань	5 років	1, п. 121;
7	06-07	Реєстраційний журнал обліку вхідних документів	3 роки	1, п. 122;
8	06-08	Реєстраційний журнал обліку вихідних документів	3 роки	1, п. 122;
9	06-09	Реєстраційний журнал обліку вихідних документів (супровідних листів)	3 роки	1, п. 122;
10	06-10	Реєстраційний журнал обліку внутрішніх документів (заяв, доповідних і пояснювальних записок тощо)	3 роки	1, п. 122;
11	06-11	Особові справи службовців, професіоналів, фахівців, наукових працівників, які не мають наукових ступенів і вчених звань, штатних та виборних працівників громадських організацій (заяви, анкети, автобіографії, копії і витяги з наказів про прийняття, переміщення, звільнення, оголошення подяк, копії особистих документів, характеристики, листки з обліку кадрів)	75 років після звільнення	1, п. 493;
12	06-12	Реєстраційний журнал обліку звернень, пропозицій, заяв та скарг громадян	5 років	1, п. 124;
13	06-13	Реєстраційний журнал обліку прийому громадян директором музею	3 роки	1, п. 125;
14	06-14	Списки (штатно-обліковий склад) працівників музею	75 років	1, п. 503;
15	06-15	Стажова книга	10 років	1, п. 501;
16	06-16	Журнал реєстрації ввідного інструктажу з охорони праці		
17	06-17	Журнал реєстрації інструктажу на робочому місці		
18	06-18	Журнал реєстрації нещасних випадків		
19	06-19	Журнал обліку перевірок санітарно-епідеміологічної служби та контролю за виконанням її рекомендацій	5 років	1, п. 86;
20	06-20	Журнал обліку перевірок протипожежної охорони та контролю за виконанням її рекомендацій	5 років	1, п. 86;
21	06-21	Журнал обліку перевірок інспекції по енергонагляду та контролю за виконанням її рекомендацій	5 років	1, п. 86;
22	06-22	Журнал обліку комплексних перевірок музею з основних (профільних) питань діяльності та контролю за виконанням її рекомендацій	5 років	1, п. 86;
23	06-23	Журнал обліку осіб направлених у відрядження	5 років	1, п. 532;
24	06-24	Журнал обліку видачі посвідчень про відрядження	5 років (після закінчення журналу)	1, п. 533;
25	06-25	Книга обліку видачі довідок про стаж, місце роботи, заробітну плату	3 роки	1, п. 535;
26	06-26	Журнал обліку пенсіонерів, які працюють	3 роки	1, п. 701;
27	06-27	Журнал реєстрації листків непрацездатності	3 роки (після закінчення журналу)	1, п. 739;
28	06-28	Трудові книжки працівників	Видається працівнику при звільненні	2, ст. 48; 4, п. 1.1.;
29	06-29	Книга обліку бланків трудових книжок і вкладишів до них		4, п. 7.1.а);
30	06-30	Книга обліку руху трудових книжок і вкладишів до них	50 років	1, п. 530; 4, п. 7.1.б);
31	06-31	Журнал обліку особових справ	75 років	1, п. 528;

32	06-32	Журнали обліку приймання, переміщення, звільнення працівників (у тому числі тимчасових)	75 років	1, п. 529;
33	06-33	Списки дітей працівників музею	До заміни новими	1, п. 791;
34	06-34	Протоколи загальних зборів трудового колективу	До ліквідації організації	1, п. 12;
35	06-35	Рішення органів влади про відкриття музею, перейменування, передання з однієї галузі в іншу	До ліквідації музею	1, п. 35;
36	06-36	Перспективний план розвитку музею	До ліквідації музею	1, п. 149;
37	06-37	Свідцтво про державну реєстрацію (про включення до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України)	До ліквідації організації	1, п. 31;
38	06-38	Повідомлення Пенсійного фонду України про взяття на облік платника єдиного податку		
39	06-39	Документи (свідцтва, акти, договори) на відведення і закріплення земельної ділянки	До ліквідації музею	1, п. 87;
40	06-40	План інвентаризації земельної ділянки		
41	06-41	Колективний договір	До заміни новим	1, п. 395; 2, ст. 10; 5, ст. 20; 9;
42	06-42	Документи (протоколи, акти, звіти, доповідні записки, довідки) про перевірку виконання колективного договору, угоди з охорони праці	10 років	1, п. 396;
43	06-43	Угода (заходи) з охорони праці		2, с. 161; 5, ст. 20; 9;
44	06-44	Реєстраційні журнал колективних договорів	5 років (після закінчення журналу)	1, п. 406;
45	06-45	Реєстраційні журнал колективних угод з охорони праці	5 років (після закінчення журналу)	1, п. 406;
46	06-46	Статут музею	3 роки (після заміни новими)	1, п. 28; 8, ст. 8;
47	06-47	Правила внутрішнього трудового розпорядку	1 рік (після заміни новим)	1, п. 397; 2, ст. 29, 142;
48	06-48	Приймально-здавальні акти з додатками, складені в разі зміни керівника музею	До ліквідації музею	1, п. 45;
49	06-49	Приймально-здавальні акти з додатками, складені в разі зміни посадових та матеріально-відповідальних осіб музею, а також головного зберігача фондів (зберігача фондів).	3 роки (після зміни осіб)	1, п. 45; 11, п. 10;
50	06-50	Річний план роботи музею	5 років	1, п. 157;
51	06-51	Положення про преміювання	До заміни новим	1, п. 424;
52	06-52	Штатний розпис музею	3 роки	1, п. 37;
53	06-53	Кошторис	5 років	1, п. 194;
54	06-54	Графік робочого часу працівників	3 роки (після заміни новими)	1, п. 391;
55	06-55	Графік щорічних основних відпусток		2, ст. 79; 3, ст. 10;
56	06-56	Облік відпусток, що надаються працівникам		3, ст. 10;
57	06-57	Облік працівників, які не досягли віку вісімнадцяти років		
58	06-58	Режим роботи музею		

59	06-59	Інструкція з ведення обліку, зберігання і використання музейних предметів (Затверджується наказом директора музею)	Діє до прийняття такої ж інструкції Мінкульту України	6, п. 10;
60	06-60	Форми допоміжних облікових документів		6, п. 11;
61	06-61	Внутрішній порядок щодо дотримання вимог Інструкції з музейного обліку, зберігання та використання пам'яток державної частини музейного фонду України		7, п. 4; 11, п. 2;
62	06-62	План звірення музейних предметів і колекцій з фондово-обліковою документацією		7, п. 8.2.;
64	06-64	Типові й примірні номенклатури справ	До заміни новими	1, п. 111;
65	06-65	Номенклатура справ музею	5 років (після заміни новими)	1, п. 112;
66	06-66	Оригінали особистих документів офіційного походження (дипломи, атестати, посвідчення, свідоцтва, трудові книжки)	До запитання, не затребувані не менше 50 років	1, п. 508;
07. Документи діловодства музею (справи)				
1	07-01	Вхідні документи (постанови, накази, рішення, розпорядження, вказівки, листи обласної державної адміністрації, міської ради та її виконавчого комітету, відомчих органів, організацій та установ з питань організації роботи музею, копії)	Доки не мине потреба	1, п. 3; 1, п. 22;
2	07-02	Вихідне листування (копії листів, інформацій, доповідних записок та інших вихідних документів) з центральними та місцевими органами державної влади, органами місцевого самоврядування з основних питань діяльності	5 років	1, п. 22;
3	07-03	Вихідне листування (супровідні листи)	5 років	1, п. 22;
4	07-04	Документи до наказів з кадрових питань (особового складу) – заяви, подання, пояснення щодо порушень трудової та виконавчої дисципліни, акти, доповідні записки	3 роки	1, п. 491;
5	07-05	Статистична звітність	До ліквідації музею	1, п. 302;
6	07-06	Копії довідок, виданих працівникам про стаж і місце роботи, заробітну плату тощо	3 роки	1, п. 517;
7	07-07	Атестаційні матеріали працівників	До наступної атестації	
8	07-08	Посадові інструкції	5 років (після заміни новими)	1, п. 43; 7, п. 9;
9	07-09	Письмові договори про повну матеріальну відповідальність		2, ст. 135–1; 7, п. 9;
10	07-10	Особові картки працівників (типова відомча форма № П-2) – у тому числі тимчасових та працюючих за сумісництвом	75 років (після звільнення)	1, п. 499; 4, п. 2.5.;
11	07-11	Акти, довідки, приписи санітарно-епідеміологічної служби	5 років	1, п. 77; 1, п. 434;
12	07-12	Акти, приписи протипожежної охорони	5 років	1, п. 77; 1, п. 1180;
13	07-13	Акти, приписи інспекції по енергонагляду	5 років	1, п. 77;
14	07-14	Документи (акти, доповідні записки, довідки) комплексних перевірок музею з основних (профільних) питань діяльності	10 років	1, п. 76;
15	07-15	Інструкції з безпечної праці (техніки безпеки)	3 роки	
16	07-16	Документи (акти форми Н-1, Н-2 про нещасні випадки, висновки, протоколи, аварійні картки) про розслідування причин аварій та нещасних випадків на виробництві	45 років	1, п. 453;
17	07-17	Звернення (пропозиції, заяви, скарги) громадян та документи (листи, довідки, акти) з їх розгляду	5 років	1, п. 82;

18	07-18	Річний план роботи	5 років	
19	07-19	Плани проведення виставок		
20	07-20	Річні звіти	До ліквідації музею	1, п. 296;
21	07-21	Документи з історії музею (історичні й тематичні огляди, довідки, добірки публікацій у засобах масової інформації, відеозаписи, фотодокументи тощо)	До ліквідації музею	1, п. 60;
22	07-22	Документи (довідки, стенограми, протоколи, тези доповідей, запрошення, рекламні проспекти, тематичні фотоальбоми, відеозаписи, листи) про організацію і проведення професійних свят, вручення нагород:	5 років	1, п. 66;
23	07-23	Документи про проведення конференцій	3 роки	1, п. 69;
24	07-24	Типові, відомчі (галузеві) переліки документів зі строками зберігання, зміни та доповнення до них	До заміни новими	1, п. 109;
25	07-25	Характеристики працівників, які не мають особових справ	Доки не мине потреба	1, п. 498;
26	07-26	Акти, доповідні записки про перевірку музею з питань дотримання штатно-кошторисної дисципліни	5 років	1, п. 212;
27	07-27	Протоколи засідань комісій з встановлення трудового стажу для виплати надбавок за вислугу років та документи (подання, довідки, анкети) до них	10 років	1, п. 501;
28	07-28	Документи (довідки, доповідні записки, звіти, відомості, листи) про організацію дозвілля працівників	5 років	1, п. 796;
08. Документи, які зберігаються у заступника директора з наукової роботи				
1	08-01	Сценарії заходів, виступи		
09. Фондово-облікова документація [1, п. 130; 6, п. 10, 12; 8, ст. 19]				
1	09-01	Типові первинні квитанції складені на місці зібрання матеріалів	Довічне зберігання	11, п. 93, прил. 1;
2	09-02	Списки опису прийнятих по квитанціях предметів	Довічне зберігання	11, п. 93;
3	09-03	Акти приймання і передачі музейних предметів на постійне зберігання	Довічне зберігання	6, п. 10, 12, 16; 11, п. 82а), 83, 84, 86, 94, 99, 121, прил. 3;
4	09-04	Книга реєстрації актів приймання і передачі музейних предметів на постійне зберігання	Довічне зберігання	11, п. 99, прил. 8-а;
5	09-05	Акти приймання і передачі музейних предметів на тимчасове зберігання	Довічне зберігання	6, п. 10, 12, 16, 18; 11, п. 82а), 83, 84, 86, 94, 99, прил. 3;
6	09-06	Книга реєстрації актів приймання і передачі музейних предметів на тимчасове зберігання	Довічне зберігання	11, п. 99, прил. 8-б;
7	09-07	Додатки до актів про приймання – історична довідка (легенда) про історію предмета, його походження, час і місце побутування, перебування на виставках та ін.	Довічне зберігання	11, п. 87;
8	09-08	Рішення (протоколи) фондово-закупівельної комісії	Довічне зберігання	11, п. 93;
9	09-09	Книга реєстрації документів фондово-закупівельної комісії		11, п. 93, прил. 5;
10	09-10	Архівні описи	Довічне зберігання	6, п. 10, 12;

11	09–11	Описи археологічних колекцій	Довічне зберігання	6, п. 10, 12; 11, п. 87, 93, 100г, прил. 2;
12	09–12	Описи природничо-наукових колекцій	Довічне зберігання	6, п. 10, 12; 11, п. 87, 93, 100г, прил. 2;
13	09–13	Книга реєстрації колекційних описів	Довічне зберігання	11, п. 100г;
14	09–14	Акти видавання музейних предметів в постійне зберігання	Довічне зберігання	11, п. 83, 84, 94, 99, 121, прил. 4;
15	09–15	Книга реєстрації актів видавання музейних предметів в постійне зберігання	Довічне зберігання	11, п. 82-а), 99, прил. 8-в;
16	09–16	Акти видавання музейних предметів на тимчасове зберігання		11, п. 99, прил. 4;
17	09–17	Книга реєстрації актів видавання музейних предметів на тимчасове зберігання		11, п. 99, прил. 8-г;
18	09–18	Книга обліку надходжень музейних предметів основного фонду на постійне зберігання	Довічне зберігання	6, п. 10, 12, 16, 26; 11, п. 82-а); 83, 84, 100, прил. 9а;
19	09–19	Книга обліку надходжень науково-допоміжного фонду на постійне зберігання	Довічне зберігання	6, п. 10, 12, 16, 26; 11, п. 82а), 83, 84, 100, 121, прил. 11;
20	09–20	Книга обліку надходжень сировинних наукових матеріалів	Довічне зберігання	6, п. 16; 11, п. 82а), 83, 84, 100, 123, прил. 12;
21	09–21	Книга обліку надходжень експериментального фонду	Довічне зберігання	6, п. 16; 11, п. 82а), 83, 84, 100, прил. 9а;
22	09–22	Книга обліку надходжень музейних предметів, прийнятих на тимчасове зберігання	Довічне зберігання	6, п. 18; 11, п. 82а), 83, 84, 100, прил. 10;
23	09–23	Акти до кожного завершеного тому книги надходжень	Довічне зберігання	6, п. 2.7., 21;
24	09–24	Книга реєстрації актів до кожного завершеного тому книги надходжень	Довічне зберігання	7, п. 11;
25	09–25	Науково уніфікований паспорт музейного предмета (науковий інвентар)	Довічне зберігання	6, п. 10, 12; 11, п. 83, прил. 18;
26	09–26	Книга реєстрації науково уніфікованих паспортів музейних предметів	Довічне зберігання	7, п. 11;
27	09–27	Інвентарні книги з шифром, що відповідають структурі основного фонду	Довічне зберігання	6, п. 10, 12, 16, 26; 11, п. 84, 105–111, прил. 13а;
28	09–28	Спеціальні інвентарні книги для обліку музейних предметів, що містять дорогоцінні метали і коштовне каміння	Довічне зберігання	6, п. 10, 12, 16, 26; 11, п. 84, 105–111, прил. 13а;
29	09–29	Реставраційний паспорт музейного предмета	Довічне зберігання	6, п. 10, 12;

30	09–30	Книга реєстрації реставраційних паспортів музейних предметів	Довічне зберігання	7, п. 11;
31	09–31	Топографічні описи (показчики)	1 рік (після заміни новими)	1, п. 138; 11, прил. 19;
32	09–32	Реєстраційний журнал щоденних спостережень за станом температурно-вологісного режиму зберігання музейних предметів та документів	1 рік (після закінчення журналу)	1, п. 142; 11, п. 30н);
33	09–33	Рішення музейної ради	Довічне зберігання	6, п. 17;
34	09–34	Висновки експертно-фондової комісії	Довічне зберігання	6, п. 17;
35	09–35	Акт на внутрішнє музейне передання	Довічне зберігання	11, п. 98, прил. 7;
36	09–36	Книга реєстрації актів на внутрішнє музейне передання	Довічне зберігання	7, п. 11;
37	09–37	Книга реєстрації факту передавання музейних предметів для наукової роботи в межах музею	Довічне зберігання	11, п. 98;
38	09–38	Акти про передавання музейних предметів на матеріально відповідальне зберігання	Довічне зберігання	11, п. 98, прил. 6;
39	09–39	Книга реєстрації актів про передавання музейних предметів на матеріально відповідальне зберігання	Довічне зберігання	7, п. 11;
40	09–40	Книжка музейного зберігача	Довічне зберігання	11, прил. 20;
41	09–41	Акти звірення музейних предметів і колекцій з фондово-обліковою документацією	Довічне зберігання	11, п. 124, прил. 15;
42	09–42	Опис оглядів стану збереженості експонатів	Довічне зберігання	11, прил. 25;
43	09–43	Акти на погашення старих інвентарних книг	Довічне зберігання	11, п. 1186, прил. 14;
44	09–44	Опис фондово-облікової документації (інвентарних книг) на 1 січня кожного року	Довічне зберігання	11, п. 127, прил. 16;
45	09–45	Зведені дані про рух музейних предметів (нових надходжень та таких, що видані на постійне зберігання)	Довічне зберігання	11, п. 30с), 127;
46	09–46	Звіти музею про рух музейних предметів за I та II півріччя та за рік	Довічне зберігання	11, п. 127, прил. 17;
47	09–47	Журнал реєстрації відвідувачів сховищ	Довічне зберігання	11, п. 30и), прил. 21;
48	09–48	Графік чергування наукових співробітників	1 рік (після заміни новими)	11, п. 30, прим. 2;
49	09–49	Журнал консервації музейних предметів	Довічне зберігання	11, п. 30м);
50	09–50	Акти реставрації музейних предметів	Довічне зберігання	11, п. 33;
51	09–51	Книга реєстрації актів реставрації музейних предметів	Довічне зберігання	11, п. 33;
52	09–52	Протоколи реставрації музейних предметів	Довічне зберігання	11, п. 33;
53	09–53	Книга реєстрації протоколів реставрації музейних предметів	Довічне зберігання	11, п. 33;
54	09–54	Річний план реставрації музейних предметів	Довічне зберігання	11, п. 45;
10. Документи, які зберігаються в матеріально-відповідальних осіб				
1	10–01	Інвентарні книги обліку бібліотечного фонду	До ліквідації закладу	
2	10–02	Інвентарні книги обліку основних засобів	До ліквідації закладу	
4	10–03	Відомості на видачу витратних матеріалів	До ліквідації закладу	

Діючі нормативні документи, які є підставою до ведення ділової документації музею:

1. Перелік типових документів, що створюються під час діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, інших установ, підприємств та організацій, із зазначенням строків зберігання документів. Затверджено наказом Міністерства юстиції України 12.04.2012 р. № 578/5, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 17.04.2012 р. за № 571/20884.
2. Кодекс законів про працю України. Затверджений Законом УРСР № 322-VII від 10 грудня 1971 р. Із змінами і доповненнями
3. Закон України «Про відпустки». Затверджений Законом України № 504/96-ВР від 15 листопада 1996 р.. Із змінами і доповненнями.
4. Інструкція Про порядок ведення трудових книжок на підприємствах, в установах і організаціях. Затверджена наказом Мінпраці, Мінюсту, Мінсоцзахисту № 58 від 29 липня 1993 року // Право України. — 1996. — № 23. — С. 94-102.
5. Закон України «Про охорону праці». Затверджений Законом України № 2694-XII від 14 жовтня 1992 року.
6. Положення Про музейний фонд України. Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20 липня 2000 р. № 1147. У редакції постанови Кабінету міністрів України від 03 листопада 2010 р. № 1007.
7. Інструкція з музейного обліку, зберігання та використання пам'яток державної частини музейного фонду України. Проект департаменту мистецтва та регіональної політики Міністерства культури України від 25 жовтня 2007 р.
8. Закон України «Про музеї та музейну справу». Затверджений постановою Верховної ради України № 249/95 від 29 червня 1995 р. Із змінами і доповненнями.
9. Закон України «Про колективні договори і угоди» (№ 3356-XII від 01.07.1993).
10. Закон України Про охорону культурної спадщини. Затверджений Законом України № 1805-III від 8 червня 2000 року.
11. Инструкция по учету и хранению музейных ценностей, находящихся в государственных музеях СССР. Утвержден приказом Министерства культуры СССР от 17 июля 1985 г. N 290.
12. Закон України «Про зайнятість населення». Затверджений Законом України № 5067-VI від 5 липня 2012 року

У своїй управлінській діяльності директор музею та його заступники ведуть робочі зошити оперативної інформації, які є одним із засобів раціонального управління музею та взаємодоповнюють інформативне поле номенклатурних справ. Робочий зошит директора музею має такий зміст: 1. Штатний розпис музею. 2. Працівники музею. 3. Оплата праці працівників музею (оклади та доплати). 4. Атестація музейних працівників (5-річний цикл). 5. Фахова курсова перепідготовка (5-річний цикл). 6. Список членів профкому музею. 7. Список пенсіонерів музею. 8. Список працівників музею, які перебувають у додаткових відпустках по догляду за дітьми. 9. Список працівників, які працюють за контрактом. 10. Список працівників музею, які потерпіли внаслідок аварії на ЧАЕС. 11. Телефони: міськвиконкому; відділу культури; навчально-виховних закладів міста; підприємств, організацій, установ; домашні; міжміського зв'язку.

Отже, поєднання системи музейного діловодства і робочих зошитів оперативної інформації директора музею та його заступників дає змогу швидко знаходити потрібну інформацію і раціонально використовувати її в управлінській діяльності.

МУЗЕЙНІ КОЛЕКЦІЇ

Микола Бендюк

МИСТЕЦТВОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ КОЛЕКЦІЇ ОСТРОЗЬКОГО МУЗЕЮ В ДОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Мистецька колекція Державного історико-культурного заповідника м.Острога є свідченням продовження традиції, яка існувала в нашому краї здавна. Якщо звернутися до історії колекціонування на території навколо Острога, можемо відмітити, що великі колекції були при магнатських дворах по всій Волині і в XIX ст. Ми знаємо про збірки в Млинові, Рівному, Славуті, Новомалині, Великих Межирічах, Городку, Кривині, Плужному, Острозі, Межирічі острозькому¹ тощо. Частина предметів з цих колекцій в майбутньому стала основою музейних фондів.

Першим відкритим у 1865 р. на Волині вважається музей при Житомирській публічній бібліотеці². Існували музеї й при церковних братствах та управліннях – «Волинське єпархіальне давньосховище» при церковно-археологічному товаристві в Луцьку та «Острозьке давньосховище». Зазвичай, «Волинське єпархіальне давньосховище» формувало свою збірку в наказовому порядку, вимагаючи від священників привозити раритетні речі зі своїх церков. Натомість, «Острозьке давньосховище» почало формуватися завдяки жертвам, наданим членами «Братства імені князів Острозьких». (рис. 1)

У 1909 р. за ініціативи інтелігенції міста Острога було утворене «Братство імені кн. Острозьких». Свою метою воно визначало формування колекцій з предметів які належали князям Острозьким та їх оточенню. Також займалися збереженням, реставрацією, вивченням і популяризацією пам'яток острозької старовини. Потрібно відмітити що «Братство ім. князів Острозьких» практично взяло на себе частину обов'язків якими раніше займалось «Кирило-Мефодієвське братство», засноване ще у 1865 р. в Острозі. Поряд із шануванням пам'яті про князів Острозьких, кириломефодіївці опікувались питаннями освіти. Зі створенням «Братства ім. князів Острозьких» сфери діяльності частково роз-

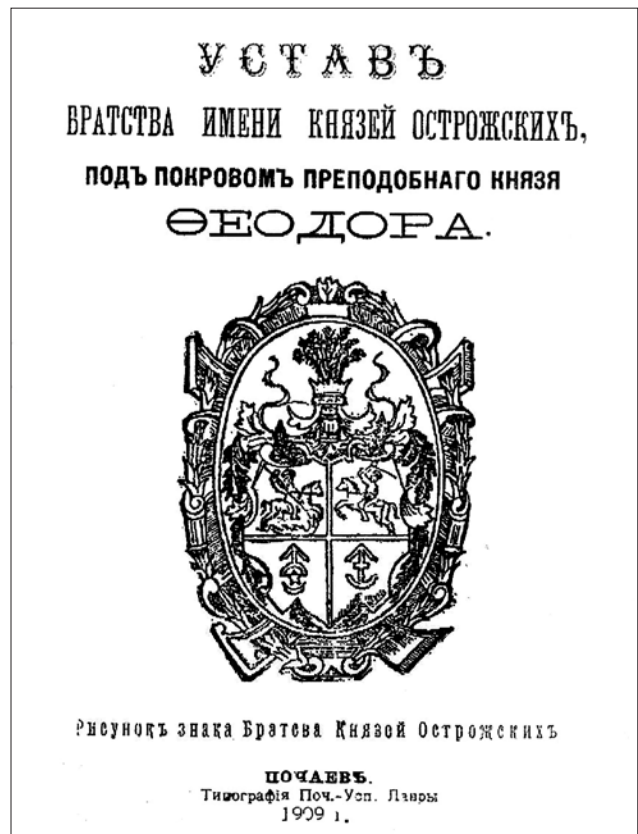

Рис.1. Устав «Братства ім. князів Острозьких». Титульна сторінка. 1909 р.

ділились, але так як людський ресурс в Острозі був обмеженим, тому й більшість братчиків належали до обох організацій.

У 1910 р. М. А. Тучемським, О. А. Фотинським та іншими братчиками створено братське давньосховище, яке і започаткувало формування музейних колекцій (рис. 2). Крім речей у давньосховищі

Рис.2. М. Тучемський. Фото початку XX ст.

зберігалися світлини предметів, які належали родині князів Острозьких, але не могли бути придбані для давньосховища. Однією з таких є чаша з гербом князя Януша Острозького, яка зберігалася в Острозькому костелі³.

Зусиллями Братства було здійснено реставрацію Вежі Мурованої XIV ст. на Замковій горі в Острозі. 11(24) серпня 1916 р. в її приміщенні відкрився «Історичний музей Братства ім. князів Острозьких». На сьогодні це один із найбільших музейних закладів України. (рис. 3)

Паралельно із реставрацією замку члени братства збирали експонати для майбутнього музею, зокрема, й картини. Ще в 1912 р. відомий колекціонер старовини барон М. А. Тіпольт передав, через Василя Шульгіна, в давньосховище відбиток з медалі В. – К. К. Острозького. У січні 1914 р. барон надіслав з Петербурга до музею «Братства» посилку з книгами, портретами та іншими матеріалами. В документі вперше слово «давньосховище» заміниться на «Музей братства». У каталозі «Братства імені князів Острозьких» також вказується, що до музею передано «невеликий портрет кн. К. І. Острозького виготовлений «знатоком древностей» бароном Миколою Аполлоновичем Тіпольтом»⁴. (рис. 4) В поясненні до портрета вказано, що він являє собою відбиток («снимок») з медалі, оригінал якої зберігається в Ермітажі. Очевидно, упорядники каталогу помилилися, неправильно атрибутивали медаль князя Василя-Костянтина Острозького, яка і справді походить з колекції відомого петербурзь-

Рис.3. Острозький замок до реставрації.
Фото початку XX ст.

кого музею. Проте, не можна відкидати вірогідність того, що це була якась медаль чи портрет князя Костянтина Івановича, що до нашого часу не дійшла, тим більше, що є свідчення про існування такої медалі у Дерманському монастирі⁵.

Значною перешкодою в організації музею стали військові події, які розпочалися у 1914 р. Аж до 1916 р. в замку розташовувався місцевий комітет Червоного хреста, який відкрив в декількох кімнатах верхнього поверху лазарет на 15 ліжок для поранених воїнів. Проте вже в наступному 1915 р., невідомим офіцером російської армії подаровано Братству ім. князів Острозьких портрет Костянтина Івановича Острозького (КН 947). (рис. 5)

Вперше цей портрет був опублікований в тому ж 1915 р. Павлом Балицьким та Костем Широцьким (під спільним псевдонімом Баладиженко) в «Ілюстрованой истории Галичины в кратких очерках-характеристиках»³.

Хоча в каталозі Братства імені князів Острозьких навпроти прізвища портретованого були вказані ініціали К. В. (тобто Костянтин Василь), однак в додатку до цього документа помилку виправлено. Зображеною на картині людиною однозначно був старший з двох Костянтинів, про що свідчить і напис у нижньому лівому кутку: «Константин кн. Острожский г[етман] в[еликий] л[итовский] 1279» (автор тексту знову допустив помилку неправильно відчитавши рік 1279 замість 1579). При надходженні до музею портрет був потертий в декількох місцях. Дубова рама і закріплена на ній церковна корона вказували на донаторський характер портрета й на те, що він прикрашав собою храм.

Можна припустити, що портрет може бути пізньою копією, виконаною із оригінального на-трунного портрету із лаврського поховання і привезеного до Острога К. Широцьким. Проте, факт

Рис. 4. Граф М. Тіполь.
Фото початку XX ст.

Рис. 5. Портрет князя Костянтина
Івановича Острозького. Полотно, олія;
1579 р.

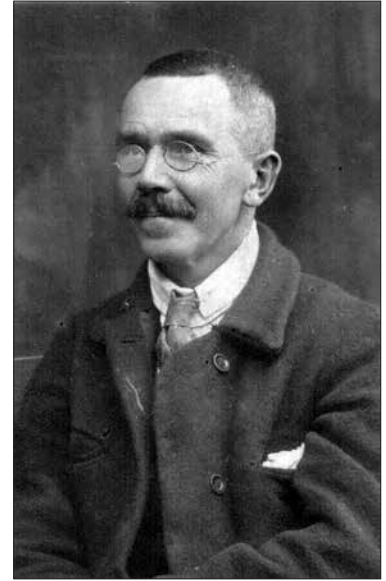

Рис. 6. Й. Новицький.
Фото початку XX ст.

того, що під час вступу до музею портрет вже був в не дуже доброму стані, та ще й з короною на рамі (що вказує на донаторську функцію останнього), свідчить про раніше походження портрету і може відповідати зазначеній на ньому даті 1579 р.⁷

Будучи священиком, Михайло Тучемський очолював музей, але більшість часу приділяв основній роботі. Те ж саме стосується І. П. Івашкевича, який був мировим посередником, І. К. Окойомова – директора гімназії та А. Д. Нечая – інспектора народних училищ. У них усіх була робота, якій вони присвячували більшість свого часу. Ситуацію виправило те, що до Острога у 1917 р. повертається Йосип Владиславович Новицький, який практично очолює музей і це було основне місце його роботи. Збереглося чимало документів про діяльність Й. В. Новицького в музеї в 1919–1920 рр. Вони всі пов'язані з Острозьким революційним комітетом, який був створений у травні 1919 р. В зв'язку з тим що більшовики, під час захоплення Острога і встановлення там радянської влади, нищили багато раритетних речей відібраних в «буржуїв» не розуміючи їх значення, у червні того ж року «Острозький повітовий відділ народної освіти» запропонував створити «Тимчасовий повітовий комітет по охороні пам'ятників мистецтва і старовини», який очолив Й. В. Новицький. Комітет мав право на відбирання пам'яток старовини та мистецтва, якщо їм загрожувала неминуха загибель та знищення. Крім Й. В. Новицького до складу комітету входили ще три чоловіки: секретарем був обраний М. Струменський – завідувачий архівом Острозького історичного музею, П. Д. Добровичинський – завідувачий відділу стародруків, М. І. Цвікевич – завідувачим мистецької частини колекції⁸. (рис. 6)

За списком, який був складений 19 липня 1919 р., реквізичійний відділ Острозького ревкому передав для музею понад 577 експонатів. Серед них були картини, гравюри, книги, бронзові та фарфорові вироби та багато інших цінних речей⁹.

В середині 1919 р. Остріг захопили поляки, але вже у липні 1920 р. знову вступили червоні, і ревком відновив свою владу. В цей час Й. В. Новицький пише доповідну записку про те, що польські солдати викрали з музею 164 експонати. Вони винесли документи, підсвічники, монети, цінну медаль із зображенням К. К. Острозького та три старовинні картини¹⁰. У записці також вказується, що поляки повиламували двері, зламали замки в шафах і вітринах¹¹. (рис. 7)

23 липня 1920 р. в Острозі був знову створений Комітет по охороні пам'ятників старовини та мистецтва у складі археолога Й. В. Новицького,

Рис. 7. Експозиція острозького музею.
Фото початку XX ст.

Рис. 8. Д. Бичковський. Фото початку XX ст.

викладача історії жіночого училища – Д. І. Бичковського, та викладача історії чоловічої гімназії – Е. І. Левицького¹². (рис. 8)

Комітет продовжував поповнювати колекції музею новими експонатами. У вересні 1920 р. з Новомалинського замку передали в музей цінні рукописи, статуї та три гармати¹³. З листа Новицького в ревком ми дізнаємося, що музей був наповнений 3246 експонатами, серед яких були картини, церковні речі, старовинні меблі, рукописи, ікони і стародруки. Поповнення колекції відбувалося завдяки відбору експонатів зі складів, в яких були накопичені цінності з реквізованих шляхетських маєтків. Так, в каталозі давньосховища є свідчення про відбір експонатів із ревкомівських складів Славути, Плужного¹⁴, Новомалина. (рис. 9)

В другій половині вересня 1920 р. Острів знову захопили польські війська. Після перевірки давньосховища, наказом воєводи Я. Кжаківського музей в Острозі був зачинений, а Йосип Новицький звільнений з формулюванням «за безгосподарність»¹⁵.

Долею колекції острозького музею в цей час опікувалась Волинська духовна консисторія. Зберігся лист з Кременця в якому консисторія намагалася добитися повернення в давньосховище експонатів

незаконно забраних шкільним інспектором Сегейко¹⁶. (рис. 10)

В цей же час із музейних фондів були відібрані і роздані назад власникам картини й предмети старовини, експропрійовані (а точніше – пограбовані) більшовиками під час захоплення Острога та району в попередні роки. Опіку над музеєм взяло на себе «Товариство друзів музею імені князів Острозьких», яке очолював голова магістрату. Проте дане товариство працювало не довго, музей передали під нагляд працівнику магістрату – пану Куніцькому¹⁷. У травні 1925 р. за музеєм став наглядати пан М. Шиманський. (рис. 11)

Як вже зазначалося, Йосипа Владиславовича звільнили з роботи, тому він вирішив створити свій власний музей. Реалізувати це йому вдалося в приміщенні будинку, що належав на той час «Російському благодійному товариству» і був розташований біля його житла¹⁸. У своєму власному «Русском музее» він пропрацював до другого приходу більшовиків у 1939 р.

Експонати зі свого музею Й. Новицький продав до острозького музею вже у 1940 р. Серед переданих експонатів числиться три антимінси, відтиснуті з граверного кліше на полотні в 1730–36 рр., 19 ікон та портретів, також металевий бюст Олександра II. Правда в іншому варіанті опису предметів проданих до музею вже числиться 3 портрети, 10 старовинних ікон написаних на міді та полотні, та велика ікона святого Миколая XVII ст. в різьбленій рамі. Виокремивши образ св. Миколи Й. Новицький, мабуть, вказував на те що ікона написана на дереві. Якщо говорити про три портрети із колекції Новицького то думаю що до них можемо віднести портрет Станіслава Єловицького (КН 1383) (мабуть походженням із оженинського маєтку шляхтича), натрунний портрет Яна Ротаріуша¹⁹ (КН 1376) (рис. 12) (можливо походить із каплиці на катлицькому кладовищі, тим більше що в переліку предметів проданих до музею значиться «Опис

Рис. 9. Скульптура «Мудрість перемагає смерть» авт. Г. Тругарт. Бронза, лиття. XIX ст. Походить із маєтку с. Плужне.

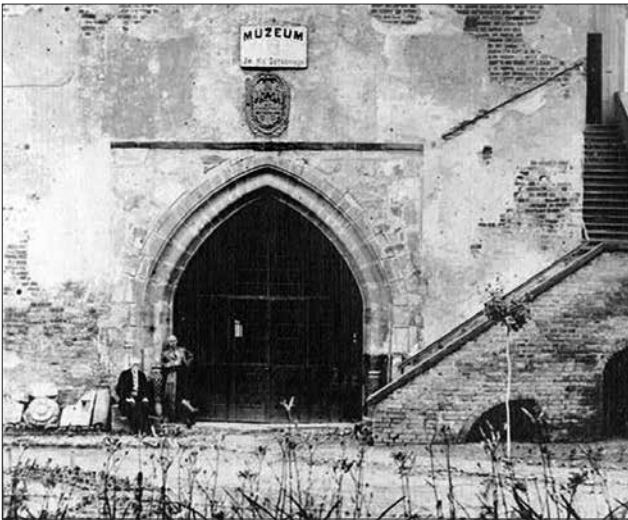

Рис. 10. Фасад острозького замку.
Фото 20-х років XX ст.

міста Острога 1708 р. з підписом Яна Ротаріуша), та портрет католицького єпископа (КН 5482). Якщо говорити про ікони, то на полотні не можливо ідентифікувати про які із них йдеться, а на мідній пластині в острозькому музеї зберігається ікона св. Федора кн. Острозького (КН 5257), та невелика картинка, яка належить пензлю школи П. Рубенса, «Сцена біля фонтану» (КН 130). Ікона Федора Острозького потрапила до музею ще до 1922 р., і залишається лише «Сцена біля фонтану». Хоча «Сцена...» школи Рубенса це далеко не ікона, але вона могла бути в числі тих 10 старовинних «ікон» Новицького?

В числі предметів проданих до музею Новицьким числиться й ажурний металевий ліхтар висотою 90 см. і шириною в 50 см. (в іншому варіанті вказується 1м. на 50 см.). В дужках вказується що світильник 17–18 ст. виготовлений в мавританському стилі і походить із замку князів Острозьких? На сьогодні вважалося що цей світильник Йосип Владиславович приніс до музею із острозької синагоги, після розстрілу Євреїв у 1941 р. Як бачимо ліхтар потрапив до музею за рік до трагічних подій і не може належати єврейській общині. У фондан музею є два подібних ліхтарі і один із них може походити й з синагоги. Також згадується поштова дерев'яна скринька 18 ст. обкована металом. (Ця дерев'яна кругла скриня зберігається у фондах заповідника).

У 1938 р., в журналі «Ziemia Wołyńska» була опублікована стаття директора Луцького музею Яна Фітцке «Музей князів Острозьких Польського краєзнавчого товариства в Острозі і зауваження на тему музейної політики на Волині»²⁰. У ній автор, висловлюючи пропозиції щодо побудови музейної експозиції, радить розмістити колекцію ікон та культових речей у двох залах верхнього поверху, що підтверджує наявність іконопису в музеї ще до продажу Йосипом Владиславовичем образів зі своєї збірки. Проте ікон було небагато.

Рис. 11. Й.Пілсудський після відвідування острозького музею. Фото 20-х років XX ст.

Рис.12. Портрет Я.Ротаріуша. Автор невідомий.
Мідь, олія. 1710 р.

Частина дослідників вважає що зі старих музейних фондів з предметів іконопису збереглися лише ікона «Св. Параскева з житієм» XVIII ст. (№ КН-6905) та картина-ікона «Марія Магдалина покутниця» пензля Ф. А. Бруні (№ КН-6371)²¹.

Ікона св. Параскеви, спочатку, вірогідно, походить із Параскево-П'ятницької церкви м.Острога, і де мала б бути храмовою. Потім, після пожежі, мала б перейти до Богоявленського собору, а вже звідти потрапити до музею. Ярослава Бондарчук припустилась помилки базуючись лише на записах зроблених завідуючим фондами О. Фрідріхом. В книзі вступу фондовик у 1977 р. записав цю ікону і зазначив, що ікона походить із старих фондів. На той час вже була записана в книгу надходжень більшість ікон що були передані до музею ще у 1963 р., тому й прозвучала така інтерпретація походження образу св. Параскеви. Фактично збірка іконопису музею почала активно формуватись лише в 1963 р., коли, після закриття Острозького Богоявленського собору, до музею було передано близько сімдесяти ікон, і в подальшому ікони потрапляли до музею завдяки експедиціям, що проводили наукові співробітники²².

Рис. 13. Ікона Марія Магдалина.
Автор Ф.Бруні.
Полотно, олія. 1830-і рр.

Рис. 14. Портрет С. Малаховського.
Полотно, олія. XVIII ст.

Рис. 15. Портрет кн. Василя-Костянтина Острозького. Автор Я.Сваричевський. Полотно, олія. 1883 р.

В пояснювальній записці Й.В. Новицького²³ з приводу ікони Марії Магдалини зазначається, що картина «Марія Магдалина» походить з Кирило-Мефодіївської церкви м. Острога. Туди вона потрапила завдяки Лідії Шевич, яка була сестрою графині Блудової і подарувала картину до училищного храму в 1896 р. Йосип Владиславович роз'яснює, що цю картину написав художник з Петербуга М. Бруні у 1830-х рр., а до музею картина потрапила в 07.07.1945 року. Новицький озвучує цікаву історію, пов'язану із цим полотном. Спочатку члени Кирило-Мефодіївського братства відмовилися розміщувати цю картину в церкві, аргументуючи тим, що це не ікона, бо навколо голови Марії Магдалини немає німба. Полотно тримали в житловій кімнаті, і тільки після прохання учениць школи, картину розмістили в церкві біля правого кліросу. Далі в записці йде пояснення, що ікона ніяк не може бути походженням із капуцинського монастиря, бо сам кляштор був закритий ще в 1830 році, а графиня Блудова створила в монастирських приміщеннях школу лише в 1868 році. Мабуть, записка Новицького стала результатом вимог католиків віддати їм ікону «Марії Магдалини». (рис. 13)

Й. Новицький, пишучи довідку, помилився, і атрибутував ікону М. Бруні. Він не знав, або вдавав що не знав, що в Кирило-Мефодіївській церкві зберігалися ікони декількох художників Бруні. Так, більшість ікон дійсно належала академіку Миколі Бруні. Але якщо ми говоримо про ікону «Марія Магдалина», то необхідно відмітити, що вона належить пензлю діда Миколи – Федору Антоновичу Бруні і дійсно датується 1830 роками.

Кирило-Мефодіївська церква припинила своє існування ще у міжвоєнний час: „ 13 марта текущего (1931) года местные административные власти

в Остроге передали спорное здание церкви католическому духовенству, причем вместе с церковью передана значительная часть церковного имущества». Тобто, церква стала підпорядковуватись польській «Державній учительській семінарії». Ікона із зображення Марії Магдалини також лишилась, вже в семінарському костелі. І лише після приходу до Острога радянської влади в 1945 році, Новицьким була забрана до музею.

Як зазначалось вже вище, багато експонатів до давньосховища потрапило завдяки діяльності «Кирило-Мефодіївського братства», яке діяло в Острозі задовго до «Братства ім. князів Острозьких». Ще у 1862 р. в місті засновується «Кирило-Мефодіївське братство» і при ньому відкрито жіночу гімназію, сиротинець і пансіонат для малолітніх учениць, притулок для воїнів-калік, дитячий лазарет, будинок для мандрівних богомольців²⁴. Братство існувало за рахунок пожертв громадян, імператорського двору та високопоставлених фамілій.

Це, в свою чергу, дозволило створити в Острозі крім історичного ще й мистецьке середовище. Логічно, що в самому Острозі поступово зібралось певна кількість людей, які були зацікавлені у відродженні слави князів. Було декілька художників, причетних до увіковічення історії Острога у XIX на поч. XX ст. – Яків Сваричевський, Лев Пігулевський, Флор Гудов, А. Тучемський, Владислав Жолтовський, Василь Авер'янов.

До популяризації княжої родини Острозьких та створення копій з портретів князів не тільки в Острозі, а й по всій Україні, стала публікація П. Кітициним фотографій з образів князя Василя-Костянтина та його дружини Софії Тарновської у журналі «Київська старовина»²⁵.

Портрети віднайшов П. Кітіцин в замковій галереї Сосновських, яка знаходилась у селі Новомалин²⁶. Ось як звучить повідомлення: «Прилагаемый портрет отыскан в бывшей галереѣ князей Вишневецких (тут помлика, треба – Сосновських М. Б.), въ д. Новомъ Малинѣ, Острожскаго уѣзда, Волынской губерніи, одним из сотрудников нашихъ, П. А. Китицинымъ, которому мы также обязаны доставленіемъ дав возможности получить съ этого портрета точную фотографію и копію масляными красками. Подлинникъ портрета, судя по обгнившей надписи и внѣшнему его виду, несомнѣнно современный или весьма близкій ко времени лица, на немъ изображенномъ».

Говорячи про портрет Софії Тарновської, автор наголошує: «Предоставляя археологамъ разобратъ и изслѣдовать всѣ эти „златоглавы, среброглавы“ и другія части наряда, мы замѣтимъ только, что въ сходствѣ портрета, заимствованнаго изъ той-же галереи князей Вишневецкихъ? (Сосновських М. Б.), не можетъ быть никакого сомнѣнія. Видѣвъ подлинникъ его, принадлежащій теперь А. М. Лазаревскому, мы пожалѣли о томъ, что снятая прежде очистки портрета, фотографія не могла схватить замѣчательно тонкой и стройной фигуры княгини, какая явственна видна на подлинникѣ портрета».

Можливо, з Новомалина походить ще один портрет князя Костянтина Івановича Острозького, який був пізніше надрукований²⁷ Р. Афтаназі, а до того ще Михайлом Грушевським в «Ілюстрованій історії України-Руси»²⁸. В Новомалинському замку також зберігалися портрети Михайла Корибута Вишневецького, маршалка Чотирилітнього сейму Станіслава Малаховського²⁹ та Яреми Вишневецького³⁰. (рис. 14)

Дослідження колекції Новомалинського замку стали можливими завдяки діяльності «Кирило – Мефодієвського братства», та опублікованим листам М. Максимовича до графині А. Блудової, де шанований історик розглядав генеалогію та діяльність представників цього князівського роду³¹. Наукове опрацювання життєдіяльності Князів Острозьких переросло і в мистецтвознавче русло, яке в, свою чергу, посприяло популяризації зображень княжої родини у творах образотворчого мистецтва. Отож, перейдемо до переліку художників і аналізом їх діяльності дотичної до популяризації острогіани, яка частково осіла в колекції острозького музею.

Яків Сваричевський – викладач живопису в Острозькій гімназії в к.19 – поч.20 ст. Написав серію копій з портретів князів Острозьких. Підписна копія портрету князя В. – К. Острозького в колекції острозького музею (КН 946), яка датується 1883 роком, тоді ж коли було опубліковано портрет³². Сваричевський робив копію портрету не з ілюстрації, а ще під час перебування полотна в Новомалині, до вивезення Кітіциним картини до Києва. Підтвер-

дженням може служити той факт, що кольорова палітра, використана художником, наближена до потемнівши старих полотен і явно виконана ще до розчистки оригінала, а також напис що знаходиться в низу картини: «Копія съ оригін[ала]: наход[ится]: въ гал[ерее]: Т. Сосновскаго въ Ново-малине. Писал учи[тель]: Остр[ожской]: прогимн[азии]: Сварачевскій 1883 г.». У 1883 р. ще одну копію з новомалинського портрета на замовлення професора П. О. Терновського виконав художник Я. Ф. Сваричевський, у 1884 р. вона була передана до Церковно-археологічного музею при КДА (ЦДІ-АУК. Ф.1396, спр.19, арк.65, спр.30, арк.24) і нині зберігається в Національному Києво-Печерському історико-культурному заповіднику(85x64 см.), (П-151)). (рис. 15)

Яків Сваричевський писав не тільки портрети князів Острозьких, але й інших вельмож. Так в Інституті рукописів Національної бібліотеки ім. Вернадського зберігається лист Я. Сваричевського до Адама Мелешка-Мелишкевича, датований 29 травня 1879 року з Острога³³. Приблизний зміст листа такий: «...якщо хочете, то я вам намалюю портрети кн. Яблоновських» і, як підтвердження, додаються графічні зображення князів в профіль³⁴.

Авторству Сваричевського належить портрет Раїни Вишневецької, написаний у 1884 році, що нині зберігається в Національному музеї України в місті Києві. Цей портрет виконаний на замовлення і, можливо, без відповідного оригінального портрету із якого автор міг би зробити копію. Тому, на мою думку, Сваричевський використав портрет Беати Костелецької як основу для написання одягу портретованої. Риси обличчя, припускаю, написані із когось з реальних сучасниць художника. На сьогодні склалася така ситуація, що мистецтвознавці взоруючи один на одного датують портрет Раїни Вишневецької XVII ст.³⁵, зовсім не звертаючи увагу на атрибуцію його пензлю Я. Сваричевського, підпис якого стоїть на звороті портрету.

Існує інформація, що при храмі Параскеви-П'ятниці в Острозі деякий час існувала школа (шкілка), в якій, можливо, викладав Сваричевський. Він також проживав у будинку, який належав вище названій церкві³⁶.

Флор Гудов

Гудов Флор Юхимович викладач живопису в училищі ім. графа Д. Блудова, також викладав в Острозькій гімназії. Про Гудова, поки що, не вдалося зібрати багато матеріалу. Його спадкоємці виїхали з Острога до Львова і вивезли з собою всі картини та документи, що стосуються Флора Юхимовича. В острозькому музеї залишилася тільки одна картина художника – це портрет монаха³⁷. В каталозі «Братства» згадується портрет кн. Федора Острозького, написаний за 5 рублів золотом вчителем братства Гудовим у 1915 році³⁸ (розмір

16,5х26,5). Та портрет Олександра Острозького авторства Гудова 1915 року (розмір 19,5 х24).

Можливо, пензлю Гудова належить портрет князя Олександра Острозького, що знаходиться експозиції острозького музею (КН 6622). Цей портрет був подарований «Кирило-Мефодієвському братству» братчиком Олександром Івановичем Тарнавським.

Владислав Жолтовський

Владислав Жолтовський народився 2 квітні 1898 року. В острозькому музеї зберігається портрет Анни-Алоїзи Ходкевич його авторства, написаний акварельними фарбами (НДФ 5509). Жолтовський подарував цей портрет в острозьке давньосховище в 1922 р. Також Владислав написав портрет Януша Острозького олійними фарбами у тому ж 1922 році з оригіналу, який знаходився в костелі. Зараз в експозиції знаходиться портрет із костелу (КН 916), а у фондах копія виконана, можливо, В. Жолтовським (розмір 17х24). В каталозі Братства вказується що станом на 1922 р. він був студентом академії мистецтв в Варшаві. З 1926 по 1928 рр. Владислав навчався в Державному інституті ручних робіт у Варшаві, після закінчення якого працював в Острозькій гімназії. Був одружений на доньці Флора Юхимовича Гудова³⁹.

А. Тучемський

В каталозі Братства згадується портрет Гальшки Острозької: рисунок вугіллям, виконаний студентом А. Тучемським у 1916 році, та картина «Єзуїтський колегіум з будином архієрея», написана олійними фарбами як копія з оригіналу 1779 року, написана А. Тучемським у 1910 році, і подарована «студентом Тучемським» у 1913 році. На сьогодні в ОДІКЗ збереглась картина «Руїни Єзуїтського колегіуму» (КН6704), але авторства В. Авер'янова. Робота Тучемського не збереглась, як і портрет Гальшки Острозької. А. Тучемський був сином за-сновника «Братства ім. князів Острозьких» отця Михайла Тучемського.

Василь Авер'янов

У каталозі Братства ім. князів Острозьких⁴⁰ згадується акварельний портрет Костянтина Івановича Острозького, намальований Василем Авер'яновим у 1915 році.

Василій Костянтинович Авер'янов закінчив Строганівське училище технічного малювання. В Острозі працював вчителем малювання та чи-стописання з 15 грудня 1895 р.⁴¹ Сам художник був доволі посереднім як живописець, але він також працював й над портретами князів Острозьких⁴².

Цікава деталь, що В. Авер'янов намалювавши портрет із підписаною гравюри (авт. А. Maurin), де зображено Костянтина Івановича Острозького, на-зав свого портретованого – Федором Даниловичем Острозьким і дата стоїть 1910 р. В колекції ОДІКЗ зберігаються два подібних портрети, виконані не дуже вдалим художником, один, як вже згадува-

лось попередньо, підписний, авторства Авер'янова, тільки зображений названий Федором і дата стоїть 1910 р., другий портрет такий самий і також неви-сокої живописної якості виконання. Мабуть, цей другий, але вже як портрет Костянтина Івановича, числився в каталозі братства.

Як вже згадувалося вище живописну роботу «Руїни єзуїтського колегіуму» приписують пензлю Василя Авер'янова (КН6704).

М. Цвікевич

В каталозі також згадується акварельний портрет кн. В. К. Острозького, скопійований М. Цвікевичем у 1921 році з картини Матейка⁴³. М. І. Цвікевич – завідувачий мистецької частини колекції братського давньосховища, викладач іс-торії чоловічої гімназії. Про живописні особливості портрета сказати нічого не можемо, портрет не зберігся до наших днів. Судячи з того, що Цвікевич був істориком, а не художником, мабуть, портрет був не високої якості.

Тіпольт Микола Аполлонович

В інвентарі острозького давньосховища згаду-ється невеликий портрет кн. В. – К. Острозького (в описі К.І.О.) виготовлений «знатоком древност-ей» бароном Миколою Аполлоновичем Тіполь-том⁴⁴ В поясненні до портрета сказано, що він являє собою «снимок» з медалі, що знаходиться в Ермітажі. Подарував «портрет» братству барон ще в 1912 році за посередництва В. Шульгіна. Мабуть, цей портрет все ж таки гіпсова копія з аверсу ер-мітажної медалі В. – К. Острозького. В поясненнях автором записів вказано, що на зворотній стороні медалі є зображення герба князя, але в братському давньосховищі оригіналу медалі немає. Згадуються також гравійовані портрети подаровані Тіпольтом давньосховищу, серед яких і портрет Костянтина Острозького.

Теофіл Копистинський

Ще одим художником, який займався популя-ризацією осіб із роду князів Острозьких, але вже у Львові, був Теофіл Дорофійович Копистинський (1844–1916 рр)⁴⁵. І хоч робіт цього художника в ост-розькому музеї немає, вважаю за необхідне згадати Т. Копистинського в цій статті.

Першим був написаний портрет князя Василя-Костянтина Острозького у 1886 році. За основу для написання портрету Теофіл Дорофійович взяв ілюстрацію із журналу «Київська старовина»⁴⁶. Звичайно, що художник бачив лише чорно-біле фото і кольори вже вгадував та відтворював сам⁴⁷. Тому вони в колористичному плані так карди-нально відрізняються від усіх копійних портретів, які писалися із найдавнішої копії, що походила із Новомалинського замку.

Наступним був портрет князя Костянтина Івановича Острозького зі збірки Львівського істо-ричного музею (інв. № Ж-1533). І ще один портрет

Рис. 16. Портрет кн. Костянтина Івановича Острозького (помилково Данила Острозького) Автор В.Авер'янов. Гравюра авторства А.Маурін. Полотно, олія. 1910 р.

Рис.17. Портрет Август III Сильний. Полотно, олія. XVIII ст.

князя Костянтина Острозького у виконанні Копистинського, зберігається в колекції Івана Гончара⁴⁸.

Детальніше про портрети князів Острозьких в творчості Теофіла Копистинського можна дізнатися зі статті вміщеній в Острозькому краєзнавчому збірнику за № 7⁴⁹.

Каталоги давньосховища (додаток)

В острозькому музеї зберігається каталог предметів, які знаходилися в давньосховищі «Братства імені князів Острозьких» і згодом перейшли до музею. Каталог складається із двох книг, які частково дублюють одна одну і писалися вони практично одночасно з 1918 по 1922 роки. Перша частина – це каталог предметів (НДФ 5851), в другій книзі поряд із предметами також є опис книг та документів (КН 26984). Ця стаття в основному написана із використання каталогу, тому є необхідність дати каталоги з переліком творів мистецтва, зазначених у ньому, а також прокоментувати та атрибутувати за можливістю. Обчислення розмірів вказується у вершках та аршинах. З каталогу вибрані тільки найцікавіші твори мистецтва які можна атрибутувати, тому й нумерація йде не послідовно, а так як прописано в каталозі.

Каталог «Братства ім. кн. Острозьких», перша частина ОДІКЗ НДФ 5851

1. Портрет князя Костянтина Івановича (в каталозі К.В.), в лівому низу напис Константин кн. Острожский ГВЛ (Гетьман Великий Литовський) 1279 (1579) (КН 947). При надходженні до музею портрет був потертий в декількох місцях, в дубовій рамі та з церковною короною закріпленою на рамі, (що вказує на донаторський характер портрету і те що він знаходився в церкві). У книзі вказано, що портрет

був подарований російським офіцером у 1915 році. [Розвідку про цей портрет див. вище].

2. Портрет Анни-Алоїзи Ходкевич 7,5х11 (33х48,4 см.), написаний акварельними фарбами, подарунок студента академії мистецтва у Варшаві В. Жолтовським, 1922 р. (НДФ 5509). [Тут і далі одиниця вимірювання «вершок» – міра довжини, близько 4,4 см, поряд вказуються розміри в см. М.Б.].
8. Картина «Єзуїтський колегіум та будинок архієрея», написана олійними фарбами як копія з оригіналу 1779 року, написана А. Тучемським у 1910 році. Розмір 13х18 (57х79 см.). Подарована студентом Тучемським у 1913 році [Не збереглась. В музеї зберігається робота «Руїни Єзуїтського колегіуму» авт. Авер'янов].
9. Портрет кн. Федора Острозького, написаний за 5 рублів золотом вчителем братства Гудовим у 1915 році. Розмір 16,5х26,5. (72х114,5 см.) [Не зберігся].
10. Фото В.К. Острозький з олійного портрету, що зберігався в Новомалині. Фотограф Грейс, що мав ательє в Острозі у 1916 році.
11. Акварельний портрет Костянтина Івановича Острозького, намальований з мініатюри, виконаний В. Авер'яновим у 1915 році. Розмір 14х21 (61,5х92,5 см.) [В. Авер'янов намалювавши портрет із підписаної гравюри (авторства А. Маурін), де зображено Костянтина Івановича Острозького, назвав «свого» князя Федором Даниловичем Острозьким і дата стоїть 1910 р. В колекції ОДІКЗ зберігаються два подібних портрети виконані не дуже вдалим художником, один підписний авторства Авер'янова, тільки названий Федором і датою 1910 р., другий портрет такий же самий і також невисокої живописної якості виконання. Мабуть, цей другий, але вже як портрет Костянтина Івановича числиться в каталозі «Братства»]. (рис. 16)
25. Портрет князя Вишневецького «личность в красной одежде, масляными красками», олія, 18х20, поступив

Рис.18. Портрет Анни Оржельської. Полотно, олія. XVIII ст.

Рис.19. Портрет Дмитра Сангушка. Полотно, олія. XVIII ст.

Рис.20. Портрет Беати Костелецької. Полотно, олія. Поч. XVII ст.

у 1916 році. [Можливо, мається на увазі портрет «Невідомого в червоній шубі» (КН 1375), в перерахунку з вершків на см. виходить 80х90 см.) Якщо це «Портрет невідомого в червоній шубі» то він ніяк не може бути походженням із Славуті і навряд чи з Новомалина, як вказують дослідники історії портрету⁵⁰. В 1916 році ще не було більшовицьких погромів, тому цей портрет цілком міг бути переданий із Межиріцького монастиря братському давньосховищу. Станіслав Кардашев⁵¹ згадує, що в Межиріцькому монастирі зберігався портрет знаменитого секретаря князів Острозьких Богдана Сусло. Існує припущення, що портрет «Невідомого в червоній шубі» належить Б. Сусло⁵²].

- 26 Картина «Буря на морі» худ. Пілатті, олія, поступила в музей із «совєтських» складів по обміну в 1919 р. [Не збереглася. Ця картина і наступні два портрети підписані як обмін із «совєтських» складів із «Советского союза». Імовірно, що обмін припадає на той час, коли Остріг був окупований польськими військами і Новицькому доводилося вести переговори із представниками радянської влади. Можливо, мається на увазі місто Славута, колекцію князів Сангушків].
27. Портрет Август III Сильний, олія, 15х24 (66х105,5 см.) (КН 1380). Обмін із Радянським Союзом. [В книзі вступу зазначається можливість авторства художника Менга]. (рис. 17)
28. Портрет Анни Оржельської (КН 1381). Обмін із Радянським Союзом. (рис. 18)
33. Портрет князя Радзивіла «Сиротки», внука князя В. К. Острозького. В 1915 році передав студент А. Тучемський, син М. Тучемського. [Не зберігся].
38. Портрет пані Кордишевої, уродженої Горохольської, підчасої Брацлавської 1770 року. 16х21 (70,5х92,5 см.). Полотно в поганому стані, є дірки з обох сторін біля рук зображеної. Передав до музею у 1916 році М. Тучемський. [В книзі вступу за номером (КН 1373) рукою О. Фрідріха зазначено що портрет «Невідомої в костюмі Клеопатри» може бути портретом Кордишевої-Горохольської, або

Анни Яблоновської. За останніми даними портрет (КН 1373) атрибутовано польській акторці Гелені Моджієвській⁵³. В даному випадку фондовик помилився, цей портрет Моджієвської не може бути тим портретом пані Кордишевої про яку йде мова в каталозі давньосховища].

39. Донька Горохольської портрет, олія, XVIII ст., вже в музеї був пошкоджений шаблею більшовиків у 1916 р., але відреставрований Жолтовським у 1922 році. Передав до музею ще в 1916 році М. Тучемський. [Не зберігся].
40. Пейзаж Кацевського «Через ліс по (зрубках)» олія, 1854 рік, 9х11 (39,5х48,5), із совєтських складів 1920 р. [Й. Новицький обміняв його на якісь інші експонати].
42. Портрет Дмитра Сангушка олія, 14х23 (61,5х101 см.), (Із совєтських складів 1920 р.) (КН914). [Можливо з міста Славута, колекція кн. Сангушків]. (рис. 19)
43. Портрет І. Гжельської олія, 1870 року, розмір 15х19 (66х83,5 см.) № 727, (із совєтських складів 1920 р.). [Не зберігся].
47. Портрет Беати Костелецької, сказано, що це копія із костелу в Острозі, яка була куплена у 1922 році (згідно касової книги місцевого куратора), розмір 17х24 (75х105 см.). [Портрет Беати Костелецької який сьогодні знаходиться в експозиції ОДІКЗ є копією XVII ст. (КН 915), можливо була ще й інша копія XX ст., яка до нашого часу не збереглась. Невідомо чи оригінал, про який вказано що з нього робилась копія, знаходився в острозькому костелі. Після слів «копія с портрета в костелі» стоїть прочерк і потім дописано «в Остроге»]. (рис. 20)
48. Портрет Олександра Острозького авторства Гудова 1915 р. розмір 19,5 х24 (86х105 см.). (КН 6622). (рис. 21)
49. Портрет Януша Острозького олійними фарбами малював В. Жолтовський у 1922 році з оригінала, який знаходився в костелі. [Зараз в експозиції знаходиться портрет із костелу (КН 916), а у фондах копія виконана В. Жолтовським], розмір 17х24 (75х105 см.)] (рис. 22)

Рис.21. Портрет Олександра Острозького. Автор Ф.Гудов. Полотно, олія. 1915 р.

Рис.22. Портрет Януша Острозького. Автор невідомий. Полотно, олія. XIX ст.

Рис. 23. Г.Тругарт. Фото XIX ст.

50. Князь К.І. Острозький, копія з мініатюри в Петербурзі, Ермітаж. 1915 р. [Мабуть, мається на увазі копія з медалі].
51. Акварельний портрет князя В.К. Острозького, скопійований художником М. Цвікевичем у 1921 році з картини Матейка. 4,5х7 (20х31 см.). [Не зберігся].
52. Картина «Колегіум Єзуїтів», олія, 9х13,5 (40х60 см.). Передав Новицький у 1919 році. [Не збереглась].
53. Картина «Колегіум Нобіліум» в дужках «Капуцинський монастир»? , олія, 9х13,5 (40х60 см.). Передав Новицький у 1919 році. [Не збереглась].
54. Портрет Гальшки Острозької, рисунок вугіллям, виконаний студентом А. Тучемським із картини Я. Матейка у 1917 році. 5х6,5 (22х28,5 см.). [Не зберігся, зараз в експозиції музею виставлена копія виконана Л.І. Спаською в техніці пастелі].
55. Стіл в стилі Людовіка XVI (ампірний) [так в тексті. – М.Б.] зелений з золотим орнаментом. Походить з Новомалина, переданий більшовиками у 1920 році. [Не зберігся].
56. Стіл з восьмигранною кам'яною стільницею часів Катерини II. Передав Тучемський 1916 р. [Не зберігся].
57. Маленька горіхова шафа. Передав Тучемський 1916 р. [Не збереглась].
58. Стіл великий, розкладний на шести ногах, виготовлений із вільхи. Подарований в 1914 році маршалом Борисовим. [Не зберігся, є лише фотографія стола в інтер'єрі замку].
59. Кафедра дубова не полірована на підвищенні. Матеріал на виготовлення подарував імператор Микола II в 1914 році. Розмір 1,5х1 аршин. (107х71 см.) [Аршин – одиниця довжини дорівнює 71,12 см]. Кафедра від початку знаходилась в Острозькій гімназії, а на сьогодні слугує підставкою під ікону Благовіщення XV ст. Тут і далі вказується, що матеріал (дуб) на кафедру та стінні шафи надав цар Микола II, а матеріал на двері – «удел».
60. Два стільця в стилі «королеви Єлизавети» з твердим сидінням. Поступили в музей у 1915 році. [Є в експозиції].
61. 12 стільців із плетеними спинками. Купленні М. Тучемським в 1916 р. [Є в експозиції].
65. Крісло фотель з білою оббивкою. Із советських складів. 1920 р. [Знаходиться в фондах].
74. Таріль велика з червоним краями на якій написана сцена зустрічі короля Яна III. Корецька мануфактура. Поступила із советських складів у 1920 році.
79. Богиня Атена, (Мінерва?) скульптура Карло Альба-чіні. Привезена з Новомалина від Довгела після розгрому палацу більшовиками в 1920 р. Голова і руки відбиті, на голові побитий шолом. (КН1371).
81. «Римлянин», «резьба древня, фаянс» напис на скульптурі «domicapus». Привезено з Новомалина, або з Межирицького монастиря. 1920 р.
82. Святий, різьблення, дерево. З книгою і без руки. Висота 2,5 аршина. 1920 р. Новомалин.
83. Святий в римському одязі. Різьблення, дерево. Висота 2,5 аршина. 1920 р. Новомалин.
90. Ростова фігура хлопця. Передана із «советських» складів в 1920 році. [«Невідомий ранньохристиянський мученик»] (КН 4735).
84. Таріль фаянсова, паризька фабрика із намальованою Венерою. Належала Борисову, передав Новицький в 1920 році із «советських» складів.
93. Чотири залізні лави, викопані на Замковій горі. 17 ст. [Не збереглися].
95. Скульптурна композиція «Мудрість» (Сова на книгах), походить із палацу графа Тишкевича із Плужного. (КН 4780). (Про скульптурну композицію див. вище). Сказано, що зіпсували скульптуру селяни, а в музей передав студент Андреев в 1918 році. [Автор – французький скульптор Георг Тругард (Georges Trugard). Народився в Руані, 28 вересня, 1848 року.

Рис. 24. П'ятисвічник. Автор Л.Фріделянт. Латунь, лиття. 1575 р.

Рис. 25. Портрет дівчини на тлі підсвічника. Автор М. Врубель. Полотно, олія. Поч. XX ст.

Рис.26. Ікона Преподобного кн. Федора Острозького. Автор невідомий. Металева жерсть, олія. XIX ст.

У 1883 році працював над оформленням фасаду готелю Judic в Парижі. Помер 1904 р. Пам'ятник на могилі скульптора увінчаний бронзовим бюстом роботи скульптора Ardignac]. (рис. 23)

101. Кам'яне різьблення із порталів Богоявленського собору, викопане на замковому подвір'ї в 1914 році. [Можливо що скульптура Лежачий лев XVI ст. (КН 19872) та барельєф Дракон XIV ст. (пісковик) теж знайдене на території острозького замку, хоч вважається що привезено їх з Новомалина].
102. Бюст римського царя (Олександр Македонський) Походить із Новомалина 1920 р. [На сьогодні невірною атрибується Томашу-Оскар Сосновському, підпис на погрудді відсутній. Припущення будується тільки на тому що скульптура привезена з Новомалина⁵⁴].
108. Корінь-фігура. Скульптура вирізана з кореня ялівця. Передав Й. Новицький в 1920 р.

*Опис давньосховища
«Братства ім. кн. Острозьких».
КН 26984, друга частина*

1. Острозька Біблія 1581 року, подарована землевласником з Гощі А. Д. Золотницьким⁵⁵ у 1891 році.
2. Латунні п'ятисвічники, передані Волинським давньосховищем 1907 році⁵⁶. На сьогодні в колекції ОДІКЗ знаходиться лише один з номером (КН 1368). (рис. 24, 25)
3. Ікона Преподобного кн. Федора Острозького, була подарована Києво-Печерською лаврою у 1907 році. Написана на міді⁵⁷. (КН 5257). (рис. 26)
4. Печатка міста Острога 1700 року. (рис. 27)
31. Старий портрет когось із князів Острозьких(?), олія, походить із Межиріччя, в давньосховище потрапив у 1910 році. Розмір 1,5х1 аршина. (1 аршин = 71.12 см). Тобто розмір портрета приблизно 70 х 100 см.

Атрибувати який саме портрет малося на увазі складно. Можна припустити що мається на увазі «Портрет невідомого в червоній шубі» (КН 1375), але тут не співпадає дата і частково розміри. Розміри, вірогідно, писалися досить довільно. В одному випадку, про що вже зазначалось вище, «личность в красной одежде, масляными красками» розміри – 80х90 см., в портреті «когось із Острозьких» – 70х100 см. Можна припустити що портрет могли перетягувати на новий підрамник і тому змінилися пропорції полотна. З датою питання складніше!

Якщо проаналізувати інвентарі Межиріцького монастиря то можемо відмітити що, в Межиріцькому монастирі станом на 1862 рік знаходилося в трапезній 4 портрети, серед них, засновника монастиря князя Януша Острозького, портрети двох Пап Римських, і один генерала Францисканського ордену. В келії настоятеля було 6 портретів і ще два в коридорі. Два великих портрети Януша Острозького і його дружини знаходилися в самому костелі. Тобто, разом в монастирі знаходилося 14 портретів⁵⁸. Із князів Острозьких (чоловіків) було лише два портрети Януша Острозького. Із літератури ми знаємо, що один портрет був забраний Степаном Голубевим до Києва ще у 1887 році.⁵⁹ Інший портрет написаний острозьким художником Василем Бжозовським у 1857 році⁶⁰ залишився в церкві і його замальовали монахи після передачі монастиря в православне підпорядкування. На ньому «по верху» була написана ікона св. кн. Федора Острозького⁶¹. (рис. 28)

Отож, залишається припустити що до давньосховища було передано «Портрет невідомого в червоній шубі», якого могли називали й одним із імовірних князів Острозьких].

Рис. 27. Печатка міста Острога.
Латунь, лиття. 1700 р.

Рис. 28. Портрет невідомого в
червоній шубі (Богдан Сусло).
Автор невідомий. Полотно, олія.
Поч. XVII ст.

Рис. 29. Портрет єпископа
Стефана Романовського.
Автор невідомий. Полотно, олія.
Поч. XIX ст.

42. Рукописний Ірмологіон із розвазької церкви, де є запис прокляття «хто цю книгу вкраде, той буде три роки свиней пасти».
49. Рукописний Ірмолой з Лючинської церкви, переданий до давньосховища у 1911 році. Покрайні записи «Лукаш Заславський вчив ірмолой у 1747 році за пана бакалавра Сидора Коростовського, зятя каплана, котрому за навчання письму дали золоті, котрий був на кондиції в місті Острозі. Перший рік при храмі Воскресеньському, а другий при церкві Параскеви і там зараз okazія з ним трапилася. Тримав (вчив) школяра злодій, а він був зроду здоровий, високий, чорновусий. Вигнали його з міста броварники киями, як злодія, що обікрав жида в Острозі». Внизу напис: «взято (його) до замку на Успіння Пресвятої Богородиці року 1745 в місті Острозі».
55. Старий годинник 1820 року, в великому дерев'яному корпусі, висотою в один сажень. Подарований священником Червінським із с. Головель в 1911 році. [Сажень дорівнював 2,16 метри].
57. Рукописні, не видані замітки ігумена Почаївської лаври Антонія (1854–1874–1876 роки). Передав Тучемський в 1911 році.
58. Портрет олійний єпископа Житомиро-Волинського Стефана, який проживав в Острозі з 1813 по 1821-й роки, до часу, коли згорів Преображенський монастир і єпархіальне управління було переведено в Анопіль, в будинок спеціально куплений під єпархіальне управління князем Яблоновським. Портрет подарувала дружина священника с. Чолгузова Степанида Іванівна Капустинська, уроджена Сольська. Її батько Іван Йосипович Сольський вчився в Анополі і був рукоположений єпископом Стефаном Острозьким (Романовським). (рис. 29)
64. Невеликий портрет кн. В.–К. Острозького (в описі К.І.О.), виготовлений «знатоком древностей» бароном Миколою Аполлоновичем Тіпольтом. [В поясненні до портрета сказано, що він являє собою «снимок» з медалі, що знаходиться в Ермітажі. Подарував «портрет» братству В.В. Шульгін в 1912 році. Мабуть, цей портрет все ж таки гіпсова копія з аверсу ермітажної медалі В.–К. Острозького. В поясненнях автором записів вказано, що на зворотній стороні медалі є зображення герба князя, але в братському давньосховищі оригіналу медалі немає].
65. Портрет князя К.І. Острозького, літографія із польського видання. Подарував В.В. Шульгін.
66. Металева позолочена медаль В.–К. Острозького [в записях К.І.О.], копія із ермітажної медалі. Подарована Тіпольтом в 1913 році. [Тобто, якісна металева копія в музеї була і її, мабуть, вкрали польські солдати, які пограбували музей у 1920 році].
67. Скульптурне зображення В.К. Острозького, за основу взяте зображення із Ермітажної медалі. Подарована Тіпольтом в 1913 році.
68. Рельєфний портрет Юрія Львовича короля Галицько-Волинського, портрет виготовлено із рисунка печатки короля Юрія. Подарована Тіпольтом в 1913 році.
69. Рельєфний портрет Івана III короля польського, виготовлено із металевої плакетки. Подарована Тіпольтом в 1913 році.
70. Рельєфний портрет Івана III короля польського, виготовлено із кістяної плакетки. Подарована Тіпольтом в 1913 році.
71. Рельєфний портрет Августа II короля польського, виготовлено із мідної плакетки. Подарована Тіпольтом в 1913 році.
- 72–73 Такі ж рельєфні портрети королів Сигізмунда та Владислава. Подаровано Тіпольтом.

74. Гравійовані портрети, серед яких і портрет Костянтина Острозького? Подаровано Тіпольтом.
75. Мортира часів князів Острозьких, куплена чехом Миколою Федоровичем Рейхом в Заславі, на чавунно ливарному заводі, і подарована до давньосховища в 1914 році.
76. Гармата часів князів Острозьких, куплена М. Ф. Рейхом в Острозі на «толкучке» в 1914 р.

Крім зазначених вище живописних і декоративно-ужиткових творів із «старих фондів» довоєнного часу походять і інші картини, які традиційно вважаються привезеними із Новомалинського замку. Із переліку давньосховища, який писався до 1920 року стає зрозуміло, що ці речі могли потрапити до музею лише з 1939 року, після підпорядкування Острога Радянському союзу. Але є вірогідність того, що ці предмети збирались і з інших маєтків поблизу Острога.

Картини «Видіння святого Ієроніма» австрійського художника Іоганна Лісса (КН 1363), «ЛОТ з доньками» (КН 1377), «Сусанна і старці» (КН 1378), «Едуард четвертий прощається з дітьми» (КН 1379) вважається що були привезені з Новомалина, але підтвердження цієї інформації в документах немає. Можливо картини потрапили в музей числі тих 10 «ікон» на полотні які Й. Новицький продав в музей у 1940 році. До числа цих картин можливо віднести й «Ніч над Середземним морем» авт. Гестапій Бат (КН1372), та диптих французького художника-барбізонця Сабрі «Коні на паші» (КН 6619), та «Коні перед бурею» (КН 6618)

Погруддя Лікурга (мармур) (КН 1370) – можливо, походить із Новомалина, атрибутується Карлу Альбачіні? і лише тому що на тильній стороні погруддя витесано велику літеру «А» та маленьку «т». На противагу погруддя Лікурга, скульптура «Мінерва» що походить з Новомалина підписана «Альбачіні».

Ікона «Благовіщення» венеціанської школи XV ст. (КН1364) походить із старих фондів, але звідки потрапила в музей невідомо.

Із проведеного дослідження стає зрозумілим, що до формування збірки острозького музею самим активним чином долучилися «Братство ім. кн. Острозьких», та «Кирило-Мефодієвське братство». Художники, які зробили і свій внесок до комплектування фондів, були Яків Сваричевський, Лев Пігулевський, Флор Гудов, А. Тучемський, Владислав Жолтовський, Василь Авер'янов. Найактивніше поповнювали фонди давньосховища батько та син Тучемські, барон Тіпольт, ну і звичайно найбільше доклав зусиль багатолітній директор музею Йосип Владиславович Новицький.

Потрібно відмітити що і до наших днів експонати які розміщені в експозиціях музеїв Державного історико-культурного заповідника м. Острога, в основному, є предметами зібрані вже названими ентузіастами, ще до Другої світової війни. Без їхньої кропіткої, а в деяких випадках і небезпечної, праці по збиранню і збереженню цих унікальних речей, ми точно не змогли б досягти того рівня і статусу який має музей на сьогодні.

Джерела та література:

1. Луц В. Опис Троїцького монастиря у Межирічі Острозькому 1862 року // Пам'ятки сакрального мистецтва Волині: матеріали VIII міжнар. наук. конф. Луцьк, 13–14 груд. 2001 р.: наук. зб. – Луцьк: Надстир'я, 2001. – Вип. 8. – С. 122–134.
2. Булига О. Городоцький музей Федора Штейнгеля як плід колективної праці / Наукові записки РОКМ. Вип. VI. – Рівне. 2010. – С. 9.
3. Чаша була передана в острозький костел із Межиріцького пофранцисканського монастиря. «Серебренна чаша снаружи и внутри вызолоченная с 3-мя серебряными ризами, на постаменте имя Иисуса Христа; Богородицы и герб основателя храма. [Держархів Рівненської області, Ф. 654, оп. 1, спр. 50, арк. 1–14. Рукопис. Оригінал.] Ні сама чаша, ні фото з неї до нашого часу не збереглась.
4. КН 26984 [Опис давньосховища Братства імені кн. Острозьких].
5. Ще наприкінці XIX ст. в Дерманському монастирі зберігалася медаль 1516 р. із зображенням К. І. Острозького, вмонтована в дерев'яний хрест (Бендюк М. Предмети декоративно-ужиткового та образотворчого мистецтва, що пов'язані з особою князя К. І. Острозького // Наукові записки. Історичні науки. 36. наук. праць. Вип. 18. – Острог, 2011. – С. 125–140; Луц В. З листування Ореста Фотинського / В. Луц // Пам'ятки сакрального мистецтва Волині на межі тисячоліть: Питання дослідження, збереження та реставрації: наук. зб.: матеріали VI Міжнародної наукової конференції по волинському іконопису. – Луцьк: Надстир'я, 1999. – С. 8–12.)
6. Баладиженко К. Иллюстрированная история Галичины в кратких очерках-характеристиках. – Петербург, 1915. – С. 103.
7. Бендюк М. Портрети князя Костянтина Івановича Острозького: спроба атрибуції // Острозька давнина. Наук. зб. – Остріг: Вид-во НУ «Острозька академія», 2014. – Вип. 3. – ст. 21–35.
8. Бондарчук Я. Йосип Новицький // Острозькі про-світники XVI–XX ст. – Острог, 2000. – С. 193–202
9. Фонди ОДІКЗ КН 3831
10. ОДІКЗ КН – 3832
11. Доповідна записка Й. В. Новицького у відділ міського господарства при Острозькому ревкомі 12. VII. 1920 р. // Фонди ОДІКЗ. КН. – 2372
12. Заява Й. В. Новицького в Острозький ревком від 6. VII. 1920 р. // Фонди ОДІКЗ. КН. – 3835

13. Подяка «Комітету з охорони пам'яток» Новомалинському ревкому за передані в музей старовинні речі. // Фонди ОДКІЗ КН. – 3641. Мабуть, ці гармати були в числі тих п'яти гармат, що були передані до Рівненського музею за наказом облвиконкому від 23.11.1940 р. Тоді ж до Рівненського музею забрали й документи написані на пергаменті, статую Афіни та інші експонати які походять із Новомалинського замку із колекції Довгел. Експонати були забрані із Острозького музею насильно і без погодження з працівниками музею. З цього приводу є доповідна записка Й. Новицького адресована до Києва в Народний комісаріат освіти, відділ музеїв // ОДІКЗ КН – 24720
14. В Книзі надходжень вказано що скульптурна композиція «Мудрість перемагає смерть» авт. Тругарта походить із маєтку села Плужне і потрапила в музей спотворена селянами під час пограбування палацу. Французький скульптор Георг Тругард (Georges Trugard) (1848–1904) народився в Руані, 28 вересня, 1848 року. У 1883 р. працював над оформленням фасаду готелю Judic в Парижі. Пам'ятник на могилі скульптора увінчаний бронзовим бюстом роботи скульптора Ардігнаса (Ardignac).
15. Манько М. Дев'ятсотлітній Острог. – Острог, 2000. – 35 с.
16. Манько М. Духовна скарбниця краю // Життя і слово. – Острог. – 1995. – 17 травня. С. 4.
17. Завадська О. Напрямки краєзнавчої діяльності на Острозщині в 1918–1939 рр. // Історія музейництва, пам'яток охоронної справи, краєзнавства і туризму в м.Острозі і на Волині. Наук. зб. Вип. 1. – Острог. 2006.
18. Бондарчук Я. Новицький Й. В. // Матеріали VII – IX наук.-краєзн. конф. «Остріг на порозі 900-річчя» 1996–1998 роки. – Остріг, 2000. – С. 23–30
19. Трунний портрет Вільгельма Яна Ротаріуша. Невідомий місцевий майстер поч. XVIII ст. КН 1376 Мідна бляха, олія 52х46. Портрет знятий з його труни. Напис: «Wilhelm Jan Herbu Gryf Rotharyusz Polkownik i Podkomony Wendenski». Портрет писався для похоронного обряду Яна Вільгельма Ротаріуша, полковника венденського, учасника битви під Віднем 1683 року. На початку XVIII ст. він служив управителем маєтку Теофілії Любомирської на Острозщині. 22 червня 1708 р. склав інвентар «Осідлості частини м. Острога», яка належала Т. Любомирській (опублікований Й. Новицьким). Osadlosz miasta Ostroga a.d. 1708. Wydal Josef Nowicki, «Rocznik Wolynski» t. VII Rowne, 1938 p. S. 181–226). Помер у 1708 р. Портрет написаний на мідній шестикутній дошці, поля якої прикрашені викарбуваним рослинним орнаментом, а середню частину займає поясне зображення Яна Вільгельма в латах та червоному плащі. Виразні риси обличчя передані з максимальною схожістю, без ідеалізації. В композицію портрета включені атрибути, які підкреслюють шляхетське походження Ротаріуша: Знамена, списи, алебарди, гармати, ядра, шаблі і гербовий картуш із зображенням грифа.
20. Fitzke J. Muzeum ks. Ostrogskich Pol. Tow. Krajoznawczego w Ostrogu i uwagi na temat polityki muzealnej na Wołyniu // Ziemia Wołyńska. – 1933. – № 4. – С. 56.
21. Бондарчук Я. Збірка іконопису Острозького історико-культурного заповідника // Історія музейної та пам'яток-охоронної справи в Острозі і на Волині. Державний історико-культурний заповідник м. Острога. Наук. зб. Вип. 1. – Острог, 2006. – С. 51–67.
22. Бондарчук Я. Збірка іконопису Острозького історико-культурного заповідника // Історія музейної та пам'яток-охоронної справи в Острозі і на Волині. Державний історико-культурний заповідник м. Острога. Наук. зб. Вип. 1. – Острог, 2006. – С. 51–67.
23. Фонди ОДІКЗ, КН – 4751.
24. Братство засновується на базі монастиря капуцинів, нині НУ «Острозька академія»
25. Припускають, що саме цей портрет Василя-Костянтина Острозького (108,5х56,5; овал, дерево, олія) нині знаходиться в збірці Житомирського краєзнавчого музею. Якщо це так, тоді він також не був оригіналом, оскільки датується кінцем XVII ст. і може бути лише копією [Белікова Г. Портрет К. К. Острозького // Український портрет XVI–XVIII століть / Упор. Г. Белікова, Л. Членова – К., 2006. – № 96. – С. 137]. Є також інформація, що портрет князя з колекції Сосновських наприкінці XIX ст. був переданий до Братської жіночої школи в Острозі. У 1883 р. копію (85х64) з новомалинського портрета на замовлення проф. КДА П. О. Терновського виконав художник Я. Ф. Сваричевський, у 1884 р. вона була передана до Церковно-археологічного музею при КДА (ЦДАУК. Ф.1396, спр. 19, арк. 65, спр. 30, арк. 24) і нині зберігається в Національному Києво-Печерському історико-культурному заповіднику (П-151).
26. Кितिцын П. А. К портрету князя Костянтина Острожского // Киевская старина. 1883. – Т. VII. – С. 227–228
27. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. T.V: Województwo Wołyńskie. – Wrocław, 1994.
28. Грушевський М. Ілюстрована Історія України. – К., 1913.
29. Станіслав Малаховський (24 серпня 1736, – 29 грудень 1809) – польський політичний діяч. Представник дворянського роду Малаховських герба «Наленч». Другий син канцлера великого коронного, графа Яна Малаховського (1698–1762), і Ізабелли Хумієцької. Був маршалом коронного трибуналу і за справедливості отримав найменування Арістїда польського; в 1788 році одноголосно був обраний маршалом сейму і прийняв гарячу участь в складанні конституції 3 травня. (На однойменній картині Яна Матейка зображений в центрі, з текстом конституції в руці). Бажаючи сприяти визнанню рівноправності нижчих класів, він в 1791 р. записався в число варшавських міщан і, вступивши в угоду зі своїми селянами, дав їм особисту свободу. Обдурений в своїх надіях, він склав свої посади і переїхав в свої маєтки на Волині та Галичині. Проживав в Острозі та с. Хорові. Побудував в Острозькому маєтку дві церкви в селах Хорів та Розваж. Дерев'яну церкву в Розважі прихожани розібрали та спалили в 2010 р., а в Хорові напис про фундатора на мурованій стіні храму заштукатурили. У грудні 1806 р. був викликаний Наполеоном до

- Варшави, де 14 січня 1807 р. призначений головою Правлячого Ради (тимчасового уряду Варшавського герцогства). У жовтні 1807 р. король Фрідріх Август I призначив Станіслава Малаховського – головою Ради Міністрів герцогства Варшавського. Після утворення Великого герцогства Варшавського був головою сенату. Був двічі одружений. Його першою дружиною стала Урсула Гуттен-Чапська, дочка старости книшинського Томаша Гуттен-Чапського (1711–1784), вдруге одружився з її рідною сестрою Констанцією Гуттен-Чапською. Від обох шлюбів дітей не мав. 1753 р. на підставі Кульбушівської трансакції Остріг перейшов у власність родини Малаховських. До цього він належав Яблоновським, пізніше – генералу Танеєву, аж поки не перейшов до удільного відомства. Імовірно, що портрет Станіслава Малаховського який знаходиться в колекції ОДІКЗ походить із Новомалина.
30. Aftanazy R. *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*. T.V: Województwo Wołyńskie. - Wrocław, 1994.
 31. Бендюк М. Графиня Антоніна Блудова та Остріг – Остріг: Вид-во НУ «Острозька академія», 2013. – 162 с.
 32. Цей портрет реставрувався В. Лучинським у 1931 р., про що вказується в книзі надходжень. Портрет був прорваний по горизонталі, як раз на рівні очей Василя – Костянтина Острозького. Складається враження, що полотно було розрубано навмисно і, можливо, шаблею. Вірогідно, це сталося під час пограбування і дебошу, який вчинили в замку польські вояки. Під час реставрації В. Лучинський не став знімати полотно із підрамника, а просто наклеїв латку на шов який розійшовся на живописному полотні, тому обличчя князя виявилось видовженим (обличчя Василя-Костянтина стало довше майже на сантиметр).
 33. Лист І. Сваричевського до Адама Мелешка-Мелишкевича від 29 травня 1879 року з Острога // Інститут рукопису НБ ім. Вернадського. Ф. 99 (житомирська учнівська корпорація.) Спр. 244.
 34. За надану інформацію дякую Ігорю Тесленку.
 35. Стельмашук Г. Вбрання заможних волинян XIV – XVI ст. // *Минуле і сучасне Волині й Полісся: народне мистецтво і духовність*. Вип. 15. – Луцьк, 2005. – С. 120–123.; Стельмашук Г. Одяг // *Історія української культури в 5-ти т. Т. 2.* – К.: Наукова думка, 2004. – С. 123–141.; Ніколаєва Т. *Історія українського костюма.* – К.: Либідь, 1996. – 176 с.; Хорунжа Г. *Портрети князівського роду Острозьких, як джерело вивчення українського строю друг. пол. XVI – перш. пол. XVII // Драганівські читання VIII.* - Дрогобич, 2013. - С. 78–100.
 36. Вихованець Т. Параскево-П'ятницька церква в Острозі // *Кобудь, Костянтинів, Старокостянтинів: історія, археологія, культура, архітектура*. Наук. зб. «Велика Волинь», т. 34. - Старокостянтинів, 2006.
 37. Бендюк М. Графиня Антоніна Блудова та Остріг / М. Бендюк, – Остріг: Вид-во НУ «Острозька академія», 2013. – 162 с.
 38. ОДІКЗ НДФ 5851
 39. Бондарчук Я. Сім'я Жолтовських // *Острозькі про-світники XVI–XX ст.* - Острог, 2000. – С. 285–290.
 40. ОДІКЗ НДФ 5851
 41. Острожское св. Кирило-Мефодиевское православное церковное братство. Очерк его возникновения и деятельности. Материалы к истории Братства. 1864–1910 г.г. / Сост. Н. П. Быков. - С.-Петербург, 1910. (ст. 243) (кн. 7237) с.230
 42. Бондарчук Я. Острозький художник Василь Костянтинович Авер'янов // *Острозький краєзнавчий збірник*. Вип. 7. - Острог, 2014. - С. 40–44.
 43. ОДІКЗ НДФ 5851
 44. Микола Аполлонович Тіпольт (1864–1948) – барон, генеалог, геральдист, помічник завідувача Власни-ми Його Імператорської Величності бібліотеками 1903–1905. Генерал-майор флоту. Жив в еміграції, помер в Парагваї.
 45. Купчинська Л. Творчість Теофіла Копистинського у контексті розвитку образотворчого мистецтва західноукраїнських земель другої половини XIX – початку XX століть. - Львів – Філадельфія, 2009.
 46. Кितिцын П. А. К портрету князя Костянтина Острожского // *Киевская старина.* - 1883. – Т.VII. – С. 227–228.
 47. Купчинська Л. Творчість Теофіла Копистинського у контексті розвитку образотворчого мистецтва західноукраїнських земель другої половини XIX – початку XX століть. – Львів – Філадельфія, 2009. – С. 116
 48. Купчинська Л. Творчість Теофіла Копистинського у контексті розвитку образотворчого мистецтва західноукраїнських земель другої половини XIX – початку XX століть. – Львів – Філадельфія, 2009. – С. 83
 49. Бендюк М. Теофіл Копистинський – маляр портретів князів Острозьких // *Острозький краєзнавчий збір-ник*. Вип. 7. - Острог, 2014. - С. 33–36.
 50. *Український портрет XVI – XVIII ст. Каталог-альбом*. Вид. 2. - К., 2006. - С. 121.
 51. Кардашевич Станіслав (Kardaszewicz Stanisław) (8.05.1826, м. Білгородка – † 6.10.1887, м. Острог) Дослідник історії м. Острога. Походив із волинської шляхти. У 1844 р. вступив на службу в повітовий суд в Острозі секретарем. Перебував на цій посаді до 1869 р. Був секретарем останнього маршалка Острозького повіту Ксаверія Йотки.
 52. Бендюк М. *Історія та легенди давнього Острога*. Острог, 2012. – 196 с.; Бендюк М. *Коментарі до острозьких легенд: Острозький краєзн. зб.* – Острог, 2010. – Вип. 4. – С. 253. (В коментарях вказується на можливе походження «Портрету невідомого в червоній шубі» з Межирича, і вказується, що портретованим міг бути Богдан Сусло – слуга князя Острозького).
 53. Бендюк М. Портрет невідомої в костюмі Клеопатри (Моджеєвська Гелена) // *Острозький краєзнавчий збірник*. Вип. 5. - Острог, 2012. - С. 363–365.
 54. Бендюк М. Томаш – Оскар Сосновський (1812–1886). (буклет). - Острог, 2012. - 20 с.
 55. У колекції поміщика з м. Гощі А. Д. Злотницького ще в кінці XIX ст. зберігалися два крісла князів Острозьких. Також до нього потрапила «челюсть із склепа кн. Острожских», «остатки одежды из гробницы кн. Острожских», «два куса белого мрамора из гробницы Острожских». Всі ці речі поміщик передав

потім до новоствореного Волинського єпархіального музею у 1893 році.

56. В Острозі зберігалося два латунних п'ятисвічника виконаних гданським майстром Лукою Фріделянтом, на замовлення князя Василя-Костянтина Острозького у 1575 році. Вони майже однакові, на сьогодні один із них зберігається в Острозькому державному історико-культурному заповіднику, інший в Дубнівському державному історико-культурному заповіднику. Де саме відліто підсвічники в Україні чи за кордоном нині важко встановити, але яскраво виражений струмінь народного, українського мистецтва може свідчити про виконання робіт саме на території князівства Острозького. За формою підсвічники нагадують розлоге дерево, яке міцно стоїть на трьох левах. В традиціях князів Острозьких використання левів як основи прослідковується і в інших творах монументального та декоративно-ужиткового мистецтва. Надгробок (1579 р.) Костянтина Івановича Острозького в Успенській церкві Києво-Печерської лаври (автор Чешек?), надгробок (1620 р.) Януша Острозького в Тарнові (автор Я. Пфістер), а також великий напрестольний хрест початку XVII ст. із колекції Острозького музею опираються на трьох левів. П'ятисвічники походять із Миколаївської церкви міста Дубна. Певний період підсвічники перебували у А. В. Прахова в Москві і завдяки зусиллям інтелігенції Волині п'ятисвічники вдалося повернути.
- Під час того як підсвічники знаходились в Прахова, художник Михайло Врубель написав портрет дівчини на тлі з княжим підсвічником. В 1911 році один із п'ятисвічників повернули до Дубна.
57. Бендюк М. Іконографія образу Святого Преподобного князя Федора Острозького // Волинська ікона: дослідження та реставрація. Наук. зб. / Матеріали XIX Міжнародної наукової конференції. – Луцьк, 2012. Вип. 19. – С. 132–138.
58. Луц В. Опис Троїцького монастиря у Межирічі Острозькому 1862 року // Пам'ятки сакрального мистецтва Волині: матеріали VIII міжнар. наук. конф. Луцьк, 13–14 груд. 2001 р.: наук. зб. – Луцьк: Надстир'я, 2001. – Вип. 8. – С. 122–134.
59. Голубев С. Археологические заметки о памятниках старины, находящихся в некоторых местностях Волынской епархии // Труды КДА – 1876. Кн. 3. С. 615–631; кн. 4. – С. 224.
60. Юрченко С. Реставрація францисканського монастиря у Межирічі Острозькому після пожежі 1854 року // Острозький краєзнавчий збірник. Вип. 6. – Острог, 2013. – С. 370.
61. Луц В. Опис Троїцького монастиря у Межирічі Острозькому 1862 року // Пам'ятки сакрального мистецтва Волині: матеріали VIII міжнар. наук. конф. Луцьк, 13–14 груд. 2001 р.: наук. зб. – Луцьк: Надстир'я, 2001. – Вип. 8. – С. 122–134.

Аліна Пашковська

ТВОРЧИСТЬ ОЛЕКСАНДРА ГУРІСТЮКА ТА КОЛЕКЦІЯ ЙОГО КАРТИН З ФОНДІВ РОКМ

Рис. 1. Олександр Петрович Гурістюк

Творчість Олександра Петровича Гурістюка є яскравим явищем в мистецькому житті Рівненщини. Художник прославився як талановитий портретист, автор ряду жанрових композицій, натюрмортів, пейзажів. (Рис. 1)

Народився Олександр Гурістюк 2 червня 1959 року в селі Ярошівка Талалаївського району, Чернігівської області, в сім'ї військового. Освіта середня. Олександр Петрович не пройшов тієї солідної підготовки, яка була за плечима його багатьох колег, членів спілки художників. Його художня освіта обмежується кількома роками художньої школи міста Рівне, і все, що митець досягнув в мистецтві – у великій мірі його особиста заслуга, надзвичайний талант і працездатність.

Даремне шукати якусь одну конкретну школу чи вчителя, яких би наслідував художник, хоча він не є байдужим до усього того, що бачив на виставках, в музеях та художніх галереях. Олександр Петрович чудово орієнтується в роботах німецьких експресіоністів, російських пейзажистів, уважно вивчав роботи митців світового рівня в 1978–1979 роках в музеях та галереях Санкт-Петербурга. Всі ці наглядні приклади відчуються в творах митця, але лише, як певні знання, які дозволяють йому йти своїм власним шляхом.

У 1980 роках художник пише роботи, в яких розкриває недоліки політичної системи, яка пригнічувала людину того часу, і постає проти цієї системи, викриваючи її дійсність у своїх картинах: «Члени рівненської партії», «Глава сімейства», «Бенкет», «Новорічний годинник», «Ніч».

З 1989 року Гурістюк О. П. працював у художніх майстернях при Рівненській організації Національної Спілки художників України. З цього періоду він пише не лише етюди, але й картини, які перебувають за межею початкового становлення художника. Цей етап творчої діяльності митця досить плідний, загалом було написано 148 художніх робіт.

Шляхом спроб та експериментів художник вивів власну формулу творчості, яку він вбачає в поєднанні душі й кольору. Кожна з картин художника забарвлена його особливим світосприйняттям та баченням, які відображаються у підкресленій незавершеності деталей, яскравих кольорах, фактурній поверхні. Всі роботи Гурістюка наділені тією привабливою силою правди, яка примушує звертатися до них знову і знову.

Наприкінці 1990-х років художник надає перевагу фольклорній та релігійній тематикам, які і сьогодні присутні в його творчості. Митець захоплений різними художніми творчими задачами і створює картини не традиційні за жанром, а проникнуті духом пошуків, підкреслені його яскравою індивідуальністю.

У творчості художника можна виділити такі серії картин: «Полісся», «Небилиці», «Портрети провінції», «Жіночий портрет», «Христос».

Серія «Полісся» – картини («Дядя з Полісся» (2001 р.), «Поїздок» (2005 р.), «Дід бабу цілує» (1999 р.), «Свято картоплі» (2004 р.) – це художні роботи просякнуті дивовижною співмірністю, гармонійністю поєднання середовища, природи, реалій побуту й духовного стану людини. Одяг, підкреслена своєрідність типу поліського селянина, все це служить досягненню ритмічної і композиційної єдності, формуючи поетичний стрій картини. Правда життя сільської людини поєднана з живописною красою природи, емоційною та декоративною виразністю образу. Художник по-своєму розкрив характер регіональної своєрідності українських поліщуків. Гротескність їх образів криється в особливому типажі, соціальному та фізіологічному, який персоніфікує певну людську якість: грубість, щирість тощо.

Основне колористичне рішення в картинах циклу «Полісся» є не стільки об'єднуючим фактором, а швидше засобом виділення найбільш значимих образів й деталей. Від загального враження глядач переходить до окремих елементів, деталей, про-

читує сюжет, переходить від головних образів до другорядних.

Роботи на релігійну тематику пронизані неймовірною теплотою та любов'ю. Образи Христа і Богородиці неймовірно рідні й близькі кожній людині, вони тісно переплетені з міфопоетикою рідного краю. Картини є надзвичайно глибокими і, водночас простими для сприйняття. Виконані у стилі наїв релігійні твори художника є надзвичайно сентиментальними.

Олександр Петрович Гурістюк є автором багатьох жіночих портретів. До цього жанру художник звертається протягом усього періоду своєї творчої діяльності і продовжує працювати у ньому й надалі. Починаючи роботу над портретом художник робить попередній ескіз олійними фарбами (чорною чи коричневою). Перш за все він починає писати обличчя, завершивши лице – переходить до фігури. В останню чергу розробляється фон. Неочікуваність освітлення, підкреслені контрасти, особлива ефектність, усе нарочите приваблює художника.

Митець вміє показати стан жінки, її сутність. Через усі деталі передається майстерність психолога – вміння перетворити жест у видимий, зримий прояв характеру, за допомогою кольору виявити почуття, живописною енергією підкреслити темперамент.

В період за 2013–2016 роки Гурістюк написав понад 200 художніх робіт, серед яких переважну кількість становлять натюрморти, пейзажі й портрети.

Особливою глибиною змісту, серйозністю та щирістю почуттів, ліричною задушевністю, неповторністю національної своєрідності відрізняються пейзажі рідного краю.

Натюрморти, виконані у реалістичній манері розкривають своєрідність глиньської сільської краси, наприклад натюрморт, на якому зображена соковита цибуля, незвичної форми картопля, картини з польовими квітами.

Особливо активно художник втілює на своїх полотнах міський пейзаж, зокрема краєвиди Рівного та його околиць. Найкращі роботи цієї серії були опубліковані в мистецькому альбомі «Рівне в мистецтві художників XVIII – XXI ст. Живопис. Графіка» (2005 рік).

Роботи циклу «Міський пейзаж» були представлені на художній виставці в Рівненському обласному краєзнавчому музеї в 2015 році. Виставка викликала великий інтерес у відвідувачів. На презентації були присутні мистецтвознавці, художники, шанувальники творчості Олександра Петровича Гурістюка. Глядачі з захопленням «подорожували» по куточках рідного міста і насолоджувались його краєвидами, які представлені на картинах художника. 70 робіт, що експонувалися, представляють старі будинки Рівного, які ще збереглися. Ці споруди написані з такою любов'ю і ностальгією, вони створюють образ невеликого провінційного містечка яким було Рівне в першій

Рис. 2. О. Гурістюк. Ліон.
Полотно, олія, 2015 р.

половині XX століття і за образом якого сумує художник. Бурхливе містобудування кінця 50-х – 70-х років почало змінювати цей образ, нові будівлі почали витісняти стару забудову, стискати звичні, милі оку будиночки сучасними творіннями молодих архітекторів. Це об'єктивний процес, адже місто й люди розвиваються і живуть в сучасних умовах, які повинні відповідати вимогам нового часу. Але ці старі будиночки є нашою історією, а художник зобразив їх з такою щирістю і теплотою, що ми відчуваємо їх душу, ніби це справді їх портрети.

Після відкриття виставки Олександр Гурістюк подарував двадцять картин Рівненському краєзнавчому музею, значно поповнивши його колекцію.

В пам'яті залишається загальне сприйняття цих картин, своєрідний емоційний й колористичний стрій. Митець не прагне романтизувати, прикрасити те, що дає йому натура. Художніми засобами він створює видимий образ, який відповідає складу його душі та світосприйняттю.

Небо часто задає тон зображенню. Форма, освітлення та ритм хмар впливають на сприйняття то високого, бездонного неба в світлий день («Паспортний стіл», «Школа № 10», «Дизель», «На Дубенській», «Будинок на Петлюри», «Вулиця Шопена, 12»), то дощової похмурості («Будинок біля аграрного коледжу», «Міст на Соборній»), спеки літнього дня («Ліон»), відчуженості сутінок, що наближаються («Пивзавод»), глибокої ночі («Бібліотека на Петлюри»).

На картинах зображені ознаки нашого часу – яскраві рекламні вивіски («Пивзавод», «Ліон», «Біля пивзаводу», «Будинок на Петлюри»), вишки високовольтних передач («Міст на Соборній»). В міських пейзажах художника присутнє живе хвилювання сучасника, відчувається час їх написання.

Розглянемо деякі з робіт художника. На картині «Ліон» зображено будинок, який знаходиться в центрі міста Рівне, по вул. Соборній. Будівля здається неймовірно вражаючою, з великою кількістю різнокольорової реклами на фасаді, на тлі жовтого гарячого неба з повним місяцем. Люди, автомобілі,

Рис. 3. О. Гурістюк. На Драгоманова
Полотно, олія, 2015 р.

Рис. 4. О. Гурістюк. Будинок на Петлюри.
Полотно, олія, 2015 р.

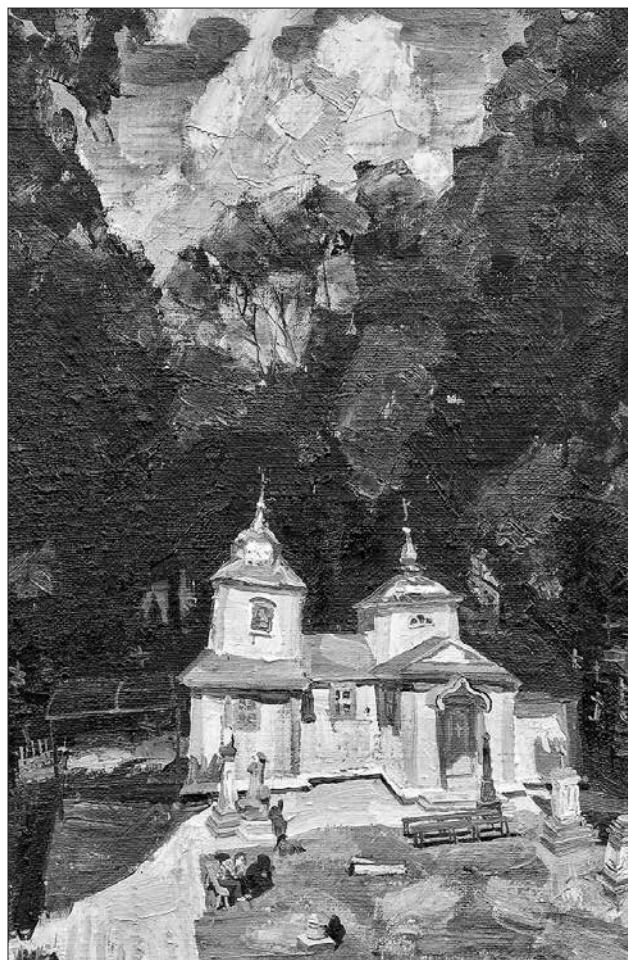

Рис. 5. О. Гурістюк. Церква на Грабнику.
Полотно, олія, 2015 р.

тварини, які метушаться перед будинком створюють враження галасу, руху. Картина відрізняється виразністю колірного рішення, яке підпорядковує собі всю композицію. (Рис. 2)

В живописній роботі «На Драгоманова» можна простежити дивовижну безпосередність художнього бачення дійсності митцем. Малюнок наївний та по дитячому несміливий, неузгодженість першого та другого планів очевидна. Але своєрідний колорит, вміння передати характер міської вулиці досить побіжними, скупими засобами свідчать про велику обдарованість й талант майстра (Рис. 3).

Однією з цікавих робіт цієї серії є «Будинок на Петлюри». Через відтворення контрастів освітлення ми спостерігаємо вираження емоційного змісту образу вулиці. На картині присутні фарби інтенсивного мажорного звучання. Соковиті тони зелені, різкі тіні підкреслюють особливий стан вулиці і надають їй життя. Простір на передньому плані картини навмисне залишається незамкненим, тому зароджується відчуття присутності тут самого глядача (Рис. 4).

Олександр Петрович Гурістюк є учасником багатьох обласних, Всеукраїнських художніх виставок. Зокрема, в Рівненському обласному краєзнавчому

музеї пройшло дві персональні виставки митця у 2008 році «Вона», на якій були представлені жіночі портрети та у 2015 році – «Портрети провінції» – на якій було представлено портрети будинків Рівного.

Персональні виставки художника проходили у Луцьку, Києві, Острозі, Прешові (Словаччина), Любліні, Рівному.

Олександр Петрович є учасником багатьох пленерів, які відбувались в містах: Рівне, Прешів, Кременець, Остріг. Роботи митця є надзвичайно цікавими, вийшло два календарі з репродукціями художника у 2012 та у 2016 роках.

Твори Гурістюка О. знаходяться у приватних колекціях України, Польщі, Франції, Німеччини, Португалії, Ізраїлю, Австрії, США, в Рівненському обласному краєзнавчому та в Острозькому музеях.

Художник активно займається творчою діяльністю, багато малює, проводить майстер-класи, бере участь у мистецьких перфомансах. Творчий доробок Олександра Гурістюка налічує більше тисячі картин. Твори митця порівняно легко пізнати за характерними мотивами, своєрідною колористикою, особливою манерою письма. І при цьому в кожній своїй роботі митець постає новою гранню свого таланту, виражає нову художню ідею.

Рис. 6. О. Гурістюк. Дізель.
Полотно, олія, 2015 р.

Каталог художніх робіт Гурістюка О. П. з фондів РОКМ

1. Вулиця Шопена, 12
2015 р., полотно/олія, 54 x 67 см,
подаровано автором в грудні 2015 р.
Кн 26178/1 / V мис 2254
2. Хата на вулиці Шевченка
2014 р., картон/олія, 26 x 34 см,
подаровано автором в грудні 2015 р.
Кн 26178/2 / V мис 2255
3. Пивзавод
2013-2015 рр., полотно/олія, 58 x 85 см,
подаровано автором в грудні 2015 р.
Кн 26178/3 / V мис 2256
4. Ліон
2015 р., полотно/олія, 77 x 111 см,
подаровано автором в грудні 2015 р.
Кн 26178/4 / V мис 2257
5. Біля пивзаводу
2014 р., полотно/олія, 44 x 64 см,
подаровано автором в грудні 2015 р.
Кн 26178/5 / V мис 2258
6. На Дубенській
2015 р., полотно/олія, 70 x 65 см,
подаровано автором в грудні 2015 р.
Кн 26178/6 / V мис 2259
7. Церква на Грабнику (Рис. 5)
2015 р., полотно/олія, 61 x 39 см,
подаровано автором в грудні 2015 р.
Кн 26178/7 / V мис 2260
8. Бібліотека на Петлюри
2014-2015 рр., полотно/олія, 36 x 61 см,
подаровано автором в грудні 2015 р.
Кн 26178/8 / V мис 2261
9. Міст на Соборній
2015 р., полотно/олія, 39,5 x 74,5 см,
подаровано автором в грудні 2015 р.
Кн 26178/9. / V мис 2262
10. Дізель (Рис. 6)
2015 р., полотно/олія, 34 x 136 см,
подаровано автором в грудні 2015 р.
Кн 26178/10 / V мис 2263
11. Школа № 10
2015 р., полотно/олія, 39,5 x 119 см,
подаровано автором в грудні 2015 р.
Кн 26178/11 / V мис 2264
12. Біля переїзду
2014 р., полотно/олія, 45 x 99 см,
подаровано автором в грудні 2015 р.
Кн 26178/12 / V мис 2265
13. Паспортний стіл
2015 р., полотно/олія, 42 x 58 см,
подаровано автором в грудні 2015 р.
Кн 26178/13 / V мис 2266
14. Будинок біля лялькової фабрики
2015 р., полотно/олія, 29 x 53 см,
подаровано автором в грудні 2015 р.
Кн 26178/14 / V мис 2267
15. На Драгоманова
2015 р., полотно/олія, 30 x 50 см,
подаровано автором в грудні 2015 р.
Кн 26178/15 / V мис 2268
16. Ощадбанк на Дубенській
2013-2014 рр., полотно/олія, 38 x 69 см,
подаровано автором в грудні 2015 р.
Кн 26178/16 / V мис 2269
17. Будинок біля Аграрного коледжу
2008-2015 рр., полотно/олія, 31 x 65 см,
подаровано автором в грудні 2015 р.
Кн 26178/17 / V мис 2270
18. Вулиця Пересопницька
2013-2015 рр., полотно/олія, 30 x 41 см,
подаровано автором в грудні 2015 р.
Кн 26178/18 / V мис 2271
19. Весняне віконечко
2015 р., картон/олія, 63 x 44 см,
подаровано автором в грудні 2015 р.
Кн 26178/19 / V мис 2272
20. Будинок на Петлюри
2015 р., полотно/олія, 53 x 64,5 см,
Кн 26178 / V мис 2253

Катерина Прокопенко

ВІДРЕСТАВРОВАНІ ГРАФІЧНІ ТВОРИ З КОЛЕКЦІЇ НІЕЗ «ПЕРЕЯСЛАВ»

Наукова реставрація посідає вагоме місце у сфері збереження багатовікового історико-культурного надбання і має за мету відродження пам'яток духовної спадщини народу в їх первісному вигляді з подальшим їх збереженням для прийдешніх поколінь.

Історія Національного науково-дослідного реставраційного центру України нараховує понад 60 років. Від часу створення в 1938 році в м. Києві Центральних науково-дослідних реставраційних майстерень установа переросла в національний заклад культури загальнодержавного значення з регіональними філіалами в містах Львів, Одеса, Харків.

За роки існування установи, завдяки натхненній праці реставраторів врятовано десятки тисяч унікальних пам'яток з музейної скарбниці України.

Гідна пошани місія людини унікальної професії – художник-реставратор. Життєве кредо та світогляд реставратора пов'язані з боротьбою проти знищення історичної та культурної спадщини, нестримним бажанням духовного зростання, потребою постійного контакту з перлинами національної та світової культури.

Професія реставратора вимагає від людини неабиякого почуття відповідальності, любові, відданості обраній справі. За кожним відреставрованим в ННДРЦУ твором стоїть частка душі реставратора, його талант, знання, вміння відчувати пам'ятку, бачити кінцеву мету її реставрації [2, с. 190].

Базуючись на сучасних досягненнях науки і новітніх технологіях, ННДРЦУ проводить дослідження й розробку методів реставрації рухомих пам'яток історії та культури. Наукове обладнання, що знаходиться в арсеналі Центру, дозволяє науковцям досліджувати структуру й властивості різних матеріалів, вивчати техніку старих майстрів, технології створення пам'яток, причини старіння та процеси руйнування творів мистецтва.

Художники-реставратори в тісному контакті з науковцями здійснюють комплексні обстеження експозицій, фондосховищ, музейних приміщень, надають практичні рекомендації щодо створення належних умов зберігання експонатів, допомогу в питаннях музейної кліматології та біологічного режиму музейних фондів.

Проблема збереження музейних колекцій належить до пріоритетних напрямків у діяльності всіх музеїв. Володіння численними багатствами зобов'язує Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав» особливо відповідально ставитись до їх збереження. З року в рік Заповідник планомірно відроджує свої унікальні зібран-

ня, впроваджуючи спеціальні комплексні заходи з питань збереження музейних пам'яток [3, с. 99].

Збірка мистецтва НІЕЗ «Переяслав» – одна з найкращих художніх колекцій у нашій країні. Не одне покоління працівників Заповідника, починаючи від його заснування (з 1948 р.), дбайливо збирало твори, які гідно представляють шлях, пройдений українським мистецтвом від XIX ст. і до сьогодення. Колекція художніх творів, яка налічує понад 4 тисячі експонатів, включає твори сакрального мистецтва, портрети, живописні роботи митців XIX–XXI ст., декоративно-ужиткового мистецтва.

Володіння такими великими національними багатствами зобов'язує відповідально ставитись до їх збереження. У 2010 році між Національним науково-дослідним реставраційним центром України та Національним історико-етнографічним заповідником «Переяслав» була укладена Угода про дослідження, консервацію та реставрацію пам'яток історії та культури державної частини Музейного фонду України. Завдяки колективу Національного науково-дослідного реставраційного центру України, який очолює Стрельникова С. О., у НІЕЗ «Переяслав» ведеться робота з обстеження музейної збірки, експозиційних та фондових приміщень, проводяться консерваційно-реставраційні заходи. Художники-реставратори за кілька останніх років врятували понад 20 унікальних пам'яток і продовжують рятувати.

Відділ реставрації творів графіки організовано 1966 року. До нього увійшли кілька реставраторів, які починали працювати у відділі реставрації творів олійного живопису. Спочатку працівники відділу вчилися реставрації графічних творів у спеціалістів цієї справи з Москви і Санкт-Петербурга. Нині художники-реставратори вищої кваліфікаційної категорії, О. О. Корвацька та Г. С. Яценко тоді стажувалися у Всеросійському художньому науково-реставраційному центрі імені академіка І. Е. Грабаря та Державному Ермітажі. Отримані знання вони передали своїм українським колегам, тим самим забезпечивши спадковість традиції реставрації графіки.

Дотепер в Україні немає навчальних закладів, де б готували реставраторів графічних творів, тож долучитись до цієї професії можна, лише пройшовши стажування у досвідчених фахівців ННДРЦУ.

Реставрація графіки є складною й трудомісткою працею. Складність її обумовлена великим різноманіттям технік (різні види гравюр, акварель, гуаш, темпера, соус, сангіна, чорнило, анілін, туш та ін.) і матеріалу пам'яток (численні сорти паперу, картон, пергамент, полотно, шовк, кістка тощо).

Консерваційно-реставраційні заходи складаються з низки послідовних процесів, застосовуваних до об'єкта: дезінфекції, видалення забруднень, хімічної обробки, усунення механічних пошкоджень, тонування. Власне реставрації передують фотофіксація, ґрунтовне вивчення експоната та виконання фізико-хімічних досліджень, на підставі чого й складається відповідна програма роботи. Завдання та методи реставрації щодо кожного експоната, який надходить у відділ, колегіально обговорюють і затверджують на науково-реставраційній раді [4, с. 210].

Специфіка професії вимагає від реставраторів не лише практичних навичок, але й глибоких знань з хімії, фізики, матеріалознавства, історії мистецтва і культури тощо. Усе це разом забезпечує високу майстерність у виконанні реставрації предмета.

У ході роботи фахівець повинен підбирати й виготовляти реактиви, клеї, інші необхідні реставраційні матеріали, а також пристосовувати й іноді навіть виготовляти інструменти для реставрації.

За роки діяльності співробітники відділу реставрували багато визначних художніх творів. Серед них – роботи З. Є. Серебрякової, І. І. Шишкіна, І. К. Айвазовського, А. П. Брюллова, І. М. Крамського, Б. Д. Григор'єва, А. Г. Петрицького, В. Котарбінського, Л. Леграна, Ф. Ранделя, Кікумаро та ін.

Реставратори відділу реставрації творів графіки повернули життя таким графічним творам з колекції НІЕЗ «Переяслав»:

«Квітка папороті», авт. Марія Буряк, 1972 р. Стан твору до реставрації: поверхневі забруднення обох боків. Розриви по краях. На звороті паперові наклейки по верхньому та нижньому краю на силікатному клею. У результаті проведених реставраційних заходів пам'ятку очищено від забруднень. Видалено наклейки та силікатний клей. Нейтралізовано місця, вражені силікатним клеєм. Місцево промито та вивірено. Підклеєні злами, розриви. Доповнено втрати та закріплено смугами паперу на полях музейного предмету. Відпресовано та тоновано. Музейний предмет набув експозиційного вигляду.

«Було на ярмарку», авт. Марія Буряк, 1972 р. Стан твору до реставрації: загальні поверхневі забруднення обох боків. Розриви по краях та у верхньому куті. На звороті паперова смужка наклеєна на картон на силікатному клеї. У результаті проведених реставраційних заходів видалено наклейку на силікатному клеї. Нейтралізовані місця уражені силікатним клеєм. Розправлені злами та укріплені місця зламів, підклеєні розриви, подряпини та доповнено втрати основи. Відпресовано та тоновано.

«Пряха та бандурист», авт. Марія Буряк, 1972 р. Стан твору до реставрації: загальні поверхневі забруднення, розриви по краях, на верхньому краю зірвана наклейка, залишки силікатного клею, що пройшов на лицевий бік. У результаті проведених реставраційних заходів очищено від поверхневих забруднень з обох сторін. Місця ураження силікатним клеєм нейтралізовано 1% водним розчином оцтової кислоти. Підклеєно розриви, доповнено втрати, усунено заломы. Відпресовано та тоновано. Робота набула експозиційного вигляду.

«У гаю», авт. Марія Буряк, 1972 р. Стан твору до реставрації: загальні поверхневі забруднення обох боків, плями. зі звороту верхній край підклеєно смужкою паперу силікатним клеєм. У результаті проведених реставраційних заходів видалено смужку, що наклеєна силікатним клеєм. Силікатний клей нейтралізовано. Втрати доповнено, злами, розшарування, жолоблення усунуті, розриви підклеєні. Відпресовано та тоновано. Декоративний розпис набув експозиційного вигляду.

«Реквієм», авт. Іван Шостак, 1972 р. Стан твору до реставрації: загальні поверхневі забруднення обох боків. Розриви, зім'ятості, потертості фарбового шару. У результаті проведених реставраційних заходів виправлено по жолоблення, підклеєно розриви, проколи. Доповнено втрати. Тоновано.

«Київські каштани», авт. Іван Шостак, 1972 р. Стан твору до реставрації: загальні поверхневі забруднення обох боків. Розриви, злами, осипи і потертості фарбового шару. У результаті проведених реставраційних заходів видалені забруднення, плями. Підклеєно розриви, втрати доповнені.

«За світ встали козаченьки», авт. Марія Буряк, 60–70-ті рр. ХХ ст. Стан твору до реставрації: втрати, розриви. У результаті проведених реставраційних заходів послаблено пожовтіння паперу. Хімічно оброблені плями. Підклеєно розриви, доповнено втрати. Тоновано місця втрат та потертостей. Літографія набула експозиційного вигляду.

«Літо», авт. Антоненко В. 1988 р. Стан твору до реставрації: загальні поверхневі забруднення обох боків. Розриви, злами, плями, осипи фарбового шару. У результаті проведених реставраційних заходів виправлено по жолоблення, очищено від поверхневого забруднення, підклеєно розриви, втрати доповнено. Видалені плями.

Збереження культурної та історичної спадщини, зокрема музейних колекцій, на сьогоднішній день є важливою проблемою, для вирішення якої необхідно згуртувати зусилля не тільки реставраторів, а й фахівців різних професій, які можуть оцінити стан збереженості музейних цінностей і будуть утримувати їх на належному рівні.

Джерела та література:

1. Інвентарна книга «Мистецтво» № 1, № 4, № 6 // Фонди НІЕЗ «Переяслав».
2. Климчук Г. А. До питання збереження музейних колекцій. З досвіду роботи НМЛ / Г. А. Климчук // Дослідження, консервація та реставрація музейних пам'яток. Сучасний стан. Перспективи розвитку: Наук. доп. VIII Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 23–27 травня 2011 року) / ННДРЦУ. – К., 2011. – с. 190–191.
3. Надеждін А. М. Збереження музейних пам'яток та проблеми їх реставрації / А. М. Надеждін // Реставрація музейних пам'яток в сучасних умовах. Проблеми та шляхи їх вирішення. Тези доповідей IV Міжнарод. наук.-практ. конф.. 20–23 травня 2003. – К., 2003. – с. 98–99.
4. Ноженко В. Г. Актуальність питання реставрації музейних предметів. / В. Г. Ноженко. // Зберігання історико-культурної спадщини. Наука та практика: Наукові доповіді VII Міжнарод. наук.-практ. конф. / Київ, 22–24 вересня 2009 року / – К., 2009. – с. 208–210.

Юзеф Нікольченко, Тетяна Жабська

**АРТЕФАКТНІ ДОКУМЕНТИ СЕРЕД КОЛЕКЦІЙ
МАРІУПОЛЬСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ**

За роки незалежності в Україні значно зріс науковий і громадський інтерес до власної історії, національно-культурної спадщини та її природних багатств. У цьому контексті проблема українського музеєзнавства є доволі значущою у вітчизняній науці.

Важливе місце у процесі дослідження проблем музеєзнавства в Україні належить документальним джерелам, які виступають безпосередніми свідками становлення і розвитку української державності. Серед значного їхнього масиву особливе місце належить артефактним документам – унікальним пам'яткам історії і культури.

Саме артефактні документи являють собою основу духовних і матеріальних цінностей людства, вони є культурним надбанням країни, її національною гордістю і багатством, духовним заповітом одного покоління іншому. Такі документи мають величезну наукову, історичну, духовну і матеріальну цінність.

Широке використання артефактних документів у музеєзнавчих студіях в Україні робить останні важливим джерелом для науковців і популярними у шанувальників українських музеїв різних типів і профілів, що й зумовлює актуальність опрацьованої у статті теми.

Проте ступінь вивчення проблеми ще не знайшла свого широкого висвітлення не тільки на сторінках вітчизняних наукових часописів з проблем музеєзнавства, а й у доповідях і повідомленнях на наукових та науково-практичних конференціях різних рівнів.

Окремі положення вище означеного питання були з'ясовані у відповідних розділах дипломної роботи «Артефактні документи у краєзнавчих дослідженнях», підготовленої студенткою спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» Маріупольського державного універ-

ситету Т. О. Жабською (науковий керівник, доцент Ю. М. Нікольченко), успішний захист якої відбувся 24 червня 2016 р.

Разом з тим, необхідно зазначити, що у сучасному вітчизняному документознавстві питання «артефакта» та «артефактного документа» є предметом наукового інтересу з боку відомих фахівців у галузі діловодства: В. В. Бездрабко, С. Г. Кулешова, Н. М. Кушнарєнко, Ю. І. Палехи, Г. М. Швецової-Водки та інших.

Значення артефактних документів для музеєзнавчих досліджень важко переоцінити. Їхнє основне завдання – розкриття потреби людини у пізнанні історії та культури рідного краю, вивченні і збереженні національної духовної спадщини.

Мета статті полягає у необхідності розглянути місце і роль артефактних документів у вітчизняному музеєзнавстві на прикладі колекцій Маріупольського краєзнавчого музею.

«Артефакт» (від латинської *arte* – майстерність, мистецтво; *factus* – зроблений) – документ, що має особливу соціально-культурну та історичну цінність, не властиву документу (книзі) у цілому. У різних сферах людської діяльності поняття «артефакт» має різні тлумачення [11]:

- у культурі – будь-який штучно створений об'єкт, що має як певні фізичні характеристики, так і знаковий, символічний зміст;
- в археології – об'єкт, що піддавався впливу людини та виявлений у результаті розкопок або індивідуальної, іноді випадкової, події.
- у документалістиці – шумові елементи на документі, не навмисне створені плями, випадкові риси, які не є частиною документа, але роблять його унікальним;
- у лабораторних дослідженнях – ефекти, спричинені випадковим або навмисним впливом експериментатора на хід експерименту;

- у сучасній естетиці та мистецтвознавстві – витвір сучасного мистецтва, який, як правило, виходить за рамки традиційних жанрів та видів.

Стосовно «Документознавства» – поняття «артефакт» означає документ, який володіє особливою соціально-культурною цінністю, не властивою документу в цілому. Саме професор Н. М. Кушнарченко акцентує увагу на двох поняттях: «артефакт – як документ» та «артефактний документ» і стверджує, що «Артефактні документи – це документні пам'ятки, які складають частину культурної спадщини країни, народу, людства, які зазвичай охороняються спеціальними законами» [5, с. 354].

Ціннісною категорією артефактного документа, як документної пам'ятки – є результати людської діяльності, у історичній особливості культури тієї чи іншої епохи, які внаслідок цього стали об'єктами ціннісного відношення. За рівнем цінності прийнято розрізняти цінні, особливо цінні, унікальні та рідкісні документи [4]:

- цінний документ – це той, що має політичне, соціально-економічне, наукове, культурне значення і на цій підставі підлягає державному обліку і прийому на державне збереження;
- особливо цінний документ – це цінний документ, який має для держави непересічне значення і який не можна замінити у випадку його втрати;
- унікальний документ – це особливо цінний документ, який не має собі подібних за інформацією, що міститься в ньому, та (або) за зовнішніми ознаками;
- рідкісний документ – це документ, що зберігся або випущений у відносно обмеженому числі примірників і має особливу художню, наукову, бібліографічну чи іншу цінність. Рідкісним може бути також примірник документа, що має неповторні позначки, що відрізняють його від останніх примірників тиражу (іменний, з автографом автора, особливо опрацьований, учасник знаменних подій і таке інше).

Іншими словами, цінність артефактного документа залежить від його змісту, якості матеріалів, мистецтва виконання і кількості екземплярів. Із врахуванням критеріїв цінності, тобто комплексу науково-обґрунтованих ознак, за якими визначається цінність документа, здійснюється експертиза його цінності.

Експертиза цінності документів – це процедура визначення експертними комісіями наукового, історико-культурного та практичного значення документів шляхом вивчення їхнього походження, змісту, часу й місця створення, зовнішніх ознак. Ця процедура вирішує низку важливих завдань, основними з яких є визначення складу документів, що мають велике значення для особи, суспільства чи держави, встановлення термінів їхнього зберігання, коли інформація, яку вони зберігають, може бути використана впродовж певного часу [1].

Експертиза цінності документа здійснюється з урахуванням критерію цінності – комплексу науково обґрунтованих ознак, на підставі яких

визначається історична цінність документа. Традиційно, щоб її визначити, фахівці користуються об'єктивно визначеними критеріями: важливість змісту, мистецтво виконання, якість матеріальної основи, кількість екземплярів.

В Україні, поруч з Національною бібліотекою України ім. В. І. Вернадського, центральними державними архівними установами історичного спрямування, тільки державні музеї є науковими і науково-просвітницькими установами, яким випала честь здійснювати комплектування, зберігання, дослідження та популяризацію артефактних документів, що складають вагомую частку Музейного фонду України і виступають об'єктами вітчизняного музеєзнавства.

Не складає виняток і Маріупольський краєзнавчий музей – авторитетна науково-просвітницька і наукова установа з багатою історією й унікальними колекціями пам'яток природи, історії та культури Північного Причорномор'я, серед яких значний інтерес у відвідувачів і науковців викликають артефактні документи [7].

Музей, підпорядкований управлінню культури та туризму Маріупольської міської ради, був заснований 06 лютого 1920 р. як Маріупольський повітовий центральний музей, але його коріння сягають у 1893 р. коли при Олександрівській гімназії Маріуполя був відкритий історико-церковно-археологічний музей.

У 1923–1937 рр. музей мав назву Маріупольський повітовий музей краєзнавства; з 1937 р. – він Донецький (1938 по 1950 рр. – Сталінський) обласний музей краєзнавства; у 1951–1989 рр. – Жданівський краєзнавчий музей; з 1989 р. – Маріупольський краєзнавчий музей. У його фондах зберігається понад 53 тисячі експонатів, у тому числі речові, образотворчі, письмові (рукописні та друковані), нумізматичні, археологічні, фото-документальні, природознавчі та інші. Документальні джерела, рукописні та друковані, складають 14977 одиниць зберігання, серед яких знайшли своє місце і артефактні документи [6].

Унікальним предметом вище означеного типу є жалувана грамота Катерини II щодо улаштування греків-християн, виведених з Криму у 1778 р. з під влади кримського хана на вільні землі у Північному Причорномор'ї (Рис. 1, 1а). Грамота датована 21 травня 1779 р.; текст – автентичний: російською і грецькою мовами [9].

У 1779 р. для жалуваної грамоти був виготовлений спеціальний дерев'яний футляр, обтягнутий шкірою, в якому вона зберігається до сьогодні. На палітурці – царська корона, скіпетр та держава, вишита золотим нитками. Розкішні п'ять пергаментних сторінок розміром 64x53 см, перекладені шовковим полотном та скріплені Великою Державною печаткою Російської імперії з червоного сургучу. Добре зберігся власноручний підпис

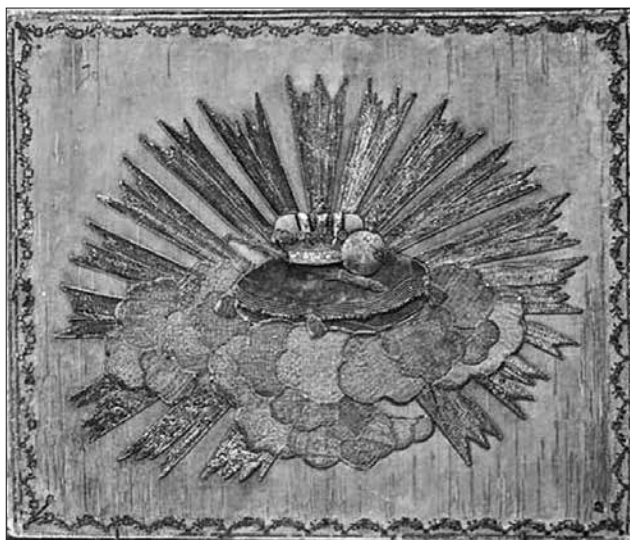

Рис. 1. Дерев'яний футляр, обтягнутий шкірою, в якому зберігається Жалувана грамота. На палітурці – царська корона, скіпетр та держава, вишита золотим нитками.

Катерини II. Поруч з ним, підпис імператора Павла I, який у 1796 р., перезатвердив цей документ.

Спочатку грамота зберігалася у Харлампіївському православному соборі Маріуполя; у 20-х рр. XX ст. вона була передана до Маріупольського повітового музею. Під час Другої світової війни і окупації Маріуполя німецькими загарбниками, працівники музею на чолі з його директором І. П. Коваленком змогли надійно сховати і врятувати її разом з іншими унікальними колекціями.

Наступним за історичною значущістю артефактним документом з колекцій Маріупольського краєзнавчого музею, є грамота російського імператора Олександра I від 21 грудня 1801 р., видана маріупольським грекам-християнам у підтвердження привілеїв, що були визначені жалуваною грамотою Катерини II (Рис. 2).

Поява цього документа курйозна: після трагічної смерті Павла I, яка сталася 24 березня 1801 р., делегація греків-християн з Маріуполя знову привезла жалувану грамоту до Санкт-Петербургу новому імператору на підтверджувальний підпис. Проте Олександр I, на відміну від свого батька, категорично відмовився ставити свій підпис по-

Рис. 1а. Жалувана грамота Катерини II від 21 травня 1779 року про улаштування у Північному Причорномор'ї греків-християн, виведених з Кримського ханства у 1778 р.

руч з підписами Катерини II і Павла I, і доручив підготувати новий документ. Нова грамота зовнішньо була виконана набагато скромнішою від попередньої [8].

У фондах музею також знаходиться карта Маріупольського повіту 1779 р., землі якого передавалися у користування грекам-християнам, переселенцям з Кримського ханства. На документі рукою Катерини II зроблено напис: «Быть по сему. Екатерина». Поруч власноручний підпис князя Григорія Потьомкіна і дата « 2 октября 1779 г.» [2, с. 45].

У музеї зберігається частина архіву Маріупольського грецького суду, який був утворений на виконання положень жалуваної грамоти 1779 р., що дозволяв грекам-переселенцям мати свій власний суд і внутрішню поліцію з виборних представників. Суд діяв на підставі російських законів, але його компетенція поширювалася лише на греків Маріуполя та його округи [3].

Маріупольський грецький суд розпочав свою роботу 28 червня 1780 р. і виконував адміністративні, поліцейські та судові функції. Артефактними документами є оригінальні письмові свідчення щодо господарської діяльності греків у Маріуполі і грецьких селах: «Табель о состоянии хозяйства г. Мариуполя и греческих сел Мариупольского уезда. 1794 г.», «Ведомость о количестве ремесленников в городе Мариуполе. Из отчета Мариупольского греческого суда за 1794 г.» (Рис. 3), «Ведомости о посеве и урожае хлеба в Мариупольском уезде за 1797 г.», «Дело о состоянии хозяйства г. Мариуполя и сел, подведомственных мариупольскому греческому суду за 1814 г.», «Дело о состоянии хозяйства г. Мариуполя и сел, подведомственных мариупольскому греческому суду за 1817 г.», «Дело о шелковичных заведениях в селах, подведомственных Мариупольскому греческому суду за 1811–1812 гг.» та інші [2, с. 30].

Артефактними документами з колекцій музею є ревізські казки з Маріупольського повіту – офіційні поіменні списки, що склалися за результати проведення ревізій та переписів податного населення у XVIII – першій пол. XIX ст. У період з 1719 по 1858 рр. на означеній території було проведено десять ревізій, кожна з яких тривала декілька років [10]. Маріупольські греки вперше були пораховані в Російській імперії у 1782 р. В Маріупольському краєзнавчому музеї зберігаються ревізські казки з грецьких сіл Ялта, Урзуф, Мангуш, Богатирь, Константинополь, Комарь та Ігнатіївка [8].

Серед ревізських казок Маріупольського повіту 1782 р. збереглася книга перепису православного духовенства. Вона засвідчує, що у цей період у Маріупольському грецькому окрузі разом з митрополітом Ігнатієм – одним з ініціаторів і організаторів переселення греків-християн з Кримського ханства до Північного Приазов'я, духовні потреби місцевої православної пастви забезпечували 45 священників.

Рис. 2. Грамота Олександра I від 21 грудня 1801 року, видана маріупольським грекам-християнам у підтвердження пільг, які були визначені жалуваною грамотою Катерини II від 21 травня 1779 року.

Відомості
Сколько чиселъ иконостасъ, ризницъ, иконостасовъ и ризницъ въ селѣ
Мариуполь.

Ризниця и ризница.	Число иголокъ	Всего иголокъ	Всего иголокъ
Золотаряи	6.	16.	11.
Серебрянскіе	1.	1.	2.
Серебрянскіе мастеровъ	2.	6.	6.
Портняжскіе мастеровъ	22.	54.	32.
Хотимирскіе	9.	21.	15.
Художниковъ	10.	30.	22.
Художники	14.	34.	30.
Штукатуровъ	27.	63.	65.
Штукатуровъ	2.	5.	5.
Штукатуровъ	8.	20.	20.
Портняжскіе	4.	10.	10.
Портняжскіе	11.	26.	23.
Фабрикантъ	2.	5.	9.
Серебрянскіе	7.	13.	18.
Медниковъ	4.	10.	9.
Кемперовъ	5.	10.	16.
Фабрикантъ	2.	5.	7.
Богдановъ	1.	4.	4.
Серебрянскіе	2.	5.	4.
Художниковъ	2.	4.	4.
Художниковъ	5.	10.	11.
Итого	147	352	348.

Рис. 3. Аркуш ревізської казки зі звіту Маріупольського грецького суду за 1794 рік щодо кількості греків-ремісників у Маріуполі.

Рис. 4. Напрестольне Євангеліє, Москва, 1800 р.

Таблиця

Назва	Датування	Місце видання	Мова
Требник	1620–1645	Москва	Церковнослов'янська
Апостол	Сер. XVII	–	Церковнослов'янська
Євангеліє	1736		Німецька
Біблія	1748	Греція	Грецька
Біблія	1751	–	Церковнослов'янська
Євангелія	1800	Москва	Церковнослов'янська
Повчання Іоана Златоуста	1809	Вільно	Церковнослов'янська
Псалтир	1855	Греція	Грецька
Збірник молитов	Пер. пол. XVIII ст.	–	Церковнослов'янська
Збірник молитов	Пер. пол. XVIII ст.	–	Шрифт слов'янський, «кирилиця»
Псалтир	Кінець XVIII ст.	–	Церковнослов'янська
Євангеліє	Пер. пол. XIX ст.	–	Шрифт слов'янський, «кирилиця».
Шестиднев	Пер. пол. XIX ст.	–	Церковнослов'янська

Цікаву інформацію щодо соціального складу грецького населення та його статків зберігають ревізські казки міста Маріуполя 1795 р. (V ревізія) і 1811 р. (VI ревізія) – купців, духовенства, міщан, ремісників [10].

До артефактних документів необхідно віднести списки щодо перепису населення, у т.ч. духовенства, Маріуполя та сіл з його округи за 1782 і 1795 рр., рапорти представників влади з сіл повіту за 1814 р., справу про охорону узбережжя Азовського моря козаками Азовського війська у період Кримської війни 1853–1856 рр. [2, с. 60].

Найбільшою у кількісному відношенні у фондах Маріупольського краєзнавчого музею є колекція артефактних документів, яка складається з фотодокументальних та ілюстративно-документальних матеріалів. Вона включає оригінальні фотографії і негативи на склі та поштові листівки, зображення на яких охоплює період в історії Маріуполя з другої половини XIX до початку XX ст. [7]. За сприяння та особистою участю відомого маріупольського колекціонера Л.П. Морозова були видані тематичні каталоги: «Маріуполь на видових листівках» (1898–1917; 1928–1989), «А.В. Куїнджі. Життя і творчість художника на листівках. (1898–1989)», «Довідник колекційних поштових матеріалів маріупольської тематики», «Каталог маріупольських грошових знаків» [6].

Маріупольський краєзнавчий музей має унікальну колекцією артефактних документів богослужбового православного призначення: Требник 1620–1645 рр., надруковані у Греції Євангеліє 1748 та Псалтир 1855 рр., на престольне Євангеліє

1800 р., видане у Москві (Рис. 4) та інші (повний перелік артефактів наведений у таблиці):

Досліджені авторами статті артефактні документи займають серед колекцій Маріупольського краєзнавчого музею важливе місце. Традиційно, вони широко використовуються в історичних і краєзнавчих дослідженнях, результатом яких є захист дисертацій на здобуття наукових ступенів докторів і кандидатів історичних наук (А.В. Гедьо, І.С. Пономарьова, В.М. Коробка, С.В. Новікова О.С. Тухватулліна та інші), тематичні публікації наукових співробітників музею, інших науковців у вітчизняних періодичних наукових виданнях (у т.ч. фахових і наукометричних), доповіді на наукових і науково-практичних конференціях різних рівнів тощо.

Артефактні документи постійно використовуються Маріупольським краєзнавчим музеєм у різних формах масової та науково-просвітницької діяльності у Маріуполі, його окрузі, в інших регіонах України.

Обрана для статті тема є, безумовно, перспективною у галузі вітчизняного музеєзнавства. Артефактні документи, що зберігаються серед колекцій Маріупольського краєзнавчого музею – це унікальні пам'ятки історико-культурної спадщини народу України, безцінні об'єкти для науково-дослідної і краєзнавчої роботи, які заслуговують спеціального наукового і науково-популярного видання.

Автори висловлюють щирю подяку науковому співробітнику Маріупольського краєзнавчого музею Міліціній Любові Михайлівні за сприяння щодо підготовки означеної статті.

Джерела та література:

1. Беспяньська Г. Теорія і практика експертизи цінності документів / Г. Беспяньська // Секретар-референт. – 2008. – № 5. – С. 9–15.
2. Гедьо А.В. Джерела з історії греків Північного Приазов'я (кінець 18-початок 20 ст.): монографія / А.В. Гедьо. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2001. – 245 с.
3. Гедьо А.В. Маріупольський грецький суд: історія створення та діяльність / А.В. Гедьо, Н.О. Терентьева, Р.І. Саенко. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – 480 с.
4. Кушнарченко Н.М. Артефактні книжкові видання у фондах бібліотеки Харківської Академії культури / Н.М. Кушнарченко // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. – Харків: Майдан, 1998. – С. 165–170. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://keui.wordpress.com/>
5. Кушнарченко Н.Н. Документоведение: учеб. для студ. вузов культуры / Н.Н. Кушнарченко. – 8-е изд., стер. – К.: Знання, 2008. – 459 с.
6. Мариуполь и его окрестности: взгляд из XXI века / авт. кол.: Р.П. Божко, Т.Ю. Були, Н.Н. Гашененко, Л.И. Кучугура и др. – Мариуполь: Рената, 2006. – 356 с., 76 с.: ил.
7. Офіційний сайт Маріупольського краєзнавчого музею [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://museum.marsovet.org.ua/> Категорія: Фонди музею.
8. Саенко Р.И. Документы по истории мариупольских греков в фондах Мариупольского краеведческого музея / Р.И. Саенко // Україна-Греція: архівна та книжкова спадщина греків України: наук. зб. – К.: Ліра, 1998. – С. 118–126.
9. Саенко Р.И. Историко-правовые основы жалованной грамоты Екатерины II христианам-грекам, вывезенным из Крыма / Р.И. Саенко // Україна-Греція: історична спадщина і перспективи співробітництва: зб. наук. пр. конф., Маріуполь, 27–29 трав. 1999 р. – Маріуполь, 1999. – С. 279–282.
10. Саенко Р.И. Ревизские сказки г. Мариуполя и Мариупольского уезда как исторический источник / Р.И. Саенко // Україна-Греція: історія і сучасність: тези конф., Київ, 29–30 верес. 1993 р. – К., 1993. – С. 129–133.
11. Яковенко Ю.І. Проблема артефакту в соціології: історико-теоретичний формат аналізу / Ю.І. Яковенко // Психологія і суспільство. – 2004. – № 4. – 75–94 с.

Ірина Одолінська

**ТРАНСФОРМАЦІЇ ГЕРБІВ НА МОНЕТАХ
КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ, СХІДНОЇ ЄВРОПИ
(Східна та Західна Німеччина, Чехословаччина, Угорщина, Польща)
в період II пол. XX – поч. XXI ст. зі збірки РОКМ**

Герби – це емблема, усталений відповідно до законів геральдики відмітний символічний знак (зображення), що належить державі, населеному пункту, дворянському роду або окремій особі тощо [1, с. 4].

Герб зображають на прапорах, хоругвах, монетах, печатках, документах. В даному випадку інтерес для нас становить поєднання геральдики і нумізматики. Адже чеканка гербів на монетах є досить давньою. Герб розміщували на лицевій стороні монети, тобто на аверсі. Саме по гербам можна було визначити, до якої країни належить монета і в який період розвитку тієї чи іншої країни її чеканили [4, с. 5]. Без сумніву герби з плином історичних процесів піддавались трансформації. Не стала винятком і Європа періоду II пол. XX ст. Після закінчення II Світової війни європейський континент розділився на дві сфери впливу: на прозахідну і соціалістичну. В кінці 1940–50-х рр. були створені такі організації як НАТО і Європейський Союз. Саме держави з прозахідним вектором розвитку стали їхніми членами (країни Західної, Північної і Південної Європи). На противагу їм країнами з соціалістичним напрямком розвитку (Центральна і Східна Європа) було створено Варшавський договір про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу. Їх стали називати країнами соцтабору. Відмінно, що ці політичні трансформації в країнах Західної Європи ніяк не вплинули на чеканку гербів на своїх монетах, оскільки вони надалі користувались своїми давніми державними символами. На відміну від вищезгаданих європейських держав, країни Східної і Центральної Європи, які були учасниками Варшавського договору, свої герби змінювали. В багатьох з них попередні державні символи були досить старовинні, та вони змінили їх на герби, що стилістично були дуже схожі на радянські. Звичайно це відобразилось і на монетах.

У збірці Рівненського обласного краєзнавчого музею знаходиться колекція монет різних країн світу, в тому числі і Європи. Саме по ним ми прослідкуємо, як змінювались герби в країнах Східної і Центральної Європи в II пол. XX ст.

Показово розподіл Європи на два табори показує історія повоєнної Німеччини. Адже вона сама була розділена на Західну і Східну, як і в тому числі її столиця – Берлін. Західна частина Німеччини стала називатись ФРН (Федеративна республіка Німеччина), а східна – НДР (Німецька Демократична Республіка). В обох випадках грошова одиниця

називалась однаково – марка, а розмінні монети – пфенігами. ФРН після II Світової війни повернулася до старого герба часів Веймарської республіки. Він являв собою чорного орла з розправленими крилами і червоними лапами. Знаходився птах на геральдичному щиті золотистого кольору. Як приклад можна побачити на монеті номіналом 1 дойчмарка 1972 р. випуску (Рис. 1). На аверсі в центрі зображено німецького орла [2, с. 111–112].

Варто зазначити, що коли на початку 1990-х рр. Німеччина об'єдналась, то цей герб залишився символом об'єднаної Німеччини. На початку 2000-х рр. Німеччина, як член Євросоюзу, ввела у свій обіг нову валюту – євро. Німеччина і сьогодні на монетах євро чеканить свій національний герб [3, с. 108]. Примітно що на марках і також на сучасних євро герби наносяться тільки на монетах грошової одиниці. На дрібних розмінних монетах орел, як символ Німеччини, не наносився.

Як відомо з історії Східна Німеччина (НДР) була під контролем Радянського Союзу. Це не могла не відобразитись на гербі НДР. Стилiзовано він був схожий на радянський. У фондах РОКМ є монета номіналом 50 пфенігів 1958 року (Рис. 2), на лицевій стороні зображено державний герб Німецької Демократичної Республіки, в центрі якого розміщено два інструменти: молот (символ промисловості і робочого класу) і циркуль (символ науки і інтелектуальної праці), що оточені снопами колосся (символ сільського господарства і селянства). Знизу колосся зв'язані стрічкою [5, с. 7–8].

Варто зазначити, що на відміну від ФРН, яка чеканила герби тільки на монетах більшого номіналу, то Східна Німеччина наносила свій державний символ і на дрібних розмінних монетах і на грошових одиницях – марках.

Рис. 1. 1 дойчмарка 1972 р. (ФРН) КН 25492 / IV Н 6356

Рис. 2. 50 пфенігів 1958 р. (НДР) Доп. № 26555/ 4

Рис. 3. 1 форинт 1989 р.
(Угорщина).
КН 25126/ 18 / IV Н 6248

Рис. 4. 10 форинтів
1995 р. (Угорщина).
КН 26164/ 2 / IV Н 6504

Рис. 5. 1 крона 1959 р.
(Чехословаччина)
КН 9437 / IV Н 2058

Рис. 6. 2 крони 1972 р.
(Чехословаччина)
КН 24752/ 2 / IV Н 6148

Отже, як бачимо історія повоєнної Німеччини є досить непростою, оскільки вона була розділена на Західну і Східну. Це не могло відобразитись і на її державних символах. Оглядаючи німецькі монети того періоду, по гербу на ній ми можемо з'ясувати, до якої частини Німеччини належала та чи інша монета.

Країни, що були учасниками Варшавського договору, зазвичай стилістично копіювали радянський герб. Найчастіше це відображалось у вінку з колосся, яким вони доповнювали власні символи. Не стала винятком і Угорщина. На монеті номіналом в 1 форинт 1989 р. (Рис. 3) зображено герб Угорської Народної республіки, що існувала з 1945 до 1989 рр. В середині розміщено щит, який зафарбований в кольори угорського прапора. Зверху над щитом міститься п'ятикутна зірка, що свідчить про належність країни до соціалістичного табору. Від зірки відходять промені, що також було притаманно радянській стилістиці. Довершує композицію вінок з колосся, який знизу зв'язаний стрічкою [2, с. 101–102].

Зі зміною політичної ситуації в Угорщині у 1989 році пізніше зазнав трансформацій і герб цієї країни. Герб Угорщини в сучасному вигляді затверджений 3 липня 1990 року. Не винятком стала і нумізматична сторона цього питання. Новий герб стали чеканити на монетах подальших випусків. На монеті номіналом в 10 форинтів 1995 р. (Рис. 4) ми бачимо вже новий символ Угорщини. Герб являє собою розділений вертикально надвоє геральдичний щит. Права (для глядача ліва) частина щита розділена на вісім горизонтальних червоних і срібних смуг, що чергуються. У лівій частині щита в червоному полі срібний шестикінечний хрест, який стоїть на увінчаному золотою короною середньому з трьох зелених горбів (це зображення є дещо зміненим гербом Словаччини, яка тривалий час входила до складу Угорщини). Щит увінчаний короною святого Стефана [10, с. 7–8], [12, с. 7–8].

Як бачимо герб Угорщини також зазнав змін у ході історичних та політичних процесів II пол. XX ст. Це не могло не відобразитись і на чеканці монет.

Хоча багато країн соціалістичного табору найчастіше у своїх гербах наслідували радянський, та були серед них такі, що змінюючи свої герби,

основу залишали давню. Як приклад можемо назвати Чехословаччину. На протязі II пол. XX ст. він зазнав незначних змін, а саме 1945 році і у 1961, коли Чехословаччина стала називатись Чехословацька соціалістична республіка. Незважаючи на ці трансформації, Чехословаччина все ж таки зберегла давній чеський герб – богемського лева, який і складав основу державної символіки цієї країни. Та все ж проаналізуємо, яких змін зазнав герб у 1945 і 1961 роках на монетах, котрі виходили в той період. Наприклад, на монеті номіналом 1 крона 1959 року (Рис. 5) зображено малий герб Чехословаччини, а саме він використовувався для нанесення на аверс монети. На ній зображено лева з роздвоєним хвостом, який спрямований вправо. Лев коронований золотою короною. На грудях у нього червоний щит з трьома пагорбами. На середньому вищому пагорбі споруджено срібний патріарший хрест. Хрест на пагорбах – це символ Словаччини. Таким чином було об'єднано два герби: чеський і словацький [9, с. 11–16].

У 1960 році з проголошенням країни соціалістичною республікою він був істотно видозмінений. Це ми можемо побачити на монеті у 2 крони 1972 року випуску (Рис. 6). Богемський лев позбувся корони, а її місце зайняла червона зірка. На грудях лева зник традиційний словацький щиток з хрестом, і на згадку про антифашистське Словацьке повстання 1944 року з'явилася нова емблема – партизанське багаття на тлі гори Кривань. Змінився і сам гербовий щит. Він отримав форму павези – великого п'ятикутного щита, що ставився в середні віки прямо на землю для захисту легкоозброєної піхоти. Такі щити використовували гусити – учасники антифеодального руху XV століття, що сколихнуло всю Європу [11, с. 7–8].

Як відомо, сучасна Чехія утворилася як незалежна держава зовсім недавно – офіційно Чеська Республіка з'явилася на політичній карті 1 січня 1993 року.

На початку 1990-х років, коли майбутній розпад Чехословаччини став очевидним, Геральдичний Комітет чеських Національних Зборів почав підготовку нових державних символів. З гербом проблем не було. Всі погодилися, що традиційний

Рис. 7. 2 крони 2003 р.
(Чехія)
KH 26094/ 1 / IV H 6496

Рис. 8. 2 крони 1994 р.
(Словаччина)
KH 26075 / IV H 6483

Рис. 9. 1 злотий 1985 р.
(Польща)
KH 25562/ 1 / IV H 6369

Рис. 10. 1 злотий 1994 р.
(Польща)
Доп. №28184/ 1

герб Богемії буде і далі представляти Чехію. Саме його стали чеканити на монетах. Як приклад наведемо монету номіналом у 2 крони 2003 року [8, с. 7–8], (Рис. 7).

Словаччина, як і Чехія також повернулася до свого старого герба. Як ми можемо бачити на монеті номіналом в 2 крони 1994 року (Рис. 8). Як вже зазначалось він являє собою червоний ранньоготичний щит із зображенням на ньому подвійного срібного хреста, піднятого на підвищену середню вершину синього три пагорба [7, с. 7–8].

Отже, нами було підмічено, що Чехословаччина одна з небагатьох країн колишнього соцтабору, герб якої не піддався радянському впливу. Хоч із змінами, та ця країна зберегла основу своїх давніх гербів. На початку 90-х років, коли утворились окремо Чехія і Словаччина, ці дві держави повернулись до своїх старих символів.

Ще однією країною колишнього соцтабору, яка у своїй геральдиці не піддалась радянському впливу – це Польща. Її герб також є досить стародавнім. Він являє собою білого коронованого орла, який розміщений на щиті червоного кольору. Як державний символ Польщі він існує вже давно. За часів Польської Народної Республіки (1944–1989 рр.)

герб суттєвих змін не зазнав. Єдина трансформація, що відбулась – у орла зникла корона. Це показано на монеті номіналом в 1 злотий 1985 року [6, с. 7–8], (Рис. 9). З закінченням існування соціалістичного табору утворилась Республіка Польща. На її монетах стали зображати повний герб, тобто корона знову з'явилась на голові у орла. Це представлено на монеті номіналом 1 злотий 1994 року [2, с. 207–208], (Рис. 10).

Отже, герб Польщі суттєво не змінився. Навіть за комуністичного періоду ця країна зберегла свій давній символ – орла. Щоправда цей птах був без корони. Прикраса на його голові з'явилась, коли Польща стала демократичною.

Отже, герби є важливим символом для кожної держави. Ним вона заявляє про себе на політичній арені. Тому зображення герба неодмінно використовували при чеканці монет. Політичний, суспільний, історичний поступ країн Центральної і Східної Європи в період II пол. XX ст. призвів до їх геральдичних трансформацій. Це не могло не відобразитись і на виготовленні грошових одиниць. Було зроблено спробу проаналізувати ці зміни на основі колекції монет з Рівненського обласного краєзнавчого музею.

Джерела та література:

1. Геральдика мира/ авт. – сост. О. И Бортник, И. В. Резько. – Минск: Харвест, 2008. – 240 с.
2. Кошевар, Д. В. Деньги мира. Монеты и банкноты/ Д. В. Кошевар, А. Е. Макатерчик. – М.: АСТ, 2014. – 256 с.
3. Красоткин Д., Ким В. Каталог монет евро. – М.: 2011
4. Медведев М. Ю. Геральдика или истинная наука о гербах. – М.: Гербы и флаги, 2008. – 144 с.
5. Монета 1 пфенниг Германской Демократической Республики // Монеты и банкноты. – 2012. – № 24. – С. 7–8
6. Монета 1 злотый Республики Польша // Монеты и банкноты. – 2012. – № 37. – С. 7–8
7. Монета 50 геллеров Словацкой республики // Монеты и банкноты. – 2013. – № 59. – С. 7–8
8. Монета 10 геллеров Чешской республики // Монеты и банкноты. – 2013. – № 60. – С. 7–8
9. Чехословацкая крона: от единства к распаду // Монеты и банкноты. – 2014. – № 105. – С. 11–16
10. Святая корона венгерского форинта // Монеты и банкноты. – 2014. – № 129. – С. 11–16
11. Монета 1 геллер Чехословацкой Социалистической Республики // Монеты и банкноты. – 2014. – № 154. – С. 7–8
12. Монета 1 форинт Венгерской Республики // Монеты и банкноты. – 2015. – № 179. – С. 7–8

Людмила Стоян

БОНІСТИЧНА КОЛЕКЦІЯ САРНЕНСЬКОГО ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО МУЗЕЮ ЯК ОСОБЛИВЕ ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ КРАЮ

Історія людства невичерпна, арсенал її знань зберігається до затребування майбутніми поколіннями в грандіозних сховищах самої Землі, в архівах, бібліотеках, він зберігається в документах, усних переказах, віршах, піснях, танцях, музиці і т.д. Тобто у всьому, що є носієм інформації, на основі якої історик відновлює історичну реальність. Матеріальним носієм інформації є історичне джерело, яке виникло в процесі людської діяльності і відображає ту чи іншу сторону життя людини.

Одним із таких історичних джерел є бони (від франц. «bon» – талон, чек), які являються до того ж політико-економічними документами і культурними пам'ятками минулого. Термін «бона» виник у Франції в XIX ст. для визначення окремих видів цінних паперів: чеків, талонів і т. ін. В сучасності цей термін поширений для позначення всіх видів грошових знаків – банкнот, державних та банківських білетів, у тому числі казначейських білетів, зобов'язань державної скарбниці тощо [8, с. 63]. Бони – це своєрідні історичні пам'ятки, які є джерелом для вивчення історії країн і народів, їх економічного і політичного розвитку, історії грошового обігу і фінансів. Вони можуть вивчатись як джерело вивчення культури, образотворчого мистецтва, графіки малих форм, а також в якості об'єктів вивчення історії бонної техніки, поліграфії, філіграней, починаючи з зародження паперових грошових знаків, та інших типів бон.

У січні 1981 року фонди Сарненського історико-етнографічного музею поповнилися боністичною колекцією в кількості 290 одиниць. Її було закуплено у колекціонера Федора Федоровича Бонч-Бруевича, жителя м. Сарни. На протязі років існування музею колекція поповнювалась і іншими боністичними надходженнями. Як результат виникла прекрасна експозиція, яка експонується в одному з залів Сарненського музею.

Історія виникнення грошей досить цікава і налічує вже тисячоліття. Гроші виникли стихійно в процесі розвитку товарного виробництва і обміну товарами. На ранній стадії продукти виробництва обмінювались. Пізніше роль загального еквівалента (грошей) закріплюється за одним певним товаром, який найчастіше вступав в обмін – худоба, хутро, зерно, чай, сіль тощо. Худобу, в свій час, особливо вівці, називали живими грошиками. Пізніше починаючи з IV–III ст. до н.е. всі товари, що виконували роль грошей, були поступово витіснені благородними металами: золотом, а також сріблом, завдяки таким якостям, як висока вартість, портативність,

однорідність, подільність, збереженість. Так вже в кінці X ст. на поч. XI ст. на території нашої держави з'явилась в обігу перша Давньоруська золота монета – златник, а за часів князювання Володимира Святославича в Києві почали карбувати першу срібну монету – срібник.

Виникнення паперових грошей має також давню історію. Вперше паперові гроші з'явилися в Китаї. В епоху Шань-Інь (за 2700 р. до н.е.) вони вже існували. З початку IX ст. н.е. і до XV ст. випуск паперових грошей став звичайним ділом. Але з різних причин відбулось їхнє знецінення і це стало причиною заборони в XVII ст., коли до влади прийшла Маньчжурська династія [8, с. 64]. В Європі і Північній Америці паперові гроші з'явилися в XVII – XVIII ст. в Царській Росії – друга половина XVIII ст., а точніше з 1769 р. [8, с. 66].

До складу боністичної колекції Сарненського музею, яка охоплює період з кін. XIX ст. до кін. XX ст., входять паперові грошові знаки та бони Царської Росії, Тимчасового уряду, періоду громадянської війни 1919–1922 рр., РСФРР (1918–1922 рр.), України (1918–1920 рр.), окупаційні гроші періоду Першої та другої світових воєн, СРСР, гроші Польської держави (1917–1922 рр., 1930–1944 рр.), України поч. з 1991 р. [6]. Майже вся колекція систематизована за територіально-хронологічним принципом.

У боністичній збірці «Паперові гроші Царської Росії» представлені купюри періоду 1898–1916 рр., а також окремі номінали марки-гроші і розмінні казначейські білети. Нажаль перших російських асигнацій XVIII ст. в музейному зібранні немає. В колекції асигнацій періоду Царської Росії представлені екземпляри державних кредитних білетів 1898–1899 рр., які з'явилися в результаті грошової реформи 1895–1897 рр. В 1898 р. були випущені державні кредитні білети нового зразка номіналами 1, 3, 5, 10, 100, 500 крб., в 1899 р. – номінали 25 і 50 крб. По зовнішньому вигляду білети 1, 3, 5, 10 і 25 крб. повторювали аналогічні номінали попередніх зразків, зміни з'явилися в надписах згідно указу від 14 листопада 1897 р. Паперові гроші номіналом в 50, 100 і 500 крб. набули нового оформлення.

Увагу привертає кредитний білет часів імператора Миколи II з портретом Петра I номіналом вартістю в 500 крб., випуску 1898 р. Ця асигнація стала музейною рідкістю. Цей кредитний білет був випущений в березні 1899 р. Особливістю цієї асигнації є те, що в такому номіналі вона була випущена вперше, а її випуск було здійснено у невеликій

кількості [3]. Тому ця паперова банкнота є рідкістю серед колекціонерів.

Кредитні білети зразка 1898–1912 рр. були в обігу до 1922 року. Їх собівартість до початку Першої світової війни була дуже високою. Старожили пам'ятають, що за 100 карбованців (в народі їх називали «катеринки») можна було купити на той час не менше як чотири корови. З початком війни почалась інфляція. Ціни на продукти порівняно з 1914 р. зросли майже в 5 раз [1].

Лютнева революція 1917 року повалила царську владу. Влада перейшла до рук Тимчасового уряду. В цей період в обіг були випущені т. зв. «керенки». Свою назву вони отримали від глави уряду – О. Керенського. Ці банкноти не мали ні номера ні серії. Вони були випущені номіналами 20, 40, 250 і 1000 крб. Через нетривалий час обігу, непоказний вигляд та гіперінфляцію «керенки» стали символом тимчасових, нікому не потрібних, ні в що не цінних грошей [5]. В музейній колекції маємо паперові гроші номіналом в 250 крб. та 1000 крб. На них по центру зображено двоголового орла, але без корони. Цікавим фактом цих банкнот є те, що орел розміщений на фоні свастики.

Внаслідок збройного повстання більшовиків проти Тимчасового уряду була утворена спочатку Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка, а згодом назва змінилась на Російську Радянську Федеративну Соціалістичну республіку. У 1918–1922 рр. цим урядом випускали так зв. «п'ятаковки» (підписані керуючим банком РРФСР Г. Л. П'ятаковим) – банкноти номіналами 1, 3, 10, 25, 50, 100, 250, 500, 1000, 5000 і 10000 рублів. Так як друкувались вони на приладі періоду тимчасового уряду, на банкнотах було зображено емблему Російської республіки і всі написи зроблені в дореволюційній орфографії. Ці гроші також не забезпечувались золотом тому швидко знецінились і їх випуск був припинений 1 липня 1922 р.

Досить цікавими в боністичній колекції музею є перші асигнації РСФСР 1919 року випуску. Ці грошові знаки 1, 2, 3-рублевої вартості були випущені за спрощеним зразком. Вони були однакового розміру і формату – розміром сірникової коробки, і були схожі на великі поштові марки. Нові розрахункові знаки отримали в народі назву «родзнаки». Друкувались вони по 25 штук на 1 аркуші, які при потребі відрізали. На боні було вперше зображено герб РСФСР, а також напис «Пролетарії всіх країн єднайтесь» [1]. В тому ж 1919 р. відбувся другий випуск розрахункових знаків РСФСР, також без вказівки часу випуску, дрібного ледь більшого формату, номіналом 15, 30 і 60 руб. [8, с. 66]. В 1920 р. ввійшли в обіг розрахункові знаки РСФСР 1919 р. вже датовані номіналом 100, 250, 500, 1000, 5000 і 10000 руб. Напис «Пролетарії всіх країн єднайтесь» був здійснений сімома мовами: російською, ні-

мецькою, французькою, італійською, англійською, китайською та арабською.

Велика частина грошових знаків колекції стосується періоду громадянських війн. В цей період на теренах колишньої Царської Росії паперові гроші друкували всі кому не лінь. В експозиції можна побачити грошові знаки Омська, Єкатеринодару, Ростова-на-Дону, Житомира, Одеси, Єкатеринбурга, Азербайджану, Владикавказу, Туркестану, Ташкенту, Єлисеветграду, польового казначейства Північно-Західного фронту, Вірменії, Астрахані, Царицина, Чити, Миколаївська-на-Амурі, Сибіру, Грузії, Архангельська, Далекого Сходу тощо. Всі ці грошові знаки є свідками великої інфляції, яка вирувала в ці роки. Як приклад – грошовий знак Азербайджанської РСР номіналом 1 млн. крб. Гроші випускались не розрізаними («гармошкою»), ними деякі громадяни обклеювали стіни своїх квартир. Наслідком такого знецінення грошей стала відміна оплати праці грішми, а введення продовольчого пайка.

Особливе місце в боністичній колекції музею займають асигнації України 1917–1920 рр. Хоч ця колекція не є досить повною, але вона є гарною базою в експозиції музею для ознайомлення з ситуацією в той не легкий для України час. В часи коли Українська Народна Республіка періоду Центральної Ради (надалі ЦР) і Директорії та Українська Держава періоду П. Скоропадського намагались створити сильну економічно і політично незалежну державу і створити власну грошову одиницю – карбованці і гривні. Однак в тяжких умовах громадянської війни і іноземної інтервенції українським урядам не вдалось повністю реалізувати свої плани [1].

Частина паперових грошей випускалась в Україні, а інші виготовлялись в Німеччині. Характерною особливістю випуску грошових одиниць цього періоду є те, що, зачасти, банкноти замовлялись одним урядом, а випуск їх відбувався за перебування при владі іншого уряду. Свідком історичних подій правління ЦР є паперові банкноти, які були випущені на початку квітня 1918 р. номіналом 25, 50, 100 і 1000 крб. Ці асигнації були виготовлені на високоякісному папері, з водяними знаками. А ось замовлені в Німеччині ЦР гривні номіналами 2, 10, 100, 500, 1000 і 2000 гривень вийшли в обіг у серпні-вересні за правління П. Скоропадського. Причому тільки на останніх двох була офіційна назва України за часів гетьманату – «Українська Держава», на перших чотирьох був напис «Українська Народна Республіка». В колекції музею маємо паперові гроші номіналами 100, 500 і 1000 грн. [1].

Має музей такі цікаві грошові сурогати, які перебували в обігу і були випущені гетьманським урядом, як 3,6% облігації внутрішньої позики – «Білеті Державної скарбниці» номіналом в 50, 100 та 1000 грн. (автор художник Г. Нарбут). Такі білети друкувались з 8 купонами (по 4 з кожного боку банкноти). Спочатку планувалось використовувати

ці білети як облігації для внутрішньої позики, проте через брак грошей у серпні 1918 р. уряд наказав використовувати їх як гроші.

Уряд П. Скоропадського так і не зміг опанувати становище у сфері фінансів та грошового обігу. Українська Держава не мала бюджету, фактично жила в борг і за рахунок друкарського станка. Це і багато інших факторів призвело до величезної інфляції.

Уряд Директорії використовував запаси грошей, випущених ще урядом ЦР і гетьманату, а також російські рублі, німецькі марки та австрійські крони, а також бони міст і сіл України.

Згодом у Станіславі були виготовлені банкноти номіналом у 5 грн. Вони друкувались на сірому папері з водяними знаками «гриби». Все робилось поспіхом, тому на окремих банкнотах у слові «гривень» пропущено літеру «р». Банкнота номіналом в 5 грн. є в експозиції музею.

За часів правління Директорії були випущені в обіг бони номіналом у 10, 25, 100, 250 і 1000 крб. Ці банкноти є в колекції музею. Паперові гроші номіналом 100, 250 і 1000 крб. були виготовлені з кліше, які були заготовлені ще при Скоропадському [1].

Після повалення царизму, перебігу I світової війни, революції і громадянської війни на теренах України з'явилися і перебували в обігу різноманітні купюри не тільки урядів і випусків, але й різних держав. Серед всіх регіонів України західноукраїнські землі мали найбільший обіг іноземних валют. Найбільш поширеними були гроші кайзерівської Німеччини, Польщі, а також т. зв. «окупаційні військові» гроші 1914–1918 рр. Одні з них випускались у м. Ковно (нині Коунас) номіналом від 1 до 1000 марок (ост марки), інші в м. Позені номіналом 1 до 3 крб. Ці гроші випускались німецьким військовим командуванням на захоплених територіях, щоб не вводити власну валюту. В колекції музею ми можемо побачити купюри номіналами 1, 50, 100 і 1000 марок –

1918 р. випуску та 1 і 3 крб. – 1916 р. випуску, а також є паперова банкнота номіналом 20 копійок [7].

Неабияку увагу привертають окупаційні гроші періоду II світової війни, які певний час перебували в обігу на території Райхскомісаріату «Україна». В колекції маємо паперові гроші номіналом в 1, 5, 10, 20, 50, 100, 200 і 500 крб. Ці гроші друкувались Центральним Емісійним Банком України в місті Рівне, починаючи з березня 1942 року, номіналом від 1 до 500 крб. Вони були в обігу лише на окупованій німцями території України паралельно з райхс- та окупаційними марками. Після звільнення території ці грошові знаки припинили свій обіг [4].

Велику частину боністичної колекції становлять паперові гроші СРСР починаючи від 1922 р. і до 1991 р. Це і червінці 1922–1923 рр. випуску, і паперові гроші 1937 р. випуску, на яких було вперше зображено портрет Леніна (номінал – 10 червонців), і 1947 р. випуску, а також 1961 р. випуску. Серед грошових, розрахункових та інших фінансових знаків увагу привертає облігація першої внутрішньої державної хлібної позики 1922 р. на 1 пуд жита в зерні, або зараховувалась в плату єдиного натурального податку. Погашення натурою проводилось з 1 грудня 1922 р. по 31 січня 1923 р. [6]. Є також банкноти номіналом в 50 і 100 крб., які були введені в обіг у 1991 р. на заміну ідентичним номіналам зразка 1961 р.

Період незалежної України представлений колекцією купонів, купонів-карбованців, а також гривень.

Майже вся боністична колекція представлена в одному із залів Сарненського музею. Її розташовано в хронологічному порядку, тому під час екскурсії чи індивідуального перегляду відвідувачі в змозі ознайомитись не тільки з самою колекцією, а й проглянути історію краю починаючи з поч. XIX ст. і закінчуючи кін. XX ст. А таке висвітлення історичних подій на фоні боністичної колекції завжди зацікавлює відвідувачів.

Джерела та література:

1. Дорофієва Н. З історії грошей України // Електронний документ.
2. Мотенко Я. В., Шишкіна Є. К. Формування грошових систем УНР та Української Держави. Електронний документ.
3. Монеты России. // Електронний документ. Режим доступу: <http://moneta-russia.ru/paper/kreditnyebilety-1898.php>
4. Райхскомісаріат Україна. Електронний документ. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
5. Рубль тимчасового уряду. / Електронний документ. Режим доступу – <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
6. Сарненський історико-етнографічний музей: Фонд нумізматики. Інвентарна книга № 2/108. Колекційний опис № 14
7. Сенилов Б. В. Военные деньги Мировой войны 1914–1918 гг. Електронний документ. Режим доступу: <http://www.bonistikaweb.ru/SOVKOL/senilov1.htm>
8. Специальные исторические дисциплины / За ред. В. А. Замлинського, М. Ф. Дмитренко. – Киев, 1992 г.

Віктор Ревега

ВІДОБРАЖЕННЯ КОЗАЦЬКОЇ ТЕМАТИКИ НА ПОШТОВИХ МАРКАХ ФОНДОВОЇ КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО ЗАПОВІДНИКА «ПЕРЕЯСЛАВ»

Козацтво на території сучасної України виникло в XV столітті внаслідок закономірних процесів, які відбувалися на українських землях. М. С. Грушевський зазначав, що «Козацтво в Україні набуло широкого розвитку і, склавшись зрештою у певний суспільний клас, з побутового явища, по суті руйнівного, навіть антикультурного, стало представником національних інтересів свого народу і взяло на себе державне будівництво України» [1, с. 82].

Серед причин, які зумовили появу козацтва, можна виділити: соціальні (посилення феодалної експлуатації, юридичне оформлення кріпосної залежності); економічні (нестача орної землі, необхідність колонізації вільних земель «Дикого поля»); політичні (прагнення польської адміністрації залучити козацтво на службу для охорони південних кордонів від татарської загрози); національні (спротив політиці колонізації та покатоличення українського населення); стратегічні (загроза з боку Османської імперії та її васала Кримського ханства).

Збільшення кількості козаків призвело до створення Запорізької Січі. Запорожці швидко наповнювалися вмілими воїнами різних народів та соціальних станів. Основним принципами їхнього життя були рівноправність, побратимство, хоробрість та лицарство [2, с. 408].

Козацька тематика почала дуже поширено розвиватись після проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року, після чого все частіше і частіше на поштових марках з'являються як і прості козаки, так і представники козацької старшини.

Фондова колекція Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» поштових марок розпочалася формуватися в кінці 1970-х років. Поштові марки присвячені козацькій тематиці почали надходити в 1980-роках [3].

У філателістичній колекції НІЕЗ «Переяслав» нараховується 11 одиниць, які випущені Поштою СРСР і України та зображені козацькі сюжети. Нижче подано їх інвентарний номер, назва, дата введення в дію, автор малюнків, тираж, номінал, техніка, розміри (в міліметрах), опис марки, дата надходження до філателістичної колекції Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»:

1. ФТ-996 КН-16403(246), непогашена марка «Орден Богдана Хмельницького», яка має кармінову надпечатку пам'ятного тексту на марці «300-летие Воссоєдинения Украины с Россией». Тираж – 1000000. Номінал – 2 крб. Офсет. Розміри – 43х26. (Рис. 1). На марці посередині зображено Орден Богдана

Хмельницького з портретом гетьмана. Орден Богдана Хмельницького встановлено Указом Президії Верховної Ради СРСР від 10 жовтня 1943 року та мав 3 ступені. Що дуже цікаво в цьому ордені, що він був єдиним орденем, який мав напис не російською мовою, а українською «Богдан Хмельницький». Дата надходження 28 грудня 1985 року.

2. ФТ-997(6) КН-16403(247), непогашена марка «Пам'ятник Богдану Хмельницькому в Києві», автор Є. Гундобін. Тираж – 3000000. Номінал – 60 коп. Офсет. Розміри – 46х33. [Рис. 2]. На марці зображений пам'ятник Богдану Хмельницькому в Києві відкритий 1888 року. Дата надходження 28 грудня 1985 року.

3. ФТ-997(7) КН-16403(247), непогашена марка «Переяславська рада», автор Є. Гундобін. Тираж – 3000000. Номінал – 60 коп. Офсет. Розміри – 50х34. [Рис. 3]. На марці зображено картину українського живописця М. Г. Дерев'яни (1904–1997) «Переяславська Рада» (1954 року), де в центрі зображено гетьмана Богдана Хмельницького. Дата надходження 28 грудня 1985 року.

4. ФТ-4889(3) КН-39499, непогашена марка «Дума про козака Голоту», автор І. Мартинов. Тираж – 2500000. Номінал – 10 коп. Офсет. Розміри – 42х30. [Рис. 4]. На марці зображено картину українського живописця М. Г. Дерев'яни (1904–1997) «Дума про козака Голоту» (1961 року), де зображений козак Голота на коні. Дата надходження 23 листопада 2007 року.

Вищенаведені поштові марки видані Поштою СРСР, наступні ж вже Поштою України.

5. ФТ-3777 (1) КН-36357, погашена марка «Зразки ракетної зброї минулих століть» 2004 року, автор В. С. Василенко. Тираж – 150000. Номінал – 45 коп. Офсет. Розмір – 40х28 мм. Марка багатоколірна. [Рис. 5]. На марці зображена ракета часів козаччини, епізод бою із застосуванням ракетної зброї українськими козаками в XV ст. Дата надходження 21 листопада 2005 року. Непогашена марка з таким зображенням (ФТ-5248 (2) КН-41485) надійшла ще 10 вересня 2009 року.

6. ФТ-4943 (1–6) КН-40018, зчіпка з 2-х непогашених марок поштового блоку «Український народний одяг», автор М. Кочубей. Тираж – 100000. Номінал – 70 коп. Офсет. Розмір блоку 100х140, кожної марки 30х33. Введений в дію 15 грудня 2006 року. Марки багатоколірні. Марки представляють народний одяг Запоріжжя (осінньо-весняний) «Свято Михайла» (На марці зображені чотири козаки одіті в різнокольорові жупани, кунтуші,

Рис. 1. Поштова марка «Орден Богдана Хмельницького».

Рис. 2. Поштова марка «Пам'ятник Богдану Хмельницькому в Києві».

Рис. 3. Поштова марка «Переяславська рада».

Рис. 4. Поштова марка «Дума про козака Голоту».

Рис. 5. Поштова марка «Зразки ракетної зброї минулих століть».

каптани та шовкові пояси. Також вони одягнені в червоні та сині шаровари, обути в чоботи) та «Перша Пречиста» (На марці зображено жінку та дочку у вишитих сорочках і плахах. Також зображені два козаки в жупанах і кунтушах, на голові у них шлик та кабардинка). Дата надходження 20 квітня 2008 року [Рис. 6].

7. ФТ-5327 (1) КН-42690, непогашена марка «Богдан Микошинський» із серії «Провідники козацьких повстань» 2010 року, автор В. Василенко. Тираж – 130000. Номінал – 2 грн. Офсет. Розмір – 40x28 мм. Марка багатоколірна. На марці зображено поголовний портрет Богдана Микошинського.

Рис. 6. Зчіпка з 2-х непогашених марок поштового блоку «Український народний одяг».

Рис. 7. Поштова марка «Богдан Микошинський».

Рис. 8. Поштова марка «Криштоф Косинський».

Рис. 9. Поштові марки «Григорій Лобода» та «Северин Наливайко».

Рис. 10. Поштова марка «Чигирин. 500 років. Гетьманська столиця»

Рис. 11. Марка «Народна картина «Козак-бандурист».

Портрет являє собою зображення чоловіка середніх років із вусами та зачіскою «оселедець». Дата надходження 14 липня 2014 року [Рис. 7].

8. ФТ-5327 (2) КН-42690, непогашена марка «Криштоф Косинський» із серії «Провідники козацьких повстань» 2010 року, автор В. Василенко. Тираж – 130000. Номінал – 1,50 грн. Офсет. Розмір – 40x28 мм. Марка багатоколірна. На марці зображено зображено поголовний портрет Криштофа Косинського. Портрет являє собою зображення чоловіка середніх років із довгими вусами та зачіскою «оселедець». Голова козака повернута трохи на бік. Дата надходження 14 липня 2014 року [Рис. 8].

9. ФТ-5328 КН-42691, непогашені марки, надруковані зчіпкою з двох марок «Провідники козацьких повстань. Григорій Лобода» з купоном, та «Провідники козацьких повстань. Северин Наливайко» з купоном 2011 року, автор Василь Василенко. Тираж – 154000. Номінал марки «Григорій Лобода» – 1,50 грн., номінал марки «Северин Наливайко» – 2,00 грн., Офсетний друк, папір крейдований, гумований. Розмір марок та купонів – 40x28 мм, з полями 156x100мм. Марки багатоколірні.

На поштовій марці марки «Григорій Лобода» зображено поголовний портрет Григорія Лободи. Портрет являє собою зображення чоловіка середніх років із вусами в капелюсі. Голова козака повернута трохи на бік. На поштовій марці «Северин Наливайко» зображено поголовний портрет Северина Наливайка. Портрет являє собою зображення чоловіка середніх років із вусами. На марках надруковано напис «Україна» на українській та англійській мовах, номінали «1.50» та «2.00», герб України та 2011 рік, а також назви марок. На полях та купонах зображено пістолі, які пронизують купони. Перфорація гребінчаста – 14:14 1/4. Захист марок: мікротекст «В. Василенко». В УФ променях світиться плашка під гербом та сам герб. На полях надруковано штриховий код – 4823027130705. Дата надходження 14 липня 2014 року [Рис. 9].

10. ФТ-5331 КН-42694, непогашена марка «Чигирин. 500 років. Гетьманська столиця» 2012 року,

автор Оксана Шуклінова. Тираж – 173000. Номінал – 2,00 грн. Офсетний друк, папір крейдований, гумований. Розмір – 52x25,2 мм. Марка багатоколірна.

На поштовій марці зображено частина гравюри 1678 року, на якій видно місто і Чигиринську фортецю. Вище гравюри розташований напис «Гетьманська столиця» і частина автографа Богдана Хмельницького, а нижче гравюри напис «Чигирин. 500 років». Справа внизу на жовтому полі зображений герб Чигирин. Герб затверджений рішенням Чигиринської міської ради 19 червня 1992 року. Зверху щита зображений кінь на темно-синьому полі, який скаче в лівий бік – історичний герб міста Черкас на знак сучасного адміністративного підпорядкування міста. Нижче коня зображено три стріли на срібному полі. На жовтому фоні вказано напис «Україна» на українській та англійській мовах, номінал «2.00», герб України та 2012 рік. Перфорація гребінчаста – 13 3/4:14 1/4. Захист на марці: мікротекст «О. Шуклінова»; в УФ-променях світиться автограф Б. Хмельницького, кінь на щиті, нижня частина щита та напис «Україна». Дата надходження 14 липня 2014 року [Рис. 10].

Марка випущена Українським товариством охорони пам'яток історії та культури.

11. ФТ-2986 КН-32209, непогашена марка «Народна картина «Козак-бандурист». Номінал – 30 коп. Офсет. Розміри – 52x37. Марка багатоколірна. На марці зображено на передньому плані козака із бандурою, який сидить. На задньому плані – прив'язаний кінь та на дереві висить шабля. Дата надходження 19 травня 2001 року [Рис. 11]. Марка з таким зображенням (ФТ-4908 КН-39536) надійшла іще 30 листопада 2007 року.

Таким чином, у фондівій колекції Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» налічується 11 поштових марок, на яких зображено козацька тематика. Але на жаль, це ще неповноцінна колекція, тому проводиться активна пошукова наукова робота по комплектуванню колекції Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» даної тематики.

Джерела та література:

1. Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 т. / М. Грушевський. – К.: Наукова думка, 1995. – Т. 7. Козацькі часи до року 1625. – 628 с.
2. Енциклопедія історії України: в 8 т. / [Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.]. – К.: Наукова думка, 2007. – Том 4. Ка – Ком. – 528 с.
3. Інвентарна книга фондової інвентарної групи «Філателія» № 1 Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».
4. Каталог знаків поштової оплати України. – К.: «Видавництво «Марка України», 2004. – 80 с.
5. Каталог знаків поштової оплати України. – К.: «Видавництво «Марка України», 2006. – 72 с.
6. Каталог знаків поштової оплати України. – К.: УДППЗ «Укрпошта», 2010. – 60 с.
7. Каталог знаків поштової оплати України. – К.: УДППЗ «Укрпошта», 2011. – 68 с.
8. Каталог знаків поштової оплати України. – К.: УДППЗ «Укрпошта», 2012. – 84 с.
9. Поштові марки Росії і СРСР: спеціалізований каталог: в 5 т. / [Під ред. В. Ю. Соловйова]. – М.: ИздАТ, 2009. – Том 4. РСФСР, СРСР (1923–1960). – 196 с.
10. Поштові марки Росії і СРСР: спеціалізований каталог: в 5 т. / [Під ред. В. Ю. Соловйова]. – М.: ИздАТ, 2009. – Том 5. СРСР (1961–1991). – 240 с.

Наталія Ревага

ФОНДОВЕ ЗІБРАННЯ ЛЯЛЬОК-МОТАНОК НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО ЗАПОВІДНИКА «ПЕРЕЯСЛАВ» ТА ЛЯЛЬКИ ПРЕДСТАВЛЕНІ НА КОНКУРСІ «ПАСХАЛЬНИЙ ДИВОГРАЙ»

Сьогодні стало сучасним проводити майстер-класи, конкурси, виставки у музеях. В наші дні все більш і більш популярними стають ляльки-мотанки, а особливо майстер-класи з їх виготовлення, виставки конкурсних робіт, де також представлені мотанки.

Ляльки робили зовсім маленькими і дуже великими, їх як спалювали (інколи топили), так і все життя берегли. Це величезна частина побутової культури.

Назва *лялька-мотанка* пов'язана з тим, що технологія виготовлення полягає не в шитті, а в намотуванні тканини за допомогою нитки. Всі деталі міцно примотуються ниткою, вузлики не зав'язують. При виготовленні ляльки-мотанки в жодному разі не використовуються голка, а тільки нитки і тканина. Лише в останні часи майстри, що роблять колекційні або є авторські ляльки, які вже мають не тільки сакральні-обрядові, але й художні та естетичні значення, то в виготовленні таких ляльок використовують голку. За звичай голку використовують для оздоблення, і то лише для шиття вбрання ляльки або вишивки. Всі інші, найважливіші деталі ляльки, дотепер виготовляються без застосування голки.

До вміння робити ляльки відносились дуже серйозно та відповідально. Саме тому, цьому ремеслу навчали із раннього дитинства.

Головною джерельною базою по темі є люди, які розповідають та показують як робили лялечок. З розповіді Перчук Параски Павлівни 1929 року народження з села Мазінок Переяслав-Хмельницького району стало відомо, що ляльки (саме так їх вона називає) робили з «дрантя» (здебільшого полотняні відходи від пошиття одягу). Головним етапом у створенні було зробити голову, тому дуже часто маленькі дівчатка звертались за допомогою до матусь. Голівку лялечки скручували з «клочів» (це дрібні відходи полотна, пояснила Перчук П. П.), клали її в полотняну «тряпку» та обкручували «валом» (конопляні відходи), якщо була ще тканина, то зав'язували хустку. Також згадала, що робили інколи ляльки з руками, але без ніг та очей. Ляльки навчила робити її мати Марфа, а сама почала робити у десять років. Здебільшого ляльки лежали на печі, а коли пішла до школи то гратись було ніколи тай і не хотілось. Називали ляльок здебільшого Катериною, Галиною, Марією [6].

Галина Ільківна Коваль 1945 року народження, яка проживає в селі Хоцьки Переяслав-Хмельницького району, розповіла про ляльки, якими гралась в селі Комарівці де вона проживала до переселення. Їй та її подругам (Галя, Оля) дуже хотілось мати ляльок. Дівчатка зробили їх самі, а навчила їх бабуса однієї з подруг, бо своєї бабусі у Галини не було. Брили «тряпку» скручували в трубочку, одягали старий «платок» на один із кінців, обмотували його навколо шиї та зав'язували (таким чином формували голову), руки не робили. Довжина була приблизно 40 см. Таку ляльку було зручно носити в руках та колихати. Матеріал використовували здебільшого старих непотрібних речей. Був випадок коли Галина порізала материну спідницю для ляльки, але мати її за це не лаяла. Таким самим методом робили і менші ляльки з нових відходів тканини. Обов'язково називали лялечок. Давали імена здебільшого такі: Катерина і Дуся. З часом дівчата стали малювати обличчя лялькам. Для нанесення брів і очей використовували попіл, для рум'янцю та вуст – буряк і сік «чистотіла». Зберігали ляльок на печі або на полицю, в крайньому випадку клали обережно в куточку [7].

Для сільських дівчат не обов'язково лялька повинна була бути красивою. Головне, щоб вона була внутрішньо змістовною.

Сьогодні серед розмаїття сучасних ляльок народні ляльки користуються великим попитом серед людей. Одні купують їх як сувенір, інші – як іграшку для дитини, а дехто тримає мотанку як оберег. Саме тому в наші дні вони стають все більш і більш популярними.

У 2014 р. вперше в НІЕЗ «Переяслав» відбувся конкурс «Пасхальний дивограй». Свої роботи представили 101 учасник. Серед великого різноманіття конкурсних робіт важливе значення відіграли мотанки, які використовуються під час Пасхальних свят:

Ляльки-мотанки, які були подані на конкурс у 2014р:

- мотанка Пасхальна, або Великодня, голубка. Виконується вона в червоному кольорі – символі любові
- лялька-мотанка «Вербниця» (рис. 1), яка символізує кущ верби, пробудження природи весною, жінку, яка йде до церкви в день Вербної неділі святити вербу. Її кольори повинні бути наближені до квітів верби. У ручках лялька-мотанка тримає три гілочки верби.

Рис. 1. Лялька-мотанка «Вербниця».

Рис. 2. Мотанка «Писанкова берегиня».

Рис. 3. Лялька «Пасхальна закрутка з яйцем».

На обличчі можна виплести тоненький зелений хрестик.

- лялька «Червона Пасхальна» символізує жінку, що йде на свято в храм. Обличчя і руки такої ляльки-мотанки робляться з червоної тканини, що символізує Великдень і Відродження. На обличчі також можна виплести тоненький жовтий або золотистий хрестик. У ручках лялечка тримає гілочки верби.
- Мотанка «Писанкова берегиня» (рис. 2) для виготовлення якої використовують писанку. Писанку використовують замість голови. Поеднання мотанки і писанки створює сильний оберіг.
- Лялька «Пасхальна закрутка з яйцем» (рис. 3), яка є чудовим оберегом. Для її виготовлення використовують здебільшого тканину червоного кольору, а під спідничкою замотують закрутку, в середині якої розміщують власноручно виготовлену писанку.

У 2016 р. втретє в НІЕЗ «Переяслав» відбувся конкурс «Пасхальний дивограй». Свої роботи представили 98 учасників. Серед великого різноманіття конкурсних робіт вже традиційно були представлені мотанки, які використовуються під час Пасхальних свят:

Ляльки – мотанки, які були подані на конкурс у 2016 року (рис. 4):

- лялька-мотанка «Вербниця», яка символізує куш верби, жінку, яка йде до церкви в день Вербної неділі святити вербу. У руках лялька-мотанка тримає три гілочки верби.
- лялька-мотанка «Великодня з півнем».
- Пасхальна мотанка «Берегиня» (рис. 5), з пасхальним кошиком, зроблена на основі класичної мотанки «оберіг роду» з використанням кольорової гамми, традиційної для центральної України (Черкащина, що в минулому входила до складу Київської губернії).
- лялька-мотанка «Великодній янгол» (рис. 6). Особливості даної ляльки в тому, що вона має крила. Виготовлена вона з тканин світлого кольору.
- Пасхальна лялька – мотанка «Пасхальна закрутка» (рис. 7), з розписаним воском писанкою, яка використана як обличчя ляльки.

- лялька – мотанка «Пасхальна», з розписаним акриловою фарбою перепелиним яйцем та свічкою.
- лялька – мотанка «Вербниця», з дерев'яною писанкою.

Дані ляльки під час виставки привертати не абияку увагу відвідувача.

В фондівій колекції НІЕЗ «Переяслав» є невеличке зібрання ляльок-мотако. Ті зразки, які вдалося зібрати НІЕЗ «Переяслав» протягом 2007–2014 років, з якими пощастило ознайомитися, показують, що ареал їх поширення охоплює нинішню Київську область, здебільшого Переяславщину.

Фондове зібрання мотанок НІЕЗ «Переяслав» є дуже цікавим, яке відкриває індивідуальні особливості створення ляльок на Переяславщині. Дана колекція мотанок, яка налічує 18 ляльок сформувалась в період з 2007 по 2011 рік. Авторами даних ляльок є майстрині, які проживають в м.Переяслав-Хмельницькому, с.Віненці Переяслав-Хмельницького району, м.Суми, м.Київ. Рік народження майстринь становить з 1948р. по 1975р. Ляльки виготовлені даними майстринями мають свої особливості: висота ляльки, наявність обличчя, матеріал з якого зроблена дана лялька, наявність вбрання. З даної колекції три ляльки виготовлені

Рис. 4. Конкурсні роботи 2016 року.

в м.Переяславі-Хмельницькому, дванадцять ляле-чок в с.Віненці Переяслав-Хмельницького району, дві в м.Суми та одна в м.Київ. Виготовлялись дані ляльки-мотанки в 1991 р. (1 мотанка), 2007 р. (3 мотанки), 2009 р. (12 мотанок) в 2011р. (2 мотанки).

Ляльки-мотанки з фондової колекції НІЕЗ «Переяслав»

Т-11614 (1-5) КН-41685 Ляльки-мотанки. Автор: Мостова Єлизавета Іванівна, 1948 року народження, уродженка с. Віненці Переяслав-Хмельницького району. Кількість: 5 предметів. Розміри: найбільша: висота – 37 см, ширина – 33 см; найменша: висота – 21 см, ширина – 11 см. Матеріал: домоткане полотно, рипс, вовна, бавовняна тканина, штучний шовк, вишивка хрестом. Техніка: ручна робота. Опис: Антропоморфна постать (жіноча) з виділеною головою, талією, станом. Обличчя імітовано світлим тоном полотняної тканини. Голова зав'язана хусткою (за потилицю). В спідницях, фартухах. На талії червоні пояси. Ляльки виготовлено з тканини різних видів, як натуральної так і синтетичної, способом намотування тканини в сувій та перев'язуванням в певних місцях. Від способу виготовлення походить назва лялька-мотанка. Виготовлена для експозиції музею в с. Віненці Переяслав-Хмельницького району 2009 року. Мостову Є.І. навчила виготовляти ляльки її бабуся 1902 року народження уродженка с. Віненці (рис. 8).

Т-11615 (1-5) КН-41686 Ляльки-мотанки. Автор: Мостова Єлизавета Іванівна, 1948 року народження, уродженка с. Віненці Переяслав-Хмельницького району. Кількість: 5 предметів. Розміри: найбільша: висота – 33 см, ширина – 21 см; найменша: висота – 19 см, ширина – 11 см. Матеріал: домоткане полотно, рипс, вовна, бавовняна тканина, штучний шовк, вишивка хрестом. Техніка: ручна робота. Опис: Антропоморфна постать (жіноча) з виділеною головою, талією, станом. Обличчя імітовано світлим тоном полотняної тканини. Голова зав'язана хусткою

Рис. 5. Пасхальна мотанка «Берегиня».

Рис. 6. Лялька-мотанка «Великодній янгол».

Рис. 7. Пасхальна лялька-мотанка «Пасхальна закрутка».

Рис. 8. Лялька-мотанка (Т-11614 (5), КН-41685).

(під бородою). В спідницях, фартухах. На талії червоні пояси. Ляльки виготовлено з тканини різних видів, як натуральної так і синтетичної, способом намотування тканини в сувій та перев'язуванням в певних місцях. Від способу виготовлення походить назва лялька-мотанка. Виготовлена для експозиції музею в с. Віненці Переяслав-Хмельницького району 2009 року. Мостову Є.І. навчила виготовляти ляльки її бабуся 1902 року народження уродженка с. Віненці (рис. 9).

Т-11616 (1-2) КН-41686 Ляльки-мотанки. Автор: Мостова Єлизавета Іванівна, 1948 року народження, уродженка с. Віненці Переяслав-Хмельницького району. Кількість: 2 предметів. Розміри: висота – 24 см, ширина – 8 см. Матеріал: хустки ситцеві. Техніка: ручна робота. Опис: Антропоморфна постать (жіноча) виготовлена способом намотування в сувій та з зав'язуванням в необхідних місцях жіночої хустки. Виготовлено з жіночого головного убору. Одна з ляльок з білої хустки з червоним орнаментом, інша – з синім орнаментом. Виготовлена для експозиції музею в с. Віненці Переяслав-Хмельницького району 2009 року. Мостову Є.І. навчила виготовляти ляльки її бабуся 1902 року народження уродженка с. Віненці.

Т-11667 КН-42181 Лялька (в намісті). Автор: Олена Орехова, м. Київ. Кількість: 1 предмет. Розміри: довжина – 25,5 см, ширина – 7 см. Матеріал: фабричні тканини, тасьма, муліне. Техніка: ручна пошиття. Опис: Невелика за розмірами, одягнена у вишиту сорочку, ткані плахту та попередницю, підв'язана поясом. На голові вив'язана хусткою «з ріжками», на шиї штучне намисто. Риси обличчя вишиті. Створена 2007 року в м. Києві. Подарована музею автором на святі майстрів.

НДФ-13400 Лялька-мотанка. Автор: Грукач Ніна Василівна, 1954 року народження, м. Переяслав-Хмельницький. Кількість: 1 предмет. Розміри: 18 см.

Рис. 9. Лялька-мотанка (Т-11615 (5), КН-41686).

Матеріал: фабричне полотно, шерсть, конопляне волокно. Техніка: ручна пошиття. Опис: Невелика за розмірами, виготовлена із фабричного полотна (голова, торс), шерстяної тканини зеленого кольору (спідниця), конопляних волоком (волосся). Риси обличчя намальовані кульковою ручкою. Створена 1991 року в м. Переяславі-Хмельницькому. Виготовлена для Музею українських обрядів.

НДФ-13479 Лялька-мотанка. Автор: Кульчицька Марина Олександрівна, 1975 року народження, начальник екскурсійного відділу Музею народної архітектури та побуту України (Пирогово), м. Переяслав-Хмельницький. Кількість: 1 предмет. Розміри: висота – 16,5 см. Матеріал: фабрична тканина, ситець, шерсть, коленкор, тасьма, шерстяні нитки. Техніка: ручна робота. Опис: Лялька-мотанка невелика за розмірами, виготовлена як оберіг. Скручена із різних видів тканини (ситець, шерсть, коленкор, тасьма). Для прикрасення одягу використана тасьма з орнаментом (на полі та попередниці). Замість рис обличчя хрест із тасьми золотистого кольору. До правої руки червоними шерстяними нитками прикріплено вузлик. Створена 2011 року в м. Переяславі-Хмельницькому. Виготовлена для дитини жительки м. Переяслава-Хмельницького Жам О. М.

НДФ-13480 Лялька-мотанка. Автор: Кульчицька Марина Олександрівна, 1975 року народження, начальник екскурсійного відділу Музею народної архітектури та побуту України (Пирогово), м. Переяслав-Хмельницький. Кількість: 1 предмет. Розміри: висота – 10,5 см. Матеріал: фабрична тканина. Техніка: ручна робота. Опис: Лялька-мотанка невелика за розмірами, виготовлена як оберіг. Скручена із різних видів тканин: ситець, шерсть, поплін. Спідниця зроблена із кусочка тканого рушника чи серветки. До правої руки нитками прикріплено вузлик. Риси обличчя відсутні. Створена 2011 року в м. Переяславі-Хмельницькому. Виготовлена як оберіг для дитини жительки м. Переяслава-Хмельницького Жам О. М.

Досліджувати ляльки-мотанки на даний час дуже важко, адже майже ніхто дані ляльки не збирав та не колекціонував. Отже, враховуючи дані обставини, постає потреба в зібранні та поповненні музейних колекцій ляльок-мотанок та їх дослідженні. Тому працівники Заповідника в організації та проведенні масових заходів використовують ляльку-мотанку.

Джерела та література:

1. Найден О. С. Українська народна лялька / О. Найден. – К.: ВД «Стилос», 2007. – 240 с.
2. Ревега Н. М. Використання ляльки-мотанки як духовного оберегу / Н. Ревега. // Переяславіка: Наукові записки НІЕЗ «Переяслав». Вип. 7 (9). – Переяслав-Хмельницький: 2014. – 310 с. – С. 167–170.
3. Ревега Н. М. Використання ляльки-мотанки у масових заходах Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» / Н. Ревега. // Ніжинська старовина: Збірник регіональної історії та пам'яткознавства. (Серія «Пам'яткознавство Північного регіону України», № 6: 36. наук. праць; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. Вип. 18 (21). – К.: Центр пам'яткознавства НАН України, 2014. – 223 с. – С. 154–160.
4. Тарасова О. Куклы-обереги. Мотанки, домовые, ангелы, веночки / О. Тарасова. – Харьков-Белгород: Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга», 2016. – 126 с.
5. Тарасова О. О. Ляльки-мотанки. Обереги для вашої оселі, що дарують успіх, багатство, щастя / О. Тарасова. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 126 с.
6. Усні свідчення жительки с. Мазінки, Переяслава-Хмельницького району, Перчук Параски Павліни, 1929 р. н.
7. Усні свідчення жительки с. Хоцьки, Переяслава-Хмельницького району, Коваль Галини Ільківни, 1945 р. н.

Валентина Приходько

ОСОБЛИВОСТІ ЗБЕРІГАННЯ ТА ТРАНСПОРТУВАННЯ МУЗЕЙНИХ ПРЕДМЕТІВ

Культурна спадщина народу зосереджена здебільшого у закладах, які поетично називають храмами культури й мистецтва. Це музеї – скарбниці тисячоліть народної пам'яті, носії культурних надбань народу, осередки, в яких найвиразніше представлена його ментальна самобутність. Український народ може пишатися тим багатющим надбанням, яке подвижницькою працею тисяч відомих і малознаних музейних працівників нашої країни вдалося зберегти від плундрування, розкрадання й забуття для прийдешніх поколінь, для світової культурної спільноти.

Основний фонд музеїв України налічує понад 11,5 млн. пам'яток. З них доступні для огляду лише 1,1 млн. експонатів. Решта перебуває на збереженні у музейних сховищах.

Актуальною проблемою сьогодення є збереження музейного фонду України. Потрібно наголосити, що необхідні умови для тривалого життя музейних предметів – правильне зберігання і транспортування, навіть самий незначний вплив – світла, температури, вологості – може призвести до пошкодження або навіть втрати унікального предмету. Предмети матеріального світу схильні до старіння й руйнування. Музейні предмети, як предмети, що відносяться до вищезазначених, на жаль, також. У цьому сенсі властивість музейних предметів старіти і руйнуватися знаходиться у гострому протиріччі із завданням музею – зберегти такий предмет: уповільнити процеси старіння та руйнування, по можливості припинити їх або навіть повернути назад (оновити предмет в процесі реставрації).

Зберігання музейних фондів – напрямок науково-фондової роботи, який здійснюється на основі режиму зберігання та системи зберігання з метою забезпечення фізичного збереження та доступності для використання предметів музейного фонду.

Режим зберігання – сукупність умов, необхідних для забезпечення збереження музейного фонду. Він включає в себе температурно-вологісний режим, світловий режим, заходи щодо захисту від забруднення повітря, біологічний режим, заходи щодо захисту від механічних пошкоджень, захист фондів в екстремальних ситуаціях.

Почнемо із вологості. Вона згубна для всіх експонатів, які здатні вбирати в себе воду. Це – пергамент, шкіра, слонова кістка, дерево, текстиль і т.д. Вони реагують як на підвищену, так і на знижену вологість. При підвищеній вологості такі експонати вбирають воду і змінюють свій розмір. Чим менше предмет, тим швидше він вбирає вологу, і, якщо для дерев'яної скульптури або меблів потрібно кілька місяців, то для аркуша паперу може бути достатньо кількох годин. При зниженій вологості експонати всихають, що може призвести до розшарування і розтріскування. Через це необхідно постійно підтримувати певний рівень вмісту вологи в повітрі.

Наступний вид впливу – хімічний вплив. Він так само пов'язаний з вологістю повітря. Наприклад, при високій вологості кисень починає вступати в реакцію з залізом, в результаті чого виникає іржа. Щоб цього уникнути, вологість повинна дорівнювати нулю, але досягається це нелегко. У такому випадку максимальна допустима вологість повітря – 40%. Через підвищену вологість й занадто яскраве освітлення на текстильних виробках можуть вицвітати фарби. Волога також є основним компонентом для хімічних реакцій, які відбуваються на склі, через це воно втрачає первісну якість фарби, а іноді й розтріскується.

Ще один тип впливу навколишнього середовища – біологічний. І тут теж багато що залежить від вологості, так як вона сприяє розвитку мікроорганізмів. Для вивчення проблем біологічної руйнації музейних предметів існує мікологія – наука, яка досліджує гриби, як особливу групу організмів, що утворюють самостійне царство живої природи. Наприклад, при мікологічному обстеженні приміщень Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» були взяті проби з найбільш ушкоджених стін приміщень, пристосованих під фондосховище, для дослідження мікологічного стану внутрішніх поверхонь. Відібрані проби, отримані методом культивування мікрофрагментів на стандартні живильні середовища. Культивування проводили в термостаті при температурі 26°C протягом 5 діб.

Таблиця № 1

Результати мікологічного аналізу:

Пошкодження, місце відбору проби	№ проби	Виділені мікроорганізми
Лущення побілки	129 ст	Mucor laxorhizus
Білі утворення ліворуч вікна	130 ст	Penicillium simplicissimum; Aspergillus versicolor
Темні плями	131 ст	Mucor laxorhizus Penicillium simplicissimum

Після мікологічного аналізу встановлено:

Розвиток мікроміцетів у пробах з ушкоджених внутрішніх поверхонь є наслідком порушення гідроізоляції будівлі (вологість стін). Без усунення першопричини, дезінфекція буде мати тимчасовий ефект, що підтверджується неефективністю застосування протигрибкового засобу «Sniezka».

Оскільки пошкоджені стіни є джерелом надходження спор у повітря, для упередження їх розповсюдження до проведення ремонтних робіт у приміщенні, уражені ділянки слід обробити будь-яким дезінфікуючим засобом (біоцидом), що входять до «Державного реєстру дезінфекційних засобів»: гембар, полідез, лізоформін-спеціаль, септодор. Готують водні розчини з вмістом діючої речовини 5%.

Також, експонатам може нашкодити і погано продумана система кондиціонування. Найчастіше проблема полягає в тому, що на експонат дме струмінь повітря відмінного по температурі від повітря в приміщенні. Якщо повітря в кондиціонерах або системах вентиляції погано фільтрується, то в ньому можуть залишитися шкідливі речовини, що викликають хімічні реакції, наприклад, окислення або корозію.

Хімічний склад внутрішнього повітря також впливає на збереження об'єктів, але ця проблема вивчена в меншому обсязі. За кордоном проводяться численні дослідження з впливу хімічного складу атмосфери на стан різних об'єктів. Цій проблемі, наприклад, був присвячений семінар Європейської комісії в 1995 р. [5]. Виконано серйозне дослідження по впливу оксидів сірки, азоту, атмосферного озону на збереження паперу в Голландії. [6]. Забруднення повітря сховищ культурних цінностей може відбуватися під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. До зовнішніх відносяться: стан навколишнього повітря, близькість промислових підприємств і транспортних магістралей і т.д. До внутрішніх джерел належать: обладнання, інженерні системи та матеріали інтер'єру. Самі об'єкти зберігання, особливо в поставарійних ситуаціях, можуть стати причиною забруднення повітря пилом і шкідливими хімічними речовинами, життєздатними мікроорганізмами. Дані за рівнями концентрацій хімічних речовин усередині установ культури нечисленні. Найбільш досліджена проблема летючих карбонільних сполук (мурашиний і оцтовий альдегіди, нижчі кислоти). Ці речовини викликають корозію металів і пошкодження інших експонатів. За даними вчених з Інституту консервації ім. П. Гетті (м. Лос-Анжелес), концентрації формальдегіду в атмосфері музеїв США коливаються від 0,2 до 1400 ppb. [7]. По Санкт-Петербургу ці дані є лише по сховищах Бібліотеки Російської Академії наук і Російської Національної бібліотеки ім. М. Є. Салтикова-Щедріна. Висока концентрація формальдегіду (до 1 мг в 1 куб. м) зафіксована в 1995 р. в деяких сховищах Бібліотеки РАН, які були піддані масовій фумігації в травні 1988 р. після пожежі в Бібліотеці. [8]. У сховищах Російської Національної бібліотеки ім. М. Є. Салтикова-Щедріна концентрація формальдегіду не перевищувала 0,1 мг

/м. Контроль стану навколишнього середовища особливо важливий при експонуванні у вітринах. При вимірі концентрації карбоксилсовмістних сполук у музеях США найбільші рівні карбонільних сполук були зареєстровані у вітринах і шафах для зберігання експонатів. [7]. Це пояснюється тим, що дерево і пластик, з яких виготовлена більшість обладнання в закладах культури, здатні виділяти леткі органічні сполуки, в тому числі карбонільні. Сучасні конструкції вітрин дозволяють підтримувати певний температурно-вологісний режим і вживати заходів для очищення повітря від хімічних забруднювачів. Для цього усередині вітрини розміщують певну розраховану кількість силікагелю та активованого вугілля. Велике значення має герметичність вітрин. Прийнято вважати, що якісно виконані вітрини мають коефіцієнт повітрообміну 1–2 на добу. Унікальні експонати зберігають у вітринах з інертним газом при низьких концентраціях кисню. Цей же прийом використовують при транспортуванні експонатів. Розроблені також спеціальні конструкції вітрин, що включають устаткування для очищення та підтримання температурно-вологісного режиму внутрішнього повітря.

Велике значення також мають методи пасивного контролю стану навколишнього середовища. Проведення хімічного аналізу повітря за методиками, прийнятими в дослідженні атмосферних забруднювачів, є трудомісткою та дорогою процедурою і не може бути здійснене в широкому масштабі. Тому використовуються різні індикатори, сенсори, тест-матеріали, які змінюють свої властивості при несприятливому впливі навколишнього середовища (їх розміщують в приміщенні або вітрині). Як приклад можна привести розробку сенсорів зі спеціального скла, чутливого до агресивних впливів середовища. [5]. Для контролю концентрацій карбонільних сполук використовуються пасивні датчики на основі спеціально підготовлених сорбентів. Також, можливе використання спеціальних матеріалів, близьких за хімічним складом до експонованих об'єктів, як контрольних для оцінки стану внутрішнього середовища.

Вплив пилу. Запиленість повітря також повинна підтримуватися на можливо якнайнижчому рівні. Розмір часток пилу сильно розрізняється залежно від їхньої природи. Частинки диму, вугілля, морської солі, свічкової сажі мають розмір від 0,01 до 0,5 мк; тальк, пилок, туман, волосся, волокна – від 5 до 100 мк. Пил створює різноманітну шкідливу дію на об'єкти зберігання. Частинки пилу, відкладаючись на об'єктах, ведуть до забруднення, що означає втрату візуальних якостей. А внаслідок абразивної дії частинок пилу, які переносяться потоком повітря, може статися механічне пошкодження. Пил концентрує хімічні речовини, які потрапляли в повітря сховищ в різні періоди життя колекції.

Важливі санітарно-гігієнічні аспекти збереження і експонування. Пил є також джерелом та переносником спор грибів і бактерій. Рівень зараженості повітря і поверхонь у закладах культури

ненормований. Найбільш досліджена ця проблема для бібліотек. Присутність великої кількості спор грибів у повітрі становить небезпеку для людей. Відомо, що серед грибів, які ушкоджують папір, більше 20 видів включають збудників або учасників розвитку грибкових хвороб людини. Зараження людей відбувається головним чином через носоглотку і шкіру. Гриби можуть викликати різні захворювання: алергічні, шкірні, легеневі, захворювання очей. [10]. Тому проблема очищення приміщень та експонатів від пилу має велике значення не тільки для запобігання пошкодження експонатів, а й для збереження здоров'я людей.

Також, варто зазначити, що зберігання музейних предметів при транспортуванні та перевезенні є окремим актуальним питанням.

Так, особлива небезпека пошкодження або викрадення предметів виникає під час їх транспортування на тимчасову виставку, реставрацію, експертизу тощо. Удари, дія світла, води або вологи, високих температур, комах або мікроорганізмів, пилу – ось далеко неповний перелік тих причин руйнування, вплив яких може відчутти на собі предмет при переміщенні зі звичного середовища. Щоб запобігти цьому або мінімізувати вплив згубних факторів, необхідно вживати цілу низку захисних заходів. Проте гарантії абсолютного успіху вони все одно не дають. Пожежа, крадіжка, втрата при перевезенні вкрай рідкісні, але можливі. Тому не рекомендується транспортувати разом усі предмети з однієї колекції.

Вельми важливу роль у збереженні предметів відіграє пакувальна тара, що повинна захищати їх від механічних пошкоджень, пилу, різких перепадів температури та вологості. Зазвичай для упаковки використовують дерев'яні ящики відповідного розміру та форми. Зовні вони покриваються вологонепроникною фарбою і маркуються, щоб показати, як їх потрібно ставити й що з ними слід обережно поводитись. Ящик із унікальними предметами нерідко поміщають в інший – металевий ящик.

Існують правила пакування, яких необхідно дотримуватися при транспортуванні будь-яких музейних предметів. В один ящик укладають тільки однорідні або близькі за матеріалом, розміром і вагою предмети. Їх розташовують так, щоб вони не тиснули один на одного і не переміщалися. Предмети невеликого розміру обгортають папером, ватою, лігніном, надаючи їм округлої форми, а особливо крихкі предмети заздалегідь упаковують у коробки. На дно ящика кладуть загорнуту в папір стружку; всі наявні пустоти заповнюють пакувальним матеріалом. Габаритні предмети транспортують в окремих ящиках, при цьому закріплюють їх так, щоб виключити можливість зсуву. Для цього предмет фіксується за допомогою планок і м'яких прокладок, які відповідають його формі та розміру.

Картини перевозять у ящику в спеціальних рамках-касетах, але іноді використовують і менш надійний, але простіший шлях. Їх добирають за

розмірами, складають попарно лицьовою частиною, прокладаючи мікалентним папером, байкою, фланеллю, а потім поміщають в ящик і закріплюють рейками та брусами. Картини великого розміру накатують на вал виворітною стороною всередину. Тканини й одяг упаковують у вологонепроникні чохла, а потім укладають в ящики з полицями.

Транспортування здійснюється згідно з правилами, зафіксованими у відповідних нормативних документах. У кожний ящик вкладається пакувальний акт, підписаний відповідальною за упаковку особою, реставратором і пакувальником. Під час приймання транспортованих предметів за холодної, вологої або жаркої пори року, ящики розкривають тільки через добу після прибуття вантажу, щоб предмети акліматизувалися. [7, с. 179–181].

Для зберігання предметів у музеї обладнується спеціальне приміщення – фондосховище, яке часто називають запасником. Система зберігання фондів може бути окремою або комплексною. Окрема система зберігання передбачає наявність ізольованого приміщення, де перебувають предмети одного або кількох матеріалів, що дуже близькі за нормативами зберігання. Музеї, яким бракує площ або ті, що мають невеликі зібрання, змушені використовувати комплексну систему зберігання, за якої в одному приміщенні зосереджуються предмети з різних матеріалів, а режим зберігання ґрунтується на середніх показниках. Усередині обох систем предмети зазвичай розміщуються відповідно до структурного поділу фондів, тобто за типами джерел. Потім вони можуть розподілятися за призначенням, змістом, розмірами та інвентарними номерами.

Предмети зберігаються як окремі одиниці або ж об'єднуються в комплекси, тобто нашиваються на планшети, комплектуються за відповідними групами в папки, а до шаф, стелажів, щитів та іншого обладнання прикріплюються топографічні описи. Обладнання фондосховища має відповідати певним вимогам. Його можна виготовляти лише з тих матеріалів, які не мають шкідливої дії на музейні предмети. Воно повинне бути зручним для їх розміщення, оберігати від механічних пошкоджень, пилу й не конденсувати вологу. Шафи для предметів із підвищеною світлочутливістю роблять світлонепроникними, а предмети, що потребують доступу світла, розміщують у шафах зі скляними дверцями. Обладнання повинне полегшувати огляд предметів та їх вивчення. [6, с. 51–53].

Існують різні способи зберігання предметів у фондосховищах. Наприклад, тканини, вишивки, мереживо зберігаються в горизонтальному положенні в шафах з висувними ящиками-лотками й перекладаються мікалентним папером або бавовняною тканиною. Одяг групують за матеріалом пошиття: одягають його на плечі з м'якими прокладками і зберігають у шафах у вертикальному положенні. Головні убори надягають на болванки, а взуття – на колодки або ж заповнюють мікалентним папером і зберігають у шафах. Килими,

шпалери згортають лицьовим боком на вал, поміщають у чохла і зберігають у горизонтальному положенні.

Крупні декоративні вази, скульптуру розставляють на стелажах або на підставках. Твори живопису розміщують на стінах за допомогою металевих штанг і шнурів, а також на стелажах і щитах. Стелажі повинні мати гранчасті полиці, що забезпечують циркуляцію повітря, а також гнізда для кожної картини. Найсприятливішим для картин вважається зберігання на нерухомих щитах. Проте економічніше виготовляти висувні щити, що повинні бути сконструйовані так, щоб їх пересування створювало для картини мінімум вібрацій. Висувні щити бувають двох типів – підвісні та з ковзанням по підлозі на спеціальних полозах.

Незакріплені малюнки м'яким олівцем, вугіллям і пастеллю зберігають тільки заксленими. Їх, а також окантовані акварелі, гравюри, літографії розміщують вертикально в шафах. Малюнки олівцем та акварелі зберігають окремо в теках, які виготовляються за розмірами теки подвійного паспарту. Теки зберігаються горизонтально в шафах з висувними ящиками.

Із групи металів виділяють предмети з дорогих металів, які зберігаються разом із коштовним камінням, а також нумізматику і зброю, що вимагають особливих умов зберігання у сейфах або в ізольованих, спеціально обладнаних приміщеннях. Інші предмети з металу групуються за матеріалом і за призначенням. Дуже чутливі до умов зберігання предмети зі свинцю. Їх не можна зберігати в шафах із дерев'яної стружки та з деяких порід дерева, зокрема хвойних і дуба.

Письмові джерела розміщують у теках, коробах, ящиках, які утворюють одиниці зберігання. Документи в сувоях зазвичай згортають у вали та поміщають у круглі футляри. Теки, короби, ящики, футляри розміщують у шафах згідно з належністю матеріалів до певного фонду.

Свої особливості має зберігання предметів у експозиційних залах музеїв. У запасниках, навіть при комплексній системі зберігання, різноманітні матеріали ніколи не розміщуються в одній шафі або на одній полиці: фотографії завжди будуть зберігатись окремо від металу. Тим часом в експозиції предмети з різних матеріалів нерідко розміщуються в одній вітрині, що спричинює чимало складнощів у створенні для них мікроклімату та світлового режиму.

В експозиції для предмета значно зростає ризик отримати пошкодження, що може статися і під час монтажу, і внаслідок усередненого режиму зберігання. Адже в експозиції необхідно освітлювати всі матеріали, у тому числі й ті, що мають низьку світлостійкість. Присутність людей підвищує температуру та вологість у залах, а це призводить до добових коливань температурно-вологісного режиму. Тому при створенні експозиції вживаються заходи, спрямовані на зменшення дії всіх цих несприятливих факторів.

В експозиції не можна допускати надмірного освітлення експоната, оскільки це спричинює його нагрівання. З цієї ж причини лампи не можна поміщати всередині вітрин. Їх безпечніше розташовувати над вітриною, встановлюючи світло-розсіюючий фільтр між експонатами та джерелом світла. Під час проведення кінозйомок і фотографувань музейних предметів необхідно дотримуватися правил поведінки, визначених нормативними документами.

При природному освітленні вікна в залах повинні бути оснащені особливим склом, що не пропускає ультрафіолетового проміння. Джерела штучного світла розташовуються на відстані 1,5–2 м, а вітрини зі світлочутливими експонатами забезпечуються світлозахисними завісами. Що ж до коливання температурно-вологісного режиму, то його усувають або пом'якшують за допомогою кондиціонерів, а за їх відсутності – шляхом провітрювання, регулювання потоку відвідувачів і т.п. Вплив температури й вологості на експонати ослаблюють також вітрини з обмеженим повітрообміном.

Матеріали, з яких виготовляється експозиційне устаткування, мають бути хімічно стабільними, тобто вони або не повинні розкладатися, а отже, й утворювати речовини, що заподіюють шкоду предметам. Ця вимога стосується, насамперед, обрамлюючих та несучих частин вітрини, оскільки її основний компонент є відносно нейтральним матеріалом. Шкоду здатний заподіяти й звичайний столярний клей, що виготовляється з матеріалів, які містять кератин (ріг, шкіра, риб'яча луска). Джерелом небезпеки можуть бути й герметизуючі гумові прокладки, що призначені виконувати пилозахисну функцію експоната. Обережно слід підходити й до вибору тканин, якими оббивається або вистилається внутрішня поверхня вітрини. Адже в процесі виробництва текстиль обробляють різними засобами, після яких на тканині можуть залишитися потенційно шкідливі речовини. З огляду на це цілком безпечними є незабарвлені бавовняні й синтетичні тканини після ретельного їх прання. Щодо складніших за вмістом тканин – оксамиту, парчі, шовку, то вони вимагають попереднього тестування на сумісність з експонатами.

В експозиціях більшості великих музеїв представлена лише незначна частина їх колекцій (приблизно 1–5%). Тому проблема розширення доступу до культурних цінностей, що зберігаються, досить актуальна. В окремих музеях навіть використовується форма відкритого зберігання фондів. Це дає змогу відвідувачам оглядати кожний із предметів, які зберігаються в спеціально обладнаному для цього фондосховищі. Така система зберігання неминуче погіршує режим зберігання предметів, особливо світловий, тому для деяких матеріалів вона неприйнятна. Відкрите зберігання фондів безпечніше для тих матеріалів, які найменше страждають від дії навколишнього середовища – кераміки, безбарвного скла, деяких видів металів, виробів із каміння тощо [7, с. 199–205].

Таблиця 2

Критерії оптимальної температури та вологості для різних груп матеріалів

Матеріал (група матеріалів)	Температура (°C)	Вологість (%)
1	2	3
Метали	+18 – +20	до 50
Скло, емаль, кераміка	+12 – +20	55–65
Каміння	+15 – +18	50–55
Дерево	+15 – +18	50–60
Тканина	+15 – +18	55–65
Шкіра пергамент, хутро	+16 – +18	50–60
Кістка, ріг	+14 – +15	55–60
Папір	+17 – +19	50–55
Олійний та темперний живопис	+12 – +18	60–70
Чорно-біла світлина	+12	40–50
Кольорова світлина	+5	40–50

Таким чином, повітря у приміщенні підтримують сухим і чистим. З метою захисту від шкідливих прямих сонячних променів, які руйнують насам-

перед матеріали органічного походження: природні колекції – тканини, дерево, папір, шкіру тощо в експозиційних залах і фондових приміщеннях, вікна забілюють крейдою, обладнують їх шторами, використовують матові абажури на освітлювальних приладах тощо.

Для творів станкового живопису шкідливі підвищена вологість (спричиняє розширення дерева, набухання волокон полотна, окислення металів, пожовтіння олій, появу плісняви, псує лаки), надмірна сухість (утворюються тріщини у дереві, обсыпаються ґрунт і фарби), яскраве світло (вицвітають органічні фарби, змінюються мінеральні), пил, кіптява (вони забруднюють пам'ятки), комахи та інші шкідники, які руйнують дерево, папір, шкіру та інші матеріали.

Правильне зберігання станкового живопису передбачає підтримання в приміщеннях температури від +10 до +18 °C взимку та від +15 до +25 °C – влітку і вологості 55–65%. Акварель, пастель, графіку зберігають і експонують лише застисленими.

Вироби з тканин зберігають у затемнених приміщеннях при постійній температурі (+15 – +18 °C) і вологості (55–65%). Двічі на рік одяг просушують і чистять на повітрі.

Джерела та література:

1. Довгалюк В. Б., Комаренко О. І., Митківська Т. І. Мікроклімат музейних приміщень: Методичний посібник / В. Б. Довгалюк, О. І. Комаренко, Т. І. Митківська / ННДРЦУ. – К.: Артання Нова, 2006. – 112 с.
2. Збереження, дослідження, консервація, реставрація та експертиза музейних пам'яток: Наукові доповіді VI Міжнар. наук.-практ. конф. Ч. I. / Київ, 27–30 травня 2008 року / – К., 2008. – 319 с.
3. Збереження, дослідження, консервація, реставрація та експертиза музейних пам'яток: Наукові доповіді VI Міжнар. наук.-практ. конф. Ч. II. / Київ, 27–30 травня 2008 року / – К., 2008. – 367 с.
4. King S., Colin P. Environmental Control for Cultural Institutions: Appropriate Design and the Use of Alternative Technologies // La Conservation Preventive. Paris, 1992.
5. Uspenskaya S. V., Levashova L. G., Kobiakova V. I. Dust in Storages of Cultural Property // Preprint of European Commission Research Workshop Effects of the Environment on Indoor Cultural Property. Preprints Wurzburg, Germany, 11–13 December, 1995.
6. Havermans J. B. G. A. Environmental Influences on the Deterioration of Paper. Rotterdam, 1995.
7. Stulik D. and Grzywacz C. Carbonyl Pollutants in the Museum Environment: An Integrated Approach to the Problem // La Conservation Preventive. Paris, 1992. P. 199–205.
8. Kartsova L. A., Stolyarov B. V. Determination of Formaldehyde in Air of Book Storages Room of Library of Russian Academy of Sciences by Gas-Liquid Chromatography // Publication on Chemistry. Tartu, 1995. Vol. XXIII. P. 47–49.
9. Левашова Л. Г., Успенская С. В., Кобякова В. И., Густылева Л. К., Севрюков Ю. П. Внутренние и внешние источники загрязнений в хранилищах культурных ценностей // Экологическая химия. 1996. Т. 5, вып. 1.
10. Ньюша Ю. П. Биологическое повреждение бумаги и книг. СПб., 1994.
11. Конса К., Сийнер М. Климатологические и микробиологические исследования воздушной среды в библиотеках // Теория и практика сохранения памятников культуры. СПб., 1995 Вып. 17. С. 9–16.
12. Проблеми збереження, консервації, реставрації та експертизи музейних пам'яток. Тези доповідей V Міжнар. наук.-практ. конф. / Київ, 23–27 травня 2005 року / – К., 2005. – 419 с.
13. Инструкция по учету и хранению музейных ценностей, находящихся в государственных музеях СССР / – М., 1984. – 152 с.

ПЕРСОНАЛІЇ

Ірина Куліш-Лукашевич

ТРИ ДОЛІ

(До 145-річчя з дня народження Федора Рудольфовича Штейнгеля)¹

Історія родини Штейнгелів на Волині починається з 70-х років XIX ст. – часу, коли барон Рудольф Штейнгель придбав у власність маєток в с. Городок поблизу Рівного (1878 р.). Барон Ф. Р. Штейнгель проведе в цьому маєтку дитячі та юнацькі роки, за виключенням часу навчання у Варшавському Університеті.

На протязі життя до 1939 р. доля складеться так, що він буде тричі одруженим, в родині зростатимуть три сини: Борис (1892 р.н.), Володимир (1898р.н.), Федір (Федюша, 1912 р.н.). Детально, в окремому дослідженні про їх долі не розповідалося. Думається, що ця оповідь про родинне життя барона Федора Штейнгеля буде незайвою сторінкою у висвітленні фігури цієї Людини, Громадського діяча, Мецената, про якого вже чимало сказано, написано, згадано...

Борис Федорович Штейнгель (1892–1919)

Вперше Федір Рудольфович Штейнгель одружився в ранні юнацькі роки (в 1891 р.). Його дружиною, за переказами, стала французенка, про неї достеменно відомостей не маємо, припускаємо, що історія їх знайомства сягає студентського оточення Варшави... В цьому подружжі в 1892 р. народився перший син барона Борис, мати якого невдовзі померла.

Федір Рудольфович перебував в тяжкому душевному стані, і на допомогу йому приїхала двоюрідна сестра – Віра Миколаївна Штейнгель, яка замінила

матір маленькому Борису. Про Віру Миколаївну до сих пір в Городку зберігаються згадки – перекази як про людину надзвичайної доброти, високих моральних якостей. Таку думку поділяв і наш дід Іван Куліш, який з 1902 р. був завідувачем училища в Городку і тісно спілкувався з родиною Штейнгелів.

Борис підростав під впливом Віри М., отримувач домашню освіту (підготовчу) під керівництвом гувернантки – німкені, як це було прийнято в дворянських сім'ях тих часів.

Здобувати офіційну освіту був відправлений в Київ, де навчався в кадетському корпусі, як згадує Тетяна Миколаївна Штейнгель – онука Бориса.

А в той час (перше десятиліття XX ст.) в Городоцькій школі формувалася педагогічний колектив, в основному за рахунок запрошених з Воздвиженської аграрної школи викладачів. Вони їхали в Городок слідом за Іваном Кулішем, який закінчив в 1892 р. Воздвиженську аграрну школу² князя М. М. Неплюєва, здав іспити при Глухівському учительському інституті і приїхав в Городок, маючи 10-річний педагогічний досвід, за запрошенням барона Штейнгеля, організовувати школу неплюєвської педагогічної системи.

В архівах Городоцької школи зберігаються прізвища воздвиженців Федоренків, Августиновичів... і серед цих викладачів опинилася Зінаїда Миколаївна Бутович – викладач української мови, як гадає Тетяна Миколаївна Штейнгель, спираючись на факти родинної історії, – теж вихованка Неплюєвської школи. Знайомство Бориса, який опинився в Городку під час канікул, з Зінаїдою Миколаївною виявилось доленосним для обох. Борис заявив батькам про намір одружитись з Зінаїдою М. Ця

¹ Написано на основі розповідей правнучки барона Ф. Р. Штейнгеля – Тетяни Миколаївни Штейнгель, спогадів жителів с. Городок – резиденції Ф. Р. Штейнгеля, архівних документів РДА, спогадів та архіву родини Кулішів

² Воздвиженська школа кн. Неплюєва – Ямпільський р-н Чернігівської губернії, нині Сумська область.

Баронеса Тетяна Миколаївна Штейнгель (2010 р.)

Зінаїда Миколаївна Бутович-Штейнгель (фото 1920-х рр.)

Зінаїда Миколаївна з онукою Тетянкою, (фото 1950 р.)

Могила Зінаїди Миколаївни (1890-1959 рр. Київ)

Дружина Миколи Борисовича Алла Василівна з донькою Тетянкою (1949 р.)

Наталія Борисівна Штейнгель – дочка Бориса Федоровича (в центрі, фото 1950-х рр.)

Микола Борисович Штейнгель з донькою Тетянкою (1953 р., Київ)

Городоцька інтелігенція на прогулянці біля Вишневої гори.
У 2-му ряду зліва у вишиванці Зінаїда Бутович, майбутня дружина Бориса Штейнгеля. Фото, 1909 р.

Алла Василівна Журід-Штейнгель – мама Тетяни Штейнгель (2006 р.)

його заява не була прихильно сприйнята в родині: він був ще надто молодим, крім того, таке одруження являло собою мезальянс, Борис був бажаним нареченим в салонах світського Києва – так зауважує Тетяна Миколаївна. Не дивлячись на невдоволення Федора Р., Борис забирає Зінаїду М. до Києва, як виявилось – назавжди.

Вони одружуються десь в 1910–11 рр. У 1913 р. в них народжується син Миколай (батько Тетяни Миколаївни Штейнгель). В буремний період 2-ї половини 1910-х років родина Бориса живе в Сумах, там народжується в лютому 1917 р. дочка Наталія... Знову Київ...

В 1919 р. Борис вливається в біле ополчення і під тиском червоної армії відступає з Києва, залишивши родину, розповідає Тетяна Миколаївна. Останні вісті про нього прийшли в родину з-під Одеси: він загинув під час бою з більшовиками – свідчили одні, інші (нібито очевидці) переповідали різні версії – зарубали шаблями, взяли в полон... Ця різноплановість свідчень давала надію Зінаїді М. Довго чекала... Нарешті, Зінаїда Миколаївна залишила Київ, з дітьми переховувалась від більшовиків по селах. В селі Максимівка (біля Умані) дітей залишила у родички майже до середини 20-х рр., сама повернулася до

Тетяна Миколаївна Штейнгель з матір'ю (1997 р.)

Києва, навчалась на курсах мед. сестер, намагалась влаштувати життя, щоб забрати дітей. Була вона людиною вольовою, рішучою, згадує Тетяна М., про долю чоловіка ніколи ніде не повідомляла.

Самотньо виховала дітей, дала освіту... Син Бориса – Микола Борисович (онук Ф.Р.) отримав інженерну освіту, брав участь у будівництві мосту Патона в Києві... Дочка Наталія Борисівна закінчила Київський медінститут і взяла призначення в Рівне (!), працювала терапевтом в рівненській поліклініці на початку 50-х рр. XX ст. Як бачимо, Рівне «не відпускало» Штейнгелів.

Крім всього, випадково зняла кімнату для проживання в будинку, де мешкала наша родина (адреса Шопена, 6) – так знову зішлись шляхи Штейнгелів і Кулішів...

Наталія Борисівна в Рівному вийшла заміж за інженера Федора Нінаткевича – родина залишилася бездітною, через кілька років повернулася до Києва.

Микола Борисович одружився в 1945 р. з Аллою Василівною Журід. За родинною легендою рід її походив від француза де Журі, що залишився в Росії після 1812 р. В цій родині в 1948 р. народилась дочка Тетяна – правнучка Федора Рудольфовича Штейнгеля. Вона за спеціальністю архітектор, живе в Києві, самотня. Багато сил присвятила догляду за своїми батьками, матір – стару баронесу Штейнгель – у віці більш 90-ста років поховала в 2014 р.

На сьогоднішній день баронеса Тетяна Миколаївна є останнім представником волинської гілки родини Штейнгелів. Прізвище «Штейнгель» всі представники родини свято зберігали, не дивлячись на те, що в радянські часи це могло мати негативні наслідки щодо працевлаштування та інших життєвих перспектив.

Наші сьогоднішні зв'язки (родин Штейнгелів – Кулішів), конкретно з Тетяною Миколаївною, відновились на початку 2000-х рр., коли я почала впорядковувати архів діда Івана Куліша. В той час я написала першу статтю про «Волинського мецената», яку надрукувала в Києві в часописі «Молодь України». Газета потрапила в руки академіка

Віра Миколаївна Штейнгель
(1900-ті рр.)

Віра Миколаївна
Борисом і Володимиром (біля 1905р.)

Сини Ф. Р. Штейнгеля
Борис і Володимир (біля 1910 р.)

М.М. Біляшівського і через нього – Тетяні Миколаївні. Тетяна М. розшукала мене через редакцію газети – з того моменту ми й приятелюємо...

II. Володимир Федорович Штейнгель (1898–1935)

Як уже згадувалось, на підтримку Федору Рудольфовичу після смерті першої дружини в 1882 р. приїхала в Городок його двоюрідна сестра Віра Миколаївна Штейнгель. Її щирість, доброта, материнське ставлення до маленького Бориса зіграли свою роль у виникненні ніжних почуттів між бароном та Вірою Миколаївною, які привели до подружніх стосунків. Але на заваді цьому шлюбу стали близькі родинні зв'язки, які заборонялись в шлюбі церквою. Існує лист Федора Рудольфовича до імператора Миколи II, в якому він пояснює складні обставини життя родини і «коленопреклоненно» просить дозволити цей шлюб. Дозвіл отримано. З 1893 року Віра Миколаївна³ стала дружиною Федора Рудольфовича і до 1910 р. була йому вірним другом, сподвижницею. В 1898 р. в родині Федора Рудольфовича народився другий син Володимир (Волік, як звали його в родині і знали в Городку). Про життєвий шлях і смерть В. Штейнгеля читаємо у виданні «Российское зарубежье»: Некрологи 1917–1999 гг. Т. 6. Кн. 3. С. 476–477 – Штейнгель Владимир Федорович, барон (1898–1935, Варшава): «Сын члена Государственной думы барона Ф.Р. Штейнгеля, владельца музея в своём имени в с.Городок Ровенского уезда (геология, археология, этнография, старопечатные книги). После окончания краткосрочного курса Киевского артиллерийского училища Владимир Федорович вступил в армию. В гражданскую

войну – доброволец, денкинец. В 1920 г. интернирован в Польше с отрядом ген. Бредова. Уехал в Берлин, где окончил курс Коммерческой академии и Сельскохозяйственный институт.

В 1924 г. возвратился в Польшу, поселился в имении отца возле Ровного на Волыни. Получил польское гражданство, занимался политической деятельностью. Один из главных организаторов 1 съезда представителей русских меньшинств (орг. в Польше, Варшава, 1931 г.). Председатель Союза этих организаций. С 1933 г. Председатель Верховного совета русского народного объединения в Польше.

Документи, що зберігаються в РДА, в родинному фотоархіві Кулішів та спогади близького оточення з Городка доповнюють картину життя Володимира Штейнгеля 20-х-30-х років ХХ ст. Зокрема в слідчій справі про діяльність Рівненського православного Благодійного товариства, яка зберігається в рівненському архіві, вказується, що Володимир Штейнгель, очолюючи всі вищезгадані організації, був ще віцепрезидентом РПБТ (Рівненське Православне Благодійне Товариство).

Знаємо, що в Городку Федір Рудольфович відокремив сину Володимиру землі (так званий фольварок), на яких він разом з дружиною Маріанною Миколаївною Штейнгель, теж агрономом, впроваджували передові методи рільництва, закуповували нову сільськогосподарську техніку, тощо).

Таким чином, гадаємо, що життя Володимира Штейнгеля, сповнене бурхливої громадсько-політичної та господарської діяльності, мало б його задовольняти.

Єдиною вадою в цьому житті була відсутність дітей.

В нашій родині не прийнято було обговорювати інтимні сторони чужого життя, від діда ніяких коментарів з цього приводу не чула. А в селянському

³ Віра Миколаївна померла раптово в Парижі в 1910 році, похована була в Києві, на кладовищі «Аскольдова Могила»

середовищі ходили різні чутки. Наприклад, в бесіді з Ольгою Трохимівною Гетманчук (1920–2012 рр.) я дізналася, що її батько був їздовим у Воліка (так вона називала Володимира Штейнгеля), що вони підтримували близькі дружні стосунки, що саме від Володимира батько її знав про народження баронського позашлюбного сина від покоївки (в 1929 р.). В цій розповіді йшла мова і про те, що дружина барона Маріанна Миколаївна давала згоду на усиновлення дитини, але на заваді стала третя дружина Федора Рудольфовича Олександра Вільгельмівна, яка була стурбована спадкоємними майбутніми проблемами – вона, нібито, відкупилася від селянки великим шматом землі...

Так і виріс в селянській родині «барончик», як його звали в Городку. Ця історія мала продовження вже в радянські часи...

Але спочатку потрібно сказати, що Володимир Штейнгель помер в кінці 1935 р. в Варшаві після складної операції (рак шлунку), перевезений і похований в Городку. Маріанна Миколаївна емігрувала в Америку в 1938 р. – є в нашому архіві фото: Маріанну Миколаївну проводить в порту Гдині – на пароплаві «Пілсудський» – моя мама Наталія Куліш⁴. Маріанна Миколаївна померла в Америці в 60-х роках і в свій заповіт включила городоцького позашлюбного сина свого чоловіка, при цьому просила поставити пам'ятник на могилі Володимира. А це ж радянські часи! Тут і виникли проблеми в городоцькій селянській родині! Питання вирішувалось на рівні органів державної безпеки, адресата вмовляли передати кошти на якийсь фонд, відмовитись від спадку, що надійшов з капіталістичної країни і т.ін... Після численних «гостювань» в КДБ від спадку відмовились... А з могил Штейнгелів на кладовищі зняли таблички, щоб не сплюндрували баронські могили за велінням влади... Цю історію мені розповів один із членів родини «барончика», прізвища якого я не називаю за його проханням.

На могилах Штейнгелів імена були відновлені вже за часів незалежності за замовленням нашої родини – Кулішів.

III. Федір Федорович Штейнгель (1912–1972)

Після смерті Віри Миколаївни Штейнгель барон Федір Рудольфович втретє одружився в 1911 р. з гувернанткою своїх дітей – Олександрою Вільгельмівною. В цьому шлюбі народиться третій син барона – Федір (Федюша, як його звали в родині) – в 1912 р. У вже немолодих батьків ріс Федюша дитиною вигоханою, розніженою, так згадував наш дід Ів. Куліш, розповідаючи, що для Федюші з полуніці виймали «кісточки»! До занять відносився

⁴ В той час мій батько Всеволод Куліш отримав посаду інженера, – за рекомендацією барона Ф.Р. Штейнгеля графу Росковському, – на будівництві Гдинської «хлодні» - chlodni – і наша родина переїхала в Гдиню

Дружина Володимира Штейнгеля Маріанна Миколаївна відпливає до Америки, проводить Н. Куліш.
(Порт Гдиня)

дуже прохолодно, самостійно виконувати уроки не бажав, не вмів. Олександра Вільгельмівна готувала сина до світського життя у Варшаві, заохочувала його до занять музикою – грою на фортепіано. Володіння інструментом було ознакою хорошого виховання в світських салонах.

В цьому плані Федюша робив успіхи – і йому купували ноти музичної класики, в замку була ціла нотна бібліотека, з якої в нас збереглося кілька видань: це сонати Моцарта, переклади опер європейської класики в зручному варіанті для фортепіано – наприклад «Аїда», акомпонменти до романсів, арій... На всіх нотах зворушливі написи: «Душке – Федюшке от мамы и папы» або просто «Федюша Штейнгель».

Складність нотних текстів свідчить про значний рівень музичної підготовки молодшого сина в баронській родині.

Ці ноти опинились в руках Сергія Базуріна, коли Штейнгелі намагались в 1939 р. врятувати щось найцінніше, потім були передані в наш архів. Цікавий, показовий момент: рятували найцінніше – тобто книги, ноти...

Книга в родині Штейнгелів вважалась найдорожчим подарунком, розповідав Ів. Куліш. В нашій бібліотеці, наприклад, зберігається книжка з власноручним підписом барона Штейнгеля:

«Крестнику Севочке от Ф.Р. Штейнгеля»⁵

Отак, книги і нотна література свідчать про дух, атмосферу родинного життя!

Коли Федюша поступив в рівненську російську гімназію, до нього запросили репетитора. Репетитором став Сергій Олександрович Базурін, гімназист старшого класу, сирота, який повинен був заробляти на життя собі і сестричці. Федір Рудольфович візьме під опіку цього юнака, що було в дусі благодійницьких поривань барона і характе-

⁵ Похресником барона був мій батько Всеволод Куліш

Федір Рудольфович з дружиною та сином Федюшею. Дрезден, поч. 40-х рр. Фото з альбому О. Рау.

2. Алічка Штейнгель – Федора Рудольфовича (Frau Aleksandra Rau).

3. Пантеон родини Штейнгелів на кладовищі Johanesfridenhof – Дрезден.

ризувало його як людину широкої душі. Барон буде посадженим батьком на весіллі Сергія Базуріна. До сьогоднішнього дня в родині дітей Сергія Олександровича зберігається подарований на весілля Федором Рудольфовичем сервіз, як символ пошани до родини Штейнгелів.

В молодому віці, ймовірно році в 1929–1930, Федюша одружився з Ольгою Михайлівною Німсадієвою – дочкою полковника царської армії, родина якого переховувалась в Рівному від більшовиків.

Я добре пам'ятаю цю надзвичайну красуню – струнку, з довжезним чорним волоссям, вона заплітала дві коси і укладала їх навколо голови на сільський манер. Її красу оспівував варшавський поет Євген Вадімов, порівнюючи її із свіжістю неньюфарів, що виблискували на поверхні річки в Городку навколо острова⁶.

Молоде подружжя жило в Городку. Невдовзі народилася у них донечка Оленька. З цією милою дівчинкою – улюбленицею Федора Рудольфовича – мені приходилося гратись в чудовому парку на острові, що оточував замок. А в 20-х-30-х роках родина Ів. Куліша жила вже в Рівному, де дід працював викладачем в реальному училищі і гімназії, підтримували дружні стосунки, приїжджаючи в гості в Городок баронським виїздом, який приєднав за нами Федір Рудольфович.

Біда прийшла несподівано: в лютому 1936 року Оленька захворіла на дифтерію – і померла! В збірці віршів «Золотые поля» Ів. Куліша є вірш, присвячений цій сумній події, датований 23.11.1936р., адресований О. М. Штейнгель⁷:

«Для чего не в кроватку, а в гробик
Уложили малютку мою?..

Я целую холодный твой лобик
И в слезах над тобою стою.
Твои пальчики держат иконку,
В твоих глазках не видно огня, –
Дорогая, в какую сторону
Ты сегодня уйдешь от меня...?»

Смерть Оленьки виявилась фатальною подією в житті подружжя молодих Штейнгелів – Ольга Михайлівна залишила Городок, розірвала шлюб, повернувшись до батьків в Рівне. Цей рік – 1936 – виявився глибоко драматичним для Федора Рудольфовича і в іншому плані: до нього дійшла звістка про те, що в Києві більшовики підірвали пантеон Штейнгелів на Аскольдовій Могили.

Отакі-то випробування лягають на плечі і душу людини!

Але ніхто не здогадувався ще в той час, які нові біди грядуть – наближався 1939 рік! З багатьох джерел і власного досвіду знаємо про гоніння, переслідування представників заможного прошарку суспільства на території Польщі – Західної України з приходом радянської влади.

Така доля не обминула і родину Штейнгелів. Виселені з замку, вони переховувались в Городку в селянських домівках від агентів КДБ – про ці епізоди збереглося багато переказів серед городських селян. Але такий стан не міг тривати довго. Ів. Куліш запропонував родині Штейнгелів організувати втечу через так званий «зелений кордон», через який провідники переправляли політичних біженців в Польщу. Про ці події дід розповів мені перед своєю смертю в 1963 році.

Федора Штейнгеля з родиною їздовий барона вивіз фурманкою в Рівне, одягнувши їх в селянську одягу. Я пам'ятаю цей епізод приїзду Штейнгелів до нас в такому незвичному вигляді (мабуть, дитяча пам'ять тому й закарбувала його), вони пробули в помешканні Куліша до глибокої ночі, доки їх не

⁶ Вірш «Июль» – баронессе Ольге Михайловне Штейнгель. Збірн. вибраних віршів – Варшава, 1937р.

⁷ Куліш Ів. Собрание сочинений, Львов, 1938 г.

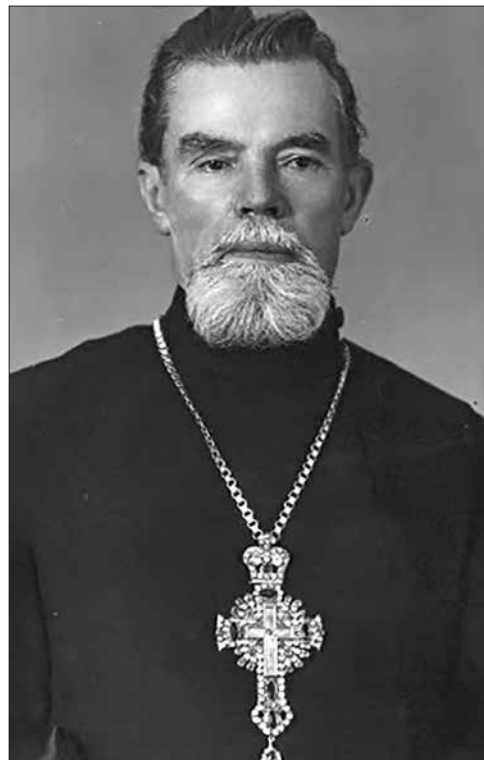
забрав за домовленістю спеціальний провідник. Родині Штейнгелів, – в складі барона Ф. Р. Штейнгеля, Олександри Вільгельмівни та Федюши, – вдалося перейти кордон. А Ів.Куліш та іздовий зберігали таємницю зникнення Штейнгелів довгі роки.

В Городку досі зберігаються згадки, як шукали Штейнгелів органи КДБ, перевертаючи все в хатах, як розповсюджувались чутки, що їх заарештували, відправили в Дубнівську в'язницю, розстріляли... Нарешті, в КДБ з'явилась легенда, що Штейнгелів депортували в Німеччину... А тим часом вони з Польщі перебрались в Німеччину і осіли в Дрездені. В Дрездені Федюша зустрів емігрантку з рідних країв Варвару Володимирівну Попову. Це знайомство привело до шлюбу, в якому народилась дочка Олександра (Алічка) – в 1940 чи 1941 році. Жили спільною родиною з батьками.

Настали часи II світової війни 40-х рр. Федюшу мобілізували в німецьку армію. Доля дозволила йому вижити в цей складний період. А життя старшого покоління склалося трагічно: баронеса Олександра Вільгельмівна загинула під час бомбардування Дрездена в 1945 році; барон Федір Рудольфович помер 11 лютого 1946 року, за переказом – в черзі за хлібом з хлібною карточкою в руках...

Так сумно закінчилося життя Людини, яка так щедро ділилася «хлібом» з нужденними!^{8*} Ці подробиці з останнього дрезденського періоду життя родини Штейнгелів знаємо з розповіді О. М. Базуріної – дружини Федюшиного репетитора городоцького періоду (про що згадувалось вище).

За запрошенням молодих Штейнгелів Ольга Миколаївна Базуріна їздила до них в гості в Німеччину в середині 60-х рр. ХХст. Крім інформації про життя Штейнгелів, привезла фотографію Алічки (дочки Федюши), яка тепер зберігається в нашому архіві. В 2000-х рр., досліджуючи історію родини Штейнгелів, я вирішила розшукати Олександру Федорівну в Німеччині. Написала запит в Дрезденську мерію, отримала обґрунтовану з німецьким педантизмом відповідь: де шукали... як шукали – але на жаль невістину – «Олександра Федорівна Штейнгель в Дрездені не проживає». Зверталася і до Ніколяуса Арндта⁹, який займався історією німецьких родин з Волині – теж безрезультатно. Нарешті, на допомогу мені прийшла Надія Георгіївна Косміаді, дочка

4. Отець Лука Андрійчук (волинський священник – служив панахиду при похованні Ф. Р. Штейнгеля)

рівненського художника 20–30-х рр., що проживає в Гамбурзі. Вона провела пошуки безпосередньо в Німеччині і з'ясувала: Олександра Федорівна Штейнгель – frau Rau – бездітна, померла в Берліні в 2004 р. Як часто ми запізнюємося – на жаль! Волинсько-німецька лінія Штейнгелів, таким чином, теж обірвалась.

Вивчивши родовід Волинських Штейнгелів, можемо зробити висновок, що Тетяна Миколаївна є єдиним представником цієї родини в Україні.

Її дуже шанують історики Києва, які вивчають історію свого міста, запрошують на наукові конференції, зйомки документальних фільмів про минулину... Ось ми бачимо її в одному з епізодів фільму: царственною ходою спускається вона парадними сходами вестибюлю особняка в Києві, який колись належав її предкам – Штейнгелям!

Так зберігається пам'ять... історія...

Тетяна Миколаївна приятелює з Миколою Миколаєвичем Біляшівським – онуком академіка М. Біляшівського, який в 90-х рр. XIX ст. починав разом з Федором Рудольфовичем Штейнгелем працювати над створенням Волинського (Городоцького) сільського музею археології, етнографії, природознавства... Вони разом приїздили до нас в 2006 р. – відвідали Городок, Тетяна Миколаївна вклонилась могилам своїх предків... Вони мають намір разом написати книгу спогадів про співдружність родин Штейнгелів і Біляшівських...

Що ж – будемо надіятись.

⁸ Барон Федір Рудольфович і Олександра Вільгельмівна поховані на Дрезденському кладовищі Johannesfriedhof (Іванів упокій). В цьому ж пантеоні спочинуть пізніше: Федір Федорович (1972р.) і Варвара Володимирівна (1987р.). В нашому архіві зберігається фото могил, зроблене в 1996р. Nik. Arndt-ом. Є фото священника з Волині, який відспівував Федора Рудольфовича – от. Лука Андрійчук.

⁹ Н. Арндт – N. Arndt – автор книги «Die Deutschen in Wolhynien. Ein Kulturhistorischer Überblick von N. Arndt.» Mai 1997r. Kraft Verlag Würzburg.

Наталія Кожушко

РІВНЕНСЬКІ ВЧИТЕЛІ САЙМОНА СМІТА

В цьому році минуло 115 років від дня народження видатного американського вченого, Нобелівського лауреата з економіки, Саймона Сміта (Семена Абрамовича Кузнеця). Уродженець м. Пінська (сучасна Білорусь), в 1909 р. з родиною переїхав до Рівного, де разом з старшим братом Соомоном навчався в реальному училищі. Закінчив підготовчий та чотири молодших класи.

В Державному архіві Рівненської області та частково в фондах Рівненського обласного краєзнавчого музею зберігаються документи, що стосуються вчителів, учнів та учбового процесу Рівненського реального училища на початку ХХ ст. Для того, щоб навчатись в реальному училищі, треба було здати іспити. При вступі до підготовчого класу хлопчики здавали іспити з Закону Божого, російської мови і арифметики. З кожного предмета ставились чотири оцінки: викладача, асистента, голови приймальної комісії та загальний результат [1, 8–25].

Семен (Шимен) Кузнець успішно здав ці іспити і з 14 серпня 1910 р. став учнем Рівненського реального училища. [2, 9 зв.–10] Загальними предметами підготовчого та чотирьох молодших класів були Закон Божий, російська мова та словесність, арифметика, малювання, чистописання. В першому класі також вивчали історію, географію, природничу історію, німецьку мову. В другому – додавалась французька мова, а в третьому – алгебра і креслення. В програму четвертого класу була включена геометрія [3, с. 15–16, 20–21, 38–39, 50–51, 71–72]. Таким чином, в перші п'ять років навчання учні реального училища вивчали основні предмети учбової програми.

Вчителем С. Кузнеця в підготовчому класі був **Федір Григорович Меліхов**. Народився 5 березня 1880 р. в православній родині особистого почесного громадянина. Закінчив повний курс Глухівського вчительського інституту та отримав звання вчителя міського училища. З 1 серпня 1907 р. був призначений на, знову відкриту, посаду вчителя підготовчого класу в Рівненське реальне училище. Вчив хлопчиків арифметиці, російській мові і словесності, малюванню і чистописанню. Мав по 18 уроків на тиждень. Крім цього, з 1 вересня 1910 р., проводив додаткові уроки гімнастики. Розпорядженням попечителя Київського учбового округу, з 1 серпня 1912 р., Федора Григоровича було призначено на посаду вчителя – інспектора Маньківського чотирикласного міського училища Київської губернії [4, арк. 1–23].

Закономчителем в підготовчому та перших – четвертих класах був диякон домової училищної церкви **Дорофій Васильович Легензевич**. Народився в 1869 р. Освіту здобув у двокласному училищі.

Навчався в Волинській Духовній семінарії, але курсу не закінчив. 11 січня 1890 р. був призначений псаломщиком в с. Городницю Новоград-Волинського повіту. 9 лютого 1892 р., Єпископом Волинським і Житомирським Модестом, возведений в сан диякона Преображенської домової церкви Рівненського реального училища. З серпня 1907 р. отримав дозвіл проводити уроки Закону Божого в молодших класах, за це отримував оклад (865 крб. на рік), казенну квартиру та квартирні (1030 крб. на рік). За відмінно-старанну працю, був нагороджений нагрудною золотою медаллю з написом «За усердие» на Анненській стрічці (1907 р.) [5, арк. 29 зв.–30]. Цікаво те, що дирекція училища часто доручала йому роботи, пов'язані з господарською частиною. В 1909 р. Легензевич склав кошториси на будівництво училищних сараїв, встановлення дерев'яної огорожі, ремонтних робіт в училищному приміщенні та возведення залізного решітчастого на кам'яному фундаменті паркану, а також слідкував за проведенням всіх цих робіт [6, арк. 12]. Влітку 1915 р. йому доручили зробити проекти і кошториси на будівництво приміщення для хімічної лабораторії, гімнастичної зали та природничо – історичного кабінету.

В грудні 1915 р. Рівненське реальне училище було евакуйоване в м. Ромни Полтавської губернії. Легензевича залишили, як завідувача господарською частиною, для охорони учбових приміщень і майна. Будинок училища був зайнятий військовими лазаретами і, як свідчать документи, Дорофій Васильович кожного дня перевіряв стан приміщень. Захворів на сипний тиф і знаходився в лазареті більше двох місяців [7, арк. 15, 41]. Його прізвище є в протоколах Педагогічної ради та господарського комітету, училищних звітах, списках службовців училища до 1921 р.

Першим директором училища, в період навчання Семена (Шимена) Кузнеця, був **Анатолій Антонович Анципо-Чикунський**. Народився він в 1860 р. в родині дворян Могильовської губернії. В 1887 р. закінчив курс історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира в Києві та отримав ступінь кандидата. Працював в Лубенській гімназії, Вінницькому реальному училищі. Його прізвище добре відоме дослідникам історії Рівненського навчального закладу, як автора книги «Историческая записка о Ровенском реальном училище. 1832–1889 г.». Всього в училищі він пропрацював 23 роки. Вчитель історії та географії (з 1.03.1888 по 1.07.1892 рр.), інспектор (1889–1890 рр.), директор (5.08.1906–14.02.1911 рр.). Був скарбничим Товариства допомоги нужденним учням Рівненського реального училища, дослідником історії навчального

закладу [8, арк. 42, 70]. Відомо, що деякий час він займав учительську квартиру в будинку «оранжереї». 31 грудня 1890 р. з Кабінету російського імператора, за старанність на службі, Анатолію Антоновичу був пожалуваний перстень з дорогоцінним камінням. 1 серпня 1908 р. він отримав орден Св. Ганни 2 ст. [9, арк. 3–4] Цікавою є характеристика Анципо-Чикунського, надана директором училища І. Г. Радкевичем Попечителю Київського учбового округу: «Учитель Чикунский есть единственный человек, на котором можно остановиться. Хотя он моложе всех по службе, но обладает большим тактом, любовью к науке и своему делу...единственная вполне установившаяся светлая личность...считается мною одним из тех немногих с которыми я мог бы продолжать службу...» [10, арк. 8–9].

Наказом від 14 лютого 1911 р. директором Рівненського реального училища був призначений **Костянтин Степанович Беленький**, який працював перед тим директором Кам'янець-Подільської гімназії. (На його місце було переведено Анципо-Чикунського) [11, арк. 3]. Народився Беленький 13 травня 1856 р. в с. Недогарки Полтавської губернії. Навчався в Полтавській Духовній семінарії. В 1882 р. закінчив фізико-математичний факультет Новоросійського університету з ступенем кандидата. З 1883 по 1885 рр. працював вчителем математики в Житомирському єврейському вчительському інституті. У 1885–1900 рр. – вчитель Житомирських чоловічої та жіночої гімназій. Потім був вчителем Києво-Печерської гімназії, інспектором Білоцерківської гімназії, директором Кам'янець-Подільської гімназії та головою Педагогічної Ради Славутської приватної жіночої гімназії. В Рівному проводив уроки арифметики (1 кл.) та математики (2–4 кл.), очолював також жіночу гімназію [12, арк. 106–108].

В «Книге регистрации учителей на 1919–1920 гг.» 62-річний Костянтин Степанович записаний під № 216, як вчитель математики з вищою освітою та 38-річним педагогічним стажем. Нижче, під № 283, записана його дочка Ксенія – 25 років, 4 роки пед. стажу, закінчила Петроградські Демидівські курси іноземних мов, вчитель німецької мови [13, арк. 12 зв., 16].

Вчителем арифметики з 2-го класу, а потім математики (алгебра, геометрія) і фізики був, виконуючий обов'язки інспектора, **Іван Іванович Муштров**. Народився 4 жовтня 1873 р. в лютеранській родині (у 1913 р. в домовій церкві Рівненського реального училища прийняв православну віру). В травні 1900 р. закінчив повний курс фізико-математичного факультету Московського університету та отримав диплом 1-го ступеня. З 1 вересня 1900 р. розпочав працювати вчителем математики в Рівненському реальному училищі. Був членом Господарського Комітету та секретарем Педагогічної Ради училища, класним наставником. Наказом Попечителя Київського учбового округу

від 16 липня 1908 р., призначений виконуючим обов'язки інспектора. Нагороджений орденами Св. Станіслава 3-го ст. (1907 р.), Св. Ганни 3-го ст. (1911 р.), Св. Станіслава 2-го ст. (1914 р.). Наказом від 7 липня 1913 р. Муштрова було призначено на посаду директора Старокостянтинівської чоловічої гімназії [14, арк. 1–5].

Андрій Дмитрович Гук вів уроки арифметики (3 кл.), алгебри (3, 4, 6–7 кл.), геометрії (4, 6 кл.), креслення та космографії (7 кл.). Народився 19 серпня 1881 р. в м. Ніжині. В 1907 р. закінчив курс фізики – математичного факультету в Московському університеті та отримав диплом 1-го ступеня. Майже рік працював вчителем математики і фізики в Каменській жіночій гімназії. В серпні 1908 р. переведений на таку ж посаду до Рівного. З серпня 1912 р. – в Кам'янець-Подільській чоловічій гімназії [15, арк. 15–17].

Вчитель малювання та чистописання **Геннадій Іванович Макаров**, єдиний в училищі, мав звання заслуженого вчителя. Народився 4 січня 1852 р. Походив з дворян Костромської губернії. Закінчив курс в Строгановському училищі технічного малювання та отримав звання «ученого рисувальщика». З 30 вересня 1874 р. працював вчителем малювання в Кременчуцькому реальному училищі, в Рівному (з 22 листопада 1895 р.), – вчителем малювання, креслення і чистописання. В характеристиці, наданій директором училища, записано, що Макаров «...с интересом и аккуратностью относится к своим служебным обязанностям и преподаванием достигает вполне удовлетворительных результатов;... является очень полезным членом в кругу педагогического персонала Ровенского реального училища, как способный и очень опытный педагог». Був нагороджений орденами: Св. Станіслава 3 та 2 ст. (1883, 1895 рр.), Св. Ганни 3 та 2 ст. (1887, 1896 рр.), Св. Володимира 4 ст. (1904 р.) [16, арк. 1–70].

Російську мову та словесність в училищі викладав **Сергій Іванович Соколов**. Народився 14 травня 1877 р. в м. Вязьма Смоленської губернії. В 1897 р. закінчив 6 класів Смоленської Духовної семінарії. В 1901 р., після закінчення Київської Духовної академії, отримав ступінь кандидата богослов'я та свідоцтво на звання вчителя. В 1901–1906 рр. викладав російську мову, історію і педагогіку в Вінницьких реальному училищі та жіночій гімназії. Працював вчителем Закону Божого в Смоленському Єпархіальному жіночому училищі (1906–1908 рр.). З 1908 р. – в Рівненському реальному училищі. Спочатку вчитель російської мови (1908–1919 рр.), потім інспектор (1919–1920 рр.) та директор (з 1.10.1920–1921 рр.) [17, арк. 41 зв.–42, 109].

Вчитель **Сергій Володимирович Синегуб**. У 1–4 класах вів уроки природничої історії і географії. Народився в 19 квітня 1873 р. в м. Овруч. Походив з родини нащадкових дворян. Навчався в Київській 2-й гімназії. В 1897 р. закінчив повний курс

фізико-математичного факультету Київського університету Св. Володимира з дипломом 1-го ст. [18, арк. 144–145] Працював молодшим штатним контролером в Управлінні акцизних зборами (1898–1901 рр.), наставником Коростишівської вчительської семінарії (1901–1904 рр.), викладачем природничої історії в Чернігівському реальному училищі (1904–1905 рр.) та Лубенській гімназії (1905–1906 рр.). З 7 березня 1906 по 20 лютого 1916 р. викладав географію (4–6 кл.) та природничу історію в Рівненському реальному училищі. Займався також науково-методичною роботою. Ним написані книги: «Учебник ботаники для средних учебных заведений», «Бабочки России (пособие для определения для начинающих)», «Учебник Естественной истории для высших городских начальных училищ». Нагороджений орденами Св. Станіслава 3 ст. (1912 р.), Св. Ганни 3 ст. (1915 р.) і світло-бронзовою медаллю в пам'ять 300-річчя царювання Романових [19, арк. 22].

Вчителем історії, географії та законодавства з 1 липня 1907 р. був випускник історико-філологічного факультету університету Св. Володимира **Анатолій Іванович Попов**. Народився 6 червня 1881 р. В різні роки був класним наставником, відповідальним за бібліотеку, проводив уроки педагогіки в жіночій гімназії. В характеристиці директора училища відзначено: «Анатолій Попов обнаружил основательную научную подготовку в преподаваемых им предметах и хорошие педагогические способности, похвальное усердие в исполнении служебных обязанностей и большую работоспособность. По образу мыслей Попов человек вполне серьезный и из него вырабатывается очень хороший учитель и воспитатель» [20, арк. 23]. Він возив учнів на екскурсії до Москви, Смоленська, Києва, Троїце-Сергіївської Лаври, на поле Бородинської битви. 10 березня 1914 р. представив директору училища історичну записку «Римско-католический костел, называемый каплицей, при Ровенском реальном училище, в связи с польским вопросом в Юго-западном крае» і просив дати дозвіл на публікацію матеріалів, у скороченому варіанті, в одному з російських історичних журналів (вірогідно «Исторический Вестник»). За цю наукову працю, з спеціальних коштів училища, він отримав винагороду в розмірі 500 крб. За педагогічну та наукову діяльність А. І. Попов мав державні відзнаки: світло бронзова медаль на Андріївській стрічці в пам'ять ювілею 200-річчя Полтавської перемоги в 1709 р. (1910 р.), орден Св. Станіслава 3-го ст. (1911 р.), світло бронзова медаль в пам'ять 300-річчя царювання Романових (17.07.1913 р.), орден Св. Ганни 3-го ст. (1914 р.) [21, арк. 1–32]. З 1 серпня 1914 р. Попова було затверджено директором Грубешівської 6-класової прогімназії.

На місце Попова, до Рівного, з Грубешівської прогімназії, було переведено **Федора Ільковича**

Пекарського. Народився 20 квітня 1891 р. в родині учителів. В 1914 р. закінчив історико-філологічний факультет університету Св. Володимира з дипломом 1-го ступеню та, за пропозицією попечителя Київського учбового округу, з 12 серпня допущений до роботи в Рівненському реальному училищі. Проводив по 10 уроків історії і 2 – законодавства в тиждень, був наставником в двох класах. В 1915–1918 рр. обирався секретарем Педагогічної Ради, членом Господарського комітету, бібліотекарем фундаментальної та учнівської бібліотек. В квітні 1916 р. був делегатом від реального училища на педагогічному з'їзді директорів та викладачів Київського учбового округу. За наказом Міністерства Народної Освіти, з 1 серпня 1918 р., Ф. І. Пекарського було призначено на посаду виконуючого обов'язки інспектора Рівненської чоловічої гімназії [22, арк. 1–5].

Вчителем історії і географії Рівненського реального училища був **Михайло Іванович Гаврилов**. Народився 6 серпня 1885 р. в с. Миколаївка, Курської губернії. Закінчив 6-класову духовну семінарію в Курську та історико-географічний факультет Харківського університету. Отримав звання учителя середніх навчальних закладів. З 1 серпня 1912 р. почав працювати в Рівному [23, арк. 110]. Крім історії і географії, проводив уроки російської мови, був класним наставником, а в останні роки існування реального училища – виконував обов'язки інспектора.

Німецьку мову у всіх класах, з 1908 по 1 серпня 1912 р., викладав **Карл Рудольфович Л'Етьєн**. Народився 28 листопада 1876 р. в лютеранській німецькій родині. Закінчив повний курс Єлисаветградської гімназії та на протязі трьох з половиною років навчався на медичному факультеті Київського університету. В реальному училищі працював по вільному найму. При переході в Ковельську гімназію (серпень 1912 р.), мав таку характеристику: «... хорошо знает свой предмет, ведет занятия с учениками с успехом, поддерживая образцовый порядок в классе...» [24, арк. 8 зв.–11]. На його місце в Рівне з Челябінського реального училища було переведено **Івана (Іоанна) Генріховича Глока**. Народився 31 серпня 1885 р. в поселенні Кочетно Самарської губернії. Освіту отримав в Камишинському реальному училищі та Іельському університеті. Викладав німецьку мову в Громновському реальному училищі (1.10.1907–1.10.1908 рр.), Троїцькому 1-му міському училищі (1.10.1908–1.10.1909 рр.), Челябінському реальному училищі (1.10.1909–1.08.1912 рр.). З Рівного І. Глока, 1 березня 1915 р., було переведено в Глухівську чоловічу гімназію [25, арк. 22–24, 38].

Французьку мову в училищі викладав **Адольф Феофілович Леру**. Народився в 1856 р. у Франції, де отримав освіту в одному з коледжів. З 1887 р. працював викладачем французької мови в багатьох

учбових закладах Російської імперії: В Рівненському реальному училищі працював з 2 серпня 1908 по 1 серпня 1912 р. 14 травня 1912 р. в домовій церкві училища, в присутності свідків: директора та викладачів, А. Леру дав присягу на підданство Росії [26, арк. 11–13, 31].

Влітку 1915 р., у зв'язку з воєнними обставинами, сім'я Кузнеців переїхала до Харкова, де Семен навчався в реальному училищі та Комерційному

інституті. Далі – вища освіта в Колумбійському університеті, престижна викладацька та наукова робота і, нарешті, міжнародна нагорода – Нобелівська премія (1971 р.). Але фундаментом блискучої наукової кар'єри було Рівненське реальне училище. Високий рівень навчання, що тримався завдяки професіоналізму та глибоким знанням вчителів, склав основу наступного розвитку майбутнього вченого.

Джерела та література:

1. ДАРО, ф. 215. Оп. 2. Од.зб.108. арк.8–25.
2. ДАРО, ф. 215. Оп. 2. Од.зб. 341. арк. 9зв.–10.
3. ДАРО, ф. 215. Оп.2. Од.зб.342. арк.15–16,20–21,38–39, 50–51,71–72.
4. ДАРО, ф.215. Оп.2. Од.зб.991. арк.1–23.
5. ДАРО, ф.215. Оп.2. Од.зб.980. арк.29 зв.–30.
6. ДАРО, ф.215. Оп.2. Од.зб.167. арк.12.
7. ДАРО, ф.215. Оп.2. Од.зб.170. арк.15,41.
8. ДАРО, ф. 215. Оп.2. Од.зб.169.арк.42, 70.
9. ДАРО, ф.215. Оп.2. Од. зб.922. арк.3–4.
10. ДАРО, ф.215. Оп.2. Од.зб.1050. арк.8–9
11. ДАРО, ф. 215. Оп.2. Од.зб.928. арк.3.
12. ДАРО, ф.215. Оп.2. Од.зб.84. арк.106–108.
13. ДАРО, ф.215. Оп.2. Од.зб.1052. арк.12 зв.,16.
14. ДАРО, ф.215. Оп.2. Од.зб.996. арк.1–5.
15. ДАРО, ф.215. Оп.2. Од.зб.952. арк.5,15–17.
16. ДАРО, ф.215. Оп.2. Од.зб.985. арк.1–70.
17. ДАРО, ф.215. Оп.2. Од.зб.84. арк.41 зв.–42,109.
18. ДАРО, ф.215. Оп.2. Од.зб.142. арк.144–145.
19. ДАРО, ф. 215. Оп.2. Од.зб.170. арк.22.
20. ДАРО, ф.215. Оп.2. Од.зб.1009. арк.23.
21. ДАРО, ф.215. Оп.2. Од.зб.1009. арк.1–32.
22. ДАРО, ф.215. Оп.2. Од.зб.1006. арк.1–5.
23. ДАРО, ф.215. Оп.2. Од.зб.84. арк.11.
24. ДАРО, ф.215. Оп.2. Од.зб.1040. арк.8 зв.–11.
25. ДАРО, ф.215. Оп.2. Од.зб.948.арк.22–24,38.
26. ДАРО, ф.215. Оп.2. Од.зб.981.арк.11–13,31.

Галина Данильчук

МИХАЙЛО НОСАЛЬ. РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ОГЛЯД ДОСЛІДЖЕННЯ (до 130-річчя від дня народження)

Михайло Андрійович Носаль (1886–1950) – відомий знавець і дослідник лікарських трав в Україні, автор науково-популярних статей та книги «Лікарські рослини і способи їх застосування в народі», яка була видана у 1958 р. на основі його рукописів, опрацьованих сином і продовжувачем батьківської справи І.М. Носалем під редакцією мікробіолога академіка В.Г. Дроботюка. [1].

В музейній колекції Рівненського обласного краєзнавчого музею (окрім книги Носалів і декількох фото) про життєвий шлях Михайла Носалів і його родини не було будь-яких документальних матеріалів. Окремі публікації в пресі авторства рівненських краєзнавців Є.І. Шморгуна (м. Рівне), М.І. Пшеничного (м. Дубно), рядки спогадів про батька його сина І.М. Носалів не давали повної картини життєвого шляху цієї непересічної постаті.

З кінця 1990-х рр. працівники Рівненського обласного краєзнавчого музею розпочали активний пошук матеріалів про життя священика і цілителя М.А. Носалів, повна і правдива біографія якого радянською атеїстичною владою замовчувалась

і навіть перекручувалась. Основні відомості і документи про цю людину зберігались в родині Носалів, які мешкали у Рівному. На вул. Носалів проживала вдова І.М. Носалів Світлана Всеволодівна, яка зберегла фотографії, документи, книги і деякі особисті речі сім'ї свекра-священика. Онук травника Костянтин Іванович, який нині разом із своїми синами Кирилом і Павлом продовжує справу діда і батька, також зберіг частину архіву Носалів. Неоціненну допомогу у зборі інформації про життя і діяльність М.А. Носалів надали корінні рівненські старожили, які зберегли світлу пам'ять про постать священика і цілителя. Серед наших інформаторів були рівняни Т.В. Дем'янчук, Л.К. Дзівак, І.Ф. Жилінський, Н.М. Заяц-Пінчук, В.М. Кулій, Г.В. Либак-Пустовіт, О.Г. Листопад, В.Г. Логвись, З.О. Ніколаєвич, К.М. Головчук-Панасюк, Г.В. Салієнко, Л.В. Сидорук, В.Ф. Логвись-Шевчук. Так крок за кроком вимальовувалась документована біографія М.А. Носалів. Пошуки інформації були проведені у Державному архіві Рівненської області, Державному історико-культурному заповіднику у м.

Дубно. Були опрацьовані архівні матеріали Свято-Успенської церкви (м. Рівне).

М. А. Носаль народився 12 (26) червня 1886 р. в с. Розлопи Сулувської волості Замойського повіту Люблінської губернії (тепер Польща). Це засвідчує паспортна книжка 1915 р., видана Холмською духовною Консисторією терміном на 2 роки. З цим паспортом він був евакуйований на схід в роки Першої світової війни. В цьому документі вказано також, що М. Носаль є настоятелем Холмської єпархії, проживає в с. Луковськ Холмського повіту, одружений і паспорт виписаний на основі відомості Луковської церкви за 1914 рік [2]. Документами, що підтверджують дату і місце народження М. А. Носаля, є також витяги із метричної книги, зроблені у 1922 році [3]. Один документ складений російською мовою: «Симъ свидетельствую, по извлечении из подлинных метрических книг за 1886 г., что Михаил Носаль родился в деревне Розлопы дня 12 июня 1886 г. от родителей православного вероисповедования отца Андрея и законной его жены Елены урожденной Макара». Зберігся витяг також польською мовою. В документах записано, що батьки його були селянами.

Закінчивши у 1903 р. духовне училище у Варшаві, пізніше Холмську духовну семінарію, М. А. Носаль у 1911 р. був рукоположений на престол і направлений священником в с. Луковськ Холмського повіту.

Дружиною священника стала Катерина Дионісівна Гурінович (1889–1988), яка у 1909 р. закінчила повний курс Холмського Маріїнського жіночого училища, що підтверджує свідоцтво, видане їй 10 листопада 1909 р., де значиться, що вона «удостоена звания домашней учительницы, с правом преподавать предметы те, в которых оказала отличные и хорошие успехи». В цілому оцінені предмети К. Гурінович були на добре і відмінно, за виключенням іноземних мов, фізики і математики. [4]

В період Першої світової війни священник М. Носаль з родиною був евакуйований на схід у Могилевську губернію (тепер Білорусія). 27 червня 1915 р. йому був надісланий лист з розпорядженням начальника Холмського повіту: «...имущество церковей должно быть отправлено по железной дороге в г. Смоленск по открытому месту. Как казенное имущество, так и семьи должностных лиц должны отправляться через ближайшую железнодорожную станцию, на которых будут специальные для этой надобности вагоны.» [5]. 30 жовтня 1915 р. М. Носаль підписався на цьому документі про одержання від Смоленської духовної консисторії церковні речі, які належали Луковській православної церкви. Про евакуацію родини Носалів підтверджує свідоцтво № 717 від 31 липня 1915 р., видане Кобринським повітовим поліційним управлінням: «...по распоряжению военных властей эвакуирован по военным обстоятельствам и что согласно Высочайше утвержденным 20 августа 1914 г. правил перевозки служащих и их семейств, имеет право на

бесплатный проезд 2-м классом по железной дороге с указанным выше семейством и перевозки 10 пудов багажа от станции Кобрин до станции Рославль» [6]. З цього ж документу дізнаємося, що разом із сім'єю Носалів, де були дружина і двоє дітей, їхала його 26-річна сестра Марія і ще троє дітей-підлітків, очевидно з близької родини священника.

Таке ж свідоцтво Холмською духовною консисторією від 17 червня 1915 р. щодо евакуації залізничним транспортом було видане дружині М. Носаля Катерині Діонісівній. Разом з нею в проїздне посвідчення були вписані її двоє дітей – Юрій (1911 р.н.) та Іван (1913 р.н.), мама, сестра і прислуга (імена не вказані). [7]. Старший син Носалів Юрій був з дитинства невеликовроною хворою дитиною. На Могилевщині в них народилося ще двоє дітей – Тетяна (1917 р.н.) і Григорій (1920 р.н.).

Новим місцем життя стало с. Високий Борок Чериковського повіту Могилевської губернії (тепер у складі Білорусії). З 1917 р. влада в цьому регіоні стала радянською. Документи 1918–1922-х рр. засвідчують, що М. Носаль був священником місцевої церкви і одночасно виконував завдання Союзу кооперативів Чериковського району. У довідці, виданій М. Носалю 15 жовтня 1918 р. значиться: «...дано такое священнику Холмской епархии о. М. А. Носалю в том, что он с марта месяца состоит районным инструктором Союза кооперативов Чериковского района на пять волостей... и, что он получает в месяц содержание 825 руб. На счетоводно-кооперативных курсах он читал лекции по истории кооперации и вел кооперативные беседы со слушателями курсов» [8]. З 1 березня 1918 р. по 27 липня 1920 р. священник виконував обов'язки районного інструктора по кооперації, читав лекції на чотирьох сесіях курсів. [9]. Посвідчення: «Дано таковое священнику Высоко-Борской церкви сей волости М. А. Носалю в том, что он во время пребывания в Палужской волости с 1914 г. по сие время ни в чем предосудительном замечен не был. Все государственные повинности выполнял аккуратно и налогов за ним в данное время никаких не числятся» [10]. Довідка від 13 серпня 1918 р., підтверджує, що священник Високо-Борської церкви о. Носаль дійсно є інструктором по кооперації і що належний йому кін і біженський віз йому необхідні для пересування у справах служби по всьому району [11]. У 1919 р. проводилась мобілізація в червону армію, але священнику Носалю була дана відстрочка. [12]. Очевидно, що причиною цього була його діяльність як досвідченого лектора, а також знавця лікарських рослин. 7 лютого 1920 р. М. А. Носаль одержує лист від інструкторського відділу Союзу кооперативів: «...на Вашу долю выпадает чтение лекций по организации, практике и делопроизводству с кооперацией потребительских обществ... убедительно просим вас не отказываться от чтения лекций т.к. посторонних лекторов нет и курсы придется провести при наличии собственных сил» [13].

В характеристиці, виданій М. А. Носалю 12 червня 1920 р. відзначається: «...зарекомендував себе честным и опытным работником, как на службе в своем районе, так и в командировках на съезды и совещания инструкторов кооперации... Инструкторская коллегия отмечает особую товарищескую отзывчивость о. Михаила...» [14]. Документи свідчать, що дружина священника К. Д. Носаль працювала в школі с. Високий Борок [15].

Все своє свідоме життя М. А. Носаль займався збором, сушінням, дослідженням і описом лікарських властивостей рослин. В його домашній бібліотеці були книги з медицини, фізіології, ботаніки, довідкова література, словники. Він знав декілька мов: в тому числі польську, німецьку, французьку, латину, вивчав самостійно англійську мову в період підготовки лекції з історії кооперації в Англії. На Могилевщині він облаштовував сушарні для лікарських рослин, які сам заготовляв і організовував біля себе помічників. Після його доповіді на засіданні правління союзу кооперативів 6 лютого 1920 р. про організацію збору лікарських рослин була прийнята постанова: «Просить инструктора М. Носаля организовать несколько артелей по сбору лекарственных растений» [16]. Зберігся текст телеграми, яку М. Носаль одержав 23 липня 1920 р. з м. Черікова: «Священнику Носалю. Приступите сбору валерианы.. цена 1500 руб.» [17]. Його праця по історії кооперації в Англії одержала схвальні відгуки і була придбана союзом кооперативів у 1922 р. [18].

Згідно Угоди про репатріацію між РРФСР і Польщею, укладеної 24 лютого 1921 р., родина Носалів в серпні 1922 р. повертається на батьківщину. Відповідь з реєстраційного відділу (Польща) про умови повернення надіслана через Москву М. А. Носаль одержав 25 квітня 1922 р. [19].

Священника М. Носаля резолюцією Високопреосвященнішого Діонісія Архієпископа Волинського і Кременецького від 30 вересня 1922 р. згідно його прохання призначають священником до парафії с. Пулемиць Любомльського повіту Волинського воєводства. Наказ про служіння у церкві с. Бубнов був виданий 23 листопада 1922 р. [20]. Свідомство від 21 жовтня 1925 р. засвідчує, що: «За одмінно усердну службу Церкві Божій Священним Синодом Православної Митрополії в Польщі 19 квітня 1925 року Божого священник церкви с. Бубнов Михайло Носаль вшанований нагородою – Золотим наперсним хрестом» [21].

На Волині М. Носаль продовжує збір і вивчення лікарських трав, бере участь у виставках, друкує матеріали в газетах. Зберігся рукопис травознавця 1926 року, який став основою майбутньої книги. В передмові до рукопису М. А. Носаль писав: «Природа – це мати, яку треба поважати, любити і, уважно вивчаючи її систематизований порядок, користуватись кожною її посмішкою на користь усього, що живе

на ній, бо у Божому світі немає нічого випадкового, все дано нам для загального блага» [22].

За участь у ювілейній сільськогосподарській виставці у Познані в 1926 р. М. А. Носаль був нагороджений бронзовою медаллю [23]. 24 лютого 1928 р. міністр сільського господарства Польщі підписав Похвальний лист М. Носалю за участь у виставці у промислово-сільськогосподарській виставці у Володимирі-Волинському за плантації лікарських рослин.

У 1929 р. М. Носаль переїжджає до Дубна і до 1935 р. служить настоятелем Свято-Іллінського храму. Сім'я живе поруч з церквою. Хороші стосунки у о. Михайла були із священником Серафимом Молчановським, онука якого (Г. О. Салієнко) зберегла декілька фотографій М. Носаля поруч з учасниками церковного хору і дубенською інтелігенцією. Діти Носалів навчалися у Дубенській гімназії.

У 1935 р. М. А. Носаль переведений до Рівного настоятелем Свято-Успенської церкви. Нами зібрані аудіозаписи і письмові спогади старожилів про яскраву особистість священника і цілителя М. Носаля та його сім'ю, віднайдені нові фотографії із особистих архівів рівнян.

Серед документів, які підтверджують діяльність М. А. Носаля по дослідженню і заготовці лікарських рослин в передвоєнний період, лист надісланий М. А. Носалю з Москви від керівництва «Лекрасконторы» (Всесоюзна контора по заготовці, переробці і збуту лікарських рослин) про можливість організації більш масштабної заготівлі лікарських рослин для потреб народу [24]. 22 травня 1940 р. Рівненський лісгосп видав дозвіл: «Гражданину Носалю М. А. представителю Львовской межобластной Лекрасконторы разрешается собирать лекарственные растения и корни таковых на территории всех лесов Ровенского лесхоза. Гр. Носаль М. А. имеет право производить свои работы с рабочими в необходимом для него количестве». [25].

На основі зібраних і досліджених матеріалів у 2003 р. була створена перша музейна експозиція присвячена життєпису фундаторів народного цілительства Волині Михайла Андрійовича та Івана Михайловича Носалів, яка мала назву «Кожне ж дерево з плоду свого пізнається». Виставка експонувалась в музеях Києва, Львова, Луцька, Дубно, Костополя. Міні-експозиція присвячена священнику і цілителя М. А. Носалю була представлена на двох музейних фестивалях: у 2006 р. в Дніпропетровську і в 2016 р. в Меджибожі.

Музейні працівники стали ініціаторами і організаторами встановлення пам'ятного знака М. А. Носалю біля Свято-Успенської церкви у Рівному у 2001 р. Рішенням міської ради № 535 від 10 грудня 2003 р. Михайлу Андрійовичу Носалю присвоєно звання «Почесний громадянин міста Рівне».

Джерела та література:

1. М. А. Носаль, І. М. Носаль. Лікарські рослини і способи їх застосування в народі. – К. – 1958.
2. Паспортна книжка М. А. Носаля, видана у 1915 р. Холмською духовною Консисторією.
3. Витяг із метричної книги про народження Михайла Носаля від 1 травня 1922 р. Особистий архів родини Носалів.
4. Свідectвo Гуринoвич Екaтeрини Диoниcьeвнoї oб oкoнчaннoмy Хoлмcькoмy Мaриинcькoмy жeнcькoмy училищa, 1909 г. Ocoбиcтий aрхiв poдини Нocaлiв
5. Лист М. А. Носалю з розпорядженням начальника Холмського повіту від 27 червня 1915 р. про евакуацію. Особистий архів родини Носалів.
6. Свідectвo № 717 oт 31 iулa 1915 г., видaнo Кoбpинcьким yєзднoм пoлицeйcьким yпpaвлeнням М. Нocaлo. Ocoбиcтий aрхiв poдини Нocaлiв.
7. Свідectвo № 6384 oт 17 iунa 1915 г., видaнo Хoлмcькoї дyxoвнoї Кoнcиcтopиeй Е. Нocaль. Ocoбиcтий aрхiв poдини Нocaлiв.
8. Удoстoвeрeннe пpaвлeння coюзa кooпepaтopoв Чepикoвcькoгo рaйoнa № 3621 oт 15 oктябpя 1918 г. видaнo Нocaлo М. А. Ocoбиcтий aрхiв poдини Нocaлiв.
9. Aттecтaт № 3735 oт 7 iулa 1920 г., видaн Пpaвлeнням coюзa кooпepaтивoв Чepикoвcькoгo рaйoнa М. Нocaлo. Ocoбиcтий aрхiв poдини Нocaлiв.
10. Удoстoвeрeннe № 1011 oт 30 iунa 1922 г., видaнo Пaлyжcьким вoлocьним кoмитeтoм М. А. Нocaлo. Ocoбиcтий aрхiв poдини Нocaлiв
11. Удoстoвeрeннe пpaвлeння coюзa кooпepaтивoв № 2306 oт 13 aвгycтa 1918 г. видaнo М. А. Нocaлo. Ocoбиcтий aрхiв poдини Нocaлiв.
12. Удoстoвeрeннe № 1 oт 3 iунa 1919 г. видaнo пpиeмнoю Кoмiceиeй пpи Чepикoвcькoмy Уєзднoм Кoмiccapиaтe пo вoєннoмy дeлaм М. А. Нocaлo. Ocoбиcтий aрхiв poдини Нocaлiв.
13. Пoвiдoмлeння М. А. Нocaлo вiд Coюзy кooпepaтopiв Чepикoвcькoгo рaйoнy вiд 7 лyтoгo 1920 p. Ocoбиcтий aрхiв poдини Нocaлiв.
14. Удoстoвeрeннe Coюзa кooпepaтивoв Чepикoвcькoгo рaйoнa oт 12 iунa 1920 г., видaнo М. А. Нocaлo. Ocoбиcтий aрхiв poдини Нocaлiв.
15. Удoстoвeрeннe № 1931 oт 15 ceнтябpя 1915 г. видaнo Климoвичeвcьким yєзднoм oтдeлeннeм Мoгилeвcькoгo eпapхиaльнoгo училищa Е. Д. Нocaль. Ocoбиcтий aрхiв poдини Нocaлiв.
16. Витяг № 10 з жyрнaлy зaciдaння пpaвлiння coюзy кooпepaтивiв вiд 6 лyтoгo 1920 p. Ocoбиcтий aрхiв poдини Нocaлiв
17. Тeлeгpaмa вiд 23 липня 1920 p. Ocoбиcтий aрхiв poдини Нocaлiв.
18. Витяг iз пpoтoкoлy № 6 вiд 1 лyтoгo 1922 p. зaciдaння пpaвлiння Чepикoвcькoгo рaйoннoгo вiддiлeння coюзy кooпepaтивiв. Ocoбиcтий aрхiв poдини Нocaлiв.
19. Лист вiд нaчaльникa peємiгpaцiйнoгo вiддiлy М. А. Нocaлo вiд 25 квiтня 1922 p. Ocoбиcтий aрхiв poдини Нocaлiв.
20. Нaкaз № 11917 вiд 3 листопада 1922 p. Волинської духовної Консисторії до Панотця М. Носаля. Особистий архів родини Носалів.
21. Свiдоцтвo вiд 21 жoвтня 1925 p. Св'ящeнoгo Cинoдy Пpaвocлaвнoї Митpoпoлiї в Пoльщi пpo нaгoрoджeння М. Нocaль зoлoтим нaпepcним xpeстoм. Ocoбиcтий aрхiв poдини Нocaлiв.
22. Рyкoпiс М. А. Нocaль «Лeкapcтвeннe рacтeння (дикopacтyщe и вoздeлывaeмe) », Вoлoдимир-Вoлинcький, 1926 p. Ocoбиcтий aрхiв poдини Нocaлiв.
23. Zawiadczenie 30/IX. 1926 Komitet Jubileuszowej wystawy ogrodniczej. Poznan. Особистий архів родини Носалів.
24. Лист М. А. Носалю вiд Вcecoюзнoї кoнтopи пo зaгoтiвлi, пepepoбцi i збopу лiкapcьких poслин «Лeкpac-кoнтopa» вiд 22 листопада 1939 p. Ocoбиcтий aрхiв poдини Нocaлiв.
25. Дoвiдкa-дoзвiл № 255 Рiвнeнcькoгo лiсгoспy вiд 22 тpaвня 1940 p. видaнa М. А. Нocaлo. Ocoбиcтий aрхiв poдини Нocaлiв.

Людмила Леонова

АДАМ ЛЮБОМИРСЬКИЙ - ОСТАННІЙ ВЛАСНИК РІВНОГО

Останнім власником м. Рівне був князь Адам Ян Любомирський, представник роду Любомирських, які володіли нашим містом майже 200 років. Народився він в 1873 р. Батьками його були Станіслав Міхал Генріх Любомирський та Ванда Марія Хелена Любомирська. Рівне відійшло йому, як старшому сину, після смерті в грудні 1918 р. Станіслава Любомирського, його батька [1, арк. 27].

Родинний палац Любомирських на «Гірці» розміщувався на території сучасного парку ім. Шевченка. Ще під час Першої світової війни палац було спустошено, майно пограбовано. Відбудова потребувала таких великих затрат, що хоча в 1922 р. номінально Адам і посідав 9730 га землі на Волині та у Львівському воєводстві, руйнування і відчуження найкращих, розташованих біля міста фільварків під військове осадництво, примусило його віддати палац державі в оренду. В міжвоєнний період там розміщувався Рівненський окружний суд.

Як свідчать документи, до комплексу будівель князя Любомирського на «Гірці» по вул. Пілсудського, 34 (сучасна вул. Чорновола), входило 6 будинків, 4 з них зайняв суд. Найбільший будинок (колишній палац) був частково дерев'яний одноповерховий та частково цегляний двоповерховий на 28 кімнат, інші – один цегляний будинок частково одноповерховий, частково двоповерховий на 16

кімнат та два дерев'яні одноповерхові будинки на 8 та 11 кімнат [2, арк. 382].

Адам разом зі своєю другою дружиною в цей час жили у Франції. За кілька років до початку Другої Світової війни повернувся до Рівного і проживав в скромному будинку біля свого колишнього палацу. Була то остання магнатська садиба рівненської гілки князів Любомирських.

За документами 1937 року, за князем в Рівному рахувалося понад 86 га. Це значно менше ніж раніше, у зв'язку з тим, що після земельної реформи 1924–1925 рр., місцева влада отримала можливість викуповувати землю у власника міста.

В 30-х рр. минулого століття Любомирські ще раз прислужилися місту. На той час садиба на «Гірці» вже слугувала міським парком, тому магістрат Рівного звернувся до власників з проханням дозволити проводити на його території великий ярмарок під назвою Волинські торги, знаний далеко за межами Польщі. Проводячи дев'ять років поспіль цей захід, Рівне ще раз підтвердило свій статус торговельної столиці Волині.

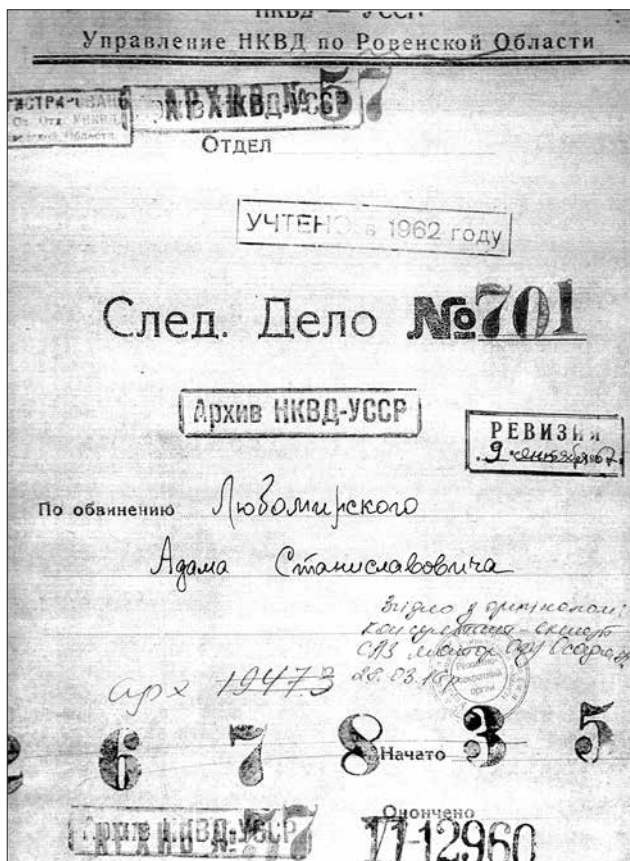
Повернення до Рівного мало трагічні наслідки для Адама. Невдовзі після встановлення тут радянської влади у вересні 1939 р., він був заарештований і в січні 1940 р. помер у рівненській в'язниці.

Нам дуже хотілося виявити документи, які б підтвердили інформацію про його смерть в Рівненській в'язниці та з'ясувати її причину. І така нагода трапилася. Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» дозволив нам звернутися до архіву УСБУ в Рівненській області і отримати копію кримінальної справи Адама Любомирського, яка розкрила таємницю його останніх днів.

Невелика справа, всього на 10 аркушах. Перший документ «Постановление об избрании меры пресечения» датований 5 листопада 1939 р. Всього 3 тижні пройшло, як до Рівного увійшли радянські війська, але такий короткий час не завадив новій владі визначитися зі своїми ворогами. Цією постановою оперативної групи НКВС по м. Рівне князя Адама Станіславовича Любомирського, за те, що він «є князем і великим землевласником», звинуватили за ст. 54–4 КК УРСР, обравши запобіжний захід – утримання під вартою у в'язниці м. Рівне [3, арк. 2].

В біографії, яка збереглася серед документів, дізнаємося про наступну інформацію: народився в Рівному 4 червня 1873 р., проживав по вул. Пілсудського, 34; за національністю поляк, поміщик, мав 300 дес. землі. Однак після 1926 р., у зв'язку з продажем частини землі селянам і державі, володів тільки 100 га землі, яку здавав в оренду. Мав дружину Аду Адамівну Ржевуську, 50 років, сина Марціна, 24 роки (помер у 1977 р.), доньок: Марію 32 роки (померла у 1992 р.), Юлію, 27 років, Аду, 11 років. Арештований 2 жовтня 1940 р. [4, арк. 7].

Невдовзі після арешту, як зазначено в документах, справа проти князя була призупинена у зв'язку

Кримінальна справа Адама Любомирського

54

УТВЕРЖДАЮ:

НАЧАЛЬНИК УПР. НКВД ПО РОВЕНСКОЙ ОБЛ.
КАПИТАН ГОСУДАРСТВ. БЕЗОПАСНОСТИ

Крутов

"19" января 1940 года.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

гор. Ровно 17 января 1940г.

Я, следователь след. части УНКВД по Ровенской области
БИНД, рассмотрев след. дело № _____, по обвинению ЛЮБОМИР-
СКОГО Адама Станиславовича, 1878 года рождения, поляк

УСТАНОВИЛ:

ЛЮБОМИРСКИЙ Адам Станиславович, был арестован 6/XI-
1939 года как крупный помещик и князь.

Ввиду его тяжелой болезни / ТБЦ 3-й стадии/, следст-
вие по его делу временно было приостановлено.

17/I-1940 года, обвиняемый ЛЮБОМИРСКИЙ умер в тюрем-
ной больнице от туберкулеза легких.

На основании изложенного, и руководствуясь ст. 4 п. "а"
УК УССР

ПОСТАНОВИЛ:

Следственное дело № _____, по обвинению ЛЮБОМИРСКОГО
Адама Станиславовича производством прекратить и след. дело
сдать в архив 1-го спец. отдела УНКВД по Ровенской области.

СЛЕДОВАТЕЛЬ СЛЕД. ЧАСТИ
БИНД *Бинд*

СОГЛАСЕН: Зам. нач. След. части УНКВД
Пол. лейтенант Государственной безопасности
Видно з державної архіву - експерт
Майстер Олександр
28.03.1962

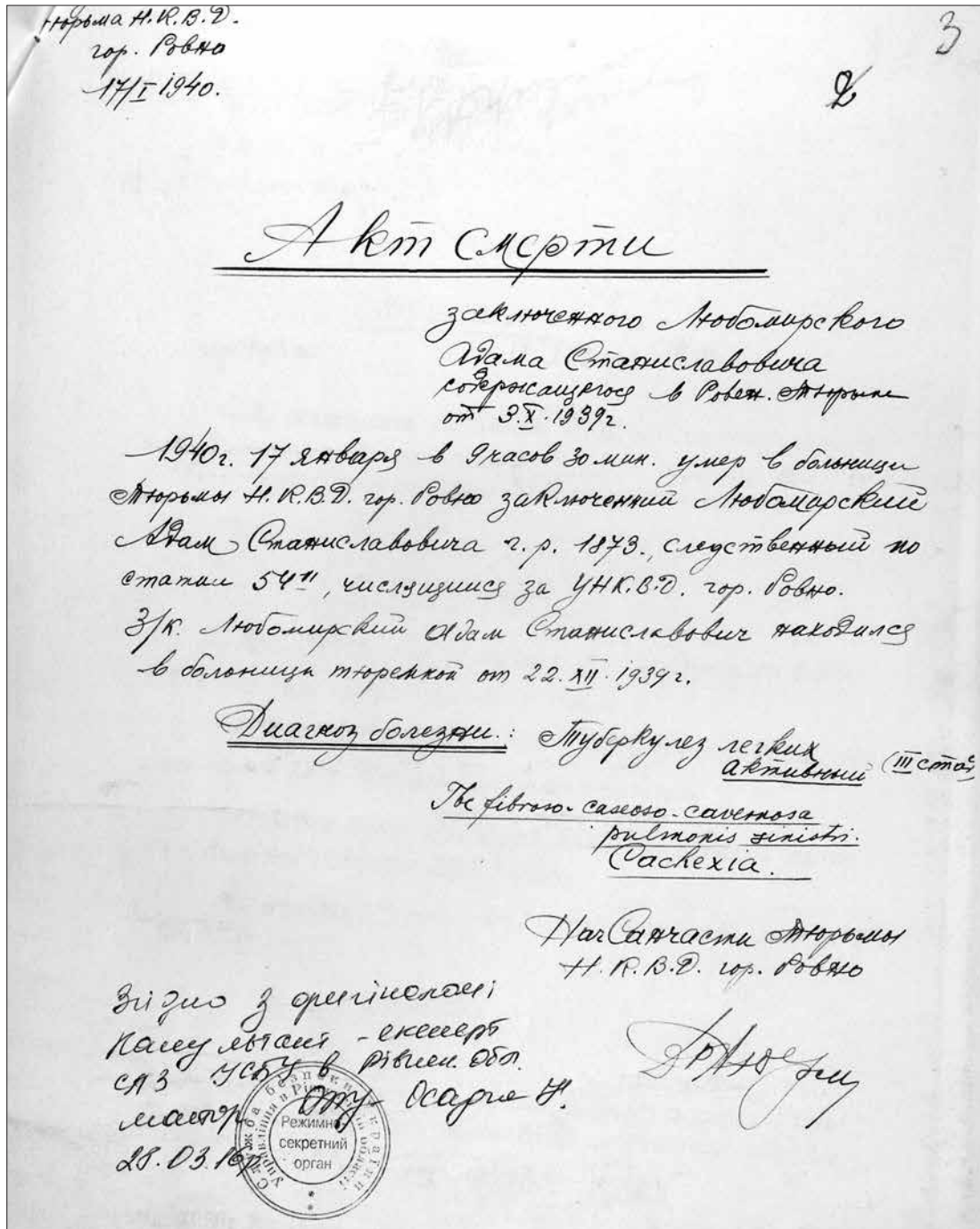
Косовинко

Постанова про припинення справи Адама Любомирського

з його тяжкою хворобою, сухотами 3 стадії. Згідно з актом про смерть від 17 січня 1940 р. звинувачуваний Любомирський помер в цей день у віці 67 років у в'язничній лікарні і постановою слідчого слідчої частини УНКВС по Рівненській області від того ж числа справу по звинуваченню Любомирського Адама Станіславовича закрили у зв'язку зі смертю звинуваченого [5, арк. 3]. Так закінчилася 200-річна історія правління нашим містом рівненської гілки відомого роду князів Любомирських. І тільки 23 травня 1991 р. постановою Прокуратури Рівнен-

ської області «Про зміну підстави закриття кримінального провадження в справі А. Любомирського» справу було знову закрито, але з формулюванням, яке повністю реабілітувало його ім'я: «Кримінальну справу по відношенню Любомирського Адама Станіславовича закрити за відсутності наявності злочину» [6, арк. 10].

Невідомо, як склалася би доля князя в радянському таборі, куди б він неодмінно потрапив, як ніхто не може підтвердити і того, чи дійсно причиною смерті Любомирського були сухоти.

Акт смерті Адама Любомирського

Джерела та література:

1. Державний архів Рівненської області (ДАРО), ф. 32, оп. 6, спр. 200, 63 арк.
2. ДАРО, ф. 218, оп. 2, спр. 13, 815 арк.
3. Архів Управління СБУ в Рівненській області, справа № П-12960, 10 арк.
4. Архів Управління СБУ в Рівненській області, справа № П-12960, 10 арк.
5. Архів Управління СБУ в Рівненській області, справа № П-12960, 10 арк.
6. Архів Управління СБУ в Рівненській області, справа № П-12960, 10 арк.

Андрій Климчук

САМУЕЛЬ КОПРОВСЬКИЙ — ВИДАТНИЙ ВОЛИНСЬКИЙ КОЛЕКЦІОНЕР

Шляхетські маєтності, а також приватні помешкання інтелігенції були осередками різного роду збирання (книг, творів мистецтва, предметів колекціонування). Зазвичай, такі збірки були науковими робітнями для їхніх власників. Колекціонування на Волині вивчалось лише в певній мірі. Головним чином, дослідники у своїх студіях торкалися питань функціонування приватних книгозбірень. Коли ж уважно вивчити колекціонування в цілому як таке, можемо навести десятки видатних імен. На жаль, не про всіх ми все знаємо. До таких, недостойно забутих, наприклад, належить Самуель Копровський – колекціонер із світовим ім'ям з Дядькович під Рівним.

На жаль, Самуель Копровський належить до мало відомих особистостей Волинського краю. Про нього є лише згадки, та й то не в місцевих джерелах. Короткі відомості про нього подав Олександр Снежко, і це була чи ненайперша згадка про колекціонера. Далі про нього пише в 2004 р. Роман Бишкевич, але чомусь зазначає, що він київський колекціонер і підкреслює: «Не зважаючи на київську «прописку», належав, без сумніву до грона філателістів польських і працював головно у галузі філателії польської» [1, с. 13].

Про родинні витоки Самуеля Копровського мало відомо. У своєму допиті у зв'язку з розповсюдженням польських молитов він подавав, що народився в Повчі Дубенського повіту. В 1861 р. йому було 20 років. Однак пошук по метричних книгах римо-католицького костелу в Птичі, до якого належало це село не дали позитивного результату. Копровські користувалися гербом Алабанда [9, с. 122]

В Дядьковичах Копровські оселилися в 1850 р.. Йосип Копровський його придбав від поміщика Олександра Загурського, який успадкував цей маєток від померлого дядька Карла Гавриловича Загурського. Й. Копровському було продано все село з жителями, яких за ревізією 1834 р. 128 осіб, 1883 десятин та 204 сажнів землі із ставками, вітровим млином, молотилкою та корчмою. Маєток було куплено за 26 880 крб. [5, 4, 8–9]. Самуель Копровський успадкував маєток в Дядьковичах від свого батька. Згідно із заповітом 2 лютого 1866 р. діти Йосипа Копровського після його смерті мали отримати наступні частини маєтку: 5/7- Самуель Копровському, 1/14- Софії Таллят-Келлиш, 1/14- Розалії Коришковській. Ще оду 1/14 частину мала отримати дружина – Констанція з Пільховських. При цьому сестри Самуеля від своїх часток відмовилися [3, 2]. Вартість частки Самуеля Копровського після смерті батька складала 14643 руб, з яких 2500 крб. коштувало нерухоме майно, а ще 12143 крб. були у формі капіталу [3, 5].

Невідома також і дата смерті Самуеля Копровського. Снежко, а далі й інші подають приблизний 1908 р. На римо-католицькій ділянці Дубенського цвинтаря в Рівному похований якийсь Самуель Копровський, котрий помер 5 листопада 1918 р., але чи саме це той Копровський, невідомо [10, 59–60].

Відомо, що в юнацькі роки Самуель Копровський відзначився неабиякою патріотичністю (польською). Користуючись суспільною «відлигою» початку 1860-х активізувалися польські патріоти, 13-го березня 1861 р. законовчитель ксьондз Тваровський мав намір служити в гімназійній каплиці молебень за вбитими у Варшаві поляками разом з вчителем польської мови Мар'яном Дубецьким. Цьому патріотичному заходу перешкодив гімназійний інспектор. 16-го березня відбулася служба і панахида на цвинтарній каплиці. Багато з вчителів цього дня вшановували пам'ять загиблих польських патріотів, а директору вони надіслали записки, що хворі. Відтак, багато учнів також не лишились осторонь цієї панахиди. В костелі в той день були повністю присутні учні 5, 6 і 7 класів, а також багато учнів 3 і 4 класів. Звичайно, що учні пішли до костелу самовільно, без будь-якого дозволу чи то директора чи то інспектора гімназії [4, 13–13 зв.]. На панахиді поширювалася листівка, складена очевидно вчителем польської мови [4, 5–5 зв.]. Її розповсюджував поміж присутніми колишній студент Університету Св. Володимира Копровський [3, 37–38]. А 3–5 квітня цього ж самого року гімназійним керівництвом було помічено, що багато учнів носили траур за жертвами Варшавських подій і читали молитви польською мовою [3, 33–34].

За даними Антонія Ришарда Самуель Копровський володів великими колекціями. Його нумізматична колекція складалася з польських монет – 1000 екземплярів, медалей від 1772 р. – повна збірка, польських релігійних медалей – близько 100 та приватних марок – близько 3000. На основі своєї колекції написав статтю «Рівненська знахідка», яка була опублікована в «Нумізматичних записках» за 1885 р. Антоній Ришард додає, що через поганий стан здоров'я Самуель Копровський не може за-

Екслібрис Самуеля Копровського

Й.-Б. Моен - виавець каталога С. Копровського

йматися господарством і увесь свій час присвячує монетам і маркам [13, 79 зв.]

Світлана Булатова, пишучи про Кароля Болсуновського опрацювала його листування, поміж адресатів якого був і Самуель Копровський. Інтенсивне листування

С. Копровського з К. В. Болсуновським, яке тривало від 15 травня 1892 до 28 червня 1897 р. (НБУВ, ІР, ф. 237, № 87–106), рясніє подробицями щодо пересічних зацікавлень цього колекціонера. Листи написані польською мовою, інколи макаронічні – кореспондент у деяких абзацах переходить на французьку, спорадично трапляються й російські фразеологічні звороти. Як свідчить лист від 15 вересня 1892 р., С. Копровський сам звернувся до К. В. Болсуновського з пропозицією обміну (ф. 237, № 87).

Листи С. Копровського до К. Болсуновського цінні також згадками про контакти з дослідниками польського науково-збирацького середовища. Він був знайомим Матіаша Берсона, відомого фахівця у галузі історії мистецтва і старожитностей з Варшави, автора праць з історії культури Речі Посполитої, та консультувався з ним стосовно атрибуції старожитньої печатки, як бачимо з його листа до К. В. Болсуновського від 12 грудня 1892 р. (ф. 237,

№ 92). Також мають історико-наукове значення й відомості про колекцію

М. Берсона, зокрема, за текстом листа від 1 березня 1895 р. на запитання

К. Болсуновського про пломби М. Берсон інформував С. Копровського, що мав значну збірку дрогичинських пломб, яку офірував Академії мистецтв у Кракові (ф. 237, № 98). Очевидно, що крім обміну примірниками (медалей, монет, археологічних експонатів, марок тощо) з колекцій, дарування К. В. Болсуновським власних публікацій, зокрема, його нумізматичної розвідки про соліди, надзвичайно актуальним як для волинського збирача, так і для К. Болсуновського було розширення й налагодження наукових контактів з іншими колегами, про що свідчить лист від 12 грудня 1892 р. (ф. 237, № 92). Тому С. Копровський у листі від 26 жовтня 1892 р. просив К. Болсуновського повідомити адресу В. Вітига, польського екслібрисолога, геральдиста, нумізмата (ф. 237, № 90) [2, 119–120].

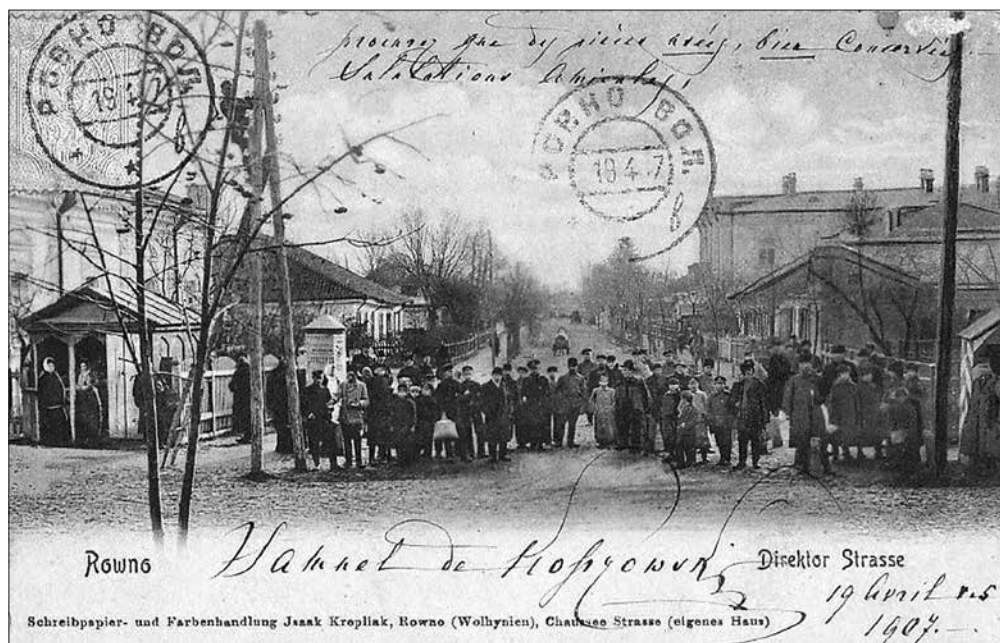
Листування Самуеля Копровського очевидно було широким і різноманітним, стосувалося також багатьох іноземних адресатів. В останні роки на іноземних аукціонах з'явилося ряд листівок, надісланих С. Копровським. Одна листівка має особливий інтерес. На ній зображено директорську вулицю в Рівному. На її лицьовому боці наклеєно марку та погашено штемпелем з написом «Ровно». Поруч такий же штемпель на чистому тлі. Таке поєднання не випадкове – це своєрідний сувенір – зображення має пряме відношення до штемполя. Підтверджує таку думку напис на звороті листівки: «Марка на оборотѣ».

Звідки почалось колекціонерське зацікавлення в Самуеля Копровського сказати важко. Тим не менше Яцек Федушка вказує, що в Дядьковичах проживав ще один відомий колекціонер – Яків Волошинський [10, 26–27]. Він міг повпливати на юнака та зацікавити його старовиною.

Самуель Копровський не був пасивним збирачем. Для нього колекція була робітнею, джерелом його наукових студій. Чому він продав свою філателістичну збірку в Петербурзі сказати важко. Хоча ця інформація не цілком достовірна, але є згадки, що його «земства» придбав сам знаменитий Феррарі [14, 424]. Тим не менше саме в Петербурзі прослідковуються сліди Самуеля Копровського. В Музеї зв'язку ім. Попова О. С. Попова на іноземних філателістичних часописах виявлений екслібрис колекціонера. Частина своїх колекцій Самуель Копровський навіть просто дарував. Таким чином, до музею барона

Ф. Штейнгеля потрапили нумізматичні предмети, про що є згадки в «Звітах» музею [5, 6].

Коли говорити про наукові зацікавлення Самуеля Копровського, то вони стосувалися земських поштових марок, поштових штемפלів часів Станіслава Августа, поштових відправлень 1857–1860. [14, 424].

Один з листів С. Копровського

Найбільшим досягненням Самуеля Копровського можна вважати каталог земських марок [12]. Автор описав поштові марки 84 повітів з 28 губерній Російської Імперії. Каталог написано на французькій мові, «класичний» на той час для філателії. Поштові емісії укладено у алфавітному порядку місцевостей. В кінці каталогу покажчики, які допомагають у користуванні з ним. Каталог

Самуеля Копровського – перша спроба каталогізації земських поштових марок та намагання донести цю інформацію до іноземних філателістів.

Щодо інших публікацій, то в основному Самуель Копровський співпрацював з часописом «Filatelista»: скорочений виклад каталогу земських марок, статті з історії пошти та з пошти в Російській Імперії.

Джерела та література:

1. Бишкевич Р. Начерк історії української філателії: [Монографія] / Роман Бишкевич. – Львів: Афіша, 2004. – 220 с.
2. Булатова С. О. Огляд родового архівного фонду Болсуновських у зібранні Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського // Рукописна та книжкова спадщина України. – Київ, 2003. – Вип. 8. – С. 113–125
3. Дело о признании помещика Копровского С. наследником имения в селе Дядьковичи после смерти отца Копровского // ДАРО (Державний архів Рівненської області), ф. 384, оп. 5. Од. зб. 252. – 4 арк.
4. Дело о распространении молитв антигосударственного содержания в Ровском приходском костеле во время панахиды по убитым в Варшаве во время польского восстания // ДАРО, ф. 384, оп. 5, од. зб. 57. – 290 с.
5. Дело по иску помещика Копровского Иосифа об устранении взыскания с его имения в селе Дядьковичах в пользу римско-католического духовенства // ДАРО, ф. 384, оп. 5, од. зб. 499. – 64 арк.
6. Отчет Городецкого музея Волынской губернии барона Ф.Р. Штейнгеля за первый год (с 25 ноября 1896 г. по 25 ноября 1897 г.). – Варшава, 1898. – 60 с.
7. Отчет Городецкого музея Волынской губернии барона Ф.Р. Штейнгеля: За второй год с 25 ноября 1897 г. по 25 ноября 1898 г. – Киев, 1899. – 59 с.
8. Протоколы заседания педсовета и историческая справка «Римо-католический костел при реальном училище» // ДАРО, ф. 215, оп. 2, од. зб. 103. – 68 арк.
9. Boniecki, Adam Herbarz polski. T. 11: Komorowski – Kotowski. Warszawa: skład główny Gebethner i Wolff 1907 397, IV s., [1] k. tabl.; err.
10. Chytry Czesław Polski cmentarz w Rownem / Czesław Chytry. – Rowno: Spoleczny Komitet Pomocy Parafii Rzymskokatolickiej, 2013. – 132 s.
11. Jacek Feduszka (Zamość, Polska) Zbiory wołyńskich «rezydencji – muzeów» i ich właściciele w XIX wieku // Pe- жим доступу: http://muzeum-zamojskie.pl/wp-content/uploads/2010/12/zmcz4_teksty.pdf
12. Samuel Koprowski Les Timbres-Poste Ruraux de Russie: Nomenclature Générale de Tous les Timbres Connus Jusqu'a ce Jour; Avec Leurs Prix de-Vente; Précédé d'une ... Bruxelles J. – B. Moens, 1875. – 127 p.
13. Ryszard Antoni. Album numizmatyczne polskie. Lit. G-Ł T.1, [cz.2] // ЛНБ ім. Стефаника, Відділ рукописів, ф. 5 (Оссолінських), 4474/III, 122 арк.
14. Śnieżko Aleksander Samuel Koprowski, honorowy członek Polskiego Klubu Filatelistów // Filatelista. – 1968. – nr 19. – S.424–427.

Володимир Рожко

**ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕННИЙ ГЕННАДІЙ ШИПРИКЕВИЧ,
АРХІЄПІСКОП СІЧЕСЛАВСЬКИЙ І ЧІКАГСЬКИЙ –
ВИЗНАЧНИЙ ІЄРАРХ ДРУГОГО ВІДРОДЖЕННЯ УАПЦ 1941-1944 РР.**

Коли хоче хто йти вслід
за Мною, - хай зречеться самого
себе, і хай візьме свого хреста
та іде вслід за Мною
Мт. 16.24.

Архієпископ Геннадій Шиприкевич (29.09.1892–27.10.1973) походив з давнього волинського священничого роду, витoki якого знаходимо у XVIII ст. [1, с. 235]. Дід владики Геннадія о. Василь Шиприкевич (1835–1918 рр.) з дружиною Мартою з предавнього волинського священничого роду Дашкевичів народили 13, а виховали 12 дітей шестеро синів майбутніх священників та таку ж кількість дочок доля яких склалася по різному, але в більшості отримали освіту та стали дружинами священників [2, арк. 219].

Отець Василь Шиприкевич народився в с. Рогожани Володимирського повіту батько якого о. Яків Шиприкевич був настоятелем місцевого храму, скінчив 1857 році Волинську Духовну семінарію в Крем'янці, був довголітнім настоятелем храму Св. Івана Богослова в с. Острівці Луцького повіту, знайшов там разом з дружиною Мартою, дітьми вічний спочинок після земних доріг [3, с. 106–107].

Церква Св. Івана Богослова, 1868 року побудована на місці попередньої і славилася своїми знаними пам'ятками церковного мистецтва Волині, зокрема безцінними іконами відомого іконописця XVII ст. Семена Степанського з недалекого літописного княжого містечка Степань [4, с. 232].

Батько майбутнього владики Геннадія о. Федір народився в с. Острівці 19 квітня 1866 року був третьою дитиною у о. Василя і матушки Марти, скінчив 1882 р. Милецьке Духовне училище і 1888 р. Волинську Духовну семінарію в Крем'янці, по своєму одружений з Лідією, донькою о. Йосипа Новоселецького, рукоположений 8 листопада 1891 року архієпископом Волинським і Житомирським, Модестом у сан священника, призначений на парафію в с. Годомичі Луцького повіту, був довголітнім настоятелем місцевої церкви Різдва Пресвятої Богородиці. Тут знайшов вічний спочинок після земних доріг, багаторічного служіння в Божому винограднику.

Отець Федір Шиприкевич і матушка Лідія народили і виховали четверо синів, які продовжили відомий давній волинський священничий рід: Григорій, 29.09.1892 р., Олександр, 10.06.1896 р., Іван, 22.09.1899 р., Никон, 23.03.1901 р. [5, арк. 192–193]. Всі сини о. Федора скінчили Милецьке Духовне училище, Григорій Холмську, а решта Волинську Духовну семінарію в Житомирі, Крем'янці.

Найстаршого сина Григорія хресними батьками були о. настоятель церкви Св. Троїці, 1650 р. в с. Тростянець Аксентій Радецький і дружина волосного писаря з містечка Степань Рівненського повіту Варвара Зіневич. Слід наголосити, що Григорій з дитинства був допитливою дитиною, мав добру пам'ять, багато читав, належав до найздібніших учнів Милецького Духовного училища – школи для дітей православного духовенства Луцького, Ковельського, Володимирського повітів [6, с. 8]. Напередодні Першої світової війни Григорій Шиприкевич 14 червня 1914 року скінчив Холмську Духовну семінарію і після одруження з Марією Максимович випускницею жіночого Духовного училища у Житомирі, донькою священника з с. Чайчиці Крем'янецького повіту 16 травня 1921 року прийняв священнику хіротонію в м. Гродно [7, арк. 75]. У подружжя о. Григорія і Марії було двоє дітей, син Олег 1918 року та донька Людмила, 1928 р.н. Дружина священника Марія і син Олег з дитинства хворіли на туберкульоз і ця хвороба передчасно забрала їх від родини.

Польська окупаційна влада на Волині 1919–1939 рр. робила все для того, щоб збудувати на наших споконвічних українських землях свою Малопольщу, переслідувала і карала не лише своїх політичних опонентів, особливо членів українських патріотичних організацій, а й свідомих свого українства православне духовенство, до якого належали всі брати Шиприкевичі з о. Григорієм на чолі.

Найбільшою карою для священників було часте переміщення з парафії на парафію. Так за документальними джерелами Держархіву Волинської області в 1921–1934 рр. о. Григорій Шиприкевич короткочасно був настоятелем парафій церкви Св. Троїці у містечку Сокіль Луцького повіту, Св. Миколая в с. Волошки Ковельського повіту з приписним с. Колодяжним – колискою родини Косачів на Волині, де він був добре знайомий з наймолодшим братом Лесі Українки Миколою. Звідти він ненадовго 1928 р. був настоятелем храму в с. Омеляник Полонського волості за 5 км від Луцька. Тут в них 12 червня народилася донька Людмила Шиприкевич-Васинчук, яка нині проживає в м. Чикаго США. [8].

По короткому перебуванні тут о. Григорія як знаного українського священика-патріота, духовного опікуна місцевої філії «Просвіта» польська окупаційна влада переводить до с. Ворокомле Камінь-Каширського повіту Поліського воєводства, де священик впродовж кількох років був настоятелем місцевого храму Покрови Пресвятої Богородиці, побудованого 1889 року парафіянами. Тут о. Григорій обслуговував ще й приписну Почаєво-Богородичну церкву, 1773 р. в недалекому селі Залаззя. Це переміщення на глибоке Полісся не було випадковим. Польська поліція мала повну інформацію про хвороби матушки Марії, сина Олега і поліські багна і трясовини, сирість, вологий клімат не сприяли позбавлення туберкульозу, а навпаки, хвороба загострювалась, тому син Олег довгий час перебував у рідні матері в с. Чайчицях на Крем'яниччині. Але й у с. Ворокомле священик не має спокою від своїх опікунів – польських поліційних урядовців, його переміщають в 1931 році до с. Кураш біля містечка Дубровиця Сарненського повіту [9, арк. 109]. Тут він короткий час був настоятелем давнього храму Преображення Господнього, 1605 р. побудованого князем Юрієм Гольшанським. Святиня нагадувала безцінний музей-архів, де зберігалися рідкісні рукописні Євангелія, першодруки – Богослужбові книги, фундушові грамоти князів Гольшанських-Дубровицьких, відомі ікони Рай і Пекло, високомистецький у стилі українського бароко іконостас, хрести, чаши, плащаниці, хоругви і інше [10, с. 91–96].

Але й в с. Кураші Дубровицької гміни священику з родиною не дала польська окупаційна влада довго перебувати і його було переведено настоятелем церкви Св. Параскеви, 1754 р. в с. Тинне та приписного храму Св. Юрія, 1765 р. у с. Зносичах [11, арк. 15а].

Церкву Св. Юрія в с. Зносичах, видатну пам'ятку архітектури місцеві комуністи з наказу своїх московських зверхників на Великдень 1979 року розламали, особливо відзначилися під час вандалізму тогочасні голови сільської ради Тимофій Глазов і колгоспу Іван Павловський. [12, с. 8–9].

Село Тинне належить до давніх поселень Волинського Полісся і виводить свою назву від слова «тин», стіна, якою воно було оточене в середовіччя. Перша писемна згадка 1463 рік, тоді оселя належала князям Збараським, а по них Острозьким, Радзивілам, Любомирським. Церква Св. Параскеви, 1754 р. була побудована на місці попередньої і належала до визначних архітектурних пам'яток Полісся [13, с. 444–445].

В Тинному народився визначний український громадський діяч, письменник, очільник Рівненського повітового товариства «Просвіта», редактор часопису «Громада» в Луцьку, автор чисельних книг, статей Антон Чекмановський з яким в 30-х роках о. Григорій Шиприкевич був добре знайомий і мав

теплі та дружні стосунки, приймав його на своїй парафії як бажаного гостя. [6, с. 9].

Ця парафія залишалася під опікою о. Григорія від 22 жовтня 1935 року аж до травня 1942 року, коли то священика було покликано Архієпископ-Адміністратором УАПЦ владикою Полікарпом до архієрейського служіння Богові і рідному народу. [14, арк. 75].

Документальні джерела ДАВО того періоду характеризують о. Григорія як відданого українського священика патріота. Його син Олег заочно навчався у Вролинській Духовній семінарії [15, арк. 3–4], був як і вся свідомо тогочасна волинська молодь яскравим прихильником ОУН, передчасно згорів від туберкульозу, а незабаром та ж хвороба забрала й матушку Марію. Обое вони знайшли спочинок в с. Тинне, а священик лишився вдівцем з малолітньою донькою Людмилою, з якою судилося йому ділити всі радощі і болі подальшого священичого, архієрейського життя на рідній землі і на еміграції.

У вересні 1939 року під ударами двох імперіалістів коричневого Берліну і червоної Москви впала Поверсальська Польща і на Волинь прийшли московсько-більшовицькі «визволителі», які розпочали своє «визволення» волинян від хліба, майна, землі і самого життя. Над священиком і його донькою Людмилою повисло червоне марево «визволення» енкеведистами до московських тюрем, концтаборів і висіло 21 місяць окупаційного періоду, однак війна між вчорашніми союзниками гітлерівською Німеччиною і сталінським СРСР врятувало родину від вірогідної смерті в московських ГУЛАГАХ.

З приходом нацистів в червні 1941 року на Волинь в Україні розпочався процес Другого відродження УАПЦ під керівництвом Архієпископа Луцького і Ковельського владика Полікарпа Сікорського. 24 грудня 1941 року створено Тимчасову Адміністрацію яку з благословення митрополита Діонісія очолив владика Полікарп, а 8–10 лютого 1942 року в Пінську відбувся перший собор ПАУ церкви під час якого було висвячено в єпископи о. Никанора Абрамовича, о. Ігоря Губу, владиками Олександром Іноземцевим, Полікарпом Сікорським і тим самим покладено початок творення українського національного єпископату.

Відродження Української Автокефальної Православної церкви на звільнених від московських більшовиків українських землях потребувало нових єпископів, які б очолили це відродження у всіх регіонах України, зокрема на східних і південних наших землях.

Адміністрація ПАУ церкви в Луцьку, та владика – вікарій Никанор Абрамович, Ігор Губа підшукували таких кандидатів до єпископського служіння.

Про єпископські хіротонії ПАУЦ в Києві і Луцьку історичне джерело зберегло нам таку інформацію:

Величезні простори визволених східних українських земель внаслідок большевиського панування залишилися без належної духовної опіки. Українці цих земель безустанно зверталися до Адміністрації ПАУЦ на визволених землях про висвячення нових єпископів, які могли б належно керувати духовним життям визволеного українського народу. Йдучи на зустріч цим гарячим бажанням, Адміністрація УАПЦ постановила хіротонізувати ряд нових єпископів. Хіротонія відбулася в Андріївському соборі в Києві згідно канонів Святої Православної церкви.

В дня 9–17 травня 1942 року були висвячені архимандрити: Фотій (Тимошук) в єпископа Чернігівського, Мануїл (Тарнавський) в єпископа Білоцерківського, Михайл (Хороший) в єпископа Єлисаветградського, Мстислав (Скрипник) в єпископа Переяславського, Сильвестер (Гаєвський) в єпископа Лубенського, Григорій (Огійчук) в єпископа Житомирського. Хіротонії єпископські відбувалися майже потаємно в нижній церкві Андріївського собору в Києві, щоб не довідалася німецька влада. Дійсно, скоро після цих свячень архієпископ Полікарп одержав 26 травня 1942 року розпорядження райхскомісара України, аби висвячення єпископів не відбувалися надалі без попередньої згоди з німецькими урядами, додавати докладні біографічні відомості про кандидатів [16, с. 222].

Однак і ці хіротонії єпископів не давали можливості охопити архіпастирською опікою всі східні і південні терени українських земель, зокрема і Січеславщину (Дніпропетровщину), тому владика Полікарп звернувся з проханням до повдовілого о. Григорія Шиприкевича дати згоду на чернецтво і єпископство. Після тривалих роздумів, така згода була отримана і 24 травня 1942 року на Зелені свята в Луцькому кафедральному соборі Владика-Адміністратора Полікарп і владика Мстислав Переяславський хіротонізували архимандрита Геннадія на єпископа Дніпропетровського. Хіротонія нових єпископів – це виконання однієї з головних постанов Собору єпископів у Пінську з місяця лютого того ж року [17, с. 3].

На час хіротонії владика Геннадія Шиприкевича на Січеславщині спонтанно розпочалося церковне відродження. Вірні відкривали не доруйновані московськими безбожними комуністами храми, шукали священнослужителів з Першого відродження УАПЦ під керівництвом митрополита Василя Липківського, яких не домордували московські червоні кати. Про все це знаходимо в тогочасному історичному джерелі:

Багато парафій з великою охотою приступило до ремонту і оформлення церков у Дніпропетровській області. Зараз уже в багатьох селах відкрилися церкви. Так, наприклад, по Солонянському районі відкриті церкви в таких великих селах: Солонному, в Сурсько-Михайлівці, в с. Привільному й інших.

Зараз в районі налічується 6 церков, в яких відправляються служби Божі [18, с. 5].

Однак на Січеславщині відчувалася гостра потреба як в храмах, які в переважаючій більшості звандализували московські червоні атеїсти в 20–30-х рр. і вірні пристосовували світські будівлі під тимчасові святині, як також потреба нестачі священнослужителів заповнити молодими підготовленими на пастирських курсах кандидатами у священство.

В Раді Дніпропетровського кафедрального собору Української Автокефальної церкви, – читаємо в тогочасному історичному джерелі, – зараз розглядається питання про відкриття Богословських курсів з терміном навчання шість місяців. Викладачами деяких дисциплін на цих курсах буде забезпечено силами кафедр Державного університету. Курси мають на меті підготувати священнослужителів для периферії Української Автокефальної Православної церкви Дніпропетровської області [19, с. 3].

На шестимісячних пасторських курсах згідно Програми, яку затвердила Адміністрація ПАУЦ в Луцьку, слухачі мали вивчати такі предмети по кількості годин на тиждень:

Методика вивчення Біблії – 6 годин тижнево

Катехізис – 5 год. –//–

Церковне право – 2 год. –//–

Церковна історія – 4 год. –//–

Церковний спів – 8 год. –//–

Німецька мова – 6 год. –//–

Українська мова – 4 год. –//–

Церковнослов'янська мова – 2 год. –//–

Керівництво церковними справами – 1 год. –//–

Сектознавство – 2 год. –//–

Разом 40 год. на тиждень [20, арк. 90].

Владика Геннадій Шиприкевич після хіротонії на початку червня 1942 року разом з своїми братами оо. Олександром, Іваном, Никоном, чотирнадцятилітньою дочкою Людмилою прибули до Січеслава, де вже на той час у місті діяла окружна церковна Рада до складу якої входили: Іван Ритов (голова), Максим Струп, професор Тихон Бабій, Теодос Капітоненко і інші [21, с. 493]. На час прибуття владика Геннадія також вже було діючих біля 30 парафій, брак приміщень і кандидатів у священство стримували зріст парафій рідної церкви, але правлячий владика єпархії зорганізував шестимісячні пастирські курси при Січеславському єпархіальному управлінні в м. Кам'янську і з їх випускників було висвячено біля 30 священників.

Кафедрою єпископа Геннадія у Січеславі був собор Преображення Господнього і ця святиня залишилася під прицілом автономістів, які вдалися до злочинних методів.

В тяжких умовах проходила тут церковна праця братів Шиприкевичів, – писав о. Демид Бурко в праці «УАПЦ – вічне джерело життя», – в Січеславі місцеві автономісти напосілися відібрати від

українців кафедральний собор. А коли їм це не пощастило вони підклали під нього вночі бомбу. На щастя вона вибухнула, коли в храмі не було нікого.

Владика Геннадій Шиприкевич з священниками епархії провели велику місійну працю на Січеславщині, по якій пройшла московсько-комуністична безбожна чума, яка по варварськи сплюндрувала не лише храми, а й душі вірних і потрібно було багато праці і зусиль, щоб заново засвітити непогасну віру святого українського православ'я в українській боголюбивій душі.

Коли до Дніпропетровська прибув в червні 1942 року єпископ Геннадій, то зорганізованих і зареєстрованих при церковно-епархіальній Раді в Дніпропетровську було біля 30 українських парафій, але через місяць перебування і праці українського єпископа на Дніпропетровщині стало вже 70 українських парафій, а перед Різдом Христовим 1942 року було вже понад сотня українських парафій, зареєстрованих у архієпископа Геннадія... За неповне півторарічне оголювання Січеславської кафедри владика Геннадій висвятив 83 священники; українських парафій на день евакуації в 1943 році Дніпропетровська було на Дніпропетровщині понад 150 парафій, – знаходимо в історичному джерелі [22, с. 234–235].

1 жовтня 1943 року архієпископ Січеславський з братами після місії на Січеславщині прибув на Волинь у розпорядження Митрополита-Адміністратора владики Полікарпа, який у грудні того ж року призначив його на Володимирську кафедру, яку з наближенням фронту архіпастир залишає і виїжджає з донькою Людмилою на еміграцію. Його ж брати отці Олександр, Іван, Никон залишаються на рідній Волині і з приходом московських червоних окупантів були заарештовані енкаведистами, пройшли через жахи комуністичних тюрем і концтаборів лише за те, що безкорисно вірою і правдою служили Богові, Україні, рідній церкві, але не стали зрадниками, запродавцями свого багатостраждального народу. Вони не шукали на земних дорогах свого життя дочасних матеріальних цінностей, не губили себе у золоті-сріблї, облуді, напоях і їжі, не шукали «лукавої слави», найбільші їх цінності – їх непорочні діла, які зберігаються на небі.

Першою зупинкою на еміграції була Варшава, де зупинились у митрополита Діонісія майже вся ієрархія Другого відродження УАПЦ 1941–1944 рр. з своїм першоієрархом митрополитом Полікарпом.

Тут у Варшаві з 11 березня по 8 квітня 1944 року відбулась сесія Собору єпископів під головуванням свого першоієрарха й прийнято ряд ухвал.

Найважливішою з усіх ухвал Собору єпископів, – читаємо в історичному джерелі, – було прийняте на засіданні 4 квітня того ж року «Тимчасове положення про управління святої Української Автокефальної церкви» згідно якого найвищим органом УАПЦ до Всеукраїнського Помісного Собору, був

Собор у складі всіх її єпископів. Скликає Собор єпископів і очолює його митрополит, він же «Місцєблюститєль Київського митрополичого престолу». Виконавчим органом Собору єпископів встановлено Синод у складі голови – митрополита Полікарпа, заступника голови – архієпископа Геннадія Шиприкевича, членів – архієпископів – Никанора Абрамовича й Ігоря Губи, секретаря – єпископа Платона Артем'юка [23, с. 210–211].

З Варшави по наближенню фронту український єпископат і священство виїхали через Криницю до Словаччини, Австрії і по закінченню війни наша ієрархія і духовенство опинились в таборах ДІ-ПІ.

Архієпископ Геннадій Шиприкевич брав активну участь в церковно-релігійному житті того часу. За 4 роки з 1946 по 1949, часу від'їзду більшості єпископів і духовенства та вірних в країни Америки, Австралії, Західної Європи. З благословення і під керівництвом першоієрарха владики Полікарпа митрополита УАПЦ на еміграції після першої у Варшаві відбулось п'ять сесій Собору та 12 сесій Священного Синоду в яких брав участь владика Геннадій.

По закінченню своєї архіпастирської діяльності на еміграції в Західній Німеччині 1945–1949 роках архієпископ Геннадій з донькою Людмилою виїхав до США і був активним учасником Собору поєднання 14–15 жовтня 1950 року, одною з ухвал того Собору було прийняття владики до складу єпископату Української Православної Церкви в США, яка з того часу вперше в своїй історії мала повну ієрархію, необхідну для незалежності церкви, щоб вона сама ставила собі нових єпископів, а не шукала і позичала їх для себе [23, с. 366].

Архієпископ Січеславський і Чикагський Геннадій Шиприкевич по 12 роках свого архіпастирського служіння в складі Української Православної Церкви в США 1 вересня 1962 року вийшов разом з своєю парафією Св. Троїці у Чикаго з складу її єпископату, а 15 листопада 1964 року перейшов в юрисдикцію, як єпископ-вікарій епархіального архієрея Богдана Шпильки під омофором Царгородського Патріархату [24, с. 368].

27 жовтня 1973 на 81 році життя скінчилися земні дороги архієпископа Геннадія, тлінні останки якого знайшли вічний спочинок на кладовищі Ельмвуд біля Чикаго.

В Чикаго залишилась з родини донька владики Людмила Васинчук та його двоюрідний брат інженер Володимир Петрович Шиприкевич у Філадельфії, які на початку 90-х років минулого століття нав'язали контакти з автором цих рядків, який тоді брав активну участь у Третьому відродженні Української Автокефальної Православної Церкви (а з 1992 р. – УПЦ КП) на Волині. З ініціативи автора та благословення владики митрополита Іоанна Боднарчука в Луцьку і на Волині (Ківерці, Ковель, Мизів, Рівному), проведено було ряд вечорів пам'яті

волинських владик Другого відродження УАПЦ: митрополитів Полікарпа Сікорського, Никанора Абрамовича, архієпископів Ігоря Губу, Геннадія Шиприкевича, єпископа Платона Артем'юка.

12 квітня 1994 року створено комітет: голова – митрополит Іоан, заступник голови Володимир Рожко, члени – о. Богдан Гринів, Катерина Шаварова, Антоніна Голентюк, Володимир Гаврилюк, Володимир Борщевич, який підготував і провів 23 жовтня 1994 року в будинку «Просвіта» у Луцьку вечір пам'яті волинських владик: митрополита Никанора Абрамовича, архієпископа Геннадія Шиприкевича. На руки членів комітету надіслали свої привітання церковні ієрархи США, Канади, митрополит Анатолій Дублянський і багато інших, серед них вітання учасникам від п. Людмили Васинчук, в якому вона писала:

Всечесні отці, дорогі співвітчизники! З великим зворушенням прочитала я повідомлення про Ваш намір організувати пам'ятний вечір волинських владик та запрошення для мене прийняти у ньому участь. На жаль, дорога з Чикаго до Луцька далека і приїхати, я ніяк не зможу. Тому прийміть мій низький поклін та сердечне вітання з нагоди проведення вечора пам'яті волинських владик.

Величезним скарбом, який ми зобов'язані передати своїм нащадкам є наша церква, яка пройшла через Голгофу та незнищеною виявилася душа нашого народу і з поміж нього такі сподвижники як Ви, які з потоку історії видобувають затерті сторінки, щоб увіковічити достойно пам'яті владик, зокрема мого батька архієпископа Геннадія. Він разом з своїми братами гідно і чесно служили рідній церкві та своєму народові як на Волині так і на Східній Україні. Багато прийшлося перетерпіти їм в своєму житті, особливо тим, які потрапили під тяжкий гніт радянської влади на рідній землі.

Але я вірю, що їхні страждання не пройшли даремно. Об'єднається наша Українська церква і згуртує народ на побудову рідної Держави, закликаючи його до братньої любові, а не до самовбивчих міжусобиць.

Хай же допоможе Вам Господь в увіковіченні історії нашого багатостраждального народу, а зокрема Української Православної церкви.

жовтень 1994 року

з глибокою пошаною

щиро ваша Людмила Васинчук [25, арк. 45].

Українська преса в діаспорі, менше в Україні широко висвітлювала перебіг вечорів пам'яті волинських владик у Луцьку, які читали українці

в розсіянні і на рідній землі. Пані Людмила Васинчук пізніше до автора цієї статті писала:

Дорогий п. Володимире! Прийміть цей скромний дарунок, як доказ моєї вдячності за Вашу безкорисну працю і старання влаштувати «Вечір пам'яті волинських владик». Сердечне Вам спасибі за все і дай Вам Боже сили і витривалості працювати і далі для добра нашої Батьківщини і церкви. З повагою і привітом Людмила Васинчук [26, арк. 54].

Довший час листувався з автором і двоюрідний брат владики Геннадія інженер Володимир Шиприкевич, уривок із одного з листів від 8 квітня 1994 року із-за його цінності для нашої наукової проблематики подаємо нижче:

Шановний п. Володимире! ... За родинним переказом, рід Шиприкевичів походить з Устилугу, де на початку 18 ст. священиком був о. Яків Шиприкевич. Його, і всю родину, скосила якась пошесть, яка прокотилася по Волині десь у тім часі. Лишився лише один син Василь, що був тоді учнем Волинської Духовної семінарії в Крем'янці. По скінченню семінарії Василь Шиприкевич був деякий час «надзирателем» тої ж семінарії, а потім одружився з донькою пароха с. Острівці Володимирецької волості отця Никифора Дашкевича – Мартою. По виході о. Никифора в «за штат» о. Василь Шиприкевич зайняв парафію в Острівцях і прожив на ній свій вік до смерті 1918 році. Отець Василь і пані матка Марта є родоначальниками чисельного роду Шиприкевичів, що жили і трудилися на Волинському Поліссі.

Мій батько о. Петро Шиприкевич був останнім сином о. Василя і Марти. У 1905 році він зайняв місце свого батька як парох церкви Св. Івана Богослова і займав це місце до своєї смерті в 1968 році... Я сам, по скінченню політехніки, мав роботу в Галичині, там одружився і мої зв'язки з Волинню урвалися. Тому мої відомості про дальшу долю Шиприкевичів та споріднених родин Борковських, Концевичів, Божовських, Саковичів та інших ніякі... [27, арк. 2].

Ця наукова розвідка про владика Геннадія і велику, широкознану, священичу родину Шиприкевичів є вже не перша спроба автора повернути їх із забуття, а вінком вічної пам'яті на могилах мучеників з цього роду буде монографія з життєпису архієпископа Січеславського і Чикагського нашого великого крайнина, українця, яка неодмінно прийде до читача.

За документальними джерелами ДАВО виявлені автором – з с. Рогожани біля Устилугу. Отець Яків Шиприкевич був наприкінці XVIII поч. XIX ст. тут священиком.

Джерела та література:

1. Теодорович М. Волинська Духовна семінарія. – Почаїв, 1901. – С. 235.
2. Державний архів Волинської області. – Ф.35. – Оп.5. – Спр. 364. – Арк. 219.
3. Рожко В. Хрести історичної Волині IX–XX ст. – Луцьк, 2012. – С. 106–107.
4. Рожко В. Українське православне церковне мистецтво Волині (IX–XX ст.). – Луцьк, 2006. – С. 232–233.
5. ДАВО. – Ф.35. – Оп.5. – Спр. 385. – Арк. 192–193.
6. Рожко В. Ієрархи Української Православної церкви митрополит Никанор архієпископ Геннадій. – Луцьк, 1994. – С. 8.
7. ДАВО. – Ф.46. – Оп.9. – Спр. 4195. – Арк. 75.
8. ДАВО. – Ф.Р-3441. – Оп.1. – Спр. 63.
9. ДАВО. – Ф.46. – Оп.6. – Спр.456. – Арк.109.
10. Рожко В. Релігійні, культурно-освітні осередки північного Погориння: Кураш, Бережниця, Селець. – Наукові записки. Випуск V. – Рівне, 2007. – С. 91–96.
11. ДАВО. – Ф.46. – Оп.9. – Спр. 3799. – Арк. 15а.
12. Рожко В. Великдень в Зносичах. – Праця й життя. – Канбера, 1993. – Ч. 125. – С. 8–9.
13. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. – Вінніпег, 1986. – Т. 2. – С. 444–445.
14. ДАВО. – Ф.46. – Оп.9. – Спр. 4195. – Арк. 75.
15. ДАВО. – Ф.46. – Оп.9. – Спр. 4765. – Арк. 3–4.
16. Власовський І. Нарис історії Української Православної церкви. – Нью-Йорк – Бавнд Брук, 1966. – т. 4. – Частина друга. – С. 222.
17. Український голос. – Луцьк, 1942. – 28 травня. – Ч. 22. – С. 3.
18. Відкриття церков на Дніпропетровщині. – Український голос. – Луцьк, 1942. – 16 квітня. – Ч. 16. – С. 5.
19. Богословські курси. – Український голос. – Луцьк, 1942. – 21 травня. – Ч. 21. – С. 3.
20. ДАВО. – Ф.Р-2. – Оп.1. – Спр. 118. – Арк. 90.
21. Рожко В. Нарис історії Української Православної церкви на Волині. – Луцьк, 2001. – С. 493.
22. Власовський І. Нарис історії Української Православної церкви. – Нью-Йорк – Бавнд Брук, 1966. – т. 4. – Частина друга. – С. 234–235.
23. Рожко В. Блаженніший митрополит Полікарп Сікорський: шлях до автокефалії. – Луцьк, 2015. – С. 210–211.
24. Власовський І. Цитована праця. – С. 366.
25. Там само. – С. 368.
26. ДАВО. – Ф.Р-3441. – Оп.1. – Спр. 63. – Арк.45.
27. ДАВО. – Ф.Р-3441. – Оп.1. – Спр. 63. – Арк.54.
28. ДАВО. – Ф.Р-3441. – Оп.1. – Спр. 63. – Арк.2.

Лариса Семенюк

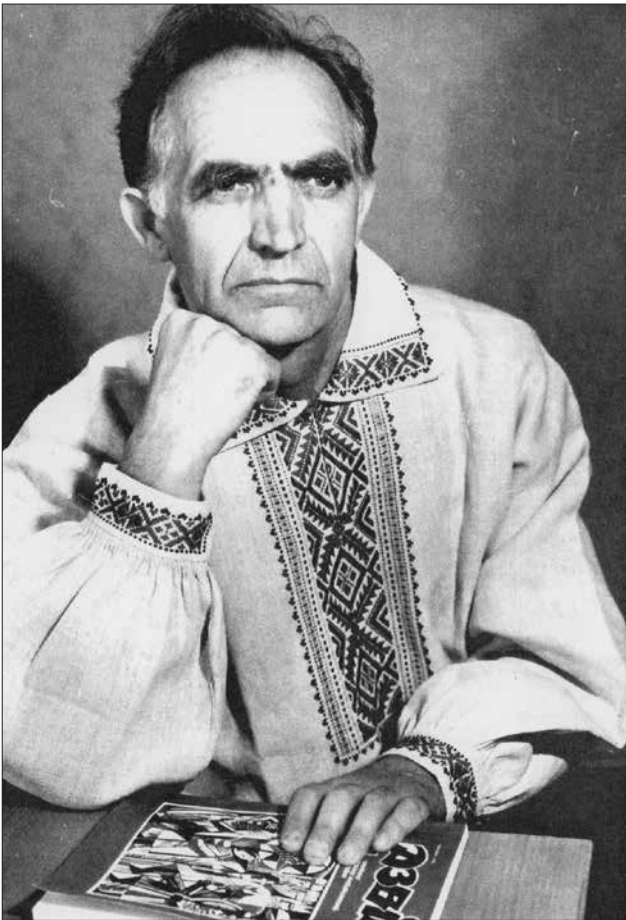
БЕРЕСТЕЧКО І КОЗАЦЬКІ МОГИЛИ В ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ОЛЕКСИ ОШУРКЕВИЧА

Історичне минуле Берестечка, трагічні події Берестецької битви здавна привертало увагу письменників, істориків, краєзнавців. Багато зусиль для популяризації історії нашого краю доклав Олекса Федорович Ошуркевич – заслужений працівник культури, лауреат Всеукраїнської премії ім. П. Чубинського, фольклорист, етнограф, літературознавець, збирач фольклорно-етнографічних матеріалів (Рис.1). Народився Олекса Федорович Ошуркевич 1 квітня 1933 року у Берестечку. Тут пройшло його дитинство. І ще маленьким хлопчиком від діда, батьків, односельчан дізнався про Берестецьку битву, про Козащину. Історія рідного краю змалку глибоко закарбувалася в серці (Рис. 2).

«Навчаючись в школі, Альоша виділявся серед учнів. Був організований гурток із хлопців – Джулинський Василь, Цинюк Костя ну і звісно Альоша. Ці хлопці – патріоти в часи «радянської дійсності» сміливо і впевнено цікавилися і досліджували козацьку тематику. В нас у класі витав дух козаччини, ми (це хлопці з гуртка і п'ятеро дівчат) втікали з уроків на Козацькі могили і там в Алобші випи-

тували щось цікаве. Коли організовувалися зустрічі випускників, то в нас вони відбувалися два дні. Перший день у школі, а на другий день ми йшли на Козацькі могили. Під час однієї із таких зустрічей Альоша мені сказав, – «Берестечко і Стир – це єдине світле, що було в моєму житті.» – розповідає однокласниця Олекси Федоровича, Тамара Володимирівна Грисюк (Рис.3).

Рідне серцю містечко притягувало Олексу Федоровича до себе незвіданою силою. І він їхав до свого Берестечка. – «Він так любив Берестечко! Любив його понад усе. Як Альоша приїде, то відразу іде в парк і там ходить, ходить, довго буде ходити» – згадує сестра Галина Федорівна Ошуркевич. Ходив в парку Олекса Федорович стежками дитинства, юності, зрілості. Можливо міркував над своїми «трусами» чи планував майбутнє. Ходив до Мурованого стовпа – це пам'ятка про перебування соцініанів в Берестечку у 17 столітті, обеліск на могилі князя Пронського (Рис.4). А місцеві жителі його називають «Мурований стовп». «Він має 16 метрів у висоту, збудований з міцної цегли на цементній кладці. З північної зберігся напис:

Олекса Ошуркевич

«Олександр Фрідріхович Пронський, каштелян, помер року 1601, останні дні марта». Такі пам'ятники за звичаєм ставили на могилах соцініани. Не збереглися вони ні в Румунії, ні в Угорщині, ні в Пруссії, ні в Сілезії, ні в Голландії... Тільки в Берестечку стоїть цей унікальний монумент» [4, с. 11].

Також полюбляв ходити Олекса Федорович до каплички св'ятої Теклі (Рис.5). У 1698 р. Берестечко від татар зазнало особливо тяжкого лиха, «коли під командою сина кримського хана Нуреддина вдерлося на Волинь 15 тисяч кінних татар... У Берестечку побили багато людей, чимало забрали в полон...

Родинний будинок Ошуркевичів у Берестечку

Спалили католицький монастир, а 43 черниці на чолі з ігуменею Теклею замордували. Розповідають, що татари хотіли згвалтувати черниць. Тоді ігуменья Текля закликала монахинь краще перетерпіти муки, але залишитись цнотливими. Татари повідрізували монахиням груди, а в тім'я позабивали гвіздки. Ліворуч від дороги яка веде до Ренчини (частина Берестечка), видно високу могилу, де поховані ці мучениці. На ній стоїть каплиця з залізним хрестом, яка носить назву «Свєнта Текля» [3, с. 3].

У 1964 році Олекса Федорович брав активну участь у створенні краєзнавчого місцевого музею. В роки радянської влади у Свято-Троїцькому соборі міста Берестечка зберігалось зерно. Це спонукало Олексу Федоровича створити проект «Рушничок», щоб прибрати зерно із собору. Таким чином було врятовано перлину Берестечка (Рис. 6, 7).

У міську бібліотеку для дорослих подарував багато своїх книг. – «Олекса Ошуркевич часто до нас приходив – розповідає Леся Романівна Ткачук, завідувачка бібліотеки-філії № 5 для дорослих м. Берестечка Горохівської ЦБС, – Ділився враженнями про свою роботу, про дослідження, про подорожі. Але завжди в розповідях повертався до Берестечка – «Я бачив багато міст і сіл України, але Берестечко для мене найкраще».

З батьком і сестрою відвідували визначні культурні місця Волині, і не тільки. – «Возив нас Альоша скрізь. Ми їздили в Почаїв, в Олеск, в Олику. І на Козащину. Туди він дуже і хотів і любив їздити» – пригадує Галина Федорівна. Адже «Козацькі могили» були для Олекси Федоровича ще одним улюбленим та святим серцю і душі місцем.

«Бережу у своїй пам'яті перші давніші враження від оповідей берестюків про Козащину, розташовану за якихось п'ять кілометрів од Берестечка. І ті враження закорінилися у найпотаємніших закутках дитячого серця, щоби потім збудити, розбурхати усвідомлений інтерес до пам'ятної історичної місцини. А ще були одвідини отих Козацьких могил-піші, поїздки – разом з батьками, колегами. Трохи пізніше випала нагода бути очевидцем організації і облаштування на Козацьких могилах музею-заповідника, пережити неодноразові спроби різних зайд і доморощених яничарів позбавити українську історію і громадськість національної святині» [2, с. 4], (Рис. 8, 9).

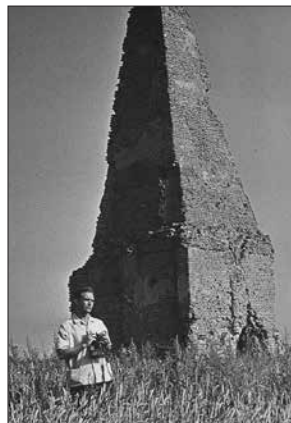
Істинно вікопомний острів Журавлиха з величною панорамою храму – пам'ятника «Козацькі могили». Здається, що саме отут затаїлося живе відлуння тої фатальної битви. І мов би оживають давні сторінки історії, незгладимим карбом лягають на твоє серце і свідомість [2, с. 5].

Так писав про Козацькі могили Олекса Ошуркевич у збірнику «Там, під Берестечком».

– «Кожного року на 9 п'ятницю після Великодня, на поминки ми з Альошею їздили до Пляшеви, щоб помолитися за козацькі душі» – каже Галина

О. Ошуркевич з однокласниками на фоні Георгіївського храму в с. Пляшева.

О. Ошуркевич на фоні Мурованої стовпа в Берестечко.

Каплиця св. Теклі в Берестечко.

Федорівна. – Їздили ще в червні 2010 року – це було востаннє. Адже в жовтні 2010 року Альоша помер. Я бачила що йому важко, що він пересилює себе і не зважає на стан здоров'я – проганяє непрохану сльозу сестра. – Але прибувши на Козацькі могили, Альоша ніби став іншим. Ми обійшли музей, церкви, пройшлися підземним переходом. Він радів, що перебуває на Журавлісі, на землі оповитій славою, радів, що», «ідуть, їдуть люди до пам'ятних місць. Щоб вклонитися, віддати шану полеглим героям. Щоб пізнати і осмислити таїну героїчності. Щоб зберегти назавжди свою історичну пам'ять» [2, с. 5].

– «Із великим завзяттям і запалом збирав Альоша легенди про Берестечко і берестецьку битву. Приїде і розкаже, що запланував, тай іде записувати. Збирав легенди і перекази в Берестечку – ходив до старожилів, також по околицях, це села Піски, Перемиль, Смолява, Пляшева, Острів, Зелене. Всі розповіді записувалися на магнітофон. А вже ввечері Альоша розповідає мені, що зробив, з ким зустрічався» – каже сестра Галина Федорівна.

«Упродовж багаторічної праці на ниві пошуку, вивчення та популяризації духовних надбань українського народу він записав понад 6 тисяч українських народних пісень, близько 900 легенд та переказів, 250 казок, майже півтори тисячі прислів'їв та приказок» [1, с. 9–10].

«Дослідник поспішав жити, щоб устигнути зробити на ниві національної культури якомога більше. Як мудрий, глибокий поцінувач духовних надбань народу, він усвідомлював, що з відходом за межу старшого покоління ці надбання поступово втрачаються, мовби відлітають у вирій за своїми творцями та носіями. Тому й прагнув охопити якомога ширші пласти народної духовної та матеріальної культури» [1, с. 5].

«Він жив Україною і тією справою, втілювати яку в житті вважав своїм святим обов'язком і якій віддав себе до останку. Доля наділила його особливою прозорливістю, умінням бачити те головне, що чекає його рук і розуму» [1, с. 12].

Багато ще було задумано досліджувати, та не встиг. «Невблаганна смерть не дала йому можливості викінчити все те, що було ним зібрано впродовж усього його подвижницького життя» [1, с. 12].

Похоронений Олекса Федорович Ошуркевич в Берестечку на батьківщині, на рідній землі, яку він любив понад усе.

Я вдячна за спогади сестрі Олекси Федоровича – Галині Федорівні Ошуркевич, однокласниці Олекси Федоровича – Тамарі Володимирівні Грисюк, завідувачці бібліотеки – філії № 5 для дорослих м. Берестечка Горохівської ЦБС Лесі Романівні Ткачук.

Подано деякі легенди та перекази записані О. Ф. Ошуркевичем в м. Берестечку та околицях.

Співали пісню про Нечая

Так от – ще про того самого козака Нечая, що воював з поляками. Колись – то мій батько любив її співати, а він був добрий співак. Так і я знала, чом ні? Знаєте, вже не ті роки, стала забувати... Чи виведу її? А чи десь чули ту пісню?

Наступає чорна хмара,
Дрібний дощик іде.
Козак Нечай, козак Нечай
На воєнку їде.
Ой приїхав козак Нечай
До містечка Корця,
Пустив коня вороного,
Сам сів край віконця...

Дальше було іще: хіба враз пригадаєш? Коли – то ще співалося... Згадала ще куплети...

Закричали козаченьки
З зеленого гаю:
– Іде ляхів сорок тисяч,
Бережись, Нечая!
Не вспів козак, не вспів Нечай
На коника сісти,
Кажуть люди – сусідоньки,
Що вже ляхи в місті.
Хотів козак, хотів Нечай
Вернутись до хати.

Вид на Свято-Троїцький собор в Берестечко
(фото О. Ошуркевича).

Свято-Троїцький собор в Берестечко.

Вид на архітектурний комплекс музею-заповідника
«Поле Берестецької битви» (фото О. Ошуркевича).

Георгіївський храм на о. Журавлиха в с. Пляшева
(фото О. Ошуркевича).

Вражі ляхи окружили,
Живцем хочуть взяти...
Щось-то ще було...

Треба пригадати. А про Нечая, про Нечаєву криницю, що за Пляшівкою, вже знаєте. Розказувала. Дуже тяжкі часи пережив народ.

Зап. 24 жовтня 1998 р. у с. Острів Рівненської обл. від Оксани Антонівни Камінської, 1922 р.н.

Свята Текля

Кажуть, що колись татари напали і захопили сорок дівчат в Берестечку. Хотіли над ними насильничати, а Текля, найстарша, сказала:

– Лучше загинути, ніж варварам покоритися. – І всі на смерть пішли – не скорилися і загинули, татари повбивали їх. З ними й Текля загинула – як свята. Її дотепер є могила над ними, а на ній – каплиця. А то було ще за часів Хмельщини. Зап. 29 жовтня 1983 р. у с. Зелена Горохівського р-ну Волинської обл. від Панаса Федоровича Карпюка, 1908 р.н.

Журавлиха

Колись, кажуть, всьєю той острів був заріс терном, а як в осінь відлітали журавлі в теплий край, то завжди сідали, відпочивали там. Тому, певно, й назвали люди той острів Журавлиха. То туди було недоходне місце. Ще мама мої розказували, що

берег отако вгинався, гойдався под ногами. Дуже велика драговина була кругом. А берестецька поміщиця Граббе, розказують, подарувала ту землю з островом пляшівському монастиреві.

Зап. 9 жовтня 1999 р. у с. Пляшева Рівненської обл. від Оксани Володимирівни Залевської, 1930 р.н.

Як ми ходили на Козащину...

На дев'яту п'ятницю після Пасхи народ збирався на Козацькі могили. Ще при царизмі тут, на острові, архімандрит Віталій поставив церкву. То всі полки приїжджали на дідівські могили, віддавали шану.

То був великий парад. То всьо було повно війська. Мені батько про то розказував. По тому ми ходили на Козащину, хоч нас поляки не допускали, шантаж робили.

Тоді був у нас в Варшаві митрополит Діонісій і ми до нього зверталися письменно, щоб він нам розрішав. Але Польща його дуже притиснула. Коли став міністром внутрішніх справ Пірацький, то крепко виступив проти українців, а на препоследку була така чутка, що всіх українців мали віддалити під німецьку границю.

Але ми ходили на Козащину. Пригадую, у тридцять п'ятому – тридцять шостому роках, коли я був ще хлопцем, перейшли ми понад Старом, понад сосиною-посадкою... Ми йдем, виходим на бугор,

аж там – поліція польська. Дивлюся – і ззаду поліція. Вони нас при Стиру окружили. А хлопців наших йшло поверх сорока. Що робити? Як пройти на Козацькі могили? Аж тут мене поліцей нагайкою, що шкіру так і обпекло. А в мене вишита полотняна сорочка була.

Коли ми вже без річку перейшли, то заспівали... Ті кричать:

– Стрелять будем!

От таке було. Вони розлютувалися. Стільки поліції! Били людей, хто де йшов, чи їхав.

Зап. 30 липня 1997 р. у с. Перемиль Горохівського р-ну Волинської обл. від Миколи Андрійовича Юзвика, 1923 р.н.

Поляки почали забороняти

Багато людей збиралось на Козацьких могилах... То поляки спочатку не забороняли, а потім, коли почали тут розкидати лістовки, а ще стали приходять хлопці в козацьких строях, то поляки вже почали приследувати, забороняти, висилати туди наряд кінної поліції і нікого близько не підпускали в ті дні. Пам'ятаю, що навіть був там випадок. Якийсь хлопець прийшов, його поліція перепинила на дорозі, почали питати:

– Куди йдеш? Чого йдеш?

Що він там відказував їм? Але побачив, що їдєн поліцей виймає з сумки ланцюжки, значить, щоб його закувати. Він почав втікати і його застрелили. Таке було.

В роках тридцять четвертому, чи тридцять п'ятому, коли я в Берестечку вже не був, то, пам'ятаю, що їхав загін кінної поліції з Луцька і зупинився в Боремлі ночувати. То вони їхали тоді на Козацькі могили і нікого туди не пускали. Там, в Боремлі, поліція мала свій пост. Туди приводили заарештованих. Кого схопили, то били там у клуні, а щоб не чути було як кричить арештований, то заводили двигуна-молотілку.

– О, – казали люди, – вже двигун робить...

То було через дорогу від нас і ми чули тії крики.

А там, на Козацьких могилах, поліції теї, шпигунів переодітих було стільки на кожному кроці... А підозрілих одразу поліція хватала, виводила кудись, допитувала.

Але лістовки розсипалися, люди хапали їх, поліція виривала, одбирала.

Зап. 30 серпня 1998 р. у с. Піски Горохівського р-ну Волинської обл. від Миколи Гордійовича Дрини, 1921 р.н.

На поклін у Пляшеву

То був, мабуть, 1934 рік. Дуже масово йшла молодь на поклін героям Берестецької битви в Пляшеву – на Козацькі могили, польська поліція тому перешкоджала: перед походами, перед тими акціями вчиняли арешти.

Пам'ятаю, того літа наші одосельчани з Буянь – понад 30 чоловік молоді – вирушили раненько на

Пляшеву. Доходячи до Несвічі, нас місцеві люди попередили, щоб ми тудою не йшли, бо недалеко стоять поліціанти і не пускають. Прийшлося манівцями обходити, йти іншими дорогами, минати застави поліції. І коли ми вже підходили ввечері до Переміля, нас перепиняє поліція і заявляє, що далі йти не можна, бо там будуть маневри. Ми – що робити? – змушені були звернути з дороги, зайшли отак у видолинок, а там понад сінокосом люди саме поралися коло сіна. Питаємо, як нам пройти, щоб обминути поліцейську заставу на мості. Один дядько нам радить:

Йдіте ідею стежкою понад сінокосом, а там буде кладка, то й перейдете ту річку.

Ми так і зробили. Увійшли в село Перемиль. Вже й сонце зайшло. Просимось на, щоб переночувати, та селяни відраджують: «Тут небезпечно». І нам порадили: недалеко від Переміля є у лісі хутір Пасіка. Пройшли ми кілька метрів і зайшли на пасіку. Там нас люди прийняли дуже радо. Вранці селяни перевезли нас човном на другий бік річки.

І от ми входимо в Пляшеву. Але ж тут, в центрі села, натикаємось на постерунок, що його зробили у дворі багатого хазяїна. Всіх тих, хто був примітний і хто впав їм в око, поліціанти приводили сюди, вели в клуню, робили ревізію. Хто був у шапці – мазепинці, то ті шапки кидали під ноги, хто був у вишитій сорочці, то заставляли скидати і вивертати. Отак, щоб насміятися. Коли я скидав свою вишиванку, а вона туго знімалася, то один поліціант шарпнув і роздер її. Після того вони давали нас бити гумовими палицями і кричати: «Уцекай!». Отакє надужиття було польських поліцаїв над молоддю, яка прийшла вшанувати пам'ять козаків.

Біля монастиря було дуже багато молоді. Як тільки закінчилася служба в церкві, священник вийшов на амвон другого поверху і говорив проповідь. Коли він скінчив, то наперед вийшов якийсь львівський студент і став говорити: «Ми сьогодні зійшли сюди, щоб пом'янути козацьку славу...» Ще щось говорив, та тої миті польська поліція, яка була тут перебрана в цивільну одіж, кинулась до студента, щоб схопити. То він ще вспів жбурнути жменю листівок. Люди хапали їх, а поліція одразу ж одбирала. Зчинилася колотнеча.

Коли ми повернулися додому, то вже трохи пізніше стало відомо, що вийшов наказ міністра Перацького про заборону вшанування пам'яті полеглих козаків.

Зап. 27 листопада 1997 р. у с. Буяни Луцького р-ну Волинської обл. від Миколи Павловича Куделі, 1914 р.н.

Як закрили монастир

То було в п'ятдесят восьмому році – ще за совєтів, саме перед дев'ятою п'ятницею. Мій тато, а він після таборів дуже постарів, каже мені: Підемо на Козацькі могили. Може більше я вже не буду там.

Приходимо ми, а зайшли обоє пішки... Людей повно, а монахів нема. А були ж там до того часу. Люди кажуть: вночі їх вивезли кудись, і нема кому в церкві відправляти службу.

Приїхали сюди з Корця монахи: там жіночий монастир був. Читають вони в підземеллі побожні книжки, люди плачуть. Таке... І після того ми вже більше не ходили туди. Бо закрили монастир.

Зап. 23 жовтня 1997 р. у с. Острів Рівненської обл. від Оксани Антонівни Камінської, 1922 р.н.

Поставили люди фігуру

Всяко люди розказують... І про те, що село Пляшева – від річки Пляшівки. Через те й називається так.

Ще розказують, що село колись було за річкою – в напрямку до Берестечка. Там ще був такий пам'ятник... Коли комасація стала в трийцять п'ятому році і наділяли поляки землю кожному на хутора вибиратися, то ще був той пам'ятник. Мабуть там стояла давніше церква – ще за Богдана Хмельницького. Значить, було село і були козаки поховані на тому мусці, де фігура стояла. Я її пам'ятаю добре. Вже як прийшли совети, то її зняли, а тепер вже знов там поставили люди фігуру.

Зап. 21 травня 1999 р. у с. Пляшева Рівненської обл. від Якуба Якимовича Борисюка, 1914 р.н.

Джерела та література:

1. Мелодії червоної калини / Записи Олекси Ошуркевича. – Луцьк, 2010. – 208 с.
2. Ошуркевич О. Ф. Там під Берестечком. – Луцьк, 2009. – 144 с.
3. Філіпович Г. З історії Берестечка // Ленінський промінь. – 1959. – 5 травня – 20 серпня.
4. Чучман Л. Берестечко. – Луцьк, 1997. – 72 с.

Петро Савчук

МИТЕЦЬ ВОЛОДИМИР СТЕПАНОВИЧ КОВАЛЬЧУК

Митець Володимир Ковальчук неодноразово брав участь у виставках народних умільців району, області. Його твори займають почесне місце у постійній виставці у Заповіднику міста Дубно. Низка творів знаходиться у приватних колекціях за кордоном.

Село Здовбиця на Дубенщині простягнулося вузькою смугою з південного сходу на північний захід вже у передгір'ї Мізоцько-Кременецької височини. Інколи його вулиці круто звиваються з відрогами ще вужчими провулками. Навколо вулиць розташувалися різного стилю житлові будинки і господарські приміщення. З півдня городи селян спадають вниз ґрунтового шляху Дубно-Соснівка. Огорожі селянських обійсть як правило дротяні. Бруківка займає лише частину вулиці села. З одного боку до села прилягає невеликий хуторок Піщі, а з іншого кінця – хутір Мала Здовбиця.

У селі було побудовано однокласне народне училище з чотирма відділеннями. Сюди на навчання ходили діти з трьох сіл – Здовбиці, Злинця, Гіриків. Більше ніяких культурних і розважальних закладів у селі і навколишніх селах не було. У післявоєнний час село зробили центром сільської ради на три села, а згодом і центром об'єднаних трьох колгоспів. Першими. Хто здобув середню, а згодом і вищу освіту, були вихідці із сім'ї Гордієвичів.

У письмових джерелах село згадується у XVIII ст. Згодом у останній третині XIX ст. назва села зустрічається у клірових книгах Дубенської церкви Святого Георгія Переможця. В селі не було навіть

цвинтаря, а тому хоронили у сусідньому селі Злинець, де міщанин Максим Гордієвич, житель села спорудив каплицю.

Тут у селі Здовбиця 19 липня 1940 року народився Володимир Ковальчук, згодом маляр, художник-самоучка. Батько Степан Семенович був селянином середньої руки і одружився з Ганною Лукашівною Гелетою із сусіднього села Злинець. Батьки займалися сільським господарством, а коли звільнили село від фашистських окупантів, то радянська влада намагалася репресувати сім'ю на виселення, але повернули назад із напівдороги. Батько згодом працював на залізниці в Дубно.

Володимир закінчив сім класів Здовбицької восьмирічної школи, а згодом десять Семидубської середньої школи. Вступив на навчання у Рівненський загальнонауковий факультет Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка, а згодом перейшов у Львівський державний сільськогосподарський інститут, який успішно закінчив. По спеціальності працював короткий час на Дубенському цукровому заводі, потім перейшов на роботу на меблеву фабрику. У подальшому вчителював у Дубенській школі-інтернаті.

Одержана спеціальність агронома не стала для Володимира Степановича Ковальчука керманичем на все життя. Він повертається у село, влаштовується на роботу в місцевому колгоспі ім. Ватутіна. Тут від повертається до свого шкільного захоплення – малювання, яке з ремесла перетворюється у справ-

жній поклик життя і стає визнаним художником, народним умільцем, різбярем по дереву.

Робота все більше захоплювала і «затягувала». З'явилися різні замовлення, що викликало інтерес у самого автора, на різні малюнки, вирізані з дерева фігурки. Роботи подобалися і дітям, і дорослим. Але автор, оцінюючи свої роботи, відчував якесь внутрішнє занепокоєння, роздуми, сумніви в досконалості зроблених витворів самодіяльного мистецтва.

Володимир Степановичу постійно чогось не вистачало у його роботах. Перегляду різних художніх журналів, кінофільмів вже було замало. Неодноразово він відвідує Дубенський краєзнавчий музей, кімнати трудової і бойової слави на промислових підприємствах міста, у навчальних закладах. Нарешті він дійшов висновку про необхідність підняття професійного теоретичного рівня і активно береться за «перенавчання» і навчання. Читає наукову мистецьку літературу, перечитує у бібліотеці художні журнали, закупляє низку книг про малярство, творчість українських, радянських, зарубіжних художників. На шляху пізнання художньої діяльності інтересується, придивляється до різбярських робіт із дерева.

Якщо робота художником стає професією, то різьба поки що залишається «хобі» у час відпочинку від малярської роботи. Робота художника у колгоспі аж ніяк не захоплює. Стандартні бойові листки трудової слави на передовиків виробництва не приносять задоволення, але втіхою є те, що він малює портрети для односельчан. Людям подобається. Дехто хоче придбати й собі картину, офорт, вирізлену скульптурку. Особливоскептично Володимир Степанович ставиться до написання лозунгів, художнього оформлення колгоспних приміщень. Але робота є робота, а іноді кепкує сам із себе.

Раїса і Володимир Ковальчуки (батьки).
Малюнок Степана Ковальчука.

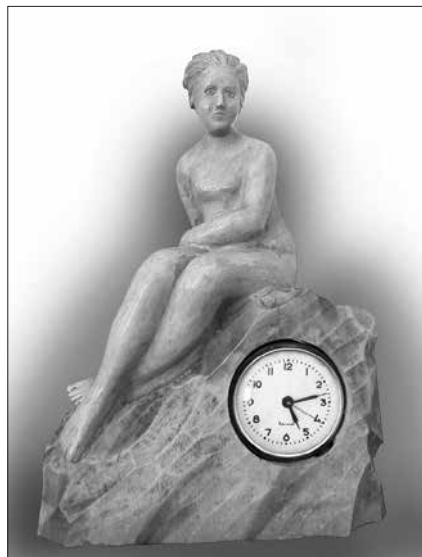
Поступово задумується над особистими художніми картинами. З іронією і гордістю згадує в процесі роботи бачену ще в юності картину на історичну тему «Битва руських зі скіфами». Художник робить низку копій із картин, малюнків відомих художників. Дехто вважав їх за його власні твори. Односельці роблять замовлення на копії з картин. Заробітку вистачає на фарби, матеріали. А жити доводилося із присадибної ділянки та заробітку в колгоспі.

Він одружується із дівчиною Раєю. Тепер сюжети картин обговорюють удвох, а з часом до спільної роботи долучаються діти – син Степан (до речі, став також художником) та дочка.

Володимира Степановича, ще молодого, енергійного, допитливого. Зацікавило портретне мистецтво. Спочатку взявся малювати рідних. Це подобалося сім'ї і всі дружно обговорювали вдалі мазки пензля. Особливо всі дбали про схожість

В. Ковальчук. Дід і ведмідь.
Різьба.

В. Ковальчук. Дівчина і годинник.
Різьба.

В. Ковальчук. Ведмідь.
Різьба.

Ганна Лукашівна Ковальчук (мати Володимира).

із живими. Та фотокартками тих, хто відійшов у вічність. Так, першими з-під пензля художника-умільця з'являються портрети дідів: Степана, батька батька, і Лукаша, батька матері. На портретах вони в літах, у селянській невибагливій одежі, прямим відвертим поглядом – дивляться на нас уже з паралельного світу. Наступною роботою стали портрети батька Степана, матері Ганни. Вони середніх років, зібрані і близькі. Батько трохи суворий, мати задумлива, мрійниця. Такими їх пам'ятають діти, сусіди. Знайомі. Копіткою роботою видався сімейний портрет. Всі хотіли бути гарними невідворотніми, особливо дочка, на яку весь час вказували внуки.

Портретне мистецтво Володимира Ковальчука не лише подобалося, але одержало визнання громадськості, знавців художників, спеціалістів. Ще з юності, неодноразово перебуваючи в Дубно, він завжди з великою повагою розглядає залишки історичних пам'яток міста. Частина міського валу, будівлі костелів, церков, монастирів, відвідує замок, його вражають мури, башти, портрети князів і вельмож. Все побачене залишає незабутні враження, він ними живе.

І ось настав довгоочікуваний час. Дирекція Історико-культурного заповідника міста Дубно замовляє галерею портретів сім'ї, нащадків, спадкоємців князів Острозьких. Тепер художник професійно вивчає потемнілі від часу портрети історичних

Сім'я Ковальчуків.
Худ. С. Ковальчук.

Свято-Преображенська церква м. Дубно.
Худ. С. Ковальчук

осіб, намагається розглянути риси обличчя, визначити характер цих великих людей своєї епохи. Їх тринадцять. Вони Острозькі, Сангушки, Любомирські – епохальна велич Дубенщини, Волині, Польщі. Це копії із колишніх портретів. Але художник по-своєму з позиції через століття, відобразив їх життєву, ділову позицію. Портрети писалися не хронологічно до їх життя, а за власними відчуттями.

Серед визначних діячів Острозьких бачимо портрет талановитого полководця Костянтина Острозького, його сина Василя-Костянтина, державного діяча, мецената. Художник сповнений натхнення із ентузіазмом малює портрет синів Василя-Костянтина Януша і Олександра. Вони із однієї родини, але художник відобразив їх різному, проте велично, життєво, поважно. У галереї портретів Острозької династії їх володарі, нащадки. Серед них Януш Сангушко, Марцелій Любомирський, Олександр Заславський, Владислав-Домінік Заславський.

Портрети, величні. Сповнені гідності, дивляться на відвідувачів із стін стародавнього замку. Автор

Костянтин Іванович
Острозький.
Худ. С. Ковальчук.

Костянтин-Василь
Острозький.
Худ. С. Ковальчук.

Януш Острозький.
Худ. С. Ковальчук.

Януш Сангушко.
Худ. С. Ковальчук.

дотримався епохи в одязі, зображенні облич. Копітка, повсякденна. Пошукова робота проводилася по підбору фарб, пензлів, інших матеріалів, які стали складовою частиною митця-любителя. Кожен із митців вніс своєрідну лепту у життя краю, країни, але їх об'єднувала спільна мета протягом століть.

Поряд із мужами-державцями художник віддав належне їх дружинам. Жіноча галерея представлена портретами знатних осіб, зокрема Анни-Алоїзи (1624 р.), Софії Тарнавської, дружини князя Василя-Костянтина. Вражає портрет Ганни Штемберг-дружини князя Олександра Острозького. Венличавими зображено Зінаїду Казимирівну, Катерину Любомирську (Острозьку). Вони гідно розділили зі своїми чоловіками повсякденні будні бойового, трудового, державницького життя.

Вияння часу змушували молодого художника придивлятися до розвитку того чи іншого напрямку мистецтва. У 70–80-ті роки набирають популярності малі форми скульптури, різьби по дереву. Це був період інтенсивного пошуку нового розв'язання проблем образотворчого мистецтва. Належне місце займає пластика. Утверджується сувенірний стиль у декоративно-прикладному мистецтві.

Процес формування нових форм вимагав від умільця вивчення форм, стилю, типів, тематики, виробів. Він, не залишаючи роботи над портретами, копіюванням художніх творів, сконцентровується на малих формах пластики. Як автономний вид художньої діяльності з'являється серія скульптурних фігур тварин – ведмедів, левів та ін. Створює з них композиції, які можуть функціонувати в інтер'єрі. Творча фантазія умільця веде його до створення фігур людей різного віку, надаючи їм різної композиційної форми. Такий підхід до мистецтва привертає увагу вчителів, учнів Здовбицької восьмирічної школи. Була організована виставка робіт із участю автора.

Володимир Степанович намагається надати своїм виробам українського духу, національного колориту,

місцевої самобутності. А тому з'являються твори «Сівач», «Українець», «Орач» (композиція), «Селянин», «З грибами», композиція «Танок», «Діти», «До школи». У творчості скульптури все більше молодого митця захоплюють композиції, відображення вулиць, села, дубенського замку (на полотні також).

Поступово з'являються роботи більш обґрунтовані композиційно, які мають громадську значимість. Це воїни при зброї, козаки, поліщуки, сіячі, садівники. Не забуває Володимир Степанович про сім'ю, допомагає дружині, діти вчаться в школі, він контролює і допомагає їм у навчанні, а ще не забуває про власне господарство, яке є значною проблемою та вимагає втручання. Робота в колгоспі необтяжлива. Крім того, нерідко його художні скульптурні твори обговорюють в гуртках трактористи, доярки, колгоспники, які бачили його твори або про них розповідали їм діти, школярі. Ніхто роботи не гудив, дехто вставляв свої репліки, інші хвалили, а ще частіше запитували, чи можеш на свої роботи прожити, на що автор відповідав із посмішкою і загадково махав рукою.

Для роботи Володимир Степанович вишукував вільний час, якого не завжди вистачало. Особливо забирало багато часу пошук матеріалів як для живопису, так і скульптури. Помаленьку до роботи долучився син Степан (ім'я на честь діда). Удвох веселіше йшла сімейна справа. Тепер Степан уже справжній митець, заробляє на життя. Удвох тепер готували матеріали, підбирали і розводили фарби. Малі форми художньої творчості нечасто інтересували офіційні органи. Нечасто влаштовувалися виставки, конкурси.

У селі Злинець відкрилася православна церква Київського патріархату. З допомогою жителів двох сіл Злинець і Здовбиця пройшло її облаштування. Були придбані богослужбні книги. Чимало зусиль приклали священики клір на внутрішнє формування розташування ікон, інших речей для проведення служби Божої. Володимир Степанович приклав

немало зусиль на виготовлення і оздоблення царських воріт – як оригінального символу і атрибуту церкви. Виходячи із розмірів приміщення розраховував розташування оригінальних символів святих та інших атрибутів формотворення як профілювання, орнаментування, а також ажурного вирішення просторових акцентів. Намагається зберегти прадавні традиції стилю українських церков.

Розміщення лампад, панікадила, канделябрів, виносних хреста та хоругв, які відігравали важливу роль цілісному комплексі обстави літургійного простору, формування інтер'єру в середині церкви. Їх вірне вирішення разом із священником позитивно впливає композиційну і стильову завершеність церковного простору. Все це посилює ритуально-обрядовий і художньо-естетичний зміст храму.

Раїса Тишкевич

МИКОЛА ПІНЧУК – ЛІТЕРАТУРОЗНАВЕЦЬ, КРАЄЗНАВЕЦЬ, МУЗЕЙНИЙ ФАХІВЕЦЬ

Вже понад двадцять років, як відійшов із життя Микола Кирилович Пінчук. Але запитай у мешканців Степаня хто це такий, більшість відгукнеться про нього як про неординарну особистість. Це була надзвичайно багатогранна, обдарована людина, чудовий вчитель, літературознавець, краєзнавець.

Микола Кирилович Пінчук народився 27 січня 1936 року в мальовничому селищі Степань на Сарненщині. Деякий час жив у с. Калинівка, що біля Степаня. Змалку любив слухати оповіді матері та односельців про традиції й обряди, легенди про рідне стародавнє містечко, які занотовував і згодом використовував у своїй творчості.

У 1955 р. закінчивши Степанську середню школу вступив на філологічний факультет Дрогобицького педінституту ім. Івана Франка. Тоді ж став займатись літературною творчістю. Свої перші твори надсилав до студентських та районних періодичних видань. Закінчивши навчання в інституті, працював у Шацькій районній газеті, Гупалівській школі на Волині. Як справжній патріот свого краю, повернувся в рідний Степань і став працювати вчителем української мови та літератури Степанської восьмирічної школи. Був завучем, директором. Незабаром перейшов працювати в середню школу. Його неодноразово обирали депутатом селищної та районної ради [3].

Микола Кирилович, взявши псевдонім «Горинь», був громадським кореспондентом районної газети «Будівник комунізму», яку перейменували на «Сарненські новини». Це псевдо він обрав тому, що народився й виріс над берегами тихоплинної річки Горинь, яка була йому джерелом насаги до життя, духовним джерелом до творчості. В одній із своїх поезій він писав:

До весни я їду на причастя
До берізок, до м'яти, до пролісків...
І яке ж то велике щастя -
Слухать думу поліських пралісів!
Заколисані сплять берізки,
Десь зозуля кує край Горині -
Верболозів зелені різки
По коліна у водній сині.

Він багато збирав матеріалів з етнографії, фольклору, місцеві говірки, легенди, перекази, які записував від старожилів, писав про далеку й близьку минувшину, про видатних людей краю, долю видатних земляків. В своїх творах поет приділяв увагу людям всіх національностей та віросповідань. Йому близькими були трагедії польського та особливо єврейського населення, які пережили Голокост.

Тематика поетичних творів Миколи Кириловича досить різноманітна. В нього є ліричні, патріотичні твори, в яких він висвітлював любов до Батьківщини, рідного краю. Є твори, присвячені війні. Будучи закоханим в свою Степанщину, він писав про віковічні соснові ліси, голубі поліські озера, чудові краєвиди. Особливу синівську любов він висловлював у своїй поезії матері – жінці. Його вірші самотні, з власним поетичним почерком. Більше 30 років Микола Кирилович був громадським кореспондентом районних і обласних часописів. Працюючи вчителем, він згуртував навколо себе любителів поетичного слова в літературний гурток «Сопілка». Був палким прихильником Шевченкового слова, керував драматичним гуртком, поставив з учнями багато п'єс, в яких і сам грав. За сумлінну працю на педагогічній ниві, великий внесок у вихованні підростаючого покоління йому присвоїли звання «Відмінник народної освіти» [1 с. 1–3].

Окрім публікацій в районній, обласних газетах, Микола Кирилович зібрав матеріал для видання першої прозової книжки «Сходження на Голгофу», де описує історію стародавнього Степаня, трагічну долю церков та Михайлівського монастиря. «У Степані в XVIII ст. було чотири церкви: Свято-Миколаївська, Свято-Троїцька, Успенська, Свято-Преображенська. Всі вони протистояли унії, довго боролись з нею, але в кінці кінців примушені були поступитись перед силою обставин і прийняти унію вже на початку XVIII ст. В теперішній час в Степані є три церкви, з яких одна Свято – Миколаївська – камінна, а дві інші – дерев'яні» [2 с. 82]

В цьому описі, як бачимо, немає нічого про Михайлівський монастир, який був зруйнований і залишилась лише назва «Монастирщина». Тому Микола Кирилович описує трагічну долю цієї духовної споруди. Збудований він був на березі р. Горинь між селами Комарівка і Золотолин. Навколо – вічнозелені хвойні ліси й безмежні луки. Монастирська церква і всі надвірні споруди були збудовані з дерева і були не надто розкішними, але вони відстоювали православ'я, дбаючи про розквіт науки, освіти, культури й духовності. У 1549 році у монастирську власність перейшло с. Мидськ. Значного розквіту монастир здобув у XVII ст. завдяки опіки й покровительству князя Острозького. Але не минула тяжка доля наступу на православну святиню єзуїтів. Монахи змушені були залишити обитель. Монастир спорожнів. А ще річка Горинь, змінивши русло, поступово підмивала береги і руйнувала будови монастиря. Тому лишилась лише одна назва – «Монастирщина» [4, с. 3–4].

В цьому ж творі Микола Кирилович описує про дерев'яний Успенський храм, який був розташований на видному місці в центрі Степеня. За переказами місцевого населення церква згоріла.

У 1749 році на кошти місцевого поміщика Сухозанета була побудована дерев'яна Спаська церква. Він дає опис цієї церкви її роль в духовному житті місцевого населення. Наприкінці XVII ст. тут була побудована ще одна Свято-Троїцька церква, яка згодом стає соборною. Тепер це пам'ятка архітектури.

Степанці весь час мріяли побудувати цегляний храм. В 1775 році така нагода випала, коли граф Ворцель разом із побудовою римо – католицького костелу виділив матеріали на побудову цегляної церкви. Перед нею збудували високу дерев'яну дзвіницю, а на кладовищі – каплицю. Церква була добре обладнана, мала все необхідне для служби. Сюди завезли цінні книги, листи, документи, ікони. Саме там знаходилися реліквії цехових майстрів [5 с. 7–8].

За сприяння князів Острозьких Степанські храми мали земельні наділи, лісові угіддя, ставки та озера. Як і інші православні церкви Миколаївська церква також зазнала утисків зі сторони землевласників – уніатів. Та найбільше потерпів цей храм у 60-і роки минулого століття, коли органи влади розпустили общину, знявши з реєстрації храм, віддали його під Будинок піонерів. Нещадно партійні керівники розправилися з церковним майном. Стародавні рукописи, ікони, першодруки, богослужбову літературу вивезли в Рівне до музею. Ввечері, того ж дня, біля церкви запалав вогонь. Все що не встигли вивезти – спалили. Не було використано приміщення храму під Будинок піонерів. Пусткою стояв. Через десять років його передали в користування будинку відпочинку «Горинь», де проводили танці, ігри, та ін розваги. І оце все в храмі!

Драмурток при Степанську середній школі, яким керував Микола Пінчук.

Після розправи з Миколаївською церквою настав черга Преображенської. Адже досвід руйнування в партійних органів вже був. По заздалегідь встановленому сценарію церкву, побудовану в 1749 році, признали аварійною. Зігнавши трактори, бульдозери все змели вщент. Чудом залишилася від варварської розправи Троїцька церква, яку вчасно встигли взяти на облік як пам'ятку архітектури. Такі трагічні сторінки по відношенню до храмів Степаня не лишили байдужим Миколу Кириловича. Йому, як і тисячам віруючих односельців, боліло, що в радянському суспільстві так по – варварському розправлялися свої доморощені яничари із святинями.

Не минула й руйнація костелу, який був побудований графом Ворцелем у XVIII ст. Його підірвали у 1943 році. Трагічною була доля єврейської синагоги, однієї із стародавніх пам'яток архітектури. В Степані було знищено два польські цвинтарі, закладені ще в XVст. Зруйновано усипальницю графів Ворцелів. Не минула трагедія руйнування євангелійсько – реформаторську общину, посилився наступ на християн віри євангельської. Про все це описує Микола Кирилович у своєму творі «Сходження на Голгофу» [6. с. 8–9].

У видавництві «Азалія» вийшла з друку друга книжечка Миколи Пінчука літературна драма «Бурштинове намисто» за повістю О. Купріна «Олеся». В цьому ж році готувалась до друку збірка поезій «Гіркий полин». У книзі «Вал над Горинню»

Засідання клубу «Пошук».
1986 р. смт. Степань

Микола Пінчук на могилі воїна-визволителя А. П. Породія з родичами із Житомищини. 9.05.1885р.

письменник оповідає історію Степаня, яку Микола Кирилович записав від старожилів та віднайшов документи й матеріали в архівах. Ці книги вдалось видати завдяки старанням його друга й товариша по перу, члена Національної спілки письменників України, Леоніда Куліша. На жаль, Микола Кирилович їх уже не побачив.

Микола Пінчук активно займався краєзнавством. Зібрав чималу колекцію старих листівок, фотографій, етнографічних матеріалів, які доповнили експозицію, створеного в Степані історико – краєзнавчого музею. У 1973 році він очолив музей і активно організував пошукову роботу. При музеї працював клуб «Пошук». Під його керівництвом встановлено десятки імен солдат, яких вважали безвісти зниклими. Віднайшли родичів загиблих, встановили з ними листування. На могилах встановили обеліски. Родичі з усіх куточків колишнього Радянського Союзу приїздили на могили поклонитись загиблим, бо відтоді вони вже знали, де спочиває їх рідний синочок, брат чи батько. Микола Кирилович отримував сотні листів із словами безмежної вдячності й поваги від родин загиблих військовослужбовців, які за-

хороненні у Степанській землі. Вони запрошували його до себе в гості. Будучи великим мандрівником, він відвідав Грузію, Ташкент, Казань, Рязань і ще багато міст і сіл колишнього Радянського Союзу. Цікаві зустрічі він записав, зафотографував і зібрав у альбомі «Де серцю рідна пристань». За спогадами написав поетичні твори. Понад 20 років він очолював Степанський історико – краєзнавчий музей, а після його смерті його справу продовжує донька, вчителька молодших класів місцевої школи Лілія Рачицька. Микола Пінчук був членом Національної спілки краєзнавців. За свою сумлінну працю він став першим в області лауреатом премії «За відродження Волині». Все своє свідоме життя Микола Кирилович присвятив справі збереження й примноження народних традицій своєї рідної поліської землі, свого рідного Степаня.

Деякі твори Миколи Пінчука поклав на музику місцевий композитор, виходець із Степаня, Віктор Торчик. Його твори «Журавка», «Сни» виконуються аматорським народним ансамблем «Намисто» Сарненського районного Будинку культури. Вони записані на диски.

Джерела та література:

1. Бібліографічний нарис. Сарненська ЦРБ // Сарни 2016. с. 1–3
2. Войтович Валерій. –// Рівне 2009. с. 82.
3. Пінчук Микола Кирилович. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lib.sowa.com.ua/Stepan/pinchuk.htm>
4. Пінчук Микола. Сходження на Голгофу. // Дубно «Наш край» 1992 с. 3–4.
5. Пінчук Микола. Сходження на Голгофу. // Дубно «Наш край». 1992с. 7–8.
6. Пінчук Микола. Сходження на Голгофу. // Дубно «Наш край» 1992.с. 7–9.

КРАЄЗНАВСТВО

Вадим Артюх

ПАМ'ЯТКИ ЕПОХИ ЕНЕОЛІТУ-БРОНЗИ В АРХЕОЛОГІЧНІЙ КОЛЕКЦІЇ ЛЬВІВСЬКОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ РЕЛІГІЇ

Археологічна збірка Львівського музею історії релігії (ЛМІР) епохи енеоліту-бронзи нараховує 102 одиниці зберігання і представлена різними речами. Це поховальний комплекс кінця III тис. до н.е., знаряддя з каменю, ремісничі і бойові III–II тис. до н.е., культові речі, прикраси з металу, орнаментований керамічний посуд II тис. до н.е. Речі тих часів надійшли з археологічних розкопок Т. Сулімірського, М. Смішка, І. Свешнікова. До музею була передана колекція старожитностей школою № 1 м. Нестеров (Жовква) Львівської області, а також окремі речі надійшли від приватних осіб. Деякі предмети передані автором.

Археологічні культури – кулястих амфор, шнурової кераміки, комарівська.

Основні типи знахідок – кам'яні знаряддя ремісників та бойові, керамічний посуд, прикраси, культові предмети. Їх походження з різних областей із західного регіону України. По матеріалам археологічної колекції був виданий каталог [2. 145 с.]. Розглянемо деякі речі.

У кінці III – початку II тис. до н.е. на території України починається період міграцій і завоювань. Трипільська культура зникає. Замість її приходять зі зброєю кочові скотарські племена з новим господарським укладом і новими релігійними уявленнями. На території Карпато-Дністровського регіону з'являються племена культура кулястих амфор.

До цієї культури відноситься один з головних експонатів музею. Це кам'яна гробниця тієї епохи. У 1967 році І. Свешніков поблизу с. Хартонівці Тернопільської області дослідив це поховання [6, с. 200]. Воно являє собою кам'яну споруду, яка має чотириохкутну форму і складена з прямокутних кам'яних плит, що утворює дно, стінки і вікно. У середині є п'ять кістяків один чоловічий і чотири жіночих. Там також знаходилися три глиняних

кулястих амфор чорного кольору з чотирма вушками з графічним орнаментом, глиняна покритка з кістками свині і невеличка грушовидна посудина чорного кольору з двома вушками. Окрім посуду були знайдені шліфована крем'яна сокира, клиновидної форми і чотири орнаментовані кістяні пряжки. За І. Свешніковим, це гробниця, родинний поховальний комплекс. Відноситься до культури кулястих амфор, кінець III тис. до н.е. Розміри – 165х99 см. Інв. № Ар-238/а, б, в, г, д, е, ж, з, і, к. У 1973 році була передана до Музею історії релігії і зараз знаходиться в експозиції [7, с. 86].

Деякі предмети цього ж часу у 1974 році передали до музею учні школи № 1 м. Нестерів (Жовква), які були виявлені поблизу сіл Замок і Монастирок Нестерівського (Жовківського) р-ну Львівської області.

Сокирка шліфована крем'яна. Розміри 10х4,5х2 см. Інв. № Ар-43.

Сокирка плоска крем'яна. Розміри 10,5х5х3,5 см. Інв. № Ар-44.

Сокирка крем'яна. Розміри 11х5 см. Інв. № Ар-52.

Сокирка плоска крем'яна. Розміри 8,5х4 см. Інв. № Ар-53.

Долітце крем'яне. Розміри 10х3,5 см. Інв. № Ар-54.

Деякі предмети з інших сіл Львівської області були передані окремими приватними особами.

Сокирка шліфована крем'яна. Культура кулястих амфор, кінець III тис. до н.е., с. Шушеляни Львівської обл. Інв. № Ар-744.

Сокира шліфована свердлена кам'яна конусовидної форми. III тис. до н.е., с. Красів Львівської обл. Камінь, шліфування. Розміри 11х5 см. Інв. № Ар-208.

Заслужує увагу колекція крем'яних виробів III–II тис. до н.е.с. Миколаїв Радехівського р-ну Львівської області, інв. №№ Ар-425–436. Це свердлені кам'яні сокири, крем'яні знаряддя: ремісничі

Кам'яна гробниця культури кулястих амфор.
С. Хартонівці. Ар-238

Антропоморфний
стовп з позначками
епохи ранньої бронзи.
С. Мошанець. Ар-1696

Кам'яний ідол епохи бронзи,
середнього етапу.
С. Королівка. Ар-147.

сокири, серпи, наконечники списів, ножеподібні пластини, нуклеус.

З № 624 до № 635 – матеріали з розвідкової експедиції Боднар Г.Є. 1978 р. на поселенні III тис. до н.е. поблизу с. Горішне Миколаївського р-ну Львівської області, ур. Лиса гора. Це крем'яні вироби – пластини, відщепи, скребла, а також уламки керамічного посуду.

У збірці є декілька ремісничих крем'яних знарядь під назвою сокира-тесло – інв. №№ Ар- 1405–1407 з сіла Острів Дубнівського району Рівненської області, а також бойові свердлені сокири з каменю з сіла Вовчківці Снятинського р-ну Івано-Франківської області – інв. №№ 1479–1481.

У 1999 пошуково-розвідковою експедицією Українського університету в Москві (кер. Ідзьо В.С.) на Дністрі поблизу с. Комарів Кельменецького р-ну Чернівецької області на багат шаровій пам'ятці було знайдено невеликий уламок вапнякової скелі з антропоморфним стилізованим барельєфним зображенням людської голови круглої форми (фас). III–II тис. до н.е., розміри 25x20x9 см. Інв. № Ар-1529.

У 2001 році роботи були продовжені на території Галицького р-ну Івано-Франківської області. Поблизу с. Більшивці було зібрано підйомний матеріал, в основному знаряддя з крем'яних ножеподібних макропластин – інв. №№ Ар-1583–1590.

Далі у 2003 поблизу с. Литячи Залещицького р-ну Тернопільської обл., ур. Диброва. Були знайдені крем'яні предмети – відщеп (інв. № 1448) і сокиру клиновидну (інв. № 1449).

В останні роки обстежено культове місце на східній околиці сіла Мошанець Кельменецького р-ну Чернівецької області на лівому березі річки Джийи. Там були віднайдені речі з вапняку: антропоморфний стовп (верхня частина) з поперечними позначками, які зроблені гострим інструментом типу долота, розміри 52x19x13 см, Інв. № 1696; стовп кам'яний видовжений прямокутної форми

зі слідами обробки і загостреним кінцем для вкопування в землю. Розміри 88x19x14 см. Інв. № 1697.

Ціла серія бойових кам'яних свердлених сокир, визначених до належності культури шнурової кераміки (перша половина II тис. до н.е., у 1974 році передана учнями Нестеровської (Жовківської) школи № 1, які були віднайдені в с. Замок того ж району. Інв. №№ Ар-45–51.

У другій половині II тис. до н.е. закінчується період завоювань. У Карпато-Дністровському регіоні починається епоха відродження землеробства. Це спостерігається у керамічному виробництві і релігійних уявленнях. На цих землях домінує комарівська культура [5, 183–201].

У 1974 році з Львівського історичного музею надійшов ідол кам'яний. Стилiзовано зображена людська постать – голова і округлий тулуб. Датування – середина II тис. до н.е., с. Королівка Тернопільської області. Вапняк, обробка гострим інструментом. Розміри 28x17 см. Випадкова знахідка. Інв. № Ар-147.

У тому ж році до ЛМІР були передані деякі речі з курганів з розкопок 1934 року поблизу с. Комарів під керівництвом Т. Сулімірського та І. Грабовського [11, с. 273]. Серед них – керамічна посудина із зображенням символу сонця округлої форми, середина II тис. до н.е. Розміри 13x13 см. Інв. № Ар-142; посудина із зображенням символу сонця тюльпановидної форми. Розміри 7x8 см. Інв. № Ар-143. Посудина тюльпановидної форми з орнаментом. Розміри 12x16 см. Ар-144.

У 1936 році Смішко М.Ю. провів дослідження поховання комарівської культури поблизу с. Буківна Івано-Франківської області. До ЛМІР надійшла посудина тюльпановидної форми із зображенням символу сонця. Розміри 8x13 см. Інв. № Ар-207.

В цей період серед населення стає більш популярним метал, в основному бронза, як у виробництві зброї, знарядь праці, так і в ювелірному мистецтві.

цтві. Техніка виконання – литво, ручна робота. Ще у XIX столітті поблизу с. Кам'янка Велика сучасного Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.

було знайдено скарб бронзових речей комарівської культури, останній чверті II тис. до н.е.

Декілька речей опинилося в колекції князів Любомирських. На даний час знаходяться в експозиції ЛМІР. Серед них – браслет бронзовий. Розміри 7,5х7,5 см. Інв. № Ар-155, браслет бронзовий підколінний. Розміри 13х13 см. Інв. № Ар-154. У скарбі знаходилася бронзова гривна. Розміри 13х14 см. Інв. № Ар-157.

Окрім прикрас у тому скарбі були також дві бронзові сокири-кельта. Розміри – 4,5х2,0 см; 8,0х2,5 см. Інв. № Ар-211/1–2.

В експозиції ЛМІР знаходяться бронзові прикраси з с. Мацьків біля Переворська (Польща). До 1940 року вони знаходилися у колекції Музею князів Любомирських. Це гривна округлої форми, яка прикрашена прорізним колосовидним орнаментом. Розміри – 21,0х21,0 см. Інв. № Ар-152. Другий експонат – браслет ручний, також с прорізним орнаментом і вигляді прямих і косих смуг утворюючих трикутники. Розміри – 9,5х9,0 см. Інв. № Ар-152.

Слід відзначити ще одну річ в експозиції – це бронзовий ручний браслет з с. Дубівці Галицького району Івано-Франківської області. Має округлу форму і прорізний орнамент у вигляді прямих і косих смуг утворюючих трикутники. Розміри – 7,5х7,5 см. Інв. № Ар-156.

З фондів Львівського історичного музею у 1973 році до ЛМІР були передані наступні речі. Серп крем'яний с. Майдан Маквинський Рівненської області. Розміри – 10х4 см. Інв. № Ар-209. Також була передана сокира кам'яна, шліфована, свердлена. с. Красів Львівської області. Розміри – 11х5 см. Інв. № Ар-208.

З колекції школи № 1 м. Нестеров (Жовква) були передані деякі речі. Це фрагмент бойової свердленої кам'яної шліфованої сокирки. с. Замок Нестерівського (Жовківського) р-ну Львівської обл. Розміри – 6х5 см. Інв. № Ар-55. З того ж населеного пункту походить бойова сокирка-молот кам'яна, свердлена. Довжина – 11, ширина 4, d-отвору – 2 см. Інв. № Ар-56.

Декілька старожитніх речей передано приватними особами.

У 1976 році до музею надійшло прясельце глиняне з отвором. Прикрашене контр рельєфними еліпсоподібними смугами. Розміри – D-5,2 см. Інв. № Ар-132. У 1977 році музейна збірка поповнилася прясельцями глиняними у кількості 3 штук. Розміри – D-9; D-10; D-11 см. Інв. № Ар-325.

Археологічний матеріал епохи енеоліту – бронзи відображає форми господарської діяльності населення тих часів і пов'язані з ними релігійні уявлення. Для III тис до н.е. характерні чималі зміни на території Карпато-Дністровського регіону.

Керамічна посудина в солярними знаками комарівської культури. С. Комарів. АР-142

Трипільська, традиційно землеробська культура, зникає. На їх місце приходять войовничі кочові, скотарські племена. Виникають первинні племенні союзи. Очолюють їх вожді, які обожнюються і котрі в свою чергу опираються на жрецьку касту і таємні союзи. Культ войовничих богів – ідеологічне виправдання завойовницьких тенденцій і в той же час – ідейний центр об'єднання підкорених народів навколо племені гегемона [9, с. 336]

Починається епоха міграцій, переселень, завоювань. Виникають первісні племенні союзи [10, с. 151]. На Прикарпатті та Подністров'ї у III тис до н.е. з'являються племена культури кулястих амфор. Серед знахідок того часу є багато кам'яних свердлених відшліфованих сокир. Для їх виготовлення використовувалися граніт, діабаз, андезит, вапняк, твердий пісковик та інші гірські породи. Ці знаряддя непридатні для ремісничої справи, вони придатні для рукопашного бою.

У цей період з'являється обряд поховань в гробницях, які складаються з кам'яних плит. Поховання групові. Перший варіант – це родинні гробниці. Другий варіант – принесення в жертву захоплених в полон. Свешніков І. К. вважає, що поховання поблизу с. Хартонівця є родинним [4, 155–156].

Значні зміни трапляються також у гончарному виробництві. Разом з народом трипільської культури, зникає високоякісний розписний посуд. Замість його у биті населення цього часу користуються грубими ліпними посудинами, як кухонними, так і столовими. Замість розписного орнаменту на посуд, на сиру глину наноситься штампований чи графічний орнамент. Зразки гончарних виробів того часу зафіксовані у похованні біля с. Хартонівці.

На території України традиції грубих, ліпних керамічних виробів існують у наступні століття, в притик до княжих часів. Традиції розпису посуду відроджуються у середньовіччя, після XIV століття.

На початку II тис до н.е. міграції і завоювання продовжуються. На цей період найуніверсальнішою формою спілкування була війна а не торгівля [5, с. 545]. На Прикарпатті і Середньому Подністрів'ї з'являються племена культури шнурової кераміки (культури бойових сокир). Південніші землі захоплюють племена ямної культури. Для цих культур характерні курганні поховання, бойові сокири, крем'яні наконечники стріл і списів, грубий ліпний посуд з графічним і штампованим орнаментом. У збірці музею є декілька свердлених бойових сокир.

У південній частині України знайдена велика кількість кам'яних антропоморфних стел і стовпів кінця III – початку II тис до н.е., які зображують богів тих часів. Виникають святилища і культові центри. Один з таких центрів повністю реконструйований на острові Хортиця поблизу м. Запоріжжя. Подібні культові місця зафіксовані на Буковині і Поділлі [3, с. 103–134].

В музейній колекції є уламок вапнякової скелі, де проглядається стилізоване зображення людської голови з культової пам'ятки поблизу с. Комарів Кельменецького району Чернівецької області. Подібні зображення були зафіксовані ще наприкінці XIX століття на протилежному березі Дністра поблизу с. Бакота.

Слід відзначити також два антропоморфних стовпа, які були знайдені поблизу с. Мошанець Кельменецького району Чернівецької області. Мож-

ливо там знаходилося святилище. На одному з них проглядаються позначки-зарубки, які зроблені гострим інструментом типу долота.

В районі цих сіл на каменях зафіксовані ідеографічні знаки. Можливо вони дали основу майбутньої писемності на території України.

У другій половині II тис. до н.е., за археологічними даними, закінчується міграційне – за воєнний період. Територію Карпато-Дністровського регіону заселяють племена комарівської культури.

Недостатня вивченість поселень цієї культури не дає можливості скласти повне уявлення про характер її господарства. Однак при дослідженні курганів біля сіл Комарів і Буківна на території сучасної Івано-Франківської області були виявлені зернотерки, розтиральні каміння, крем'яні серпи, відбитки зерен пшениці та ячменю на грудках глини, керамічний посуд з рельєфними зображеннями солярних знаків [11, с. 273].

Кам'яний ідол з с. Королівка має малі розміри. Скоріш всього це родинний бог з домашніх культів.

Декілька посудин з графічним орнаментом і солярними знаками є в археологічній збірці музею.

У цей період розквітає ювелірне мистецтво, про що свідчать бронзові прикраси, в тому числі скарб з Кам'янки Великої, які представлені в експозиції.

Цю епоху ми можемо уявити тільки за археологічними матеріалами. Вони відображують бурхливі події тих часів. В ті часи зароджуються основи майбутньої писемності. Однак це питання поки що мало вивчене. Тут ще необхідні подальші, більш детальні і кропіткі дослідження.

Джерела та література:

1. Археологія Української РСР. – К. Наукова Думка, 1971. – С.
2. Археологічні пам'ятки Львівського музею історії релігії. Каталог. – Львів Логос, 2013. – 145 с.
3. Мельник Е. Н. Следы мегалитических сооружений в некоторых местностях Южной России. Труды 6 Археологического Съезда. т. 1, Одесса, 1886 г.
4. Свешников І. К. Племена культури кулястих амфор. // Стародавнє населення Прикарпаття і Волині. – К. – К. Наукова Думка, 1974. – С. 155–156.
5. Свешников І. К. Племена комарівської культури. // Стародавнє населення Прикарпаття і Волині. – К. – К. Наукова Думка, 1974. – С. 183–201
6. Свешников И. К. Работы Западно-Подольской экспедиции. // Археологические открытия 1967 года. – М 1968. – С. 200
7. Свешников И. К. Культура шаровидных амфор. // Свод археологических источников. – М. 1983. – С. 86.
8. Тойнби А. Д. Постыжение истории. – М. Прогресс, 1991. – С. 545.
9. Токарев С. А. Ранние формы религии и их развитие. – М. Наука, 1964 – С. 336.
10. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян. – М. Наука, 1981, – С. 151.
11. Sulimirski T. Cmentarzysko kurhanowe w Komarowie koło Halicza i kultura komarowska // S PAU. 1936. T 41. – S. 273.

Богдан Прищеп, Віталій Ткач

НОВІ РАННЬОСЛОВ'ЯНСЬКІ МАТЕРІАЛИ З ПОСЕЛЕННЯ ПОБЛИЗУ С. КОСТЯНЦЯ ДУБЕНСЬКОГО РАЙОНУ

Знахідок, які несуть інформацію про слов'янське населення Рівненщини періоду раннього середньовіччя кінця V–VII ст. трапляється мало. Це пояснюється особливостями розселення наших давніх предків – поселення були невеликими і культурний шар на їх площі слабо виражений. До того ж матеріальна культура населення Волині в той час була досить бідною, найчастіше в об'єктах зустрічаються лише уламки глиняного ліпного посуду. Тому колекція матеріалів, яка надійшла до фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею після проведення охоронних археологічних робіт в с. Костянці Дубенського району викликає особливий інтерес, адже на сьогодні вона є найбільшою збіркою кераміки празько-корчацької культури з території Рівненської обл.

Дослідження ранньослов'янських пам'яток в басейні р. Горині започаткував український археолог С.С. Гамченко. У 1927–1928 рр. він провів розкопки на курганному могильнику поблизу Шепетівки в ур. Гусецько і розкопав 9 курганів із кремаційними похованнями, рештки яких були поміщені в посудини або ж знаходились у невеликих ямках під насипом [9, с. 42]. У 1940 р. працівник Дубенського музею М.І. Островський виявив рештки слов'янського житла із піччю-кам'янкою на садибі Степана Білика в с. Липа [1, с. 200; 8, с. 269].

Однак, культурну приналежність матеріалів із курганів поблизу Шепетівки та з поселення в с. Липа було визначено лише після Другої світової війни. Виявилось, що ранньосередньовічні матеріали Прикарпаття, Волині та Прип'ятьського Полісся подібні до старожитностей, виділених І. Борковським на території розселення західних слов'ян, зокрема важливі дані були отримані в ході досліджень могильника у м. Празі [7, с. 7–9]. Аналогічні знахідки на Україні були відкриті С.С. Гамченком поблизу с. Корчак поблизу Житомира [9, с. 5]. Тому для позначення цих пам'яток нині використовують термін празько-корчацька культура [2, с. 33–50].

В кінці 50 – середині 60-х років XX ст. в регіоні були проведені значні розвідки та розкопки багаточисельних поселень широкими площами. Вдалося виявити нові пам'ятки VI–VII ст. (рис. 1) [9, с. 42–43], а в Городку та Зозові Рівненської обл. І.К. Свешніков відкрив ранньослов'янські житла-напівземлянки [1, с. 159–161, 188–191].

Із сучасних досліджень важливе значення мають матеріали, отримані під час розкопок у 1993–2014 рр. поселення на лівому березі р. Стиру в ур. Шанків Яр поблизу с. Хрінників Демидівського р-ну Рівненської обл. Тут виявлено чотири напівземлянки празько-корчацької культури [6, с. 181–186; 4; 5]. Ще

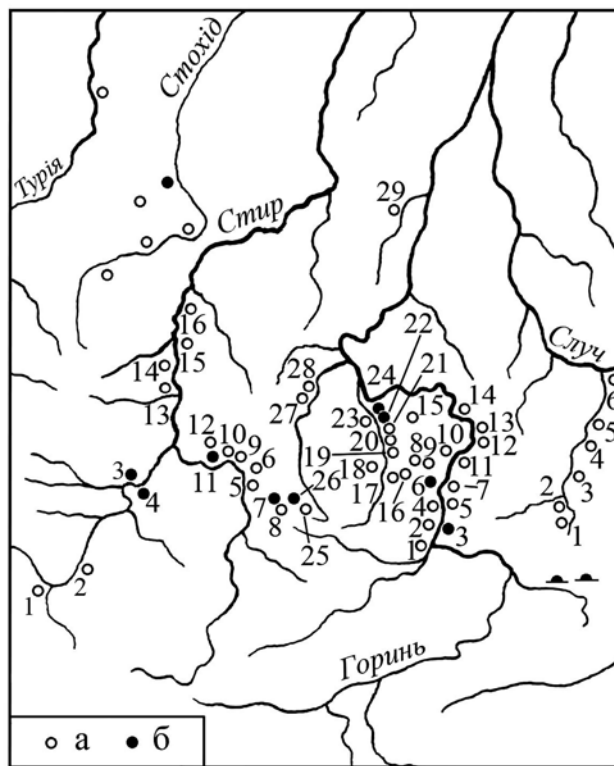

Рис. 1. Поселення празько-корчацької культури між ріками Стиром і Горинню.

Горинь: 1 – Острог; 2 – Хорів, ур. Бродівщина; 3 – Кургани, ур. Ожогоща; 4 – Бродівське; 5 – Могиляни; 6, 7 – Колесники; 8 – Олексівка; 9 – Новоставці; 10 – Зарічне; 11 – Симонів; 12, 13 – Гоща; 14 – Дроздів; 15 – Великий Житин; 16, 17 – Копиткове; 18 – Здовбиця; 19 – Загороща; 20, 21 – Рівне; 22 – Зозів; 23, 24 – Городок; 25 – Листвин; 26 – Костянець; 27 – Новостав Дальній; 28 – Старожуків.

Корчик: 1 – Гориці; 2 – Кутки; 3 – Піддубці; 4 – Морозівка; 5 – Лучиці.

Стир: 1 – Коліїв; 2 – Бурдулаки; 3 – Хрінники, ур. Шанків Яр; 4 – Хрінники, За Лісом; 5, 6 – Дубно; 7, 8 – Липа; 9 – Івання; 10 – Коблин; 11, 12 – Млинів, Муравиця; 13 – Боратин; 14 – Луцьк; 15 – Маяки; 16 – Вовнянка.

Умовні позначення: а – поселення; б – поселення, на яких досліджені житла.

одне ранньослов'янське житло досліджене у 2005 р. на протилежному березі р. Стиру в ур. За лісом [3].

На поселенні поблизу с. Костянця охоронні археологічні роботи проведено у 2002–2003 рр. Їх необхідність була зумовлена тим, що північна частина пам'ятки руйнувалась кар'єром, з якого брали ґрунт для потреб місцевих господарств. Товщина шару чорнозему на різних ділянках має потужність від 0,5 м до 1 м. Незаконними земляними роботами культурний шар було пошкоджено на площі 90×150 м (рис. 2).

Це поселення займає довгий гострий мис перерізаний дорогою Мирогоща – Мізоч, за 50 м на

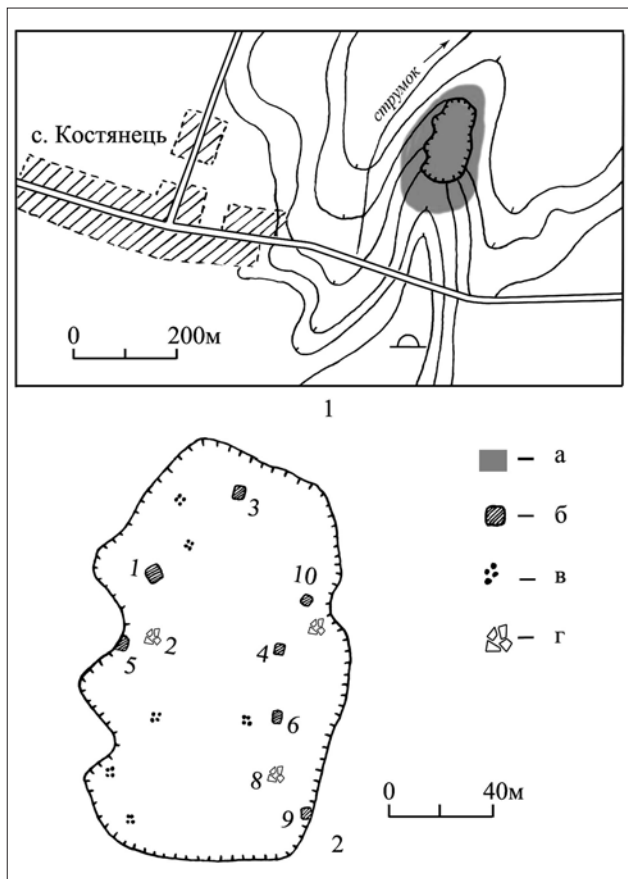

Рис. 2. Поселення поблизу с. Костянця:

1 – план місцезнаходження поселення; 2 – план території кар'єру з позначеними об'єктами.

Умовні позначення: а – територія поселення; б – рештки жител; в – зруйновані печі; г – скупчення знахідок.

захід від мосту через струмок. Площа поселення 300×150 м. Воно виявлене в 1935 р. Р. Якимовичем, в 1947 р. досліджувалось розкопками І. К. Свешнікова, який розкрив площу 147 кв. м, в 1967 р. розкопками М. А. Пелешішина [11, с. 49–50]. Дослідники віднесли матеріали з поселення до пізньострічкової кераміки, трипільської і комарівської культур. Пізніше серед різночасових знахідок виокремлено один ліпний ранньослов'янський горщик, типовий для кераміки VI–VII ст., виявлений у розвалі печі-кам'янки [1, с. 195]. Кар'єром, який руйнує північну частину пам'ятки, знищено крем'яну майстерню тшинецької культури та більше 10 об'єктів пражко-корчацької культури. Котловани жител були поруйновані, до того ж їх викопували в чорноземі, тому контури заглиблених частин будівель не вдалося простежити. Об'єктами досліджень стали печі та окремі скупчення кераміки і кісток тварин. Досліджено три печі-кам'янки, три глиняно-кам'яні печі та одне скупчення кераміки.

Об'єкт 1 знаходився в західній частині кар'єру. Це рештки печі, стінки якої збереглися на висоту до 0,28 м, вони складені з каміння і обмазані ззовні шаром глини (рис. 3, 1). Глиняний черинь був влаштований на ґрунті, на глибині 1 м від сучасної

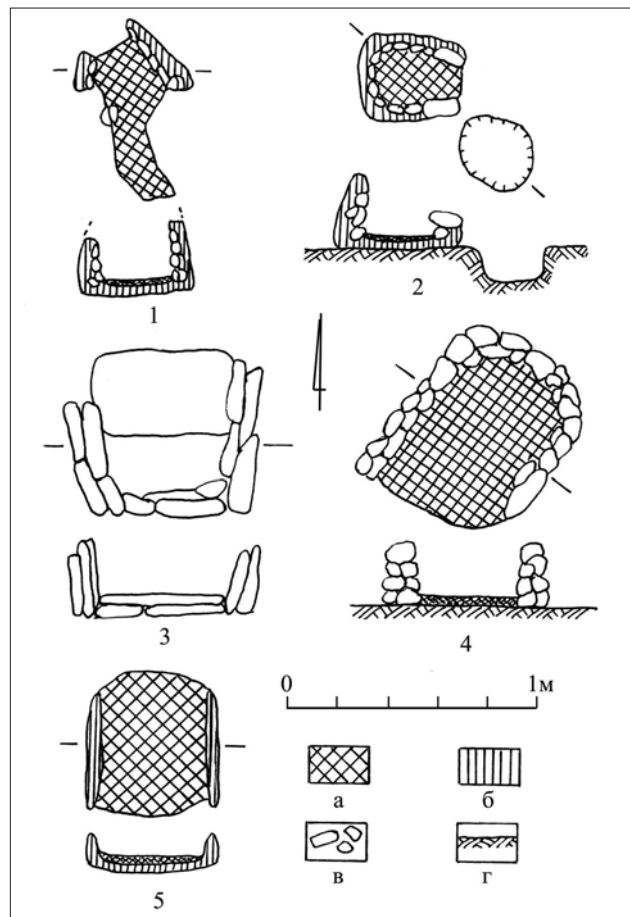

Рис. 3. Плани печей, досліджених на поселенні поблизу с. Костянця:

1 – житло 1; 2 – житло 4; 3 – житло 5; 4 – житло 6; 5 – житло 7. Умовні позначення: а – черинь печі; б – глиняні стінки; в – каміння; г – материковий сулинок.

денної поверхні. Біля печі на твердій долівці, лежав розвал горщика (рис. 4, 1). Інші уламки кераміки знаходились в самій печі та поряд з нею.

Об'єкт 2 виявлено за 23 м на південь від попереднього. При зачистці плями, насиченої вугіллям і попелом (вугільно-попільний шар), виявлено скупчення кераміки (рис. 5) та кісток великої рогатої худоби.

Об'єкт 3 відкрито в північній частині кар'єру. Це повністю зруйнована піч-кам'янка. Серед каміння виявлено уламки кераміки (рис. 4, 2, 3).

Об'єкт 4 знаходився в південно-східній частині кар'єру. Це піч розмірами 0,45×0,35 м, стінки складені із каміння, обмазані ззовні шаром глини, завтовшки до 5 см (рис. 3, 2). Стінки збереглися на висоту до 0,3 м. Черинь було влаштовано на материк, що залягав тут на глибині 0,5 м від денної поверхні. Біля південно-східного кута печі знаходилась ямка розмірами 0,3×0,2 м, завглибшки 0,1 м. Біля печі знайдено уламки горщика (рис. 6, 1) і точильну плиту з червоного пісковика.

Об'єкт 5 розчищено в південно-західній частині кар'єру. Це піч-кам'янка розмірами 0,6×0,7 м, стінки складені насухо із великих плит, поставлених

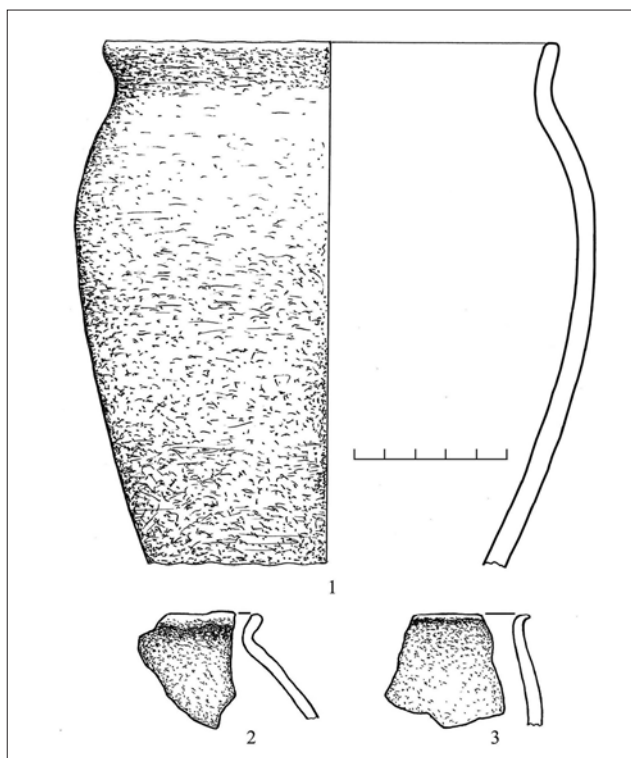

Рис. 4. Глиняні горщики з поселення поблизу с. Костянця:
1 – житло 1; 2, 3 – житло 3.

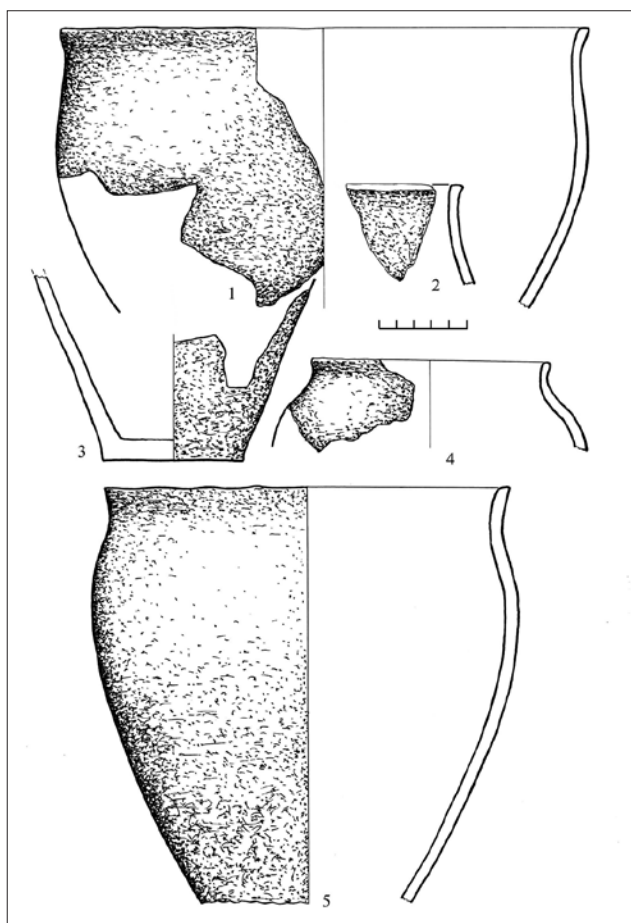

Рис. 5. Глиняні горщики з об'єкта 2 в Костянці.

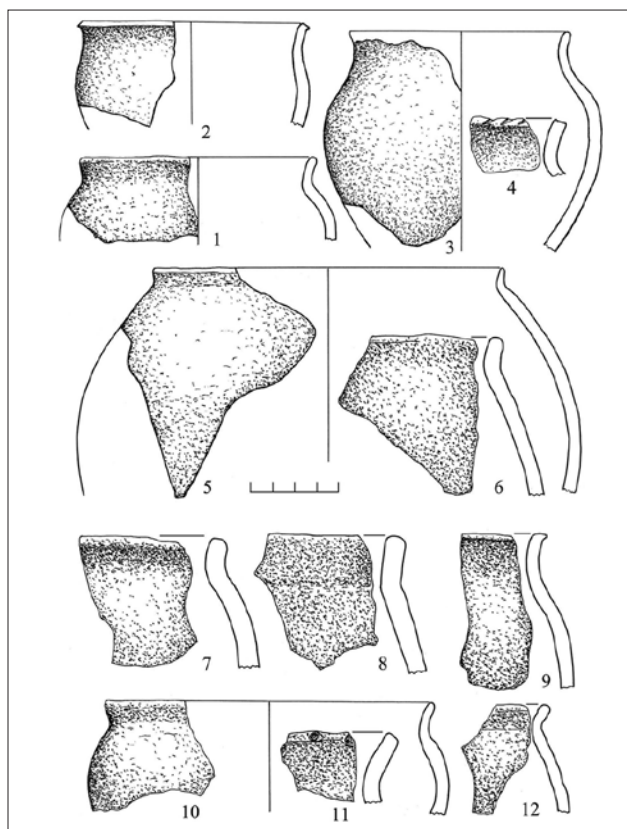

Рис. 6. Глиняні горщики з поселення поблизу с. Костянця:
1 – житло 4; 2-4 – житло 6; 5 – житло 9;
6-12 – культурний шар.

вертикально в два ряди, завтовшки 0,2 м (рис. 3, 3). Піч орієнтована челюстями на північ. Черинь був замощений двома великими кам'яними плитами, покладеними на материк, що залягав на глибині 0,7 м від рівня сучасної денної поверхні. В печі виявлено фрагменти кераміки та кістки великої рогатої худоби.

Об'єкт 6 знаходився за 11 м на південь від об'єкта 4. Це піч-кам'янка розмірами 0,76×0,7 м, стінки складені насуху із невеликих шматків вапняку, орієнтована челюстями на південний захід (рис. 3, 4). Черинь влаштований на рівні материка, на глибині 0,8 м від рівня сучасної денної поверхні, він підмазаний глиняною, міцно випалений. В печі серед каміння знайдено перепалені кістки тварин і уламки горщиків (рис. 6, 2-4).

Об'єкт 7 – це скупчення кісток, вірогідно вони знаходились в ямі, завглибшки 0,3 м від рівня виявлення. Це кістки великої рогатої худоби (?), переважно розщеплені, деякі обпалені, разом з ними знайдено залізний ніж.

Об'єкт 8 знаходився за 8,6 м на південний схід від об'єкта 9. Це таке ж скупчення кісток, тут виявлено також уламок глиняної посудини.

Об'єкт 9 відкрито за 36 м на південний схід від об'єкта 6. Це дуже поруйнована піч, орієнтована з півночі на південь, стінки складені із вапняку і ззовні обмазані глиною (рис. 3, 5). Черинь підмазаний глиною, знаходився на ґрунті, на глибині

0,6 м від сучасної денної поверхні. В печі знайдено уламки слов'янських горщиків (рис. 6, 5) і кістку.

Зібрані на поселенні уламки ліпних посудин належать виключно горщикам. Краще збережені керамічні вироби дозволяють зробити висновок, що вони мали конічний тулуб, розширений у верхній частині, плавний перехід до шийки і вінець (рис. 4, 1; 5, 5). Поверхня виробів заглажена, злегка горбкувата, коричневого кольору різних відтінків, у глиняне тісто майстри додавали шамот та кварцовий пісок. Для типологічної класифікації горщиків нами використано схему, розроблену І. П. Русановою та Б. А. Тимощуком за матеріалами ранньослов'янського поселення Кодин на р. Прут [10, с. 11–14].

Усі горщики з Костянця належать до першого типу і поділяються на варіанти за профілюванням верхньої частини (ступінь відігнутості шийки, форма плічка) і підваріанти (форма вінця).

Варіант 2а – горщики з прямою, ледь наміченою шийкою, вінця зрізані горизонтально (рис. 6, 6, 7).

Варіант 3 – горщики з короткою прямою шийкою і більш опуклим плечем: а – вінця зрізані (рис. 6, 3); б – вінця потоншені (рис. 5, 4; 6, 5).

Варіант 4 – горщики з високою прямою шийкою і пологими плічками: а – вінця горизонтально зрізані (рис. 4, 1; 5, 1, 5); в – вінця мають виступ (рис. 4, 3; 6, 2, 9).

Варіант 5а – горщики з короткою ледь відігнутою назовні шийкою, вінця зрізані (рис. 6, 1).

Посудини першого типу варіантів 2–5 аналогічні горщикам празько-корчацької культури, відомим на всій території поширення цих пам'яток [10, с. 14]. Слід також відмітити, що в колекції є кілька уламків верхніх частин посудин, які прикрашені по краю відхилених назовні вінця косими насічками (рис. 6, 4) та пальцевими вдавленнями (рис. 6, 11). Така орнаментация поширюється на ранньому етапі райковецької культури [9, с. 13]. Тому хронологію поселення поблизу с. Костянця можна визначити в межах VI–VIII ст.

Джерела та література:

1. Баран В. Д. Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю / В. Д. Баран. – Київ: Наукова думка, 1972. – 244 с.
2. Баран В. Д. Давні слов'яни / В. Д. Баран. – К.: Вид. дім «Альтернативи», 1998. – 336 с.
3. Козак Д. Нова ранньосередньовічна пам'ятка східних слов'ян на Волині / Д. Козак // Археологічні студії. – Вип. 3. – Київ-Чернівці: Наші книги, 2008. – С. 17–25.
4. Козак Д. Н. Ранньослов'янське поселення поблизу села Хрінники Рівненської області / Д. Н. Козак, Б. А. Прищепа // Археологія. – 2012. – № 3. – С. 52–64.
5. Козак Д. Н. Нові дослідження біля с. Хрінники Рівненської обл. / Д. Н. Козак, Б. А. Прищепа // Археологічні дослідження в Україні 2013 р. – К., 2014. – С. 230–231.
6. Козак Д. Давні землероби Волині / Д. Козак, Б. Прищепа, В. Шкоропад. – Київ, 2004.
7. Кухаренко Ю. В. Средневековые памятники Полесья / Ю. В. Кухаренко // Свод археологических источников. – Вып. Е1–57. – Москва: Наука, 1961.
8. Пшеничний Ю. Керамічний комплекс ранніх слов'ян із села Липа Дубенського району Рівненської області / Ю. Пшеничний // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових праць. – Рівне, 2010. – Вип. 20. – С. 269–271.
9. Русанова И. П. Славянские древности VI–IX вв. между Днепром и Западным Бугом / И. П. Русанова // САИ. – Вып. Е1–25. – Москва: Наука, 1973. – 100 с.
10. Русанова И. П. Кодын – славянские поселения V–VIII вв. на р. Прут / И. П. Русанова, Б. А. Тимошук. – Москва: Наука, 1984. – 88 с.
11. Свешніков І. К. Довідник з археології України: Рівненська область / І. К. Свешніков, Ю. М. Нікольченко. – Київ: Наукова думка, 1982. – 115 с.

Віталій Ткач

АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ, ДОСЛІДЖУВАНІ ВОЛИНСЬКОЮ РЯТІВНОЮ АРХЕОЛОГІЧНОЮ ЕКСПЕДИЦІЄЮ ПІД КЕРІВНИЦТВОМ Д. Н. КОЗАКА В 1998–2012 РОКАХ НА БЕРЕГАХ ХРІННИЦЬКОГО ВОДОСХОВИЩА

Археологічні пам'ятки біля сіл Боремель і Хрінники вперше згадуються В. Б. Антоновичем [1, 73]. Розвідкові роботи навколо водосховища у різні роки проводили І. К. Сवेशніков, В. В. Зварич, Р. М. Чайка [7, 71], М. А. Пелешіцин [6, 162], Т. В. Бітковська [2, 135–153], Б. А. Прищепа, В. В. Шкоропад, В. В. Ткач.

Волинська рятівна археологічна експедиція працює в районі с. Хрінники Рівненської області з 1993 року. Організатором і керівником експедиції був доктор історичних наук Денис Никодимович Козак (1944–2014). За цей час було проведено масштабні розкопки кількох пам'яток. Окрім розкопок проводились археологічні розвідки з ціллю виявлення нових пам'яток та доповнення і упорядкування інформації про вже відомі. Тільки навколо плеса водосховища розвідковими роботами було охоплено 25 пам'яток. Результатам цих робіт присвячена дана публікація, коротку інформацію подано і про пам'ятки, які досліджені розкопками. В нумерації пам'яток є пропуски, оскільки в неї свого часу було включено всі пам'ятки регіону.

Територія навколо водосховища належить до межі Малого Полісся і Волинської височини, яка не є тут стабільною, тож навіть сусідні пам'ятки можуть належати до різних зон, що обумовило потребу уточнювати характер материка для кожного поселення.

Боремель, пункт 1. Займає мис лівого берега р. Стир на території села, за 1 км на південний схід від центральної площі села (рис. 1, 22). Відоме як рештки городища слов'яно-руського часу та замку князів Чарторийських [7, 70, 71]. Укріплення городища практично повністю знівельовані, територія зайнята городами селян. Материк лесовий. В 2009 р. городище було обстежене працівниками Волинської археологічної експедиції під керівництвом Д. Н. Козака. На поверхні зібрано уламок ліпної кераміки коричневого кольору з домішкою шамоту в глиняному тісті, крем'яні відщепи, вінчики гончарного посуду X – початку XI ст. та XVI – XVII ст.

Боремель, пункт 5. Займає високий мис лівого берега р. Стир, за 4,6 км на північний захід від ГЕС (рис. 1, 23). Поселення IX – початку XII ст., XV – XVIII ст. Материк лесовий. Обстежене автором в 2012 р.

Набережне, пункт 1. Займає високий мис лівого берега р. Стир, зайнятий садибами, поруйнований обвалами берега, за 3,1 км на північний захід від ГЕС (рис. 1; 21). Інгунаційний могильник лулицької (?) культури. Руйнується ерозійними процесами.

Поховання візуально простежуються в обриві на глибині близько 1 м від денної поверхні.

Товпижин, пункт 1. Займає поруйнований обвалами берега мис, зарослий лісом, за 3,6 км на північний захід від ГЕС (рис. 1, 6) та за 2,1 км на північ від сільської церкви. Материк піщаний. Стоянка доби мезоліту, поселення енеолітичного часу, тшинецько-комарівської культури, X – початку XI ст. Виявлене В. В. Ткачем в 1998 році. В 2005 році на пам'ятці було досліджено споруду X ст., яка руйнувалась обвалами берега [8].

Товпижин, пункт 2. Займає поруйнований обвалами берега мис, зарослий лісом, за 3,45 км на північний захід від ГЕС та за 1,75 км на північ від церкви (рис. 1, 5). Материк піщаний. Виявлене В. В. Ткачем в 1998 р. Зібрано крем'яні відщепи доби бронзи.

Товпижин, пункт 3. Займає забудований садибами мис правого берега р. Стир, на якому стоїть церква, на березі водосховища і невеликої притоки, за 3,1 км на захід від ГЕС (рис. 1, 3). Материк лесовий. Поселення лулицької культури, пшеворської культури, XII – першої половини XIII ст. Виявлене В. В. Ткачем в 1998 р., повторно обстежене у 2003 р.

Товпижин, пункт 4. Займає мис правого берега р. Стир, забудований садибами, за 3,25 км на захід від ГЕС (рис. 1, 2). Поселення XII – першої половини XIII ст. Виявлене в 1998 р.

Товпижин, пункт 5. Займає забудований садибами, частково поруйнований обвалами берега мис правого берега р. Стир, за 3,08 км на північний захід від ГЕС (рис. 1, 4). Материк піщаний. Обстежене в 2012 р. Зібрано крем'яні відщепи та кераміку межановицької культури доби бронзи.

Товпижин, пункт 6. Займає забудовану садибу надзаплавну терасу правого берега р. Стир, за 4,4 км на захід від ГЕС (рис. 1, 1). Материк лесовий. Виявлене в 2012 р. Зібрано крем'яні відщепи доби бронзи та кераміку литовсько-польського часу.

Хрінники, пункт 1 (Шанків Яр). Займає корінну терасу лівого берега водосховища за 1,75 км на північний захід від ГЕС (рис. 1; 19). Основна пам'ятка, обстежувана Волинською експедицією з 1993 року [3, 5]. Поселення маліцької, межановицької, лулицької, поморської, зубрицької, вельбарської, празької, райковецької культур, XII ст., XV–XVI ст. Материк лесовий.

Хрінники, пункт 2, ур. Цегельня. Займає поруйнований обвалами берега та будівництвом

цегельного заводу мис лівого берега р. Стир за 2,45 км на північний захід від ГЕС (рис. 1, 20). Поселення поморської культури, Х ст. Материк лесовий. Виявлене і досліджене розкопками в 2000 р. [3, 36–39].

Хрінники, **пункт 3**. Займає правий берег водосховища за 2,12 км на північний захід від ГЕС (рис. 1; 7). Материк піщаний. Поселення багатшарове: доби мезоліту, межановицької культури доби бронзи, поморської та вельбарської культур. Виявлено сліди трьох крем'яних майстерень у вигляді скупчень крем'яних відщепів, знайдено крем'яну сокиру (рис. 3, 1), вістря стріли (рис. 3, 2), керамічний виріб у вигляді фрагмента циліндричної трубки (рис. 3, 3).

Хрінники, **пункт 4 (база Динамо)**. Займає правий берег водосховища за 2 км на північний захід від ГЕС (рис. 1; 8). Материк піщаний. Поселення культур кулястих амфор, межановицької, лужицької, поморської, вельбарської. Досліджувалась розкопками Волинської археологічної експедиції.

Хрінники, **пункт 5**. Займає вкритий лісом мис правого берега р. Стир за 2 км на північний захід від ГЕС, за 50 м на південний схід від бази лісництва (рис. 1, 9). Розмивається водосховищем. Материк лесовий. На змиві берега зібрано крем'яний скребок доби мезоліту (рис. 2, 1), уламки посуду культури лінійно-стрічкової кераміки (рис. 2, 5), маліцької та трипільської культур, вироби на пластинах енеолітичного часу, уламки посуду межановицької культури, тшинецько-комарівської культури, лужицької культури (рис. 2, 2, 3), зубрицької (?) культури, уламки ліпного (рис. 2, 4) та кружального посуду вельбарської культури, кружального посуду Х – початку ХІ ст. (рис. 2, 6–8).

Хрінники, **пункт 6**. Займає невеликий мис, вкритий лісом між пам'ятками Хрінники – 5 та Хрінники – 7 за 1,8 км на північний захід від ГЕС (рис. 1; 10). Материк лесовий. Поселення культур лінійно-стрічкової кераміки, межановицької, бабинської, ІХ – ХІ ст.

Хрінники, **пункт 7**. Займає високий обривистий правий берег водосховища, вкритий лісом та чагарниками, за 1,75 км на північний захід від ГЕС (рис. 1, 11). Поселення значно зруйноване обвалами берега. Материк лесовий. В обриві берега неодноразово виявлялись давні об'єкти. В 2004 р. було оглянуто заглиблене житло межановицької культури, у 2005 р. було зачищене подібне попередньому межановицьке житло прямокутної форми з рештками вогнища, у вигляді розвалу печини, який зсунувся в заповнення при руйнуванні котловану. Довжина житла 1,8 м, глибина від денної поверхні 1 м (рис. 4, 1). В заповненні було виявлено уламки кераміки з шнуровим орнаментом (рис. 4, 2, 3). Того ж року було виявлено яму лужицької культури. В 2011 році в обриві було виявлено рештки житла зубрицької культури, яке складалось з заглибленої частини

і наземного вогнища, було виявлено кераміку цієї культури (рис. 4; 4–6). На змиві було зібрано уламки столової кераміки культури лінійно-стрічкової кераміки – фрагменти посудин з лінійно-нотним орнаментом, неорнаментованої мисочки і посудини, орнаментованої пальцевими вдавленнями (рис. 3, 8–11), волино-люблінської культури, межановицької, лужицької культур, Х – початку ХІ ст.

Хрінники, **пункт 8**. Займає високий обривистий мис тераси правого берега водосховища за 1,5 км на північний захід від ГЕС (рис. 1, 12). Материк лесовий. Досліджувалось рятівними розкопками Волинської експедиції в 2008 та 2009 рр. Поселення культури кулястих амфор, межановицької культури, тшинецько-комарівської культури, лужицької культури, поморської культури, зубрицької культури, Х – початку ХІ ст., поховання межановицької культури [5, 133–135]. На полі виявлено скупчення крем'яних відщепів.

Хрінники, **пункт 9**. Займає високий обривистий мис правого берега водосховища за 1,25 км на захід від ГЕС (рис. 1, 13). На поверхні та змиві зібрано крем'яні вироби на відщепках, в тому числі вістря стріли (рис. 2, 12) уламки глиняного посуду межановицької культури, лужицької культури (рис. 2, 9), зубрицької культури (рис. 2, 10, 11), Х – початку ХІ ст. (рис. 2, 13–15), простежено залишки майстерні по обробці кременю.

Хрінники, **пункт 10**. Займає правий берег водосховища за 0,87 км на захід від ГЕС (рис. 1, 14). Материк лесовий. В східній частині поселення знаходилось 2 кургани, наполовину зруйновані обвалами берега і досліджені Волинською археологічною експедицією в 2005 та 2006 рр. В кургані 1 виявлено рештки зруйнованого скорченого поховання, в кургані 2 поховання не виявлено. З поверхні зібрано заготовку кам'яного молотка (рис. 3, 4), кераміку межановицької культури (рис. 3, 5), ХІІ – першої половини ХІІІ ст. (рис. 3; 6, 7), матеріали фінально-палеолітичного часу, культур кулястих амфор, тшинецько-комарівської, зубрицької.

Хрінники, **пункт 11** (ур. Високий берег). Займає правий берег р. Стир за 0,38 км на південний захід від ГЕС (рис. 1, 15). Материк лесовий. Поселення перерізає давня затягнута ґрунтом балка, яка збереглась у вигляді незначного продовгуватого заглиблення, в обриві берега заповненому чорноземом. Встановлено, що вона була затягнутою ґрунтом вже у добу бронзи – в ділянці обриву, який відповідає балці, виявлено споруду межановицької культури з вимостою з відщепів. Досліджується розкопками Волинською експедицією з 2001 року з перервами [4, 131, 132]. Містить нашарування культур: свідерської, трипільської, кулястих амфор, межановицької (з домішкою матеріалів стижовської і бабинської), тшинецько-комарівської, лужицької, зубрицької, райковецької, ХІ–ХІІ ст., ХV – кінця ХVІ ст.

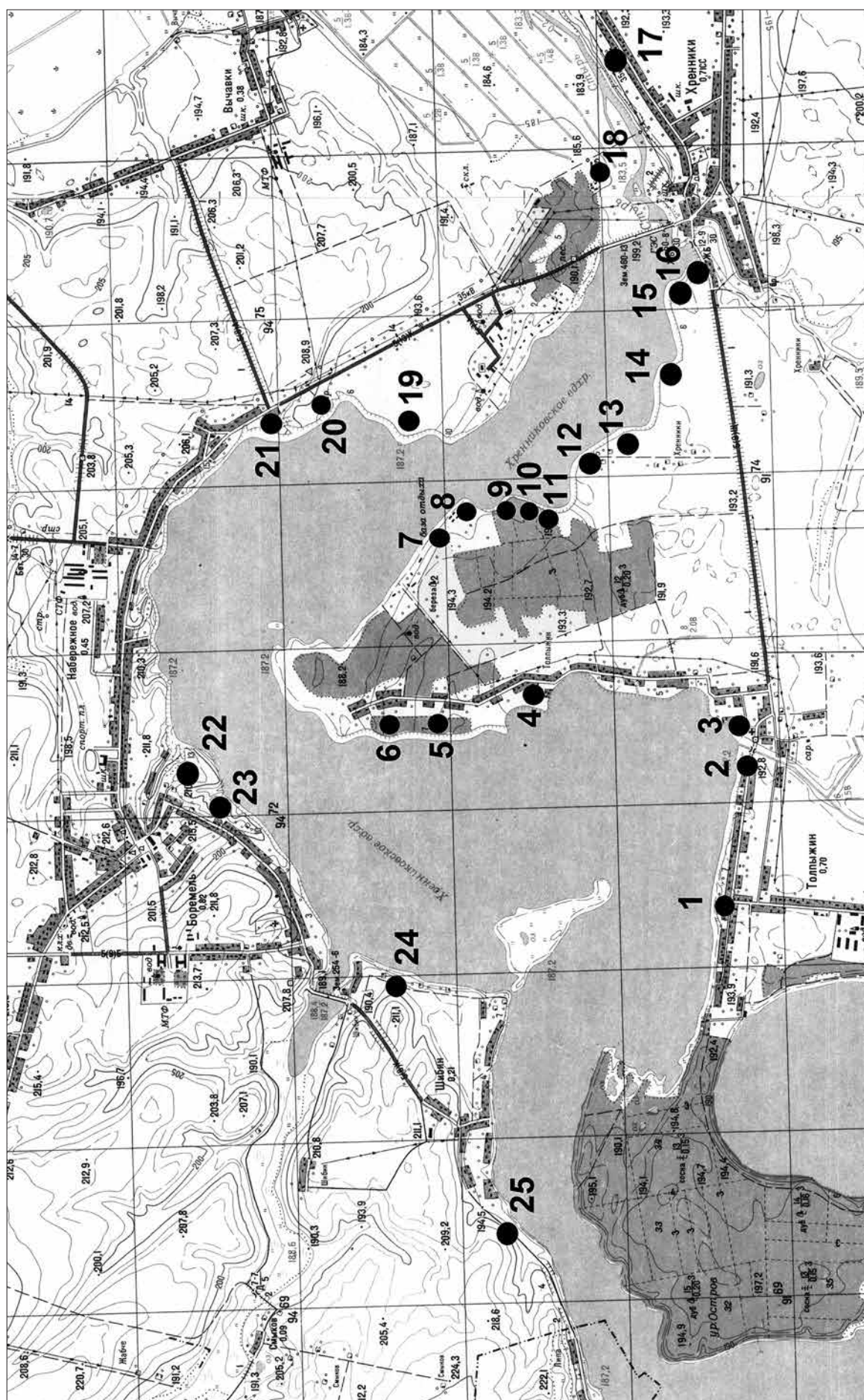

Рис. 1. Пам'ятки навколо Хрінницького водосховища:

- 1 – Товпизин-6, 2 – Товпизин-4, 3 – Товпизин-3, 4 – Товпизин-5, 5 – Товпизин-2, 6 – Товпизин-1, 7 – Хрінники-1, 8 – Хрінники-3, 9 – Хрінники-4, 10 – Хрінники-5, 11 – Хрінники-6, 12 – Хрінники-7, 13 – Хрінники-8, 14 – Хрінники-9, 15 – Хрінники-10, 16 – Хрінники-11 (ур. Високий берег), 17 – Хрінники-12, 18 – Хрінники-13, 19 – Хрінники-14 (ур. Шанків яр), 20 – Хрінники-2 (ур. Цегельня), 21 – Набережне-1, 22 – Боремель-1, 23 – Боремель-2, 24 – Шибин-1, 25 – Шибин-2.

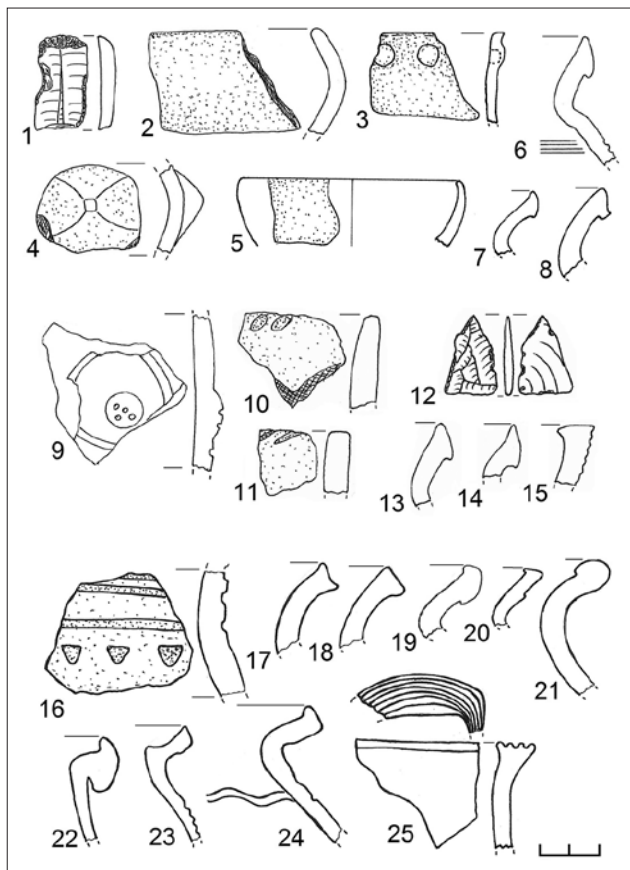

Рис. 2. Матеріали з пам'яток:
1-8 – Хрінники-5, 9-15 – Хрінники-9, 16-25 – Хрінники-12; 1, 12 – кремій, 2-11, 13-25 – кераміка.

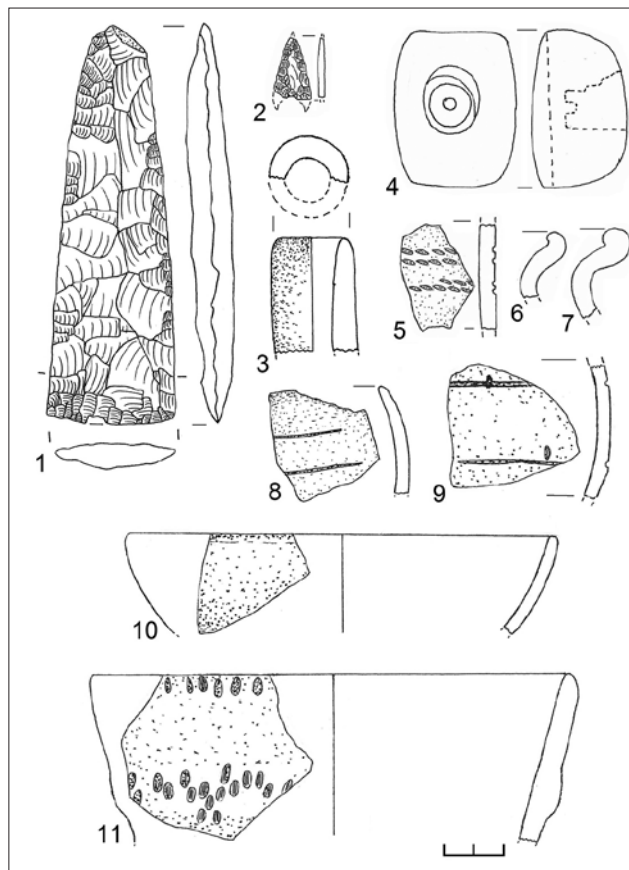

Рис. 3. Матеріали з пам'яток:
1-3 – Хрінники-3, 4-7 – Хрінники-10, 8-11 – Хрінники-7; 1, 2 – кремій, 3, 5-11 – кераміка, 4 – камінь.

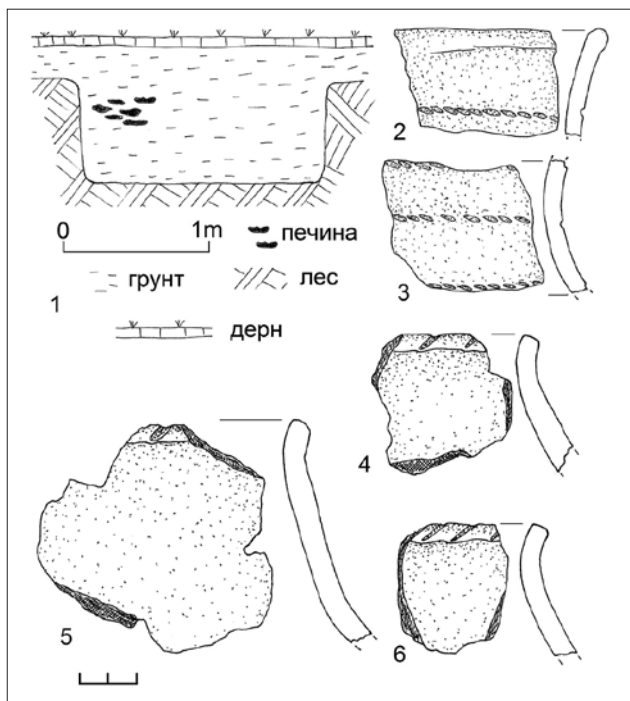

Рис. 4. Профіль житла (1) і кераміка з поселення Хрінники-7.

Хрінники, **пункт 12**. Займає мис на правому березі р. Стир біля мосту через притоку р. Стир, за 0,26 км на південний захід від ГЕС (рис. 1, 16). Материк лесовий. З оранки зібрано уламки кераміки тшинецько-комарівської культури (рис. 2, 16), X – початку XI ст. (рис. 2, 17-19), XI ст. (рис. 2, 20), XII – першої половини XIII ст. (рис. 2, 21, 24), XIV-XVI ст. (рис. 2, 22, 23, 25).

Хрінники, **пункт 13**. Займає острівне підвищення в заплаві лівого берега р. Стир, за 0,55 км на північний схід від ГЕС (рис. 1, 18). Материк лесовий. Виявлене в 2006 р. Поселення доби енеоліту, бронзи, XVI ст.

Хрінники, **пункт 15**. Займає частину надзаплавної тераси правого берега р. Стир, за 0,9 км на північний схід від ГЕС (рис. 1, 17). Материк лесовий. Виявлене в 2012 р. Поселення межановицької культури, слов'яно-руського часу, XVII ст.

Шибин, **пункт 1**. Займає мис правого берега р. Стир за 1 км на південь від мосту через притоку Стиру (рис. 1, 24). Материк лесовий. Виявлене в 2009 р. З поверхні зібрано стінки ліпної та кружалної кераміки вельбарської культури.

Шибин, **пункт 2**. Займає мис правого берега р. Стир за 3,7 км на південний захід від мосту через притоку Стиру (рис. 1, 25). Материк лесовий. Виявлене в 2009 р. З поверхні зібрано стінки ліпного

посуду межановицької культури та крем'яні відщепи, а також стінки ліпної кераміки рубежу ер.

Початковим етапом освоєння людиною берегів річки Стир в районі нинішнього водосховища був фінальнопалеолітичний час. Відмічено також не надто виразну присутність населення доби мезоліту. Результатом обстеження незабудованої частини правого берега, між селами Товпижин і Хрінники, яке було досить суцільним є виявлення компактного розташування трьох пам'яток культури лінійно-стрічкової кераміки Хрінники-5–7. Деяко більшою

є група поселень межановицької культури доби бронзи, яка тягнеться правим берегом суцільною лінією довжиною біля 2,5 км, на лівому ж березі різних пам'яток цієї культури не відмічено. Схоже, подібною є ситуація і для культур кулястих амфор і тшинецько-комарівської, представлених кількома поселеннями саме на правому березі. Натомість, починаючи із ранньозалізного віку ця закономірність втрачається. Слід відмітити і майже суцільне заселення берегів давніми волинянами в X ст. і помітне запустіння цієї території в XI ст.

Джерела та література:

1. Антонович В. Б. Археологическая карта Волынской губернии // Труды XI Археологического съезда. – М., 1901. – с. 1–133.
2. Бітковська Т. Л. Комплекси пам'яток верхньої течії р. Стир (за підсумками охоронних досліджень Хренниківського водосховища) // Археологічні дослідження проведені на території України протягом 80-х років державними органами охорони пам'яток та музеями республіки. Тематичний зб. наук. праць. – К., 1992. – с. 135–153.
3. Козак Д. Н., Прищепя Б. А., Шкоропад В. В. Давні землероби Волині (пам'ятки археології на Хрінницькому водоймищі). – К., 2004. – 300 с. – 235 ілл.
4. Козак Д. Н., Ткач В. В. Поселення доби бронзи біля с. Хрінники Рівненської обл. // Археологічні відкриття в Україні в 2000–2001 рр. – К., 2002. – с. 131–132.
5. Козак Д. Н., Ткач В. В. Рятівні дослідження поселення Хрінники-8 у 2008 році // Археологічні дослідження в Україні в 2008 році. – К., 2009. – с. 133–135.
6. Пелешин М. Деякі питання історії племен культури шнурової кераміки у межах річки Горині та Стиру // Волино-Подільські археологічні студії. – Вип. I, Львів, 1998. – с. 160–172.
7. Свешніков І. К. Нікольченко Ю. М. Довідник з археології України. Рівненська область. – К., 1982.
8. Ткач В., Погоральський Я. Споруда X ст. з поселення Товпижин на березі Хрінницького водосховища // Археологічні дослідження Львівського університету. Вип. 10. – Львів, 2007. – с. 156–164.

Ксенія Леонova

ПОЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ В ІСТОРІЇ РІВНЕНСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ

Зародження польського опозиційного руху в стінах гімназії

Перше польське повстання на Волині у 1830–1831 рр., призвело до формування російською владою нової освітньої системи на Правобережжі. Ця нова система сприяла відкриттю у Рівному гімназії.

Нові польські протести у гімназії розпочалися 1846 р. з Кракова і Галичини, де їх придушували зброєю. Ідеї повстанців розповсюджуються і у Волинській губернії. Посилюється нагляд за учнями-поляками. За книгою реєстрації таємних документів, які надходили до гімназії в 1846 р., були зареєстровані циркуляр від 2 березня 1846 р. про посилення нагляду за учнями та від 9 березня «Про охранение учащихся от всяких злонамеренных внушений к замыслам политическим клонящихся» [7, арк. 5]. А вже 1848 р. попечитель наказує директору слідкувати за тим, яке враження на вихованців справляють ідеї народних рухів в Європі, не допускати розповсюдження у навчальних закладах

можливих безпорядків і обов'язково щотижня інформувати про стан справ в гімназії.

Про те, що довіри до благонадійності гімназистів у влади вже тоді не було, і що в гімназії існував певний прихований польський антиурядовий напрям, свідчить наступна подія. В травні 1848 р. з Житомира до Рівного було відряджено капітана корпусу жандармів барона Шеттера, який провів обшук у квартирі учня гімназії Владіслава Шаллая і вилучив у нього заборонені вірші. Шаллая і його товариша, вже відомого нам Висоцького, було на деякий час заарештовано, а останнього, пізніше, все ж таки було відраховано з гімназії [2, арк. 16].

Однак, і після заміни Аврамова на директора Траутереттера, польський рух не тільки продовжував розвиватися, а і самого директора генерал-губернатор запідозрив в покриванні неблагонадійних учнів. Дійсно, директор на запити губернатора про причини дострокового звільнення деяких учнів (а це були учні, відраховані рішенням педагогічної

ради за непокору гімназійним порядкам), давав їм досить позитивні характеристики, чим сприяв можливості у подальшому продовженні їх навчання в інших навчальних закладах [2, арк. 17].

Крім того, в 1849 р. за керівництва Траутереттера ксьондз Підлевський домагається офіційного дозволу від генерал-губернатора на відкриття тимчасової гімназійної каплиці в старому замку Любомирських (на той час замок знаходився у віданні Рівненської гімназії. В 1859 р. замок повернуто власнику). Безперечно, це було великим досягненням поляків у справі колонізації російського навчального закладу.

В 1850 р. учень 4 класу Урбан Свентоянський грубо повівся з наглядачем (росіянином), за що підпадав під покарання різками. Однак, ксьондз не дозволив цього зробити. Дізнавшись про цей випадок генерал-губернатор непокору учня пов'язав з початком негативного впливу ксьондза і каплиці на учнів гімназії та зі слабкістю гімназійної адміністрації [2, арк. 19].

З початком царювання Олександра II, відомого своїми ліберальними поглядами, полякам Рівного, не зважаючи на те, що будь-який польський рух був під забороною, вдалося добитися відкриття при гімназії у вересні 1857 р. римо-католицької каплиці (костелу). Це було за директора Туманова, одруженого на польці та відомого своєю лояльністю до поляків. Будівництво каплиці проходило за гроші, зібрані з учнів, мешканців губернії, пожертв. На утримання каплиці надходили кошти з благодійних вистав, концертів, у яких брали активну участь учні закладу. З цього зрозуміло, наскільки впливовими були в нашому краї поляки, адже домоглися у російській владі збудувати незалежний від них пункт опору в розповсюдженні колонізму. І це відбулося в той момент, коли набував розмаху польський визвольний рух [2, арк. 27].

Каплицю було освячено і відкрито при ксьондзі Тваровському, який користувався покровительством директора Туманова і був дуже активним діячем польського руху в гімназії і в місті.

Польській справі в Рівненській гімназії, крім відкриття каплиці, дуже сприяло і введення викладання польської мови. Восени 1860 р. попечительство надіслало циркуляр, в якому на підставі височайшого повеління Олександра II дозволялося викладання польської мови в гімназіях і повітових дворянських училищах Київської, Волинської та Подільської губерній. Це, безперечно, пробуджувало в учнів поляків національні почуття, постійно нагадуючи про колишню самостійність Речі Посполитої. Введення викладання польської мови і діяльність каплиці негайно відобразилося на житті Рівненської гімназії.

В ці часи між вчителями-поляками провідну роль відігравав вчитель польської мови Мар'ян Дубецький, людина молода і енергійна. На своїй

квартирі він організовував щоденні літературні вечори для учнів трьох вищих класів, які, за словами влади, перетворилися в політичну сходку. Брав участь в цих зустрічах і ксьондз Тваровський. Там читали заборонені твори, співали патріотичні гімни, обговорювалися політичні новини. Вчитель випишував для юнаків заборонені журнали на польській мові.

З найбільш енергійних юнаків було організовано товариство для проведення маніфестацій, побиття вікон, зривання російських гербів. Серед учасників цих зібрань була створена навіть своя поліція, яка мусила наглядати за поведінкою учасників маніфестацій і збирати гроші на підготовку повстання. Ходили чутки, що на одному з таких зібрань учні «присягнули покласти всі свої сили на вівтар вітчизни і боротися до тих пір, поки вона не звільниться від влади москалів». За спогадами вчителя російської мови Солтановського, в Рівному загалом було три політичних центри: для вищої знаті, для чиновників і шляхти, і третій – у вчителя польської мови і літератури для юнацтва [25, арк. 209].

Рефлексії на події початку 1861 р. в середовищі гімназистів, роль у процесах гімназійного костелу (каплиці)

Від 1861 р. у Рівному, як і по всій Російській імперії, набуває розмаху суспільна непокор, викликана початком реформ в країні. Польських дух в рівненській гімназії також був на значному підйомі.

27 лютого 1861 р. у Варшаві під час маніфестації, організованої студентами, відбулися сутички з військами. П'ятьох учасників цих подій було вбито. Похорон загиблих відбувся 2 березня 1861 р. і став потужним проявом політико-соціального протесту проти російського панування в Царстві Польському.

Повсюдно за загиблими у Варшаві почали проводити панахиди. Одна з таких відбулася і в Рівному. 16 березня 1861 р. при великій кількості народу в костелі на міському кладовищі була відспівана панахида за загиблими напередодні у Варшаві польськими демонстрантами, на якій була присутня тритина гімназистів і більшість вчителів. На цьому заході роздавали листки з забороненою молитвою, а учні ходили з ящиками, куди присутні кидали гроші для родин загиблих у Варшаві [8, арк. 23]. Губернська влада негайно заборонила проводити у подальшому такі протестні заходи [7, арк. 9].

За дорученням попечителя негайно розпочалося розслідування. Підозрювали в організації заходу вчителя польської мови Мар'яна Дубецького (наймовірніше і був звільнений з гімназії за участь у подіях 16 березня). Причетним до розповсюдження забороненої молитви також вважали Копровського, студента Університету св. Володимира, учня гімназії Волинцевича. Іншого учня Фому Милитинського було запідозрено в збиранні грошей під час панахи-

ди [9, арк.19]. Однак, слідство показало, наскільки згуртованим було тоді польське суспільство, жоден зі свідків не дав показань проти осіб, яких підозрювали, і слідство закінчилося безрезультатно.

Вплив каплиці і, особливо, законовчителя Тваровського на учнів продовжувався, що позначилося на тому, що невдовзі учні почали збиратися на таємні зібрання в міських квартирах, а 3 квітня демонстративно з'явилися в гімназію у траурному вбранні і читали молитви на польській мові [2, арк. 33].

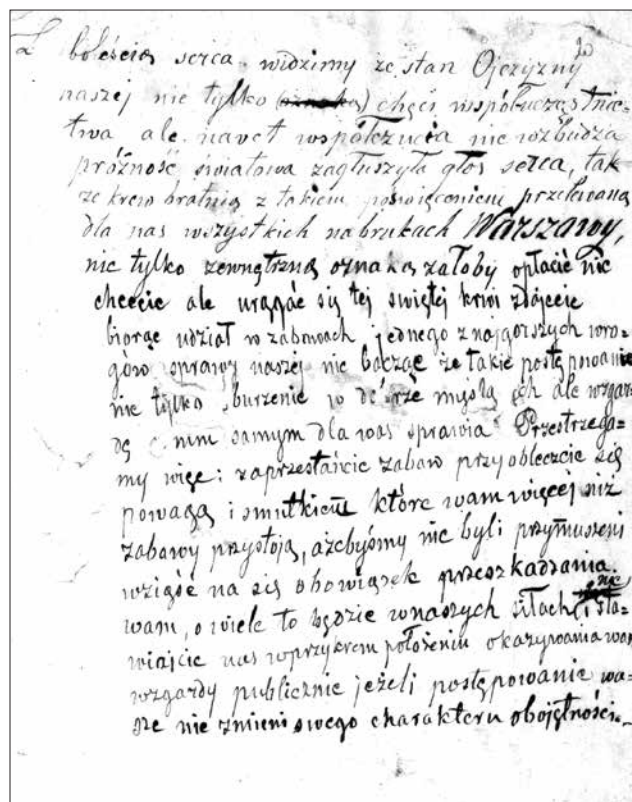
7 квітня 1861 р. біля гімназійної каплиці юрба гімназистів у складі до 200 осіб зухвалими вигуками «Браво! Кварташка! Шпик!» зустріла дільничного поліцейського, який прибув туди у справах. Директор гімназії, доволі лояльний до поляків, і не бажаючи розголосу цього випадку, пояснював все дитячими витівками і знову нікого не покарав [8, арк. 14].

6 травня 1861 р. по місту було розвішено відозви на польській мові, у яких полякам заборонялося брати участь у традиційних травневих гуляннях і містилися погрози нанесення публічних образ дамам, які б там з'явилися. В цьому також підозрювали учнів гімназії, але довести їх причетність не змогли. Навіть те, що в тому ж році князь Любомирський подарував в гімназійну бібліотеку 125 книг на польській мові, директор у своєму листі до попечителя трактував як вплив на польський рух серед молоді [8, арк. 19].

Польські виступи продовжувалися і впродовж вересня. Наступним відкритим виступом ксьондза Тваровського було те, що 8 вересня під час служби в парафіяльному костелі, він перший розпочав співати заборонений польський гімн, який підхопили всі присутні там гімназисти. Продовжували співати гімн учні і 9 і 10 вересня. Було відомо і про підготовку нових маніфестацій на кінець вересня, але діями поліції вони були зірвані.

Набагато пізніше в своїй роботі «Римо-католицький костел» викладач училища Попов події, які відбулися в 1861 р. в Рівному, описував як бездіяльність директора, який покривав учнів, замість того, аби розшукувати винних в антиросійських виступах. І хоча довести це точно було неможливо, але Попов також вважав, що на початку 1860-х років в Рівному діяв гурток польських патріотів, до якого належали ксьондз Твардовський і вчитель Дубецький, які були провідниками й без того потужного польського впливу в Рівненській гімназії [2, арк. 36].

Підозрювати існування такої організації можливо і на підставі листа, отриманого в травні 1861 р. вчителем німецької мови Фанцем, який нам вдалося виявити в архівних документах. В листі вчителю Фанцу, підписаному «президентом чистих духів і комісії для викорінення шкідливих комах», його звинувачували в тому, що він хоч і вчитель, але стоїть у «фаланзі поліцейських особистостей», ви-

Листівка з закликом не брати участь у травневих гуляннях під час трауру за загиблими у м. Варшава. Травень 1861 р. ДАРО. – Ф. 215, оп. 2, спр. 19, арк. 20

користовує своє місце для того, щоби шпигувати і намагається придушити будь-яке благородне почуття любові до вітчизни серед учнів. Автори листа погрожували покарати Фанца, якщо він не змінить таку свою поведінку [8, арк. 7–8].

Наприкінці 1862 р. учні ставали все більш зухвалими по відношенню до вчителів-росіян – штовхали їх на перервах, допускали грубощі, не вчили і не відвідували уроки, або стаючи на коліна читали на уроках молитви на польській мові. Навіть було заарештовано одного учня, який на весілля одягнувся в польський національний одяг і проголошував тости за успіх повстання [25, арк. 219].

Підсумовуючи викладене вище, губернатор у своєму листі начальнику рівненської поліції виказував своє невдоволення тим, що учні Рівненської гімназії поводяться зухвало, виказують супротив поліційним чинам і афішують явне бажання показати себе учасниками всіх польських маніфестацій. Тому доручив начальнику поліції застосувати суворий нагляд за учнями і винних в протизаконних діях негайно арештовувати. Заходи мали результат – загалом 1862 р. пройшли в гімназії спокійно [2, арк. 38].

Отже, попри жорсткий контроль зі сторони гімназійного педагогічного колективу, рівненської поліції, польський учнівський рух в Рівненській гімназії мав місце. Цьому сприяло як виховання учнів, яким з дитинства прививали любов до поль-

ської держави, так і діяльність ксьондзів, оточуючі вчителі і польська громада, які сприяли залученню польської учнівської молоді до участі у масових заходах.

Польське повстання 1863 р. в історії Рівненській гімназії

У 1863 році розпочалося найбільше польське повстання проти панування Російської імперії, що знайшло підтримку міжнародної громадської думки. Повстання носило характер партизанської війни, під час якої було понад 1200 битв і сутичок. Разом з поляками у подіях брали участь листовці, білоруси й українці.

Напередодні польського повстання 1863 р. поляки Рівного користувалися гімназійною каплицею, влаштовувати в ній своєрідні маніфестації, співати заборонені гімни, навіть вважалося, що в підвалі каплиці певний час зберігалася зброя для повстанців.

З початком 1863 р. на Волині почалося сильне бродіння в польському суспільстві. В Рівному по вулицях розкидали листівки, в яких тим, хто був проти повстання, погрожували спалити будинки. Особливо діставалося поліцейському справнику Гоцу, якому підкинули листа, де він був намальований на шибениці. В написанні листів підозрювались учнів гімназії [25, арк. 219].

21 лютого 1863 р. біля 40 гімназистів відправилися на станцію Антопіль, щоб провести свого колишнього вчителя Зражевського. На мосту біля станції вони повалили 11 стовпів, обмазали міст багнюкою, а учень Казимір Бабінський проголосив на польській мові політичну промову, у якій порівняв повалені ними стовпи з ненависними їм «москалями». Результатом цього було відраховано з гімназії 14 учнів, в т.ч. і двох без права поступати в інші навчальні заклади.

Ходили чутки, що в місті є склад зброї, яку мали роздавати тим дорослим учням, які виявлять бажання приєднатися до повстанців. Тому силами загону донських козаків було проведено обшуки деяких учнівських квартир. Зброї виявити не вдалося [10, арк. 9].

Неспокійний настрій місцевих жителів посилювався. З листування директора з начальством відомо, що навесні 1863 р. почастишали звернення батьків, особливо католиків, відпустити їх дітей на 10–15 днів у відпустку додому, або взагалі відрахування їх з гімназії. Враховуючи тривожний стан краю і розповсюджені чутки, що в травні розгориться польське повстання у Волинській і Подільській губерніях, директор вважав, що ці відпустки і звільнення відбуваються не просто так, що одні батьки забирають дітей з побоювання, аби революціонери, увірвавшись в Рівне, не забрали дітей з собою, а інші – для того, щоб навпаки – зупинити їх участь у бунті. Директор був дуже занепокоєний ситуацією і просив попечителя відпустити всіх ді-

тей, або надати йому розпорядження як правильно діяти [10, арк. 25].

Однак, вже в травні, попри очікування вторгнення з Галіції у Волинську губернію «корпусу інсургентів», такі очікування не справдилися (повстання відбулося лише в Заславському, Новоград-Волинському та Житомирському повітах). Учні заспокоїлися і почали готуватися до екзаменів, деякі повернулися з відпусток.

Попри те, з 28 учнів 7 класу на випускні екзамени в тому році з'явилося тільки 8 учнів. Учні старших класів, як зазначав у своїх спогадах Солтановський, якщо б мали зброю, негайно б тоді відправилися в ліс до повстанців. Ті ж, які залишилися в Рівному на канікули, практично примушували рівнян демонструвати траур, зривали на вулиці з російських дам одяг світлого кольору. Поліція ж, навпаки, переслідувала всіх поляків, які були вбрані в траур [25, арк. 227].

Здавалося, що гімназійній адміністрації все ж таки вдалося запобігти безпосередній участі учнів у повстанні. Однак, це заспокоєння тривало не довго. В перших числах травня було заарештовано за підозрою в намірі вступити в загін повстанців учня 5-го класу гімназії Фероментія Хойно, якого було відпущено до батьків в Острозький повіт. У нього в сумці знайшли комплект білизни, обрізки литих куль, три машинки для їх лиття, 9 творів патріотичного змісту [10, арк. 28].

З листування директора гімназії відомо ще про одного учня – Олександра Бончковського, якого 14 жовтня 1863 р. відпустили додому в с. Раковець Кременецького повіту, і який втік до Австрії та приєднався до «мятежнических шаек» [11, арк. 1].

За словами Солтановського, учня 5 класу Рівненської гімназії, якого було відпущено додому, було захоплено зі зброєю місцевими селянами і відправлено в поліцію м. Заславля. Інший учень 6 класу, син дуже заможного чоловіка, вступив у загін Заславських інсургентів. Учень 5 класу, якого виключили з гімназії за порчу мосту, також був в тому ж загоні [25, арк. 235].

Колишній учень реальної гімназії М. Щепковський також згадував про те, що в 1862 чи в 1863 році до лісу втекло троє реалістів. Пізніше, один з них повернувся, його висікли батогами, і навіть прийняли назад до гімназії (можливо, мова якраз і йшла про Ф. Хойно). Другий загинув 22 травня 1864 року під Мінківцями. Ще один, разом з загоном Едмунда Ружицького перейшов після битви під Салихою 26 травня 1863 року в Галичину [26, арк. 237].

Таким чином, важкий рік польського повстання пройшов для Рівненської гімназії порівняно благополучно. Причиною цього вважалося те, що дуже енергійного і впливового ксьондза Тваровського, який спонукав учнів у 1861 р. до участі у маніфестаціях, змінив смиренний ксьондз Яницький, який за словами директора, утримував дітей від участі

у політичних справах. Однак і те, що відбулося в гімназії, свідчило, що молодь активно проявляла свою патріотичну, суспільно-політичну позицію

Боротьба влади з польськими революційними настроями у 1863–1890-х рр.

Після розгрому польського повстання 1863 року царський уряд розпочав планомірне переслідування всіх проявів національного самовираження населення правобережної України.

В 1864 р. в Рівному було створено слідчу комісію для визначення ступеню вини окремих осіб, які брали участь у польському повстанні. До гімназії постійно надходили запити, з метою з'ясування, чи не було таких серед гімназистів, або вчителів.

На початку 1864 р. до губернської влади надійшла інформація, що в приміщенні Рівненської гімназії є склад зброї, і 6 лютого, для проведення обшуку, до гімназії було направлено 20 кінних козаків 3-го зведеного Оренбурзького козацького полку та 81 солдат 11-ї роти Камчатського лінійного полку, які квартирувалися на той час у Рівному. Можна тільки уявити реакцію учнів і викладачів, які після закінчення уроку вийшли з гімназії того дня і побачили таку кількість військових, які ланцюгом оточили приміщення гімназії, а по вулиці летіли козаки для утворення зовнішнього оточення. Обшук провели дуже ретельно, обшукали всі класи, бібліотеку, горище, льох, де навіть розрили землю, квартиру ксьондза, склади дров і вугілля. Солдати навіть залазили в печі, однак зброї не знайшли [2, арк. 43–44].

Інший напрям боротьби влади – заборона польської мови. В циркулярі управління Київського навчального округу від 30 липня 1865 р. вказувалося, що «школа, яка існує в краї, який і за походженням панівного в ньому населення і за своєю історією і політичним станом, є край російський, і не тільки не повинна робити в своїх правах і звичаях ніяких поступок на користь меншості, які вважають себе поляками, а навпаки повинна прямо і усвідомлено зі своєї сторони сприяти уряду у справі зміцнення в цьому краї торжества російських інтересів і російської народності» [12, арк. 77].

Тому запроваджувалось наступне: учні не тільки в стінах закладу, а і на квартирах, особливо під час загальних занять і розваг, в розмовах між собою мали вживати тільки російську мову; дозволи на відкриття учнівських квартир надавали благонадійним особам російського походження; батьки, вихователі і інші особи, які мали відношення до учнів, також повинні були розмовляти тільки російською; учнів римо-католицького віросповідання на випускних іспитах в першу чергу мусили екзаменувати з російського читання і письма для того, щоб тих, хто погано читав і писав російською, не допускали до подальших іспитів; репетиторами для слабких учнів наказували призначати пере-

важно учнів православного віросповідання тощо [12, арк. 79].

І дійсно, вже на початку 1865/1866 н.р педагогічна рада своїм рішенням практично всіх репетиторів призначила з учнів православного віросповідання, попри те, що успіхи у учнів католиків, які претендували на репетиторство, були кращі. Навіть сам директор, характеризуючи таке рішення педради, писав: «...перших з них призначено репетиторами тільки тому, що вони православні. Іншим же відмовлено з різних причин, але насправді причина одна – римо-католицьке віросповідання.» [11, арк. 9].

Підвищується відповідальність батьків за своїх дітей. Для запобігання проникнення крамоли в стіни навчального закладу, циркуляром попечителя Київського навчального округу від 10 червня 1866 р. вводилися правила, згідно з якими батьків учнів зобов'язували надавати розписки в тому, що у випадку, якщо їх діти будуть винними в проведенні будь-яких безпорядків, або участі в політичних заворушеннях, то вони мають заплатити штраф за кожного з таких вихованців в розмірі від 100 до 500 руб. [12, арк. 110].

Все це, безперечно, збуджувало в серцях молодих поляків відчуття спротиву, який дуже вміло підігрівало католицьке духовенство. Тому наступним об'єктом контролю і переслідування з боку влади стала гімназійна каплиця.

Каплиця протягом всього свого існування постійно переходила з рук в руки: то від Луцько-Житомирської католицької консисторії гімназії, то навпаки. Російська адміністрація закладу ніяк не могла визначитися, як краще зробити для запобігання її активного впливу на учнів. На прохання директора Теодоровича, щоби зняти з себе будь-яку відповідальність за події, пов'язані з гімназійною каплицею, ще в квітні 1862 р. вона була передана у відання Луцько-Житомирської католицької консисторії і приписана до міського парафіяльного костелу. Однак, вплив каплиці на учнів зупинити було не можливо – «полонофільство» продовжувало процвітати між учнями. Вони відвідувати костел і дуже тісно співпрацювали з ксьондзами.

Щоб повернути собі контроль за відвідуванням каплиці гімназистами, в 1866 р. директору вдається її знову повернути гімназії. Каплицю повернули з умовою заборони проведення в ній будь-яких процесій. Однак, попри цю заборону, учні-поляки під проводом ксьондзів на свята постійно влаштували хресні ходи, не дотримуючись вазитих на себе зобов'язань.

Найсильніше обурення серед заходів уряду викликало розпорядження викладати католицький Закон Божий російською мовою. Новий ксьондз Казимир Хашинський був поборником і захисником полонізму, і тому з 1865 р. директору було доручено здійснювати за ним негласний нагляд, бувати

на уроках Закону Божого, перевіряти записки, які він давав учням. Адміністрації було відомо, що на своїх уроках ксьондз таки застосовував польську мову [2, арк. 46].

Крім релігійної діяльності ксьондза, були свідчення і його політичної активності, в якій каплиця слугувала цілям далеко не релігійним.

В квітні 1866 р. в учня гімназії Едуарда Маковського було знайдено і конфісковано любовний лист на польській мові, а також вірші, присвячені невідомій особі. Однак влада побачила в них і інший, крім любовного, зміст. В листі молодий шанувальник застерігає польську дівчину на рахунок свого суперника, «ворога нашого, ворога цілої Польщі, матері нашої», якого називає «москалем» і «російським отродьем». В кінці листа була приписка: «Якщо пані не може писати додому, то нехай відправить листа в костел» [2, арк. 48–49].

З цього було зроблено висновок, якщо костел був місцем адресування такої кореспонденції, то «ніжні» почуття по відношенню до росіян, які було висловлено в листі, там плекали і підігрівали. А тому, як і раніше, костел був місцем антиросійської пропаганди.

Повагою серед учнів користувався ксьондз Антон Баєвський, дуже освічений і вельмишанований. Він мав проблеми з поліцією з приводу своїх проповідей, в яких розповідав про Римську імперію, яка була досить великою і потужною, та все ж розпалась. В тому вбачали натяк на Російську імперію.

В 1878 р., учень Божеслав Савицький подав в попечительство листа, в якому звинувачував заковничателя Баєвського у тому, що він на уроках обговорював з учнями каральні заходи влади проти учасників антиурядових виступів, в т.ч. і в Санкт-Петербурзі. Вчитель розповідав їм, що з метою подавлення заворушень, Петербург поділили на частини, в яких знаходяться війська всіх видів зброї, а ротні командири мають право розстрілювати без суда будь-кого, хто чинить опір. Однак, на питання учнів, чи допоможуть ці заходи і все в Петербурзі буде спокійно, зробив висновок: «Дивне явище, що заборонена і переслідувана урядом опозиція всюду тим сильніша, чим більше її хочуть знищити». А для порівняння привів історію переслідування гугенотів, коли католики, які їм співчували, стали переходити в протестантську віру. Розмірковуючи таким чином, він роз'яснював учням, що росіяни в недалекому майбутньому доможуться конституції [13, арк. 127].

Багато клопоту завдавав директору училища Радкевичу заковничатель ксьондз Ляхович (1888–1898), який за його ж словами, протягом 10 років «сіє зло» в гімназії, постійно веде з учнями таємні розмови на польській мові, не виконує розпорядження адміністрації стосовно проведення богослужіння, продовжує запрошувати до себе учнів на квартиру, де проводить заборонену агітацію [2, арк. 53].

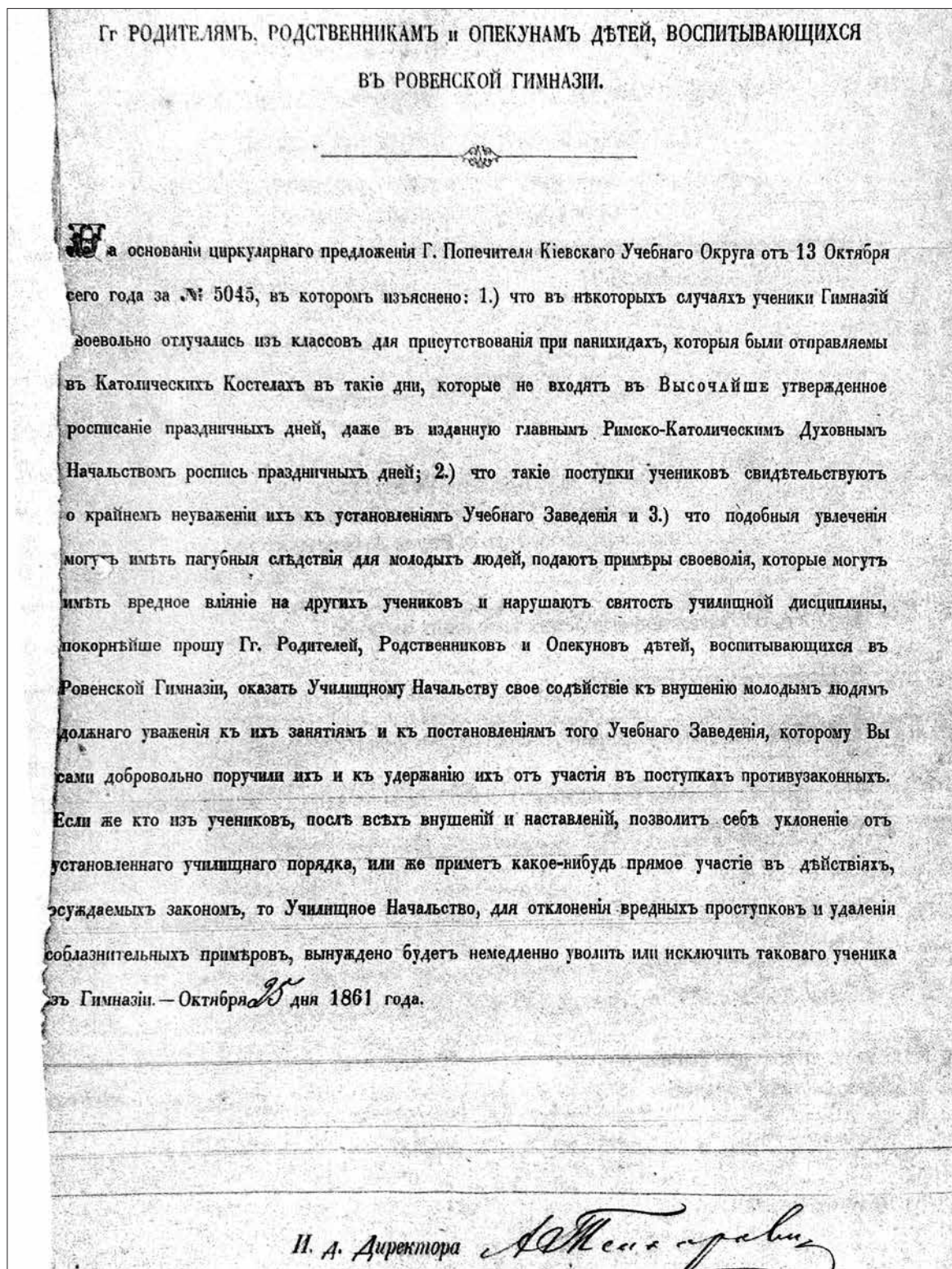
Ця агітація мала свої результати. Влада про це мала можливість дізнатися із щоденника, конфіскованого в учня 6 класу Грудзинського. В ньому хлопець писав, що із задоволенням убив би директора училища Радкевича, до того ж розмови з ксьондзом спонукали його до енергійних дій. Зі щоденника також стало відомо, що Грудзинський розповсюджував поміж робітниками якісь брошури в інтересах польської пропаганди. Велика підозра в постачанні цих брошур впала на ксьондза, який дуже часто їздив за кордон і мав можливість привозити таку літературу. Самого ж учня з училища було звільнено за спробу створити таємну бібліотеку [2, арк. 54].

Ляховича замінив молодий і гарячий ксьондз Камінський, який збирав у себе на квартирі «на чай» гімназистів, які бажали працювати в релігійному та польському дусі. Тобто, католицьке духовенство і надалі працювало з учнями у потрібному йому напрямку.

Документи підтверджують, що польська громада Рівного, і в першу чергу, самі учні, вели активну діяльність на користь каплиці і гуртувались навколо неї. Для збору пожертв оголошувалися передплати, влаштовувалися пікніки, вистави, концерти, в лотерею розігрувалися різні дамські роботи і галантерейні речі. Директор доповідав про шкідливий вплив частих служб і процесій в католицькій каплиці, які відволікають учнів-католиків від занять. І зазначав, що попри те, що учні православною віросповідання дуже погано відвідують церкву у недільні і святкові дні, деякі з них ходять в римо-католицьку каплицю навіть в будні до початку уроків [11, арк. 9].

Попри те, що польський рух вже не був таким активним, а увага російської влади переключилася на проблему розповсюдження соціалістичних ідей в імперії, поляки і надалі залишалися найбільш активним елементом в Рівненській гімназії. Викладач гімназії Попов писав про ті часи, що нігілізм, який розвивався разом з польськими симпатіями, а потім таємне розповсюдження соціальних доктрин, почали привертати до себе увагу суспільства. «З'являються нові птахи, починаються нові пісні. Але і ці птахи і їхні пісні могли бути використані для успіху польської справи. Тому поляки, прикриваючись то нігілізмом, то ідеями соціалізму, намагаються потихеньку вести свої справи, поскільки це для них вигідно. Наслідком цього була та обставина, що польське питання в своєму чистому вигляді проявлялося все менше, але і це не доводить, що воно слабшає» [2, арк. 49].

Отже, щоб вести більш успішну боротьбу з «польщицною» після подавлення польського Січневого повстання 1863 р., уряд застосував ряд заходів, посилювались репресії, контролювалось те, що могло стати потенційним центром польської опозиції. У Рівному таким центром була римо-като-

Звернення дирекції Рівненської реальної гімназії до батьків і опікунів дітей про звільнення їх з гімназії у разі недотримання дисципліни і порядку, в т.ч. і участі у недозволених панахидах і богослужіннях. 25 жовтня 1861 р.
ДАРО. – Ф. 394, оп. 1, спр. 131, арк. 24

лицька гімназійна каплиця. Викладання польської мови в казенних і приватних навчальних закладах було призупинено і навіть навчання католицького Закону Божого проводилося російською мовою. Після придушення повстання таємні товариства перестали існувати. Польська мова і традиції

культувувалися у родинному колі. Більше проблем доставляли владі створювані у 1880–1890-х рр. соціалістичні організації. Однак, реакцією на національний утиск з боку уряду Росії залишався прихований спротив польського населення Рівного, в тому числі і учнів.

Джерела та література:

1. Державний архів Рівненської області (ДАРО), ф 215, оп. 2, спр. 1, 9 с.
2. ДАРО, ф.394, оп. 2, спр. 103, 68 арк.
3. ДАРО, ф. 215, оп. 2, спр.910, 57 арк.
4. ДАРО, ф.394, оп. 2, спр.61, 120 арк.
5. ДАРО, ф.394, оп. 1, спр. 9, 219 арк.
6. ДАРО, ф.394, оп. 1, спр.68, 118 арк.
7. ДАРО, ф.215, оп. 2, спр.1054, 47 арк.
8. ДАРО, ф. 394, оп. 2 спр 19, 34 арк.
9. ДАРО, ф.394, оп. 1, спр. 131, 33 арк.
10. ДАРО, ф. 394, оп. 2, спр. 20, 62 арк.
11. ДАРО, ф. 215, оп. 2, спр.674, 124 арк.
12. ДАРО, ф 394, оп. 1 спр. 136, 167 арк.
13. ДАРО, ф. 215, оп. 2, спр.7, 142 арк.
14. ДАРО, ф.215, оп. 2, спр.15, 35 арк.
15. ДАРО, ф.215, оп. 2, спр.11, 79 арк.
16. ДАРО, ф.215, оп. 2, спр.129, 70 арк.
17. ДАРО, ф.215, оп.2, спр.12, 20 арк.
18. ДАРО, ф.215, оп.2, спр.1045, 236 арк.
19. ДАРО, ф.215, оп.2, спр.14, 39 арк.
20. ДАРО, ф.215, оп.2, спр.682, 52 арк.
21. Шмит А. Кременецький ліцей як зразок просвітницької моделі школи на території України у першій половині XIX ст. – Кременець. – 2012. – 235 с.
22. Поліщук Я. Рівне. Мандрівка крізь віки. Нариси історії міста. – Рівне, 1998. – 196 арк.
23. Анципо-Чикунский А. А. Историческая записка о Ровенском реальном училище. 1832–1889. – К., 1894. – 148 с.
24. Прищепа О. Рівненська реальна гімназія (училище) у житті міста XIX – початку XX ст. / О. Прищепа // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею: до 165-річчя заснування Рівненської гімназії: (матеріали наук. конф. 23.11. 2004). – Рівне, 2005. – Вип. 2. – С. 7–10.
25. Солтановський А. А. Уривки із записок // Рівненська гімназія: 1839–1921. Історія. Спогади. Документи. – Рівне, 2014. – 340 с.
26. Щепковський М. Спогади. // Рівненська гімназія: 1839–1921. Історія. Спогади. Документи. – Рівне, 2014. – 340 с.
27. Білявська О. С. Діяльність закладів середньої освіти Києва на тлі соціально-політичних і культурних процесів другої половини XIX ст. С. 4. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: kafhistory.kpi.ua/attachments/article/.../33_6.pd..
28. Михальський С. Спогади про школу. (1874/5–1881/2) // Рівненська гімназія: 1839–1921. Історія. Спогади. Документи. – Рівне, 2014. – 340 с.
29. Короленко В. Г. Собрание сочинений в 10-ти томах. – Т. 5. История моего современника. – М.: Гос.издательство художественной литературы, 1954. – 396 с.
30. Устав гимназий и прогимназий ведомства Министерства народного просвещения (30 июня 1871 г.) // Журнал министерства народного просвещения. – 1871. – № 8. – 90 с.

Тетяна Пономарьова

ДО ІСТОРІЇ ПОВІТРОПЛАВСТВА І АВІАЦІЇ В РІВНОМУ

Людина вже від початку своєї історії жадала завоювати повітря, заздрила птахам, які мають крила, мріяла про ковдру-літак. Реалізація цих прагнень тривала протягом тисячоліть, ніколи не переривалася і мала як величезні «вікторії», так й трагічні сторінки. Зрозуміло, що Рівненщина ніколи не була центром розвитку повітроплавства і авіації, але деякі цікаві факти поступово накопичувалися в нашому краєзнавстві, і зараз вже є можливість вишукати їх у певній послідовності, побачити дещо узагальнену картину і визначити напрямки подальших розвідок. Зауважимо, що автор цієї статті не претендує на абсолютну вичерпаність теми, а лише робить спробу впорядкувати матеріали музейних фондів, до того ж свою увагу зосереджує на відносно невеликому проміжку часу, а саме початку ХХ ст.

Отже, перший комплекс матеріалів датується 1912 р., часом, коли мешканці міста на власні очі побачили перші авіа польоти. Тоді над містом піднявся у повітря на літаку «Блеріо» відомий у Російській імперії авіатор Олександр Олексійович Васильєв (1882–1918). (рис. 1, 2) Майбутній відважний авіатор народився у Тамбовській губернії, закінчив Казанський університет, опановував майстерність пілота у Франції в школі Блеріо. Повернувшись додому привіз із собою два літаки, на яких брав участь у показових виступах. 1911 р. він став переможцем змагань, суть яких полягала у подоланні відстані між Санкт-Петербургом і Москвою за якомога коротший час. В небо тоді піднялися 9 пілотів, а долетів до Москви лише один О. Васильєв. Він подолав відстань 725 км за 24 години 41 хвилину, але фактично пробув у повітрі 9,5 години, весь інший час лагодив на землі свій літак і ремонтував пошкодження. Перемога принесла йому велику популярність, потім були інші перельоти, досягнення, показові виступи.

Нарешті, наприкінці березня 1912 р., він прибув до Рівного з Харкова, але через несприятливі погодні умови показовий політ відбувся лише 4 квітня. (рис. 3) Лютчик три рази піднімався на висоту до 1.000 метрів, кружляв над Казарменою площею, де зібралося чимало рівнян, скинув дві імітаційні бомби (болванки), потрапив ними у наземну ціль і вдало приземлився під гучні оплески враженої публіки. Наступного дня у газеті «Юго-Западная Волянь» було написано: «Вчера авиатор А. А. Васильев совершил в Ровно свой долгожданный полет. Благодаря дивной, совершенно летней погоде и необычному интересу возбужденному личностью самого Васильева, знаменитого летчика, полет авиатора привлек огромное количество публики. Не будет преувеличением, если мы определим число зрителей 15.000 чел. Словом был весь город и очень многие из района и уезда.

Ровно в 6 час. готовый к полету аппарат «Блеріо» (одноместный гоночный моноплан) был вывезен на дорожку. А. А. Васильев сел на свое место. Несколько шагов и аппарат отрывается от земли. И вот Васильев уже парит в воздухе...

Через 12 мин. знаменитый летчик начинает красивый планирующий спуск. Многотысячная толпа устраивает авиатору бурную овацию. По словам Васильева – полет в Ровно один из его лучших» [11].

Того ж року вийшла книга О. Васильєва «В борьбе с воздушной стихией», в якій відважний авіатор писав: «Русской авиации принадлежит блестящее будущее. Необходимо только опыт, нужна практика, чтобы наши природные качества, усиленные знаниями, создали могущественный воздушный флот, чтобы русская авиация заняла выдающееся место в кругу других держав» [3].

Подальша доля авіатора склалася трагічно: 1913 р. він працював льотчиком – випробувачем на петербурзькому заводі та здійснював перельоти за маршрутами Санкт-Петербург – Москва – Санкт-Петербург і Єлісаветполь – Тіфліс; 1914 р. був прикомандирований до штабу Південно-Західного фронту, перший бойовий виліт став для нього і останнім через те, що мотор його літака був пошкоджений осколками снаряду. Він вимушено здійснив посадку на ворожий території біля Львова, був взятий у полон, ув'язнений в таборі суворого режиму, де 1918 р. загинув [10].

Повертаючись до з'ясування обставин прибуття Олександра Олексійовича до Рівного, доречно зауважити, що 1911 р. під час славетного перельоту з Санкт-Петербурга до Москви разом з ним у небо піднявся ще один пілот, життя якого пов'язане з нашим містом – Володимир Вікторович Слюсаренко (1888–1969) (рис. 4). Можливо саме за його рекомендаціями Рівне було обране місцем проведення показових польотів. Володимир Вікторович на той час не міг брати участь у них через тяжкі травми отримані під час вищезгаданих змагань, його другий пілот Костянтин Шиманський тоді загинув, а сам він знаходився на лікуванні.

Про Слюсаренка відомо, що народився майбутній авіатор у родині полковника російської імператорської армії Віктора Олексійовича Слюсаренка в м. Темір-Хан-Шир (сучасний Буйнакс, Дагестан). 1904–1910 рр. батько служив у Рівному командиром 1 дивізіону 32 артилерійської бригади. 1910 р. його назначили командиром 8 Сибірської стрілецької артилерійської бригади і отримавши звання генерал-майора, він покинув наше місто.

Володимир Вікторович 1906 р. закінчив у м. Орел кадетський корпус, потім навчався у Санкт-

Рис.1. О. О. Васильев.

Рис.2. О. О. Васильев біля свого літака.

Рис.3. О. О. Васильев у своєму літаку.

Рис. 4. В. В. Слюсаренко.

Петербурзькому Технологічному інституті, регулярно навідувався до батьків, відомо, що взимку 1909–1910 рр., коли він захворів, лікувався у Рівному. Інститут Володимир так і не закінчив, адже захопився авіацією. 1911 р. закінчив авіашколу в Гатчині, отримав диплом пілота і все його подальше життя було пов'язане з небом. Цікаво, що працюючи пілотом-інструктором у Гатчині він познайомився там, а потім і одружився з Лідією Зверевою, яка відома в історії вітчизняної авіації як перша жінка-пілот (рис. 5). 1913 р. вони разом заснували у Ризі майстерню з ремонту і будівництву літаків, а також льотну школу, після початку Першої світової війни їх підприємство було переведено до Санкт-Петербурга і випускало літаки «Фарман» і «Моран». 1916 р. дружина померла, а після Жовтневої революції Володимир Вікторович емігрував до Австралії (м. Брісбен), де й помер [8].

Другий комплекс матеріалів з історії авіації пов'язаний з подіями Першої світової війни, а саме перебуванням у Рівному 11 корпусного авіазагону, командиром якого був Петро Миколайович Нестеров (1887–1914) (рис. 6,7). Про нього відомо, що народився він у Нижньому Новгороді, закінчив Нижньогородський кадетський корпус, потім Михайлівське артилерійське училище, служив у Владивостоці, де й захопився авіацією. 1912 р. витримав іспит на звання пілота, закінчив авіашколу в Гатчині, був призначений до Києва, з початком війни авіазагін в якому він служив був відправлений на фронт, таким чином Нестеров опинився в нашому місті. Разом з ним прибули його сослуживці – механік Г.М. Нелідов, військові льотчики штабс-капітани Гавін і Лазарев, поручики Передков, Мрочковський, Кондратов та ін.

(рис. 8) Вони добиралися до місця призначення залізницею, у пасажирському вагоні – льотний склад, а в товарному – їх літаки. Ешелон прибув до Рівного 8 серпня, а вже 10 – перебазувався до Дубна. Три дні, проведених у нашому місті пройшли у напруженій роботі – треба було скласти літаки, адже апарати перевозили у розібраному вигляді, і випробувати їх. Вже у день прибуття Петро Миколайович здійснив свій перший політ над Рівним, а наступного дня свої літаки перевіряли Передков і Мрочковський. 10 серпня Нестеров здійснив вже не перевірочний, а бойовий виліт із спостережником Лазаревим, а посадив літак у Дубно, в цьому місті авіазагін П. Нестерова базувався до 24 серпня, коли був передислокований до Бродів.

Через два дні, 26 серпня, над м. Жолква він здійснив свій подвиг: на відносно легкому літаку «Моран» атакував важкий «Альбатрос» і витративши боєкомплект, маючи на озброєнні лише офіцерський пістолет, таранив літак противника, при цьому загинув. [4;5]

Збереглися декілька листів, написаних славетним льотчиком з Рівненщини до дружини у Київ. В першому з Рівного він пише: «Дорогая Дина! Вчера приехали в Ровно счастливо; прибыл к командиру корпуса, которой принял меня очень хорошо. Сегодня разгрузились и уже почти переехали на новое место – наш аэродром, где пробудем, очевидно, дня 2, откуда перелетим ближе. Настроение улучшается. Ровно местечко корявенькое..., но в целом магазины и гостинницы есть, театр, синемаграфы. Кругом оживление, движение, метушня... Аппараты собираем... Адрес: Ровно, штаб 11-го армейского корпуса. Мне» (рис. 9).

Рис. 5. Л. В. Зверева (Слюсаренко).

Рис. 6. П. М. Нестеров.

Рис. 7. П. Нестеров
з пілотами 11 авіазагону.

Рис. 8. П. Нестеров з механіком
Г.М. Нелідовим.

Рис. 9. П. Нестеров
з дружиною і донькою.

Рис. 10. П. Нестеров і М. Передков
(у центрі).

В другому з Дубна: «Был на границе. Наши сделали несколько выстрелов на обратном пути, потому что не разобрались: был на высоте 1.200 метром – понятно, попаданий не было...»; у третьому: «Мы живем в небольшом только что построенном домике, в котором чисто, но сыро, и нет дверей, только входные. Живем как на даче, около наших аэропланов. Столуемся в собрании или в клубе, а то и перебиваемся как нибудь. Дубно – местечко паршивенькое, ничего в нем нет...»; в четвертому: «Сегодня у нас был серьезный день: все летали на разведку. Передков и я летали к неприятелю, дали некоторые данные, стреляли в нас те и другие, то есть и наши, и австрийцы, но толку не было, потому что мы высоко поднимались. Летали довольно далеко в глубину Австрии, как то необычно себя ощущаешь, когда смотришь на врага сверху» [1].

Про деяких сослуживців П. М. Нестерова відомо наступне: Передков, Михайло Генадійович (1888-?) (рис. 10), походив з родини полковника російської імператорської армії, народився у Володимирській губернії, закінчив Суворовський кадетський корпус (1906), Олександрівське воєнне училище (1908), офіцерську школу авіації (1913), служив у Сибірській польовій авіаційній роті, 11 корпусному авіаційному загоні (1914) з яким прибув до Рівного разом з П. Нестеровим, під час проведення

повітряної розвідки був збитий і потрапив у полон, був звільнений у 1915 р.

Мрочковский, Антон Емерікович (1882 –?), капітан російської імператорської армії, походив з дворянської родини Подільської губернії, закінчив Радомислівське міське і Чугуївське піхотне юнкерське училища, служив у Архангельському, Імеретинському полках, 1913 р. – закінчив офіцерську школу авіації, 1913 р. – у 11 корпусному авіаційному загоні, 1914 – прибув до Рівного разом з П. Нестеровим.

Біографічних відомостей про Гавіна, ще одного авіатора, який разом з П. Нестеровим прибув до Рівного, виявити поки ще не вдалося, але знайшлася його фотографія (рис. 11).

Лазарев, Борис Петрович (1882–1938), підполковник російської імператорської армії, походив з дворянської родини м. Благовещенськ, освіту здобув у Пажеському корпусі (1902) і Миколаївській академії Генерального штабу, служив у Київському і Приамурському воєнних округах, 1914 р. – льотчик-спостерігач 2 корпусного авіаційного загону, 1914 р. прибув до Рівного разом з П. Нестеровим, потім (з 1916) проходив службу на Кавказі. Брав участь у «Білому русі», з 1922 р. – у складі РККА, викладав у воєнних навчальних закладах, 1937 р. арештований і розстріляний.

Рис. 11. Гавін.

Рис. 12. Овсейко.

Рис. 13. Х. Флегер,
Рига. 1911 р.

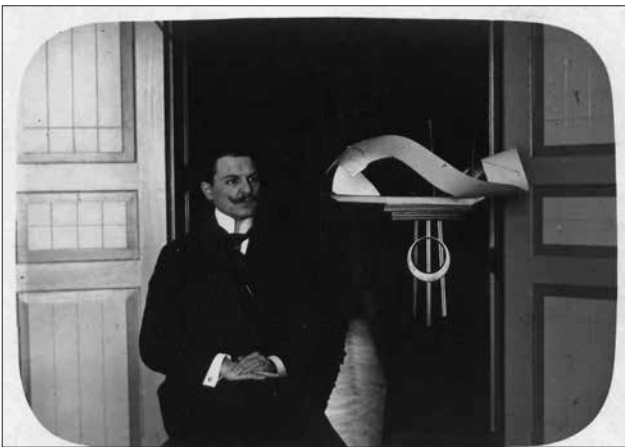

Рис. 15. Х. Флегер з макетом авіа-апарату власної кон-
струкції, 1921 р.

Рис. 14. Х. Флегер (на сидінні другого пілота), 1910 р.

Третій комплекс матеріалів складають окремі, розрізнені згадки, спогади і меморіальні речі авіаторів, які перебували, або народилися в нашому краї.

Поки ще мало відомостей про льотчика Леоніда Овсейко (рис. 12). У фондах музею зберігаються дві його фотографії, на одній з них написано, що 1917 р. біля Радзівілова він повторив подвиг П. Нестерова, на ній пілот зафіксований біля літака (другий ліворуч), на другій – погруддя у військовій формі із значком авіатора і Георгіївською медаллю [6].

Хома Йосипович Флегер (Флеж'єр) (1880–1966) (рис. 13), народився у Здолбунові, вчився у комерційному училищі П. М. Натансона в Києві, але захопився авіацією і поїхав вчитися на пілота у Німеччину. Диплом отримав 1911 р., він надавав йому право на керування літаком «Авіатік». Брав участь у показових виступах і змаганнях у Франції, Німеччині, Російській імперії (рис. 14). Зазнав серйозної аварії 1911 р. на Комендантському аеродромі у Санкт-Петербурзі.

Подальше його життя було пов'язано з російською армією, склавши іспит на звання прапорщика легкої артилерії, служив у м. Серпухов біля Москви, повернувся в Україну (Київ) 1921 р., а 1925 р. – до рідного Здолбунова, де й прожив до самої смерті.

Не зважаючи на те, що за життя йому довелося перепробувати багато професій, справжнім захопленням і любов'ю нашого авіатора було небо. Він не лише займався польотами, але й розробляв і конструював нові апарати, відкривав аеромагнізини, до самої старості не випускав з рук олівець і малював дивовижні конструкції (рис. 15). Таким і запам'ятами його здолбунівці – дивакуватим, інтелігентним, невтомним, захопленим велоспортом, любителем тварин, знавцем багатьох мов, людиною, вірною авіації [9].

У фондах рівненського музею зберігається і частково експонується на виставці «Старе Рівне» колекція його особистих речей – фотографії, креслення, документи, значок пілота, членський квиток аероклубу тощо [7].

Джерела та література:

1. Бухало Г.В. Він був першим // Зміна. – 1987. – 26 грудня
2. Бухало Г.В. Із перших авіаторів // Червоний прапор – 1978. – 23 верес.
3. Васильев А.А. В борьбе с воздушной стихией. – М., 1912.
4. Дузь П.Д. История воздухоплавания и авиации в России (период до 1914 года). – М., 1981.
5. Нестеров П.Н. // Искры – 1914 – № 20; 1914 – № 35.
6. Рівненський обласний краєзнавчий музей. № 3529/ 1–2 доп.
7. Рівненський обласний краєзнавчий музей. Книга надходжень № 959/ 1–40.
8. Смолина В. Крылья // Единение – 2014–28 липня.
9. Тищенко О. Хома Флегер: авіатор-легенда // Острога – 2011–2012 – № 1.
10. Цимбалюк Є. Васильєв // Вільне слово – 2012. – 20 берез.
11. Юго-Западная Волянь – 1912–5 квітня.

Наталія Гром

РЕСТАВРАЦІЯ ТА КОНСЕРВАЦІЯ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ (на прикладі костелу Святого Івана Хрестителя, м. Дубровиця)

Прогулюючись такими звичними і типовими вулицями Дубровиці одразу звертаєш увагу на величаву будівлю червоного кольору яка одразу приваблює своєю нетиповою для Полісся архітектурою. Це костел Святого Іоанна Хрестителя – одна з найвеличніших пам'яток архітектури всього Полісся. А історія цього костелу тривала, драматична і водночас велична.

Все почалося більше 300 років тому, в далекому XVII ст., коли в Дубровиці з'явилося училище католицького монастирського ордену Піарів. Піари – католицький чернечий орден, який займався навчанням юнацтва. На терени українських і польських земель вони були запрошені польським королем Владиславом IV Вазою у 1642 р. для вивчення у школах.

Найперший костел Святого Іоанна Хрестителя був побудований у Дубровиці орденом піарів ще у 1684 р. на кошти тогочасного маршалка великого князівства Литовського Яна Карла Дольського, який виділив для цієї благородної справи 33 000 злотих [9, с. 127]. Костел був збудований з дерева і розташовувався у найвищій точці тогочасного старого міста. Але цей костел довго не простояв – його спіткала тяжка доля. Повертаючись з війни, шведи, які зазнали поразки від Росії у битві під Полтавою, перетинаючи територію Дубровиці у 1709 р. спалили його.

Повстало питання про відновлення костелу. З допомогою ректора польського Університету мистецтв Казимира Пневського, Дольський відбудував новий мурований костел вітварем на схід. Біля костелу було зведено величезний колегіум для навчання, а сам костел було наділено різними фундушми (подарунками), окрім того костелу належали значні земельні наділи як у Дубровиці, так і за межами міста, про що свідчить план міста Дубровиці 1855 р. [2, рис. 1]. Красу і велич збудованого

костелу було зафіксовано на гравюрі Наполеона Орди [8, рис. 2]. Храм було зведено неподалік русла річки Горинь, де він знаходиться і нині.

Сам костел було побудовано у стилі розвиненого рококо який вирізняється величезними об'ємами будівництва (товщина стін в деяких місцях становить 1 метр) з невеликими вікнами нетипових розмірів і форм. На будівництво костелу було виділено значні кошти. Підлога в храмі була оздоблена керамічними кахлями, які були покладені з допомогою технології фіксації вапняним розчином, який був гашений сирими яйцями (винятковість цієї технології в тому, що з часом такий розчин тільки міцнішає). Вітраж храму був виготовлений у Венеції на замовлення, а його вартість дорівнювала вартості будівництва всього костелу. За архітектурною формою костел являє собою трохнефну базиліку з двома вежами. Вежі квадратні в плані, двохярусні завершені барочними кулястими ребристими верхами. Середні і бічні нави було перекрито хрестовими склепіннями. Інтер'єр храму було пишно прикрашено декоративною пластикою. Стіни костелу прикрашали полотна відомого художника Лукаша (в миру – Кароля) Гюбеля (Рис. 3, 4).

В училищі піарів, серед інших предметів викладалися також математика, філософія і нові іноземні мови. В ньому також був і вищий клас (studio) для молодих монахів-піарів. Училище тривалий час процвітало і приваблювало велику кількість багатії шляхетської молоді з далеких країн і Польщі [5, с. 238]. Головним меценатом училища у XVIII ст. був Антоній Прушинський. У XIX ст. головними меценатами училища були тогочасні власники Дубровиці – графи Броель-Плятери [6, с. 68]. Вони докладали багато зусиль для його підтримання, особливо після того, як училище стало занепадати після його перепідпорядкування едукативній комісії (комісії

Рис. 1. План містечка Дубровиці 1855 року.

Рис. 2. Костел на гравюрі Наполеона Орди. 1855 рік.

Рис. 3. Внутрішній вид костелу початку XX ст.

народної освіти), яка перетворила училище піарів в нижче трьохкласне повітове училище.

Після Листопадового повстання 1830–1831 рр. почався період репресій проти поляків з боку російської влади. У 1831 р. царська влада закрила всі піарські монастирі і школи через що костел було перетворено на звичайний приходський, а училище при ньому було зліквідоване. Серед відомих випускників школи ордена піаристів слід відмітити Кипріяна Годабські – полковника польської армії поета, прозаїка, редактора «Забав приємних і корисних», члена Товариства друзів науки у Варшаві та Алоїза Фелінські – польського поета, драматурга, громадського і політичного діяча [7].

За архівними даними, у 1860 р. парафія римо-католицького костелу Іоанна Хрестителя в Дубровиці нараховувала «449 душ серед яких 240 душ чоловічого і 209 душ жіночого». Парафія належала до Луцького римо-католицького деканату [1].

Після закінчення Першої світової війни і входу території Дубровиччини до складу Другої Речі Посполитої католицький костел став великою святиною для поляків. Саме поляками був детально досліджений храм і його підвал, після чого було встановлено, що під храмом існували підземні тунелі, але деякі з них виявилися занедбаними й недоступними.

З приходом до влади більшовицького режиму у 1939 р. храм було закрито і піддано значному руйнуванню. Було здійснено спробу розбити кахлі на підлозі та було знищено дорогий вітраж. Також храм перефарбували з білого на червоний колір. Починаючи з 1945 р. приміщення костелу було перетворено на промисловий склад місцевого споживчого товариства. Протягом тривалого часу забуття костел втратив найцінніші надбання: цінні ікони і чаші були викрадені, орган був розібраний на частини і вивезений у невідомому напрямку.

На поч. 90-х рр. XX ст. під керівництвом обласного відділу архітектури в Рівному коштом держави було проведено реставрацію будинку костелу, очевидно, для використання в інших цілях.

Після проголошення незалежності України в історії костелу розпочалася нова сторінка. У 1992 р.

Рис. 4. Ліпнина на стінах костелу. Сучасний вигляд.

парафія храму Святого Іоанна Хрестителя була заново зареєстрована, а приміщення костелу було передане у користування громади.

Незважаючи на те, що костел Святого Іоанна Хрестителя у Дубровиці є пам'яткою архітектури не тільки місцевого, а й національного значення (охоронний № 1497) [3], тривалий час неможливо було вирішити питання з проведенням його реставрації. За більш ніж 40 років з часу останніх косметичних робіт які були проведені нашвидкоруч за вказівкою тогочасної радянської влади, накопичилося чимало проблем, які загрожували руйнуванням пам'ятки: дах почав протікати і вода почала руйнувати стіни, через відсутність опалення почалося поширення грибка по вологих стінах, зовнішній шар штукатурки почав осипатися, а від лютих зимових морозів пам'ятку рятували лише товсті (в деяких місцях до 1 метра) стіни.

У 1999 р. за ініціативи Центру Польського Культурного Спадку за межами країни було проведено часткову реставрацію костелу. Керівником реставраційних робіт було призначено Роберта Ярошевича, реставраційну документацію було розроблено Анжеєм Залевські.

Однією з перших було відреставровано образ Святого Іоанна Хрестителя на головному вівтарі, що був написаний піаром Лукашем Хублем. За

Рис. 5. Стан ремонту костелу 17.06.2016 року.

інформацією професора Польського університету мистецтв Р. Бриковського, образ зображує хрещення Ісуса Христа в Йордані, і намальований технікою фрески з фарбами масляними. Розміри образу: 4,65 x 1,97 в прямокутнику, що розміщений на висоті 5 м над вівтарем.

Стан збереження ікони на час реставрації 1999 року був вкрай незадовільним: малюнок дуже затертий, невиразна композиція, колористика цілості образу сіро-брудна. В цілому наявні збереження фрагментів дерев'яної рами із залишками позолоти.

Перед початком реставраторських робіт було здійснено опис стану збереженого об'єкту і виконано фотографічну документацію, далі образ детально оглянуто, виконано уприскування із спирту і емульсії поліоктану-вінілу у водному розчині (дисперсії). З'єднано етап чищення з етапом укріплення картини і укріплення ґрунту, зважаючи на те, що картина дуже запилюється. Частина олії (масляний покрив) очищено, заповнено дірки вапняно-пісочною заготовкою з додатком емульсії поліоктан-вініл. Роботи по реставрації тривали з вересня до листопада 1999 р.

Реставрація вирішила найнагальніші проблеми – було проведено ремонт приміщення, реставровано ікони і оздоблення стін. Згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8.10.2004 р. № 723-р про «План з підготовки та відзначення 1000-річчя заснування м. Дубровиці Рівненської області на 2005 рік» з державного бюджету планувалося виділити 1 000 000 грн. на реставрацію церкви Різдва Богородиці та костелу Іоанна Хрестителя [4]. Але кошти виділено не було, і питання реставрації залишалося відкритим до 2013 р., відколи реставрацію костелу розпочали власними силами місцева влада і небайдужі жертводавці. На ремонт костелу місцевою владою було виділено 15 тис. грн. Долучилися до доброї справи й прихожани та католицькі общини навіть сусідніх Сарненщини, Зарічненщини, Володимиреччини та Кузнецовська. За цей час було зроблено багато – замінено покрівлю що зняло питання протікання, розпочато ремонт і фарбування зовнішніх стін (Рис. 5).

Нині ж реставрація відбувається дуже повільними темпами і нагальним лишається питання збереження цієї пам'ятки архітектури для майбутніх поколінь. І лише від нас зараз залежить, чи побачать наші нащадки костел, який протягом століть був свідком повсякденного життя, радості і трагедій наших предків.

Джерела та література:

1. Державний архів Волинської області, Ф. 35, оп. 1, спр. 81.
2. План местечка Домбровица Волынской губернии Ровенского уезда во владении графа Г. Плятера. Составил землемер А. Гольмейстер в 1855 г. // Центральна державна наукова бібліотека ім. В. І. Вернадського НАН України. Відділ картографії. Інв. № 11542.
3. Постанова Ради Міністрів Української РСР «Про доповнення списку пам'яток містобудування і архітектури Української РСР, що перебувають під охороною держави» від 6 вересня 1979 р. №442.
4. Розпорядження КабМіну України від 8 жовтня 2004 р. №723-р «Про підготовку та відзначення 1000-річчя заснування м. Дубровиці Рівненської області».
5. Сендульский А. Местечко Домбровица // Волыньские епархиальные ведомости. – 1882. – № 9. – С. 229–241.
6. Тетяна Бандура. Дубровиця у роки правління Графів Плятерів // Дубровиці – 1000 років. 36. матеріалів наук.-краєзн. конф., присвяченої 1000-річчю першої писемної згадки про м. Дубровицю (16–17 вересня 2005 року). – Рівне: Перспектива, 2005. – 148 с.: іл.
7. Шостак И. В. Римо-католическое церковно-приходское образование на Волыни в составе Российской империи в XIX веке. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vuzlib.com.ua/articles/book/7173-Rimsko-katolicheskoe_cerkovno/1.html.
8. Orda N. Album widokow gubernij Grodzińskiej, Wileńskiej, Mińskiej, Kamińskiej, Wołyńskiej, Podolskiej, Kijowskiej. – Warszawa: Litografia M. Fajansu, 1875. – Т. 2. – 51 s.
9. Stecki T. J. Z boru i stepu. Obrazy i pamiętki. – Kraków, 1888. – 347 s.

Андрій Корчак, Юрій Мельник

ТУРИСТИЧНИЙ МАРШРУТ: «МУЗЕЯМИ ПІВНІЧНОЇ БРІДЩИНИ»

Вступне слово. Попри шалену популярність відомих та «розкручених» туристичних маршрутів Західної України, які у першу чергу включають в себе великі красиві міста (наприклад Львів чи Чернівці), відомі та відреставровані замки (наприклад у Золочеві, Олеську, Луцьку, Дубно, Збаражі чи Кам'янці-Подільському) або ж невеликі міста із прикладами ідеального ренесансного планування та не гіршими ніж у великих центрах зразками архітектури (наприклад Жовква, Броди, Бережани, Бучач), останнім часом привертають увагу т.зв. «не попсові» маршрути, що часто пролягають абсолютно неадаптованими до туристичного бізнесу шляхами.

Такі маршрути однозначно мають свою привабливість. По-перше тут завжди відкриваєш для себе щось нове, про що досить часто важко знайти інформацію в різного роду путівниках чи на подібного типу сторінках Інтернету. По-друге тут завжди бачиш реальність такою, якою вона є не підфарбовано та не загримованою. І по-третє, що на нашу думку найголовніше, тут не побачиш гідів, які бігаючи з причепленими бейджиками пропонують свої послуги, чи торгівців, які намагаються «впихнути» тобі якісь фільдери, магнітики, кружки чи іншого роду не дуже потрібні речі. Загалом, подорожі «не попсовими» маршрутами є інтелектуальними мандрівками, і коли ти чітко знаєш, що ти хочеш побачити, тоді дійсно зможеш пізнати багато чого цікавого.

Один із таких маршрутів спробували розробити автори даної статті, при допомозі учениць 6-В (10) класу Бродівської гімназії ім. І. Труша 2014/2015 н/р: Дяків Віталії, Неверенчук Наталі, Оменюк Діани та Ціпури Христини (рис. 1). Умовно назвемо його «Музеями північної Брідщини». Маршрут має загальну протяжність 40 км, тому його можна за кілька годин проїхати як на автомобілі, так і на велосипеді, а справжні екстремали можуть пройти його за цілий день й пішки. Звичайно, що як і більшість туристичних маршрутів, наш маршрут має свій сезонний період – пізня весна – літо – рання осінь. В кожному із включених у маршрут п'яти сіл є крамниці, де можна купити собі усі найбільш необхідні під час подорожі речі. Також по дорозі є багато прекрасних куточків природи, де можна смачно пообідати чи просто відпочити. Отож запрошуємо усіх бажаючих вслід за нами здійснити цікаву та дуже пізнавальну мандрівку, обігнувши з півночі за годинниковою стрілкою відоме галицьке місто Броди! (рис. 2).

Початок маршруту

Дуже часто переважна більшість маршрутів розпочинається із залізничного чи автовокзалу. В Бродях ці об'єкти знаходяться поруч, що є дуже

вигідно для людей, які подорожують. Отож, вихавши чи вийшовши звідти, прямуємо вул. Залізничною через площу Ринок і далі вул. І. Франка до перехрестя вул. І. Франка, А. Шептицького, генерала Чупринки та І. Богуна. Тут повертаємо ліворуч на вул. А. Шептицького, а далі на наступному перехресті із вул. Конюшківською звертаємо праворуч і направляємося на північ аж до центру с. Язлівчик. Подолана відстань складає 5 км і ми робимо першу зупинку.

Зупинка 1. Центр с. Язлівчик

Перша писемна згадка про село походить з 1557 р. Зараз тут є осідок Язлівчицької сільради. В селі мешкає близько 400 чоловік.

До 2012 р. правдивою окрасою села був дерев'яний польський костел, збудований у стилі модерн в сер.1930-х рр. (рис. 3). У 2012–2013 рр. завдяки фінансовій підтримці у сумі 1300000 грн. Міністерства культури і національної спадщини Польщі був реалізований проект професора «Гданської Політехніки» Романи Цельонтковської, згідно якого пам'ятку розібрали та перевезли до Львова в Музей Народної архітектури та побуту (Шевченківський гай). 28 вересня 2013 р. відновлена пам'ятка була повторно освячена. В самому ж Язлівчику на місці костелу залишилися фундаменти та встановлена поруч інформаційна таблиця про пам'ятку.

Однак звернемо увагу на інший, непоказний, проте надзвичайно цікавий, об'єкт. З іншого боку вулиці, на подвір'ї сільради, одразу ж за огорожею стоїть типова для 1890–1900-х рр. фігура. Це встановлений на двометровому стовпі литий чавунний хрест. Сам постамент оздоблений з чотирьох сторін барельєфами: Матері Божої з мертвим Ісусом на її руках, св. Йосифа з маленьким Ісусом на руках, св. Миколая та архистратига Михаїла (рис. 4).

Проте цікавий не стільки сам пам'ятник, як його посвята, написана руською книжною (староукраїн-

1. Під час роботи над краєзнавчою літературою. Зліва направо: Х.Ціпура, В.Дяків, Н.Неверенчук та Д.Оменюк.

2. Фрагмент топографічної карти із зображенням північних околиць м.Броди.

ською) мовою, зразки якої на Брідщині можна ще навіть зустріти на кам'яних фігурах поч. ХХ ст. «Сей крестъ соружи часьнство [на] памятку заложенья читальні і склепу въ Язловчику року 1905». Загалом текст саме такої посвяти на території Бродівського району єдиний у своєму роді.

За яку сотню метрів на північ при виїзді зі села з правого боку знаходиться мурована церква св. Архангела Михаїла 1936 р. Для брідщан вона є пам'ятна тим, що у ній після приходу більшовиків у 1939–1941 рр. служив відомий культурний та громадський діяч м. Броди, греко-католицький катехит брідської гімназії о. Михайло Осадца (1890–1941), а після його смерті в часи нацистської окупації тут

був душпастирем відомий згодом священник підпільної УГКЦ о. Адріан Зафійовський (1882–1972).

Прямуємо далі на північ у с. Конюшків. Від центру с. Язлівчик до центру с. Конюшків пролягає відстань у три кілометри.

Зупинка 2. Палац Потоцьких у с. Конюшків

Перша писемна згадка про село походить з 1511 р. Конюшків належить до Язлівчицької сільради. Зараз в селі мешкає близько 800 чоловік.

В самому Конюшкові дорога просто впирається в подвір'я колишнього панського маєтку. Одразу ж, праворуч перед входом, у XVII–XVIII ст. знаходився бастионний замок шляхетських родин Конєцпольських та Потоцьких від якого не залиши-

лося й сліду. Увійшовши на подвір'я та залишивши ліворуч збудовані з білої силікатної цегли на поч. XX ст. останнім власником фільварку Вільгельмом Шмідтом господарські будівлі, прямуємо на північ до класицистичного палацу другої половини XVIII ст. (рис. 5).

На жаль, про цю пам'ятку ми маємо дуже мало інформації. Знаємо лише, що належав він родині Потоцьких і в ньому прожив останні роки свого життя відомий представник цього роду Вінцентій Потоцький (1740–1825). Там граф і помер та був похований на старому цвинтарі у Конюшкові. Нині палац стоїть пустою без дверей, вікон та частково без покрівлі. Тим не менше він до сих пір вражає своїми масивними вікнами та сліпими пілястрами,

3. Дерев'яний костел у Язлівчику. Фото 31 липня 2007 р.
4. Фігура освячена в пам'ять про закладення у с. Язлівчик читальні.
5. Палац Потоцьких у с. Конюшків.
6. Біля церкви Покрови Пресвятої Богородиці у с. Білявці. В центрі: Ю.Мельник.
7. Про один із кам'яних хрестів у Білявцях розповідає А.Корчак.
8. В.Макар демонструє один із експонатів в краєзнавчому музеї с. Шнірів.
9. Біля церкви Вознесіння Господнього у Шніреві.
10. Фрагмент пам'ятника із написом староукраїнською мовою.
11. «Козацька могила» біля Шнірева.
12. Біля давнього хреста на «Козацькій могилі».

що завершуються не менш масивними капітелями іонійського ордеру.

Повернувшись назад на дорогу, прямуємо далі на північ, в центр с. Білявці, долаючи наступні 4 кілометри.

Зупинка 3. Центр с. Білявці

Перша писемна згадка про село походить з 1511 р. Білявці належать до Шнирівської сільради. Зараз в селі мешкає близько 500 чоловік.

В самому центрі села праворуч дороги, що прямує далі на північ до с. Бовдурі стоїть дерев'яна церква Покрови Пресвятої Богородиці з 1928 р. (рис. 6). Однак нас цікавить не сама церква, а два високі кам'яні хрести, що стоять біля неї (рис. 7). Це збережені пам'ятники старого цвинтаря, який найімовірніше існував тут ще від самих початків села і був перенесений на нове місце лише у 1874 р.

Отож повернемося до двох подібних один до одного кам'яних христів, висота яких сягає понад два метри. На пам'ятниках частково збереглися великі за обсягом епітафії, виконані руською книжною (староукраїнською) мовою. Одна з епітафій відчитується повністю: «Сей памятникъ соружи любмой жені своеі Зиновіі Кітъ ей мужъ Семеонъ Кітъ умершой дня 30 марта 86 літ в Білявцах 1748».

Цілковита відсутність подібних Розп'яття на території усього Бродівського району підводила місцевих краєзнавців до думки про те, що ці пам'ятники були привезені в Білявці десь здалеку. Відповідь вдалося отримати 28 жовтня 2011 р. під час обстеження цвинтаря в містечку Меджибіж Летичівського району Хмельницької області, де бродські краєзнавці Андрій Корчак та Теодор Зварич виявили подібного типу Розп'яття, але вже з XIX ст. Отож вищевказані пам'ятники найімовірніше були привезені в Білявці з Поділля в той час, коли ця земля разом з Червоною Руссю входила до однієї держави – Речі Посполитої. У XIX ст., коли вищевказаної держави вже не існувало, Поділля відносилось до Росії, а Галичина до Австрії. Відповідно таке транспортування пам'ятників стало вже не можливе.

Оглянувши ці пам'ятки повертаємося назад на південь до мурованої з білої цегли каплички Матері Божої, повертаємо ліворуч і за кілометрів два дістаємося дороги Броди – Лешнів. Нею прямуємо на північ до повороту в сторону сіл Шнирів та Клектотів. Шлях з Білявців до Шнирева займає 8 км.

Зупинка 4. Школа та краєзнавчий музей у с. Шнирів

Перша писемна згадка про село походить з 1546 р. Зараз тут є осідок Шнирівської сільради. В селі мешкає близько 500 чоловік.

Перед в'їздом у Шнирів минаємо праворуч сільський цвинтар, на якому збережені цікаві зразки каменерізної скульптури 150–100-річної давності із збереженими слідами поліхромії. Також там

поховано багато полеглих вояків УПА. Одразу ж повертаємо ліворуч і потрапляємо у село.

Перше, що привертає увагу, ліворуч дороги високий насип – копець із високим залізним хрестом. Це пам'ятник, освячений у 1990 р. на місці первісного поховання чотирьох українських повстанців, які загинули в бою під Шниревом 26 березня 1946 р. Один із бійців УПА Василь Федун «Мирон» (1926–1946) був рідним братом визначного ідеолога ОУН Петра Федун «Полтави» (1919–1951). У 1962 р. повстанців перепоховали на сільському цвинтарі.

Трохи далі вулиця розходиться у двох напрямках – північно-західному та північно-східному. Прямуємо спочатку на північний захід. За кілька десятків метрів ліворуч бачимо велику будівлю Шнирівської середньої школи, збудовану у 1982 р., яка в радянські часи славилася свої басейном. Зараз справжньою окрасою цього навчального закладу є шкільний краєзнавчий музей відкритий у 1993 р., а його незмінним завідувачем є відомий бродський краєзнавець Василь Макар (1966) (рис. 8).

Експозиція музею побудована за такими тематичними розділами: «Кам'яна доба», «Козацька доба», «Історія церкви», «Просвіта», «Стіна пам'яті», «Школа». Окрім цього тут можна ознайомитися із виставками краєзнавчої літератури, присвяченої історії Шнирева, книг про національно-визвольну боротьбу українського народу за свою незалежність та паперових грошових знаків, які були в обігу на наших теренах у пер. пол. XX ст.

Шнирів також є особливий тим, що у цьому селі народилися аж четверо відомих людей, які прославили Україну. Це: Василь Ящун (1915–2001) – мовознавець, перекладач, поет, професор Пітсбургського університету (США); Петро Федун («Полтава») (1919–1951) – ідеолог українського збройного підпілля ОУН-УПА 1940–1950-х рр., пропагандист, публіцист, редактор та автор багатьох повстанських публікацій; Євген Лисик (1930–1991) – відомий театральний художник; Андрій Скварук (1967) – спортсмен, метальник молота, майстер спорту міжнародного класу. У шнирівському музеї є окрема експозиція, присвячена цим видатним людям.

Зупинка 5. Курган «Козацька могила»

Від шнирівської школи до «Козацької могили» є приблизно 2 км. Вийшовши зі школи, повертаємося назад до початку розвилки і тепер направляємося на північний схід. За яку сотню метрів з правого боку вулиці можемо оглянути дерев'яну церкву Вознесіння Господнього 1765 р. (рис. 9) з дерев'яною дзвіницею приблизно з того ж часу.

Прямуємо далі на північ до Т-подібного перехрестя, означеного кам'яним Розп'яттям на постаменті із зображеннями Архистратига Михаїла, Матері Божої та св. Миколая. Фігура встановлена на тому місці, де, за переказами, одній жінці вдалося зупинити страшну пожежу. Вона вийшла назустріч пекельному смерчу з іконою Богородиці і стіні

вогню довелося відступити. Подібне підтверджує напис на пам'ятнику, виконаний руською книжною (староукраїнською) мовою: «Сей памятникъ р.1891 во страшнѣмъ вогнѣ. Боже хорони насъ одъ того. Коштомъ нашої гміни 1894» (рис. 10).

Звідси направляємось на схід. В кінці села, ліворуч, бачимо став, поруч якого знаходяться джерело та невелика дерев'яна капличка, де 19 січня в день свята Богоявлення відбувається освячення води. Однак ми мандруємо трохи далі і повертаємо праворуч (на південь) на лісову дорогу. За яку сотню метрів потрапляємо на велике поле між селами Шнирів та Клекотів.

За триста метрів на південний схід посеред поля височіє великий курган, довжиною 15 м (напрямок: захід-схід) та 8 м ширини (напрямок: північ-південь) (рис. 11). На могилі встановлено чотири пам'ятники: невисокий кам'яний хрест, форма якого вказує, що він може походити з XVII–XVIII ст. (рис. 12). Очевидно, цей хрест згадував ще у 1899 р. Йосип Застирець (1873–1943) – священик УГКЦ, письменник, філософ, громадський та освітній діяч на теренах Галичини. Крім того тут є постамент фігури к. XIX – поч. XX ст., можливо, встановленої тут завдяки посередництву того ж таки Й. Застирця; та два сучасні хрести, встановлені у 1991 р.

Згідно народної традиції, яка простежується з др. пол. XIX ст. пам'ятка ототожнюється з козацьким похованням. Відомі дослідники історії Брідщини Йосип Застирець (1873–1943), Дмитро Чобіт (1952) та Василь Стрільчук (1978) ототожнюють цей курган із двома боями, які відбулися під Бродами на початку червня 1651 р. напередодні відомої Берестецької битви.

В першому бою дві козацькі сотні Кропивнянського полку на чолі із сотником Леськом Джеджа-лієм, сотенним осавулом Семеном Роздобудьком та Юхимом Омельницьким розбили на Сестрятинській переправі, неподалік Клекотова, дві польські хоругви, які очолювали поручик Ришковський та пан Боровський. Однак відгомін битви дійшов до іншого загону, який очолював колишній козак, що перейшов на бік поляків, Ясько Ясноборський. Цей останній зненацька напав на козацькі сотні, вибивши майже усіх козаків доценту і звільнив польських полонених. На думку вищевказаних істориків шнирівська могила і є місцем поховання полеглих у цьому другому бою козаків.

Однак існує й інша гіпотеза про походження цього загадкового кургану. Відомий археолог Ярослав Онишук (1967) вважає, що шнирівська могила може бути не козацькою могилою 1651 р., а давнім курганом, що відноситься до культури шнурової кераміки (відома також як культура бойових сокир), поширеній у лісовій і лісостеповій зонах Північної, Центральної та Східної Європи при к. III – сер. II тис. (в основному 2300–1700) до н.е., представленій в околицях Шнирева численними

знахідками. Даної точки зору дотримується один із співавторів цієї статті краєзнавець Андрій Корчак (1975). Отож, як бачимо, достовірну історію цього загадкового кургану можна буде отримати лише після проведення ґрунтового археологічного дослідження даного місця.

Оглянувши шнирівську могилу, повертаємось назад до дороги, що веде до Клекотова вже відомим нам шляхом. Майже перед самим в'їздом до Клекотова росте ялівцевий ліс. Згідно місцевої легенди цей ліс з'явився на місці поховання вбитих татарів. Ці мусульманські воїни, вирушаючи в похід, зашивали в одержу насіння ялівця. Якщо воїн гинув дерево проростало і вказувало місце його останків.

Оминувши з півночі цей ялівцевий ліс, потрапляємо у Клекотів, подолавши сюди від шнирівської могили відстань у 7 кілометрів.

Зупинка 6. Музей-садиба родини Федунів у с. Клекотів

Перша писемна згадка про село походить з 1588 р. Клекотів належить до Шнирівської сільради. В селі мешкає близько 300 чоловік.

Зліва, при самому в'їзді у село, стоїть пустою стара школа, збудована у 1936 р. З правої сторони знаходиться церковне подвір'я на якому розташовані два храми. Один із них це дерев'яна церква св. Івана Богослова, датована 1686 р., також стоїть пустою. Поруч неї розташований відносно новий, мурований з силікатної цегли, храм 1937–1939, 1956 рр. освячений під тим же самим титулом.

Сама ж дорога біля церков проходить територією колишнього старого цвинтаря. Коли у 1970-х – на поч. 1980-х рр. її прокладали, то в цьому місці розібрали старий склеп з кістками маленької дитини. Ці останки перепоховали на новому цвинтарі. Туди ж перенесли і кам'яну плиту з написом, яка накривала склеп. Люди, які займалися цим перепохованням змогли лише відчитати дату – 1812 р. – рік походу Наполеона Бонапарта на Москву. Звідси й поширилась селом чутка про те, що це було поховання дитини якогось французького генерала.

Однак під час епіграфічної експедиції, здійсненої 8 липня 2011 р. працівниками Бродівського історико-краєзнавчого музею, було виявлено ще більш цікаві речі. Після прочитання тексту стало відомо, що це поховання одинадцятимісячного Броніслава Голуховського, рідного брата міністра внутрішніх справ Австрійської імперії (1859–1861) і намісника Галичини у 1849–1859, 1866–1868 та 1871–1875 рр. Агенора Голуховського (1812–1875). Однак, що робила родина Голуховських в 1812 р. у Клекотіві до сих пір невідомо.

Оминувши церковне подвір'я, в самому центрі села біля другої фігури, яку в народі називають «Вишницькою» (знаходиться поблизу обійстя Вишницьких), повертаємо ліворуч і прямуємо спочатку на схід, а потім на південь в куток села під назвою «Гординка».

Саме тут знаходиться будинок 1938 р., у якому знаходиться музей-садиба родини Федунів, присвячений пам'яті Михайла Федуна (1902–1941) – активного громадського діяча села, господаря, який разом з молодшим братом Григорієм був знищений в роки першої більшовицької окупації (1939–1941).

Експозиція цього музею-садиби розкриває історію однієї галицької родини – Федунів – серед яких було і є чимало відомих людей, котрі досягли вагомих успіхів у різних галузях громадсько-культурної діяльності як в Україні, так і поза її межами. Музей-садиба багата також на різного роду предмети домашнього інтер'єру галицького житла пер. пол. XX ст., і представляє собою доволі оригінальний зразок родинного музею в Україні в цілому.

Оглянувши експозицію повертаємося назад в центр села і направляємося на південь дорогою, яка через 6 км запровадить нас до траси міжнародного значення Київ – Чоп.

Зупинка 7. Колишня австро-російська границя

Остання третина дороги від Клекотова до траси проходитиме лінією колишньої австро-російської границі, яка пролягала там у 1772–1914 рр. Однак сама границя з'явилася тут набагато раніше, найімовірніше ще у княжі часи, коли річка Солонівка, яка пропливає трохи далі на схід, становила природний кордон між Галицьким та Володимирським князівствами. В сер. XV–XVI ст. це вже була границя між Польською короною та Великим Князівством Литовським; у 1569–1772 між Руським та Волинським воеводствами Речі Посполитої. Та й після розпаду Австро-Угорської та Російської імперій тут постійно проходить адміністративний кордон. Зараз він розмежовує Львівську та Рівненську області.

13. Біля дерев'яної церкви св. Івана Богослова у с. Клекотів.

14. Мурована церква св. Івана Богослова у Клекотіві.

15. Біля музею-садиби родини Федунів у Клекотіві.

16. Інтер'єр однієї із кімнат в музеї-садибі родини Федунів.

17. А. Корчак розповідає про колишню границю.

18. Пам'ятний знак на колишній границі.

На межі першого та другого десятиліть ХХІ ст. біля перетину старої границі трасою було встановлено пам'ятний знак, що розповідає про це давнє місце.

Завершення маршруту

Останній відрізок нашого маршруту пролягає трасою Київ – Чоп у напрямку Бродів. За кілька кілометрів повертаємо праворуч, направляємося у м. Броди та проїжджаємо через північний житловий масив міста Білі Казарми. На знайомому вже нам перехресті вул. І. Франка, А. Шептицького, генерала Чупринки та І. Богуна повертаємо на вул. І. Франка і прямуємо на південь до пл. Ринок і далі вул. Залізничною до залізничного чи автовокзалу. Від кордону до центру Бродів буде ще 5 кілометрів.

Таким чином, подолавши загалом 40 км, ми здійснили досить цікаву мандрівку і заізналися з великою кількістю пам'яток історії та культури, відвідали два сільські музеї. І що найголовніше, все, що нами було побачено, почуто, а потім і прочитано в доступній формі ми спробували викласти на папері і тепер усі, кого зацікавить наш маршрут, зможуть його проїхати чи пройти за нами. Отож, на завершення бажаємо усім щасливих, цікавих та пізнавальних подорожей.

Джерела та література:

1. Вуйчик В., Івасейко С., Слободян В. Українські церкви Бродівського району: Кн.1. – Львів: Місіонер, 2000. – 192 с. (Українські церкви Львівщини).
2. Застирець Й. Забута козацька могила // Діло. – Ч. 122. – 2 (14) червня 1899.
3. Ковальчук Г. До проблеми визначення перших писемних згадок про населені пункти Бродщини // Бродщина – край на межі Галичини й Волині. Випуск 6. (Матеріали сьомої краєзнавчої конференції, присвяченої 70-тій річниці створення української дивізії «Галичина». 19 квітня 2013 р.). – Броди: Просвіта, 2013 – С. 29–35.
4. Корчак А., Вовчук О., Сацків І. Меморіальна скульптура с. Білявці: мистецький, епіграфічний та краєзнавчий аспекти. – Броди: Просвіта, 2011. – 64 с.: іл.
5. Кучер Г. Фігури – пам'ятки історії // Бродщина. Літературно-краєзнавчий журнал. – № 15. – Броди. 2000. – С. 25–31.
6. Макар В. Скрижалі історії // Бродівщина – край на межі Галичини й Волині. Випуск 1. – (Матеріали другої краєзнавчої конференції, 18 квітня 2008 р.) – Броди: Бродівський історико-краєзнавчий музей. 2008. – С. 66–71.
7. Олієвська Г. Сповідь мовчазного палацу // Бродщина. Літературно-краєзнавчий журнал. – № 13. – Броди. 1997. – С. 64–67.
8. Сорок чотири дерев'яні храми Львівщини. – Київ: Грані-Т, 2007. – 120 с.
9. Стрільчук В. До проблеми дослідження історії козацької могили біля с. Шнирів // Бродщина. Літературно-краєзнавчий журнал. – № 19. – Броди. 2008. – С. 101–110.
10. Стрільчук В. Клекотів – село на кордоні (Матеріали до історії). – Дрогобич: Видавництво «Трек ЛТД», 2012. – 416 с. – іл.
11. Чобіт Д. Бій під Бродами 11 червня 1651 р. // Бродщина – край на межі Галичини і Волині. Випуск 4. (Матеріали п'ятої краєзнавчої конференції, присвяченої Дню пам'яток історії та культури). – Броди: Бродівський історико-краєзнавчий музей. 2011. – С. 84–92.
12. Шнирів: погляд крізь віки / упорядник В. Макар. – Броди: Просвіта, 2006. – 132 с.

Олександр Бейдик, Сергій Сировець, Анастасія Зяблова

УКРАЇНСЬКИЙ ТУРИЗМ: ПРИХОВАНІ МОЖЛИВОСТІ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Мета. Проаналізувати сучасний стан національного туризму, виявити його приховані можливості, вразливі сторони та сучасні тенденції розвитку.

Методика. Використані соціологічний, монографічний, експедиційний методи, застосовано контент-аналіз, структурно-логічне моделювання, використано матеріали засобів масової інформації.

Результати. Визначені сучасні напрями розвитку, загрози та чинники, що стримують розвиток національного туризму, його сильні та слабкі сторони, сучасні та традиційні (фундаментальні) бренди.

Практична значимість. Матеріали статті можуть бути використані організаціями та установами місцевого, регіонального, національного рівня, що реалізують відповідні програми туристського розвитку, втілені в практику діяльності вищих навчальних закладів України, які займаються підготовкою кадрів для національної туристської індустрії.

Ключові слова: національний туризм, стратегія, туристська політика, санкції, об'єкти Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, релігійний туризм, курортно-лікувальні ресурси, спелеоресурси

Актуальність проблематики. Туризм – найбільш прибуткова експортна галузь, важлива складова платіжного балансу туристсько-орієнтованих

країн світу. Прибутки від міжнародного туризму випереджають експорт нафтопродуктів, автомобілів, телекомунікаційних матеріалів, текстильної продукції та інших видів товарів і послуг. Сектор подорожей і туризму постійно створює робочі місця, на даний час у ньому зайнято близько 140 млн. осіб. Переважна більшість робочих місць у туризмі належить малим і середнім підприємствам. Дослідження показують, що в туризмі створення робочих місць відбувається в 1,5 рази швидше, ніж у будь-якій іншій галузі. Власну туристську політику кожна держава проводить в залежності від геополітичного положення, ресурсно-рекреаційної бази, ступеню розвитку туристської інфраструктури, традицій та ментальності населення (рис. 1). Стратегічні питання розвитку національного туризму висвітлено в ряді публікацій [1–4, 6–10]. В той же час реальність постійно вносить зміни не тільки в стратегічні напрями, але і корегує поточні оперативні плани розвитку національного туризму.

Мета та завдання публікації – виявити латентні можливості та висвітлити сучасні тенденції розвитку національного туризму в умовах нестабільної суспільно-політичної ситуації, провести корекцію попередніх та окреслити нові контури цього суспільного явища.

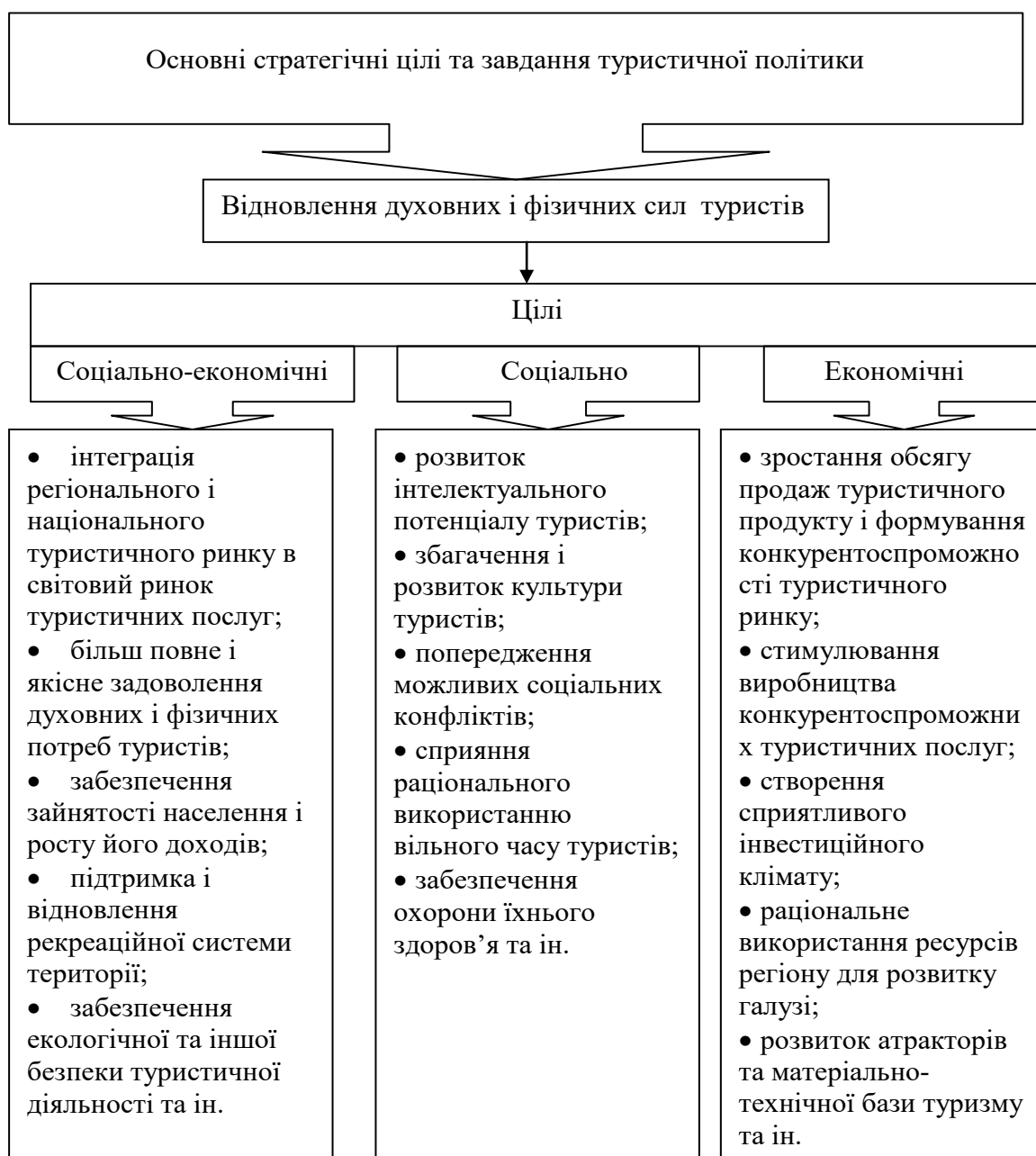

Рис 1. Цільова структура туристичної політики [4].

Виклад основного матеріалу. Не виключенням в шерензі світових туристських держав є і Україна, яка позиціонується в міжнародному туристському розподілу праці своїми коронними брендами, які складають релігійний туризм, курортно-лікувальні ресурси, унікальні спелеоресурси, об'єкти ЮНЕСКО, вигідне геополітичне положення. Але, на жаль, «не так сталося, як гадалося», і сьогодні, за сумним висловом деяких фахівців туристської галузі, стан, в якому перебуває національний туризм, можна оцінити як колапсодійний. За останні 60 років (з 1955 р.) український туризм опинився в найважчих, найскрутніших умовах, адже продовжується падіння економічних показників розвитку держави,

спричинене як суспільно-економічною кризою так і продовженням бойових дій на Сході України (одна доба «забирає» у держави \$5 млн. або близько 100 млн. грн); крім того:

- фактично ліквідований авіазв'язок між Україною та Росією, яка забезпечувала понад 80% в'їзних туристів до України (введення у 2015 р. обопільних санкцій на авіаперевезення між Росією та Україною суттєво зменшило потік українців до Росії, як і потік в зворотному напрямі, наприклад, частка росіян які прибували в аеропорт «Одеса» зменшилась з 10% у 2012–2014 рр. до 1% у 2015 р.);

- з українського ринку авіаперевезень пішли лоукостери («Wizzair»), різко підскочив курс долара і євро, а скасування візових формальностей не відбулося, а саме від матеріалізації візової політики залежить розвиток українського туризму;
- ліквідовано гарантоване і безпечне будь-яке сполучення з Кримом (всі авіарейси зняті, зв'язок залізницею скасований, автосполучення, яке забезпечують приватні перевізники, небезпечне для життя);
- 50 тис. мігрантів (за іншими джерелами – 300 тис.) з Кримського півострова тільки посилили негативні тенденції в національному туризмі (слід нагадати і про те, що від 3–5 до 8–9 млн. українців працюють за кордоном); на сьогодні понад 2 млн. мігрантів залишили Донбас, а Луганська та Донецька області фактично вилучені зі сфери національного туризму (слід нагадати і про 3,7 тис. км² замінованої території Донбасу);
- за різними оцінками у 2014–2015 рр. на руках у населення в Україні знаходилось від 3 до 4,5 млн. одиниць вогнепальної зброї (цей чинник, поряд з іншими, наведеними вище, стримує потік іноземних туристів до країни); тільки в першому півріччі 2015 р. 400 тис. українців працевлаштувалися у Польщі.

Кілька років тому, коли в країні обговорювалась чергова стратегія розвитку національного туризму, увага фахівців була спрямована на наступні позиції:

- необхідність вибіркової (адекватної якості) приватизації туристських підприємств;
- зменшення податкового тиску;
- залучення іноземних інвестицій (адже модель національного туризму повинна зміщуватись саме в зону інвестицій; «подушка» безпеки туризму, як і суспільства в цілому, ущільнилась до рівня навалочки; в національному туризмі є неоране поле, але його треба знайти і переорати, адже інвесторів не можна переконати гаслами і пошук латентних шарів національного туризму має продовжуватись);
- створення вільних економічних зон у найбільш сприятливих для розвитку туризму регіонах;
- вдосконалення існуючих законів і підзаконних актів та впровадження нових (інше питання – а чи пожвавлять туристський потік нові закони, які обговорюються в парламенті – про легалізацію проституції, про вільне володіння зброєю та ін.); зараз при комітеті Верховної ради України з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму створено Експертну раду з питань туризму і курортів, до якої увійшли представники бізнесу та громадськості; на сьогоднішній день Експертною радою опрацьовується пакет пропозицій щодо реформування та розвитку

галузі туризму; крім того, ініційовано створення Міжфракційного депутатського об'єднання «Україна туристична», головною метою якого є об'єднання зусиль народних депутатів для підвищення туристської конкурентоспроможності України, шляхом реформування туристської галузі та створення сучасного європейського законодавства у туристській сфері; наскільки ці акції пожвавлять національну туристську галузь – це питання, але в соцмережі наші депутати викладають численні «репортажі» (фото, враження) щодо свого індивідуального або сімейного перебування на модних курортах чи в зарубіжних подорожах і ці «депутатські міграції» вже отримали назву – політичний туризм);

- створення програм розвитку національного туризму, які спиратимуться на реальний стан економіки країни або розробка нової парадигми національного туризму;
- поліпшення якості та ефективності реклами, забезпечення оновленою інформацією діючих турів та підвищення їх рейтингу;
- впровадження заходів, спрямованих на ідентифікацію України, сприйняття її колориту (національна кухня, традиційний побут, етнокультурні фестивалі та свята);
- вдосконалення принципів та методів розробки нових туристсько-екскурсійних маршрутів, виявлення та дотримання особливостей їх проведення, оптимізація засобів розміщення і транспортного забезпечення;
- розвиток сільського та «зеленого» туризму (в поєднанні з мисливством у Карпатах, рибальством на Волині, подорожами верхи в степових областях, дегустацією вин на Закарпатті, Причорномор'ї та в Криму);
- вдосконалення існуючих турів та розвиток нових видів туризму і на їх основі – нових туристсько-екскурсійних маршрутів;
- розширення вікових груп учасників туристського руху, розвиток турів зі спортивними та фітнес-програмами, екстремального туризму (сноубординг, спелеотуризм, повітроплавальний туризм), водного туризму (вітрильні регати, яхт-клуби, круїзи Дніпром та Чорним морем), релігійного туризму, маршрутів «вихідного дня».

Щодо сучасного бачення мегатренду розвитку національного туризму зазначимо наступне. Стратегія розвитку туристської індустрії в Україні полягає у виробленні державної політики в галузі туризму як одного із пріоритетних напрямів розвитку національної культури та економіки.

Основу державної політики в галузі туризму складають наступні чинники:

- державне стимулювання внутрішнього та іноземного (в'їзного) туризму, в т.ч. через удосконалення системи оподаткування;
 - забезпечення внутрішньої конвертованості туристських послуг шляхом підвищення їх якості та розширення асортименту, поліпшення умов обслуговування туристів;
 - поетапна приватизація туристських об'єктів з їх інфраструктурою;
 - будівництво нових, реконструкція та модернізація діючих туристських об'єктів;
 - державне фінансування відновлення пам'яток архітектури, культури, історії України, Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО;
 - залучення коштів підприємницьких структур, суб'єктів туристської діяльності для розвитку інфраструктури туризму (шляхи сполучення, пункти пропуску, системи водопостачання та каналізації, зв'язок, служби сервісу тощо);
 - організація приміських зон короткочасного відпочинку, створення нових рекреаційних зон загальнодержавного та місцевого значення;
 - сприяння організації виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції для забезпечення потреб туристів у високоякісних продуктах харчування;
 - залучення приватного сектора, особливо у сільській місцевості, до рекреаційно-туристського підприємництва та підсобної діяльності у сфері туризму (сільського, зеленого);
 - створення сприятливих умов для розвитку активних видів туризму (оздоровчо-спортивного, екологічного, пригодницького тощо);
 - державне сприяння просуванню на міжнародний ринок туристського продукту України через міждержавні угоди та програми;
 - створення сучасної інформаційно-маркетингової служби у сфері туристського бізнесу;
 - проведення науково-дослідних, проектних і пошукових робіт з актуальних проблем розвитку рекреаційно-туристських господарств, використання природного та історико-культурного потенціалу країни, створення геоінформаційної системи «Туризм в Україні»;
 - провести комплексні ландшафтно-екологічні та історико-культурні дослідження території України, встановити диференційовані норми туристського навантаження на довкілля;
 - переглянути природо-та пам'яткоохоронні нормативно-правові акти з метою посилення відповідальності за їх порушення;
 - обґрунтувати на основі норм антропогенного навантаження гранично допустимі межі сумарної місткості об'єктів, розміщених у туристських центрах; удосконалення порядку ліцензування суб'єктів туристського підприємства; запровадження пільгових умов для стимулювання організацій оздоровлення дітей та молоді, насамперед, дітей-сиріт, дітей-інвалідів, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та інших соціально незахищених верств населення;
 - облаштування туристської інфраструктури у мережі міжнародних транспортних коридорів, що проходять через територію України;
 - налагодження потужної реклами вітчизняного туристського продукту;
 - випуск високоякісного інформаційно-довідкового матеріалу, створення спеціалізованих видань туристського профілю (газет, журналів, законодавчих збірників, методичних рекомендацій, тематичних монографій, навчальних посібників, підручників), радіо- та телепрограм;
 - забезпечення регулярного проведення в Україні міжнародних і національних туристських виставок, салонів, бірж, ярмарок, фестивалів, конкурсів, організацію участі вітчизняних виробників туристського продукту в аналогічних заходах за межами України з метою залучення до України іноземних туристів;
 - створення сприятливих умов для збільшення туристських потоків шляхом спрощення, згідно з міжнародною практикою, візових, митних і прикордонних формальностей;
 - створення тематичних програм, у яких всебічно, повно та правдиво висвітлюються вітчизняна історія, життя і діяльність видатних українських політичних та військових діячів, народних героїв, митців;
 - підготовка кваліфікованих кадрів у сфері туризму.
- Не варто нагадувати про те, що більшість згаданих вище позицій виконана не була або реалізована лише частково. В нинішній непростій ситуації туристська громадськість України окреслила нові пріоритети розвитку національного туризму. Корекція попередніх та окреслення оновлених контурів цього суспільного явища обговорювались на науково-практичних заходах, які проводились провідними ВНЗ України пропонувались в порядку обговорення, проявлялись у вигляді різних ініціатив і акцій:
- зважаючи на важку суспільно-політичну ситуацію, суттєве безгрошів'я населення акцент має бути спрямований на внутрішній туризм – розвиток соціального туризму – проведення безкоштовних екскурсій та реалізацію інших преференцій, що сприятиме залученню в туристсько-екскурсійний рух малозабезпечених верств населення;

- впровадження турів «Всесвітня спадщина ЮНЕСКО в Україні», «Сім чудес України»;
- лібералізація законодавчої бази в напрямі сприяння розвитку підприємницької діяльності, що, в свою чергу, може розглядатися як чинник поживавлення ділового туризму;
- військовий конфлікт на сході України (АТО), який зараз знаходиться в стадії примирення, події на Майдані, можуть розглядатися як чинник т.з. «революційних» турів, окремих проявів військового туризму (екскурсії по місцях воєнних дій), реалізація яких можлива лише при забезпеченні відповідного рівня безпеки. В той же час значно більша увага до безпеки має приділятися всім без виключення секторам туристсько-рекреаційної діяльності, зважаючи на те, що у населення знаходиться багато неконтрольованої зброї;
- розвиток національного туризму неможливий без потужних інвестиційних програм, залучення значних фінансових ресурсів, що можливо тільки після повернення інвестицій до України;
- суттєве покращення транспортної інфраструктури, створення привабливого іміджу України, удосконалення туристських сайтів;
- створення безбар'єрної інфраструктури, забезпечення умов для розвитку адаптивного туризму, одним з полігонів якого можуть виступати національні-природні парки України (НПП), яких зараз нараховується близько 50-ти. Більш акцентованими туристсько-екскурсійні маршрути для маломобільних категорій населення здатні розвиватися в межах тих НПП, в яких наявні джерела мінеральних вод;
- у зв'язку з тимчасовою втратою Криму та узбережжя Азовського моря (Донецька обл.) використання узбережжя Чорного (Миколаївська, Одеська, Херсонська обл.) та Азовського морів (Запорізька обл.) має бути більш ефективним та прибутковим;
- використання привабливості гастрономічного, етнічного та воєнного туризму для залучення клієнтів із-закордону;
- одним з напрямів розвитку внутрішнього туризму є замковий туризм (Закарпатська, Тернопільська, Львівська, Рівненська області), тому нагальним є реалізація механізму залучення замкових комплексів до національного туризму. Щодо останньої позиції, то в розгорнутому аналітичному вигляді вона подана в публікації [7], а ми лише зазначимо наступне. *Принципи залучення архітектурно-історичної спадщини до туризму та законодавчо-юридичне регулювання механізмів збереження культурної спадщини України.* Замки, фортеці і монастирі – це найбільші за розмірами історичні споруди в забудові населених пунктів.

Якщо в минулому замки і фортеці виконували здебільшого оборонну роль, то зараз їх призначення змінене та вимагає окремих підходів у справі охорони та туристського використання. Діапазон пристосування фортифікацій до туристських потреб достатньо широкий і різноманітний: музеєфікація, музейно-анімаційне відродження, розвиток замково-готельного бізнесу. Успішний досвід туристської адаптації замків мають країни Європи. Зокрема, Німеччина відома рядом туристських маршрутів, що дозволяють охопити найбільші, найвідоміші та найпривабливіші фортифікаційні об'єкти – «Дорога замків», «Німецька романтична дорога», «Дорога імператорів і королів». Понад 2/3 замків країн Європейського Союзу (а це понад 1500 фортифікацій) використовуються у готельному господарстві. В Іспанії середньовічні замки, фортеці та монастирі використовуються як парадори (готелі). Вони знаходяться в державній власності та об'єднані в єдину мережу «Paradores Nacionales de Turismo». В Німеччині усі замки-готелі пройшли модернізацію і теж об'єднуються в один концепт – Histohotels. Механізмами збереження культурної спадщини в Україні є *передача в оренду, концесія та приватизація*. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про концесії» *концесією* вважається надання з метою задоволення громадських потреб уповноваженим органом виконавчої влади чи органом місцевого самоврядування на підставі концесійного договору на платній та строковій основі юридичній або фізичній особі (суб'єкту підприємницької діяльності) права на створення (будівництво) та (або) управління (експлуатацію) об'єкта концесії (строкове платне володіння), за умови взяття суб'єктом підприємницької діяльності (концесіонером) на себе зобов'язань по створенню (будівництву) та (або) управлінню (експлуатації) об'єктом концесії, майнової відповідальності та можливого підприємницького ризику. Відповідно до цього закону між концесієдавцем і концесіонером підписується концесійний договір, згідно якого концесіонер несе відповідальність за збереження і раціональне використання об'єктів соціально-культурного призначення. Іншими словами, концесія – довгострокова, але тимчасова експлуатація. Більше того, закон про концесії містить один пункт, який мав би привабити потенційного інвестора: він передбачає платежі не відразу, а лише після того, як об'єкт хоча б частково запрацює і дасть прибуток. Проте, цього замало, аби виник ажіотаж серед потенційних інвесторів.

Одним з ефективних шляхів збереження об'єктів історико-культурної спадщини є передача їх в оренду. В Законі України «Про охорону культурної спадщини» зазначається, що об'єкти культурної спадщини, що є пам'ятками (за винятком пам'яток, відчуження або передача яких обмежується законодавчими актами України),

можуть бути відчужені та передані власником або уповноваженим ним органом у володіння, користування чи управління іншій юридичній або фізичній особі за наявності погодження відповідного органу охорони культурної спадщини. Але головною умовою реалізації даного механізму є заключення відповідного договору оренди в якому повинні бути чітко зазначені умови використання пам'ятки та можливі фізичні зміни, які дозволено здійснювати з цією пам'яткою чи на території цієї пам'ятки. Тобто орендар забезпечує реставрацію та збереження історичної пам'ятки, а для відшкодування своїх інвестицій у ремонт пам'ятки, може відкривати на території пам'ятки кафе, магазини та готелі, організовувати екскурсії, здійснювати продаж сувенірів або інші заходи, не порушуючи цілісності пам'ятки.

Механізмом збереження історико-культурної спадщини є і *приватизація історичних пам'яток*. Це перевірена світова практика, яка дійсно працює, якщо за цим стоїть обґрунтована позиція держави, що визначає чіткі правила: стимулює, охороняє та притягує до відповідальності тих, хто порушує правила і норми. Зокрема, в багатьох європейських країнах поширена практика передачі історичних об'єктів, які перебувають в неналежному стані, в приватну власність практично безкоштовно, але при цьому з майбутнім власником підписується договір про те, що він повинен обов'язково відреставрувати історичний об'єкт. За невиконання умов договору відповідні державні структури накладають на власника штраф на велику суму, а в окремих випадках можуть забрати замок через суд. В Україні ж масової приватизації замків і палаців не відбувається, меценати не поспішають витрачатись на зруйновані пам'ятки, а держава не може зацікавити інвесторів: кілька випадків продажу історичних об'єктів засвідчили, що нові власники не мають мотивації вкладати кошти у реставрацію, реконструкцію або відновлення минушини. Варто сказати і про те, що механізми збереження культурної спадщини не завжди діють згідно із законодавством, що пов'язане з наступними причинами:

- відсутність дієвого контролю за дотриманням чинного законодавства у сфері охорони культурної спадщини. Не ведеться відповідний контроль за станом викуплених у держави об'єктів. Якщо в зазначений термін реставрація не проведена, об'єкт (після попередження) має бути повернений державі. Такий механізм зазначений у Законі «України «Про охорону культурної спадщини». Однак прикладів його роботи на практиці поки не існує;
- брак системності та координації у діяльності органів державної влади зі збереження культурно-історичної спадщини;

- надмірне одержавлення функції збереження культурної спадщини, коли неурядові організації, у тому числі, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, відіграють у цій справі лише допоміжну роль. Державні установи далеко не завжди виявляють гнучкість і творчий підхід в управлінні культурною спадщиною. Водночас існує зарубіжний досвід діяльності благодійних громадських організацій, які опікуються значною кількістю пам'яток історії та культури, а також природними ландшафтами і не лише зберігають їх, але й ефективно використовують на благо громадян, займаючись дослідницькою, екскурсійною, туристською, освітньою, видавничою діяльністю, організацією дозвілля.

Тому для того, щоб механізми збереження замків і фортець як культурної спадщини діяли, *повинна бути сформована ефективна система управління, зберігання та відновлення замкових комплексів*. Інвесторів повинна зацікавити можливість створення на базі замків комерційних туристських готелів, пансіонатів, санаторіїв, музейних комплексів. Проте при цьому необхідний дієвий контроль за дотриманням чинного законодавства у сфері охорони культурної спадщини та координації у діяльності органів державної влади. Якщо ми говоримо про концесію, то повинна бути організована робота концесійної комісії за участі фахівців. Оскільки замки є пам'ятками національного значення, то вони обов'язково мають бути доступні для відвідувачів і не можуть бути закритими об'єктами. Реставраційні роботи мають вести правильно: для цього невід'ємною частиною договору концесії мусить бути календарний план виконання робіт. З урахуванням світового досвіду доцільно скоригувати уявлення про феномен культурної спадщини та принципи її збереження. Пам'ятки історії та культури доцільно розглядати не окремо від навколишнього середовища, ландшафту, в якому вони знаходяться, а як його складову частину, й їх разом – як єдиний нероздільний комплекс. Саме цей комплекс, а не пам'ятка сама по собі, повинен досліджуватися, охоронятися і використовуватися. Таке розуміння культурної спадщини притаманне багатьом зарубіжним неурядовим пам'яткоохоронним організаціям, які сполучають у своїй діяльності охорону зазначених пам'яток і навколишнього середовища.

Галузь туризму для України має велике значення і відіграє ключову роль у залученні інвестицій та створенні нових робочих місць у різних галузях економіки (транспорт, зв'язок, торгівля, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів народного споживання та послуг) і є високорентабельною галуззю економіки та дієвим фактором інтеграції нашої країни у Європейську і світову спільноти, має великі пізнавально-виховні можливості для формування патріотично-свідомого

громадянина України. Але, незважаючи на це, держава практично не звертала увагу на розвиток туристської галузі. Останнім часом спостерігається певна сегментація зарубіжних інвестицій щодо регіонів України (наприклад, Катар заявив про наміри вкласти гроші в сільське господарство та туризм Херсонської області). Окремо ще раз слід нагадати про Крим, який є найгарячішою зоною на залізничній карті країни. Кримчани спочатку приймають гостей півострова, а потім відправляють їх до місць постійного проживання. Статистика кількості відпочивальників та туристів на півострові, нарівні з іншими, користується й залізничними зведеннями. А свідчать вони про те, що лише залізницею у 2003–2013 рр. сюди прибувало від 1,5 млн. до 3 млн., і не тільки українців. Але ситуація різко змінилася після березня 2014 р. («Кримська весна») і на сьогодні з материкової України до АР Крим можливо дійхати пасажирськими поїздами до станцій Новоолексіївка або Херсон, а далі альтернативними видами транспорту. В нинішній складній ситуації певні перспективи може мати впровадження нових фестивалів на кшталт «ГогольFest» – «Немирів Fest» (Вінницька обл.) для пропаганди українського товаровиробника, національних напоїв (в Україні щорічно від вживання горілчаного фальсифікату гине 10 тис. людей, щорічний випуск алкогольного фальсифікату складає 700 млн. пляшок), подальший розвиток повітроплавального туризму, який обслуговує навіть інвалідів на візках (взірцем є повітряна фієста в Альбукерке, США). Певним імпульсом, який пожвавить внутрішній туризм, може бути внутрішній науковий туризм, за значний досвід якого говорять наступні «бренди» «Сергій Попович та Олег Коляда» (Київ), «Микола Костриця» (Житомир), «Іван Левицький» (Харків), «Ігор Пилипенко» (Херсон), «Олександр Булига» (Рівне), «Валерія Новикова» (Черкаси), «Олег Афанасьєв» (Дніпропетровськ).

Зважаючи на те, що традиційно інноваційно-інвестиційні «хвилі» йдуть відцентрово, «ab ovo» («від яйця»), варто звернути увагу як на національний, так і регіональні центри. Отже, відповідна цільова програма розвитку столичного центру передбачає наступні позиції:

- участь у міжнародних виставкових заходах; проведення прес-турів для іноземних ЗМІ та туристських операторів та організація промотурів за кордоном для презентації туристського потенціалу міста Києва;
- проведення різноманітних фестивалів і ярмарок у Києві;
- реалізація туристської навігації містом (встановлення вказівників туристських об'єктів та інформаційних стендів різними мовами);
- облаштування зупинок та місць паркування експресного автотранспорту;

- розвиток та просування київського туристського порталу в мережі Інтернет; створення мобільного додатку «Kyiv Mobile Guide», картки гостя «Kyiv Tourist Card»;
- створення міських комунальних туристсько-інформаційних центрів в аеропортах «Бориспіль», «Жуляни» та на центральному залізничному вокзалі;
- подальший розвиток Києва як центра конгресного, культурно-розважального туризму (у 2015 р. в місті були проведені I-й міжнародний форум «Управління змінами», форум ринку нерухомості, симпозіум, присвячений сучасним медичним технологіям, міжнародний кінофестиваль «Молодість», ряд міжнародних ярмарок та шоу – «Освіта в США», Міжнародне ножове шоу, музичні фестивалі та ін. етнокультурні заходи). Варто звернути увагу і на організацію нестандартних музейних експозицій, виставок, ін. заходів (наприклад, в Північній Кореї популярним є Музей подарунків Кім Ір Сена та Кім Чен Іру, який рекламується владою як альтернатива закордонним подорожам, в Росії з 2015 р. в Єкатеринбурзі, Свердловська область, діє «Ельцин Центр», а в Україні цікаво було б відвідати музей подарунків президентам Кравчуку, Кучмі, Ющенку).

Окремо слід зупинитись і на такій категорії, як особи з ознаками інвалідності, адже 6,1% населення України – люди з обмеженими можливостями. Майже 80% із них – особи працездатного віку. Але на вулицях їх побачиш нечасто – країна для них недоступна. В одному тільки Києві людей з особливими потребами – саме так на Заході прийнято називати інвалідів – мешкає близько 200 тис. осіб. Точна кількість інвалідів, які живуть у столиці, невідома. Тільки візочників понад 8 тис., сліпих – близько 4 тис., а дітей-інвалідів понад 50 тисяч. На реалізацію програми «Безбар'єрне середовище», яке вже кілька років не працює, виділялося близько 500 млн. грн. на рік, але місто так і не наблизилось до задоволення потреб інвалідів. За даними на 14.04.2015 р. загинуло 1600, а поранено 6600 українських солдатів і офіцерів, стали жертвами військових дій 6083 цивільні особи, поранено 15397 цивільних осіб, 65 дітей загинули, 127 – були поранені. Місія ООН зі спостереження за правами людини в Україні і ВООЗ вважають, що реальна кількість загиблих значно вища (Звіт ООН).

Основні висновки та пропозиції. Підсумовуючи викладене вище варто ще раз нагадати про фундаментальні переваги національного туризму та особливості ресурсно-рекреаційної бази України, її традиційні бренди, які полягають у наступному:

- релігійний туризм, підґрунтя якого в Україні складають три лаври, сотні чоловічих та жіночих монастирів, місця паломництва хасидів до Ума-

- ні (Черкаська обл.), Меджибіж (Хмельницька обл.), Бердичів (Житомирська обл.);
- зважаючи на те, що Україна переживає найважчі часи за останні 60 років, а її населення в значній мірі знаходиться в депресивному стані, релігійні тури набуватимуть більш вагомого соціально-психологічного значення і розглядатимуться як акції, спрямовані на корекцію та відновлення психологічного здоров'я нації;
- курортно-лікувальні ресурси (мінеральні джерела – Моршин, Трускавець, Хмільник, Немирів, Шкло, Синяк);
- орографічні ресурси Українських Карпат (тур «Двотисячники України», який включає сходження на вершини гір: Говерла, Петрос, Бребенескул, Гутин-Томнатик, Ребра);
- унікальні спелеоресурси (гіпсові печери Поділля та Криму);
- об'єкти Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та місця, що наповнюють проекти «7 чудес» України;
- привабливе геополітичне положення України та центри ділового туризму (Львів, Київ, Одеса, Дніпропетровськ).

Джерела та література:

1. Иванух Р., Жученко В. Стратегические проблемы развития рекреационно-туристического комплекса Украины // Экономика Украины. – № 1, 1994. – с. 65–70.
2. Олійник Я. Б., Степаненко А. В. Теоретичні основи туризмології. – К. Ніка-Центр, 2005. – 316 с.
3. Самойлов. Ю. Туризм-галузь стратегічна // Український туризм. – № 5, 2015. – с. 16–20.
4. Туристична політика зарубіжних країн: підручник/ кол.авт.; за ред. А. Ю. Парфінєнка. – Х.: ХНУ імені В. Н. Казіна, 2015. – 220 с.
5. Соколов В. Е., Котенкова Е. В. Язык запахов. – М., Знание, 1985. – 64 с. – (Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Биология»; № 2).
6. Формування стратегії сталого розвитку туризму і курортів в Україні. – Сімферополь: ВАТ «Сімферопольська міська друкарня» (СГТ), 2007. – 175 с.
7. Шпарага Т. І., Лазарук І. А. Оцінка туристсько-рекреаційної привабливості замкових комплексів Волинської та Рівненської областей. К. Альфа-Пік. В. 33. 2015, 82–93.
8. Газета «Дзеркало тижня» – № 38 (463) 4 жовтня 2003 р.
9. Газета «Дзеркало тижня» – № 5 (884) 9 лютого 2008 р.
10. Газета «Рух за реформи» – 6 жовтня 2015 р. (спецвипуск № 4).

Джеффри Бердс

ГОЛОКОСТ В РІВНОМУ: БІЙНЯ В УРОЧИЩІ СОСОНКИ, ЛИСТОПАД 1941 (Уривки)

Джеффри Бердс – сучасний американський дослідник історії СРСР та України 1940-х років ХХ століття. Нар. 09.11.1958, США.

«Я досліджую історію Росії, України і Радянського Союзу. Моя робота присвячена вивченню колабораціонізму в окупованих німцями радянських територіях під час II-ї світової війни і післявоєнній боротьбі з повстанцями в Західній Україні». [2]

У Вступі автор зазначає:

«Ця монографія є реконструкцією подій навколо німецької Акції, яка привела до знищення 23 500 єврейських чоловіків, жінок і дітей в урочищі Сосонки, на околиці Рівного, Волинь, Україна, 7–9 листопада 1941 року.

Підсумовуючи результати десятирічних досліджень в архівах Росії, України, Ізраїля, Польщі, Німеччини і США, а також матеріалів свідчень се-

вайворів («ті, що вижили» – прим. перекладача) та їх родин, я тут представляю мікроісторію німецької Акції в Рівному, Україна, 7–9 листопада 1941 року.

Також використані матеріали: Єврейського історичного інституту в Польщі; Меморіалу Яд ва-Шем у Єрусалимі (Ізраїль); Меморіального Музею Голокосту (США); Інституту єврейських досліджень у Нью Йорку; Інституту фонду Шоа візуальної історії та освіти; Центрального управління державної юридичної адміністрації з вивчення злочинів націонал-соціалізму».

Сторінка 39:

Намір знищення євреїв Рівного і навколишньої округи – фатальний перехід від Massenmord до Endlösung (від «масового вбивства» до «остаточного вирішення») почався в центральній Волині раніше, ніж в більшості окупованих німцями

територій Сходу. Значною мірою цей намір був приведений в дію рішенням Еріха Коха створити оперативний штаб рейхскомісаріату «Україна» в Рівному до 1 вересня 1941 року. Автоматично це стало імперативом до якнайбільшого «очищення» нової столиці від євреїв і одночасно мало стати прикладом для інших територій. В чисто практичному плані це звільняло житло і приміщення для офісів німецьких адміністрацій та управлінь.

Рівненська бійня була організована командиром поліції порядку в рейхскомісаріаті «Україна» Отто фон Ельхафеном.

Чутки про те, що готується масове вбивство все-таки просочувалися. Радянський військовополонений в одному із концтаборів Рівного передав на клаптику паперу інформацію радянським підпільникам: «Вчора вони привезли нас на околицю міста і на полі біля урочища Сосонки примусили копати величезні рови. Ми підозрюємо, що вони готують масове вбивство. Спробуйте дізнатися, що відбувається і повідомте нас. Всередині табору велике хвилювання. (41)

Сторінка 41:

Радянський підпільник в Рівному Терентій Новак пише, що його розвідник Іван Луц пішов у рівненське єврейське гетто напередодні Акиї і сказав своїм знайомим Ліберману і Малві Голдберг про заплановану ліквідацію рівненських євреїв. Новак сподівався підняти повстання в гетто, але (як каже Новак) єврейські старійшини відмовилися підняти людей до повстання: «Нащо ви сієте страхи в наших нещасних серцях? Наш народ розгнівив господа Бога нашого, і він послав Гітлера для покарання за наші гріхи. Не слід противитися волі Всевишнього. Мусимо терпіти, мовчки зносити всі страждання, якими б важкими вони не були». Коли Новак спробував настояти, євреї пригрозили заявити на нього в поліцію, і він змушений був відступити. (46)

Сторінка 43:

Вранці 7 листопада Терентій Новак зі своєю групою зробив останню спробу відкрити очі рівненським євреям. Але було вже пізно. Він побачив, як німці освітили територію єврейського гетто прожекторами, після чого кільце солдатів та поліцаїв оточило весь єврейський квартал. (50)

Сторінка 44:

Вдень 6 листопада 1941 року на вулицях Рівного з'явився наказ від рейхскомісаріату, в якому говорилося, що всі євреї без робочого посвідчення – незалежно від статі, віку, заняття, місця роботи – зобов'язані з'явитися на вулицю Грабник 7 листопада, в 24-у річницю Великої Жовтневої революції комуністичного ворога. Вони повинні взяти з собою все необхідне, включаючи їжу, не більше 10 кг на особу.

Свідчення Едуарда Розенберга, який проживав тоді в Рівному:

«Вірячи, що німці планують вивезти їх, люди взяли з собою все найцінніше. Вранці 7 листопада було ще темно, а тисячі людей вже йшли до вулиці Грабник. Йшли жінки з дітьми, старики, молоді, на руках несли немовлят. Коли на площі зібралося 17 тисяч людей, раптом нізвідки з'явилися німці й українська поліція, озброєні автоматами, оточили всю площу двома рядами. Вони наказали всім залишити свої речі. Потім [поліцаї] почали гнати їх як худобу через поле до місця, яке називалося урочище Сосонки, за 4 км від Рівного. Там уже був підготовлений величезний рів. Приреченим людям наказали роздягатися і ставати на краю рову. Голих людей розстрілювали з автоматів, дехто намагався тікати. Але їх убивали, іншим наказували нести їх тіла до рову. Бійня тривала день і ніч впродовж трьох днів». (51)

Сторінка 45:

«Біля ровів службовці рівненського гебітскомісаріату і місцевої адміністрації ретельно записували прізвища жертв і збирали та переписували їх документи і цінності». (52)

Крім цих 17 000 дорослих в одному масовому похованні радянські військові слідчі після війни знайшли поруч ще одне місце із 6 тисячами єврейських дітей. В той час як більшість дорослих були розстріляні пострілами в потилицю, у більшості дітей були зламані шиї; інші були поховані живцем під вагою тіл. (53)

Хоч яким жахливим є цей опис, він не може розкрити всього того жаху, який творився в Рівному три дні й ночі в листопаді 1941. Ситуація на місці вбивства була, без сумніву, контрольованою.

«Того дня була дуже погана погода. Падав дощ із снігом, на вулицях було болото». (54) Зігнані на вул. Грабник в холодний, мокрий, вітряний день 7 листопада 1941 року більше 20 000 рівненських євреїв – чоловіків, жінок, дітей, стариків, хворих, немічних – змушені були скласти свої клунки в купи на площі. 43-річна полька Емілія Раблінська жила на вул. Грабник, 4, якраз навпроти площі. Вона з жахом дивилася у вікно своєї квартири: «Перед світанком 7 листопада – ще було темно, різкий вітер гнав сніг з дощем – тисячі людей йшли з різних вулиць до Соборної площі. Йшли цілими родинами, несли клунки, чемодани, харчі. Жінки несли на руках дітей. Стариків і хворих вели під руки». (55). «Звідусіль чулося: Шнелль! Шнелль! Юден! [Швидко! Швидко! Євреї!] Задля розваги, офіцери били стеками або копали тих, хто стояв поруч». (56)

За задумом, рівненська бійня була жахливою пародією на радянський парад – адже 7 листопада була 24 річниця «Великої Жовтневої Революції» – найсвятішого «свята» «євреїв-більшовиків». Отже, за цим задумом, масова акція прибрала карнавальних обертонів.

І для жертв, і для очевидців події наступних трьох днів стали Армагеддоном. Свідки згадують

безупинні плачі натовпу, молитви, стогони, глузування охорони. Метрві тіла застеляли весь простір між Соборною площею і місцем убивства в урочищі Сосонки. Сорокарічна Марія Демчишина, етнічна українка, згадувала, що всіх [євреїв], хто не вийшов із своїх домів, зганяли кийками есесівці. Її чоловік з товаришем пішли в Сосонки подивитися, «що там роблять з євреями»:

Сторінка 46:

«Того дня була дуже погана погода. Падав дощ із снігом. Вулиці були брудні... Євреї тихо йшли до Сосенок [Урочище]; тих, хто не міг йти – особливо маленькі діти – німці по дорозі стріляли. Вздовж дороги до Сосенок лежало дуже багато трупів – жінок, чоловіків, особливо багато мертвих тіл дітей. Німці розстрілювали євреїв безперервно три дні і ночі». (57)

«Вздовж шляху, по якому рухався натовп, стояв сморід жаху: блювота, сеча, фекалії, піт. За 1–2 кілометри жертви вже могли добре чути звуки з місця вбивства: дикі крики нещасних, черги автоматів; це позбавляло від ілюзій на можливість виживання» (59)

В своєму спільному письмовому показі в січні 1946 року, яке зберігається в архіві Єврейського історичного інституту Варшави, рівненські євреї Аделя та Інда Ліберман (дочки Макса і Файги Ліберман) залишили власні свідчення про злочин у Рівному. (61) В 1941 році їм було 15 і 13 років. Сестри згадують, як рівненських євреїв «...вели в урочище Сосонки, але їм не дозволяли йти по дорозі і змусили йти через болото, вони там падали. Прийшли в Сосонки. Там на них чекали могили довжиною 10 м і шириною 1 м. Німці й українці кидали в могили по 20 євреїв за раз, потім розстрілювали лише кількох із них, а решта навіть не були поранені. Потім лили на тіла кислоту, зверху засипали землею і знову кидали новий шар [євреїв]. Таким чином в одну могилу кидали кілька шарів. Тих, хто лежав у болоті, витягали, прив'язували до підводи за руку чи ногу, тягнули до могил і закидали туди. Маленьких дітей кололи багнетами і кидали в могили. Операція тривала цілий день». (62)

Свідки не-євреї, коли згадували з жахом це неправдоподібне видовище, це пекло поза межами людської уяви, розповідали, що деякі євреї буквально божеволіли – розмахували руками, кричали з піною в роті, верещали; їх вгамовували прикладами рушниць або кулями із автоматів.

Сторінка 48:

Абрам Кіршнер також був свідком Акції 7–9 листопада 1941 року.

«Коли з'явився цей наказ (про збір на площі Грабник), люди втратили голови. Вони передчували: має трапитися щось недобре. І навіть при цьому ніхто не міг уявити, що на них очікує така трагедія. Люди побігли до Юденрата. Але він був зачинений. Євреїв охопила паніка, плач і жах. Дехто намагався

тікати із міста, але всі дороги були перекриті військом... Люди йшли з клунками, ковдрами, постілью, [несли найцінніше], дитячий одяг та інше, що мало для них цінність. Дехто намагався десь заховатися, інші запитували один в одного, що робити. Люди були повністю дезорієнтовані. У нас вдома була дилема: родина не хотіла залишатися зі мною, бо ходили чутки, що всіх ремісників вивезуть до Німеччини. Вони вважали за краще йти, бо думали, що їх відправлять до табору в Шапкове (*Шпанів?*), за 10 км від Рівного. Навіть моя хвора мама з температурою 38° зібралася і пішла з батьком, сестрою і 14-річним молодшим братом. Мій брат був таким гарним і змужнілим, що виглядав на 16 років; він прохав мене дозволити залишитися з ним. Але так як він не міг дістати собі власну робочу картку, то я боявся, що його розстріляють. Розлучення було дуже болючим, бо в нашій родині всі були близькими і не хотіли розділятися. І хоча моя мама ще не знала, який жах на них чекає, з боєм залишала мене одного. Вона радила мені залишатися, бо вірила, що я, можливо, матиму кращий шанс вижити, бо був молодим і міцним.

Ось так вони всі пішли. Кожен приготувався в дорогу. Взяв із собою що міг. Погода була жахливою, набагато холоднішою як для цього часу.

Сторінка 49:

Вранці дув вітер, падав сніг з холодним дощем. Люди йшли вулицями довгою чередою, несучи майно і дітей. Старий чоловік, одягнений у таліт (єврейська шаль для моління) йшов з паличкою поруч з дружиною. Чоловіки несли клунки. В хатах люди прощалися з тими, хто залишався. З усіх кутків чулися плач і ридання.

Хто вижив того дня, 7 листопада, не зітре цього із своєї пам'яті і серця». (66)

Кіршнеру, змушеному залишитися вдома, судилося зібрати свідчення тридцяти севайворів про бійню, яка відбулася за кілька годин і днів.

«На площі Грабник, на пустирі за вулицею Лізи Кулій, зібралося близько 17 500 чоловік. Близько 30 із них вдалося врятуватися і розповісти, що там відбувалося. Люди стояли й сиділи під дощем і снігом, в болоті, до 11 години ранку, а тоді приїхав [рейхскомісар] Еріх Кох з групою есесівців і доктором Бесрем (Беер) із комендатури. Кох зійшов на трибуну, яку поставили на площі, щоб виголосити промову.

Брехливий покидьок говорив, що переміщення може бути скасованим, якщо євреї залишать все своє майно і гроші. Перед воротами німці поставили ящик. Все було організовано з німецькою точністю. Людей змусили проходити мимо воріт і залишати своє майно під страхом смерті. Вони залишали все, щоб не отримати кулю. Коли всі пройшли, їм оголосили вдруге: євреї зобов'язані залишити все, що принесли з собою, навіть пакунки і чемодани, після чого їм дозволять повернутися додому. З кожною хвилиною росла гора майна. Коли

[євреїв] повністю пограбували, прибув батальйон озброєних есесівців. Вони почали відділяти дітей, молодь і стариків, говорили, що дітей і стариків відвезуть на автомобілях. Ніхто не хотів залишати своїх дітей. Після розділення есесівці почали відганяти старших.

Недалеко від цього місця був ліс. В цьому лісі були викопані траншеї на відстані кількох метрів. Біля траншей були заховані кулемети. Дітей погнали в інше місце, зіштовхнули їх у траншеї, кинули туди гранати і засипали землею.

Сторінка 50:

За спогадами місцевих українців, етнічних поляків і деяких [євреїв], які чудом вижили в цій різанині – земля ворушилася: багато дітей були поховані живими. Стариків солдати штовхали прикладами автоматів: “Бігом, євреї!” Хто ледве біг, тих стріляли. Дехто біг кілометр чи два; інші, почувши постріли, зупинилися і кричали, що не підуть далі, їх теж розстрілювали.

Ввечері німецькі герої почали розстріли. Вони освітили територію прожекторами і стріляли в беззахисний натовп. Розстріли тривали всю ніч і до півдня наступного дня. Кільом десяткам [євреїв] вдалося врятуватися від бійні. Я знаю п’ятьох, які врятувалися. Один із них розповів мені, як врятувався з дружиною і дитиною: в певний момент він наказав їм впасти на землю і прикинутися мертвими. За мить вони відчули, як на них падають тіла. На нього впала застрелена закривавлена жінка. Вони лежали під тілами всю ніч. Потім есесівці почали топтатися по тілах мертвих. Били по них палками, чи хто не закричить. Хто скрикував, того добивали. Мого товариша вдарили палкою, але він не видав ані звуку. А коли есесівець вдарив його дружину, вона інстинктивно міцніше притисла дитину до себе, і вона заплакала. Есесівець чергою із автомата вбив дитину і дружину [мого товариша]. Він лежав під тілами два дні. На третій він виповз і побіг додому. Ще один знайомий лежав у ямі два дні. Він також мав можливість врятуватися. Вижив. Але есесівець помітив його, коли він збігав з горба і почав стріляти. Він заскочив у вигрібну яму, але там втонув». (67)

14-річний Лібель Гальперін був серед тих, хто вибрався із траншеї в Сосонках:

«Оточені озброєним конвоем, ми довго стояли, тремтячи від холодного вітру, потім групи людей почали поливати свинцем і скидати їх у траншеї. Підійшла наша черга. Я тремтів, знав, що це кінець, і сказав батьку: “Тагу, може, я врятуюся, ризикну”. Він відповів: “Кулі доженуть тебе, Лібеле, шансу немає”. Я сказав: “А якщо я тут залишуся, то хіба кулі не дістануть мене?” Поки ми з батьком розмовляли, нас зіштовхнули в яму кулі, які літали навколо нас і над нами. Я впав на тіла, які здригалися піді мною, а на мене вже падали інші. Батька я не бачив; я був шокований і навіть не відчував, чи зачепили мене

кулі. Я пересунувся до стінки ями і притиснувся до землі. Це все, що я пам’ятаю. Яма заповнювалася, постріли рідшали, крики затихали, зверху почала сипатися земля.

Сторінка 51:

Разом з кількома пораненими я почав сантиметр за сантиметром вибиратися з-під землі; але не всі мали сили піднятися. Після нелюдських зусиль ми вибралися – лише кілька нас – із смертельної ями. Ми не знали, що робити і куди йти. Кругом панувала мертва тиша. Не видно було жодної живої душі. Ми лежали на землі, боячись підняти голови. Постріли та стогони все ще дзвеніли у моїх вухах». (68).

Гальперін кілька годин прокрадався лісом, з жахом чекаючи, що його помітять і застрелять. Потім побіг у напрямку до Олександрії, де в нього були друзі-євреї, і вони могли його сховати. Зрештою він приєднався до групи єврейських партизанів і вижив у лісі.

Крістіна Новаковська – таким був воєнний псевдонім єврейки Леї Бодкер (нар. 1923 р. в Рівному). Вона була найближчою подругою Гаї Музман з 10 класу єврейської жіночої гімназії в Рівному в 1939–1940 роках. Новаковська втратила в Сосонках 18 членів своєї родини, лише сама врятувалася. Її письмові свідчення про події в Сосонках від 30 листопада 1944 року є, мабуть, найповнішим викладом цих трагічних подій:

«[6] листопада [1941] були розповсюджені оголошення що особи єврейської національності без посвідчень з місця роботи (так звані Arbeitsschainov) повинні з’явитися наступного дня – тобто 7 листопада 1941 р. – о 6 годині на Соборну площу [вулиця] Грабник, для евакуації із міста. До 6 листопада по місту ходили чутки, що нас усіх будуть кудись вивозити. Ні в кого навіть і думки не виникало, що нас збирають на розстріли.

[7] листопада вся наша сім’я – батько, мати, сестра, кузина, дядько і тітка – пішли до Соборної площі [вулиця] Грабник. Падав мокрий сніг, дув різкий вітер. Було ще темно, але тисячі людей звідусіль прямували до площі, крізь бурю і негоду. На вулицях, крім євреїв, нікого не було, так як наказом гебітскомісара в місті була оголошена надзвичайна ситуація. Крім того, в місті діяла комендантська година для осіб неєврейської національності. Чоловіки несли на плечах клунки – німці дозволили нам взяти цінності і запас їжі.

Сторінка 52:

Жінки несли на руках дітей, немічних стариків вели під руки.

О 10 годині ми нарешті дійшли до площі. Ще на підході до площі люди почали відчувати щось недобре – всі прилягаючі вулиці були заблоковані есесівцями і [місцевою українською] поліцією. Було вже неможливо розвернутися і піти назад – поліція не пропускала, а люди збилися в таку тісну масу, що не можна було ворухнутися чи спробувати піти

проти потоку. Поліція штовхала нас і пресувала як божевільних. Десь між полуднем і першою годиною площа була вже вщерть забита людьми. Якийсь німець забрався на підвищення і оголосив через мегафон, що всі повинні залишити тут все, що принесли з собою: клунки, пакети, валізи тощо. Через півгодини вирости гори клунків, після чого нас повели до села Сосонки, за 2–3 кілометри від міста. Три кільця есесівців і [міської] поліції ескортували нас. Жодної можливості втекти не було. Коли ми підходили до Сосенок, то зрозуміли, що наближаємося до своєї смерті. Перед моїми очима постала жахлива картина, від якої у мене стигне кров навіть зараз [більше як через три роки], хоча загроза смерті давно минула. Перед нами була траншея близько 100 м. довжиною. Поперек траншей були перекинуті колоди, на колодах стояли по 10–20 чоловік, потилицями до нас, пролунали довгі черги з автоматів, і люди попадали в яму як підкошені.

Недалеко від траншей було ще кілька ям. Всіх примушували повністю роздягатися і підходити до краю ями – чоловіки і жінки окремо. Кожний [кат] приміняв свій власний спосіб убивства: одні ставили свої жертви в шеренгу вздовж краю ями, обличчями вперед, німці по черзі стріляли кожного в потилицю. Інші ставили жертви на коліна перед ямою, а ще інші примушували нещасних бігти до ями, розстрілювали їх при наближенні до ями і т.д. Дехто кидав дітей живими до ями, хтось підкидав їх у повітря і на льоту розстрілював. І все це супроводжувалося смертельними стогами

і криками вмираючих та сміхом катів. Якщо хтось із приречених намагався бігти, його розстрілювали.

Сторінка 53:

Попрацювавши таким чином дві години, німець підходив до столу, випивав склянку горілки, з'їдав сендвіч з ковбасою і продовжував свою мерзенну роботу.

Вночі, роздягнена і знесилена від побаченого, я втратила свідомість. Тієї ночі я якимось дивом врятувалася: проповзла між рядами поліції і дісталася до друзів, які жили на околиці міста. Вся моя родина і родичі були знищені разом із 18 000 євреїв Рівного. Я не знаю імен катів – там були есесівці, гестапо, українська поліція». (69)

Юрек Новаковський намагався врятувати Лею і її маленьку сестру Міну – сховати їх на горищі маминого будинку.

«Напередодні Акції мені вдалося умовити мою маму пустити до нас двох єврейських дівчат... На жаль, коли моя мама таки погодилася, вже настав вечір, і на півдорозі до будинку Леї я наштовхнувся на поліцейний патруль. Коли наступного ранку [7 листопада] я підійшов до квартири Бродкерів, вона вже була опечатана. Я був у відчаї. Моя сестра Дзідка сказала, що я “позеленів”. (70)

...Ю. Новаковський пізніше згадував, що за подіями на Грабнику спостерігали мешканці Рівного: великий натовп не-євреїв зібрався поза поліційним кордоном. Після того, як євреї пішли, ці люди, штовхаючись, кинулися до купи єврейських речей. Тягли все, що могли нести. Зрештою, поліція почала стріляти в повітря, щоб розігнати цей натовп. (71)

Джерела та література:

1. Jeffrey Burds, HOLOCAUST IN ROVNO, New York, 2013
2. Jeffrey Burds // www.sovhistory.neu.edu

Переклад з англійської мови –
Лілія Толстуха

Віктор Мельник, Олександр Левон

МІКЛЕРІВСЬКИЙ ПАРК МАЄТКУ КНЯЗЯ М. РАДЗИВІЛЛА В СЕЛІ ПІДЛУЖНЕ НА ВОЛИНСЬКОМУ ПОЛІССІ ТА ЙОГО БОТАНІЧНА КОЛЕКЦІЯ

В XIX столітті на Волині був розквіт садово-паркового мистецтва. Тут вперше в Україні були закладені англійські сади (парки). Їх неперевершеним творцем був видатний ірландський ландшафтний архітектор Діонісій Міклер (Деніс Мак-Клер) (1762–1853), який заклав близько 40 англійських парків – справжніх шедеврів ландшафтної архітектури.

«Непримінну долину, нічого не обіцяючий пагорб, прилеглу скелю, найближчий став або ліс він несподівано наповнював красою» – писала про творіння Міклера «Gazeta warszawska» [4]. Закладені великим майстром парки вигідно відрізнялись від парків створених іншими ландшафтними архітекторами, тому сучасники виділяли ці сади від інших, як найбільш досконалі і називали їх міклерівськими садами.

На превеликий жаль, Міклер не залишив ніяких записів про історію та принципи створення своїх шедеврів. Ні Міклер, ні його сучасники не залишили описів колекцій рослин. В зв'язку з цим унікальну наукову цінність становить виявлений в Центральному державному історичному архіві м. Києва документ «Дело о перевозке растений из Подлужанского имения в Киевский дворец» (1873) [1] (рис. 1). В ньому містяться списки рослин захищеного ґрунту та описи декоративних рослин відкритого ґрунту в закладеному Діонісієм Міклером в 1812 р. парку в маєтку князя М. Радзивілла в с. Підлужне на Волині. (тепер Костопільський район Рівненської області). Залучення цього документу до сучасного наукового обігу дозволяє ліквідувати велику прогалину в наших знаннях про міклерівські парки.

На початку XIX століття володарем с. Підлужне був полковник польських військ Міхал Радзивілл (1791–1849), який заклав тут нову резиденцію. Палац був зведений за проектом відомого на Волині архітектора Генріка Іттара (1773–1850), який народився в м. Катанї (Сицилія). Архітектуру сту-

дійовав в Римі. У 1809 р. він приїздить до м. Дубно, а від 1815 р. постійно мешкає на Волині. Джерелом творчого натхнення для Іттара була античність, від якої він запозичив риси монументальності та орнаментальні особливості. Однак він ніколи не переносив на волинський ґрунт копій стародавньої архітектури. Створені на основі класики проекти Іттара характеризуються індивідуальним підходом до об'ємного планувального вирішення у кожному конкретному випадку [3].

На акварелі Наполеона Орди 1872 р. – єдиному збереженому до наших днів зображенні садиби маєтку Радзивіллів в Підлужному [3] (рис. 2) перед нами постає прямокутна споруда, покрита злегка похиленим дахом з двома симетрично розміщеними коминами. Головний фасад прикрашений портиком із шести колон, що увінчані трикутним фронтоном. Поверхня фасаду майже всюди рівна за винятком карнизів між поверхами та попід покрівлею. Щодо внутрішньої будови палацу відсутня будь-яка інформація.

Одночасно з будівництвом палацу князь Міхал Радзивілл вирішує закласти англійський парк навколо нього. Для виконання проекту та втілення його в життя він запрошує Діонісія Міклера. Парк у Підлужному був закладений в 1812 р. одночасно з парком в іншій садибі Радзивіллів у Шпанові поблизу Рівного. Обидва парки були дуже подібними один до одного і відзначались багатими оранжереями [5].

В літературі відсутній опис парку в Підлужному. Єдиний документ, який дає загальну картину парку – це акварель Наполеона Орди, з якої перед нами постають мальовничі групи хвойних та листяних дерев і кущів, що з усіх сторін оточують палац, створюючи дивовижну гармонію між ним та рослинним світом. Очевидно, художник зобразив сад в останній рік його існування в первісному вигляді, оскільки в тому ж році садиба була продана, а в на-

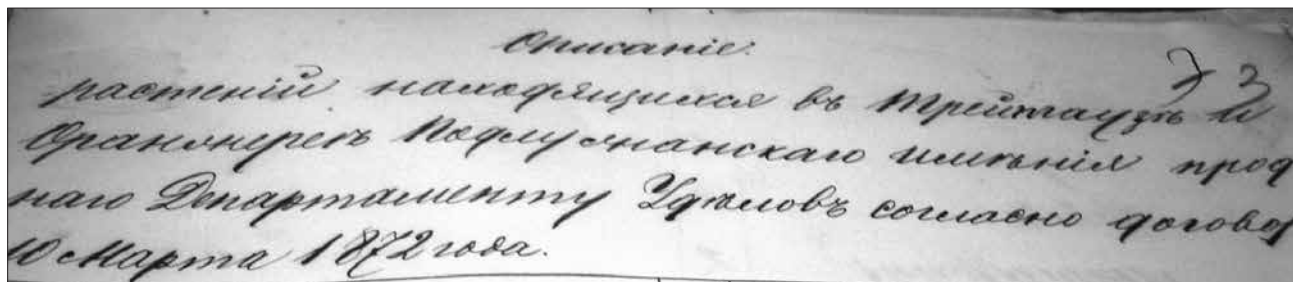

Рис. 1. Фрагмент архівної справи «Дело о перевозке растений из Подлужанского имения в Киевский дворец» (1873).

Рис. 2. Палацово-парковий ансамбль в маєтку князя М. Радзивілла в с. Підлужне. З акварелі Наполеона Орди (1872).

Рис. 3. Матейко Я. Портрет Марцеліни Чарторийської (Радзивілл) (1874).

Рис. 4. Запосмі *Ptelea trifoliata* та *Sorbaria sorbifolia* – це все, що лишилось від міклерівського парку в с. Підлужне.

ступному найцінніші колекції були перевезені до Київського царського саду [1].

Після смерті графа Міхала Радзивілла маєток у Підлужному успадкувала його дочка Марцеліна (рис. 3), що була одружена з графом Олександром Чарторийським. Окрім Підлужного, подружжя Чарторийських володіло садибами у Клевані, Підгайцях (Галичина), Волі Юстовській поблизу Кракова. Чарторийські займались більше суспільною діяльністю, ніж поміщицькими справами. До того ж, Марцеліна була обдарованою піаністкою, найкращою ученицею Ф. Шопена і з задоволенням давала концерти. У зв'язку з цим Чарторийські проживали переважно у Польщі, а до Підлужного з'їздки навідувались як до літньої резиденції. В 1860 вони продали царському уряду родове гніздо Чарторийських в Клевані і маєток в Підлужному, що викликало осуд польської спільноти Волині [3].

В 1873 р. з маєтку в Підлужному до Києва було вивезено найцінніші колекції рослин – сорти троянд, деревовидні півонії, арістолохії, абрикосові та персикові дерева та рослини захищеного ґрунту з метою «улучшення Киевского дворцового сада» та «декорації двorca во время Высочайших проездов» [1]. Вказувалось на необхідність «забрати все древесные растения, все розы, молодые абрикосовые деревья и многие другие деревья и цветы, находящиеся в теплицах так и в иных местах и оранжереях с уничтожением всякой памяти о них в Подлужном» [1].

В Підлужному було підготовлено 100 кадрів з рослинами і на 28 підводах відвезено до Рівного, а звідти потягом в двох вагонах до Києва, далі від Київського залізничного вокзалу – до Царського саду.

Перед вивезенням рослин був складений список рослин захищеного ґрунту «Описание растений, находящихся в трейхаузе и оранжерее Подлужанского имения проданного Департаменту уделов согласно договору 10 марта 1872 г.». Після завезення рослин до Царського саду був складений «Список растений, отпущенных из Подлужанской оранжереи придворному садовнику А. Гейдорну в Императорскую

Киевскую дворцовую оранжерею». Автор останнього списку садівник А. Гейдорн зауважував, що він мав суттєві перешкоди при звірці живих рослин, що поступили до Царського саду зі списком, який їх супроводжував, оскільки назви деяких рослин не відповідали привезеним рослинам, або їх назви не зустрічались в науковій термінології. До того ж відбувся відпад рослин під час перевезення. Це спонукало його до створення нового списку.

Щоб надати якомога повнішу інформацію про рослини, що зростали в оранжереях та в теплицях міклерівського саду в Підлужному, ми склали синтетичний список із двох списків, що зберігаються в архівній справі. Співставлення обох цих списків показало, що у більшості випадків назви рослин співпадали. В разі їх неспівпадіння, ми надавали перевагу тим назвам, які мають відповідники в сучасній ботанічній номенклатурі. Списки, що містяться в справі, складені були не ботаніками, а садівниками. Очевидно, з цим пов'язана велика кількість граматичних помилок, які були виправлені в нашому списку.

Слід зауважити, що до оранжерейних рослин потрапили види, які на Волинському Поліссі можуть зростати у відкритому ґрунті, зокрема це *Achillea ptarmica* та *Gypsophila paniculata*, природні ареали яких охоплюють Волинське Полісся, та *Veronica multifida*, яка є видом природної флори України. Вони фігурують лише в списку, складеному садівником А. Гейдорном в Києві. Очевидно ці рослини помилково були прийняті за оранжерейні, перемішавшись з останніми при транспортуванні.

В списку представлено 291 вид та форма рослин з 97 родин. 119 з них зростали в теплицях, 172 – в оранжереї.

До складу колекції входить 285 природних видів, для чотирьох з них не встановлені сучасні назви, оскільки для двох видів були наведені лише родові назви, а для двох інших немає відповідників в сучасній номенклатурі, три гібриди, та шість культурних сортів. Культурні рослини представлені декоративними та корисними рослинами. Їх

колекційний фонд був доволі різноманітним. Так, пеларгонії представлені 23 сортами, лимони – 6 сортами (151 дерево), апельсини – 10 сортами [1]. За кількістю видів в колекції найповніше представлені родини *Lamiaceae* (15 видів), *Asparagaceae* (12 видів), *Cactaceae* (11 видів). Найбільшою кількістю видів представлені роди *Aloe*, *Ficus*, *Malaleuca* (по 6 видів), *Begonia*, *Cestrum*, *Jasminum* (по 5 видів)

Аналіз колекції за географічним походженням видів показав, що в ній репрезентативно представлені види рослин як західної, так і східної півкуль. До складу колекції входило 108 американських видів, в числі яких 23 панамериканські види, 41 південно-американський вид, 54 північноамериканські (переважно, центрально-американські) види.

Диз'юнктивний ареал одного виду (*Adiantum capillus-veneris*) охоплює весь Старий Світ (Європу, Азію, Африку), 8 видів походять з Євразії, 19 – з Європи, 35 – з Азії, 58 – з Африки, 14 – з Австралії, Нової Зеландії та Океанії, 27 – із Середземномор'я. Батьківщиною ряду видів є дві або більше частини світу. Серед них 5 європейсько-середземноморських видів, 5 – середземноморсько-центральноазійських видів, 3 азійсько-африканські види, 1 – азійсько-австралійський вид.

Поряд із рослинами, які щиро розповсюджені в сучасних ботанічних садах, в оранжереях та теплицях міклерівського парку в с. Підлужне вирощувались рідкісні рослини, які не представлені в сучасних колекціях нашої країни. Серед них реліктовий вид, внесений до Червоної книги України, *Adiantum capillus-veneris*, ендеміки Канарських островів *Bosea yervamora* та *Rumex lunaria*, ендемік Мадагаскару *Bryophyllum pinnatum*.

В цілому, аналіз колекції тропічних та субтропічних рослин міклерівського парку в маєтку М. Радзивілла с. Підлужне виявив її високу таксономічну різноманітність, наявність рослин, які представляють різні біоморфологічні (трави, дерева, кущі, напівкущі), екологічні (геофіти, епіфіти, сукуленти) групи, різні типи рослинних угруповань. Високою була також репрезентативність господарсько-цінних рослин.

Створення такої унікальної колекції тропічних та субтропічних рослин на початку XIX століття на Поліссі стало можливим завдяки високому рівню тодішнього європейського декоративного садівни-

цтва, яке в нашому краї достойно представляв великий ландшафтний архітектор Діонісій Міклер, що значно розширив на схід ареал англійських парків.

На сторінках архівної справи міститься також цінна інформація про декоративні та плодові рослини відкритого ґрунту міклерівського саду в с. Підлужне. В описі зазначається, що з цього саду до Києва було вивезено троянди сортів сентіфолія (100 особин), та інших сортів (50 особин), деревовидних півоній (25 особин), гемерокалісів (15 особин), арістолохій (3 особини), діктіумів (4 особини), молодих дерев абрикосів (2 особини), та персиків (6 особин), кущів винограду (6 особин). Ці дані свідчать про те, що в XIX столітті маєток Радзивіллів в с. Підлужне був одним з найбільш північних в Україні осередків декоративного та плодового садівництва, важливим центром інтродукції та акліматизації рослин на Поліссі.

Рослини з Підлужного були окрасою оранжерей Царського саду в Києві до 1919 року, коли сад був ліквідований і від оранжерей не лишилось ніяких слідів [2]. Палац Радзивіллів в с. Підлужному, за свідченням автора описів польських резиденцій Романа Афтаназі [3] був зруйнований в 1917 р. За свідченням місцевих жителів він був зруйнований під час Другої світової війни. В міжвоєнний період тут містилась школа.

В справі відсутня інформація про деревні насадження парку. За свідченням місцевих жителів, вони проіснували до 60-тих років минулого століття, коли за розпорядженням голови місцевого колгоспу всі дерева були вирубані і порізані на дошки.

Те місце на високому березі р. Горинь в с. Підлужне, окрасою якого більш ніж півстоліття від 1812 до 1873 р. був чудовий палацово-парковий ансамбль, перетворилось на випас для корів та кіз. Єдине, що нагадує про англійський сад – це густі зарості здичавілих *Ptelea trifoliata* L. та *Sorbaria sorbifolia* (L.) A. Braun (рис. 4).

Унікальний документ «Дело о перевозке растений из Подлужанского имения в Киевский дворец» є єдиним джерелом наших знань про колекції рослин міклерівських парків. Інформація, яка міститься в ньому, може бути науковою основою реконструкції цих унікальних шедеврів ландшафтно-архітектури.

Джерела та література:

1. Дело о перевозке растений из Подлужанского имения в Киевский дворец. 1873. // Центральний державний історичний архів у м. Києві. Ф. № 493, оп. 5, од. зб. 106.
2. Черевченко Т.М. Розмаїття тропічних та субтропічних рослин царського саду в Києві (середина XVIII-початок XX століття) / Т.М. Черевченко, Н.В. Чувікіна // Науковий вісник Українського державного лісо-технічного університету, 2001. – вип. 11.5 – С. 78–91.
3. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej / R. Aftanazy. – T.5 Województwo Wołyńskie – Warszawa: Polska Akademia Nauk, 1992. – 699 s.
4. Gazeta Warszawska, 1853, nr 299, 22 października – 3 listopada
5. Przeździecki A. Ogrody Miklera / A. Przeździecki. – Po-dole, Wołyń, Ukraina. – Wilno, 1841. – T.2. – S. 126–141.

Віталій Володимирець, Сергій Гуцман, Ольга Сауш

ФІТОСОЗОЛОГІЧНА ОЦІНКА БОЛОТНО-ЛУЧНОГО МАСИВУ НА ПІВНІЧНО-ЗАХІДНІЙ ОКОЛИЦІ МІСТА ДУБНА

Важливим заходом покращення екологічного стану природного середовища, збереження або-ригенного біорізноманіття у межах Рівненської області є збільшення відсотка заповідності, особливо це стосується адміністративно-територіальних районів із низьким значенням цього показника.

Відсоток заповідності для Дубенського району складає приблизно 2,2% [9], що є значно нижчим за цей показник для області у цілому – 9,05% [5]. На території району створено 17 об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 2702,8 га. Незважаючи на значну господарську освоєність його території, тут ще є достатній потенціал для розширення мережі природно-заповідного фонду та залучення нових площ під заповідні об'єкти. Адже територія району охоплює три фізико-географічні області: Волинську та Північно-Подільську височини, Мале Полісся. Різноманітний рельєф і геологічна будова, неоднорідний ґрунтовий покрив, наявність різних водних об'єктів (передусім р. Іква та її притоки) стали передумовою формування тут флористично та ценотично багатого рослинного світу. Окремі ділянки із задовільно збереженим біорізноманіттям та оселищами для його існування доцільно включити до української частини Смарагдової мережі Європи.

Під час польових флористичних обстежень території Дубенського району у 2012–2014 рр. була звернута увага на цінний в екологічному та флористичному відношеннях болотно-лучний масив на північно-східній околиці м. Дубна, де зростає майже десяток видів судинних рослин, які включені до третього видання “Червоної книги України” (2009 р.) [10] або підлягають регіональній охороні на території Рівненської області.

Територія описуваного масиву знаходиться у заплаві лівого берега р. Ікви (ліворуч автотраси Рівне-Львів). Варто зазначити, що заплава та перша надзаплавна тераса у нижній частині течії р. Ікви (нижче с. Верба), передусім через близьке залягання карбонатних порід і хвилястий рельєф, є доволі цікавою у флористичному відношенні. Це зумовило створення тут ряду об'єктів природно-заповідного фонду: ботанічний заказник місцевого значення “Урочище “Бережани” (площа 400 га), гідрологічний заказник місцевого значення “Урочище “М'ятин” (площа 152 га), пам'ятка природи загальнодержавного значення “Хвороща” (площа 50 га), гідрологічний заказник місцевого значення “Урочище “Добрятин” (площа 129 га), болотне заповідне урочище “Урочище “Війницьке” (площа 10 га) [9]. Як перспективні для розширення мережі заповідних об'єктів Рівненської області, заслугову-

ють на увагу інші ділянки, що розташовані уздовж р. Ікви [3].

Пропонований для заповідання болотно-лучний масив має орієнтовну площу 25–30 га. По периметру він обмежений осушувальними каналами. Адже заплава р. Ікви у цьому місці каналізована та осушена. Лише порівняно невелика за площею ділянка у пониженні, ближче до східного краю, зберегла заболоченість. Вона поступово переходить у сирі та середньозволожені луки, місцями зустрічаються невисокі мікропідвищення, що зайняті більш посухостійкими видами рослин. Внаслідок проведеного осушення, і наступної мінералізації торфового шару, випасання худоби та сінокосіння, близького розташування автотраси і селітебних ділянок флора масиву у цілому має риси антропогенної трансформації, зокрема у її складі присутні синантропні рослини, у тому числі й адвентивні види. Однак, це не зменшує фітосоюзологічної цінності описуваної території.

Згідно фізико-географічного районування України територія масиву знаходиться у південно-західній частині Рівненського фізико-географічного району природної області Волинська височина, що входить до складу Західноукраїнської провінції Лісостепової зони, та безпосередньо примикає до Повчанського фізико-географічного району [2, 6]. У геоморфологічному відношенні територія масиву займає північно-східну околицю Повчанської структурно-горбистої височини, що у свою чергу належить до підобласті Волинської височини, яка входить до складу Волино-Подільської височини [7]. Тектонічні особливості цієї території визначаються її знаходженням на стабільній Волино-Подільській плиті. Гірські породи тут здебільшого належать до туронського ярусу крейдяної системи мезозою та представлені мергелями, білою писальною крейдою та вапняками. Глибше вони підстилаються малопотужним шаром порід сеноманського ярусу, під якими залягають породи силурійської системи палеозою. Четвертинні відклади представлені переважно торфами, меншою мірою – алювіальними відкладами заплави у вигляді супісків і суглинків. Ґрунтові води залягають на незначній глибині, а на окремих ділянках вони виступають на поверхню.

Сучасний ґрунтовий покрив у межах описуваного масиву неоднорідний і до певної міри трансформований. У пониженнях він представлений торфово-болотними ґрунтами із шаром торфу 50–70 см. На більшій частині площі масиву поширені лучні та лучно-болотні ґрунти, що значною мірою сформувалися завдяки осушенню заплави та наступної швидкої мінералізації малопотужного

торфового шару. Підвищені ділянки зайняті лучно-чорноземними ґрунтами.

Згідно флористичного районування України корінна флора у межах території потенційного заповідного об'єкта належить до Західноволинського флористичного району Люблінсько-Волино-Малополіського округу Люблінсько-Волино-Подільської підпровінції Центральноєвропейської провінції, що у свою чергу відноситься до Європейської області Голарктичного флористичного царства [8]. Природна рослинність охоплює Люблінсько-Волинський округ грабово-дубових, дубових лісів та остепнених лук Південнопольсько-Західноподільської підпровінції широколистяних лісів, лук, лучних степів та евтрофних боліт Центрально-європейської провінції широколистяних лісів, яка у свою чергу належить до Європейської широколистяної області Голарктичного домініону [4].

За попередніми обстеженнями у складі флори вищих рослин описуваного масиву було встановлено зростання понад 230 видів із майже 50 родин, серед яких найчисельнішими виявились Осокові /*Cyperaceae*/, Тонконогові /*Poaceae*/, Айстрові /*Asteraceae*/, Глухокропівові /*Lamiaceae*/ та Бобові /*Fabaceae*/.

Поряд із болотними видами чималу частку у складі флори відіграють види середньозвожених лук, зустрічається декілька видів дерев'янистих рослин. Як наслідок антропогенного впливу, у видовому складі флори з'явилося 11 видів адвентивних рослин.

На території потенційного заповідного об'єкта було виявлено 8 видів флори, які включені до третього видання "Червоної книги України" (2009 р.): меч-трава болотна /*Cladium mariscus* (L.) Pohl s.l./, осока Девелла /*Carex davalliana* Smith/, сашник іржавий /*Schoenus ferrugineus* L./ (усі види із родини Осокові /*Cyperaceae*/), зозулині сльози яйцеподібні /*Listera ovata* (L.) R. Br./, коручка болотна /*Epipactis palustris* (L.) Crantz/, пальчатокорінники м'ясочервоний /*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó s.l./ та травневий /*D. majalis* (Rchb.) P. F. Hunt et Summerhayes s.l./ (усі із родини Зозулинцеві /*Orchidaceae*/), товстянка звичайна /*Pinguicula vulgaris* L./ із родини Пухирникові /*Lentibulariaceae*/.

Найчисельнішу популяцію у складі рослинності масиву формує меч-трава болотна, що займає найбільш обводнені ділянки. Тут вона на окремих ділянках домінує із проекційним покриттям до 90% або співдомінує, найчастіше із очеретом звичайним /*Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud./.

Життєвість її доволі висока зі значним переважанням генеративних пагонів. Лише на менш звожених місцях, де проводиться випасання худоби, життєвість дещо знижена: зарості виду розріджені, менша висота рослин, нижчою є частка генеративних пагонів. У цьому випадку меч-трава найчастіше зростає серед заростей комишу лісового /*Scirpus sylvaticus* L./, щучника дернистого /*Deschampsia*

caespitosa (L.) Beauv./ або осоки шершавої /*Carex hirta* L./.

Загальна площа заростей із переважанням меч-трави болотної складає понад 2 га, за нашими спостереженнями площа зростання поступово збільшується. Необхідно зауважити, що зазначений вид за природоохоронним статусом є вразливим, на території Рівненської області є малопоширеним, де зрідка зустрічається у межах Волинської височини. У кінці 80-х років XX століття для області було відомо лише два локалітети цього виду – біля с. Дермань Другий Здолбунівського р-ну [1]. Нині на території нашої області достовірно відомо 7 локалітетів меч-трави болотної: окрім описуваного в околицях м. Дубно та двох дерманських, цей вид ще виявлений між селами Війниця та Перевередів, і біля с. М'ятин Млинівського р-ну, біля с. Тайкури Рівненського р-ну, в околицях с. Копитків Здолбунівського р-ну.

Досить чисельну популяцію на описуваному масиві утворює коручка болотна, яка за природоохоронним статусом є вразливим видом, на території Рівненщини є малопоширеною рослиною, що зростає тут у межах Волинської височини, Волинського та Малого Полісся. Щільність популяції на окремих ділянках складає 15–20 особин/м², життєвість особин висока, у віковому спектрі помітно переважають генеративні особини, частка яких на окремих ділянках сягає 80–85%. Рослина приурочена переважно до достатньо обводнених мікропонижень із невисоким і розрідженим травостоєм. Супутніми видами коручки на масиві найчастіше виступають хвощ болотний /*Equisetum palustre* L./, осоки годро-подібна /*C. acutiformis* Ehrh./ та дерниста /*C. cespitosa* L./, мітлиця повзуча /*Agrostis stolonifera* L./, меншу фітоценотичну роль відіграють жовтець їдкий /*Ranunculus acris* L./, підмаренник болотний /*Galium palustre* L./, на окремих ділянках помітною є роль білозору болотного /*Parnassia palustris* L./.

У подібних умовах зростають і два інші представники Зозулинцевих – пальчатокорінники м'ясочервоний і травневий. Однак вони приурочені до густішого травостою та менш звожених ділянок. Популяція пальчатокорінника м'ясочервоного (за природоохоронним статусом – вразливий, на території Рівненської області – потенційно вразливий) тут є також чисельною із середньою щільністю 7–15 особин/м², високою життєвістю та помітним переважанням генеративних особин. Менш чисельною виявилася популяція пальчатокорінника травневого (за природоохоронним статусом – рідкісний, на території Рівненщини – малопоширений) із середньою щільністю 3–5 особин/м² та часткою генеративних, яка складала приблизно 90%. Видовий склад угруповань за участю зазначених вище видів є доволі різноманітним: окрім дрібнолистих осок, високим значенням проекційного покриття характеризуються перстач гусячий /*Potentilla anserina* L./ та щучник дернистий.

Два інші види: сашник іржавий та осока Девелла (обидва види за природоохоронним статусом – вразливі, на території Рівненської області – рідкісні), як правило, зростають поряд. На території нашої області вони переважно поширені у межах Волинської височини та Малого Полісся, досить рідко – у межах Волинського Полісся. Ці види зустрічаються переважно у західній частині масиву та формують розріджені куртини. Проекційне покриття сашника іржавого на окремих ділянках сягає приблизно 4–5%, фітоценотична роль осоки Девелла менш виражена із проекційним покриттям 1–3%. Проте зазначені види характеризуються задовільною життєвістю, цвітуть і плодоносять. Найчастіше вони входять до складу угруповань із домінуванням дрібнолистих осок: чорної *Carex nigra* (L.) Reichard/, просяної *C. panicea* L./, жовтої *C. flava* L./ та невисоким травостоєм.

Товстянка звичайна, яка за природоохоронним статусом є вразливим видом, на території Рівненської області – рідкісним і зростає тут у межах Волинської височини та Малого Полісся, на описуваному масиві представлена поодинокими куртинами із 1–3 особин, серед яких у віковому спектрі переважають генеративні рослини. Вона входить до складу угруповань із доволі розрідженим осоково-гіпновим покривом на перезволожених ділянках за участю дрібнолистих осок, невеликих за площею заростей куги озерної *Schoenoplectus lacustris* (L.) Palla/ та очерету звичайного.

Найменш чисельною на описуваному масиві виявилась популяція одного із видів Зозулинцевих – зозулині сльози яйцеподібні, яка представлена тут лише 5 генеративними рослинами. Вона приурочена до підвищеної ділянки із значною участю у рос-

линному покриві таких видів, як трясучка середня *Briza media* L./, волохатик лікарський *Pilosella officinarum* (L.) F. W. Schultz & Sch. Bip./, люцерна хмелеподібна *Medicago lupulina* L./, лядвенець польовий *Lotus arvensis* Pers./.

Окрім зазначених вище видів, на лучно-болотному масиві було виявлено ще два види, які підлягають регіональній охороні на території Рівненської області: звіробій чотирикрилий *Hypericum tetrapterum* Fries/ та вербу мирзинолисту або чорніючу *Salix myrsinifolia* Salisb./.. Звіробій чотирикрилий розсіяно зустрічається на описуваній території поодинокі або невеликими групами та приурочений переважно до прибережних заростей каналів. Вид характеризується задовільною життєвістю, хоча є слабким конкурентом у порівнянні із більшістю видів угруповання. Верба мирзинолиста зрідка входить до складу чагарникових заростей, які формує самостійно або разом із вербою попелястою *Salix cinerea* L./, іноді – вербою пурпуровою *S. purpurea* L./.. Такі зарості зрідка зустрічаються у межах масиву й займають достатньо зволожені ділянки.

Таким чином, територія лучно-болотного масиву в околицях м. Дубно характеризується багатим рослинним світом, який включає типові та раритетні види флори, у тому числі такі, що включені до “Червоної книги України”. Винятково важливою є роль цієї території для підтримання гідрологічного режиму та рівня води у р. Іква. Описувана територія відповідає критеріям, якими повинні характеризуватись об’єкти заповідного фонду та заслуговує на створення тут ботанічного заказника загальнодержавного значення.

Джерела та література:

1. Андрієнко Т. Л., Антонова Г. М., Єршов А. В. Край лісів та імлистих боліт. – Львів: Каменярь, 1988. – 86 с.
2. Атлас Ровенської області. – М.: ГУГК, 1985. – 32 с.
3. Володимирець В. О. Раритетні види флори заплави нижньої течії р. Ікви (Млинівський р-н, Рівненська обл.) // Вісник Рівненського державного технічного університету. – Вип. 5(12). – Рівне, 2001. – С. 59–64.
4. Дідух Я. П., Шеляг-Сосонко Ю. Р. Геоботанічне районування України та суміжних територій // Укр. ботан. журн. – 2003. – 60, № 1. – С. 6–17.
5. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Рівненській області у 2014 р. – Рівне, 2015. – С. 116.
6. Маринич О. М. та ін. Фізико-географічне районування // Національний атлас України – К.: ДНВП “Картографія”, 2008. – С. 228–229.
7. Природа Ровенської області / під ред. К. І. Геренчука. – Львів: Видавн. об’єдн. «Вища школа» при ЛДУ, 1976. – 156 с.
8. Природа Украинской ССР. Растительный мир / ред. Ю. Р. Шеляг-Сосонко. – К.: Наук. думка, 1985. – С. 34–40.
9. Природно-заповідний фонд Рівненської області / під ред. Ю. М. Грищенка. – Рівне, 2008. – 216 с.
10. Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я. П. Дідуха. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.

ЗВІТИ ГОРОДОЦЬКОГО МУЗЕЮ

ОТЧЕТ ГОРОДЕЦКОГО МУЗЕЯ ВОЛЫНСКОЙ ГУБЕРНИИ БАРОНА Ф. Р. ШТЕЙНГЕЛЬ за первый год с 25 ноября 1896 г. по 25 ноября 1897 г. *составил Н. Беляшевский*

Посвящается XI-му Археологическому Съезду.

НЕСКОЛЬКО СЛОВ ОБ ОСНОВАНИИ И ЦЕЛЯХ ГОРОДЕЦКОГО МУЗЕЯ ВОЛЫНСКОЙ ГУБЕРНИИ

Сочувствуя всегда идее возникновения возможно большого количества так назыв. областных музеев, я всегда находил, что их у нас в России далеко не достаточно. Между тем, они бесспорно могут много помочь всестороннему изучению отдельных частей нашего обширного отечества.

Живя постоянно на Волыни и, естественно, интересуясь более всего этим краем, я пришел к заключению, что, хотя многое собрано, многое уже сделано различными лицами для изучения нашего края, но весь этот богатый материал так разбросан, что пользоваться им является почти невозможным. Объединить все это, собрать отдельные предметы, относящиеся к истории Волыни, значительно дополнить все, что еще мало, или совсем не разработано, мог бы только областной музей Волынской губернии. Такового у нас на Волыни до сих пор нет, и потому я решил положить ему начало, что и начал приводить в исполнение с ноября 1896 г.

Музей помещается в моем имении, в с. Городке, Ровенского уезда, Волынской губернии, и раз-

делается на следующие отделы: естественный, географический, антропологический, археологический и этнографический, с их подотделами; число отделов, конечно, с течением времени, может быть увеличено. Кроме того, при музее основана библиотека с отделом рукописей, специально посвященная Волыни.

Не будучи специально знаком с делом ведения музеев вообще и не имея возможности, благодаря многим занятиям, посвящать лично много времени музею, я предложил ведение этого дела Ник. Фед. Беляшевскому, который любезно согласился на мое предложение и взял на себя общее руководство музеем.

Забываясь о судьбе музея, я сделал надлежащее распоряжение, в случае невозможности, или нежелания вести это дело дальше мною или моими наследниками, о передаче музея безвозмездно какому либо общественному учреждению.

бар. Ф. Штейнгель.

Варшава, декабрь 1897 г.

Будучи приглашен бароном Ф. Р. Штейнгель участвовать в устройстве задуманного им областного музея Волынской губернии, я охотно принял это предложение и, по мере сил, старался быть полезным делу.

Действительно, на Волыни, столь богатой историческим прошлым, с таким разнообразием природы и народного быта, давно чувствовалась потребность в учреждении, где бы сосредоточивались материалы, так или иначе характеризующие различные стороны жизни края; учреждениями, наиболее соответствующими таким целям, являются областные музеи; конечно, устройство таких музеев скорее всего под силу какому нибудь общественному учреждению¹, но и частные попытки в этом направлении заслуживают полного внимания, и оне, при серьезной постановке, могут принести известную долю пользы; вот почему нам кажется, что и Городецкий музей Волынской губернии, имеющий определенную программу, обладающий материальными средствами и обеспеченный в будущем от участи, очень часто постигающей частные собрания, сослужит службу в деле изучения Волыни.

При детальном обсуждении программы музея было решено поставить ее возможно шире, что откроет больший простор для деятельности, вести дело не торопясь, но вести систематически, обращая главное внимание на то, что может служить для общей характеристики края, исключая все, что является случайным, что носит название «раритетов и чем зачастую бывают заполнены частные да и общественные собрания. Район, который охватывает музей, – теперешняя Волынская губерния; хотя границы губернии и не соответствуют границам древней Волынской земли, но в виду того, что расширение этих рамок завело бы слишком далеко, решено ограничиться территорией Волынской губернии, и так достаточно обширной.

Отделы, на которые будет распадаться Городецкий музей, намечены пока следующие:

Естественный отдел, куда войдут коллекции по геологии, минералогии, палеонтологии, флоре и фауне Волынской губернии.

Географический отдел, куда войдут карты, планы, виды местностей и т.д.; особенно интересны старые планы – материал, бесследно исчезающий, не смотря на всю свою важность. Но главное содержание этого отдела будет заключаться в «Сборниках историко-географических материалов по Волынской губернии», составляемых следующим образом: для каждого населенного пункта или дру-

гой определенной местности заводится отдельная папка, куда собираются разнородные материалы, относящиеся к данной местности, – древние и новые акты или копии их, описания, этнографические наблюдения, планы, виды, типы населения разных слоев, сведения о памятниках старины, статистические данные, корреспонденции из газет и т. п.; не останавливаясь в данном случае пред обширностью задачи, нужно будет удовольствоваться тем, что удастся собрать, а материал, собранный таким образом, во всяком случае, всегда пригодится. В этот отдел включаются также и принадлежащие музею негативы фотографий.

Антропологический отдел, куда войдут материалы, касающиеся физической стороны как прежнего, так и современного населения Волынской губернии.

Археологический отдел, куда войдут предметы доисторической и исторической археологии. Волынь очень богата памятниками доисторической старины, и если бы удалось собрать хотя только образцы памятников этого рода из различных частей Волынской губ., то уже и тогда можно было бы считать задачу выполненной. Что касается исторической археологии, то здесь внимание будет обращено главным образом на предметы, служившие в народном быту. В этот отдел войдут затем сфрагистика и нумизматика; последняя будет состояться исключительно из монет, найденных на территории Волынской губернии. Найдут себе место в этом отделе и архитектурные памятники, как напр. образцы строительных материалов разных эпох.

Этнографический отдел, посвященный главным образом материальной стороне народной жизни; сторона эта в последнее время подвергается сильным изменениям, и очень важно сохранить, наряду с современными предметами, и остатки прежнего, исчезающие с каждым днем.

Библиотека музея разделяется на три части: рукописи, старопечатные книги и книги позднейшего времени. В отделение рукописей входят: древние и новые акты, копии их, записки, воспоминания, бумаги, оставшиеся после лиц, работавших на Волыни или для Волыни, частная переписка лиц разных слоев общества, и т.п. В отделение старопечатных книг войдут книги, напечатанные на Волыни до начала настоящего столетия. В отделение книг позднейшего времени войдут книги, брошюры и периодические издания, специально касающиеся Волыни; кроме того, в это отделение войдут и различного рода мелкие произведения печати, как напр. афиши и объявления; произведения этого рода обыкновенно после выхода в свет очень быстро исчезают, а между тем и они представляют известный интерес.

В коллекции музея решено помещать только те предметы, происхождение которых точно известно.

¹ Уже после того, как было положено начало Городецкому музею, мы узнали о возникающем в Житомире «Обществе исследователей Волыни» с музеем при нем, – от души желаем скорейшего осуществления этого начинания и развития его, – работы хватит на всех, лишь бы были работники.

Что касается внешнего порядка, принятого в музее, то для записи предметов заведен «Инвентарь», для записи расходов – «Расходная книга», и, кроме того, заведена «Летопись Городецкого музея», куда заносятся заметки о деятельности музея и мнения по различным вопросам лиц, принимающих уча-

стие в устройстве музея или посещающих музей. По истечении каждого года решено печатать «Отчет» о деятельности музея, а со временем предположено составить систематический каталог коллекций и библиотеки.

Н. Беляшевский

Варшава, декабрь 1897 г.

Титульні сторінки звітів Городецького музею

Експозиція Городецького музею

**ОТЧЕТ
ГОРОДЕЦКОГО МУЗЕЯ ВОЛЫНСКОЙ ГУБЕРНИИ
барона Ф. Р. ШТЕЙНГЕЛЬ
за первый год,
с 25 ноября 1896 г. по 25 ноября 1897 г.**

Несмотря на то, что к каждому делу самое трудное – начало, не смотря также и на то, что начинать дело и вести его в течении большей части отчетного года пришлось вдали от района, которому посвящен музей, все-таки, теперь, по истечении года, можно подвести некоторые итоги деятельности музея. Успех дела зависел главным образом от того, что в нем приняли живое участие некоторые лица, сочувствующие делу; так, при посредстве В. А. Мошкова, для этнографического отдела было получено много разнообразных предметов, касающихся народного быта, им-же было снято для музея более сотни фотографий, записывались народные произведения, составлялись заметки о различных местностях, и т.п.; А. А. Матвеев, совершая поездки по Волыни, снабдил музей массой очень ценных фотографий с различных памятников старины; благодаря энергичной помощи С. П. Яремича для музея было приобретено много книг, брошюр, фотографий; кроме того, многие другие лица содействовали развитию музея, даря в него различные предметы и книги, помогая советами и указаниями. Благодаря всему этому, к началу прошлого лета накопилось довольно много предметов; в течении летних месяцев было приступлено к систематизации, регистрации и разстановке как этих предметов, так и вновь поступавших: в этом кропотливом деле большую помощь оказали баронесса Н. К. Врангель и гр. Б. Г. Толстой; в настоящее время предметами музея, приведенными в надлежащий порядок, целиком заполнена одна большая комната в помещении, отведенном под музей².

Всего в течении отчетного года поступило в музей 950 номеров³.

По отделам номера эти распределяются следующим образом:

В географическом отделе	354	№№
В антропологическом	16	«
В археологическом	103	«
В этнографическом	252	«
В библиотеке	179	«
Предметов, не вошедших в вышепоименованные отделы	46	«

² Часть этой комнаты изображена на приложенном рисунке.

³ Сюда не включены предметы естественного отдела, которым будет вестись особая регистрация.

Перейдем теперь к более подробному перечислению содержания каждого из отделов⁴.

ЕСТЕСТВЕННЫЙ ОТДЕЛ

Коллекции этого отдела, поступившие в течении отчетного года, пока еще не приведены в порядок. Более всего поступило экземпляров по энтомологии; собиранием их занимались: в Ровенском у. – бар. Ф. Р. Штейнгель и гр. Б. Г. Толстой, в Заславском у. – Д. Мошков. Положено затем начало коллекциям пресмыкающихся и земноводных (Ровенский у.) и гербария (собираением растений для музея занималась Ю. В. Мошкова в Заславском у.). Есть также несколько предметов по минералогии (Ровенский у.) и палеонтологии (Овручский у.). Кроме того, К. А. Ставровским была совершена поездка в Овручский у. для собирания коллекций по минералогии и палеонтологии, – результаты этой поездки еще не известны.

ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ ОТДЕЛ

В этот отдел в течении отчетного года поступило: карт – 2, сборников историко-географических материалов – 67, негативов фотографий – 283.

КАРТЫ

«Военно-топографическая карта» Волынской губернии, масштаб – 3 версты в дюйме, 32 листа (№ 840).

«Специальная карта» Волынской губернии, масштаб – 10 верст в дюйме, 6 листов (№ 841).

СБОРНИКИ

ИСТОРИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ

Главное количество поступившего в сборники материала составляют разного содержания фотографии, как новые, так отчасти и старые; среди этих последних особенный интерес представляют те, на которых изображены памятники, подвергшиеся переделкам, или совсем уничтоженные; кроме фотографий, сборники заключают несколько десятков древних актов – в оригинале и в копиях, несколько церковно-приходских летописей, этнографические заметки, описания и т.п.; по местностям собранные материалы распределяются неравномерно – для одних имеется всего несколько номеров, для других – десятки (из последних напр. с Городок, г. Дубно, г. Кременец, г. Луцк, г. Острог, м. Славути, м. Чуднов): каждый сборник имеет перечень заклю-

⁴ При описании предметов в скобках поставлены номера, под которыми они записаны в инвентаре.

чаючихся в нем материалов; не приводя здесь этих перечней, что слишком расширило бы настоящий отчет, ограничиваемся приведением списка местностей, для которых имеются сборники.

Волынская губерния вообще (№ 828).

Владимир-Волынский уезд

с. Блаженик (№ 934).

с. Бутятычи (№ 642)

г. Владимир-Волыnsk (№ 938); отдельно: Вид со стороны р. Луга на старинные постройки при Мстиславовом храме, этюд с натуры масляными красками Е. М. Маковского; этюд сделан в 1896 г. Дар художника (№ 818).

с. Зимно (№ 936).

м. Любомль (№ 643).

м. Устилуг (№ 937).

Дубенский уезд

м. Берестечко (№ 646).

г. Дубно (№ 645).

с. Жабокрики Большие (№ 938).

м. Козин (№ 940).

м. Пальча (№ 647).

с. Теслугов (№ 939).

Житомирский уезд

с. Галиевка (№ 621).

с. Жеребки (№ 102).

г. Житомир (№ 617).

м. Ивница (№ 620).

с. Михаленки (№ 619).

д. Ольшанка (№ 103).

с. Рудня Бортковая (№ 622).

м. Чуднов (№ 618).

Заславский уезд

с. Варваровка (№ 633).

д. Голыки (№ 633).

с. Городыще (№ 943).

с. Жуков (№ 634).

г. Заслав (№ 632).

с. Радышевка (№ 942)

м. Славута (№ 69).

с. Ташки (№ 941).

м. Шепетовка (№ 101).

с. Янышевка (№ 635).

Ковельский уезд

Ковельский уезд вообще (№ 823).

г. Ковель (№ 655).

с. Заболотье (№ 656)

м. Камень-Каширский (№ 825)

м. Мациов (№ 944).

м. Несухойжи (№ 826)

м. Турийск (№ 824).

с. Чернче (№ 827).

Кременецкий уезд

с. Белая Крыница (№ 652).

м. Вишневец (№ 649).

г. Кременец (№ 648).

м. Почаев (№ 650).

м. Рахманов (№ 651).

Луцкий уезд

г. Луцк (№ 644).

Новоград-Волынский уезд

с. Камень (№ 639).

м. Мирополь (№ 638).

м. Полонное (№ 100).

с. Понинка (№ 641).

м. Романов (№ 640).

Овручский уезд

с. Збранки (№ 636)

м. Норинск (№ 637)

Острожский уезд

с. Крупец (№ 654).

г. Острог (№ 653).

Ровенский уезд

с. Городок (№ 10).

с. Грабов (№ 629).

м. Деражно (№ 624).

с. Житин (№ 945)

д. Карпиловка (№ 628).

м. Клевань (№ 947).

с. Обаров (№ 946).

с. Олексин-Большой (№ 626).

г. Ровно (№ 623).

д. Рогачев (№ 627).

д. Студинка (№ 630).

д. Ходосы (№ 625).

с. Хоцинь (№ 631).

с. Шпанов – отдельный вид: Въезд в усадьбу кн. Радзивилла, литография 1825 г., в современной рамке (№ 151).

НЕГАТИВЫ ФОТОГРАФИЙ

Владимир-Волынский уезд

с. Блаженик. Церковь, погост, входная дверь в церковь (№№ 900–901 и 904–905), почтовая

станция, дорога к г. Владимир-Волинску (№№ 902–903); снято Н. Ф. Беяшевским в 1897 г., размер 13x18 и 9x12.

г. Владимир-Волинск. Виды города (№№ 906–908), старинная башня (№ 912), реставрируемый Мстиславов храм и старинные постройки возле него (№№ 909–912), надгробие Мартина Божидара Подгородинского в стене римско-католического костела (№ 914); снято Н. Ф. Беяшевским в 1897 г., размер 13x18 и 9x12.

с. Зимно. Башни в монастырской стене (№№ 915–917); снято Н. Ф. Беяшевским в 1897 г., размер 13x18 и 9x12.

м. Любомль. Вид на местечко (№ 584), Георгиевская церковь (№ 896), еврейская синагога (№№ 585–593), могильные памятники на старом еврейском кладбище (№ 594), мещанская хата (№ 595); снято Н. Ф. Беяшевским в 1897 г., размер 13 x 18 и 9x12.

м. Устилуг. Виды местечка и окрестностей, старинное укрепление, бывш. кануцинский монастырь (№№ 918–924 и 926–927) портрет основательницы б. капуцинск. монаст. Розалии Поцей (№ 925); снято Н. Ф. Беяшевским в 1897 г., размер 13x18 и 9x12.

Дубенский уезд

г. Дубно. Замок кн. Любомирских (№№ 466–468), урочище «Старый замок» (№ 469), б. бернардинский монастырь (№№ 470–473); снято А. А. Матвеевым в 1897 г., размер 13x18.

с. Жабокрики Большие. Старинный памятник на дороге из м. Козина в м. Берестечко (№ 480); снято А. А. Матвеевым в 1897 г., размер 13x18.

м. Козин. Виды местечка, замка, б. доминиканского монастыря, плиты с надписью о сооружении замка (№№ 474–478); снято А. А. Матвеевым в 1897 г., размер 13x18.

с. Теслугов. Виды на село и «Замчище» (№№ 479–480); снято А. А. Матвеевым в 1897 г., размер 13x18.

Житомирский уезд

д. Ольшанка. Виды улицы возле ж.д. станции («Чуднов Волинский», прежде «Ольшанка»), двор и дом чехов-колонистов (№№ 150 и 554–557); снято Н. Ф. Беяшевским в 1896 и 1897 гг., размер 9x12.

д. Чуднов. Виды местечка, окрестностей, сцены на улицах и базаре, типы, игры молодежи возле церкви (№№ 558–582); снято Н. Ф. Беяшевским в 1897 г., размер 13x18 и 9x12.

Заславский уезд

с. Варваровка. Общий вид, церковь, хата, мельница, уличная сцена (№№ 550–551 и 861–863); снято В. А. Мошковым в 1897 г., размер 13x18.

д. Голыки. Типы крестьян, гончар (№№ 552–553 и 864); снято В. А. Мошковым в 1897 г., размер 13x18.

с. Городище. Общий вид, монастырь, сцены на площади у монастыря (№№ 874–877); снято В. А. Мошковым в 1897 г., размер 13x18.

с. Жуков. Церковь (№ 583); снято В. А. Мошковым в 1897 г., размер 13x18.

г. Заслав. Вид местечка, костел, дворец (№ 842–844); снято В. А. Мошковым в 1897 г., размер 13x18.

с. Гадышевка. Старухи-крестьянки (№ 872); снято В. А. Мошковым в 1897 г., размер 13x18.

м. Славута. Виды местечка и окрестностей, отдельные дома, церковь, костел, синагога, кладбища, заводы, лечебное заведение, типы, уличный и базарные сцены (№№ 504–534. 549, 847–860); снято В. А. Мошковым в 1897 г., размер 13x18 и 9x12.

с. Ташки. Церковь, бумажная фабрика (№№ 865–866); снято В. А. Мошковым в 1897 г., размер 13x18.

с. Цветоха. Церковь, кладбище, винокуренный завод, корчма (№№ 867–871); снято В. А. Мошковым в 1897 г., размер 13x18.

м. Шепетовка. У ж.-д. станции (№№ 148–149); снято Н. Ф. Беяшевским в 1896 г., размер 9x12. Сахарный завод, дом гр. Потоцкого (№№ 845–846); снято В. А. Мошковым в 1897 г., размер 13x18

с. Янышевка. Девушки (№ 873); снято В. А. Мошковым в 1897 г., размер 13x18.

Ковельский уезд

с. Заболотье. Виды села и окрестностей, постройки, типы (№№ 542–546); снято В. А. Мошковым в 1897 г., размер 13x18.

м. Мациов. Внешние и внутренний виды еврейской синагоги (№№ 928–931); снято Н. Ф. Беяшевским в 1897 г., размер 13x18.

м. Турийск. Вид на местечко, Преображенская церковь, развалины дома Мошинских (№№ 897–899); снято Н. Ф. Беяшевским в 1897 г., размер 13x18.

Кременецкий уезд

г. Кременец. Замок королевы Боны (№№ 453–460), старая колокольня Крестовоздвиженской церкви (№ 461), вид соборной церкви – б. францисканского костела (№ 462). побазилианская церковь (№ 463), синагога (№ 464); снято А. А. Матвеевым в 1897 г., размер 13x18. Виды города, горы и замка кор. Боны (№№ 886–890); снято В. А. Мошковым в 1897 г., размер 13x18.

м. Почаев. Лавра (№ 465); снято А. А. Матвеевым в 1897 г., размер 13x18. Виды местечка, группы крестьян (№ 891–894); снято В. А. Мошковым в 1897 г., размер 13x18.

Луцкий уезд

г. Луцк. Вид города и замка, внутренний вид кайимской синагоги (№№ 548 и 895); снято В. А. Мошковым в 1896 г., размер 13x18. Замок (№№ 487, 496–503), синагога (№№ 488–490), развалины бази-

лианской (униатской) церкви – переснимок с фотографии 70-х годов (№ 491), развалины костелов монастырей доминикан, бонифратров, кармелитов (№№ 492–494), караимская синагога (№ 495); снято А. А. Матвеевым в 1897 г., размер 18х24 и 13х18.

Новоград-Волынский уезд

м. Мирополь. Базарные сцены, крестьянская девушка из окрестностей местечка (№№ 535–541); снято В. А. Мошковым в 1897 г., размер 13х18 и 9х12.

м. Полонное. На ж. – д. станции (№№ 145–147); снято Н. Ф. Беляшевским в 1896 г., размер 9х12.

Острожский уезд

с. Крупец. Старинная хата, группы крестьян, свадебная сцена (№№ 547 и 880–885); снято В. А. Мошковым в 1894 и 1897 гг., размер 13х18 и 9х12.

г. Острог. Общий вид, старуха-мещанка (№№ 878–879); снято В. А. Мошковым в 1897 г., размер 13х18.

Ровенский уезд

с. Городок. Виды села, отдельные постройки, типы (№№ 124–144 и 611), внутренние виды Городецкого музея (№№ 932–933); снято Н. Ф. Беляшевским в 1895 и 1897 гг., размер 13х18 и 9х12. У входа в Городецкий музей (№№ 615–616); снято бар. Ф. Р. Штейнгель в 1897 г., размер 13х18.

с. Грабов. Вид на село и старинное укрепление (№ 605); снято Н. Ф. Беляшевским в 1897 г., размер 13х18.

с. Житин. Лирник с поводомаром (№№ 612–614); снято Н. Ф. Беляшевским в 1897 г., размер 13х18.

м. Клевань. Виды замка б. кн. Чарторыйских (№№ 482–486); снято А. А. Матвеевым в 1897 г., размер 13х18.

с. Обаров. На полустанке (№ 610); снято А. А. Матвеевым в 1897 г., размер 13х18.

с. Олексин Большой. Наружный вид склепа Чаплича (?) (№ 609); снято бар. Ф. Р. Штейнгель в 1897 г., размер 13х18.

д. Рогачев. Виды могильника и его окрестностей, снимки во время раскопок курганов (№№ 596–604); снято Н. Ф. Беляшевским в 1897 г., размер 13х18.

д. Ходосы. Старик-пастух (№ 606); снято Н. Ф. Беляшевским в 1897 г., размер 13х18.

с. Хоцинь. Развалины на берегу р. Горыни. Старая «фигура» и новая часовня (№№ 607–608); снято Н. Ф. Беляшевским в 1897 г., размер 13х18

АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ ОТДЕЛ

Для пополнения как этого, так и археологического отделов, в июле и августе 1897 г. Н. Ф. Беляшевским и бар. Ф. Р. Штейнгель были произведены раскопки курганов в 4-х могильниках, расположенных в Ровенском у. на левом берегу р. Устья;

5) могильники эти – языческие славянские, время их можно определить VII – IX вв. по Р. Х.; скелеты, обнаруженные в курганах, разной сохранности, большей частью плохой.

Ровенский уезд

Могильник у с. Грабова. Скелет из кургана № 1 (№ 716). Скелет из кургана № 2 (№ 717).

Могильник у д. Карпиловки. Скелет из кургана № 1 (№ 688); два неполных черепа (без нижних челюстей), найденные в верхнем слое того-же кургана и повидимому относящиеся к более позднему времени (№№ 683 и 684); куски бедренной кости, найденные в том-же кургане на глубине одного метра (№ 686). Скелет из кургана № 2 (№ 693); кости, найденные в том-же кургане под дерновым слоем (№ 690). Скелет из кургана № 3 (№ 949); череп и кости, найденные в верхнем слое того-же кургана (№ 948).

Могильник у д. Рогачева. Скелет из кургана № 2, гроб № 1 (№ 705); скелет из того-же кургана, гроб № 2 (№ 710). Скелет из кургана № 2, гроб № 2 (№ 751); скелет ребенка из того-же кургана, гроб № 1 (№ 749), скелет сохранен в том положении, к какому был открыт, верхняя часть скелета истлела, сохранились часть позвонков, тазовые кости и нижние конечности, на ногах уцелели части кожаной обуви.

Могильник у д. Студинки. Скелет из кургана № 1 (№ 695). Скелет из кургана № 2 (№ 697).

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЙ ОТДЕЛ

В отчетном году, помимо предметов из случайных находок, в этот отдел поступили предметы из раскопок курганов, о которых упоминалось выше; кроме того, был также исследован у с. Большого Олексина, Ровенского у., склеп разрытый раньше, заключавший в себе повидимому социнианское погребение (XVI в.?) и принадлежащий по всей вероятности одному из Чапличей, прежних владельцев Шпанова, находящегося вблизи склепа⁶. Распределяя поступившие предметы по группам, получим: доисторического времени – каменного века – 12 №№, языческого славянского века – 28 №№; исторического времени – 13 №№; архитектурных памятников – 28 №№; монет – 28; медаль – 1.

⁵ Дневники раскопок хранятся в Географическом отделе, в сборниках историко-географических материалов соответствующих местностей.

⁶ Результаты исследования этого склепа включены в сборник историко-географических материалов с. Большого Олексина (№ 626).

ДОИСТОРИЧЕСКОЕ ВРЕМЯ

Каменный век

Владимир-Волынский уезд

с. Загорово. Диоритовый шлифованный топор-молот с отверстием; длина 10½ см, ширина при отверстии 6 см, толщина 4½ см, диаметр отверстия 25–28 мм (№ 781).

Дубенский уезд

с. Мирогоща Диоритовый шлифованный топор-молот с отверстием; длина 17 см, ширина при отверстии 7½ см, толщина у отверстия 4 см, толщина у лезвия 5 см, диаметр отверстия 2½ см, тылье заделано в форме усеченного конуса (№ 161).

Заславский уезд

г. Заслав. Диоритовый шлифованный топор-молот с отверстием; длина 12½ см, ширина 6 см, толщина 4 см, диаметр отверстия 8 см, тылье молотка закруглено (№ 720).

Острожский уезд

с. Милятин. Кремневый топорик – клин, отбивной, лезвие отшлифовано; длина 11 см, ширина у лезвия 3 см, ширина у тыля 2 см, толщина 13 мм. Найден в саду помещицы Савицкой. Дар С. Г. Савицкого (№ 682).

с. Посягва. Половина диоритового топора-молота; сохранилась передняя часть; излом приходится на отверстие, длина сохранившейся части 10 см., ширина в изломе 55 мм, толщина 3 см, диаметр отверстия 23 мм; найден в 1896 г. на расстоянии приблизительно 1½ версты от села Посягвы по дороге в с. Глинки. Дар Н. Ф. Беляшеевского (№ 11).

Ровенский уезд

с. Березно. Кремневый наконечник копья, отбивной; верхний конец отломан и утерян, нижний конец сужен и приспособлен для вделки в древко; длина сохранившейся части 11 см, ширина около 5 см, толщина 6 мм (№ 159).

Диоритовый топор-молот с отверстием; длина 16 см, ширина при отверстии 7 см, толщина у острия 5½ см, толщина у тыля 3 см, диаметр отверстия 3 см (№ 160).

с. Городок. Топор-клин из серого кремня, отбивной, без следов шлифовки; длина 19 см, ширина у лезвия 7 см, ширина у тыля 3½ см, толщина 2 см; найден при копании ямы на острове, на котором находятся церковь и усадьба (№ 1).

Топор-клин из серого кремня, отбивной, широкая плоскости отшлифованы; длина 18 ½ см, ширина у лезвия 8 см, ширина у тыля 3½ см, толщина 18 мм; найден вместе с предыдущим (№ 2).

Два куса расколотого рога (лося?); найдены вместе с предыдущими кремневыми орудиями (№№ 3 и 4).

д. Ходосы. Кремневый наконечник стрелы со стержнем для древка, отбивной; верхний корец отломан, длина сохранившейся части 3½ см; найден в 1897 г. в саду помещичьей усадьбы, расположенной на берегу реки Горыни. Дар гр. Б. Г. Толстого (№ 755).

ЯЗЫЧЕСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ ВЕК

Ровенский уезд

Могильник у с. Грабова. Курган 2. Одинадцать более или менее целых железных гвоздей от гроба и 6 обломков гвоздей (№ 718). Черепок от сосуда, найденный в кургане (№ 719).

Могильник у д. Карпиловки. Курган 1. Глиняная кубышка (часть ее при раскопке отбита), высота 6 см, ширина в средней части 10 см, диаметр отверстия 4 см. Верхняя часть кубышки украшена орнаментом из параллельных полосок, сделанных острым орудием; найдена возле головы скелета (№ 689). Черепок от сосуда, орнаментированный рядами углублений; найден на глубине одного метра (№ 687). Четыре черепка от сосудов; один из них со сквозной искусственной дырочкой; найдены в верхнем слое кургана (№ 685).

Курган 2. Куски дубовых досок от гроба (№ 691). Три целых железных гвоздя от гроба и три обломка гвоздей (№ 692). Бронзовое кольцо, найденное на правой руке скелета; кольцо из проволоки, толщиной в 2 мм, концы не спаяны, а заложены один на другой, диаметр кольца 2½ см (№ 694).

Курган 3. Черепок от сосуда, найденный в кургане на уровне, на котором лежал скелет (№ 950).

Могильник у д. Рогачева. Курган 2, гроб 1. Куски дубового дерева от гроба (№ 704). Два бронзовых кольца, найденные у правой височной кости черепа; кольца из проволоки, толщиной 3 мм, концы утоичены и заходят один за другой, диаметр колец 2½ см (№ 706). Бронзовое кольцо, найденное с левой стороны черепа; кольцо из проволоки, толщиной 4 мм, один из концов расплюсчен и загнут вверх в форме буквы 8, диаметр кольца 17 мм (№ 707). Бронзовое кольцо, находившееся на пальце правой руки; кольцо сделано из двух перевитых и сбитых проволок, концы утончены и сходятся вместе, но не спаяны, толщина кольца в средней части ½ см, диаметр кольца 2½ см (№ 708). Кусочки Полуистлевшей кожи, найденные на ступнях и нижних частях голеней скелета (№ 709). Гроб 2. Куски дерева от гроба (№ 715). Черепок от миски, лежавший с правой стороны черепа (№ 711). Два бронзовых височных кольца, найденные под правой скуловой костью; кольца из проволоки, толщиной 4 мм, один из концов загнут в форме буквы S, диаметр колец 23–25 мм (№№ 712 и 713). Бронзовое кольцо, находившееся на правой руке скелета, форма как у. № 708 (№ 714).

Курган 3, гроб 2. Часть доски от гроба (№ 750). Черепок от сосуда, найденный у гроба (№ 752).

Могильник у д. Студинки. *Курган 1.* Бронзовое кольцо, найденное под черепом с левой стороны; кольцо из проволоки, толщиной 2 мм, концы загнуты один за другой, диаметр кольца 23 мм (№ 696).

Курган 2. Четыре целых височных кольца и два кусочка колец; найдены в черепе и возле него; три из них сделаны из бронзовой проволоки, толщиной в 2 мм, концы заходят один за другой, – диаметр колец 22 мм; четвертое кольцо такой же формы, толщина проволоки 1½ мм, диаметр кольца 2 см (№№ 698–702). Три кусочка от кольца, находившаяся на пальце правой руки (№ 703).

ИСТОРИЧЕСКОЕ ВРЕМЯ

Предметы из клада, найденного при пахании поля у *с. Бегня*, Ровенского у.: предметы относятся к XII – III вв. Шейная гривна из накладного серебра, длина 59 см, состоит из трех жгутов, сверченных из двойной проволоки и перекрученных между собою: жгуты вставлены в концы из сплошного металла, заканчивающиеся крючками, посредством которых соединялась гривна (№ 721). Часть такой же шейной гривны; длина 49 см, сохранился лишь один конец, в который заделаны жгуты, он имеет вид пластинки в 1 см шириной, пластинка загнута на конце и в загибе сделано круглое отверстие (№ 722). Часть такой же шейной гривны; длина 36 см, конец пластинки отрезан в позднейшее время (№ 723). Часть шейной гривны, сверченной из четырех жгутов двойной бронзовой проволоки, конец как у № 721, длина 48 см (№ 724). Часть такой же гривны; длина 33 см (№ 725).

Предметы, найденные в склепе, приписываемом одному из Чапличей, XVI в. (?), находящемся на полях *с. Большого Олексина*, Ровенского у.: Куски дерева от дубового гроба (№ 743). Куски шелковых кружев, затканых металлическими нитками (№ 744). Куски атласной материи (№ 745). Куски бархатной и плюшевой материи (№ 746). Кусок кожи от обуви (№ 747).

Кружка глиняная, найденная в 1890 г. возле предместья *м. Турийска*, Ковельского у.; в кружке находились старинные монеты: высота кружки 12 см, диаметр 11½ см; снаружи кружка покрыта желтой глазурью, внутри бледно-зеленой (№ 787).

Портрет девушки в малорусском костюме XVIII в.; нисан масляными красками, изображение погрудное; длина портрета 41 см, ширина 31 см; девушка одета в «корсетку», на шее три ряда кораллов и дукач, голова убрана тремя разноцветными лентами, концы которых спадают на спину; в рапорте, от 31 января 1856 г, Владимирского земского исправника, нашедшего этот портрет, значится, что по преданиям это портрет Бондаривны, лю-

бовницы Потоцкого, старосты каневского. *Дар В. В. Тарновского* (№ 290).

Крест железный, кованный, XVIII в.; с колокольни *с. Городка*, Ровенского у. (№ 753).

АРХИТЕКТУРНЫЕ ПАМЯТНИКИ

«Старая кафедра» возле г. Владимир-Волынского, XII века. Кирпич-плита, длина 26 см, ширина 21 см, толщина 4 см (№ 804). Часть кирпича, покрытого волнообразными возвышениями (№ 807). Кирпич, длина 31 см, ширина 13 см, толщина 5–5½ см (№ 808). Кирпич трапецеидальной формы, длина сторон 31 см, вершина 6½ см, основание 19 см; из таких кирпичей складывались полуколонны, украшавшие храм (№ 809). Кирпич-плитка, длина 15 см, ширина 12½ см, толщина 2 см (№ 810). Кусок цемента (№ 805). Кусок цемента с примесью щебня (№ 806).

Мстиславов храм в г. Владимир-Волыньске, XII в. Кирпич в форме плиты, длина 35 см, ширина 24 см, толщина 5 см (№ 794). Такой же кирпич со слоем цемента (№ 795). Часть кладки, состоящая из кирпичей – плит и слоев цемента (№ 796). Кирпич-плита, длина 24 см, ширина 21 см, толщина 4½ см (№ 797). Часть кирпича-плиты размеры как у № 794; Квадратный кирпичик, длина сторон 22 см, толщина 3 см; одна сторона покрыта зеленой глазурью; из таких кирпичиков был сделан пол в древнем храме (№ 799).

Пристройки к Мстиславову храму позднейшего времени. Кирпич, длина 27 см, ширина 13 см, толщина 9 см; одна из сторон покрыта продольными бороздами, – XIV – XV вв. (№ 800) Кирпич, длина 22 см, ширина 16 см, толщина 8 см; одна из сторон покрыта такими же бороздами. – XIV – XV вв. (№ 801). Часть кирпича, ширина 16 см, толщина 5–6 см: на одной из широких сторон находится выпуклое изображение креста на подставке, – XVIII в. (?) (№ 802). Кирпич, длина 28 см, ширина 14 см, толщина 5 см; одна из широких сторон покрыта выпуклостями, образующими ромбы, – XVIII в. (?) (№ 803).

Главная церковь женского монастыря в с. Зимно, Владимир-Волынского у. Кирпич, длина 26½ см, ширина 13½ см, толщина 7½ см; одна сторона покрыта продольными углублениями (№ 812). Кусок цемента (№ 813).

Еврейская синагога в м. Любомле, Владимир-Волынского у., XV в. Кирпич, длина 28 см, ширина 15 см, толщина 6½ см; при кирпиче кусок цемента (№ 274).

Преображенская церковь в м. Турийске, Ковельского у. Кирпич из алтарной части (XVI в). длина 26 см, ширина 14 см, толщина 7 см: одна сторона покрыта продольными углублениями (№ 811).

Еврейская синагога в м. Мацיוве, Ковельского у., XVI в. (?). Кирпич, длина 28 см. ширина 15 см, толщина 5–5½ см; одна сторона покрыта продольными углублениями (№ 817).

Погребальный склеп, приписываемый одному из Чапличей XVI в (?), находящийся возле **с. Большого Олексина**, Ровенского у. Кирпич, длина 24 см, ширина 13 см, толщина 7 см; одна из сторон покрыта продольными углублениями (№ 741). Куски разбитой плиты, покрытой в некоторых местах глазурью (№ 742).

Бывший Бернардинский монастырь в м. Чуднове, Житомирского у., начала XVIII в., в настоящее время совершенно разобранный. Кирпич из фундамента, длина 30 см, ширина 16 см, толщина 7 см (№ 301),

Бывший Капуцинский монастырь в м. Устилуге, Владимир-Волынского у., ныне православная церковь. Кирпичи из монастырской ограды. Часть кирпича, ширина 14 см, толщина 7½ см; на одной стороне рельефом изображено «1748» (№ 814). Кирпич, длина 28 см, ширина 13½ см, толщина 7½ см; на одной стороне находится рельефное изображение креста на подставке, под подставкой эмблематическое изображение сердца (№ 815). Кирпич, длина 29 см, ширина 14 см, толщина 7 см; на одной стороне рельефом изображена монограмма IHS – «in hoc signo» (№ 816).

МОНЕТЫ И МЕДАЛИ

Монеты

В течении отчетного года поступили в музей монеты из 8-ми кладов. Клады заключали в себе монеты: римские I в. по Р. Х. – с. Рубча, Ровенского у.; литовские – г. Луцк; чешские XV в. – г. Луцк и г. Владимир-Волынский; польские XVI в. – д. Янкевичи, Ровенского у., XVII в. – м. Турийск, Ковельского у. XVIII в. – к. Михайловка, Ровенского у.; русские XVII в. – м. Черняхов, Житомирского у. и м. Клевань, Ровенского у., XVIII в. – к. Михайловка, Ровенского у.

Владимир-Волынский уезд

г. Владимир-Волыньск Чешский грош из клада, найденного в древнем укреплении. Дар Е. И. Дверницкого (№ 785).

Житомирский уезд

м. Черняхов. Семь серебряных копеечек времен царствования Михаила Феодоровича; из клада, найденного лет 15 тому назад возле этого села. Дар А. А. Кальтенберга (№№ 726–732).

Ковельский уезд

м. Турийск. Полторака Сигизмунда III, 1626 г.; из клада, найденного в 1895 г. в местечке на Школьной улице (№ 786).

Луцкий уезд

г. Луцк. Серебряный чешский грош и 4 серебряные литовские монеты, на одной стороне которых изображены «колонны», а на другой секира с крестом: монеты плохой сохранности: из клада, найденного в 1896 г. при постройке дома. Дар В. Ф. Рихтера (№№ 5–9).

Ровенский уезд

м. Клевань Две медные копеечки времен царствования Алексея Михайловича из клада, найденного в 1883 г. возле этого местечка. Дар А. А. Кальтенберга (№ 733).

кол. Михайловка. Две медные «деньги» царствования Елизаветы Петровны и 5 медных польских монет Станислава Августа, все плохой сохранности; из клада, найденного возле этой колонии (№ 780).

д. Янкевичи. Две серебряные польские монеты Сигизмунда I, 1538 г. и Сигизмунда Августа, 1565 г.; найдены в 1895 г. (№№ 739–740).

с. Рубча. Три серебряные римские монеты, одна из них Веспасиана (89–70 гг. по Р. Х.), другие едва стерты; из клада, найденного возле этого села в 1888 г. Дар А. А. Кальтенберга (№№ 734–736).

Медаль

Медаль в память девятисотлетия Волынской епархии; из британского металла. Дар Е. Н. Дверницкого (№ 784).

ЭТНОГРАФИЧЕСКИЙ ОТДЕЛ

Кроме перечисленных ниже предметов народного быта в музей поступили также и различные произведения народной словесности: эти последние распределены по сборникам историко-географических материалов а также вошли частью в отделение рукописей.

Владимир-Волынский уезд

г. Владимир-Волыньск. Образцы материй, употребляемых местными жителями и крестьянами ближайших сел (№ 791).

с. Заполье. «Хвартушок» — холщевый фартук, нижняя часть вышита красными и синими нитками, вышивка состоит из двух полос: верхняя — «вышиване», нижняя — «нашиване» (№ 242).

м. Любомль. Керосиновая лампочка, употребляемая для освещения мещанами и окрестными крестьянами (№ 275). Розетка из красной бумаги — украшение стен в мещанских домах (№ 277). Жестяная люлька с деревянным чубуком, употребляется крестьянами окрестных сел (№ 276). Образцы материй (№ 308).

Дубенский уезд

с. Смордва. «Борода» — пук стеблей ржи; о «бороде» Чубинский (Труды т. III, стр. 226) говорит

следующее: «Дожавши до конца, жнецы оставляют несжатые несколько стеблей ржи, связывают из них «Спасову бороду», обращенную колосьями вниз, выминают из этих стеблей зерно и сеют между корнями остальных стеблей, приговаривая: «роди, Боже, на всякого долю – и бедного, и богатого». При этом заставляют парубков пролезать между стеблями бороды, давая им при этом довольно чувствительные пинки». *Дар П. И. Тиховского* (№ 748).

Житомирский уезд

м. Чуднов. «Квитка» – гарусный шарик с прикрепленными на тонких проволоках золотистыми бусами; «квитками» девушки украшают волосы в праздники (№ 244). Образцы материй (№ 305). Писанки: «сорочкыны», «бобовник», «рожа», «човнык», «телипаны», «боченок», «капуста», «баранячи рожки», «вазон», «щука», «воливе гоко», «чернобривцы», «кресты», «черепаша», «звизды», «зоря», «хмель», «сорочкы лапки», «грыбинка», «пивни», «курячи лапки», «човны», (№№ 244–268); писанки из окрестностей м. Чуднова: «сокрыки», «братыки», «матоснык», «рожки» (№№ 269–273). *Дар О. Р. Четыркиной.*

Заславский уезд

с. Варваровка. Звезда, с которой хлопцы колядуют на Рождество; звезда устроена следующим образом: на обод от старого сита наклеено лубочное изображение Рождества Христова, к ободу приделано 9 лучей, все это оклеено разноцветной бумагой и обоями, вовнутрь звезды вставляется свеча, звезда может вращаться на гвозде, вбитом в палку (№ 202).

д. Голыки. «Коза», с которой хлопцы колядуют на Рождество: грубо сделанное из дерева изображение головы козы, нижняя челюсть подвижная и при подергивании за ремешок издает особенный звук, голова выкрашена в красный цвет, вместо глаз – солдатские пуговицы, голова насаживается на палку (№ 203). Пятнадцать розеток из разноцветной бумаги, ими украшаются стены и иконы (№№ 204–218). Четыре цветка (мак) из разноцветной бумаги для того же назначения (№№ 219–222). «Калым» – шерстяной ковер в полосы белого, черного, красного, желтого и зеленого цветов (№ 278).

с. Жуков. «Капелюх» – соломенная шляпа самодельной работы (№ 238).

г. Заслав. «Сиряк» – длинная свита из темно-коричневого сукна с широким воротником и мешком сзади; воротник, спина, рукава и одна пола расшиты разноцветной шерстью (№ 241).

с. Перемышль. «Ермулка» или «шеломок» – шапка из темно-коричневого сукна домашней работы, состоит из широкого околышка, вышитого разноцветным гарусом, и круглого верха (№ 239).

с. Радышевка. «Чоловича сорочка» – мужская рубашка из домашнего серого холста (№ 756). «Чоло-

вичи штаны» из такого же холста (№ 751). «Спенсер» – мужской верхний костюм в роде пиджака из покупной материи (№ 758). Штаны к «спенсеру» из такой же материи (№ 759). «Чоловичи чоботы» (№ 760). «Чоловичий пояс» из красной шерсти домашней работы (№ 762). Крестик на красной ленточке, носимый мужчинами (№ 761). «Сорочка вышивана бабья», верхняя часть ее из лучшего холста, нижняя из грубого, серого (№ 765). «Литнык» – шерстяная юбка домашней работы (№ 766). «Запасака» – шерстяной фартук домашней работы (два экземпляра – №№ 224 и 767). «Чипець» (№ 763). «Хустка» (№ 764). «Китлык» – верхняя женская одежда из грубого холста домашней работы; выходит из употребления (№ 768). Пояс из красной шерсти домашней работы (№ 769). Образок, носимый на шее женщинами (№ 770). «Жиночи чоботы» (№ 771). «Сиряк бабий» свитка из темно-коричневого домашнего сукна; воротник, рукава, спина и пола расшиты разноцветной шерстью (№ 772).

д. Рыловка. «Чуб» – праздничный и свадебный головной убор девушек, состоит из венка искусственных цветов, к которому прицеплены ленты (№ 232). «Постолы» лапти из липового лыка (№ 295).

м. Славута. «Вертеп» – деревянный ящик для представления народной пьесы того же названия⁷; высота ящика 1,3 м, длина 95 см и ширина 35 см, наверху, по бокам находятся две четырехгранные стеклянные пирамиды с крестами, посередине – деревянный полумесяц на шарике и за ним большая звезда из разноцветной бумаги; ящик раскрашен и украшен позументом, спереди он разделяется на два этажа, в которых и происходит представление; в верхнем этаже помещено Рождество Христово, состоящее из резных фигур Спасителя, Богородицы, Иосифа, коровы и осла; в нижнем стоит трон царя Ирода: для представления имеется 17 резных одетых фигурок: «паламарь», 2 ангела, Аарон, Давид, Ирод, три царя, 2 солдата, женщина с ребенком, смерть, «жид», чорт, мужик с цепом, цыган с бараном, пан, пани; вертеп сделан в 1896 г. по указаниям А. И. Августиневича (№ 70)⁸.

Предметы к представлению народной пьесы «Царь Ирод». Палатка, в которой помещается трон Ирода; основа деревянная, обита цветным ситцем, спереди две занавеси; на первой помещено изображение Рождества Христова, на второй – звезда из цветной бумаги; палатка приспособлена для переноски (№ 162)⁹.

Другая палатка такого же устройства: приобретена у другой группы хлопцев, дающих пред-

⁷ См. № 1 на приложенном рисунке.

⁸ Текст и музыка к «Вертепу», записанные В. А. Мошковым, и другие подробности помещены в сборнике историко-географ. материалов м. Славуты (№ 69, материалов №1).

⁹ См. № 2 на приложенном рисунке.

ставления (№ 187). «Трон» Ирода – складной стул, покрытый ситцем (№ 163). Картонная, оклеенная цветной бумагой, корона Ирода (№ 164). Мантия, мундир, панталоны, пояс и сабля Ирода (№ 165–169). Каски, мундиры, панталоны, пояса и сабли двух воинов Ирода (№ 170–179). Короны и мантии двух волхвов (№№ 180–183). Маска чорта и булава, которой он убивает жида (№№ 184 а и б). Маска и коса смерти (№№ 185 и 186)¹⁰.

Старая икона Николая Чудотворца – погрудное изображение – масляными красками на деревянной доске; найдена в 1897 г. в реке Горыни возле м. Славути; быть может в данном случае мы имеем дело с обычаем пускания по воде старых икон. Дар В. А. Мошкова (№ 201).

Лампадка под образа, употребляется мещанами и окрестными крестьянами (№ 200). Модель простых саней – «грынжола» (дровни) (№ 195). Модель саней, употребляемых более зажиточными мещанами и крестьянами (№ 196). Чепец, употребляемый старухами-мещанками (№ 198). Венок из искусственных цветов, носят крестьянские девушки окрестных сел (№ 188). Образцы материй (№ 304). «Мыски», «покрышки», «гарнушки», «рыночка», «макутра» (№№ 71–78). «Жбарушек» – глиняный глазурованный кувшинчик, работа чеха колониста из окрестностей Славути (№ 197). Игрушечная глиняная посуда (№№ 79–85). Глиняная раскрашенная кукла, изображающая женщину в шляпке, держащую курицу (свисток) (№ 86). Два деревянные веретена (№№ 191–192). Две деревянные ложки (№№ 189–190). Жестяная ложка (№ 193). «Цыганок» – ножик в деревянной оправе (№ 194). Упряжь, употребляемая окрестными крестьянами: «нашилный», веревочная уздечка – «обротъ» с «поводом», «гнуздечка» из сыромятной кожи с железным «вудылом», «шлея» (№№ 672–675). «Кошук» – корзина из ивовых прутьев (№ 199). Образцы конфет местного производства (№№ 88–97).

Ковельский уезд

с. Заболотье. Кумачевый платок – головной убор женщин (№ 233). Соломенная шляпа самодельной работы с ленточной, сделанной из конского волоса, – летний головной убор мужчин (№ 237). Образцы материй (№ 307).

г. Ковель. Предметы, приобретенные на базаре в 1896 г., большей частью производство местных евреев, покупаются крестьянами окрестных сел. «Кучма» или «правдыва шапка» – шапка с сивым бараньим мехом, с перегибом посередине; верх из синего сукна, посередине его кружок из черного сукна; внутри шапка подбита заячьим мехом (№ 34). «Рукавыщи» из бараньего меха, наружная

сторона покрыта черным сукном (№ 35). «Шытык» – кожаный пояс, 5 см шириной, застегивается на проволочную пряжку (№ 36). Гарусный шарф, варшавского производства (№ 37). Пятнадцать круглых стеклянных образков разной величины почоевского производства с изображениями Спасителя. Божией Матери и святых (№№ 38–53). «Калытка» – кожаная сумочка для денег, табаку, кресала и кремня (№ 54). «Капшук» – мешечек для табаку, сшитый из черной и белой кожи, вверху затягивается ремешком (№ 55). Три ножика в деревянной, железной и медной оправе (№№ 56–58). «Венгерская люлька» – трубка с роговым мундштуком (№ 59). Два деревянных мундштука к простым люлькам (№№ 60–61). «Кошилка» – плетеная сумка из липового лыка, отправляясь в дорогу крестьяне кладут в нее провизию (№ 62). «Торба» – кожаная сумка для того же употребления что и предыдущая (№ 63). Три деревянные ложки (№№ 64–66). Два веретена (№№ 67–68). Образцы материй (№ 790).

Окрестности г. Ковеля. «Портовина» – скатерть на стол из грубого холста домашней работы (№ 782). «Рушник с балхвой» – полотенце с красной каймой (№ 783).

м. Турыйск. «Капота» – длинное пальто из серого толстого сукна домашней работы; фасон, бывший в употреблении у мещан в половине настоящего столетия; сделана в м. Турыйске в 1897 г. по единственному сохранившемуся образцу (№ 832). «Капуза» – высокая барашковая шапка с разрезом на боку: вышла из употребления; сделана в м. Турыйске в 1897 г. глубоким стариком евреем-шапошником, делавшим раньше такие шапки (№ 833). Пояс из красной шерсти, выходит из употребления (№ 788). Образцы материй (№ 789).

Кременецкий уезд

Почоевская волость. Предметы, составляющие головной убор замужней женщины. Белый платочек, свернутый жгутом и завязанный в кольцо; на это кольцо навиваются волосы (№ 234). Кружевной «очипок» (№ 235). Цветной кумачевый платок, завязанный в форме чалмы (№ 236).

Луцкий уезд

с. Борухово. «Пилка» – фартук из шерстяной цветной материи домашней работы (№ 240).

Новоград-Волынский уезд

м. Мирополь. «Бында» – праздничный и свадебный головной убор девушек; состоит из картонного ободка, покрытого лентой и украшенного искусственными цветами, сзади прикреплены ленты преобладающего красного цвета (№ 229). Два роговых гребешка (№№ 230–231). Три пряника в форме звезды и животных (№№ 279–281). Образцы конфет местного производства (№№ 282–289).

¹⁰ Текст пьесы «Царь Ирод», записанный В. А. Мошковым, помещен в том же сборнике м. Славути (№ 69 материалов № 2).

Острожский уезд

с. Крупец. Предметы, составляющие головной убор старух. «Кичка» – жгут из пакли, вокруг которого накручиваются волосы (№ 225). «Чипець» из ситца с бумазейным ободком (№ 226). «Намитка» – длинная, узкая полоса холста вроде кисеи (№ 227).

Модель ножной «ступы», употребляемой для приготовления пшена. Дар В. А. Мошкова (№ 22).

Ровенский уезд

с. Городок. Принадлежности мужского крестьянского костюма. «Сымрага» – свитка из серого сукна домашней работы, рукава обшиты синей материей (№ 12)¹¹. «Штаны» из холста домашней работы (№ 13). «Сорочка» из такого-же холста (№ 14). «Ярмулка» – шапка из коричневого сукна домашней работы, состоит из двойного широкого околышка и верха, образующего по углам четыре рога; выходит из употребления (№ 15). «Кацавейка» из покупной материи (№ 16). «Штаны» к кацавейке из такой-же материи (№ 17). Барханова сорочка – блуза из цветной бумазеи (№ 18). «Кашкет» – картуз (№ 19). «Чоботы» – сапоги (№ 20). «Постолы» – лапти (№ 21). Пояс (№ 22). Крестик на ленточке (№ 23)

Принадлежности женского крестьянского костюма¹². «Сорочка» из холста домашней работы (№ 24). «Сорочка перкалева» – из коленкора, надевается в праздники (№ 25). «Сподныця» – юбка из покупной материи (№ 26). «Нагрудник» – кофта без рукавов из бумазеи (№ 27) «Хвартух» из ситца (№ 28). «Каптер» – чепец из красного кумача (№ 29). «Тканка» – кольцо, на которое накручиваются волосы (№ 30). «Хустка» – шерстяной цветной платок с каймой из нитей гаруса (№ 31). «Намысто» (№ 32).

«Куцан» – свитка из белого сукна домашней работы (№ 33).

«Намытець» – головная повязка женщин, сделана лет 50 тому назад; состоит из куса холста вроде кисеи, 3 метра длиной и 53 см шириной; почти совсем вышла из употребления; в с. Городке ее носят еще 2–3 старухи (№№ 155 и 157). «Хустка заснувчаста» (или-же «защита», «заволочена») – белый платок под «намытець»; углы вышиты темно-красной шерстью, по углам – кисти из гаруса и позумента; того-же времени (№ 156). «Хустка заткана» – холщовый платок домашней работы под «намытець», края платка затканы широкой красной каймой; того-же времени (№ 158).

Образцы материй (№ 302). Образцы вышивок (№ 303).

с. Дюксен. «Калытка» или «шабетя» – кожанная сумочка, украшенная 10-ю «гузыками» – медными солдатскими пуговицами; в «калытке» – кресало, губка и «каменець» – кремь (№ 300).

г. Ровно. Образцы материй (№ 306).

БИБЛИОТЕКА

В отчетном году в библиотеку музея поступило: рукописей – 5, книг, брошюр и периодических изданий – 168, афиш и объявлений – 6 номеров.

Рукописи¹³

Записная книга процессов церкви в с. Каревичах, Ровенского у. с 1779 по 1795 г., на польском языке (№ 834).

«Помянник усопших сродников вдовой попадьи Анны Гаргуновской. Сей помянник списан при церкви Воскресенской местечка Чуднова 1840 года месяца Марта 2-го дня» (№ 831).

Бумаги Я. Я. Волошинского: главное содержание бумаг – дневники раскопок, произведенных покойным ученым в 50-х годах в Киевской губ.; но есть также среди бумаг тетрадь, заключающая различные предания, записанные в Овручском у. в конце 40-х годов одним из местных помещиков. Дар Р. П. Чернева (№ 681).

Песни записанные В. А. Мошковым в 1891 г. от солдат Варшавского гарнизона уроженцев Волынской губернии: песни с мотивами. Дар В. А. Мошкова (№ 830).

Книги, брошюры, период. изд.

Естествоведение

Giedroyc Antoni. – Sprawozdanie z badań geologicznych wzdłuż linii kolei Wileńsko – Rówieńskiej, w roku 1884–1885 dokonanych przez księcia Antoniego Giedroyc'a. Вырезка из журнала «Pamiętnik Fizyjo-graficzny» т. VII. (№ 679).

Монтрезор В. – Обзорение растений, входящих в состав флоры губерний Киевского учебного округа: Киевской, Волынской, Подольской. Черниговской и Полтавской. Вырезка из Записок Киевского Общества Естествоиспытателей (№ 364).

Тарасенко В. – О горных породах семейства Габбро из Радомысльского и Житомирского уездов Киевской и Волынской губерний. С 5 таблицами и 4 рисунками в тексте. (Из минералогического кабинета Университета св. Владимира). Киев, 1895, в 8 д. (№ 335).

География

Топография, статистика, путешествия, этнография

Барановский Стефан свящ. Уездный город Ковель, Волынской губернии, и его соборная Воскресенская церковь. Вырезка из Волыnsk. Епарх. Ведомостей 1873 г., №№ 21 и 22. Дар В. П. Науменка (№ 412).

Вержицкий Т. Г. – Краткое описание города Житомира. Изд. второе, Житомир, 1889, в 8 д. (№ 349).

¹¹ См. № 3 на приложенном рисунке.

¹² См. № 4 на приложенном рисунке.

¹³ Все мелкие рукописи распределены по сборникам историко-географических материалов.

Габбе Петр. – Прогулка за Днепром (Письмо к другу). Оттиск, в 8 д. (№ 378).

Дулицкий Фаддей Свящ. – Местечко Крупец Дубенского уезда. Вырезка из Вол. Епарх. Вед. 1872 г., №№ 14–17. *Дар В. П. Науменка* (№ 425).

Dunin-Karwicki Józef. – Wędrówka od źródeł do ujścia Horynia. Kraków, 1891, в 8 д. (№ 317).

Доброжницкий Г. И. др. – Славуа климатическая лесная станция и кумысо-лечебное заведение. Советы для лечащихся кумысом. Варшава, 1889, в 16 д. (№ 357).

Dobrzycki H. dr. – Sławuta klimatyczna stacja leśna oraz zakład kumysowy. Wskazówki dla leczących się kumysem. Warszawa, 1889, в 16 д. (№ 358).

Забелин А. полк. – Военно-статистическое обозрение Волынской губернии. Часть I. Киев, 1887, в 8 д (№ 113).

Конашинский Анастасий свящ. – Село Волица Дубинская, Староконстантиновского уезда. Вырезка из Вол. Епарх. Вед. 1873 г., № 17. *Дар В. П. Науменка* (№ 414).

Kraszewski J. – Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy. Wilno, 1842, 2 тома, в 8 д. (№ 108).

Kraszewski J. – Wspomnienia Polesia, Wołynia i Litwy. Paryż, без года, в 4 д. (№ 109).

Левицкий О. И. – Старинные воззрения на самоубийство и отголосок их в народных обычаях Южной Руси. Киев, 1892, в 8 д. оттиск из журнала «Киевская Старина». *Дар автора* (№ 330).

N. – Wołyń i jego mieszkanice w r. 1863. Krótkie opisanie gubernii Wołyńskiej pod względem geograficznym i statystycznym przez F. N. Drezno, 1870, в 16 д. (№ 107).

Padalica Tadeusz. – Listy z podróży. Wilno, 1859, 3 тома, в 16 д. (№ 110).

Peyer Henryk. – Album widoków Wołynia, rysował z natury i litografował Henryk Peyer. Druck I. Heller, Wien, без года, в лист (№ 104).

Перлштейн А. – Описание города Острога. Вырезка (№ 401).

Путешествие по Острожскому уезду Волынской губернии в 1864–5 году. Приложение к Вол. Епарх. Вед. 1872 г., в 8 д. *Дар В. П. Науменка* (№ 354).

Сендульский А. свящ. – Местечко Вышневец Кременецкого у. Вырезка из Вол. Епарх. Вед. 1872 г., №№ 21 и 22. *Дар того же* (№ 422).

Сендульский А. свящ. – Город Луцк. Вырезка из Вол. Епарх. Вед. 1873 г., № 23. *Дар того же* (№ 421).

Сендульский А. свящ. – Село Стожек Кременецкого у. Вырезка из Вол. Епарх. Вед. 1873 г., № 20. *Дар того же* (№ 411).

Сендульский А. свящ. – Село Сураж Кременецкого у. Вырезка из Вол. Епарх. Вед. 1873 г., № 19. *Дар того же* (№ 413).

Сендульский А. свящ. – Город Острог. Оттиск из Вол. Епарх. Вед. 1882 г. *Дар О. И. Левицкого* (№ 400).

Stecki Tadeusz Jerzy. – Z boru i stepu. Obrazy i pamiątki. Kraków, 1888, в 8 д. (№ 314).

Тарановский ш.-кан. – Топографическо-статистические материалы Юго-Западного края. Киев, 1882, в 8 д. (№ 311).

Тутковский П. – Юго-Западный край. Популярные естественно-исторические и географические очерки. Вып. 1. Киев, 1893. То-же, вып. 2. Киев, 1895, в 8 д. (№ 351).

X. – Przejażdżki po Wołyniu. Obrazki z przeszłości i teraźniejszości. Napisał X. Lwów, 1893, в 8 д. (№ 353).

История

История, археология, биография

Амвросий архим. – Сказание историческое о Почаевской Успенской лавре бывшего наместника лавры Архимандрита Амвросия с дополнительными главами о позднейших покойных священно-архимандритах лавры, архиепископах: Агафангеле, Димитрие и Тихоне. Издание Почаевской лавры, третье. Почаев, 1886, в 8 д. (№ 115).

Андрияшев А. М. – Очерк истории Волынской земли до конца XIV столетия. Киев, 1887, в 8 д. (№ 342).

Барановский Стефан, свящ. – Село Колодно, Кременецкого уезда, как памятник судеб Волыни при короле польском Сигизмунде 1-м. Вырезка из Вол. Епарх. Вед. 1873 г., X 15. *Дар В. П. Науменка*, (№ 415).

Барсов П. Н. – Очерки русской исторической географии. География начальной (несторовской) летописи. Изд. 2-е. Варшава, 1885, в 8 д. (№ 343).

Батюшков П. Н. – Волынь. Историческая судьбы Юго-Западного края. С Высочайшего соизволения издано при министерстве внутренних дел П. Н. Батюшковым к девятистолетию крещения Руси. С 2-мя хромофотографиями и 69-ю гравюрами. С.-Петербург, 1888, в 8 д. (№ 113).

Блонский С. – История учреждения на Волыни православной епископской кафедры, по документам Волынской Духовной Консистории. Вырезка из Вол. Епарх. Вед. 1873 г. №№ 2 и 3. *Дар В. П. Науменка* (№ 419).

Будилович Антон. – О Яне Непомуцком, иезуитско-габсбургском святом. Оттиск из Вол. Епарх. Вед. 1879 г. *Дар О. И. Левицкого* (№ 387).

Беляновский А. – Стефан Зизаний. Оттиск из Вол. Епарх. Вед. 1887 г. Почаев, 1887, в 8 д. *Дар того-же* (№ 365).

Беляшевский Н. – Могильник в урочище Остро-ня, близ г. Заславля, Волынской губ. Оттиск из журнала «Киевская Старина», октябрь 1888 г. (№ 106).

Беляшевский Н. – Археологический съезд в Риге. Оттиск из журнала «Киевская старина» 1896 г. (№ 380).

Беляшевский Н. – К археологическому съезду в Киеве. Оттиск из журнала «Киевская Старина» 1897 г. (№ 403).

Włost Józef. – Opowiadania historyczne z dziejów okolicy Słuczy i jej dopływów. W Krakowie, 1897, в 8 д. (№ 312).

Восстановление древней православной святыни. Мстиславов храм Успения Божией Матери во Владимире-Волынском. Спб. 1896, в 8 д. (№ 822).

Волынский историко-археологический сборник. Выпуск первый. Издание Распорядительного Комитета Волынского Церковно Археологического Общества. Почаев – Житомир, 1896, в 8 д. (№ 310).

Волынец. – Новые открытия в области древне-Волынского бытописания. Оттиск из журнала «Киевская Старина». Киев, 1896, в 8 д. *Дар автора* (№ 331).

Гамченко Сергей. – Житомирский могильник. Археологическое исследование житомирской группы курганов. Житомир. 1888, в 8 д. Альбом рисунков, чертежей, планов и карт. Приложение к сочинению «Житомирский могильник». 60 листов. Житомир, 1888. *Дар автора* (№ 323).

Голубев С. Т. – Древний памятник Киево-Печерской лавры (конца XV и начала XVI столетия). Оттиск из VI кн. «Чтений в Истор. Общ. Нестора Летописца». Киев, 1892, в 8 д. (№ 379).

Грушевский М. – Волынский вопрос 1097–1102 г. Оттиск из журнала «Киевская Старина». Киев, 1891, в 8 д. *Дар автора*. (№ 381)

Gurski – O działaniach wojska koronnego Rzeczypospolitej polskiej w wojuie z Kozakami. (Okres od dnia 19-go lutego do 10-go lipca 1651-go roku. Bitwa pod Beresteczkiem). Вырезка из журнала «Biblioteka Warszawska». 1887 г., май и июнь (№ 360).

Дверницкий Е. Н. – Памятники древнего православия в г. Владимире-Волынском. В пользу Свято-Владимирского братства составил и издал Е. Н. Дверницкий. Киев, 1889, в 8 д. *Дар автора* (№ 346).

Дунаевский К. – Девятисотлетие православия на Волыни. 992 г. – 1892 г. 10, 11 и 12 мая. Оттиск из журнала «Почаевский Листок», 1892 г., № 14. Почаев, 1892, в 8 д. (№ 347).

Dunin-Karwicki Józef. – Szkice obyczajowe i historyczne. Warszawa, 1882, в 8 д. (№ 313).

Жизнь и деятельность святителя Киприана митрополита киево-московского на Волыни. Вырезка из Вол. Епарх. Вед 1873 г., № 14. *Дар В. П. Науменка* (№ 416).

Знаменский Петр Иванович. (Некролог). Оттиск из Вол. Епарх. Вед. 1883 г., в 8 д (№ 375).

Иванов П. А. – Историческая судьбы Волынской земли с древнейших времен до конца XIV века. Одесса, 1895, в 8 д. (№ 112).

Историческая записка о Дерманском монастыре. Вырезка из Вол. Епарх. Вед, 1873 г., №№ 8 и 9. *Дар В. П. Науменка.* (№ 417).

Каспровский И. свящ. – Благочинный 1-го округа Старокопанинского уезда священник с. Жеребок о. Михаил Собонович. (Некролог). Оттиск из Вол. Епарх. Вед. 1880 г. *Дар О. И. Левицкого* (№ 391).

Ковальницкий А. протоиерей. – Чудотворная Почаевская икона Божией Матери. Варшава, 1892, в 8 д. (№ 348).

Koŋłataj. – X. Hugona Koŋłataja korespondencya listowna z Tadeuszem Czackim. Z rąkopismu wydał Ferdynand Kajsiewicz. W Krakowie, 4 тома, в малую 8 д. (№ 322).

Kossakowski Stan. Kaz. hr. – Monografie historyczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich przez Stan. Kaz. Hr. Kossakowskiego z przypisami Jul. Baszczyńskiego. T. 1, изд. 2-ое. Warszawa, 1876, в 8 д. *Дар А. А. Матвеева* (№ 404).

Краткая опись предметов, находящихся в древлехранилище православного Свято-Владимирского Братства в г. Владимире-Волынском. Издание Св.-Влад. Братства. Киев, 1892, в 8 д. *Дар Е. И. Дверницкого* (№ 383).

Кудрицкий Феодот. – Мелецкий монастырь. (Исторический очерк). Оттиск из Вол. Епарх. Вед. 1887 г. *Дар О. И. Левицкого* (№ 396).

Левицкий Орест. – Южно-русские архиереи в XVI–XVII в. Оттиск, в 8 д. *Дар автора* (№ 325).

Левицкий О. И. – Ганна Монтовт. Историко-бытовой очерк из жизни Волынского дворянства в XVI веке. Оттиск из журнала «Киевская старина». Киев, 1888, в 8 д. *Дар автора* (№ 326).

Левицкий О. И. – Очерки старинного быта Волыни и Украины. Вып. 2-й и 3-й. Оттиск из журнала «Киевская Старина». Киев, 1891, в 8 д. *Дар автора* (№ 327).

Левицкий О. И. – Луцкая Старина. Оттиск из V-ой кн. «Чтений в Истор. Общ. Нестора Летописца». Киев, 1891, в 8 д. *Дар автора* (№ 328).

Левицкий О. И. – Тревожные годы. Очерки из общественной и политической жизни г. Киева и Юго-Западного края в 1811–12 годах. Оттиск из журнала «Киевская Старина». Киев, 1892, в 8 д. *Дар автора* (№ 329).

Левицкий О. И. – Историческое описание Владимир-Волынского Успенского Храма, построенного в половине XII в. князем Мстиславом Изяславичем. (Издание свято-Владимирского Православного Братства в г. Владимире-Волынском).

Составил член Братства О. И. Левицкий. Киев, 1892, в 8 д. *Дар автора* (№ 345).

Malte Brun. – Tableau de la Pologne ancieime et moderne. Paris, 1807, в 8 д. (№ 324).

Метельский протоиерей. – Насильственное примирение православия с латинством, с угнетением православных учиненное со стороны бывшего польского правительства в городе Кременце. Вырезка из Вол. Епарх. Вед. 1872 г., № 18. *Дар В. П. Науменка* (№ 424).

Naruszewicz Adam. – Tauryka i Dyaryusz podróży Stanisława Augusta króla na Ukrainę, w roku 1787 przez Adama Naruszewicza B. G. W Warszawie, 1805, в малую 8 д. (№ 319).

Niemcewicz Julian Ursyn. – Podróże historyczne po ziemiach polskich między rokiem 1811 a 1828 odbyte. Paryż-Petersburg, 1858, в 8 д. (№ 111).

Описание святых икон и других священных изображений, находящихся в большом соборном храме Успения Божией Матери в Почаевской Лавре. Почаев, 1880. *Дар О. И. Левицкого*. (№ 394).

Опись актовой книги Киевского Центрального Архива № 2044. Луцкая градская, записовая, точная и декретовая 1570 года. Киев, в больш. 8 д. (№ 382).

Пероговский Василий. – Отрывок из истории присоединения на Волыни униатов к православию в царствование Екатерины II и Павла I. Оттиск из Вол. Епарх. Вед. 1880 г. *Дар О. И. Левицкого* (№ 402).

Piotrowski Eligi. – Summarjusz królewsczyzn w całej koronie polskiej z wyrażeniem possessorów i siła która płaci rocznej kwarty, spisany roku 1770, Wydanie Eligiego Piotrowskiego, Żytomierz, 1862, в 8 д. (№ 339).

Плискевич Н. свящ. – Священник Иоанн Буйницкий (некролог). Оттиск из Вол. Епарх. Вед. 1881 г., в 8 д. *Дар О. И. Левицкого* (№ 391).

Повесть историческая о святой чудотворной иконе Божией Матери Почаевской. Почаев, 1893, в 8 д. (№ 356).

Почаевская лавра и Острожское братство, с приложениями. Киев, 1871, в мал. 8 д. (№ 333).

П-ский М. – Князь А. М. Курбский. Историко-библиографические заметки по поводу последнего издания его «сказаний». Оттиск из «Ученых записок Имп. Казанск. Универс». 1873 г. № IV. Казань, в 8 д. (№ 374).

Реутский Н. В. – Луцкое православное Крестовоздвигенское братство и его историческая заслуга, исторический опыт. Киев, 1896, в 8 д. (№ 336).

Сборник топографических сведений о курганах и городищах в России. Волынская губерния. Спб. 1888 г. Издано Императорскою Археологическою Комиссиею. Литограф. в полулист (№ 105).

Сендульский А. свящ. – Историческая сведения о православных церквах и монастырях в г. Луцке,

ныне несуществующих. Вырезка из Вол. Епарх. Вед. 1872 г. № 13. *Дар В. П. Науменко* (№ 427).

Сендульский А. свящ. – Краткая историческая сведения о православном Вавельском монастыре, ныне не существующем. Вырезка из Вол. Еп. Вед. 1872 г., №№ 3 и 4. *Дар того-же* (№ 430).

Сендульский Аполлоний свящ. – Автобиография. Оттиск из журнала «Киевская Старина». Киев, 1896, в 8 д. (№ 385).

Сказание о преподобном Феодоре князе Острожском. В типографии Почаевской Лавры. 1871, в 16 д. (№ 377).

Stecki Tadeusz Jerzy. – Miasto Równe. Kartka z kroniki Wołynia. Warszawa. 1880, в 8 д (№ 355).

Столетний юбилей Волынской Духовной Семинарии (1796–1896: 28–29 сентября 1896 г.). Оттиск из Вол. Епарх. Вед. 1896 г. Почаев, 1896, в 8 д. *Дар А. А. Матвеева* (№ 406).

Сторожевский И. К. – Киевское Полесье. Во-лынь. 1670–1710. Семен Палий. Житомир, 1894 г., в 16 д. (№ 369).

Стрельбицкий Иван. – Униатские церковные соборы с конца XVI века до воссоединения униатов с православною церковью. Из Литовских Епарх. Вед. Вильна, 1888. *Дар А. А. Матвеева* (№ 405).

Сум Петр Фридрих. – Историческое разсуждение о Галиции и Лодомирии, соч. Петра Фридриха Сума, перевод с датского д. ч. протоиерея Стефана Сабинина. Москва. 1847, в 8 д. (№ 867).

Теодорович Н. – Памяти преподавателя Волынской духовной семинарии Андрея Феодоровича Артемоновича. Оттиск из Вол. Епарх. Вед. 1887 г. Почаев, 1887, в 8 д. (397).

Теодорович Н. И. – Город Владимир Волынской губернии в связи с историей Волынской иерархии. Исторический очерк. В память девятисотлетнего юбилея Волынской епархии. 992–1892. Почаев, 1893, в 8 д. (№ 332).

Фотинский О. – Краткое описание предметов древности, пожертвованных в Волынское Епархиальное Древлехранилище по июль 1893 г. Оттиск из Вол. Еп. Вед. 1893 г. *Дар автора* (№ 398).

Фотинский О. – Краткое описание предметов древности, пожертвованных в Волынское Епархиальное Древлехранилище с 1 июля 1893 г. по 1 августа 1894 года. Выпуск второй. Оттиск из Вол. Епарх. Вед. 1894 г. Почаев, 1894, в 8 д. *Дар автора* (№ 399).

Фотинский О. – Иоанн Красовский униатский архиепископ Полоцкий и Луцкий. Оттиск из Вол. Епарх. Вед. 1894 г. в 8 д. *Дар автора* (№ 376).

Хавский Петр. – Месяцесловы, календари и святцы русские. Сочинение хронологическое и историческое. Книга четвертая. Москва, 1860, в 8 д. (№ 432).

Хойнацкий А. свящ. – Пребывание преп. Николы Святоши, князя Черниговского на Волыни в звании князя Луцкого. Вырезка из Вол. Епарх. Вед. 1872 г., № 19. *Дар В. П. Науменка* (№ 423).

Хойнацкий А. свящ. – Память преп. Нестора Летописца на Волыни. Вырезка из Вол. Епарх. Вед. 1872 г. № 13. *Дар того же* (№ 428).

Хойнацкий А. свящ. – Жизнь и деятельность святого благоверного великого князя Андрея Боголюбского на Волыни. Вырезка из Вол. Епарх. Вед. 1873 г. № 7. *Дар того же* (№ 418).

Хойнацкий А. свящ. – Память св. и благоверного князя киевского Мстислава Владимировича на Волыни – Вырезка из Вол. Епарх. Вед. 1872 г., № 24. *Дар того же* (№ 420).

Хойнацкий А. Ф. протоиерей. – Повесть историческая о святой чудотворной иконе Божией Матери Почаевской. Изд. второе. Почаев, 1883, в 8 д. (№ 431).

Czacki Tadeusz. – Rozprawa o żydach i karaitach z dodatkiem wiadomości o życiu i pismach autora. Wydanie K. J. Turowskiego. W Krakowie, 1860, в мал. 8 д. (№ 316).

Четыркин Ф. – Деятельность князя Константина Константиновича Острожского в пользу православия в Юго-Западной Руси. Вырезка из Вол. Епарх. Вед. 1872 г., №№ 8, 9 и 10. *Дар В. П. Науменка* (№ 429).

Щеглов М. – Историческая записка о Дубенской Крестовоздвиженской пустыни. Оттиск из Вол. Епарх. Вед. 1884 г. *Дар О. И. Левицкого* (№ 393).

Jabłonowski Aleksander. – Rewizya zamków Ziemi Wołyńskiej w połowie XVI wieku. Wydał i szkicem historycznym poprzedził Aleksander Jabłonowski. Warszawa, 1877, в 8 д. (№ 320).

Jabłonowski Aleksander. – Polska XVI wieku pod względem geograficzno – statystycznym. Ziemie ruskie. Wołyń i Podole, opisane przez Aleksandra Jabłonowskiego. Warszawa, 1889, в 8 д. (№ 309).

Ясинский М. Н. – Опись актовой книги Киевского Центрального Архива № 2093 (1565–1569 гг.). Киев, 1895, в 8 д. (№ 384).

Обществоведение

Беляшевский Н. – Общество Исследователей Волыни. Вырезка из журнала «Киевская Старина», 1897 г., январь (№ 386).

Wiersz z Posługą Muzow. Na Uwielbienie licznych cnot y przymiotów oraz rzadkich sentymentów wielkiego umienia Jaśnie Wielmożnego Bartłomieja Giżyckiego gubernatora Wołyńskiej gubernii orderow różnych kawalera męża nauwyzey konsyderowanego y powszechnie od wszystkich kochanego jmieniem liczного grona nayprzychilniejszego obywatelstwa zrobiony y ofiarowany. Без места и года печати, в 4 д. (№ 119).

Gostyński Aloizi. – Mowa przy pożegnaniu odieżdżającego J. W. Frideryka Siwersa Taynego Stanów Jego Imperatorskiey Mości Konsyliarza Senatora Imperyi i wielu Orderów Rossyiskich Kawalera, z Gubernii Wołyryskiey do Stolicy Państwa, z mocą Rewizyi dla dosledzenia ucisków od Rządu miejscowego do teyże Gubernii zesłanego. Miana przez J. W. Aloizego Gostyńskiego bywszego Marszałka Guberskiego. Nakładem Obywateli drukowana. Dnia 10 Listopada 1815 roku, w Żytomierzu. В 4 д. (№ 118).

Известие об Острожском Свято-Кирилло-Мефодиевском Братстве. Москва, 1866, в 16 д. (№ 372).

Известия от св. Кирилло-Мефодиевского Братства, из Острога, Волинской губ. Острог, 1881, в 16 д. (№ 371).

Мещерский В. П. кн. – Очерки нынешней общественной жизни России. Вып. 1. Спб. 1868 г. Вып. 2 (На юго-западе России, 1869 год). Спб. 1870, в 8 д. (№ 318).

Отчет о деятельности Св.-Владимирского Православного Братства в г. Владимире Волинском за 1888 год. Киев, 1889, в 8 д. (№ 821).

Отчет о деятельности Православного Свято-Владимирского Братства в г. Владимире-Волинском за 1888, 1889, 1890 и 1891 г. Петроград, 1892, в 8 д. (№ 389).

Отчет о деятельности Луцкого Православного Крестовоздвиженского Братства за 1893–94 год. Луцк, 1894, в 8 д. (№ 390).

Pomysły do reformy w dobrach szlacheckich mianowicie na Wołyniu. Warszawa, 1859, в 8 д. (№ 350).

Проект устава Общества Исследователей Волыни. Житомир, 1896, в полулист (№ 373).

Устав Православного Свято-Владимирского Братства в г. Владимире-Волинском. Киев, 1887, в 16 д. – **То-же**, Киев, 1892, в 8 д. – **То-же**, Владимир-Волинск, 1897, в 8 д. (№№ 819, 820 и 366).

Устав сельской больницы св. Бориса в с. Городок, Ровенского уезда, Волинской губернии. Житомир, 1896, в 16 д. (№ 359).

Шигарин Н. Д. – Очерки Юго-Западного края. Житомир, 1867, в 8 д. (№ 344).

Шильдер-Шульднер Н. Ю. – Из Юго-Западного края. Современное положение. Киев, 1896, в 8 д. (№ 352).

Народное образование

Барсов Я. – Школы на Волыни и Подолии в 1862 году. Спб., 1863, в 8 д. (№ 315).

Историческая записка училища графа Блудова, что при св. Кирилло-Мефодиевском братстве в г. Остроге. Вырезка из Вол. Епарх. Вед. 1872 г. № 15 (№ 426).

Мукалов К. – Народная школа в Юго-Западном крае (Историко-статистический очерк). Киев, 1892, в 8 д. (№ 337).

Наставление для учителей церковных школ Волынской епархии о том, как учить русской грамоте по тетрадам слов и фраз. Житомир, 1889, в 16 д. (№ 361).

Отчет попечительства о воспитанниках Волынской духовной семинарии за первый попечительный год (с 26 сентября 1882 г. по 31 декабря 1883 года). (№ 295).

Памятная книжка Киевского учебного округа. Часть III. Волынская губерния. Киев, 1880, в 8 д. (№ 340).

Памятная книжка Киевского учебного округа на 1895–96 учебный год. Часть III. Волынская губерния. Киев, 1895, в 8 д. (№ 341).

Программа приемных испытаний для поступления в Житомирскую женскую гимназию. Житомир, 1895, в 16 д. (№ 368).

Słowacki Euzebiusz. – Mowa przy rozpoczęciu popisów rocznych w gimnazjum wołyńskim przez Euzebiusza Słowackiego profesora wymowy, dnia 10 Lipca roku 1808 miana. Без места и года печати, в 4 д. (№ 116).

Czacki Tadeusz. – Mowa I. W. Tadeusza Czackiego konsyliarza tajnego Jego Imperatorskiej Mości prezesa Kommissyi Sądowej Edukacyjnej gubernii Wołyńskiej, Podolskiej i Kiiowskiej, wizytatora Szkół tychże Gubernii, Członka różnych uczonych Zgromadzeń, Orderów Orła białego i S. Stanisława Kawalera, Dnia 30, Stycznia, 1812 r. w Kiiowie miana. W Krzemieńcu, w Drukarni Gimnazjum Wołyńskiego. В 4 д. (№ 117).

Периодические издания

«Волыньские Губернские Ведомости». – 1847, 1849–1862 г.¹⁴ (№№ 433–447); 1896 г. (№ 448); 1897 г. (№ 449).

«Волыньские Епархиальные Ведомости». – 1897 г. (№ 678).

«Волынь». – 1896 г. (№ 450); 1897 г. (№ 451).

«Киевская Старина». – 1883 г., тт. V, VI и VII (№ 120); 1888 г., тт. XX XXI, XXII и XXIII (№ 121); 1889 г., тт. XXIV, XXV, XXVI и XXVII (№ 122); 1890 г., тт. XXVIII, XXIX, XXX и XXXI (№ 123); 1897 г., тт. LVI, LVII, LVIII и LIX (№ 452).

Справочные книги

Адресная книжка г. Житомира. Житомир, 1896, в 16 д. (№ 362).

Вержбицкий Т. И. – Справочная книга житомирской городской полиции, составленная жи-

томирским полициеймейстером Т. И. Вержбицким. Житомир, 1887, в 16 д. (№ 370).

Каталог книжного и учебно-вспомогательно-го магазина В. С. Савчука. Житомир, 1895, в 8 д. (№ 388).

Памятная книжка Волынской губернии на 1889 г. Издание Волынского Губернского Статистического Комитета. Составлена под редакцией члена-секретаря Комитета И. Ф. Мацкевича. Житомир, 1888, в 8 д. *Дар Е. А. Карвасовского* (№ 773).

Памятная книжка Волынской губернии на 1894 г. Издание Волынек. Губернск., Статистич. Комитета. Составлена под редакцией члена-секретаря Комитета И. Ф. Мацкевича. Житомир, 1894, в 8 д. *Дар Е. А. Карвасовского* (№ 774).

Памятная книжка Волынской губернии на 1896 год. Издание Вол. Губернск. Статистич. Комитета. Под редакцией И. Ф. Мацкевича. Житомир, 1896, в 8 д. (№ 321).

Памятная книжка Волынской губернии на 1897 г. Изд. Вол. Губ. Стат. Комитета. Составлена под редакцией В. И. Козубского. Житомир, 1897, в 8 д. (№ 334).

Программы

Программа Юго-Западного отдела Императорского Русского Географического Общества для собирания сведений по географии. Без года и места печати, в 16 д. (№ 409).

Программа Юго-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества по этнографии. Без года и места печати, в 16 д. (№ 410).

М. А. – К вопросу об археологических исследованиях в южной России. И. Программа историко-географических сведений. Одесса, 1884, в 8 д. *Дар автора – А. А. Матвеева* (№ 407).

Матвеев А. А. – Опыт программы – вопросника для собирания географическо-исторических сведений по Новороссийскому краю (его местностям и поселениям). (К юбилею Императорского Русского Географического Общества). Одесса, 1890, в 8 д. *Дар автора* (№ 408).

АФИШИ И ОБЪЯВЛЕНИЯ

Афиши и объявления распределены по местностям, для которых или в которых они напечатаны. В течении отчетного года такого рода печатных произведений (главн. обр. афиш) поступило в музей около ста: распределяются они по следующим местностям: г. Владимир-Волынский (№ 793), г. Заслав (№ 676). г. Ковель (№ 792), г. Острог (№ 669), г. Ровно (№ 668), м. Славути (№ 670).

¹⁴ Пока имеется лишь по несколько номеров каждого года

ОТЧЕТ
ГОРОДЕЦКОГО МУЗЕЯ
ВОЛЫНСКОЙ ГУБЕРНИИ БАРОНА Ф. Р. ШТЕЙНГЕЛЬ
за второй год
с 25 ноября 1897 г. по 25 ноября 1898 г.
составил Н. Беляшевский.

Посвящается XI-му Археологическому Съезду.

Городецкий Музей закончил второй год своего существования. Положение, в каком теперь находится музей, с очевидностью показало всю необходимость такого рода учреждений в нашей провинции, где начинают все с большей и большей силой проявляться стремления, выходящие за пределы интересов повседневной жизни.

Небольшим отражением этого движения является то сочувствие местного общества, с каким оно отнеслось к задачам музея, выразившееся в пожертвованиях музею разных предметов, посещениях музея и запросах, с которыми обращались к музею некоторые лица. Все это служит залогом дальнейшего развития музея.

Помимо местного интереса, музей обратил на себя внимание и за пределами Волыни: многие издания, как столичные, так и провинциальные, по поводу прошлогоднего отчета, дали вполне одобрительные отзывы о программе музея, некоторые же, ученые общества прислали в дар музею свои издания.

Способствовал также музей и научному изучению края, что выразилось главным образом в собирании естественноисторических коллекций и производстве археологических исследований, не говоря уже о том, что, благодаря существованию

музея, сохранено от гибели много археографического и археологического материала.

Довольно частыми были также в течении отчетного года и посещения музея; посетили музей также преосвященнейший Модест, архиепископ Волынский и Житомирский. и волынский губернатор И. Я. Дунин-Борковский, отнесшиеся вполне сочувственно к задачам музея.

Что касается внутреннего устройства музея, то в настоящее время музей занимает две комнаты, для хранения коллекций приобретена специальная мебель и приглашено лицо для заведывания музеем.

Всего, в течении отчетного года, поступило в музей 1795 номеров. Из них, 1051 номер падает на естественный отдел, для которого заведен особый инвентарь, остальные же 744 номера распределяются следующим образом:

В географическом отделе	148	№№
В антропологическом отделе	8	«
В археологическом отделе	350	«
В этнографическом отделе	18	«
В библиотеке	220	«

ЕСТЕСТВЕННЫЙ ОТДЕЛ

В отчетном году естественный отдел получил довольно сильное развитие. Для пополнения коллекций этого отдела был приглашен летом 1898 г. лаборант Зоологического Кабинета Варшавского университета К. В. Кульвец, который, пробыв в Городке месяц, более всего занимался собиранием энтомологической коллекции, а также приводил в порядок имевшиеся уже в музее коллекции по Естественной истории. Кроме того, собиранием коллекций в отчетном году занимались еще следующие лица: А. К. Мордвилко, В. В. Кульвец, гр. Б. Г. Толстой и бар. Ф. Р. Штейнгель.

Преобладающее количество поступивших экземпляров падает на зоологию. Здесь, в коллекции насекомых, частью сухих, частью спиртовых экземпляров, а частью сохранных в 4% растворе формалина, особое место занимает коллекция тлей, собранная А. К. Мордвилко в с. Городке и его окрестностях. Коллекция включает в себе 67 определенных видов и много форм, оставшихся, за отсутствием времени и нужных пособий, пока еще не определенными. В этом числе оказалось несколько новых, еще не описанных, видов. Все эти формы взяты А. К. Мордвилко для ближайшего изучения и определения и будут впоследствии переданы музею. А. К. Мордвилко прослежен также образ жизни гороховой тли (*Siphonophora pisi* Kolt.), вредившей неоднократно посевам гороха.

Коллекции по геологии, палеонтологии и минералогии, начатые собиранием раньше и несколько пополнившиеся в отчетном году, еще не приведены в порядок, сведения о них будут помещены по разбору их специалистами.

Общее количество экземпляров, поступивших в отдел – 3051; из и их, преобладающее число номеров, именно 1040, относится к зоологии. Эти последние распределяются следующим образом:

	Vertebrata
Reptilia	17.
Amphibia	40.
Mammalia	14.
Vcero	71.
	Mollusca
Gasterapoda	16.
Vcero	16.
	Yermes
Plathelminthies	3.
Annelides	2.
Vcero	5.
	Arthropocla
Insecta	982.
Arachnoidea	14.
Myriapoda	1.
Crustacea	1.
Vcero	964.

ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ ОТДЕЛ

В этот отдел, в течении отчетного года, поступило: карт и планов – 6, сборников историко-географических материалов – 89, негативов фотографий – 53.

КАРТЫ И ПЛАНЫ

«Carta della Polonia Disegnata da Leonardo Chodzko I. Carolus Castellini Sculpit Florenciae. (№ 1602).

Charte vom Koenigreich Polen nach seinen chemahligen (1773) und der mahligen Grenzen 1830. Zu haben beg loh. Waleh in Augsburg. (№ 1603).

Рукописная карта Волынской губернии 1838 г.; на 11-ти листах; каждый уезд на отдельном листе (недостает карты Владимир-Вол. у.); масштаб 5 верст в англ. дюйме; карты составлены уездными землемерами. (№ 1243).

Рукописная карта Волынской губернии 1839 г.; на 11-ти листах; каждый уезд на отдельном листе (недостает карты Кременецк. у.); масштаб 10 вер. в англ. дюйме; карта составлена губернским землемером. (№ 1244).

Геогностическая карта Волынской губернии по наблюдениям Сташица, Зейшнера, Андреевского, Дюбуа-де-Монтпере, Эйхвальда, Мурчисона и Феофилактова, собственными наблюдениями пополнил и составил Готфрид Оссовский. Житомир. 1866 г. (приложение к «Геологическо-геогностическому очерку Волынской губернии» Г. Оссовского, – Труды Вол. Стат. Комитета на 1867 г. (№ 1601).

План г. Житомира и окрестностей, 1876 г.; масштаб 250 саж. в дюйме. (№ 1309). Дар Я. В. Яроцкого.

СБОРНИКИ

ИСТОРИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ

В истекшем году пополнялись как прежние сборники, так наведены и новые, для новых местностей. В сборники помещался материал различного характера, пачная от вырезок из газет, фотографий, мелких документов и кончая небольшими архивами, касающимися одной какой ниб. местности.

Владимир-Волынский уезд

Владимир-Волынский уезд вообще (№ 1030); с. Бискупичи-Шляхетские (№ 1032); с. Гнойное (№ 1026); с. Загорово (№ 1025); с. Заполье (№ 1047); с. Иваничи (№ 1042); с. Лобачин (№ 1028); с. Машево (№ 1344); с. Молодьково (№ 1052); с. Низкинич (№ 1024); с. Печиховцы (№ 1345); м. Свинюхи (№ 1051); с. Тышковцы (№ 1527).

Дубенский уезд

м. Дермань (№ 1031); д. Дубица (№ 1528); д. Копань (№ 1347); с. Корытно (№ 1346); с. Красное (№ 1348); д. Майдан-Обговский (№ 1529); с. Онышковцы (№ 1349).

Житомирський уезд

с. Андрушевка (№ 1043); с. Гальчин (№ 1350); м. Горошки (№ 1044); с. Дидковцы (№ 1530); д. Жердели (№ 1531); д. Коротченки (№ 1532); кол. Пелехова (№ 1533); с. Сербиновка (№ 1534); Тригорский монастырь (№ 1535); д. Шматайловка (№ 1536); с. Шумск (№ 1540).

Заславський уезд

с. Медведовка (№ 1049); с. Сошка (№ 1048); с. Цветоха (№ 1033).

Ковельський уезд

с. Великий Порск (№ 1351).

Кременецкий уезд

м. Вышгородок (№ 1537); с. Горынька (№ 1053); Кременецкий Лицей (№ 1538); м. Лановцы (№ 1539); д. Писаревка (№ 1377); с. Рудка (№ 1057); с. Рыдомль (№ 1352); с. Цеценевка (№ 1376).

Луцкий уезд

с. Гнидава (№ 1056); с. Подгайци (№ 1054).

Новоград – Волынский уезд

м. Корец (№ 1027); с. Курчица (№ 1353); г. Новоград-Волынский (№ 1541); с. Ржадковка (№ 1354); с. Черница (№ 1355).

Овручський уезд

Овручський уезд вообще (№ 1542); г. Овруч (№ 1356); с. Петраши (№ 1357); д. Яцковцы (№ 1358).

Острожский уезд

с. Верхов (№ 1039); с. Гульча (№ 1036); м. Килиев (№ 1543); м. Ляховцы (№ 1544); с. Мощаница (№ 1360); м. Новомалин (№ 1029); Острожский уезд вообще (№ 1359); с. Посягва (№ 1545).

Ровенский уезд

м. Александрия (№ 1546); кол. Антониево (№ 1363); с. Басов Кут (№ 1040); д. Берестовец (№ 1424); с. Броники (№ 1045); с. Глинск (№ 1547); м. Горинград (№ 1548); с. Казимирка (№ 1363); д. Квасилов (№ 1038); д. Комаровка (№ 1364); с. Коростятин (№ 1365); м. Межиричи (№ 1050); с. Немовичи (№ 1041); д. Олычка (№ 1037); Ровенский уезд вообще (№ 1034); с. Рубча (№ 1366); м. Степань (№ 1055); м. Томашгород (№ 1367); м. Тучин (№ 1549); с. Шпанов (№ 1035); с. Ясениничи (№ 1550).

Старокопстантиновський уезд

с. Галюнки (№ 1368); с. Западинцы (№ 1369); Старокопстантиновський уезд вообще (№ 1551); г. Старокопстантинов (№ 1552); м. Теофиполь (№ 1553).

Полесье вообще (№ 1554).

НЕГАТИВЫ ФОТОГРАФИЙ

Волынь вообще

Негатив фотографии, снятой с дарохранительницы, на которой помещена в 9-ти строках следу-

ющая надпись: «Кир Сильвестру Лубиенецкому Руднецкому Луцкому и Острожскому Епископу Ордина Стого Станислава Кавалеру Пастырю и Благодетелю. Лета ... 1776». Размер 13x18. (№ 1289).

Владимир-Волынский уезд

м. Любомль. Георгиевская церковь; переснимок с фотографии 80-х годов; размер 13x18. (№ 982).

м. Устилуг. Кладбищенская церковь с колокольней, построенные в 1803 г. Снято Н. Ф. Беляшевским в 1897 г., разм. 13x18 (№ 991).

Дубенский уезд

м. Берестечко. Костел, снятый со стороны площади; памятник св. Текли (Феклы) на кургане возле местечка; надгробный памятник кн. Пронского, каштеляна Троцкого, возле местечка на поле; курган «Маруха» на поле возле местечка, с памятником, сооруженным в память польского восстания 1862–3 гг.; снято А. А. Матвеевым в 1896 г., разм. 13x18. (№№ 1293–1297).

с. Корытно. Помещичий дом и старинный портрет, находящийся у помещика с. Корытно В. И. Бережецкого; снято А. А. Матвеевым в 1896–7 гг.; разм. 13x18. (№ 1290–1292).

с. Онишковцы. Кладбищенская часовня с живоносным источником св. Анны; снято А. А. Матвеевым в 1897–8 гг.; разм. 13x18. (№№ 1273–1274).

Житомирський уезд

м. Чуднов. Дорога возле господской усадьбы, аллея в господском парке на одном из «Шереметовых» валов, виды с парка на р. Тетерев, деревенские мальчики на работе в парке; снято Н. Ф. Беляшевским в 1898 г.; разм. 13x18. (№ 1283–1288).

Заславський уезд

г. Заслав. Памятник на поле, в одной версте от города; снято В. А. Мошковым в 1897 г.; разм. 13x18. (№ 1280).

м. Славута. Заводские рабочие и типы местной прислуги; снято В. А. Мошковым в 1897 г., разм. 13x18. (№№ 1276–1279).

с. Янишевка. «Дивчата»; снято В. А. Мошковым в 1897 г., разм. 13x18. (№ 1299).

Ковельський уезд

г. Ковель. Старый собор с южной стороны (№ 983), старинная икона (№ 984), двор еврейского дома (№ 985); снято Н. Ф. Беляшевским в 1897 г., разм. 13x18.

м. Турыйск. Базарная площадь (№ 986), Евстафиевская церковь, построенная в 1662 г. (№№ 987–8), улица с домами мещан и типы мещан (№ 989), развалины дома Мошинских (№ 990); снято Н. Ф. Беляшевским в 1897 г., разм. 13x18.

Кременецкий уезд

м. Почаев. Виды лавры, внутренние виды соборной и Троицкой церквей, барельеф иконы «Явления Почаевской Богоматери», портреты Анны Гойской, Феодора и Еввы Домашевских, Николая Потоцкого; снято А. А. Матвеевым в 1898 г., разм. 18x24 и 13x18. (№№ 1261–1272).

Острожский уезд

с. Крупец. Группа крестьян; снято В. А. Мошковым в 1894 г., разм. 13x18. (№ 1298).

с. Мощаница. Троицкая церковь, построенная в 1785 г.; снято В. А. Мошковым в 1896 г., разм. 13x18. (№ 1275).

Ровенский уезд

с. Белев. Вид на село с древнего городища, виды на городище с южной стороны; снято Н. Ф. Беляшевским в 1898 г., разм. 13x18. (№№ 1445–1447).

с. Городок. Фруктовые деревья в крестьянском саду, перевязанные жгутами из соломы – чтобы был урожай на фрукты; столыры немцы-колонисты у здания школы; снято Н. Ф. Беляшевским в 1898 г., разм. 13x18. (№№ 1281–1282).

с. Пересопница. Вид части древнего могильника, расположенного у села; снято Н. Ф. Беляшевским в 1898 г., разм. 13x18. (№ 1444).

АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ ОТДЕЛ

За истекший год отдел этот пополнился главным образом благодаря раскопкам барона Ф. Р. Штейнгеля у д. Студинки, Ровенск. у., где было вскрыто несколько курганов, относящихся к языческой славянской эпохе. Всего в антропологический отдел поступило 8 №№.

Заславский уезд

г. Заслав. Могильник в урочище Остроля, раскопанный Н. Ф. Беляшевским в 1888 г.¹). *Курган № 1.* Остатки скелета, найденные на глубине 1,75 м., у которых находился каменный шлифованный молоток: задняя часть правой височной кости с частями теменной и затылочной, правый сочленовный отросток нижней челюсти и кусок правой лопатки. (№ 1061).

Ровенский уезд

с. Городок. Скелет человека, найденный в фруктовом господском саду на месте, где обнаружена стоянка у мастерская каменного века; однако, скелет этот относится по-видимому к гораздо более поздней эпохе (№ 1641).

¹ Дневник раскопок напечатан в журнале «Киевская Старина» 1888 г. № 10.

д. Студинка. Могильник. *Курган № 3²*): скелет человека (погребение) (№ 1611); разрозненный скелет человека, найденный на незначительной глубине в верхней части кургана (№ 1512). *Кург. № 4:* скелет человека (№ 1519). *Кург. № 5* (с двойным погребением): скелет человека (№ 1521); череп от скелета (скелет не сохранился) (№ 1522). *Кург. № 6:* скелет человека (№ 1526).

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЙ ОТДЕЛ

В отчетном году этот отдел пополнился сравнительно большим количеством предметов. Этому способствовала главным образом передача в музей части нашей коллекции, касающейся Волини, и нахождение в с. Городке стоянки и мастерской каменного века, давшей массу разнообразных предметов первобытной культуры. Но времени поступившие предметы распределяются следующим образом: доисторического времени – каменного века – 257 №№, языческого славянского века – 20 №№; исторического времени – 38 №№; монет – 31; жетон – 1; печатей – 10.

ДОИСТОРИЧЕСКОЕ ВРЕМЯ

Каменный век

Дубенский уезд

с. Будераж. Предметы, найденные крестьянами при вспашке поля в с. Будераже и доставленные учителем Житомирской гимназии Юрашевым.

Отбойник из кремневой гальки, цилиндрической формы; одна из сторон, служащих основанием и вершиной, имеет вид шереховатой выпуклой поверхности, получившейся от частых ударов о другие камни; высота 6 см, диаметр поперечный – 5½ см. (№ 1400). Отбойник кремневый, в виде неправильной формы шара, диаметром приблизительно 4½ см, вся его поверхность шереховата от ударов о другие камни. (№ 1401).

Топор кремневый, изготовленный из кремневой гальки путем грубой отбивки; длина 7 см, ширина лезвия – 5½ см (№ 1402). Топор кремневый, изготовленный путем более тщательной отбивки; лезвие расширено и закруглено, длина – 11 см, ширина тыля – 5½ см, ширина лезвия – 8 см. (№ 1403). Обломок передней части диоритового топора – молотка. (№ 1407).

Наконечник копья, кремневый, изготовленный грубой отбивкой, овальной удлинённой формы; длина 12½ см, ширина посередине 5½ см (№ 1404). Наконечник копья, кремневый, испорченный во время отбивки; длина 7 см, ширина 4 см (№ 1405). Кусочек кремня со следами отбивки. (№ 1406).

² Курганы №№ 1 и 2 были раскопаны в предшествующем году; сведения о материале, добытом из них, помещены в отчете за первый год.

Заславський уезд

г. Заслав. Предмети из могильника в урочище Остроля близ г. Заслава, раскопанного в 1888 г. Н. Ф. Беляшевским.

Курган № 1. Черепочек от сосуда, сделанного на круге, орнаментированного продольными параллельными полосками; найден на глубине 20 см (№ 1058).

Черепок (?) из красной глины, сделан по-видимому от руки, толщина 8 мм., найден на глубине 40 см (№ 1059).

Черепочек от сосуда, сделанного от руки, толщина № 3 см, найден на глубине 60 см (№ 1060).

Молоток каменный шлифованный из змеевика, найденный у правой височной кости; молоток пятиугольный, один конец его острый и удлиненный, другой, составляющий тылье – тупой и как-бы бывший в работе; длина 12 см, толщина 3½ см, ширина в самой широкой части 4,7 см, в этой-же части сделано цилиндрическое отверстие, приготовленное по-видимому в несколько приемов, диаметр его с одной стороны 1,9 см, с другой – 2,1 см; весит молоток 63½ золот. № 1092).

Черепочек, найденный на той-же глубине, что и остатки скелета, ручной лепки, толщина ½ см (№ 1093).

Черепочек ручной лепки, найден на глубине 1,90 см, толщина 1 см (№ 1064).

Осколок кремня, найденный на той-же глубине; осколок отбит от полированного орудия. (№ 1065).

Новоград-Волынский уезд

с. Горбов. Предметы, найденные в 1897 г. в разоренных курганах у с. Горбова. *Дар Я. В. Яроцкого.*

Долотце кремневое отбивное со шлифованным лезвием; длина 5½ см, ширина 1½ см, толщина 1 см (№ 1408).

Топорик диоритовый шлифованный, длина 6 см, ширина лезвия 3 см, толщина в среднем 1½ см (№ 1409).

Часть диоритового шлифованного орудия (топора?) (№ 1410).

Овручский уезд

с. Васьковичи. Предметы из стоянки и мастерской неолитической эпохи каменного века у с. Васьковичи. *(Из коллекции Н. Ф. Беляшевского).*

Кремневое ядрище со следами отколов, длина 5 см (№ 1158).

Десять кремневых ножилов, длина 1,7–5,5 см (№№ 1159–1168).

Целый и сломанный кремневые подправленные наконечники стрел, длина 3 и 2 см (№ 1169–1170). Нижняя часть кремневого подправленного наконечника стрелы со стержнем для насадки. (№ 1171). Кремневый наконечник стрелы с поперечным острием, длина 1,2 см, ширина 1,4 см (№ 1172). Удлиненный кремневый наконечник стрелы с поперечным острием, длина 3,8 см (№ 1173).

Кремневый отбивной скребок, неправильной формы, длина 372 см, ширина 2½ см, (№ 1174).

с.с. Збранки, Папирняи, Красноселки. Предметы из стоянок и мастерских неолитической эпохи каменного века у с.с. Збранок, Папирни и Красноселок. *(Из коллекции Н. Ф. Беляшевского).*

Отбойник из кварцита неправильной формы голыш, с двух сторон которого находятся шероховатости, получившиеся от ударов; длина 12 см, ширина в среднем 10 см (№ 1176). Семь отбойников из кварцита, неправильной круглой формы, диаметр 7–9 см, толщина 2½ – 6 см (№№ 1177–1183). Отбойник из кварцита неправильной шаровидной формы; диаметр в среднем 5½ см (№ 1184). Отбойник из кварцита четырехугольной формы с закругленными углами, немного выгнутый; длина 12 см, ширина 7 см, толщина 2 см (№ 1185). Два кремневых отбойника неправильной формы; длина 7½ и 8 см (№№ 186–1187).

Шесть кремневых ядрищ со следами отколов; длина 3½ – 6 см (№№ 1188–1193).

Кремневый наконечник стрелы (сломанный) со стержнем для древка, длина 2 см (№ 1194). Три кремневых наконечника стрел с поперечным острием. (№ 1195)

Двадцать пять кремневых отбивных ножилов, длина 1½ – 6 см, ширина ½ – 2½ см (№№ 1198–1222).

Десять кремневых скребков разной формы, длина 2–6 см (№№ 1223–1232).

Два недооконченных кремневых орудия, длина 5 и 6 см. (№№ 1233–1234).

Сорок кусков от глиняных сосудов ручной лепки, покрытых разнообразным орнаментом (в том числе три обломка ушек от сосудов). (№ 1235). Половина глиняной пряслицы. (№ 1236).

д. Зубковичи. Предметы, найденные в курганах у с. Зубковичи 1898 г. *Дар Я. В. Яроцкого.*

Диоритовый цилиндр, получившийся от сверления дыры в молотке; высота 2½ см, диам. 2–2½ см (№ 1627).

Топорик-молоток, диоритовый, шлифованный, с отверстием; длина 10 см, ширина у отверстия 4½ см, ширина у тыля 4 см, толщина у лезвия 3½ см, толщина у тыля 3 см, диам. отверстия 2½ см (№ 1628).

м. Искорость. Предметы из стоянки и мастерской неолитической эпохи каменного века у м. Искорости. *(Из коллекции Н. Ф. Беляшевского).*

Кремневый отбойник овальной формы; длина 9 см, ширина 7 см (№ 1076).

Четыре кремневых ядрища со следами отколов; длина 5–10 см (№№ 1077–1080). Небольшое кремневое ядрище со следами отколов, длина 4 см, ширина 2½ см (№ 1081).

Четыре отбивных кремневых острия, длина 2½ – 4½ см (№№ 1082–1085).

Двадцать кремневых отбивных ножи́ков, целых и сломанных, длина 3–7 см, ширина $\frac{1}{2}$ – $2\frac{1}{2}$ см (№№ 1086–1105).

Пять кремневых остриев, подправленных мелко отбивкой, длина 1–4 см (№№ 1106–1110).

Три мелко подправленных кремневых наконечника стрел, треугольной формы, длина 1– $1\frac{1}{2}$ см (№ 1111–1113). Четыре кремневых наконечника стрел, мелко подправленных, со стержнями для насадки в древка, длина 2–3 см (№№ 1114 – 1117). Два сломанных таких – же наконечника стрел. (№№ 1118–1110). Два обломка подправленных стрел. (№№ 1120–1121).

Кремневый наконечник стрелы, приготовленный из двускатного ножика, с небольшим стержнем для насадки, длина $3\frac{1}{2}$ см, ширина 1 см (№ 1122).

Семь кремневых подправленных скребков, круглой и продолговатой формы, длина 2– $4\frac{1}{2}$ см (№№ 1123–1129).

Кремневая пилочка, длина 4 см, ширина $2\frac{1}{2}$ см; на одной из длинных сторон находится ряд мелких зубьев со следами полировки. (№ 1130). Кремневая пила; имеет вид ножа, расширяющегося к одному концу, длиной $8\frac{1}{2}$ см и шириной в среднем $2\frac{1}{2}$ см; одна из сторон его покрыта мелкими зазубринами со следами полировки. (№ 1131).

Два куса кремня со следами отбивки – неоконченные или испорченные орудия. (№№ 1132–1133). Кусок кремня со следами отбивки, формой напоминает топор, – неоконченный или испорченный в работе экземпляр, длина 7 см, ширина 5 см (№ 1134).

Кремневый отбивной топорик, не совсем отделанный, лезвие мелко отбивкой заделано в форме полукруга; верхняя часть, по-видимому, отломана; длина 7 см, ширина 4 см (№ 1135).

Половина диоритового топора-молотка; сохранилась передняя часть; излом на дыре; длина сохранившейся части 6 см, ширина 4 см, толщина 477 см, диаметр отверстия $2\frac{1}{2}$ см (№ 1136).

с. Папирня. Глиняный сосуд ручной лепки; высота 35 см, диаметр отверстия 26 см, диаметр средней части 28 см, диаметр дна 12 см, толщина стенок 72–1 см; верхний ободок украшен рядом дырочек; сосуд найден на стоянке неолитической эпохи каменного века у с. Папирни. (Из коллекции Н. Ф. Беляшевского). (№ 1175).

с. Швабы. Предметы из стоянки и мастерской неолитической эпохи каменного века у с. Швабов. (Из коллекции Н. Ф. Беляшевского).

Кремневый отбойник, овальной формы, длина 8 см, ширина 6 см (№ 1137).

Два кремневых ядрища со следами отколов, длина 5 и 7 см (№№ 1138–1139).

Двенадцать отбивных кремневых ножи́ков, длина 2–5 см (№№ 1140–1151).

Шесть кремневых скребков со вторичной подправкой, круглой и удлинённой формы, длина 1–8 см (№№ 1152–1157).

Ровенский уезд

с. Городок. Предметы из стоянки и мастерской неолитической эпохи каменного века, открытой Н. Ф. Беляшевским и бар. Ф. Р. Штейнгелем в 1898 г. на правом берегу р. Устья в с. Городке, в господском фруктовом саду.

Ядрища (на отдельной таблице) – куски кремневых галек со следами отбойки. (№ 1430).

Отбойники (на отдельной таблице) – целые и разбитые кремневые гальки с шероховатыми поверхностями, образовавшимися от частых ударов о другие камни. (№ 1431). Четыре отбойника из кремневых галек шаровидной и полушаровидной формы, диам. 5–7 см (№№ 1448–1451). Отбойник из кремневой гальки, полушаровидной формы, диам. 10 см (№ 1452). Отбойник из кремнистого песчаника, шаровидной неправильной формы, диам. $6\frac{1}{2}$ см (№ 1453).

Пять скребков в форме тонких продолговатых кусков кремня с подправленными краями; длина 7–10 см, ширина $3\frac{1}{2}$ – 5 см (№№ 1454–1458). Куски, кремня разной величины и формы со вторичной отбивкой, имеющие вид скребков (на отдельной таблице). (№ 1434).

Три кремневых ножа, длина 8–10 см, ширина $2\frac{1}{2}$ – 3 см (№№ 1459–1461). Осколки кремня и сломанные и испорченные во время отделки орудия в форме ножей (на отдельной таблице). (№ 1432).

Три обломка испорченных во время выделки кривых кремневых ножей или пил, длина $7\frac{1}{2}$, $9\frac{1}{2}$ и $12\frac{1}{2}$ см (№№ 1462–1464). Часть кремневого, подправленного мелкими отбойками, ножа серповидной формы со следами полировки: длина сохранившейся части 14 см, ширина в самой широкой части 5 см (№ 1465). Обломок такого-же серповидного ножа, длина 10 см, ширина 6 см (№ 1466).

Семь грубо отделанных, начатых отделкой и испорченных во время отделки наконечников кремневых дротиков и копий; длина 10–17 см, ширина 3–6 см, толщина 1–3 см (№ 1467–1473). Грубо отделанный кремневый наконечник дротика, длина 7 см, ширина $2\frac{1}{2}$ см, толщина 1 см (№ 1474). Грубо отделанный кремневый наконечник дротика, длина $9\frac{1}{2}$ см, ширина $3\frac{1}{2}$ см, толщ. 2 см (№ 1475). Грубо отделанный кремневый наконечник дротика, длина $12\frac{1}{2}$ см, ширина 3 см, толщина $1\frac{1}{2}$ см (№ 1476).

Кремневый наконечник копья, приготовленный мелко отбивкой; длина $7\frac{1}{2}$ см, ширина у основания $2\frac{1}{2}$ см, толщина 1 см (№ 1436). Кремневый наконечник копья, треугольной формы, крупной подправки; длина 8, ширина основания 5, толщ. $1\frac{1}{2}$ см (№ 1477). Такой-же наконечник копья, начатый отделкой, дл. $9\frac{1}{2}$, ширина $5\frac{1}{2}$, толщ. $2\frac{1}{2}$ см (№ 1478). Кремневый наконечник копья (?); длина $8\frac{1}{2}$ см, ширина у основания 3 см, у вершины 1 см, толщина 1,3 см (№ 1437).

Осколки и куски кремня со вторичной мелко отбивкой (на отдельной таблице). (№ 1433). Сло-

маные и испорченные во время отделки кремневые орудия со вторичной более крупной отбивкой (на отдельной таблице). (№ 1435). Два кремневых орудия, широких и плоских, овальной формы, начатые и испорченные во время отделки, длина 11 и 13, шир. 6 и 6½, толщина 1 и 2 см (№№ 1503–1504). Три кремневых орудия, неправильной треугольной формы, начатые отделкой; у каждого один из углов заделан мелкой отбивкой, дл. 5,6 и 9½ см (№№ 1505–1507). Девять кусков, представляющих из себя обломки нижних частей крупных кремневых орудий, разбитых или испорченных во время отделки. (№№ 1494–1502).

Пять кремневых орудий с широким лезвием, начатых отделкой и испорченных во время отделки, длина 7½ – 11 ½ – 2, шир. 3–4½, толщ. 1½ – 2½ см (№№ 1479–1483).

Кремневый топорик-клин со шлифованным лезвием, длина 7, ширина у лезвия 8½, толщ. 1 см (№ 1484). Кремневый топорик-клин со шлифованным лезвием, длина 7½, шир. 4½, толщ. ¾ см (№ 1435). Кремневый топорик-клин со шлифованным лезвием, длина 8½, шир. 3, толщ. 1 см (№ 1486). Кремневый топорик-клин со шлифованным лезвием, длина 8½, шир. 4, толщ. 1 см (№ 1487). Кремневый топорик-клин со шлифованным лезвием, длина 8, шир. 4½, толщ. 1 см (№ 1488). Кремневый топорик-клин со шлифованным лезвием, длина 7½, шир. 6, толщ. 1½ см, топорик сохранился не в целом виде (№ 1489). Кремневый топорик-клин, длина 11 см, ширина у лезвия 5 см, у основания 1½ см, толщина 17–2 см; одна сторона лезвия отшлифована. (№ 1438). Кремневый топор-клин, лезвие отшлифовано, весь топор носит следы полировки, длина 12½, ширина у лезвия 7½, шир. у тылья 5, толщ. 3½ см (№ 1490). Три обломка лезвий от кремневых топоров – клиньев. (№№ 1491–1493). Осколки кремня со следами шлифовки (на отдельной таблице). (№ 1439).

Топор-молот из диорита; длина 14 см, ширина в самой широкой части (у лезвия) – 7 см, толщина в самой толстой части (у лезвия) – 5 см; в верхней плоскости молотка находится начатое сверлением отверстие, в середине которого имеется стержень, оставшийся от сверления полым внутри инструментом. Диаметр отверстия 2,2 см, просверлено отверстие на глубину одного см (№ 980). Тыльевая часть от шлифованного диоритового топора-молотка; длина сохранившейся части 5 см, ширина на изломе, который приходится посередине отверстия, 5 см, толщина 2½ см, диам. отверстия 2¾ см (№ 1509). Тоже; излом также посередине отверстия, длина 4, ширина 9, толщ. 2¾, диам. отверстия 2¼ см (№ 1510).

Часть кости лося или оленя (от нижней конечности) с искусственно проведенными глубокими продольными бороздами и перекрещивающей их поперечной (№ 1508).

Образцы черепков от сосудов грубой ручной лепки; многие из них покрыты углубленным или рельефным орнаментом в виде бороздок, дырочек, шишек и т.п. (№ 1440).

Раковины *Unio pictorum*, найденные в куче па месте стоянки. (№ 1441).

с. Золотиев. Диоритовый топор-молот; длина 12½ см, ширина у отверстия 7 см, толщина у лезвия – 4½ см, толщина у тылья – 3½ см, диаметр отверстия 2–2,6 см; найден на поле у с. Золотиева. Дар Ф. Абрамовича. (№ 1442).

Языческий славянский век

Заславский уезд

г. Заслав. Предметы из могильника в урочище Остроля, близ г. Заслава, раскопанного в 1888 г. Н. Ф. Беяшевским.

*Курган № 2*³. Серебряное колечко, найденное под левой частью таза; колечко из проволоки, концы не спаяны, а только заложены один за другой, диаметр 1,8 см (№ 1066). 2 железных гвоздя, найденные на костяке (всех гвоздей было найдено 3). (№ 1067).

Курган № 3. Два железных гвоздя, найденные на костяке. (№ 1068). Черепочек, от сосуда, сделанного на круге, найден между ступнями костяка. (№ 1069).

Курган № 4. Шесть кусков от верхней части и дна сосуда, сделанного на круге; найдены между ступнями скелета. (№ 1070).

Курган № 5. Кусок верхней части сосуда, сделанного на круге; найден на костяке, в средней его части. (№ 1071).

Курган № 8, с сожжением. Куски пережженных костей человека, главным образом от нижних конечностей. (№ 1072). Черепок от сосуда, сделанного на круге, найден в кострище. (№ 1073). Угли из кострища. (№ 1074). Куски пережженной земли из кострища. (№ 1075).

Ровенский уезд

д. Студинка. Предметы из курганов могильника у д. Студинки, раскопанных в августе 1898 г. бар. Ф. Р. Штейнгелем.

*Курган № 3*⁴. Железный, сильно заржавленный предмет в виде согнутой полосы и куски железа; найдены на глубине 1 м 2 см (№ 1513). Сплавившийся стеклянный предмет (буса?). (№ 1514). Обломок костяного и предмета, покрытый орнаментом из полосок и кружков (часть гребня?). (№ 1515). Куски от сосуда грубой ручной выделки, сплошь покрытые орнаментом в виде неправильных углублений (относятся к более ранней эпохе, чем курган), найдены в середине могильной насыпи, на глубине 1 м 16 см (№ 1516). Куски от сосуда ручной

³ Курган № 1 относится к каменному веку; о предметах, добытых в нем, см. выше.

⁴ О курганах №№ 1 и 2 см. Отчет Город[оцкого] музея за первый год.

выделки, глина черная, хорошо отмученная; сосуд был снаружи и изнутри сглажен, так что получил как бы полированную поверхность; края сосуда выгнуты наружу с выдающимся ободком; найдены на глубине 1 м 16 см (№ 1517). Часть сосуда, приготовленного на круге; по сохранившейся части можно восстановить его форму: высота 16 см, диаметр отверстия 11 см, диам. средней части 13 см, диам. дна 8 см; найден на глубине 1 м 16 см на краю могильной насыпи. (№ 1518).

Курган № 4. Бронзовое кольцо, найденное на пальце руки, диам. 2½ см; края не спаяны, а лишь загнуты один над другим. (№ 1520).

Курган № 5, с двойным погребением. Бронзовое колечко из тонкой проволоки, найденное на пальце руки скелета № 1; диам. 2 см, края не спаяны. (№ 1523). Куски бронзового кольца, найденные у височной кости скелета № 2. (№ 1524). Два кусочка от сосуда, сделанного на круге, найденные у скелета № 1. (№ 1525).

ИСТОРИЧЕСКОЕ ВРЕМЯ

Предметы из мастерской шиферных пряслиц в урочище Коптевской лес у с. Коптевщина, Овручского уезда. Настоящая коллекция дает образцы последовательной обработки кусков шифера в пряслицы; время – X – XIII вв. (Из коллекции Н. Ф. Беляшевского).

Кусок шифера неправильной формы с начатой распилкой. (№ 1308). Пять отпиленных и обтесанных кусков шифера, приготовленных для выделки пряслиц. (№№ 1309–1313). Три куска шифера, приготовленных для пряслиц, с начатыми сверлением отверстиями. (№№ 1314–1316). Два куска шифера, приготовленных для пряслиц, со сквозными отверстиями. (№№ 1317–1318). Шесть кусков шифера с начатой обточкой (№№ 1819–1824). Две половинки пряслиц с законченной обточкой, сломавшиеся во время обделки. (№№ 1825–1826). Две вполне отделанные пряслицы. (№№ 1327–1328). Четыре куска шифера, оставшиеся от обточки. (№№ 1329–1332). Две точилки из сланца с дырочками для привешивания; длина 5½ и 6½ см (№№ 1333–1334).

Предметы XI – XIII вв., найденные в урочище Богдыхов, вблизи с. Забранок, Овручского уезда. (Из коллекции Н. Беляшевского).

Шиферный четвероконечный крестик, верхняя часть отломана, длина сохранившейся продольной 2,7 см, длина поперечной 2½ см (№ 1335). Граненая сердоликовая бусина. (№ 1337). Бусинка из зеленого стекла (№ 1336). Два кусочка стеклянных браслетов. (№№ 1338–1339). Часть рога оленя со следами обделки острым инструментом. (№ 1237).

Верхняя часть медного креста – энколпиона XII – XIII вв. с рельефным изображением распятия посередине и погрудными изображениями святых по углам: между изображениями – неразборчивые славянские надписи; энколпион четвероконечный,

верхней части недостает: длина 6½ см, ширина 5½ см, из с. Оржева, Ровенского уезда. (№ 1428).

Стальная кольчуга, выпавшая осенью 1898 г. на поле возле г. Луцка; кольчуга составлена из густо сцепленных колечек, диаметром в 8 мм; имеет вид рубашки; лучше сохранилась верхняя часть, бока же, низ и концы рукавов не сохранились; длина сохранившейся части 75 см, ширина с рукавами 1 м, ширина без рукавов 65 см, ширина воротника, состоящего из двойного ряда колец, 26 см, высота воротника 7 см, ширина рукавов 26 см (№ 1682).

Стальной нагрудник и две стальные перчатки, найденные весной 1898 г. под полом в господском доме в с. Рясниках, Ровенского у.; в верхней части нагрудника находится цифра «620»; к перчаткам прикреплены медные щитки с выгравированными на них розетками. (№ 1242).

Крест железный кованный, первой половины XVII в., с колокольни (теперь уже разобранной) церкви Рождества Богородицы в м. Чуднове, Житомирского у.; длина креста 72 см, ширина 34 см (№ 1238).

Свинцовая табличка, найденная в фундаменте разобранного костела Бернардинского монастыря в м. Чуднове, Житомирск. у.; длина таблички 23 см, ширина 16 см; на одной стороне таблички, в 9-ти строках, находится следующая надпись: «dnia 16 Kwietnia 1803 roku kosciół dla W. W. O. O. Bernandynow na Fundamentach zaczęty pod Opieką IW. Eustachiego Zakrzewskiego Gnrla Woysk Połł. y W. Antoniego Omiecinskiego Starosty Danczew. oraz Innych Dobrodziejów Dzieło te dokonywał W. Antoni Słoniewski Chorąży Kor. Artylleryi». *Дар свящ. Я. Н. Яцинского.* (№ 1239).

МОНЕТЫ И ЖЕТОНЫ

МОНЕТЫ

В течении отчетного года в музей поступили монеты из 8-ми кладов. Клады заключали в себе монеты: *литовские* (с конца XIII по начало XVI в.) – сс. Полганов, Баковцы, Семеренки, Луцкого у. и с. Солотвин, Ковельского у.; *польские* (XVII в.) – м. Степань и с. Шпанов, Ровенск. у. и м. Аннополь, Острожск. у.; *прусские и австрийские* (конца XVII в.) – с. Рубка, Ровенск. у.

Ковельский уезд

с. Солотвин. Два денария Казимира Ягайл. и Александра Ягайл. (1447–1506 г.г.) из клада, найденного в с. Солотвине, в 1892 г. *Дар Л. К. Житынского.* (№№ 1413–1414).

Луцкий уезд

с. Баковцы. Денарий Александра Ягайл. (1501–1506), из найденных в с. Баковцах, в 1888 г. *Дар Л. К. Житынского.* (№ 1415).

с. Полганов. Два литовские денария XIII – XIV в., найденные в этом селе. *Дар того-же.* (№№ 1411–1412).

с. Семеренки. Литовская серебряная монета Александра Ягайл. (1501–1506) из найденных в 1857 г. в этом селе, в горшке, в количестве около 500 штук. *Дар того-же.* (№ 1416).

Острожский уезд

м. Аннополь. Один польский и 5 литовских шелягов Яна Казимира из клада, найденного в горшечке около этого местечка в 1897 году. *Дар Н. П. Скородинского.* (№ 1642).

Ровенский уезд

с. Рубча. Серебряные монеты из клада, найденного у этого села: две прусские – Фридриха Вильгельма 1682 г. и 1684 г. и одна австрийская – Леопольда 1700 г. *Дар Ф. Абрамовича.* (№ 1448).

м. Степань. Монеты из клада, найденного в 1887 г. в урочище «Погулянка» при м. Степани: польские – 11 серебряных Сигизмунда III, 2 серебряных и 2 медных Яна Казимира. *Дар А. А. Кальтёнберга.* (№№ 1245–1260).

с. Шпанов. Медный польский шеляг 1661 г. Яна Казимира из клада, найденного в 1897 г. в этом селе. (№ 1417).

Жетон

Серебряный жетон с синей эмалью, изображающий фасад метеорологической станции при Житомирской мужской гимназии; высота 4 см, ширина 2,9 см *Дар И. А. Сидорова.* (№ 1640).

Печати

«Печ. городецк. волостного управления» круглая, резная на меди вглубь, диам. 2½ см Упраздненное волостное управление в с. Городке, Ровенского у. (№ 1680).

То-же, резная на меди рельефом. (№ 1631)

«Печ. помощ. городецкого волосного старшины» – круглая, резная на меди вглубь, диам. 2½ см (№ 1632)

«Печать городецкого волостного судьи № 1» – четырехугольная со скошенными углами, резная на меди вглубь. (№ 1633).

«Печать городецкого волостного судьи и № 2» – такая-же. (№ 1634).

«Печать бронецкого сельского добросов.» – медная, резная вглубь, четырехугольная, со скошенными углами; величина 2½–2 см; с. Бронники, Ровенск. у. (№ 1635).

«Печать обаровецкого сельского добросов.» – такая-же; с. Обаров, Ровенского у. (№ 1636).

«Печать бегеньского сельского добросов.» – такая-же; с. Бегень, Ровенского у. (№ 1637).

«Печать ставецкого сельского добросов.» – такая-же, вел. 2,2–1,8 см; с. Ставки, Ровенского у. (№ 1638).

Печать «старшины ровенских чешских поселков – starsina rovenskych ceskych osad» – круглая, резная на меди вглубь, диам. 3–4 см (№ 1639).

ЭТНОГРАФИЧЕСКИЙ ОТДЕЛ

В нижеследующем списке помещены лишь предметы народного быта, рукописный-же этнографический материал вошел в отдел рукописей и в сборники историко-географических материалов. Всего, в течение отчетного года, в этнографический отдел поступило: предметов – 6, фонографических валиков – 12.

Ровенский уезд

с. Быстричи. Две «намитки» – женские головные уборы, состоящие из длинного и узкого куска холста, концы которого украшены «затканьем». (№№ 1419–1420). *Дар свящ. Л. А. Третьякова.*

д. Карасин. Образцы материй. (№ 1422). *Дар того-же.*

с. Карпиловка. «Намитка». (№ 1418). Образцы материй. (№ 1421). *Дар того-же.*

м. Степань. «Лира» – музыкальный инструмент, под аккомпанемент которого нищие-слепцы поют песни главным образом духовного содержания; приобретена от нищего-слепца из м. Степани. (№ 1429).

ФОНОГРАФИЧЕСКИЕ ВАЛИКИ

В отчетном году этнографический отдел получил новое прибавление в виде валиков для фонографа с «записанными» на них произведениями народного творчества и характерной для данной местности музыкой. Поступившие валики были лишь первым опытом в этом отношении; опыты можно считать в большинстве случаев удачными и в будущем решено практиковать записи посредством фонографа в более широких размерах.

Заславский уезд

м. Славута. Пение во время представления «Вертепа»:

1) И сконт ныне, 2) Ты Давиде славный, 3) Днесь поюще, 4) Шедше триє цари, 5) Восплачте чада, 6) От уж до тебе идет... 7) Ныне Адаме, 8) Многия лета, 9) Привет хозяевам дома: на три мужские голоса (3 валика, № 1687). Рассказ из еврейского быта; юмористическая песня, от крестьянина Якова Непокучицкого (№ 1688). Два рассказа из еврейского быта, – от того-же (№ 1689). Свадебная еврейская речь «Kale basetzen» (усаживание невесты), поется при расплетании косы, – мужской голос со скрипкой (№ 1690). Еврейский «концерт» на свадьбе во время ужина – соло на скрипке с аккомпанементом 2-й скрипки и медного баса (№ 1691). Записи В. А. Мошкова, осень 1898 г.

Ровенский уезд

с. Городок. «Обжынки» – песня, поющаяся по окончании жатвы, – хор женских голосов; июль

1898 г. (№ 1427). «Ой у поли озеречко» – мужской голос; осень 1898 г. (№ 1683). Записи барона Ф. Р. Штейнгель.

м. Степань. «Ой зийшла зора вечерова, та над Почаевом стала» – лирныцкая песня, мужской голос с аккомпанементом лиры (№ 1684). «Житте мое, житте мое биднее» – тоже (2 валика, № 1685). Пожелание хозяевам – мужской голос (№ 1686). Записи от слепца-лирника из м. Степани; запись барона Ф. Штейнгель, осень 1898 г.

БИБЛИОТЕКА

В отчетном году в библиотеку музея поступило: рукописей – 14 номеров, старопечатных книг – 3, книг, брошюр и периодических изданий – 200, афиш и объявлений – 3 номера.

Рукописи⁵

Чудновский архив. Дар О. Р. Четыркиной. (№ 1240). Чудновский архив включает в себе несколько тысяч различного рода документов главным образом имущественного характера, относящихся к Чудновскому имению (м. Чуднов, Житомирского уезда). Это – духовные завещания, купчие, договоры, документы процессуального характера, инвентаря имений, счета, расписки, деловая переписка и т.п. Чудновское имение принадлежало в XVII в. кн. Острожским; последний ординат Острожской ординации кн. Януш Сангушко, раздавая в 1758 г. ординатские имения, подарил Чуднов кн. Любомирскому; от Любомирского чудновское имение перешло к кн. Адаму Понинскому, затем к гр. Потоцкому и наконец к гр. Ржевусским; от наследников гр. Генриха Ржевуского Чуднов перешел к настоящей владелице имения – О. Р. Четыркиной. В полном составе архив обнимал собой время с XVI по конец XVIII в. и касался имущественной стороны всех вышеперечисленных владельцев⁶, но, как это нередко бывает с частными архивами, с течением времени много документов было утрачено

⁵ Все мелкие рукописи распределены по сборникам историко-географических материалов; в сборники вошли между прочим изготовленные в течении отчетного года почти все копии дел Имп. Археологической Комиссии, касающиеся находок древностей в Волынской губернии.

⁶ Об этом свидетельствует сохранившаяся в архиве опись его, составленная в конце прошлого столетия; опись эта озаглавлена следующим образом: «Seryarz, czyli krótkie zebranie dokumentów ogólnie wszystkich do dóbr Hrabstwa-Czudnowskiego w Generalnym Archiwum Jaśnie Oświeconego Xiccia Imci Adama Łodzi Ponińskiego Podskarbiego Wielkiego Koronnego różnych orderów kawalera znajdujących się, z wyrażeniem pod jakim numerem który plik leży, z nadmienieniem oraz do jakiego interesu y z kim w którym pliku dokumenta znajdują się, przeze mnie niżej wyrażonego a do tego dzieła umocowanego zpisany», – рукопись на 11-ти полулистах.

и в теперешнем виде, как это показала разборка архива, он включает лишь бумаги XVII и, главным образом, XVIII в.

Старые дела Ровенского Полицейского Управления. (№ 1241). При невозможной постановке у нас архивного дела вообще, общим фактом было, по крайней мере до последнего времени, уничтожение даже архивов различных губернских учреждений: без всякой предварительной разборки дела таких архивов продавались на вес и погибали для науки. Нечего поэтому удивляться, что и архивы уездных учреждений подвергались той-же участи. Не избежал ее и архив Ровенского Полицейского Управления: в 80-х годах все старые дела его, начиная с конца прошлого столетия, т.е. с перехода Волыни под власть русского правительства, были проданы и так[им] обр[азом] безвозвратно исчезли. В музей поступило несколько случайно уцелевших связок этого архива, относящихся к концу 50-х и началу 60-х годов текущего столетия.

Рукописи из архива римско-католического костела в м. Деражно, Ровенского у. 1) Книга в лист, на 57-ми полулистах, включает в себе копии фундушевых записей и инвентарей костела XVII и XVIII ст., на латинском и польском яз.; сюда-же присоединен инвентарь костела 1828 г., на польском языке. 2) «Указная книга» («księga processów»), включает указы с 1752 по 1772 г. 3) Тоже, с 1799 по 1806 г. 4) Тоже, с 1807 по 1816 г. 5) Тоже, с 1827 по 1831 г. 6) Тоже, с 1837 по 1846 г. В указной книге с 1752 по 1772 г. много вшито указов печатных, указы на латинском, польском и русском языках. Дар Е. А. Карвасовского (№ 1629).

Опись архива Дерманского монастыря, озаглавленная: «Summaryusz Archiwom Archimandryi Derman. L. S. B. W. prowincyi Litt. od. I. I. O. O. Xięząt Ostrojskich Konfirmacyią praw nadaney, za administracyi teyże Archimandryiey Nayprzewielebniejszego w Bogu Imć. O. Pankracyusza Pierzeckiego L S I B W, na 95 fascykołow podzielony przezemnie przy kącę tego Summariuszu podpisanego przysięgłego Archiwistę tey że prowincyi. Roku 1790-go miesiąca Apryla dnia siódmego sporządzony». Рукопись в лист, на 64 полулистах; старая копия «Summaryusza». «Summaryusz» состоит из подробного перечисления содержания архива Дерманского монастыря; между перечислениями иногда вставлены «Narratywa», где вкратце говорится об истории монастыря; в конце помещен список архимандритов монастыря. (№ 1604).

«Указная книга» из церкви с. Онышковец, Дубенского у. (много листов вырезано). Дар А. А. Матвеева. (№ 1426).

Люстрация Волынского воеводства, 1663 г. (копия). (№ 1372).

Инвентарь Кременецкого староства, 1548 г. (копия). (№ 1373).

Инвентарь Кременецкого староства, 1780 г. (копия). (№ 1374).

Инвентарь Кременецкого войтовства, 1781 г. (копии). (№ 1375).

Дело Императорской Археологической Комиссии о рисунках с древних вещей, присланных фотографом Адлером из г. Ровно, 1867 г. (копия). (№ 1340).

Дела Императорской Археологической Комиссии о предметах древности, представленных священником с. Глумчи, Новоград-Волынского уезда, о. Елисеєм Симоновичем, 1887 и 1891 гг. (копии). (№ 1341).

Дела Императорской Археологической Комиссии о раскопках С. Гамченко, 1889, 1895, 1896 г.г. (копии). (№ 1342).

Дело Императорской Археологической Комиссии о разрешении д. ст. советнику М. Ф. Кривошанкину производства раскопок в Волынской губернии, 1896 г. (копия). (№ 1343).

Этнографические материалы, собранные И. К. Павловским; материалы включают в себе пословицы, сказки, песни и акварельные рисунки народных костюмов в Острожском, Дубенском, Ровенском и Заславском уездах. (№ 1558).

СТАРОПЕЧАТНЫЕ КНИГИ

Лейтургикон или служебник для Оунитских церквей. Напечатано с дозволения Оунитского Епархиального Начальства. Лейтургикон или Служебник. Содержай в себе по чину С-тыя Восточныя Церкви, литургии Иже во с-тых О-ц наших, Иоанна Златоустого, Василия Великого и Григория Двоеслова Папы Римского. Со всеми чрез весь год на всяк день Рядовыми, также Праздничными и общими службами. За державы его милости великого короля Станеслава Августа Благословением и Повелением Преос-щенного Квр Стефана Левенского Еп-копств Луцкаго и Острогскаго Коадютора Еп-па с Наследством, и Адменестратора с всяким Чиноправлением и Властию. Тщанием же и иждивением Монахов Чина С-того Василия Великого в С-той Чудотворной Лавре Почаевской, тупом издан. Лета от сотворения мира по греческим хронографом 3344 от Рождества же по Плоти Б-га Слова 1174. В 1/2 листа; в тексте 16 гравюр на меди, у некоторых внизу подписи; «A. G. S.», или «Adam Goczewski. Scil. 1778», или «Adam G. Sc. 1778»; одна гравюра изображает апостолов Петра и Павла, поддерживающих церковь Почаевской лавры, на этой гравюре подпись: «J. S.»; в современном кожаном переплете. (№ 953).

Книга Миния м-ц сентемврий. Во славу С-тыя Единосущныя, животворящая, и неразделимая Троицы, О-ца и Сына и С-таго Д-ха, За державы великого короля Августа третиаго, благословением Его Преос-щенства квр Силвестра Лубиениец-

скаго Руднецкаго Екзарха Митрополии Киевския, Галицкия и всея России, Луцкаго и Острогскаго Еп-па, произволением Преподобнейшого Г-дина О-ца иеромонаха Ипатиа Беленскаго, Чина с-таго Василия Великого, Протоархимандрита, тщанием и иждивением монахов тоегождо чина в С-той чудотворной лавре Почаевской, типом издана. Лета от сотворения мира по греческим хронографом 3344 - от Рождества же Христова 1174 В малую 2-ю д. листа; на листе чистой бумаги, в начале книги, надпись: «Cała ta Dwonastomiesięczna Chórowa Księga w dziewdęciu osobnych tomach oprowadona, iest własnością Xiędza Cyrylla Sierocinskiego Nom. Biskupa Suffragana Łuckiego Unitskiego; в современном кожаном переплете. (№ 951),

Триодион цветный для Оунитских ц-рквей. Напечатано с дозволения Оунитского Епархиального Начальства. Триодион цветный по началу от Недели Цветоносия зовомый, с пентикостарионом то есть пятидесятицею. По древным Екземплярем греческим исправлен за державы его милости великого Короля Станеслава Августа первее 1173 года. Повелением и Бл-гословением его Преос-щенства, С. П. Квр Силвестра Лубиениецкаго Руднецкаго. Тоже и его Преос-щенства Кир Киприана Стецкого Екзарха Митрополии Киевскаго Галицкаго, и всея России, Еп-па Луцкаго и Острогскаго Ордина С-таго Станислава кавалера. Произволением всеч-тнейшаго Г-дна Отца Иеромонаха Иерофея Корчинскаго Чина С-таго Василия Великого, Прото-архимандрита, Тщанием же и иждивением монахов тогождо Чина в С-той и чудотворной Лавре Почаевской. Издан лета от сотворения мира, по греческим хронографом 3344 от воплощения же Слова Б-жия, 1174. В 1/2 листа; в тексте 18 гравюр на меди, у некоторых внизу подписи: «I. G. sculp.», или «I. G. sculp. 1745», или Joseph Goczewski sculp. Poczajov: 1745»; на первом листе внизу надпись: «Należy do Biskupa Cyrylla Sierocinskiego»; в современном кожаном переплете. (№ 952).

КНИГИ, БРОШЮРЫ, ПЕРИОД. ИЗДАНИЯ

Естествоведение

Берестовецкий базальтовый «вулкан». Киев, 1897, 8°. (№ 1645).

Beszer, W. u Andrzejowski, Antoni. – Uwiadomienie z Krzemieńca. (О собирании растений в крае). Вырезка из журнала «Pamiętnik Galicyjski», 1821 г., № VI. We Lwowie, 8°. (№ 1007).

Каменский, В. и Лунд, Л. – О железных рудах Киевского Учебного Округа. Вырезка из «Записок Киевского Общества Естествоиспытателей», т. IV (1), в. I. Киев, 1875, 8°. (№ 1591).

Монтрезор, Вл. – Список редких растений, найденных в разных местах Киевской, Подольской и Волынской губерний в 1877, 78 и 79 годах. Вы-

резка из «Записок Киевского Общества Естествоиспытателей», т. VI, в. 2. Киев, 1882, 8°. (№ 1567).

Монтрезор, Вл. – Обзорение красивейших растений, входящих в состав флоры губерний Киевского Учебного Округа: Киевской, Подольской, Волынской, Черниговской и Полтавской. Издание Киевского Общества Садоводства. Киев, 1881, 8°. (№ 1002).

Оссовский, Готфрид. – Геологическо-геогностический очерк Волынской губернии, со взглядом на применение в практическом употреблении местных ископаемых продуктов, приложением двух литографических чертежей в тексте и в первый раз составленной специальной геогностической карты Волынской губернии. (Из Трудов Волынского Статистического Комитета на 1867 г.). Житомир, 1867 г., 8°. Дар Я. В. Яроцкого. (№ 1398).

Рогович, А. д-р естеств. наук. – Обзорение семенных и высших споровых растений, входящих в состав флоры губерний Киевского учебного округа: Волынской, Подольской, Киевской, Черниговской и Полтавской. Киев, 1869, 8°. (№ 1586).

Рогович, А. д-р естеств. наук. – Заметки о местонахождениях костей ископаемых млекопитающих животных в Юго-Западной России. Вырезка из «Записок Киевского Общества Естествоиспытателей», т. IV (1), в. I. Киев, 1875, 8°. (№ 1573).

Ставровский, К. – Об обнажении лигнита у с. Збранок Овручского уезда, Волынской губернии. Вырезка из «Записок Киевского Общества Естествоиспытателей», т. IV (1), в. I. Киев, 1875, 8°. (№ 1559).

Тутковский, П. – Берестовецкий вулкан. Из полесских экскурсий. Оттиск из журнала «Киевская Старина». Киев, 1895, 8°. Дар автора. (№ 1383).

Тутковский, П. А. – I. Демонстрация некоторых геологических фотографий из экскурсии 1894 года. II. О двух новых буровых скважинах. Киев, 1894, 8°. Оттиск из «Протоколов собраний Киевского Общества Естествоиспытателей в 1895 г.» Дар автора. (№ 1384).

Тутковский, П. – К геологии Луцкого уезда, Волынской губернии. О послетретичном мергеле с. Кульчина. Предварительное сообщение. Оттиск из «Ежегодника по Геологии и Минералогии России» (т. II, вып. I). Варшава, 1897, 4°. На русском и немецком языках. Дар автора. (№ 1385).

Тутковский, П. – К геологии Луцкого уезда, Волынской губернии. 2. Об озерном и субъазральном лессе юго-западной части Луцкого уезда. Предварительное сообщение. Оттиск из «Ежегодника по Геологии и Минералогии России» (т. II, вып. 3 и 4). Варшава, 1897, 4°. На русском и немецком языках. Дар автора. (№ 1386).

Тутковский, П. – К геологии Луцкого уезда, Волынской губернии. Киев, 1890 г., 8°. Оттиск из

«Протоколов Собраний Киевского Общества Естествоиспытателей за 1896 год». Дар автора. (X 1387).

Шмальгаузен, И. – Материалы к третичной флоре Юго-Западной России. (Гл. III. – Растительные остатки третичного песчаника близ станции Могильной в Волынской губернии). Вырезка из VII т. в. 2. «Записок Киевского Общества Естествоиспытателей». Киев, 1884, 8° и 14 таблиц 4°. (№ 1569).

География

Топография, статистика, путешествия, этнография

Андреев, П. – Юго-Западные железные дороги. Историческо-экономический очерк. Составил П. Андреев, Коммерческий Агент Управления дог. Киев, 1896, 8°. (№ 1587).

Барвинок, Анна. – С Волыни. Отрывок. Оттиск из журнала «Основа». 8°. (№ 1562).

Братчиков, А. – Материалы для исследования Волынской губернии в статистическом, этнографическом, сельско-хозяйственном и других отношениях. Вып. 1. Житомир, 1868, 8°. (№ 976).

День субботний. (Из народного быта). Почаев, 1895, 16°. (№ 1651).

Gwagnini, Alexander. Z kroniki Sarmacyi europejskiej, Alexandra Gwagnina z Weroni, opisanie Polski, W. Ks. Litewskiego, ziemie ruskiej, ziemie pruskiej, ziemie intilantskiej, ziemie żmudzkiej. Wydanie K. J. Turowskiego. W. Krakowie, 1860, 12°. (№ 968).

Живописное обозрение русских святых мест. Почаевская Успенская Лавра. Издание типо-хромолитографии Е. И. Фесенко. Выпуск четвертый. Одесса, 1894, 8°. (№ 1020).

Записки Юго-Западного отдела Императорского Русского Географического Общества. Том II за 1874 год (с картою Буковины). Киев, 1875, 8°. (№ 1581).

Качоровский, П. – Северное Полесье Волынской губернии. В «Ниве», – сборнике сочинений и переводов учеников Житомирской гимназии. Старшие классы. Житомир, 1897, 8°. (№ 997).

Китченко, Федор. – Иноверцы в Волынской губернии. Извлечено из Вестника Юго-Западной и Западной России. Киев, 1863, 8°. (№ 1561).

Krasiński, Jan. – Jana Krasińskiego Polska, czyli opisanie topograficzno-polityczne Polski w wieku XVI, oraz materyały do panowania Henryka Wazyusza, przetłumaczone, zebrane i objaśnione przez Stanisława Budzińskiego. Warszawa, 1862, 12°. (№ 954).

Kraszewski, J. I. – Dubno w czasie Kontraktów. В сборнике «Obrazy z życia i podróży». Wilno, 1842, 2 т., 8°. (№ 958).

Kraszewski, J. I. – Wyprawa do Chocimia. (Wyjątek ze wspomnień nowych). В сборнике «Rusałka na rok 1842». Wydana przez Alexandra Karola Grozę. Wilno, 1842, 12°. (№ 1564).

Поляков, И. – Крупное землевладение на Во-
лыни. Киев, 1898, 16°. (№ 1584).

Родзевич, С. В., Высоцкий, А. И., Глинка, О. Ф. и Гогоцкий, Б. – Резюмированный отчет о коммерческой деятельности Юго-западных железных дорог в 1895 г. Составили коммерческие агенты С. В. Родзевич, А. И. Высоцкий и т. д. Под редакцией С. В. Родзевича. Киев, 1897, 4°. (№ 1572).

Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Wydany pod redakcją Bronisława Chlebowskiego, przy współudziale, od połowy tomu VI, Józefa Krzywickiego, według planu Filipa Sulimierskiego do końca tomu X. Od tomu XI z zasiłku Kassy pomocy dla osób pracujących na polu naukowym D-ra Mianowskiego. Tł. I – XVI. Warszawa, 1880–1895, 8°. (№ 1300).

Статистика поземельной собственности и населенных мест Европейской России. По данным обследования, произведенного статистическими учреждениями Министерства Внутренних Дел, по поручению Статистического Совета. Издание Центрального Статистического Комитета. Вып. III. Губернии малороссийские и юго-западные. Спб. 1884, 4°. (№ 978).

Теодорович, Н. И. – Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской Епархии. Составил преподаватель Волынской Духовной Семинарии Н. И. Теодорович. Т. I, уезды: Житомирский, Новоград-Волынский и Овручский. Почаев, 1888, 8°. Т. II, уезды: Ровенский, Острожский и Дубенский. Почаев, 1890, 8°. *Дар автора.* (№ 1802). –

Толмачев, И. Н. подполк. – Юго-Западный край. Статистическое обозрение. Том I. Восточное Полесье. Составил по рекогносцировкам офицеров Генерального Штаба и по официальным источникам Генерального Штаба подполковник И. Н. Толмачев. Киев, 1897, 8°. (№ 979).

Труды Волынского Губернского Статистического Комитета. (Выпуск первый). Отдел исторический и геологическо-геогностический. Житомир, 1867, 8°. (№ 1643).

История

История, археология, биография

Antoni, I. dr. (Rolle). – Sylwetki historyczne, serya VIII. Kraków, 1892, 8°. Здесь помещена м. и. статья Powstanie nazwisk rodowych u ludu białoruskiego. (№ 955).

Благodatная святыня Горы Почаевской. Почаев, 1894, 16°. (№ 1650).

Boniecki, Adam. – Poczec rodów w Wielkiem Księstwie Litewskiem w XV i XVI wieku. Warszawa, 1887, 4°. (№ 965).

Борзаковский, П. К. – Московский книгопечатник XVII-го века Иван Федоров (*Iwan F. Impressor Rutenus*). Одесса, 1884, 8°. *Дар автора.* (№ 1305).

Беляшевский, Н. – Волынский историко-археологический сборник. Вып. 1. Издание распорядительного комитета Волынского Церковно – Археологического Общества. Почаев – Житомир. 1896 г. Библиографическая заметка. Оттиск из журнала «Киевская Старина» за 1897 г. (№ 1378).

Wolff, Józef. – Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. Warszawa, 1885, в больш. 8°. (№ 963).

Wiadomość o życiu i pismach Euzebiusza Słowackiego, Professora wymowy poezyi w Imperatorskim uniwersytecie wileńskim. (Z Dziennika Wileńskiego z r. 1815). Вырезка из журнала «Pamiętnik Lwowski», 1816 г. № 3. 8°. (№ 1008).

Гамченко, С. – Городище и могильники реки Корчеватый. (Из «Трудов девятого археологического съезда в Вильне»). Москва, 1897, 4°. *Дар автора.* (№ 1021).

Голубев, С. – По поводу двух сообщений о князе Константине Ивановиче Острожском. Вырезка из «Трудов Киевской Духовной Академии» 1877 г., октябрь. 8°. (№ 1568).

Голубев, С. – Пчела Почаевская. Изборник назидательных поучений и статей, составленных и описанных преподобным Иовом, игуменом Лавры Почаевской (1581–1651 г.), изданный в переводе с славянского на русский язык, по собственной рукописи преподобного, под редакцию профессора Киевской Духовной Академии Н. И. Петрова. Почаев, 1884 года. (Рецензия, оттиск из январской книжки «Киевской Старины» за 1884 г.). (№ 1655).

Горский, Сергей. – Жизнь и историческое значение князя Андрея Михайловича Курбского. Казань, 1858, 8°. (№ 1571).

Grabowski, Michał i Przezdziecki, Alexauder. Źródła do dziejów polskich, wydawane przez Michała Grabowskiego i A(exandra Przezdzieckiego. T. I, Wilno, 1848. T. II, Wilno, 1844, 8°. (№ 1578).

Groza, Sylwester Wężyk. – Pamiętki i wspomnienia rozmaite. Wilno, 1848, 8°. (№ 1577).

Довнар-Запольский, М. – Из истории литовско-польской борьбы за Волынь. (Договоры 1366 г.). Киев, 1896, 8°. Оттиск из «Университетских Известий» за 1896 г. *Дар автора.* (№ 1004).

Довнар-Запольский, М. П. А. Иванов. Исторические судьбы Волынской земли с древнейших времен до конца XIV века. Одесса, 1895 г. Рецензия, оттиск из «Журнала Министерства Народного Просвещения», 1896 г. № 4. *Дар автора.* (№ 1005).

Думитрашко, Николай прот. – Замечательная рукопись Полтавской семинарии Пересопницкое Евангелие. Полтава, 1874, 8°. (№ 1654).

Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни. Акты, изданные Временною Комиссиею, Высочайше утвержденною при Киев-

ском Военном, Подольском и Волынском Генерал-Губернаторе. Том первый. Киев, 1849, 4°. (№ 1588).

Житие блаженного отца нашего Иова Железа. Почаев, 12°. (№ 1652).

Исследование Волынской губернии, напечатанное в Волынских Губернских Ведомостях за 1884 год. Житомир, 1885, 8°. Дар Н. П. Чернева. (№ 1019).

Каманин, И. и Истомин, М. – Сборник исторических материалов, извлеченных из древних актов книг Киевского Центрального Архива при университете св. Владимира. Выпуск I. Киев, 1890, 8°. (№ 999).

Kaczkowski, Karol. – O szkole krzemienieckiej i o jej fundatorze Tadeuszu Czackim, także o innych rzeczach dotkniętych listem Petroniusza Tetery umieszczonym w № 76 Tygodnika Petersburskiego roku 1845. (List do J. I. Kraszewskiego). Вырезка из «Gwiazda książka składowa» № 2. Kijów, 1847, 8°. (№ 1560).

Kleczyński, Józef i Kluczycki, Franciszek. – Liczba głów, żydowskich w Koronie z taryf roku 1765. Kraków, 1898 8°. (№ 971).

Княжевич, Микола. – Проект поліпшення торгівлі на Україні, 1784 р. Оттиск из журнала «Записки наукового товариства імени Шевченка», т. XVIII. (№ 970)

Козловский, К. – События на Волыни в 1789 году. Киев, 1871, 8°. (№ 1582).

Kohlii Ioannis Petri in Academ. Stientiar. Petropoli tana histor. eccles. et human. literar. professoris – Introdu ctio in historiam et rem literar u m Slavorum, imprimis sacram sive historia critica versionum slavonicarum maxinu insignium nimirum Codicis Sacri et Ephremi Syri, duobm libris absoluta. Accedunt duo sermones Ephremi Syri, nondum editi, De sacra coena, fidei lutheranae testes ac vindices. Altonaviae, impensis Ionaе Kortен, bibliopolae altonaviensis, MDCCXXIX (1729), 12°. (№ 1301).

Коялович, М. – Люблинская уния или последнее соединение Литовского княжества с Польским королевством на Люблинском сейме в 1569 году. Спб. 1863, 8°. (№ 1656).

Kraszewski, J. I. – Okruszyny. Zbiór powiastek rozpraw i obrazków. 3 тома. Warszawa, 1856, 12°. (№ 1570).

Kraszewski, J. I. – Pamiętniki Jana Duklana Ochockiego z pozostałych po nim rękopismów przepisane i wydane przez J. J. Kraszewskiego. T. II, III, IU. Wilno, 1857, 12°. (№ 1579).

Kraszewski, J. I. – Podróż króla Stanisława Augusta do Kaniowa w r. 1787, podług listów Kazimierza Konstantego Hrabiego de Broi Platera, opisana przez J. I. Kraszewskiego. Wilno, 1860, 8°. (№ 1574).

Kraszewski. Kajetan. – Monografia dom u Kraszewskich vel Kraszowskich Jastrzębczyków. Z Her-

barzy, Kronik, Dokumentów i Papierów familijnych zebrał i ułożył Kajetan Kraszewski. Poznań, 1862, 8°. Дар А. М. Лазаревского. (№ 1023).

Крушинский, Л. – Исторический очерк Волыни. (Из Трудов Волыnsk. Статист. Комитета на 1867 г.). Дар Я. В. Яроцкого. (№ 1397).

Książka jubileuszowa dla uczczenia pięćdziesięcioletniej działalności literackiej J. I. Kraszewskiego. Warszawa, 1880, 3°. (№ 1423).

Kubala, L. dr. – Szkice historyczne, serya pierwsza, изд. 3, Kraków, 1896, 8°. (Здесь помещена статья – Bitwa pod Beresteczkiem). (№ 959).

Леонтович, Ф. И. проф. – Крестьянский двор в Литовском Государстве. Выпуск второй. Крестьяне промышленники. Варшава. 1897, 8°. Оттиск из «Варшавск. университет. Известий» 1897 года. Тоже, выпуск третий. Сельские ремесленники. Варшава, 1898, 8°. Оттиск из «Варшав. Универс. Известий» 1898 г. Дар автора. (№ 1371).

Леонтович, Ф. И. проф. – Акты Литовской метрики. Том первый. Выпуск первый. 1413–1498 г.г. Собраны заслуж. профессором Императорского Варшавского Университета Ф. И. Леонтовичем. Издание Ими. Варшавского Университета. Варшава, 1896, 4°. Тоже, т. I, вып. 2-й. 1499–1507 г.г. Варшава, 1897, 4°. Дар автора. (№ 1370).

Малевиц, А. – Тригорский Преображенский монастырь Житомирского уезда, Волынской губернии. Исторический очерк. Почаев, 1898, 8°. Дар Н. И. Телодоровича. (№ 1303).

Материалы для истории Подольской Губернии (1792–1796). Выпуск I. Каменец-Подольск, 1885 г. 8°. (Некоторые из помещенных здесь материалов имеют прямое отношение и к Волынской губ.). (№ 1644).

Морошкин, М. Я. Воссоединение унии. Исторический очерк. Вырезка из журнала «Вестник Европы», 1872 г. №№ 4, 6, 7, 8, 9. (№ 995).

Odpowiedz Kijowskiej Archeograficznej Kommissji na zarzuty niektórych gazet i dzienników z powodu wydania II-jej części Archiwum Południowo-Zachodniej Rossji, z dołączeniem w polskim przekładzie wstępnych artykułów powyższego wydania oraz treści aktów do objaśnienia takowych służących. Kijów, 1861, 8°. (№ 1000).

Описание Почаевския Успенския Лавры. Издание второе. Почаев, 1865, 8°. (№ 1646).

Описание Почаевския Успенския Лавры. Издание второе. Почаев, 1870, 16°. (№ 1647).

Опись актовой книги Киевского Центрального Архива, означенной по списку онoгo № 1. (Официальное издание архива), Киев, 1869, 8°. (№ 1657). Тоже, № 2. Киев. 1869, 8°. (№ 1658). Тоже, № 3, Киев, 1869 г. 8°. (№ 1659). Тоже, № 4. Киев, 1869, 8°. (№ 1660). Тоже, № 5. Киев, 1869, 8°. (№ 1661). Тоже, № 8. Киев, 1869, 8°. (№ 1662). Тоже, № 6. (Составил

И. Новицкий). Киев, 1871, 8°. (№ 1663). **Тоже**, № 7. (Составил И. Новицкий). Киев, 1872, 8°. (№ 1664). **Тоже**, № 9. (Составил К. Козловский). Киев, 1872 г. 8°. (№ 1665). **Тоже**, № 14. Составил Л. В. Ильницкий. Киев, 1875, 8°. (№ 1666). **Тоже**, № 16. Составил И. П. Новицкий. Киев, 1876, 8°. (№ 1667). **Тоже**, № 20. Составил И. П. Новицкий. Киев, 1876 г. 8°. (№ 1668). **Тоже**, № 21. Составил И. П. Новицкий. Киев, 1873, 8о. (№ 1669). **Тоже**, № 12. Составил И. П. Новицкий. Киев, 1877, 8°. (№ 1670). **Тоже**, № 19. Составил А. Т. Белоусов. Киев, 1878, 8°. (№ 1671). **Тоже**, № 2035. Составил И. М. Каманин. Киев, 1883 г. 8°. (№ 1672). **Тоже**, № 2037. Составил И. М. Каманин. Киев, 1883 г. 8° (№ 1673). **Тоже**, № 17. Составили И. П. Новицкий и О. И. Левицкий. Киев, 1884 г. 8°. (№ 1674).

Osiński, A. – О cierpieniach i śmierci Tadeusza Czackiego. (Wyjątek s pisma drukującego się w Krzemieńcu, pod tytułem: O życiu i pismach Tadeusza Czackiego, przez X. Aloiz. Osińskiego. Kan. Katedr. Łuc. Naucz, liter. łac. i pol. w Gim. Wołyńskim). Вырезка из журнала «Pamiętnik Lwowski», 1816 г., № 10. 8°. (№ 1009).

Очерк отношений польского государства к православию и православной церкви. Издание, состоящей при Киевском, Подольском и Волыньском Генерал-Губернаторе, Временной Комиссии для разбора древних актов. Киев, 1866, 8°. (№ 1018).

Первый русский книгопечатник, † 1583 г. Для народного чтения. Из «Киевских Губ. Вед.» Киев, 1884, 8». (№ 996).

Петров, Н. И. – Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве. Выпуск I. Собрание рукописей Московского митрополита Макария (Булгакова), Мелецкого монастыря на Волыни, Киево-Братского монастыря и Киевской духовной Семинарии. Москва, 1892, 8о. *Дар автора*. (№ 998).

Полянський, Д. – Матеріали для історії Волинської Духовної семінарії. Оттиск из Вол. Епарх. Вед. 1882 г. № 10 и 11. 8°. (№ 957).

Ptaszycki, St. Dzieje rodów litewskich, jako materyał do archeologii historycznej. Poczet rodów w Wielkiem Księstwie Litewskiem u XV i XVI wieku. Ułożył i wydał Adam. Boniecki. Warszawa, 1887. Рецензия; вырезка из журнала «Ateneum», 1888 г. 8°. (№ 1304).

Pułaski, Kazimierz. – Szkice i poszukiwania historyczne. Serya druga. Petersburg, 1898, 8°. (Здесь помещена м.п. статья – Uchwały sejmiku wołyńskiego w Łucku 1790 r.). (№ 960).

Rolle, Michał. – Ateny Wołyńskie. Szkic z dziejów oświaty w Polsce. Lwów, 1898, 8°. (№ 969).

Сказание о заступлении Матери Божией за неправедно обидную жену. Почаев, 1896 г. 16°. (№ 1649).

Stadnicki, Kazimierz. – Synowie Gedymina wñelko-wdadcy Litwy. Monwid-Narymunt. Jewnuta.

Koriat. Wydanie nowe przerobione i powiększone. Nakładem Ignacego Stadnickiego. We Lwowie, 1881, 8°. (№ 1576).

Troubetzkoy, Alexandre pr. – La Russie Rouge. Paris, 1860, 8°. (№ 974).

Turkułł, Jan. Gawendy familijne. Pamiętnik z XIX wieku. Wydał L. Ż. Krakow, 1897, 8°. *Дар А. К. Жутиńskiego*. (№ 1382).

Tyszkiewicz, E. Hr. – Badania archeologiczne nad zabytkami przedmiotów sztuk i rzemiosł i t.d. w dawniej Litwie i Rusi Litewskiej; przez Eustachego Hr. Tyszkiewicza. Z tablicami rycin na kamieniu rżniętymi Wilno, 1850, 8°. (№ 1575).

Указатель выставки при Третьем Археологическом Съезде в Киеве, 1874 г., 2–22 августа. Киев, 1874, 8°. *Дар Н. П. Чернева*. (№ 1585).

Felińska, Ewa. – Pamiętniki z życia Ewy Felińskiej. 3 тома. Wilno, 1856. Тоже, Serya 2. T. 1, Wilno, 1859. T. 2, 1860. 12°. (№ 1566).

Chmielowski, Piotr. – Józef Korzeniowski, jego życie i działalność literacka. Zarys biograficzny, z portretem J. Korzeniowskiego. В издании «Życiorysy sławnych polaków», № 3. Petersburg, 1898, 16°. (№ 961).

Хойнацкий, А. Ф. прот. – Православие и уния в лицах. Почаев, 1883, 8°. (№ 1653).

Чудотворная икона Почаевской Божией Матери. Почаев, 1897 г., 16°. (№ 1648).

Ярушевич, А. – Ревнитель православия князь Константин Иванович Острожский (1461–1530) и православная литовская Русь в его время. Смоленск, 1897, 8°, с картой. (№ 956).

Обществоведение

Бернштейн, Б. И. Три слова, сказанные житомирским общественным раввином Б. И. Бернштейном. Изданы с разрешения Министра Императорского Двора. Житомир, 1896, 8°. (№ 1589).

Беляшевский, Н. – Отчет Городецкого Музея Волинской губернии барона Ф. Р. Штейнгель за первый год, – с 25 ноября 1896 г. по 25 ноября 1897 г. Составил И. Беляшевский. Варшава, 1898, 8°. (№ 961).

Краткий отчет об устройстве и первом годе деятельности Житомирской Детской Санатории Имени Ея Императорского Высочества Великой Княжны Ольги Николаевны. Житомир, 1898, 8°. *Дар Ф. Ф. Рихтера*. (№ 1015).

П. В. К. – Открытие в г. Ровно православного Александрo – Николаевского Братства, Оттиск из Вол. Епарх. Вед. 1898 г. № 3. 8°. *Дар гр. К. Г. Толстого*. (№ 1017).

Памятник или лавровый венец гению Честности, справедливости, заботливому и неимоверному труду и человеколюбию Его Превосходительства Сергея Сергеевича Гончарова в доказательство

признательности разных лиц и целых губерний. Половинный доход от настоящего издания предназначен для совершения молебствия в некоторых церквях в день 5 июля. Киев, 1877, 4°. (№ 1046).

Протокол заседания Общего Присутствия Волынского Губернского Правления 25 сентября 1895 года. Без года и места печати, 16°. (№ 1380),

Проект устава Общества Вспомоществования бедным г. Ровно. Ровно, 1898, 8°. (№ 1016).

Проект учреждения Волынского Губернского Управления. Житомир, 1861, 8°. (№ 1010).

Отчет совета Волынского Общества Исправительных Приютов за 1892–1897 г.г. Житомир, 1898, 8°. (№ 1008).

Сведения о деятельности чинов сельской медицины Волынской губернии в 1896 году. В ½ л. Дар Ф. Ф. Рихтера. (№ 1014).

Устав Ровенского Соборо-Воскресенского Братства. Почаев. 1897, 8°. Оттиск из Вол. Еп. Вед. 1897 г. № 80. (№ 973).

Хавский А. прот. – Новый факт по весьма давнему и тяжкому обвинению на евреев (из дела об урезанном языке на Волыни, 1833 года). Вырезка из «Трудов Киевск. Духовной Академии» 1869, июль. 8°. (№ 1583).

Холерная эпидемия в Волынской губернии в 1895 году. В ½ л. Дар Ф. Ф. Рихтера. (№ 1013).

Циркуляр Волынского губернатора мещанским управлениям Житомирского уезда Волынской губернии с разъяснением узаконений о мещанских управлениях и предметах их ведомства, от 10 января 1877 г. за № 1. 8°. (№ 1012).

Яцута. – Медицинский отчет за 1886 год по Житомирской Городской больнице старшего врача Яцуты. Житомир, 1887, 8°. Приложение к № 59 Волынских Губернских Ведомостей 1887 года. (№ 1379).

Народное образование

Краткий отчет о состоянии Житомирской Мужской Гимназии за 1887–88 учебный год. Житомир, 1890, 8°. (№ 1388). **Тоже**, за 1890–91 уч. г. Житомир, 1891, 8°. (№ 1389). **Тоже**, за 1891–92 уч. г. Житомир, 1892, 8°. (№ 1390). **Тоже**, за 1892–93 уч. г. Житомир, 1893, 8°. (№ 1391). **Тоже**, за 1893–94 уч. г. Житомир, 1894, 8°. (№ 1392). **Тоже**, за 1894–95 уч. г. Житомир, 1895, 8°. (№ 1393). **Тоже**, за 1895–96 уч. г. Житомир, 1896, 8°. (№ 1394). **Тоже**, за 1896–87 уч. г. Житомир, 1897, 8°. (№ 1395). **Тоже**, за 1897–98 уч. г. Житомир, 1898, 8°. (№ 1675). Дар Я. В. Яроцкого.

Отзывы профессоров университета св. Владимира о письменных ответах лиц, подвергавшихся испытанию зрелости в гимназиях и окончательным испытаниям в реальных училищах Киевского Учебного Округа за 1893–94 год. Вместо рукописи. Киев, 1895, 8°. (№ 1001).

Отчет попечителя Киевского Учебного Округа о состоянии учебных заведений округа за 1896 год. Киев, 1897, 8°. (№ 1590).

Отчет Житомирской Комиссии Народных Чтений за 1893–94 год. (1-й год). Житомир, 8°. (№ 1678). **Тоже**, за 1894–95 г. 4°. (№ 1679).

Отчет Правления Общества вспомоществования нуждающимся ученикам Житомирских мужских гимназий и прогимназий за 1890–91 учебный год. 8°. (№ 1676). **Тоже**, за 1893–94 уч. год. 8°. (№ 1677). Дар Я. В. Яроцкого.

Отчет Правления Общества вспомоществования нуждающимся ученикам Ровенского реального училища за 1897 год. Ровно, 1898, 16°. (№ 972).

Отчет распорядительного комитета Житомирской. Русской Публичной Библиотеки за 1872–73 год. 8°. (№ 1605). **Тоже**, за 1873–74 год. 12°. (№ 1606). **Тоже**, за 1876 г. 12°. (№ 1607). **Тоже**, за 1877 г. 12°. (№ 1608). **Тоже**, за 1878 г. 12°. (№ 1609). **Тоже**, за 1879 г. Житомир, 1880, 16°. (№ 1610). **Тоже**, за 1880 г. Житомир, 1881, 16°. (№ 1611). **Тоже**, за 1881 г. Житомир, 1882, 12°. (№ 1612). **Тоже**, за 1882 г. Житомир, 1883, 12°. (№ 1613). **Тоже**, за 1883 г. Житомир, 1884, 12°. (№ 1614). **Тоже**, за 1884 г. Житомир, 1885, 8°. (№ 1615). **Тоже**, за 1885 г. Житомир, 1886, 8°. (№ 1616). **Тоже**, за 1886 г. 8°. (№ 1617). **Тоже**, за 1888 г. Житомир, 1889, 8°. (№ 1618). **Тоже**, за 1889 г. Житомир, 1890, 8°. (№ 1619). **Тоже**, за 1890 г. Житомир, 1891, 8°. (№ 1620). **Тоже**, за 1891 г., 8°. (№ 1621). **Тоже**, за 1892 г. 8°. (№ 1622). **Тоже**, за 1893 г. Житомир, 1894, 8°. (№ 1623). **Тоже**, на 1894 г. Житомир, 1895, 8°. (№ 1924). **Тоже**, за 1895 г. Житомир, 1896, 8°. (№ 1625). **Тоже**, за 1896 г. Житомир, 1898, 8°. (№ 1626). Дар Я. В. Яроцкого.

Систематический каталог книгам Житомирской Русской Публичной Библиотеки составлен в 1869 г. С приложением первого дополнения к Каталогу и азбучного указателя имен авторов. Житомир, 1870, 8°. Дар А. Матвеева. (№ 1381).

Сокологорский, И. – Отчет о состоянии Житомирской Прогимназии со времени ее открытия до преобразования в полную гимназию (1877–1897 гг.). Составил преподаватель И. Сокологорский. Житомир, 1897, 8°. Дар Я. В. Яроцкого (№ 1396).

Периодические издания

«Волынские Губернские Ведомости» за 1887 г. (№ 1592). **Тоже**, за 1888 г. (№ 1593). **Тоже**, за 1889 г. (№ 1594). **Тоже**, за 1890 г. (№ 1595). **Тоже**, за 1891 г. (№ 1596). **Тоже**, з 1892 г. (№ 1597). **Тоже**, за 1893 г. (№ 1598). **Тоже**, з 1898 г. (№ 1599).

«Волынские Епархиальные Ведомости» за 1898 г. (№ 1693).

«Волынь» за 1898 г. (№ 1692).

«Киевская Старина» за 1898 г. (№ 1694).

СПРАВОЧНЫЕ КНИГИ

Киевский Народный Календарь на 1866 г. В польз, народных училищ. Год второй. Киев, 1865, 8°. (Статьи «Почаевская Лавра», с видом лавры, гравир. на дереве, стр. 70–75; «Острожское Кирилло-Мефодиевское братство», стр. 79–80). (№ 1580).

Литургический календарь Луцко-Житомирской епархии и костелов Подольской губ., изданный по распоряжению преосвященного Симона Мартина Козловского, Божию и Св. Апостольского Престола милостию Епископа (№ 1394).

Петров, Н. И. – Указатель Церковно-Археологического Музея при Киевской Духовной Академии. Второе издание, исправленное и дополненное. Киев, 1897, 8°. Дар автор. (№ 1306).

Состав губернского и уездных по крестьянским делам учреждений Волынской губернии. С 15 февраля 1874 года. 4°. (№ 1011).

ПРОГРАММЫ И РУКОВОДСТВА

Антонович, В. проф. – Описание монет и медалей, хранящихся в нумизматическом музее Университета св. Владимира. Выпуск I. Монеты древнего мира. Киев, 1896, 8°. Дар автора. (№ 1022).

Беляшевский, Н. и Зыбин, П. – О топографическом описании монетных кладов, найденных в России. Москва. 1893, 16°. (№ 966).

Hoernes, Maygusy d-r. – Systematyka archeologii przedhistorycznej, przełożył z upoważnienia autora Erazm Majewski. Оттиск из VIII т. журнала «Wisła». Warszawa, 1894, 8°. Дар переводчица. (№ 992).

Горбачевский, Н. – Краткие таблицы, необходимые для истории, хронологии, вообще для всякого рода археологических исследований и в частности для разбора древних актов и грамот западного края России и Царства Польского. Составлены Архивариусом Центрального Архива древних актов книг губерний: Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской, членом Виленской Археографической Комиссии Н. Горбачевским, изданы Виленскою Археографическою Комиссиею. Вильна, 1867, 4°. (№ 975).

Гюбнер, Е. – О способах механического воспроизведения надписей. (Перевод с немецкого). Напечатано по распоряжению Спб. Археолог. Инст. 8°. (№ 1680).

Записка для обозрения русских древностей. Спб. 1851, 8°. (№ 1565).

Зарецкий, И. А. – Гончарный промысел в Полтавской губернии. Издание Полтавского губернского земства. Полтава, 1894, 8°. (Вместо программы). (№ 964).

Majewski, Erazm. – Drobne prace i notatki Erazma Majewskiego z dziedziny Archeologii przedhistorycznej i Etnografii. Warszawa, 1897, 8°. Дар автора. (№ 994).

Majewski, Erazm. – Wskazówki do konserwowania przedmiotów starożytnych (wykopalisk). Оттиск из журнала «Wisła». Warszawa, 1897, 8°. Дар автора. (№ 993).

Матвеев, Павел. – Программа для собирания народных юридических обычаев. (Гражданское право). Изд. Имп. Русск. Географ. Общ. 1877, в ¹/₂ листа. (№ 1600).

Местечко Курисово-Покровское (Балай тож). Статистическое описание поселения, составленное на основании данных, полученных при помощи подворной переписи, произведенной 28-го сентября – 4 октября 1882 года Статистическим Отделением при Херсонской Губернской Земской Управе. Одесса, 1883, 8°. (Вместо программы). (№ 1425).

Программа для собирания народных писанок. Лубенский музей Е. Н. Скаржинской. Киев, 1895, 8°. (№ 967).

Программа для собирания сведений о древностях. (Составлена и издана Киевским Отделением Предварительного Комитета по устройству XI-го Археологического Съезда в Киеве). Киев, 1897, 8°. (№ 1037).

Программа для собирания русских пословиц, поговорок, острот, прозвищ, загадок и т.д. (От Отделения Этнографии Импер. Русского Географич. Общества. Программу составил П. К. Симони). 8°. (№ 1563).

Пытин, А. – О задачах русской этнографии. Оттиск из журнала «Вестник Европы» 1885 г., №№ 4 и 5. 8°. (№ 962).

Уваров, А. С. граф. – О существенных и второстепенных признаках народности могильных насыпей. Москва, 1873 г. 4°. Оттиск из 3-го выпуска III т. «Древностей», издаваемых Московским Археологич. Обществом. (№ 1681).

АФИШИ И ОБЪЯВЛЕНИЯ

В течении отчетного года в библиотеку музея поступило несколько десятков афиш, программ и объявлений. Большинство их относится к местностям, для которых такого рода материал имелся уже раньше. К прежним местностям прибавились еще следующие: г. Луцк (№ 1555); м. Чуднов, Житомирск. у. (№ 1557); с. Шубков (собственно Шубковский лагерь), Ровенск. у. (№ 1556).

**ОТЧЕТ
ГОРОДЕЦКОГО МУЗЕЯ ВОЛЫНСКОЙ ГУБЕРНИИ
барона Ф. Р. ШТЕЙНГЕЛЬ
с 26 ноября 1898 г. по 26 ноября 1904 г.**

Первый «Отчет Городецкого Музея Волынской губернии» обнимал собою период первого года существования музея, именно, с 25 ноября 1896 года по 25 ноября 1897 г.; затем, второй отчет вышел в следующей году и относился ко времени деятельности музея за время с 25 ноября 1897 года по 25 ноября 1898 года; предполагалось ежегодно печатать по истечении каждого года «Отчет», но различные обстоятельства помешали исполнению этого намерения и настоящий отчет обнимает время деятельности музея с 25 ноября 1898 года по 25 ноября 1904 года.

Эти последние шесть лет существования музея можно разбить как-бы на три периода: первый, самый деятельный – 1899 и 1900 годы, когда от музея совершены были одна за другой экскурсии по Волыни; второй период, длившийся почти три года (1901, 1902 и 1903 г.г.), когда музей сравнительно слабо развивался, и наконец последний, третий период (1904 г.), посвященный приведению в порядок и систематизации материала, накопившагося в музее за время с 1899 года.

Эксперсии были организованы следующим образом: музеем приглашалось несколько лиц, которые, каждый по своей специальности, брали на себя какую-либо отрасль и, в свою очередь, приглашали себе помощников; таким образом все участники экскурсии образовывали несколько секций; за некоторое время до экскурсии составляли сообща маршрут и члены экскурсии знакомились по существующим источникам с теми местностями, через которые предполагалось пройти. Сама по-

ездка из одного условленного пункта на возах. Этот способ экскурсировать оказался, как показал опыт, непрактичным и вот почему: во первых, ездить такой большой компанией (18–20 человек с извозчиками) стоит слишком дорого, а во-вторых, невозможно соединить интересы различных секций, и в то время, когда одни уже исчерпали в известной местности все, что можно по своей специальности, другим еще много можно было бы тут же поработать, и приходилось согласовать совместную работу всегда с некоторый ущербом для какой-либо секции. Конечно, характер этих экскурсий был скорее всего разведочный, так как непродолжительность их при довольно длинном пути не позволяла основательно «изучать» проходимую местность, тем не менее, благодаря экскурсиям, удалось собрать довольно много интересного и в музей после экскурсий поступило много новых номеров.

Первая экскурсия была совершена летом 1899 года; в ней принимали участие следующие лица: барон Ф. Р. Штейнгель, И. С. Абрамов, Е. И. Корнилович (археология); В. А. Мошков, Ю. В. Жалковский, С. В. Аникин, Л. Фельдман (этнография); барон Д. К. Врангель, М. А. Голополов, Ю. В. Мошкова (ботаника); А. К. Мордвилка, Н. А. Мошков (зоология).

Эксперсия выехала из с. Городк 9 июля 1899 года и прошла и исследовала следующие местности: в Ровенском уезде – с. Пересопницу, с. Белев, с. Новый Жуков, м. Клевань, м. Деражно, м. Степань, д. Корость, с. Кречильск, с. Немовичи; в Луцком уезде – с. Городец, с. Большие Цепцевичи,

м. Бережницю, д. Кураж, д. Орваницу, с. Берест, м. Домбровицу, с. Селец, с. Лютинск, м. Высоцк, д. Речицу и д. Удрицк.

Экскурсия продолжалась 14 дней. Результаты экскурсии: 1) раскопано 15 курганов, а именно, у с. Пересопницы-5, у д. Корости-3, у с. Городца-5, у д. Теклювки-2; 2) Сняты глазомерные планы городищ: при с. Белеве, с. Городце, с. Кречильске и при м. Степани; 3) произведены пробные раскопки городищ: при с. Белеве, с. Кречильске, с. Новом Жукове; 4) открыты стоянки каменного века неолитической эпохи на левой берегу Горыни у м. Высоцка и при раскопке курганов у д. Корости; 5) на всем пути следования экскурсии всеми секциями снимались фотографии местностей, памятников старины, типов местных жителей, уличных сцен и пр., всего в музей поступило негативов – 75; 6) собран материал по материальной и духовной этнографии и 7) собраны коллекции насекомых и растений.

Вторая экскурсия совершена летом 1900 г.; участвовали в экскурсии следующие лица: А. А. Матвеев, Я. В. Яроцкий, А. Я. Яроцкая, В. В. Нейкирх (история); барон. Ф. Р. Штейнгель, И. С. Абрамов, Е. И. Корнилович и Н. К. Рекс (археология); В. А. Мошков и И. Х. Боговский (этнография); А. В. Думанский и Ю. В. Мошкова (ботаника); Д. В. Мошков (зоология).

Экскурсия выехала по железной дороге из Житомира 15 июня 1900 г., а оттуда на возах; пройдены и обследованы следующие местности: в Житомирском уезде – предм. Гоголевка, кол. Песчанка, с. Троковичи, д. Б. Горбаши, м. Черняхов, кол. Андреев, с. Топорища, с. Селец, с. Каменный Брод, д. Рудня Боровая, д. Ковали, ур. Веселовка, кол. Лесовщина, м. Ушомир, д. Ущица, с. Белка, д. Баскаки, с. Расное, с. Бараши; в Овручском уезде – с. Могильно, м. Искорость, д. Шатрище, д. Немеровка, с. Ходаки, с. Татарновичи, с. Сарновичи, хут. Тартак, с. Закусицы, д. Селец, м. Народичи, с. Ласки, с. Кацовщина, с. Раковщина, д. Яцковичи, г. Овруч, с. Шоломки, д. Жуки, с. Збранки, д. Бондары, руд. Папарня, м. Норинск, м. Веледники, руд. Мощаница, д. Полчь, м. Лугины, д. Литки; в Новоград-Волыньском уезде – с. Андреевичи, г. Новоград-Волыньск, с. Пилиповичи, с. Дедовичи, м. Корец.

Перечисленные местности лежали по прямому пути следования, кроме того, исследованы были и некоторые близ лежащие местности, находящиеся в стороне от них.

Результаты экскурсии:

Археологическая секция.

1) Сняты глазомерные планы городищ у м. Искорости, м. Ушомира, м. Норинска и с. Топорищ. 2) Сделаны пробные раскопки городищ у м. Искорости, м. Норинска и с. Топорищ. 3) Приобретены от крестьян и других лиц найденные ими при рас-

пашке городищ предметы. 4) Посещены лежащие на правом берегу р. Норина стоянки неолитической эпохи каменного века: около м. Норинска, около с. Збринок, около д. Бондары, около д. Рудни-Папирни; при исследовании означенных стоянок найдено много каменных орудий и черепков первобытной посуды; приобретены также предметы из стоянок у крестьянина Ивана Кныша, постоянно занимающегося собиранием их, и у аптекаря Дубинского в г. Овруче, торгующего подобного рода вещами; от этих лиц приобретены предметы из следующих стоянок Овручского уезда: м. Норинска, с. Збранок, д. Бондары, хут. Чабан, руд. Мощаницы, руд. Папирни, с. Васьковичи, слоб. Васьковской, с. Болсуны, с. Копище, с. Дедковичи, с. Сарновичи, д. Полчь, с. Мижирички, д. Бегунь (Богун), с. Озераны, с. Шоломки и хут. Гошевского. Всего поступило в музей кремневых ножей – 102, кремневых топоров – 7, кремневых долот – 5, кривых ножей-пил – 6, топоров-молотов – 15, наконечников копий – 4, стрел – 57, отбойников – 4, скребков – 29; кроме того, много кусков кремня с грубой и мелкой обделкой, всего около 250 штук. На тех же местах, где исследованы стоянки, найдено на песке много предметов быта курганной эпохи, как-то: разные бронзовые вещи, черепки сосудов, сделанных на круге, с орнаментом и без него, пряслицы, предметы из железа, сердоликовые и стеклянные золоченые бусы, стеклянные колечки, куски стеклянных браслетов и пр.; объясняется нахождение этих вещей тем, что прежде, по крайней мере в некоторых местах, здесь были песчаные курганы (по свидетельству местных старожилов), которые с течением времени развеяны ветром. 5) Сняты планы могильников, в которых раскапывались курганы. 6) Произведены раскопки курганов; всего раскопано курганов 21, а именно, у Рудни-Боровой – 1, у д. Ковалей – 1, у кол. Веселовки – 1, у м. Искорости – 5, у с. Татарновичей – 5, у с. Кацовщины – 5, у м. Норинска – 3 кургана¹. 7) Кроме курганов, которые раскапывались, измерены еще курганы: около с. Топорищ в урочище «Трисколище», называемый народом «Церковище» (одинокый курган); в самом м. Искорости – 4 кургана. 8) Снят план и сделано описание теперешнего состояния так называемой «Игорева могила» находящейся около с. Вороневы (Овручск. у.), а также так назыв. «Олеговой могила» около г. Овруча.

Историческая секция.

1) Сняты многочисленные фотографии со старинных церквей, икон, иконостасов, городищ и других памятников старины. 2) Сняты копии с некоторых интересных актов, хранящихся по

¹ См. «Раскопки курганов в Волынской губернии, произведенные в 1897–1900 гг.» барона Ф. Р. Штейнгель. Археологическая Летопись Южной России 1904 г. № 4–5, стр. 136–182.

цервям и архивам. 3) Сняты копии старинных планов некоторых местностей, интересных в историческом отношении. 4) Приобретено довольно много старинных документов и бумаг (частью таковые передавались владельцами музея безвозмездно). 5) Записывались легенды и предания, относящиеся к памятникам старины. 6) Особое внимание секции было обращено на г. Овруч и особенно на развалины церкви св. Василия в г. Овруче, каковые были сфотографированы со всех сторон и измерены.

Этнографическая секция.

1) Собирался материал по духовной и материальной этнографии во всех пройденных местностях. 2) Приобретено много предметов домашнего обихода, одежды, собрана довольно большая коллекция вышивок, а также предметов кустарного производства. 3) Записаны фонографом народные песни и местные еврейские мелодии. 4) Снято много фотографий типов, жилищ, уличных сцен и пр.

Естественно-историческая секция.

1) Составлен список семенных и высших споровых растений, встретившихся на пути следования экскурсии и собран гербарий. 2) Собрана коллекция насекомых. 3) Собраны небольшие минералогическая и палеонтологическая коллекции.

Всего за время экскурсии всеми секциями снято фотографий - 351; негативы поступили в музей.

Затишье в деятельности музея, наступившее, как сказано, во второй период, произошло вследствие невозможности главных деятелей музея принимать в это время участие в делах музея, а именно, В. А. Мошков и А. А. Матвеев по независящим от них обстоятельствам все это время не могли работать для музея. Так много сделавший для музея, его главный руководитель в первые годы существования Н. Ф. Беяшевский принял в это время должность директора Киевского Музея Древностей и Искусств и, конечно, не мог уже уделять свое время и труд по прежнему нашему музею. Но и в этот период поступало от разных лиц не мало предметов по различным отделам, так как музей стал завоевывать симпатии местных жителей. В настоящем отчете упомянуты фамилии лиц, сделавших пожертвования музею тех или других предметов. Из лиц же, наиболее собравших и пожертвовавших музею, необходимо особо упомянуть председателя

съезда мировых посредников в г. Ковеле Е. А. Карвасовского, которому, также как и всем лицам, принимавшим то или другое участие в деле развития музея, музей приносит глубокую благодарность.

Последний год был главным образом посвящен приведению в порядок всего поступившего за последние шесть лет в музей, внесению всего еще незаписанного в инвентарь и, наконец, несколько иному распределению вещей в музей, который сначала помещался в двух комнатах, в настоящее же время занимает пять. Для выполнения вышеуказанных работ была приглашена ныне заведующая областным музеем имени А. Н. Поля в Екатеринославе А. А. Скриленко, которая и исполнила возложенную на нее работу осенью 1904 года.

За отчетный период пользовались собранными в музее коллекциями, материалами и библиотекой следующие лица: Архиепископ Волынский Модест, при посещении музея выразивший желание иметь все снимки Почаевской Лавры, что и было исполнено, графиня П. С. Уварова, интересовавшаяся хранящимися в музее фотографиями со старинных памятников церковного зодчества, В. А. Мошков, пользовавшийся собранными материалами по духовной и материальной этнографии для готовящейся в настоящее время к печати его работы по этнографии Волыни, Я. В. Яроцкий, принимавший участие в экскурсиях музея, воспользовался собранным материалом и документами для напечатания нескольких исторических очерков, И. С. Абрамов, воспользовавшийся снимками с негативов музея для своей статьи «Край Тараса Бульбы». Член-сотрудник Геологического Комитета П. А. Тутковский, при составлении Юго-Западной части 16-го листа общей десятиверстной карты Европейской России, пользовался библиотекой музея. Также неоднократно пользовался библиотекой музея Н. Ф. Беяшевский и многие другие.

Так как точной регистрации всех посещающих музей не велось, то невозможно сделать подсчет всех посещений музея за отчетный период; главным образом посещали музей ученики местных окрестных училищ и преподаватели средних и низших учебных заведений; посещали музей также многие духовные, светские и военные лица. Вообще с годами интерес к музею заметно увеличивается, что особенно заметно по тому, с какой охотой жертвуются в музей различные предметы.

с. Городок. 28 мая 1905 г.

Бар. Ф. Штейнгель.

ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ ОТДЕЛ

За отчетное время в отдел поступило: карт и планов – 18, сборников историко-географических материалов – 77, картина – 1, негативов фотографий – 583, альбомов – 2, всего – 681.

Карты и планы

Carte generale de la Pologne et des pays limitrophes par Stanisław Rendziny, Вена, 1840, на 4-х листах (№ 3728). *Дар Я. В. Яроцкого.*

Карта Новоград-Волынского уезда работы Чеховича. (№ 3729). *Дар его-же.*

Карта Ковельского уезда. (№ 3730). *Дар его-же.*

План земель помещика Плотницкого, Житомирского у., составл. в 1859 г. (№ 3731). *Дар его-же.*

План дачи помещ. Ижуры при д. Карповичи, Житомир. у. составл. в 1841 г. (№ 3732). *Дар его-же.*

План приселка Урвухвосты 1800 г. (№ 3733). *Дар его-же.*

План помещичьих земель с. Рачень и Пилипов Дубен. у. 1800 г. (№ 3734). *Дар его-же.*

План м. Корца 1888 г. (№ 3735).

План г. Новоград-Волынска 1797 г. (№ 3736).

План г. Новоград-Волынска 1818 г. (№ 3737).

План г. Новоград-Волынска 1837 г. (№ 3738).

План г. Овруча 1844 г. (3739).

План м. Искорости 1863 г. (№ 3740).

План части м-ка Народичи 1874 г. (№ 3741).

План м. Норинска 1878 г. (№ 3742).

План г. Ровно 1896 г. Чертил поручик Каверин. Масштаб 100 с. (№ 3884). *Дар г-на Косткевича.*

Карта окрестностей г. Луцка 1843 г., исправл. 1897 г. гравирована при управлении генерал-квартирмейстера действующей армии. Масштаб в англ. дюйме 200 саж. (№ 3885). *Дар Н. Бунина.*

Карта Волынской губернии. (№ 3932).

СБОРНИКИ

ИСТОРИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ

Владимир-Волынский уезд

с. Волошки (№ 3620), с. Вулька Хрипская (№ 3724), с. Гадовичи (№ 3622), с. Каменка (№ 3725), с. Смидын (№ 3621).

Дубенский уезд

м. Крупец (№ 3542), м. Кузьмин (№ 3541), с. Пекрекладовичи (№ 3624); с. Турия (№ 2199).

Житомирский уезд

кол. Андреево (№ 3506), с. Бараши (№ 3507), м. Ушомир (№ 3508), с. Чернихов (№ 3509).

Заславский уезд

с. Антонины (№ 3529), с. Бутовцы (№ 3531), с. Белев (№ 3937), с. Васьковцы (№ 3525), с. Грицев (№ 3536), с. Клембовка (№ 3530), с. Лабунь (№ 3625), с. Ледянка (№ 3527), с. Минковцы (№ 3934), с. Михнов (№ 3533), с. Онышковцы (№ 3535), с. Покощовка (№ 3528), с. Синюшки (№ 3532), с. Сошное (№ 3526), с. Четырбоки (№ 3534), с. Юначки Великие (№ 3537).

Ковельский уезд

с. Датынь (№ 3938)

Кременецкий уезд

м. Бережцы (№ 2198) с. Борщовка Великая (№ 4101), с. Немиринцы (№ 3618).

Луцкий уезд

м. Бережница (№ 2188), с. Городец (№ 2193), м. Колки (№ 3120), с. Своз (№ 3619), с. Цепцевичи Большие (№ 2194), д. Чаква (№ 3933).

Новоград-Волынский уезд

д. Ивашковка (№ 3520), с. Киянка (№ 3521), д. Колодченка (№ 3519), д. Лубчицы (№ 3518), с. Романовка (№ 3585), с. Суслы (№ 3522).

Овручский уезд

м. Веледники (№ 3511), с. Глухова (№ 3726), м. Искорость (№ 3512), м. Лугины (№ 3513), д. Немировка (№ 3514), с. Сарновичи (№ 3515), с. Татарновичи (№ 3516), с. Шоломки (№ 3517), с. Ходаки (№ 3543).

Острожский уезд

м. Аннополь (№ 2187) д. Коломля (№ 2190), м. Кунев (№ 1726), с. Ляховцы (№ 3623), д. Полень (№ 2189), д. Рыпище (№ 3936).

Ровенский уезд

с. Анетов (№ 3586), д. Бегень (№ 2184), м. Березно (№ 3538), м. Белев (№ 2200), с. Воскодавы (№ 3539), м. Высоцк (№ 2196), м. Домбровица (№ 2195), с. Корость (№ 2185), с. Кречильск (№ 2192), с. Липки (№ 3540), с. Моренин (№ 3587), с. Новожуков (№ 2191), д. Орвяница (№ 2186), с. Пересопница (№ 3935), с. Поддужное (№ 3727), с. Речица (№ 2197).

Старо-Константиновский уезд

с. Тихомль (№ 3544).

КАРИНА

Картина масляными красками, изображающая развалины костела в с. Уховецке, Ковельск. у. Работа И. И. Селецкого. (№ 4087). *Дар художника.*

НЕГАТИВЫ ФОТОГРАФИЙ

Владимир-Волынский уезд

Загоровский монастырь. Фрески на северной алтарной стене. Со старой фотографии (№ 2183).

Дубенский уезд

с. Анышковцы. Дорога (№ 2118), остатки униатской церкви (№ 2119), местный псаломщик (№ 2120). Снято А. А. Матвеевым.

м. Берестечко. Види местечка, старая церковь, портреты Карчевских, костел, синагога, редуты. Снято А. А. Матвеевым (№№ 3200–3206, 3588–3592).

м. Боремель. Курган с памятником (№ 3196), церковь – б. костел (№ 3197). Снято А. А. Матвеевым.

г. Дубно. Замок кн. Любомирских. Со старой фотографии (№ 2181).

м. Крупец. Церковь – б. костел (№ 3207), ротонда над могилой генер. Игельштрома (№ 3208). Снято А. А. Матвеевым.

с. Лысин. Церковь (№ 3198), католич. каплица (№ 3149). Снято А. А. Матвеевым.

с. Пляшева-Козинская. Церковь. Снято А. А. Матвеевым (№ 3209).

с. Стырты. Церковь и иконостас. Снято А. А. Матвеевым (№№ 3057–3053).

с. Турия. Вид на «Божу гору». Снято А. А. Матвеевым (№ 2117).

Житомирский уезд

кол. Андреево. Кирха (№ 3214). Снято Н. К. Рексом. Корчма, хата, голубятня. Снято барон. Ф. Р. Штейнгель (№№ 3366–3368).

с. Бараши. Крестьянская семья (№ № 3156–3157). Види села, костела и городища. Снято Н. К. Рексом. (№ 3212–3213). – Река Уш. Снято бар. Ф. Р. Штейнгель (№ 3355).

с. Белка. Церковь. Снято бар. Ф. Р. Штейнгель (№№ 3351–3352).

с. Горбаши Большие. Хата. Снято бар. Ф. Р. Штейнгель (№ 3499).

г. Житомир. Молельня старообрядцев – беспоповцев, старообрядцы. Снято В. А. Мошковым (№№ 3226–3228). – Види Житомира. Снято бар. Ф. Р. Штейнгель (№№ 3345–3350).

д. Ковали. Курган в лесу. Снято бар. Ф. Р. Штейнгель (№ 3371).

с. Лесовицина. Церковь. Снято А. А. Матвеевым (№ 3063).

с. Расное. Церковь. Снято бар. Ф. Р. Штейнгель (№ 3369).

д. Рудня Боровая. Общий вид. Снято бар. Ф. Р. Штейнгель (№ 3370).

с. Селец. Могильный крест из розовой яшмы (№ 3372), крестьяне (№ 3373). Снято бар. Ф. Р. Штейнгель.

с. Топорище. Костел. Снято А. А. Матвеевым (№ 3059). – «Лѣх» в городище, курган, общий вид городища. Снято Н. К. Рексом (№№ 3216–3218). – Церковь, местные крестьяне. Снято бар. Ф. Р. Штейнгель (№№ 3361–3365).

с. Троковичи. Церковь, иконостас. Снято А. А. Матвеевым (№№ 3210–3211). – Улица,

церковь, школа. Снято бар. Ф. Р. Штейнгель (№№ 3497–3498).

с. Турчанка. Церковь, иконостас, древняя икона. Снято А. А. Матвеевым (№№ 3060–3062).

с. Ушица. Хаты. Снято бар. Ф. Р. Штейнгель (№№ 3353–3354).

м. Ушомир. Церковь (№ 3220), церковь с колокольней (№ 3221). Снято Н. К. Рексом. – Види местечка и речки Уш (№№ 3357–3360), борти на соснах (№ 3356). Снято бар. Ф. Р. Штейнгель.

м. Чернихов. Церковь. Снято Н. К. Рексом (№ 3215). – Крестьяне. Снято бар. Ф. Р. Штейнгель (№ 3495).

Заславский уезд

Городищенский монастырь. Види монастыря. Снято П. А. Тутковским (№№ 3051–3052).

г. Заслав. Види города. Снято В. А. Мошковым (№№ 2137–2140).

м. Славута. Види местечка, синагога, хедер, типы местных жителей (№№ 2073–2082, 2121–2136). Снято В. А. Мошковым. Марионетки для «Вертепа». Снято бар. Ф. Р. Штейнгель (№ 3500).

Кременецкий уезд

м. Бережды. Базарная площадь и дворец гр. Тарновских. Снято А. А. Матвеевым (№№ 2114–2115).

м. Почаев. Види Лавры (№№ 2110–2111), рака пр. Иова (№ 2113), вид на местечко (№ 2112). Снято А. А. Матвеевым.

ур. Урля. Вид на «Божу гору». Снято А. А. Матвеевым. (№ 2116).

Луцкий уезд

м. Бережница. Костел (№ 2070), группа евреев (№ 2146). Снято В. А. Мошковым.

г. Луцк. – Види замка (№№ 3186–3191), костел (№№ 3192–3194), пароход на Стыри (№ 3195). Снято А. А. Матвеевым.

с. Цепцевичи. Дом помещика (№№ 3247–3248), группа членов экскурсии (№ 3249). Снято бар. Ф. Р. Штейнгель.

с. Городец. Раскопки курганов. Снято бар. Ф. Р. Штейнгель. (№№ 3250–3251).

Новоград-Волынский уезд

м. Корец. Развалины замка (№№ 3111–3112, 3114–3115, 3117, 3121–3122, 3124–3126), церковь св. Николая (№ 3113), церковь св. Параскевы (№ 3123), мост в замок (№ 3118), статуя Богоматери (№ 3119), местные жители (№№ 3116, 3127–3128). Снято Н. К. Рексом. – Типы мещан. (№№ 3129–3131, 3133), старик еврей (№ 3132). Снято В. А. Мошковым. – Костел (№ 3225). Снято А. А. Матвеевым. – Види местечка, замка, типы местных жителей (№№ 3330–3340). Снято бар. Ф. Р. Штейнгель.

г. Новоград-Волынь. Види замчиска и городища, Троицкая церковь, костел, ратуша, синагога, виды местечка. Снимки А. А. Матвеева и Н. К. Рекса (№№ 3134–3140, 3142–1352) — Старик еврей. Снимок В. А. Мошкова (№ 3141). Види местечка, построск, замчиска, церквей, костела, местные жители. Снято бар. Ф. Р. Штейнгель (№№ 3307–3329).

Овручский уезд

д. Бондары. Мельница. Снято бар. Ф. Р. Штейнгель (№ 3375).

с. Белошицы. Церковь, часть иконостаса, икона. Снято А. А. Матвеевым (№№ 3067–3069).

с. Веледничи. Могила цадика (№ 3153), группы крестьян и крестьянок (№№ 3154–3155). Снято В. А. Мошковым.

с. Закусилы. Церковь. Снято бар. Ф. Р. Штейнгель (№№ 3388–3389).

с. Збранки. Замчиско (№ 3376), выезд из села (№ 3377), крестьяне (№ 3378), овраги (№ 3379), Иван Кныш – местный собиратель древностей (№ 3380). Снято бар. Ф. Р. Штейнгель.

м. Искорость. Види местечка, городища, замчища, Ольгины купальни, каменные кресты. Снято Н. К. Рексом и А. А. Матвеевым (№№ 3070, 3229–3242). – Види городища и берегов р. Уш. Снято бар. Ф. Р. Штейнгель (№№ 3390–3399).

с. Кацовщина. Церковь, икона арх. Михаила. Снято А. А. Матвеевым (№№ 3078–3079). – Разрытый курган со скелетом (№ 3219), курганное поле (№ 3222). Снято Н. К. Рексом.

с. Ласки. Хаты (№№ 3400–3401), запряжка (№ 3402). Снято бар. Ф. Р. Штейнгель.

д. Литки. Выход гранита. Снято бар. Ф. Р. Штейнгель (№ 3403).

м. Лугины. Синагога, старый еврейский дом, торговые ряды. Снято Н. К. Рексом (№№ 3181–3183). – Река Жерев, базарная площадь. Снято бар. Ф. Р. Штейнгель (№№ 3404–3406).

с. Могильно. Иконостас, сень над жертвенником. Снято А. А. Матвеевым (№№ 3064–3066). – Дорога, хаты, группа крестьян, церковь, мельница. Снято бар. Ф. Р. Штейнгель (№№ 3420–3424).

м. Народищи. Костел, колокольня костела. Снято А. А. Матвеевым (№№ 3076–3077). – Общий вид. Снято бар. Ф. Р. Штейнгель (№ 3406 а).

д. Немировка. Церковь. Снято Н. К. Рексом (№ 3224). – Церковь с колокольней (№№ 3407–3408), местный священник (№ 3409 а). Снято бар. Ф. Р. Штейнгель.

м. Норинск. Види местечка, церковной старины, Ольгина колодца, синагоги, кургана, помещичьей усадьбы. Снимки В. А. Мошкова, А. А. Матвеева, Н. К. Рекса и бар. Ф. Р. Штейнгель (№№ 3162–3180, 3409–3410, 4102).

г. Овруч. Види города, замковой горы, церквей, церковной утвари, костела (№№ 3081–3091, 3097–3104, 3109–3110), развалины церкви св. Василия (№№ 3092–3096, 3105–3108), план города 1844 г. (№ 4108). Снято А. А. Матвеевым. – Ярмарка, дорога в м. Норинск, собор, место Игоровой могилы (№№ 3341–3344). Снято бар. Ф. Р. Штейнгель.

с. Полч. Река Полчанка. Снято бар. Ф. Р. Штейнгель (№ 3425).

д. Рудня-Мощаница. Волы (№ 3426), р. Мощаница (№№ 3427–3428). Снято бар. Ф. Р. Штейнгель.

с. Сарновичи. Типы крестьян (№№ 3158–3159), церковь (№ 3160). Снято В. А. Мошковым. – Дом (№ 3489). Снято бар. Ф. Р. Штейнгель.

х. Тартак. Группа экскурсантов. Снято А. А. Матвеевым (№ 3080). – Крестьянка. Снято бар. Ф. Р. Штейнгель (№ 3490).

с. Татарновичи. Церковь, царские врата. Снято А. А. Матвеевым (№№ 3074–3075). – Группа крестьян. Снято В. А. Мошковым (№ 3161).

с. Ходаки. Церковь, икона Богоматери, деревянное паникадило. Снято А. А. Матвеевым (№№ 3071–3073).

д. Шатрище. Курная изба (№ 3491), мельница (№ 3492). Снято бар. Ф. Р. Штейнгель.

с. Шоломки. Церковь и колокольня. Снято Н. К. Рексом (№№ 3184–3185) и бар. Ф. Р. Штейнгель (№ 3493).

Острожский уезд

м. Аннополь. Училище и «фигура» перед ним (№ 2069), площадь (№ 2144), развалины помещичьего дома (№ 2145). Снято В. А. Мошковым.

м. Гоща. Группа экскурсантов. Снято Н. К. Рексом. (№ 3223).

д. Коломля. Старик – нищий (№ 2072), вид на долину р. Горыни (№ 2147). Снято В. А. Мошковым.

Межиричский монастырь. Вид монастыря. Снято П. А. Тутковским (№ 3050).

д. Полень (Поляны). «Фигура» (придорожный крест) на улице деревни. Снято А. А. Матвеевым (№ 2071). – Крестьяне (№ 2143), украшения хат (№№ 2141–2142). Снято В. А. Мошковым.

Ровенский уезд

Ровенский у. Немцы колонисты. Снято бар. Ф. Р. Штейнгель (№ 2067).

д. Бегень. Види «Чертова кургана». Снято бар. Ф. Р. Штейнгель (№№ 2059–2060).

д. Берестовец. Базальтовая колонна. Снято бар. Ф. Р. Штейнгель (№ 2066).

с. Броники. Семья помещика. Снято бар. Ф. Р. Штейнгель (№ 2058).

м. Высоцк. Часовня (№ 2108), надгробный памятник (№ 2107), улица (№ 2106), семья сельского

учителя (№ 2105). Снято В. А. Мошковым. – Церковь, синагога, виды местечка, постройки. Снято бар. Ф. Р. Штейнгель (№№ 3267–3283).

с. Глинск. Старая церковь. Со старой фотографии (№ 2182).

с. Городок. Виды села, усадьбы, фольварка, больницы, училища, полевых работ, окрестностей. Снимки бар. Ф. Р. Штейнгель и бар. А. Н. Штейнгель (№№ 1996–2022, 2026–2028, 2033–2038, 2040–2045, 2056–2058, 2056–2057, 2148–2155, 2157–2164, 2166–2173, 3291–3306). – Типы крестьян. Снимки бар. Ф. Р. Штейнгель и Н. Ф. Беляшевского (№№ 2023–2025, 2029–2032, 2039, 2046–2055, 2156, 2165, 2174–2176). Портрет архиеп. Афанасия Шептицкого (№ 3243).

м. Деражно. Костел. Снято бар. Ф. Р. Штейнгель (№ 2086).

м. Домбровица. Внутренний вид костела (№ 2102), синагога (№ 2103), шкаф, где хранится «Тойра» (№ 2104)

АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ ОТДЕЛ

За истекший период поступления в отдел состояли преимущественно из целых скелетов, добытых из курганов, раскопанных во время экскурсий музея. Всего скелетов поступило 40. Из них лишь три происходят из раскопок Н. Беляшевского у м. Устилуга, Владимир-Волынского уезда, остальные же являются результатом раскопок, произведенных экскурсиями. По времени, большинство скелетов, именно 30 относится к языческому славянскому веку, остальные же 10, происходящие из впускных могил, обнаруженных в курганах у с. Кацовщины, Овручского уезда, – к более позднему времени, определяемому нахождением в одной из впускных гробов монеты Яна Казимира (скелеты А и В кургана № 3 и А. В. С. и D. кургана № 5). Остальные четыре скелета, находившиеся в промежуточной ярусе кургана № 5 (скелеты Е. F. G. и H.) относятся вероятно к немного более раннему времени, чем предыдущие, датируемые XVII в.

Если к скелетам прибавить два отдельных черепа из кургана у м. Норинска, разрозненные кости, обнаруженные в верхней части кургана Пересопницы, и четыре черепа, найденные при пробных раскопках городища у с. Кречильска, то общее число поступивших в отдел номеров будет равно 46.

Владимир-Волынский уезд

м. Устилуг. Скелет из кургана № 1 (№ 4048). Скелет из кургана № 2 (№ 4050). Скелет из кургана № 3 (№ 4076).

Житомирский уезд

с. Бараши. Скелет из кургана № 1 (№ 4066).

ур. Веселовка. Скелет из кургана № 1 (№ 4060).

Луцкий уезд

с. Городец. Скелет из кургана № 2 (№ 1979). Скелет из кургана № 3 (№ 1980).

д. Теклювка. Скелет из кургана № 2 (№ 1988).

Овручский уезд

м. Искорость. Скелет из кургана № 1 (№ 4058). Скелет из кургана № 2 (№ 4074). Скелет из кургана № 5 (№ 4073).

с. Кацовщина. Скелет (С) из кургана № 1 (№ 4059). Скелет (А) из кургана № 2 (№ 4052). Скелет (В) из кургана № 2 (№ 4057). Скелет (А) из кургана № 3 (№ 4064). Скелет (В) из кургана № 3 (№ 4056). Скелет (С) из кургана № 3 (№ 4053). Скелет из кургана № 4 (№ 4069). Скелет (А) из кургана № 5 (№ 2685). Скелет (С) из кургана № 5 (№ 4068). Скелет (D) из кургана № 5 (№ 4055). Скелет (Е) из кургана № 5 (№ 4072). Скелет (F) из кургана № 5 (№ 4071). Скелет (G) из кургана № 5 (№ 4065). Скелет (H) из кургана № 5 (№ 4062). Скелет (J) из кургана № 5 (№ 4061).

м. Норинск. Скелет из кургана № 1 (№ 4051). Скелет из кургана № 2 (№ 4063). Скелет из кургана № 4 (№ 4054). Скелет из кургана № 5 (№ 2685). Распавшийся череп (скелет В) из кургана № 5 (№ 2688). Неполный череп из кургана № 5 (№ 2698).

с. Татарновичи. Скелет из кургана № 3 (№ 4070). Скелет из кургана № 5 (№ 4067).

Ровенский уезд

с. Корость. Скелет из кургана № 1 (№ 1973). Скелет из кургана № 2 (№ 1976).

с. Кречильск. Четыре черепа, найденные при пробных раскопках городища у с. Кречильска (№№ 1990–93).

с. Пересопница. Человеческие кости, найденные в верхней части насыпи кургана № 1 (№ 1959). Скелет из кургана № 1 (№ 1960). Скелет из кургана № 2 (№ 1964). Скелет из кургана № 4 (№ 1971). Скелет из кургана № 5. (№ 1972).

д. Рогачев. Скелет из кургана № 5 (№ 1947). Скелет из кургана № 6 (№ 1954)

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЙ ОТДЕЛ

Количество предметов, поступивших в отдел за отчетное время, значительно превышает поступления в другие отделы. Поступившие предметы по времени мы распределяем на следующие группы: предметы каменного века (неолитической эпохи) – поступлений было 606 номеров, предметы, добытые из курганов – 115 номеров, предметы из пробных раскопок городищ – 71 номер, предметы из Мстиславова храма – 17 номеров, предметы из случайных находок – 99 номеров, предметы XVII–XIX вв. – 121 номер. Всего поступлений по отделу – 1029 номеров.

Предметы каменного века

Предметов этой эпохи поступило более всего в отдел. Объясняется это с одной стороны вообще изобилием памятников этого рода на Волыни, с другой – тем обстоятельством, что на некоторые местности было обращено серьезное внимание, предметы тщательно собирались и поступали в музей.

По происхождению – большая часть предметов найдена на стоянках, как уже известных раньше, так и вновь открытых во время экскурсий музея. Особенно большое количество находок дала стоянка или правильнее – ряд стоянок, расположенных с разных сторон с. Городка.

Владимир-Волынский уезд

оз. Лука. Предметы, найденные на песчаном берегу озера. 7 ножи кремневых (№№ 2922–28). 2 скребка кремневых (№№ 2929 и 2933). 3 стрелки кремневые (№№ 2930–32). Черенки сосудов с орнаментом (№ 2934). 2 куски каменных плит (№№ 2935–36). 2 куски гранита с отделкой (№№ 2937–38). Часть шлифованного камня. (№ 2939).

Дубенский уезд

с. Бударж. Отбойник из кремня, сравнительно правильной шаровидной формы, диам. 9 см (№ 1859). Отбойник из кремня, такой-же формы, диам. 5 см (№ 1860). Топорик-клин кремневый, отбивной, дл. 11, шир. у лезвия 4½ см (№ 1861). Топорик – клин кремневый, отбивной, лезвие отшлифовано, дл. 12½, шир. у лезвия 5 см (№ 1862). Тыльевая часть диоритового молотка со сверлиной; излом на дыре; толщ. молотка 3¾, диам. дыры 2¼ см (№ 1863).

с. Буца. Кремневый нож, мелко подправленный по сторонам, дл. 13, шир. 1–3½ см (мог служить и наконечником копья). (№ 1887). Кремневый кривой нож, дл. 13, шир. 3–6½, толщ. ½ см (№ 1888). Кремневый кривой нож со следами полировки, дл. 11½, шир. 1–3, толщ. ½ см (№ 1889).

с. Листвин. Кремневый отбивной топор – клин, дающий в разрезе ромб, приготовлен крупной отбивкой, дл. 13, шир. лезвия 7, толщ. 5 см (№ 1880). Нижняя часть кремневого полированного топорика, ширина лезвия 5 см (№ 1881).

д. Майдан, урочище «Каменная гора». Часть отбивного кремневого орудия (№ 1864). Отбивной кремневый топорик – клин, лезвие отшлифовано, дл. 12, шир. лезвия 4 см, лезвие немного закруглено (№ 1865). Кремневый отбивной топор – клин со шлифованным лезвием, лезвие отломано; дл. сохранивш. части 11½ шир. посередине 4, толщ. посередине 2 см (№ 1866). Кремневый отбивной топор – клин, лезвие отшлифовано; дл. 13½, ширина у лезвия 6, толщ. 3 см; лезвие и тылье закруглены (№ 1867). Полированное лезвие от кремневого топора – клина, шир. 3 см (№ 1868). Кремневое долото; верхняя

часть его имеет вид четырехугольника в разрезе 3х2 см; к середине эта часть немного утолщается и затем переходит в пирамиду, вершина которой, немного расширенная, и представляет лезвие; лезвие полировано, шир. его 1¾ см (оно немного отбито); дл. всего орудия 10 см (№ 1869). Передняя часть шлифованного диоритового топора молотка излом на дыре; излом зашлифован, так что орудие имеет как-бы целый вид; дл. 9½, шир. у лезвия 3½, толщ. 4 см (№ 1870). Тыльевая часть шлифованного топора-молотка; излом на дыре. (№ 1871). Тыльевая часть шлифованного топора – молотка; излом на дыре (№ 1872). Глиняное грузильце, 4½ см диам. (№ 1873).

д. Мосты. Кремневый топор – клин, сплошь шлифованный, дл. 14, шир. у лезвия 6, шир. у тыля 2½, толщ. 1½ см; лезвие немного закруглено (№ 1885). Глиняное грузило, 5 см диам. (№ 1886).

с. Мощаница Большая. Диоритовый топор – молоток; дл. 18, шир. у дыры 7½, шир. у тыля 4, толщ. у лезвия 4, толщ. у тыля 2, диам. дыры 2¾–3 см (№ 1890). Отбойник из кремневой гальки, неправильной шаровидной формы, диам. в средней 5 см (№ 1699).

с. Мощаница Малая. Глиняная пряслица, 3 см диам. (№ 1891).

д. Нараево. Верхняя часть кремневого отбивного наконечника копья (№ 1882).

д. Солтановка. Диоритовый стержень от сверлины, дл. 4, диам. 0,7–1½ см (№ 1883).

с. Ступно. Кремневый отбивной топорик с стержней для ручки, дл. 9, ширина лезвия 6, ширина стержня 3½, дл. стержня 4 см (№ 1874). Кремневый наконечник копья, треугольной формы, с немного закругленными сторонами и с стержней для древка; дл. копья 15, шир. у основания 5, шир. стержня 2½, дл. стержня 4½, толщ. 0,4 см (№ 1875). Диоритовый ладьеобразный топор – молоток, дл. 18 см, шир. на дыре 6, толщ. на дыре 3, толщ. у лезвия 5, диам. отверстия 2½ см (№ 1876). Два диоритовых стержня, оставшиеся от сверления дыр в молотках, длин. 3 см, диам. 1¼–1¾ см (№№ 1877–8). Обломок диоритового молотка (№ 1879). Диоритовый стержень от сверлины, длин. 2¼, диам. 1–1½ см (№ 1884).

Кременецкий уезд

с. Антоновцы. Кремневый отбойник шаровидной формы, 5 см диам. (№ 1895). Кремневое отбивное долото, дл. 11½, шир. 2–2½, толщ. 1½–2 см (№ 1896). Кремневый, сплошь шлифованный топорик, дл. 8, шир. у лезвия 3, шир. у тыля 1½, толщ. ½ см (№ 1897). Кремневый топорик, лезвие отшлифовано, дл. 11½, шир. лезвия 5½, шир. тыля 2, толщ. ½ – 1 см (№ 1898). Тыльевая часть шлифованного диоритового молотка; излом на дыре (№ 1899).

д. Иловица. Кремневое отбивное долотцо; лезвие отшлифовано; дл. $8\frac{1}{2}$, шир. $1\frac{1}{2}$ – $2\frac{1}{2}$, толщ. $1\frac{1}{2}$ см (№ 1892). Кремневое отбивное долото; лезвие немного отшлифовано; дл. $12\frac{1}{2}$, шир. 2 – $3\frac{1}{2}$, толщ. 2 см (№ 1893). Кремневое, сплошь шлифованное долото; лезвие отбито; дл. 14 , шир. 3 – $3\frac{1}{2}$ см., толщ. 4 – $1\frac{3}{4}$ см (№ 1894).

Луцкий уезд

с. Городец. Предметы, найденные при раскопках в насыпи курганов. Треугольный осколок кремня со следами подправки (№ 1835). Черепки от сосудов грубой ручной лепки (№ 1836).

Новоград-Волынский уезд

с. Пасечная. Молот диоритовый (№ 2907). Пряслица-грузило глиняная (№ 2908). 5 скребов кремневых (№№ 2909–2913). 6 ножилов кремневых (№№ 2914–2919). Кончик долота кремневого (№ 2920). Стрела костяная (№ 2921).

Овручский уезд

с. Болсуны. Половина диоритового топора – молота с изломом в отверстии (№ 2479). 3 части диоритовых молотков с изломом на отверстии (№ 2480–83). 2 части диоритовых молотков (№№ 2484–85). Отбивной кремневый топор с отшлифованным лезвием (№ 2486).

с. Бондары. Передняя часть топора – молота с изломом на отверстии (№ 2327). Кремневый топорик с отшлифованным острием (№ 2328). Крамневый топорик со следами шлифовки (№ 2329). Кремневое отбивное долото (№ 2330). Часть молотка с изломом на отверстии (№ 2331). 4 кремневых отбойника (№№ 2332–35). 3 кремняных ядрища со следами отколов (№№ 2336–38). Части костей животных (№ 2339). Верхняя часть сосуда с крупным орнаментом (№ 2340). Черепки сосудов (№ 2341). 2 кремневых наконечника стрел с поперечным острием (№№ 2342–43). 11 кремневых ножилов (№№ 2344–54). Кусок кремня, приготовленный к выделке (№ 2355). Тыльевая часть кремневого топора (№ 2356). 2 наконечника кремневых дротиков или ножей (№ 2357–58). Кремневая пила (№ 2359). Часть кремневой пилы (№ 2360). 4 мелко подправленных кремневых наконечника стрел со стержнями (№№ 2361–64). Наконечник кремневой листовидной стрелы (№ 2365). Наконечник кремневой листовидной стрелы ромбоидальной формы (№ 2366). Наконечник кремневой стрелы или дротика (№ 2367). 3 мелко подправленных наконечника треугольных кремневых стрел (№№ 2368–70). 5 кремневых скребков различной формы (№№ 2371–75). 20 кремневых ножилов (№№ 2376–2495). Большой кремневый нож (№ 2397). Кремневый наконечник стрелы со стержней (№ 2398). 2 шлифованные камня (№№ 2399–2400). 2 шлифованные камня (№№ 2401–2402). Отломок неизвестного предмета

с двумя просверлинами (№ 2403). Топор – клин диоритовый (№ 2944). Часть топора – клина (№ 2945).

с. Васьковичи. 12 треугольных кремневых наконечников стрел, мелко подправленных (№№ 2459–2470). Половина диоритового топора – молота с изломом на отверстии (передняя часть) (№ 2471). Половина диоритового топора – молота с изломом на отверстии (передняя часть) (№ 2472). Тыльевые части двух шлифованных диоритовых топоров – молотов (№ 2473–2474). Неоконченный топор – молот (№ 2475). Топор – клин кремневый (№ 2940).

сл. Васьковская. Шлифованный кремневый топор (№ 2476). Шаровидный отбойник со сквозным отверстием (№ 2477). Кремневый шаровидный отбойник (№ 2478).

с. Веледни. Кремневый наконечник стрелы, удлиненной формы, мелко подправленный (№ 2408). Кремневый наконечник стрелы, треугольной формы, мелко подправленный (№ 2409). 2 наконечника кремневых стрел, треугольной формы, мелко подправленные, со стержнями для насадки (№№ 2410–11). Кремневый наконечник стрелы, двускатный, мелко подправленный, со стержнем для насадки (№ 2412). Кремневый отбивной ножик. (№ 2413). 2 кремневых скребка (№№ 2414–15). Черепки сосудов ручной лепки (№ 2416).

с. Выгов. Молот – топор каменный (№ 2943).

с. Гладковичи. Молот каменный (№ 2942).

с. Гошев. Отбойник кремневый (№ 2946).

с. Дидковичи. Шлифованный топор-молот с едва начатым углублением для просверливания (№ 2491). Топор – молот с просверлиной, приготовленный для шлифовки (№ 2492).

с. Збранки. Днище от сосуда (№ 2290). Шлифованный камень (№ 2291). 4 кремневых скребка (№№ 2292–95). Кремневое ядрище со следами отколов (№ 2295 а). 3 обломанных кремневых ножа или стрелы (№№ 2296–98). 5 кремневых ножей (№№ 2299–2303). 4 куски кремня со следами отделки (№№ 2304–7). 2 сломанных кремневых наконечника стрел, одни со стержнем (№№ 2308–9). 3 кремневых ножика (№№ 2310–12). 2 обделанных кремня (№№ 2313–14). 2 кремневых скребка (№№ 2315–16). Кусок камня с шлифованной поверхностью (№ 2317). 9 кремневых скребков разной формы (№№ 2318–26). 2 ножа кремневых (№ 2949–50). 6 скребков кремневых (№ 2951–56). Скребок из кварцита (№ 2958). Кусок шлифованного овручского песчаника (№ 2959).

м. Искорость. Ядрище (№ 2948). Кремневое неоконченное орудие (№ 4093).

с. Копище. Тыльевые части шлифованных диоритовых молотков (№№ 2487–88). Передняя часть диоритового шлифованного молота (№ 2489). Шлифованный камень (№ 2490).

с. Красиловка. Молот диоритовый, разбитый (№ 2947).

с. Лугинка. Половина каменного молота (№ 2941).

с. Межиричка. Кривой кремневый нож со следами шлифовки (№ 2497).

м. Норинск. Тыльевая часть шлифованного диоритового молота с изломом на отверстии (№ 2224). 4 кремневых наконечника стрел, мелко подправленных, со стержнями для насадки (№№ 2225–28). 21 кремневый наконечник стрел, треугольной формы, мелко подправленных (из них 11 сломанных) (№ 2229–2249). 23 кремневые орудия, главным образом ножики (№№ 2250–2272). 13 кремневых скребков разной формы (№№ 2273–2285). Шлифованный диоритовый топор (№ 2286). Днища от сосудов (№№ 2287–88). Кусок диоритового молота (№ 2289).

с. Озераны. Отбивной кремневый топор – клин (№ 2499).

д. Рудня-Мощаница. 6 кремневых отбивных ножики (№№ 2417–22). Сломанный кончик стрелы или ножа (№ 2423). 3 куски кремня со следами отбивки (№№ 2424–26).

д. Рудня-Папирня. 23 кремневых отбивных ножа, цельные и части их (№ 2427–48 и 2450). 2 неотделанных кремневых наконечника стрел (№ 2449 и 2451). 3 кремневых скребка разной формы (№ 2452–2454). Часть ножа неоконченно отделкой, из светлого кремня (№ 2455). Кусок кремня со следами отделки (№ 2456). Раковины *unio pictorum* и куски костей животных (некоторые обуглены), находимые кучами на месте стоянки (№ 2457). Черепки сосудов с орнаментом и без него. (№ 2458).

с. Сарновичи. Кремневое отбивное долото с отбитым лезвием (№ 2493). Кремневое отбивное долото, неоконченное (№ 2494). Кремневое отбивное долото с шлифованным лезвием (№ 2495). Тыльевая часть кремневого топора – клина (№ 2496).

хут. Чабан. 4 кремневых наконечника стрел, мелко подправленные, со стержнями для насадки (№№ 2404–2407).

с. Шоломки. Топор-молот без просверлины (№ 2498).

Острожский уезд

с. Бочаница. Городище. Осколки кремня со следами отколов (№ 1904). Черепки от сосудов грубой ручной лепки. (№ 1905).

Ровенский уезд

Ровенский уезд. Кремневый, сплошь шлифованный топорик, дл. $8\frac{1}{2}$, шир. лезвия 5, шир. тыля 3, толщ. 2 см (№ 1900). Кремневый отбивной топорик, лезвие отшлифовано, дл. 13, шир. лезвия ширина тыля 2, толщ. 1 см (№ 1901). Часть крем-

невого отбивного орудия (№ 1902). Передняя часть диоритового шлифованного молотка; излом на дыре (№ 1903).

м. Высоцк. 3 кремневых наконечника стрел с поперечным острием, трапецевидной формы, дл. $1-1\frac{1}{2}$ и $\frac{1}{2}$ см (№№ 1837–9). 2 кремневых острия с одной подправленной стороной, дл. 2, шир. 0,4 и 0,3–0,8 см (№№ 1840–41). Кремневое острие с подправленной одной стороной, дл. $2\frac{1}{4}$ см (№ 1842). 5 отбивных кремневых острий и ножики, дл. $1\frac{1}{2}$ –3, шир. $1-1\frac{1}{2}$ см (№№ 1843–47). 7 кремневых скребков, круглой и продолговатой формы, вел. 1–3 см (№№ 1848–54). Осколки кремня, оставшиеся при выделке орудий (№ 1855). Черепки от сосудов грубой ручной лепки (№ 1856). Части костей животных (№ 1857).

с. Городок. Отбойники из кремневых галек и камня (№№ 1788–89, 2518, 2891–93, 2894–97, 2965–66). Ядрище со следами отколов из черного кремня $4\frac{1}{2}$ см выс. (№ 1791) Куски кремня со следами отколов №№ 2502–4, 2512). 10 кремневых неотделанных орудий (№ 2790). Начатые отделкой и неотделанные кремневые орудия (№№ 2516а, 2794–97, 4081). Куски кремня, оставшиеся при выделке орудий (№№ 2823–24). Часть кремневого отбивного орудия (№ 4098). 11 кремневых отбивных скребков, круглой, овальной и продолговатой формы, с подправками на краях, дл. $3\frac{1}{2}$ – $8\frac{1}{2}$ см (№ 1793–1803). 14 скребков кремневых (№№ 2769–76, 2975–80). 18 ножики кремневых (№№ 2798–2808, 2969–73, 4077–78). 2 кремневых отбивных ножа без подправки, дл. 10 и 12 см и шир. в средней $4\frac{1}{2}$ см (№№ 1806–7). Кремневый отбивной нож с мелкой подправкой кругом; дл. 8 см, шир. 3 см (№ 1805). Кремневый нож, 8 см дл. и $2\frac{1}{2}$ см шир.; отбит от полированного орудия; по бокам следы подправки (№ 1804). Концы больших кремневых ножей (№№ 2513–2514). Концы кремневых ножей (№№ 2814–2817, 2981–82). Часть кремневого подправленного ножа (№ 2501). Части кремневых незаконченных ножики и дротики (№№ 2778–2780, 2782–2783). Части кремневых ножей (№ 2791–92, 2809–2813, 2818). «Кривые» кремневые ножи или пилы (№№ 2516, 2819–20, 2974, 2985). 2 куски «кривых» ножей, приготовленных сплошной подправкой, дл. 6–9 см (№№ 1808–9). 3 наконечника дротиков из кремневых осколков, неправильной овальной формы с подправленными краями, неоконченные отделкой, дл. 7, 8 и 10 см (№№ 1810–12). Кремневый наконечник дротика, правильной миндалевидной формы, с грубой подправкой; дл. 11 см, шир. посередине 4 см (№ 1813). Кремневый наконечник дротика, отделанный сплошной подправкой; дл. 13 см, шир. у основания $4\frac{1}{2}$ см (№ 1814). Концы кремневых дротиков (№№ 2793, 2825). Кремневый топорик, приготовленный для отделки (№ 2515). Кремневые топоры в различных стадиях отделки (№№ 2505–2507, 2509–2511). Топорик кремневый, грубо оббитый,

дл. 7 см, шир. у лезвья $3\frac{1}{2}$ см (№ 1815). 3 кремневых отбивных топорика с незначительными следами полировки у лезвьев, дл. 8, $\frac{1}{2}$, $7\frac{1}{2}$, 9 см, шир. у основания $5\frac{1}{2}$ и $4\frac{1}{2}$ см (№№ 1816–19). Топоры кремневые разной величины (№№ 2508, 2757–68, 2821–22, 2886–90, 2967–68, 3999 а, 4000 а, 4079–80). Тыльевые части кремневых топоров (№№ 2777, 2784, 2785–87, 2983–84, 4094–97). Концы кремневых топоров (№№ 2788–2789). Конец кремневого топора со шлифовкой (№ 2781). Передняя часть шлифованного кремневого топора (№ 4099). Молот диоритовый (№ 2899). Половина диоритового молота (№ 2900). Половина маленького диоритового молота (№ 2901). Часть диоритового шлифованного молотка, выс. 5 см; молоток был повидимому без отверстия и для прикрепления служил перехват посередине молотка (№ 1792). Высверленная середина молота (№ 2519). 2 каменные плиты-зернотерки (№№ 2960–61). 2 каменных песта (№№ 2962–63). Пращные камни (№№ 2517, 2898). Просверленная кость (№ 2521). Части 4-х глиняных сосудов (№№ 4082–85). Черепки сосудов с орнаментом и без него (№№ 2520, 2902, 2964, 3502, 4088).

хут. Гошевского. Топор-молот из песчаника крупного размера (№ 2500).

д. Корость. 4 отбивных кремневых ножика, дл. $4\frac{1}{2}$ – 6, шир. $1\frac{1}{2}$ –2 см (№№ 1828–31). Отбойник из кварцита, неправильной шаровидной формы, 7 см диам. (№ 1832). Ядрище кремневое со следами отколов, 4–6 см диам. (№ 1833). Черепки от сосудов грубой ручной лепки (№ 1834).

с. Кречильск. Городище. Кремневый отбивной ножик, 5 см дл. и 1 см шир. (№ 1858).

с. Обаров. Орудия кремневые (№ 3504). Черепки сосудов (№ 3503).

с. Олексин. Отбойник кремневый (№ 2905).

Оржевская дача. Топор кремневый (№ 2906).

с. Пересопница. 4 куса кремня со следами отколов (ядрища), неправильной круглой формы, 4–8 см диам. (№№ 1819–22). Кремневый наконечник дротика, изготовленный крупной подправкой, дл. 11, шир. в средней $3\frac{1}{2}$ см (№ 1823). Кремневый отбивной ножик, дл. 6, шир. 2 см (№ 1824). Костяное долотцо, сделанное из разбитой кости путей шлифовки, дл. $9\frac{1}{2}$, шир. 2 см (№ 1825). Черепки от сосудов; некоторые из них покрыты орнаментом (№ 1826). Раковины *unio pictorum* (№ 1827). 6 груил глиняных (№ 3501).

с. Стрельск. Кремневый сломанный топор (№ 4107).

с. Шпанов. Топоры кремневые (№№ 2903–904).

ПРЕДМЕТЫ ИЗ СЛАВЯНСКИХ КУРГАНОВ

Владимир-Волынский уезд

м. Устилуг. Кург. № 1. Горшок (№ 4047).

Житомирский уезд

с. Бараши. – Кург. № 1. Бусина серебряная филигранная (№ 2733). Кусочек гранита (№ 2734). 8 гвоздей железных от гроба (№ 2735–42). Часть серебряного кольца с косточкой пальца левой руки скелета (№ 2743). Колечко серебряное с частью височной кости (№ 2744). 5 колечек серебряных (№№ 2745–49). 2 колечка серебряных (№№ 2750–51). Колечко серебряное височное (№ 2752). Кольцо бронзовое взятое с косточкой правой руки скелета (№ 2753). Бусы стеклянные золоченые (№№ 2754–55).

кол. Веселовка. – Кург. № 1. 3 колечка височные серебряные (№№ 2724–26). Колечко серебряное височное (№ 2727). Бусина филигранная серебряная (№ 2728). 2 трубки костяные (№№ 2729–30). Часть височной кости со следами окиси (№ 2731). Черепки почти целого сосуда (№ 2732).

д. Конали. Кург. № 1. Зола, черепки и пряслица глиняная, украшенная орнаментом (№ 2523).

д. Рудня Боровая. – Кург. № 1 (сожжение). Зола, уголь, черепки и кости (№ 2722).

Овручский уезд

м. Искорость. – Кург. № 1. Кольцо бронзовое витое (№ 2715). Кусочек гранита (№ 2716). Гвозди от гроба (№№ 2717–2118). – Кург. № 2. Кусочек гранита (№ 2719). Черепки и уголь (№ 2720). – Кург. № 5. Гвозди от гроба (№ 2721).

с. Кацовщина. – Кург. № 2. Гвозди от гроба (№ 2666). Шпилька – застежка бронзовая (№ 2667). Пряслица шиферная (№ 2668). Черепок с орнаментом (№ 2669). 2 колечка бронзовые (№№ 2670–2671). Кольцо железное (№ 2672). Пряжка бронзовая (№ 2673). – Кург. № 3. Черепки (№ 2674). Монета, (солид Яна Казимира 1656 или 1666 г.) (№ 2675). Пряжка бронзовая (№ 2676). Кольцо бронзовое (№ 2677). Нож железный (№ 2678). Кресало железное (№ 2679). Кремень (№ 2680). Пряслица глиняная (№ 2681). Гвозди от гроба (№ 2682). – Кург. № 4. Черепки сосуда (№ 2683). Черепок сосуда (№ 2684). – Кург. № 5. Гвозди от гроба (№ 2689). Черепок с орнаментом (№ 2690). Железный предмет неизвестного назначения (№ 2691). Ножик железный (№ 2692). Колечко бронзовое витое (№ 2693). Черепок (№ 2694). Гвозди от гроба (№ 2695). 6 гвоздей (№ 2696). Куски дерева от гроба (№ 2697).

м. Норинск. Кург. № 1. Пряжка бронзовая с стержнями железными (№ 2654). Кусок кремня (№ 2655). Гвоздь железный со следами дерева (№ 2656). Черепки сосуда (№ 2658). Гвозди от гроба (№ 2659). – Кург. № 2. Черепки, найденные в насыпи (№ 2660). Гвозди от гроба (№ 2661). Черепки сосуда из черной глины (№ 2662). – Кург. № 3. Гвозди от гроба (№ 2663). Гвозди и черепок (№ 2664). Черепки сосудов (№ 2665). – Кург. № 5. Обувь, найденная на ногах скелета (№ 2686). Дерево от гроба (№ 2687).

с. Татарновичи. Кург. № 1. Черепки сосуда с орнаментом (№ 2699). Черепки сосуда (№ 2700). Зуб конский (№ 2701). Колечко серебряное (№ 2702). Гвоздь железный (№ 2703). Кург. № 2. Гвозди от гроба (№ 2704). – Кург. № 3. Гвозди от гроба (№ 2705–706). Нож железный (№ 2707). Брусочек (№ 2708). – Кург. № 4. Гвозди от гроба (№ 2709). Нож железный (№ 2710). Колечко серебряное (№ 2711). Черепки сосуда (№ 2712). Черепки сосуда (№ 2713). Черепки сосуда (№ 2714).

Ровенский уезд

с. Пересопница. Кург. № 1. Части дерева от гроба (№ 1961). – Кург. № 2. Куски дерева от гроба (№ 1965). Два серебряных колечка из тонкой проволоки, найд. у скелета (№ 1967). – Кург. № 3. Уголь, зола и кости (№ 1968). Уголь, зола и кости (№ 1969). Черепок от сосуда, сделанного на круге (№ 1970).

д. Рогачев. Кург. № 5. Части кожаной обуви, сохранившиеся на ноге скелета (№ 1948). Бронзовое колечко, найденное над костяком, диам. 2¼ см (№ 1949). Бронзовое кольцо, свернутое спиралью, найденное на пальце руки, диам. 2¼ см (№ 1950). Черепки от сосудов, изготовленных на круге, найденные при скелете (№ 1951). Куски дерева от гроба (№ 1952). Голова быка, найденная в кургане (№ 1953). – Кург. № 6. Части кожи от обуви (№ 1955). Бронзовое кольцо из проволоки с немного заложеными один на другой концами, диам. 2 см (№ 1956). Бронзовое кольцо с одним концом, загнутый в форме буквы S, диам. 1¾ см (№ 1957). Черепки от сосудов грубой ручной лепки, найденные в кургане (относятся к более ранней эпохе) (№ 1958).

Предметы из городищ

Большинство перечисленных ниже предметов найдено при пробных раскопках городищ во время экскурсий музея. Некоторые происходят из случайных находок на городищах. По времени предметы относятся начиная от великокняжеской эпохи (преимущественно) до XVIII века.

Житомирский уезд

с. Бражинька. Крючок железный (№ 3992). Нож железный, распавшийся (№ 3993). Ножик железный с костяной ручкой (№ 3994). Ножик железный (№ 3995). Части стеклянного сосуда и кусок сплавленного стекла (№ 3996). 3 железные инструмента неизвестного назначения (№№ 3997–98). Кресало железное (№ 3999). 4 гвоздя железные, черепки и изразцы (№ 4000).

Овручский уезд

м. Искорость. Бронзовое украшение, состоящее из надетой на колечко листовидной, загнутой вверх и вниз крючком, бронзовой орнаментированной пластинки (№ 2612). Плоское кольцо из светлого сплава (№ 2613). Формочка для отливки

из светлого шифера (№ 2614). Железные кольца (№№ 2615–2618). Железный наконечник стрелы (№ 2619). Железная дужка (ручка от сундука) (№ 2620). Железное долото (№ 2621). 49 шиферные пряслицы разной формы и величины (№ 2622). Бусина, ножик и черепки (№ 3991).

м. Норинск. Куски шифера для выделки пряслиц (№№ 2626–28). Неоконченная пряслица (№ 2629). Кусок шифера со следами отделки (№ 2630). Пряслица из розового шифера (№ 2631). Часть стеклянного браслета (№ 2632). Железная пряжка со стержнем (№ 2633). Кусочек сплавленного железного предмета (№ 2634). Часть железные ножниц (№ 2635). Часть железного шкворня (№ 2636). Железное кресало (№ 2637). 2 железные ножика (№№ 2638–39). Части железные предметов неизвестного назначения (№№ 2640 и 2642). Часть железного кресала (№ 2643). Железная пластинка с отверстиями (№ 2644). Подкова железная (№ 2644а). 3 бруска (№№ 2645–47). Шелуха проса (№ 2648). Кусок угля (№ 2649). Шлак (№ 2650). Черепки сосудов с орнаментом (№ 2651). Кости животные (№ 2652). Формочка для отливки (№ 2653).

Ровенский уезд

с. Белев. Черепки от сосудов, приготовленные на круге (№ 1910). Днище от сосуда; на наружной стороне клеймо рельефом пятилучистая звезда в круге (№ 1911). Части днищ с выпуклыми кругами на внутренней стороне (№ 1912). Днище от сосуда с розеткой из 8-ми лепестков на внутренней стороне (№ 1913). Часть днища с розеткой из 6-ти лепестков (№ 1914). Черепки от сосудов в роде тиглей (№ 1915). Два железных гвоздя, дл. 9½ и 19 см (№№ 1916–17). Железный крюк из прута, свернутого продольной спиралью, дл. 19 см (№ 1918). Часть железной скобы (№ 1919). Две шиферные пряслицы (№№ 1920–21). Кости животных (№ 1922).

с. Грабово. Бронзовая граненая булава (№ 3988).

с. Кречильск. Черепки от сосудов, сделанных на круге (№ 1906). Железный гвоздь (№ 1907). Железный наконечник копья с втулкой для древка; дл. 24, дл. втулки 11, шир. острия 1½ см (№ 1908). Железный боевой топор; дл. 21, шир. лезвия 15, шир. у тыльа 2 см (№ 1909).

с. Новый Жуков. Часть кафли без глазури (№ 1923). Части кафлей с зеленой глазурью (№ 1924). Часть кафли с желтой глазурью (№ 1925). Часть кафли с коричневой глазурью (№ 1926).

Предметы из развалин Мстиславова

храма во Владимир-Волынке

(Дар Е. А. Карвасовского)

Из перечисленных ниже предметов, представляющих в большинстве случаев образцы строительных материалов, большинство (с № 1929 по № 1944 включительно) относится к времени первоначальной постройки храма (XII в.), осталь-

ные (№№ 1945–1946) — к XVII–XVIII в. Кирпич в форме плиты, дл. 35, шир. 24, толщ. 5 см (№ 1929). Кирпич в форме плиты со слоями цемента с обеих сторон, дл. 35, шир. 24, толщ. 5 см (№ 1930). Части кирпичей формы плит; одна сторона их покрыта зигзагообразными углублениями (№№ 1931–3). Часть кирпича с вырезом и круглый углублением (№ 1934). Квадратный кирпичик – плитка, вел. 20, толщ. 3 см (№ 1935). Часть ценинной плитки коричневого цвета без глазури (№ 1936). Две ценинные плитки треугольной формы, темно-зеленого и желтого цветов (глазурованные) (№№ 1937–8). Часть невинной плитки с круглым вырезом, светло-зеленого цвета (глазурованная) (№ 1939). Четыре куса штукатурки с остатками фресковой живописи (№№ 1940–43). Черепок от глиняной амфоры (№ 1944). Часть кафли с темно-зеленой глазурью (№ 1945). Часть кафли с белой глазурью и синим орнаментом (№ 1946).

ПРЕДМЕТЫ ИЗ СЛУЧАЙНЫХ НАХОДОК

Главную массу предметов этого отдела дали находки на песках дюнного характера, где встречены и стоянки каменного века. В настоящий отдел отнесены предметы более позднего времени, также, как и предметы из городищ, преимущественно великокняжеского.

Овручский уезд

с. Бондары. 2 шиферные пряслицы (№№ 2577–78). Кусок шифера, приготовленный для пряслицы, с просверленной дырой и намеченный квадратом для ошлифования (№ 2579). Шиферные пряслицы (№№ 2580–81). Шиферная пряслица, неоконченная (№ 2582). Шиферная пряслица (№ 2583). Половина глиняной пряслицы (№ 2584). Плоский кружок из розового шифера для выделки пряслицы (№ 2585). Граненая сердоликовая бусина (№ 2586). Золоченая стеклянная бусина (№ 2587). Бусина из синяго стекла (№ 2588). Части стеклянных браслетов (№№ 2589–2592). Плоское бронзовое кольцо (№ 2593). Колечки из серебряной проволоки, без спайки (№№ 2594–95). Бронзовое колечко без спайки (№ 2596). Бронзовая пряжка (№ 2597). Часть бронзовой пряжки (№ 2598). Бронзовый стержень (№ 2599). Бронзовая серьга с точечный орнаментом, окаймленная шариками (№ 2600). 2 железных ножика (№№ 2601–602). Часть железного предмета неизвестного назначения (№ 2603). 7 железных наконечников стрел разных типов с стержнями (№№ 2604–10). Круглая железная пластинка с отверстием (№ 2611).

с. Васьковичи. Два бронзовых прута, к концам более тонкие – еще не согнутые шейные гривны (№ 4046).

с. Збранки. Часть пряслицы или грузила из песчаника (№ 2548). Часть каменной пряслицы (№ 2549). Часть глиняной пряслицы (№ 2550). Часть бронзовой пряжки (№ 2551). Бронзовая пластинка с отверстием (№ 2552). Гвоздик бронзовый

(№ 2553). Часть сплавленного бронзового предмета (№ 2554). Бронзовое украшение (№ 2555). Две свинцовые гирьки (№№ 2556–57). Шиферная привеска (№ 2558). Бронзовые пластинки (№№ 2559–60). Часть бронзового плоского колечка (№ 2561). Бронзовый шарик (пуговка) (№ 2562). 3 железных ножика (№№ 2563–65). Железный крюк (№ 2566). Обтесанный кусок шифера для выделки пряслиц (№ 2567). Два куса шифера для пряслиц, начатые обточкой (№№ 2568–69). Просверленный кусок шифера для пряслицы (№ 2570). Половина шиферной пряслицы (№ 2571). Часть шиферной пряслицы с точечный орнаментом (№ 2572). 4 пряслицы разной формы и величины (№№ 2573–76).

с. Нагоряны. 15 различных шиферных пряслиц, одна с орнаментом из точек, овалов и зигзагов (№ 2623). 332 пряслицы, оконченные и неоконченные (№ 2624).

м. Норинск. Обломки железных предметов (№ 2522). Части бронзовых шпилек (№№ 2523–25). Бронзовая пряжка (№ 2526). Части железных предметов неизвестного назначения (№№ 2527–2529). Бронзовое разогнутое колечко (№ 2528). Пряжка бронзовая с перекладиной (№ 2530). Бронзовые пряжки (№№ 2531–32). Часть стеклянного браслета (№ 2533). Свинцовые гирьки (разновески) (№№ 2534–38). Сплавленная бусинка из синяго стекла (№ 2539). Каменная бусина (№ 2540). Пряслица из розового талька (№ 2541). 5 шиферных пряслиц (№№ 2542–46). Просверленная кость (№ 2547).

г. Овруч. Бронзовый образок, 2 см диам., с ушком; на одной стороне его погрудное изображение св. Николая, на другой – повидимому св. Георгия. (№ 1927). *Дар Н. П. Чернева.*

д. Полч. Железный наконечник копья (№ 2625).

Ровенский уезд

с. Городок. Пряслица шиферная (№ 3989).

с. Пересопница. Половина бронзового энколпиона с изображением чернью шестиконечного креста и евангелистов (№ 3990).

с. Плоское. Бусы сердоликовые и стеклянные (№ 4092).

с. Столпин. Верхняя часть бронзового креста-энколпиона с изображением посредине Распятия с предстоящими, а на углах – четырех святых по грудь. Найдена в 1898 г. (№ 1928). *Дар Е. А. Карвазовского.*

ПРЕДМЕТЫ XVII – XIX вв.

Особое внимание из поступивших в отдел предметов заслуживают некоторые иконы и костюмы второй половины XVIII в., принадлежавшие польской родовой шляхте. Большинство остальных предметов представляет памятники церковной старины, преимущественно времен унии.

Волынская губерния вообще.

Кусочки от платья княжны Анны Острожской (из ее гроба). (№ 4045). *Дар г. Цветкова.*

Образ Богоматери (№ 4031).

Медный литой образок Архистратига Михаила (№ 3753).

Круглый роговой образок Почаевской Богоматери (№ 4100).

Владимир-Волынский уезд

с. Бискупичи Шляхетские. *Дар Е. А. Карвасовского.* Образок Богоматери на жести (№ 3751). Украшение от старинного церковного подсвечника (№ 3757). Два ангела из уничтоженного иконостаса (№№ 2 3758–59). Два католических креста времен унии (№№ 3760–61). Крест старинный с купола церкви (№ 3762). Крест старинный деревянный из церкви (№ 3763). Крестик старинный с короной времен унии (№ 3964). Жестяной образок Богоматери того же времени (№ 3965).

с. Крымно. Кусок мостовой из конских зубов – ими был вымощен двор у палаца гр. Потоцкого (№ 3819). *Дар Е. А. Карвасовского.*

с. Менчицы. *Дар Е. А. Карвасовского.* Крест, найденный при рытии фундамента на погосте церкви (№ 3752). Монстранция из церкви (№ 3755). Ларец к монстрации для хранения св. Даров (№ 3756). Свинцовая дощечка с надписью об освящении алтаря в 1781 г. (№ 3816).

с. Попилище. *Дар Е. А. Карвасовского.* Образ св. Троицы на холсте (№ 3764). Образ Богоматери с мечами, штампованный из жести (№ 3765). Икона «Несение креста» на жести (№ 3766). Образ Богоматери с Младенцем, в коронах, на жести (№ 3767). Образ Богоматери и Младенца с коленопреклоненной фигурой с правой стороны, на жести (№ 3768). Образ Богоматери с Младенцем с коленопреклоненной фигурой с правой стороны, гравирован на жести (№ 3769). Образ Богоматери с Младенцем с молящимся воином с левой стороны (№ 3770). Две лжицы причастные № 3771–72). Воздух парчевый трехконечный в честь св. Троицы (№ 3773). Воздух черный бархатный, квадратный (№ 3774). Воздух шелковый четырехугольный (№ 3775). Епитрахиль траурная холщевая из крашенины (№ 3776). Епитрахиль из шелковой парчи (№ 3777). Риза бархатная зеленая (№ 3778). Риза шелковая голубая на подкладке из крашенины (№ 3779). Стихарь из набойки (№ 3780). Обрывок холщевой ризы (№ 3781).

Житомирский уезд

с. Сельце. Железные предметы, найденные при расчистке плотины. Струг (№ 3945). Топоры (№№ 3946–3947). Часть серпа (№ 3948). Ножницы (№ 3949). Серпы (№№ 3950–3955). Скоба от двери (№ 3956). Часть инструмента (№ 2 3957). Крюк (№ 3958). Долото (№ 3959). Два инструмента неиз-

вестного назначения (№№ 3960–61). Замок висячий (№ 2 3962).

м. Ушомир. Старинный образ св. Параскевы (№ 3820). Деревянная статуя св. Параскевы (№ 3821).

Ковельский уезд

г. Ковель. Двусторочная икона на досках с изображением св. Иоакима (в старинной малорусской костюме – в жупане и кунтуше) и св. Анны. XVII в. (№ 1995).

с. Любитово. Венчик от образа (№ 3754). *Дар Е. А. Карвасовского.*

Новоград-Волынский уезд

м. Корец. Тарелка Корецкой фабрики (№ 3827). Две чашки Корецкой фабрики (№ 3828).

Овручский уезд

с. Немерово. Хоругвь (№ 4032). Медный образок времен унии (№ 4033).

хут. Тартак. Изразцы, орнаменты и карнизы (№ 3817). Остаток изразца с инициалами «Е. Е. I.» (Ельца Игнатия, фундатора иезуитской овручской коллегии?) (№ 3818).

Хлумлянская часовня. Деревянная статуя епископа (№ 3822).

Ровенский уезд

Ровенский у. Медный образок времен унии (№ 4033) Жупан атласный красный, XVIII в. (№ 4034).

Жилет шелковый, XVIII в. (№ 4035).

Костюм XVIII в., состоящий из 1) жупана голубого, 2) пояса слущкого, 3) сапога сафьянового красного (№№ 4036–38). Ладанка XVIII в. (№ 4039).

Кусок шелковой материи XVIII в. (№ 4040).

Кусок старинной шелковой материи (№ 3815).

с. Городок. Две люльки козацкие 3985–86).

с. Коростяник. Икона на холсте с изображениями с одной стороны Рождества Христова, с другой Богородицы в короне (№ 3744). Распятие Спасителя, резное деревянное (№ 3745). Вотивные привески: в виде оловянного треугольника с всевидящим оком (№ 3746), оловянного вызолоченного изображения с согнутой руки (№ 3747), в виде горящего сердца с буквами JHS. (№ 3748) и в виде горящего сердца с монограммой «Мария» вместе с четырехугольной привеской с изображением Богоматери (№ 3749).

с. Кустин. Вотивные привески: сердце с монограммой «Мария» и буквами А. Н. (№ 3782), сердце с всевидящим оком (№ 3783), сердце с буквами JHS. (№ 3784), 4 сердца с буквами JHS. (№№ 3785–88), 5 образков Богородицы (№№ 3789–93), образок св. Иоанна Непомука (№ 3794), привеска с изображением сердца и пяти крестов (№ 3795), две привески с монограммой «Мария» (№№ 3796–97),

привеска с монограммой «Мария» и молящейся фигурой (№ 3798), привеска с буквами JHS. и двумя фигурами (№ 3799), привеска с изображением человеческой фигуры (№ 3800), 6 изображений рук (№№ 3801–3805), 2 изображения ног (№№ 3806–3807), 2 человеческих изображения в виде спеленатого ребенка (№№ 3808–809), привеска в виде андреевского креста (№ 3810), привеска из жести со стертым изображением (№ 3811). – Венчик от образа (№ 3812). Старинный резной деревянный крест (№ 3813). Оловянное Распятие с двумя ангелами и помещением для святой воды (№ 3814). Головка херувима (№ 3823). Оловянный церковный подсвечник XVIII в. (№ 3824). Епитрахиль от ризы образа св. Николая из штампованной медной пластинки (№ 3825). Часть медной ризы от образа св. Николая (№ 3826). Стекланный церковный подсвечник (№ 3981). Остатки стеклянных церковных подсвечников (№№ 3982–83).

с. Пересопница. Икона на доске с изображением Деисуса. XVII в. (№ 1994).

Старо-Константиновский уезд

с. Самчики. Крестик каменный с дырочкой в верхней части (№ 4091). Дар Я. В. Яроцкого.

НУМИЗМАТИЧЕСКИЙ И СФРАГИСТИЧЕСКИЙ ОТДЕЛ

За отчетное время в отдел поступило: монет – 52, марок – 4, печатей – 3, оттисков печатей – 2, всего – 61 номер.

МОНЕТЫ

Дубенский уезд

с. Большие Дорогостай. Монета серебряная маркграф. Брандербургского 1541 г. (№ 3975).

Житомирский уезд

м. Троянов. 5 медных ливонских солидов времен Густава Адольфа из клада, найденного в 1895 г. (№ 3971). Дар С. Г. Пискуна.

Заславский уезд

с. Каленичи. Серебряная римская монета Фаустины (№ 3973). Литовская монета 1654 г. (№ 3974).

Ровенский уезд

с. Казимирка. Монета серебряная Сигизмунда 111 из клада в количестве 1000 монет (№ 3979).

м. Костополь. Шесть римских монет (Веспasiана, Фаустины, Антонина и др.) из клада, найденного в 5-ти верстах от м. Костополя (№ 1728). Дар В. Ю. Шимановского.

д. Рубча. Шесть монст серебряных Сигизмунда III из клада, найденного в 1899 г. на помещичьей земле в количестве более 800 штук (№№ 3977–78).

Овручский уезд

Овручский у. 21 шведская медная монета (Карла-Августа и Христины) из клада, найденного на границе Овручского и Кобринского у.у. (№ 3976). Дар свящ. Н. Третьякова.

м. Норинск. 10 серебряных польских монет из клада (№ 3984).

МАРКИ

Заславский уезд

м. Славута. Марка, которую выдавали крестьянам, выходившим на барщину с лошастью (№ 4012). Дар В. А. Мошкова.

Кременецкий уезд

г. Кременец. Марка из белого металла. На одной стороне надпись: «Кременецкого воен. собрания», на другой цифра «20» (№ 1729).

Луцкий уезд

м. Бильче. Марка из красной меди, неправильной круглой формы; на одной стороне тремя штемпелями выбито: «Gostyński | groszy | 40»; диам. 23–25 мм. Это марка, заменявшая монету в 40 грошей в 40-х годах XIX ст. Были марки и в 10, 15, 20 и 30 гр. Имение принадлежало Гостыньскому. (№ 1801). Дар С. И. Копровского.

Старо-Константиновский уезд

м. Волочиск. Марка из желтой меди; на одной стороне надпись: «Wołoczysk 1777» и три розетки, на другой цифра «3» и две розетки, диам. 19 мм. Марка, заменявшая монету при расплате с рабочими в волочискском имении, принадлежавшем в то время, к которому относится марка, гр. Мошинскому (№ 1700). Дар С. И. Копровского.

ПЕЧАТИ

Печать резная вглубь на меди; надпись: «Pieczęć Marszałka Powia. Rówieńskiego»; овальной формы, велич. 3,8–3,3 см (№ 1702). Дар С. С. Копровского.

Печать, резная вглубь на меди; надпись: «Печать директора училищ Волынской губернии»; посредине двуглавый орел николаевских времен; овальной формы; велич. 4,2–5,8 см (№ 1703). Дар С. С. Копровского.

Печать, резная вглубь на меди; надпись: «Печ. Ровенской поветовой Администрации Дров и прочего», посредине герб (Любомирских?) овальной формы, велич. – 2½ см (№ 1704). Дар С. С. Копровского.

ОТТИСКИ ПЕЧАТЕЙ

Оттиск печати м. Торчина (1780–1794 г.г.). (№ 4013). Оттиск печати почетного караула Государя Императора от пехотного Селенгинского полка в г. Луцке 27 августа 1890 г. (№ 3980).

ЭТНОГРАФИЧЕСКИЙ ОТДЕЛ

В отдел за отчетное время поступили образцы народных костюмов, предметов домашнего обихода, орудий, вышивок, украшений и т. д., собранных главным образом во время экскурсий музея. Кроме предметов, характеризующих быт малорусского населения края, в отдел вошли и предметы, относящиеся к быту еврейского населения. Включены также в отдел и некоторые образчики кустарных изделий. Особый подотдел составляют фонографические валики с записями народных песен. Всего в отдел поступило: предметов 140 номеров, фонографических валиков - 2 с 6-ю записями.

Владимир-Волынский уезд

с. Яревища. Скрынька из бересты для табаку или соли, с узорами, сделанными ножом (№ 3025). Дар П. И. Тиховского.

Дубенский уезд

с. Мощаница Малая. 4 горшка и 2 кувшина (№ 3046).

Житомирский уезд

с. Александровка. 2 коробка кустарного производства (№№ 3034 и 3045).

с. Бараши. Хустка фабричной работы - носят замужние женщины (№ 3001). Кружка (№ 3027). Чашка с блюдечком (№ 3028).

г. Житомир. Сумка клеенчатая (№ 2997).

с. Топорища. Хустка (№ 2985а). «Манешка» (манишка) с вышивкой для мужской крестьянской рубахи (№ 2988). Чепец замужней женщины (№ 2999). Сорочка женская (№ 4917).

м. Ушомир. «Копаныця» для картофеля (№ 3006). Прибор для дверей хаты: а) антобка, б) клямка, в) западынка и г) слушак (№ 3011). «Коцюба» (кочерга) (№ 3012). «Зависа з круком» (№ 3013). «Вылка до горшків» (№ 3014). Зуб для борони (№ 3015). «Рогач для гною» (№ 3016). «Клямка» со скобой (№ 3017). «Зависа лапковая» (№ 3018). «Кручок бабковий до зависы» (№ 3019). Формы жестяные для изготовления пирожного (малхэсбриот), которое евреи дарят друг другу в праздник «Пурим» (№ 3020). Формы для изготовления пирожного «флудэнь» (№ 3021). 3 связки серебряных и золотистых бус, носимых крестьянами (№ 3022).

Заславский уезд

м. Славута. Образчики сукна для бурок из суконного завода кн. Сангушко (№ 1737). Дар бар. Д. К. Врангель.

Ковельский уезд

с. Лешково. Праздничный головной убор, носимый девушками (№ 3035). Писанка (3036).

Кременецкий уезд

м. Почаев. Хустка турецкая (№ 3545). Дар Ю. В. Джалковского.

Луцкий уезд

м. Владимирец. «Покрышка» (№ 1747). «Мыска» (№ 1748). «Банька» — глиняный сосуд для воды (№ 1749).

с. Городец. «Прач» — валик для белья (№ 1733). Образчик домотканного холста на сорочки (девятка) (№ 1736). «Плахта», которую старухи носят вместо юбки; она складывается вдвое и вешается на «плахотнике» на талию так, чтобы разрез пришелся спереди (№ 1738). «Штаны» летние (№ 1739). Образчик холста на «штаны» (осьмачка) (№ 1752). «Плахотник» — шнурок для подвязывания плахты на пояс (№ 1757). «Стёжка» — ленточка для завязывания «ковнира» (воротника) мужской сорочки, покупная (№ 1769).

с. Теклювка. «Хвартух жіночий» (№ 1769).

с. Цепцевичи Большие. «Тарамок» — деревянный звонок, подвешиваемый на шею крупному рогатому скоту (№ 1734). Таблички с вырезанными на них годом и числом освящения хаты; вешаются на четырех стенах хаты в день ее освящения и снимаются всякий раз, когда стены хаты белятся (№ 1761).

Новоград-Волынский уезд

д. Довбыш. Чайник железный фабричной работы (№ 3029).

м. Корец. Кувшинчик глиняный (№ 3042).

г. Новоград-Волынский. Чепец (очипок) еврейской работы; покупают крестьянки (№ 2989). Ермолка еврейская (№ 2991). «Грэгра» (григер) или «таратайка» — трещетки деревянные, употребляемые евреями в праздник «Пурим» (№№ 2992 и 3005). Бланк для «ксыбе» — брачного условия евреев (№ 2995). Футляр для «мезузы», прибиваемой к косякам дверей в еврейских домах (№ 3004). «Подоска» — оковка для оси воза (№ 3007).

Овручский уезд

с. Болотница. Свистулька глиняная (№ 3024). м. Веледники. Венки, носят девушки (№ 2987). Две связки розовых и желтых бус (№ 3023).

с. Воронев. Запаска домашней работы (№ 4019). Украшение из спичечных коробочек (№ 2996).

с. Збранки. Кустарные изделия из шифера: две мисочки не отделанные (№№ 4026–27), мисочка-пепельница (№ 4028), печать (№ 4029), запонки (№ 4030).

с. Кацовщина. Намитка (№ 2986).

м. Лугины. 106 образчиков вышивок (№ 3002).

м. Народичи. Платой головной белый, вышитый (№ 4018). 63 образчика крестьянских вышивок

(№ 3003). Образец изделия из глины (№ 3010). Конфеты (№ 2993).

г. Овруч. «Кашкетка» (фуражка) военного покроя с околышком из красного кумача (№ 3000). Конфета с дудочкой (№ 2994). Две метелки из травы (№ 3030).

с. Сарновичи. Сорочка вышитая женская (№ 4015). «Каптур» (чепец) и хустка замужней женщины (№ 4016). «Спидныця» из шерстяной покупной материи (№ 4020). Фартух замужней женщины (№ 4021).

д. Сороконень. Ножи крестьянского изделия (№№ 3008–3009).

с. Татарновичи. Образцы крестьянских изделий. (№ 2990). «Виз» — детская игрушка (№ 3031).

д. Черниговка. Платок головной белый, вышитый (№ 2998).

Острожский уезд

с. Крупец. «Капелюш» — мужская соломенная шляпа старинного типа; у нея недостает обшивки по тулье, которая была черного цвета (№ 1779).

с. Полень. Букет искусственных цветов, которыми крестьяне украшают окна своих хат (№ 1775). Бумажный горшок для искусственных цветов (№ 1776). Букет искусственных цветов, которым крестьяне украшают подоконники своих хат; они помещаются на подоконнике попарно (№ 1777). Украшения на икону (№№ 1784–85, 1787).

с. Посягва. Образцы материй крестьянского изделия (№ 3939).

Ровенский уезд

с. Белев. Украшения из искусственных бумажных цветов для икон (№ 1778). Бумажная розетка для украшения икон (№ 1786). Бумажные украшения на икону (№ 1783). Занавески из папиросной бумаги на иконы, служащие вместо полотенец (№ 1781). Коробка для соли самодельной работы (№ 1780).

с. Городок. «Вертеп» в форме ящика из лубка и холста, шир. 45 см, выс. 55 см; одна из сторон состоит из промасленной бумаги. Внутри ящика на стержне прикреплены 3 обруча, к которым прикреплены грубо вырезанные из картона фигурки животных, людей, сценки из охоты и т.п.; внутри обручей установлена свеча; обручи на стержне путей привода вращаются и на бумаге ползучаются силуэты вырезанных фигурок. «Вертеп» носят группы мальчиков под Рождество и Новый Год и поют при этом рождественские стихи (№ 1709). «Хустка пид намитку» — платок из редкого беленого холста, квадратной формы, углы густо зашиты вышивкой красными и синими нитками, по углам — кисти из красных и синих ниток (№ 1723). «Хустка пид намитку» — платок из редкого беленого холста такой как и предыдущий, рисунок вышивки другой, по

углам платка, также как и у предыдущего — кисти из красных и синих ниток (№ 1724). «Кульки» — шары стеклянные для разглаживания намиток и по- лотенец (№№ 3032–33). Табакерка берестяная (№ 3043). 6 различных писанок (№ 3044). Детская шелкушка для орехов (№ 3987).

м. Домбровица. Две деревянные ложки (№ 1732). Фуражка для мальчиков подростков; приготавливается на продажу для крестьян евреями портными. (№ 1762). Фуражки, носимые крестьянами; изделие портных евреев (№№ 1763–66).

с. Кречильск. «Свыта» мужская белая (№ 1767). Ожерелье из позвонков сома; носят на шее от лихорадки (№ 1746).

с. Корость. Сорочка женская; рукава затканы узорами; к ней «шпонька» (запонка) для застегивания ворота (№ 1772). Сорочка мужская (№ 1773). «Запаска» домашней работы; надевается поверх «литныка» зимой; летом ее заменяет «хвартух» (№ 1771). «Литнык» — женская юбка домашней работы (№ 1770). «Хвартух», носимый поверх «литныка» летом (№ 1756). Пояс мужской красный, вязанный, покупной, надевают поверх «свыты», завертывая несколько раз вокруг талии (№ 1758). «Крайка» — пояс для подвязывания поверх свыты у женщин (№ 1735). Свыта мужская «сыпля»; подпоясывается красным ноясом (№ 1774). «Свыта» белая женская, подпоясывается «кромкой», конец которой завязывается бантом (№ 1768). «Онучки» женские; под них, для увеличения толщины ног, наворачивается «хустка» (красная кумачевая, покупная); онучка завертывается до самого колена; «волоки» (шнуры, которыми привязываются к ноге «постолы») наворачиваются на ноге крест на крест (№ 1760). «Постолы» женские, к ним веревочные «волоки» (№ 1745). «Постолы» мужские, к ним «волоки» — волосные шнуры для подвязывания к ноге (№ 1743). «Калытка» — кожанная сумочка для «огнива»; носят мальчики подростки (№ 1744).

с. Лютинск. Кисетик и кресало с «ланцюжком» (№ 3026). «Намитка» с показанием способа надевания ее на голову; носится замужними женщинами на праздниках, когда идут в церковь (№ 1754). «Хустка» с вышивками, домашней работы; носят в будни летом; в настоящее время заменяется красными покупными (№ 1751). «Хусточка» льняная на 14 пасом; «не билена» (№ 1755). «Крайка» для подвязывания «свыты» (№ 1753). «Рушнык» (М 1750). Образчики «литныка» (№ 1742). «Шоломок» — мужская шапка (№ 1741). «Онучи» мужские (№ 1740). Мышеловка, работы крестьянского мальчика (№ 1730). Старинный деревянный крест с кладбища (№ 1731).

с. Новый Двор. Части женского костюма конца XVIII и начала XIX ст.: женская черная люстриновая кофта (№ 3037), юбка из клетчатой шерстяной материи (№ 3038), юбка из зеленой шерстяной

материи (№ 3039), «катанка» – кафтан зеленый с красными отворотами (№ 3040), «катанка» – кафтан черный суконный, с бархатный воротником (№ 3041).

с. Обаров. Мешечек из бересты (№ 3505).

с. Пересопница. Образец домотканного сукна на «сбыты» (№ 1782).

Два колтуна, срезанные у больных этой болезнью из Волынского Полесья (№№ 4022–4023).

ФОНОГРАФИЧЕСКИЕ ВАЛИКИ

I. Валик для фонографа: 1) Слава в вышних Богу. 2) Пробудись от сна невесто. 3) Лира без пения (№ 4024).

II. Валик для фонографа: 1) Святитель от. Николай. 2) Вчера я с другом сидела. 3) Святой Харлампий (№ 4025). Записаны в 1899 г. в с. Городке, Ровенского у., от лирника из Радомысльского у. Киевской губ.

БИБЛИОТЕКА

За отчетное время в библиотеку музея поступило: рукописей – 50 номер., старопечатных книг – 13, книг, брошюр и периодических изданий – 000 номеров, афиш и объявлений – 00 номеров, всего – 000 номеров.

Рукописи

Владимир-Волынский уезд

Wypisy z ksiąg zamku Włodzimirskiego (№ 3605). Тоже, 1698 г. (№ 3606). Тоже, 1736, 1739, 1744 и 1767 г.г. (№ 3607). Дар С. П. Яремича.

с. Топилища. Книга для записи брачных обысков Михайловской церкви с 1 января 1804 г., в 24 страницы (№ 3659).

Дубенский уезд

Wypisy z ksiąg grodzkich pow. Dubieńskiego, 1806 г. (№ 3609). Дар С. П. Яремича.

Документы, относящиеся к с.с. Залюбовке и Добротин (№ 3570).

Заславский уезд

Wypisy z ksiąg ziemi Zasławskich, 1794 г. (№ 3610). Дар С. П. Яремича.

Житомирский уезд

Wypisy z ksiąg grodzkich pow. Kowelskiego (№ 3612). Дар С. П. Яремича.

Инвентарь Ковельского староства 1556 г. (копия) (№ 3559).

Инвентарь Ковельского староства 1590 г. (копия) (№ 2560).

Инвентарь Ковельского староства 1609 г. (копия) (№ 3561).

с. Любитов. 1) Книга брачных обысков от 1793 г. до 1803 г., 2) книга о расходе денег по церкви с 1825 г. по 1845 г. (№ 3568). Дар Е. А. Карвасовского.

Кременецкий уезд

Wypisy z ksiąg grodzkich Krzemienieckich (№ 3608). Дар С. П. Яремича.

Различные документы (прошения, мемориалы и т.п.), относящиеся к г. Кременцу, на русском и польском языках (№ 3547).

Луцкий уезд

Инвентарь Луцкого староства 1766 г. (копия). (№ 3562).

Wypisy z ksiąg grodzkich pow. Łuckiego (№ 3613). Дар С. П. Яремича.

Различные документы, относящиеся к г. Луцку, на русской и польской языках (№ 3549).

Овручский уезд

Выписи из актов генеральных визит церквей сел и местечек второй половины XVIII в.: м. Базар, с. Вязовцы, с. Новые Воробьи, с. Старые Воробьи, с. Раковщина (№№ 3550–3554). Дар свящ. И. Костецкого.

с. Выступовичи. 1) Копии эрекции приходской церкви 1791 г.; 2) номинация священника Ионы Смогоржевского в церковь с. Раковщины, владения Домицели из Ерличей Прушинской (№ 3555).

с. Ласки. Метрические книги 1789 и 1796 г. (№ 3598).

с. Потаповичи. 1) Бумаги семейства Поликовских, 2) 2) бумаги семейства Саворовских (№ 3571). Дар Е. А. Карвасовского.

Вдовье свидетельство Домицели из Ерличей Прушинской, выданное из церкви с. Раковщины, 1781 г. (№ 3556).

Острожский уезд

Различные документы, относящиеся к г. Острогу, на русском и польском языках (№ 3548).

Ровенский уезд

м. Высоцк. Архив м. Высоцка. Различные документы конца XVIII и начала XIX в. на польской и русской языках (№ 3566).

м. Деражно. Рукописи из архива римско-католического костела: 1) 4 книги брачных обысков 1823, 1827 и 1848 г., 2) 3 книги визит 1789, 1818 и 1843 г.г., 3) 5 указных книг 1796, 1817, 1831, 1833 и 1847 г.г. на русском и польском языках, 4) Разные документы того же времени (№ 3564). Дар Е. А. Карвасовского.

Старо-Константиновский уезд

Wypisy z ksiąg Staro-Kontantynowskich (№ 3611). Дар С. П. Яремича.

...

Wypisy z ksiąg grodzkich wojewodstwa Wołyńskiego (№ 3614). Дар С. П. Яремича.

Wypisy z ksiąg grodzkich gub. Wołyńskiej 1795 г. (№ 3604). Дар С. П. Яремича.

Акты XVIII в., относящиеся к г.г. Житомиру, Овручу и к различным селам Овручского уезда (№ 3563). Дар С. Н. Раевского.

Различные документы, относящиеся к г.г. Житомиру и Луцку. – Секретные предписания канцелярии Волынского губернатора 1834–1835 г.г. (о задержании различных подозреваемых в злодейских умыслах лиц). – Квитанции за подымное 1781–1788 г.г. (№ 3569). Дар Ю. В. Жалковского.

Выписи и копии описей и эрекции с. Трокович, м. Чернихова, с. Стырты, с. Ходаков и с. Романовки (№ 3743).

1) Сборник, заключающий: 1) выпись из протокола Перемышльской консистории по поземельному делу между Як. Сломинским и Иван. и Станисл. Корытками 1614 г. 2) Actum publicum 1657 г. дела между Барановским, Высоцким и парохом церкви Дронговиецкой. 3) Решение Rotae Romanae coram. R.P.D Verospio 27 марта 1651 г. 4) Тоже, второе решение. 5) Тоже, окончательное решение 1653 г. (№ 3597). Дар свящ. П. Боговского.

Сборник, озаглавленный «Praxis», состоящий из прозы, стихов на латинском и польском языках, приветственных писем, советов о сеймовых делах. В конце – «Kathalogus absolutarum missorum a susceptis ordinibus per Patrem Hieronymum Kalinowski ordinis sancti Basilij Magni», начатый 12 июня 1758 г., в котором перечислены по годам и месяцам имена поминаемых; между прочим под 1768 г. записано 4 лица, убитых 6 июня гайдамаками в Богуславе, и 6 духовных лиц, убитых в Умани. Записи оканчиваются 1791 годом (№ 3596). Дар свящ. И. Боговского.

Опись делам Волынского прокурора за 1795 и 1796 г. (№ 3572).

Архив рода Макаровичей с 1684 по 1857 г., на польском и русской языках (№ 3565).

Помянник начала XVIII ст. (№ 3599).

Отношение гр. Самойлова к Волынскому прокурору [от 15 октября 1794 г. (№ 3615)]. Дар г. Бунина.

Указ Овручского земского суда по делу ротмистра кавалерии Грохольского, 1795 г. (№ 3616). Дар г. Бунина.

Три письма протоиерея І. Леванды к преосвящ. Варлааму, Епископу Волынскому и Житомирскому от 16 мая 1801 г. и 4 июня 1802 г. (№ 3593). Дар Е. М. Кузьмина.

Диплом на дворянство Ив. Хухровскому 1775 г. с автографом Станислава Августа (№ 3600). Дар Е. А. Карвасовского.

Докторский диплом Иосифа Гроста 17(...?) г. (№ 3601).

Акафист Почаевской Богоматери, составленный проф. А. Ф. Хойнацким 23 сентября 1870 г. (№ 3594). Дар. свящ. И. Боговского.

Записки о Волынской губернии народного учителя м. Млынова, Дубенского у. К. Ярмоховича (№ 3595). Дар свящ. И. Боговского.

Жалковский Ю. Волынские лирныки. г. Ровно, 28 листопаду 1899 року (№ 3924).

Программа для собирания сведений о народных верованиях по демонологии. Составлена В. А. Мошковым (№ 3834).

Программа для собирания сведений об обычаях, совершающихся в годовые праздники. Составлена В. А. Мошковым (№ 3835).

Программа для указания особенностей местных народных говоров в Южной России (№ 3836).

СТАРОПЕЧАТНЫЕ КНИГИ

Апостол львовского издания 1654 г., с рукописной вставкой отрывков чтений Премудрости Соломона. Из церкви с. Бискупичей Шляхетских, Влад.-Волынского у. (№ 3630). Дар. Е. А. Карвасовского.

Евангелие тетр виленского издания 1644 г., в кожаном переплете, обтянутой малиновый штофом, с четырехугольным образом Богоматери по середине (№ 3629). Дар Е. А. Карвасовского.

Евангелие тетр львовского издания 1722 г., в досках, обложенных зеленой парчей, с серебряными наугольниками и иконой Распятия. Из церкви с. Менчиц, Влад.-Волынского у. (№ 3628).

Евангелие тетр, без начала, XVIII в., в досках, обтянутых кожей, с тисненными наугольниками и Распятием (№ 3634).

Минея общая издания Киево-Печерской Лавры 1676 г. в досках, обтянутых кожей, с тисненными узорами и Распятием (№ 3633).

Науки парохиялния на недели и свято оурочистые... Издание Почаевской Лавры 1792 г. (№ 3640). Дар Е. А. Карвасовского.

Община сиречь службы общия святым. Издание Почаевской Лавры 1756 г. Из с. Бискупичей Шляхетских, Влад.-Волынского у. (№ 3639). Дар Е. А. Карвасовского.

Псалтырь издания Почаевской Лавры 1798 г. в бумажной переплете (№ 3638). Дар Ю. В. Жалковского.

Требник Феодосия, епископа Луцкого и Острожского, 1741 г. Из г. Ровно (№ 3637).

Триодь постная львовского издания 1664 г., в досках, обтянутых кожей. Из церкви с. Менчиц, Влад.-Волынского у. (№ 3636). Дар Е. А. Карвасовского.

Триодь постная львовского издания 1688 г., в досках, обтянутых кожей. Из с. Бискупичей Шляхетских, Влад.-Волынского у. (№ 3635). Дар Е. А. Карвасовского.

Триодь постная львовского издания 1699 г., в досках, обтянутых кожей, а сверху нее полотном, на котором наклеен лоскут ситца (№ 3631).

Трифологий львовского издания 1632 г., в досках. Из с. Менчиц, Влад.-Волынского у. (№ 3632). Дар Е. А. Карвасовского.

КНИГИ, БРОШЮРЫ, ПЕРИОД. ИЗДАНИЯ

Естествознание

Тутковский, П. Киевский мамонт. Киев, 1893 г. (№ 3466). Дар автора.

Тутковский, П. Геологические исследования вдоль строящейся Киев-Ковельской железной дороги. Спб. 1902 г. 8° (№ 3446). Дар автора.

Тутковский, П. Конечные морены, валунные полосы и озы в Южном Полесье. Киев, 1901, 8° (№ 3447). Дар автора.

Шмальгаузен, Ив. проф. Флора средней и южной России, Крыма и Северного Кавказа. Руководство для определения семянных и высших споровых растений. Том первый. Двудольные свободно-лепестные. Киев, 1894 г., 8° (№ 1705).

География

Vsevolozsky, N. S. Dictionnaire géographique, historique de l'Empire de Russie... Т. II. Moscou, 1823, 8° (№ 3897).

Денисов, Л. Новооткрытый Житомирский Богоявленский монастырь. Москва, 1901 г. (№ 3664).

Географический словарь Российского государства. Часть I. А. – Г. Москва, 1801 г. (№ 3651). Часть II. Г. – К. Москва, 1804. (№ 3652). Часть III. К. – М. (№ 3653). Часть IV. М. – П. (№ 3654). Часть V. Р. – С. Москва, 1807 г. (№ 3655). Часть VI. Т. – Х. Москва, 1808 г. (№ 3656).

Зуц, Н. И. Описание города Старокиевского от начала основания до наших дней (1561–1884). Старокиевский, 1884 г. (№ 3918).

Иллюстрированный путеводитель по юго-западным железным дорогам. Киев, 1899 г. (№ 3485).

Лангер, К. Г. Полный географический лексикон. Ч. II. Е. – Р. Москва, 1791 г. (№ 3657).

Оссовский, Г. Из путевых заметок по Волынской губернии. Житомир, 1869 г. (№ 3683). Дар Я. В. Процкого.

Rastawiecki, E. baron. Mappografia dawnej Polski. Warszawa, 1846, 8° (№ 1698).

Рафальский, Т. Ровенский уезд в полосах рек Стубели и Устья притоков Горыни. Из путешествий по Волынской губернии; из «Волын. Губ. Вед.» 1884, 1885 г. (№ 3684).

Stecki, T. Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym. T. I. Lwów, 1864, 8° (№ 3898).

История и этнография

А. А. Об учреждении Игнатием Поцеем униатской капитулы во Владимире Волынском («Труды Киев. Дух. Акад.» за 1869 г. кн. VI). (№ 3907).

Антонович, В. Б. проф. Археологическая карта Волынской губернии. Москва, 1900 г. (№ 4086).

Апокрисис Христофора Филалета в переводе на современный русский язык, с предисловиями и примечаниями. Киев, 1870 г. 8° (№ 1695).

Археологический съезд в Киеве 1874 г. Киев, 1874 г. (№ 3916).

Baliński, M. i Lipiński, T. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym. T. II. Warszawa, 1844. 8° (№ 3861).

Бишинг. Королевство Польское и великое герцогство литовское. Перевод с немецкого Федора Рогенбука. Спб. 1775 г. (№ 3658).

Благочестивейшая, Самодержавнейшая, Великая Государыня Императрицы Екатерины Вторые учреждения для управления губерний Всероссийской империи, в коих столицы. Бердичев, 1795. 4° (№ 3646).

Богославский, Г. Несколько слов о Смоленской епископе начала XV в. Герасиме (быв. Владимир-Волынском). (Из № 10 Смоленск. Епарх. ведомостей за 1899 г.). (№ 3660)

Беляшевский, Н. К археологическому съезду в Киеве (из журн. «Киевская Старина» за 1897 г.). (№ 3465).

Wiadomości archeologiczne. III. Warszawa, 1876, 8°. (Волыни касаются статьи: 1) A. Szumowskiego – Grot z runicznym napisem z Luszczyna, 2) G. Ossowskiego – O niektórych zabytkach kamiennego wieku na Wołyniu). (№ 1707).

Владимирский-Буданов, проф. История Импер. университета св. Владимира. Т. I. Киев, 1884 г. (№ 3464).

Восстание поляков в Юго-Западной России в 1863 г. (№ 3459).

Волошинский, Я. Я. На каких местностях Киевской и смежных с нею губерний находимы были каменные орудия? (Отдельный оттиск из «Трудов 3-го археологич. съезда»). 4°. (№ 1713).

Голубев, С. проф. Библиографические замечания о некоторых старопечатных церковно-славянских книгах, преимущ. конца XVI и XVII ст. Киев, 1876 г. (№ 3905).

Голубев, С. проф. Униатский митрополит Игнатий Поцей и его проповедническая деятельность. (Из трудов Киевской духов. академии 1877 г., октябрь). (№ 3662).

Голубев, С. проф. История Киевской Духовной Академии. Вып. I. Киев, 1886 г. (№ 3901).

Голубев, С. проф. Материалы для истории западно-русской церкви. Вып. I. Киев, 1891 г. (№ 3868).

Голубев, С. проф. Киевский митрополит Петр Могила и его соподвижники. Т. II. Киев, 1898 г. (№ 3859).

Дашкевич, А. Краткое описание иконы Богоматери в часовне с. Онышковец, Дубен. у. Волынской губ. Кременец, 1897 г. (№ 3840).

Дверницкий, Е. Н. Святогорский монастырь и церковь в с. Зимно. Почаев, 1894 г. (№ 3663).

Dzieie od stworzenia świata aż do roku 1815, czyli rys historyi powszechney, wszystkich narodów chronologicznie ułożony... w Poczajowie, 1817, 16° (№ 3894).

Dupin-Karwicki, I. Ze starego autoramentu. Typy i obrazki Wołyńskie. Warszawa, 1899, 12° (№ 1697).

Еленевский, К. Мелетий Смотрицкий. («Православное Обозрение» за 1861 г. №№ 5–8). (№ 3900).

Ефименко, А. Бедствия евреев в южной Руси XVII в. Киев, 1890 г. (№ 3942).

Житецкий, П. Описание Пересопницкой рукописи XVI в. Киев, 1876 г. (№ 3665).

Жукович, П. Н. Борьба против унии на современных ей литовско-польских сеймах. Спб., 1897 г. (№ 3906).

Журналы общей комиссии по устройству быта помещичьих крестьян Киевской, Подольской и Волынской губерний 23, 24, 25 и 26 июля 1859 г. (Копия). В полулист (№ 1717).

Иванишев, Н. О древних сельских общинах в Юго-Западной России. Издание Киевской Археологической Комиссии. Киев, 1863 г. 8° (№ 1708).

Каратаев, И. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами, т. I, с 1491 по 1652 г. (Сборник отделения русского языка и словесности Имп. Академии Наук т. XIV, № 2). Спб. 1883 г. (№ 3902).

Каталог выставки XI-го Археологического съезда в Киеве. Киев, 1899 г. (№ 3915).

Китченко, Ф. Иноверцы в Волынской губернии. Киев, 1863 г. (№ 3849).

Князь Константин (Василий) Острожский. («Православный собеседник» Казанской Дух. Академии ч. I. 1858 г.) (№ 3910).

Косач, Лариса. Детские игры, песни и сказки Ковельского, Луцкого и Новоград-Волынского у.у.

Волынской губ. (на малорусской языке). Киев, 1903. (№ 3681).

Краткий указатель предметов, помещенных в Киевский городской музей древностей и искусств. Киев, 1902 г. (№ 3475).

Краткое обозрение истории и исторических достопримечательностей средней части Волыни. Спб. 1890 г. (№ 3668).

Крашевич, П. проф. Очерк истории православной церкви на Волыни. Спб. 1855 г. (№ 3903).

Крыжановский, Е. М. Собрание сочинений. Т. II. Киев, 1890 г. № 3863).

Кузьмин, Е. М. XI археологический съезд в Киеве, 4° (№ 3482). *Дар автора.*

Кузьмин, Н. М. Несколько соображений по поводу уничтоженных и уцелевших памятников старины в Киево-Печерской Лавре. 4° (№ 3483). *Дар автора.*

Лавра Почаевская. Краткий исторический очерк. Почаев, 1884 г. (№ 3870).

Лебедев, В. Славянский перевод книги Иисуса Навина. По сохранившимся рукописям и Острожской библии. Спб. 1890 г. (№ 3860).

Левицкий, Андрей свящ. Церковно-приходская летопись села Глубочка, Житомирского у. Волынской губ. Почаев, 1898 г. 8°. (Из «Вол. Еп. Вед.» за 1898 г.). (№ 1711). *Дар П. Беляева.*

Левицкий, О. Раина Могилянка княжна Вишневецкая. Киев, 1887 г. (№ 3943).

Максимович, М. Библиографическое объяснение Г. Гильтебрандту. (По поводу статьи Гильтебрандта об «Апокрисисе»). Оттиск. 8° (№ 1696).

Максимович, М. Украинские стрелы древнейших времен, собранные над Днепром, возле Михайловой горы Михаилом Максимовичем. Москва, 1868 г. 4°. Отд. оттиск из 5-го вып. «Археолог. Вестника» (№ 1712).

Максимович, М. О названии Киевской Руси Россией. (Из «Киев. Епарх. Вед.» за 1868 г.). (№ 3458).

Малевиц, А. Тригорский Преображенский монастырь Житомирского у. Волынской губ. Почаев, 1898 г. (№ 3669).

Malinowski, M. i Przezdziecki, A. Zróżdła do dziejów polskich. Т. II. Wilno, 1844. 8° (№ 3865).

Мировиц, Н. Библиографическое и историческо-литературное исследование о Богогласнике. Вильно, 1876 г. (№ 3878).

Nałęcz-Małachowski, P. Zbiór nazwisk szlachty z opisem herbów własnych familiom zostającym w Królestwie Polskiem i Wielkiem Księstwie Litewskiem. Т. I – II, w Łucku, 1790, 16° (№ 3891).

Орда, Л. Крестовоздвиженская братская церковь в г. Луцке. Луцк, 1902 г. (№ 3571).

Особые мнения членов общей комиссии по устройству крестьян Киевской, Подольской и Волынской губерний. (Копия). В полулист. (№ 1716).

Отчет Киевской Комиссии для разбора древних актов на обвинения некоторых газет и журналов по поводу выхода в свет II-й части Архива Юго-западной России. Киев, 1861, 8° (№ 1719).

Памятники, изданные Киевскою Коммисиею для разбора древних актов т. I, II и III. Киев, 1898 (№ 3457).

Проект положения об устройстве и улучшении быта помещичьих крестьян Киевской, Подольской и Волынской губерний. В полулист (№ 1715).

Пыпин, А. О задачах русской этнографии. (Из журн. «Вестник Европы»). (№ 3471).

Пятидесятилетие священнослужения высокопр. Модеста Архиепископа Волынского. Почаев, 1899 г. (№ 3844).

Руссов, С. Волынские записки. Спб., 1809 г. (№ 3899).

Н. С. Возстановление древней православной святыни. Мстиславов храм Успения Божией Матери во Владимире Волынской. Спб. 1896 (№ 3666).

Теодорович, Н. И. Город Староконстантинов Волынской губ. Исторический очерк (Из Волын. Епарх. Ведомостей за 1894 г. 16–21). (№ 3852).

Тиховский, Ю. с. Белев Ровенского у. (Волын. Еп. Вед. за 1891 г. № 31 и 33). (№ 3839).

Тиховский, Ю. Мнимая типография Почаевского мон. с конца XVI до первой половины XVIII в. «Киевская Старина», 1895 г.). (М 3838).

Трипольский, Н. К истории древняго православного Почаевского монастыря на Волыни. Почаев, 1896 г. (№ 3673).

Труды III-го Археологического съезда в Киеве 1874 г.т. I и II. Киев, 1878 г. (№ 3890). Атлас к Трудам, Киев, 1878 г. (№ 3858).

Труды общества исследователей Волыни. Т. I. Житомир, 1902 г. (№ 3674).

Уставная грамота (форма для Волынской губ.), в полулист (№ 1718).

Флеров, И. О православных церковных братствах, противоборствовавших унии в Юго-Западной России в XVI, XVII и XVIII в. Спб., 1857 г. (№ 3864).

Фотинский, О. А. и свящ. Н. М. Бурчак-Абрамович. Краткое описание памятников древних хранилища с августа 1894 по 1 ноября 1898 г. Почаев, 1898 г. (№ 3877).

Х – и й, П. А. Из прошлого в области религиозно-нравственной жизни на Волыни. Почаев, 1886 г. (№ 3871).

Хойнацкий, А. Западно-русские униатские часословы, октоихи, триоди, третрологионы («Тру-

ды Киевской Духовной Академии» 1868 г. кн. IX). (№ 3908).

Хойнацкий, А. Западно-русские униатские апостолы, евангелия, псалтири, ирмологионы, молитвословы и акафистники. («Труды Киевской Духов. Акад.» кн. XI за 1868 г.) (№ 3909).

Хойнацкий, А. Ф. Очерк истории Почаевской Лавры. Спб., 1883 г. (№ 3869).

Хойнацкий, А. Ф. проф. Почаевская Успенская Лавра. Историческое описание. Дополнено Г. Я. Крыжановским. Почаев, 1897 г. (№ 3675).

Щербина, В. Новые материалы для истории Руси Литовской и Московской в конце XVI и начале XVIII столетий. (№ 3460).

Яремич, С. Памятники искусства XVI и XVII ст. Киево-Печер. Лавры. (Оттиск из журн. «Киевская Старина» 1900 г.) (№ 3467). Дар автора.

Яроцкий, Я. В. Важнейшие вопросы, возникающие при изучении первобытных древностей Волыни (из «Труд. Общ. Изсл. Волыни», т. I, 1902 г.). (№ 3678).

Яроцкий, Я. В. Краткий отчет о раскопке курганов Речицкого могильника. Житомир, 1901 г. (№ 3676).

Яроцкий, Я. В. Из прошлого Волыни. Житомир, 1903 г. (№ 3677). Дар автора.

Народное образование

Kaczkowski, K. O szkole Krzemienieckiej i o jej fundatorze Tadeuszu Czackim, także o innych rzeczach. (Gwiazda, 1847 г. № 2). (№ 3667).

Краткий отчет Житомирской 1-й гимназии за 1900/1 г. Житомир, 1901 г. (№ 3712).

Немецкая азбука. Из школы колонии Александропо-Голендры, Владимир-Волынского уезда (№ 3481). Дар Е. А. Карвасовского.

Osiński, A. O życiu i pismach Tadeusza Czackiego... Rzecz czytana na zebraniu Gimnazjum Wołyńskiego... 30 lipca 1815 roku. W Krzemieńcu, 1816, 12° (№ 1720).

Rachunek dochodowi wydatków Lyceum Wołyńskiego. 1823, в полулист (№ 1714).

Саблер, В. К. Речь, произнесенная 18 сент. 1900 г. в Житомирском женском епархиальн. училище (№ 3713). Дар Е. А. Карвасовского.

Столетний юбилей (1796–1896) Волынской духовной семинарии (28–29 сентября 1896 года). Почаев, 1896 г. 8°. (Из «Вол. Еп. Вед.» 1896 г. №№ 32–35). (№ 1710). Дар П. Беляева.

Тутолмин, М. Т. Краткий отчет о состоянии Житомирской 1-й гимназии за 1898–99 г. Житомир, 1899 г. (№ 3926).

Устав Волынского Об-ва грамотности. Житомир, 1902 г. (№ 3711).

Яроцкий, Я. В. Ревизия Владимирской базилианской школы в 1803 г. Житомир, 1901 г. (№ 3679). Дар автора.

Обществоведение

Абрамов, И. Городецкий музей («Живописная Россия» за 1903 г. № 109). (№ 3450).

Взгляды на прошлое и настоящее Волыни. («Друг народа» № 2 за 1867 г.). (№ 3456).

Журнал общего собрания Ровенского О-ва сельского хозяйства, 11-го и 12-го августа 1901 г. (№ 3429).

Записка по вопросам, бывшим в рассмотрении уездных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности Волынской губернии (№ 3433).

Копия с постановления соединенного присутствия Волынского Губернского Распорядительного Комитета 2-го января 1895 г. за № 2 (№ 3432).

Малевиц, А. Великое шествие Почаевской святыни и г. Житомир и обратно в м. Почаев по селам и городам Волыни. («Вол. Еп. Вед.» 1898–99 г.г.). (№ 3843).

Областной музей Волынской губернии («Естествознание и география» № 5). (№ 3449).

Открытие в г. Ровно православного Александро-Николаевского Братства (№ 3622).

Отчет Волынского общества исправительных приютов за 1898–1899 г.г. Житомир, 1899 г. (№ 3696).

Отчет о деятельности Волынского Губернского Статистического Комитета за 1899 год. Житомир, 1900, 8° (№ 3434).

Отчеты по Волынскому Епархиальному свечному заводу за 1898, 1899 и 1900 г. Почаев, 1902 г. (№ 3693).

Отчет Житомирского общества взаимного страхования от огня за 1898 г. Житомир, 1899 г. (№ 3697).

Отчет Житомирского окружного суда за 1899 г. Житомир, 1900 г. (№ 3698).

Отчеты Житомирского общества взаимного кредита за 1887–1901 г.г. Житомир, 1898–1902 г. (№№ 3700–3704).

Отчет по постройке дома Житомирского общества взаимного кредита. Житомир, 1901 г. (№ 3699).

Отчет распорядительного комитета Житомирской русской публичной библиотеки за 1898 г. Житомир, 1900 г. (№ 3716).

Отчет св. Кирилло-Мефодиевского братства за 1874 и 1875 г. Спб. 1877 г. (№ 3911).

Тоже за 1877 и 1878 г.г. Спб. 1879 г. (№ 3912).

Отчет Ковельского о-ва вспомоществования бедный за 1902 г. Ковель, 1903 г. (№ 3691).

Отчет Микуленского сельского (Волынской губ. Владим.-Волынского у.) местного комитета общества улучшения народного труда за 1899–1900 г. Житомир, 1901 г. (№ 3694).

Тоже, за 1900–1901 г. Житомир, 1902 г. (№ 3695).

Отчет правления общества вспомоществования бедный г. Ровно за 1898 г. Ровно, 1899 г. (№ 3927). **Тоже**, за 1899 г. Ровно, 1900 г. (№ 3688). **Тоже**, за 1901 г. Ровно, 1902 г. (№ 3689). **Тоже**, за 1902 г. Ровно, 1903 г. (№ 3690).

Отчет правления о-ва вспомоществования нуждающимся ученицам Ровенской женской гимназии за 1902 г. (№ 3717).

Отчет правления общества вспомоществования нуждающимся ученикам Ровенского реального училища за 1903 г. Ровно, 1894 г. (№ 3882). **Тоже**, за 1896 г., Ровно, 1896 г. (№ 3853). **Тоже**, за 1897 г., Ровно, 1897 г. (№ 3854). **Тоже**, за 1900 г. (№ 3709). **Тоже**, за 1901 г. (№ 3710).

Отчет правления общества вспомоществования нуждающимся учащимся Ровенского городского двухклассного училища за 1899 г. Ровно, 1899 г. (№ 3708).

Отчет Ровенского общества сельского хозяйства за 1901–2 г. (№ 3436).

Отчет о состоянии соборного Александро-Николаевского Ровенского братства за 1897–98 г.г. Ровно, 1898 г. (№ 3881).

Тоже, за 1898–99 г.г. Ровно, 1899 г. (№ 3880).

Отчет Ровенской еврейской больницы за 1896 г. Ровно, 1897 г. (№ 3837).

Первый съезд сельских врачей Волынской губернии 6–10 окт. 1898 г. Житомир, 1899 г. (№ 3842).

Поляков, И. Крупное землевладение на Волыни. Киев, 1898 г. (№ 3867).

Постановление общего собрания Ровенского о-ва сельского хозяйства, от 25 ноября 1901 г. (№ 3431).

Правила учрежденной обществом вспомоществования бедный г. Ровно учебно-показательной мастерской. Ровно, 1903 г. (№ 3686).

Проект устава общества вспомоществования бедным г. Ровно, 1898 г. (№ 3687).

Рафальский, Т. Сборник узаконений и распоряжений по землевладению в западных губерниях. Киев, 1895 г. (№ 3484). Дар автора.

Реутский, Н. В. Луцкое православное Кресто-Воздвиженское братство и его исторические заслуги. Луцк, 1897 г. (№ 3672).

Сведения о деятельности сельской медицины Волынской губернии в 1898 г. (№ 3925).

Торжество освящения новой церкви в чешском поселке Квасилове и двадцатипятилетний

юбилей основания сего поселка. 10 декабря 1895 г. Почаев, 1896 г. (№ 3923). *Дар Е. А. Карвасовского.*

Устав Братства св. Архистр. Михаила при св. Михайловской церкви с. Вел. Вербча, Ровенского у. Волын. губ. (№ 3685).

Устав Волынского общества содействия воспитанию детей с отделом защиты их. Житомир, 1900 г. (№ 3706). *Дар Е. А. Карвасовского.*

Устав общества исследователей Волыни. Житомир, 1900 г. (№ 3714).

Устав попечительного общества о домах трудолюбия в Волынской губернии. Житомир. (№ 3850).

Устав бесплатной народной читальни св. Владимирского братства в г. Владимир-Волынский (№ 3715).

Устав общества вспомоществования нуждающимся ученикам клеванского духовного училища (№ 1725).

Устав Ковельского общества правильной охоты. Ковель, (№ 3692). *Дар Е. А. Карвасовского.*

Устав общества вспомоществования нуждающимся учащимся Новоград-Волынского город. двухклассного училища. Новоград-Волынский, 1900 г. (№ 3707).

Устав общества вспомоществования нуждающимся учащимся Ровенского городского двухклассного училища. Ровно, 1899 г. (№ 3841).

Устав общества вспомоществования нуждающимся ученикам Ровенского реального училища. Киев, 1883 г. (№ 3851).

Устав общества вспомоществования бедный г. Ровно. Ровно, 1899 г. (№ 3928).

Устав Ровенского общества сельского хозяйства. (№ 3430).

А. Х. Новый факт по весьма давнему и тяжкому обвинению на евреев. (Из дела об урезанной языке на Волыни 1833 г.). («Труды Киевской Духовной Академии» 1869 г. июль). (№ 3904).

Абрамов, И. Край Тараса Бульбы (история одной школьной экскурсии) Спб. 1902 г. (№ 3452).

Гарин, Н. Картинки Волыни. (Из журнала «Мир Божий»). (№ 3680).

Беллетристика

Groza, A. – K. Rusalka na rok 1842. Wilno, 1842, 16° (№ 3892).

Короленко, В. В дурном обществе. Москва, 1894 г. (№ 3682). *Дар г. Бунина.*

Kraszewski, I. Pan stolnikowicz Wołyński. T. I. Petersburg i Mohilew. 1854, 16° (№ 3886).

Кудринский, Ф. Утопленица. Этнографический рассказ. Киев, 1894 г. (№ 3917). *Дар автора.*

Кудринский, Ф. Замчисько. Рассказ. Киев. 1893 г. (№ 3872). *Дар автора.*

Кудринский, Ф. Старцы. Полесская легенда. Киев, 1894 (№ 3875). *Дар автора.*

Кудринский, Ф. Пошесть. Рассказ. Киев, 1895 г. № 3876).

Кудринский, Ф. Дядько Земляк. Рассказ. Киев, 1895 г. (№ 3874). *Дар автора.*

Кудринский, Ф. Сказание о царе Соломоне (Киевская Старина» за 1897 г.). (№ 3873). *Дар автора.*

Периодические издания

Археологическая Летопись Южной России за 1900 г. Киев, 1900 г. (№ 4089). **Тоже**, за 1901 г. Киев, 1901 г. (№ 4090).

Известия св. Кирилло-Мефодиевского братства. Спб. 1885 г. (№ 3913). **Тоже**, за 1883 г. и начало 1884 г. Острог, 1884 г. (№ 2914).

Записки Киевского общества естествоиспытателей. Т. IV, вып. I, Киев, 1875 г. (№ 3847).

Волынские Губернские Ведомости за 1899 г. (№ 3929). **Тоже**, за 1900 г. (№ 3573). **Тоже**, за 1901 г. (№ 3574). **Тоже**, за 1902 г. (№ 3575).

Волынская Епархиальные Ведомости за 1899 г. Кременец (№ 3930). **Тоже**, за 1900 г. (№ 3580). **Тоже**, за 1901 г. (№ 3579).

«**Волынь**» за 1899 г. (№ 3931). **Тоже**, за 1900 г. (№ 3576). **Тоже**, за 1901 г. (№ 3577). **Тоже**, за 1902 г. (№ 3578).

Вестник Западной России, 1867 г. Отрывки со статьями, касающимися Волыни (№ 3670).

Киевская Старина за 1891 г. (№ 3856). **Тоже**, за 1892 г. (№ 3757). **Тоже**, за 1894 г. (№ 4104). **Тоже**, за 1895 г. (№ 4103). **Тоже**, за 1899 г. (№ 3581). **Тоже**, за 1900 г. (№ 3582). **Тоже**, за 1901 г. (№ 3583). **Тоже**, за 1902 г. (№ 3584). **Тоже**, за 1903 г. (№ 3626).

«**Русь**» 1883 г. №№ 8, 12, 14 и 22, статьи о Волыни (№ 3832). **Тоже**, 1884 г. №№ 14 и 15 – статьи о Волыни (№ 3833).

«**Украинец**», изданный М. Максимовичей. Киев, 1864 г. (№ 3866).

Справочные издания

Адрес-календарь Волынской губернии на 1892 г. Житомир, 1891 г. (№ 3921).

Адрес-календарь должностных лиц Юго-Западного края на 1881 г. (№ 3893).

Kalendarz gospodarski na rok 1850 przez Xiężv Karmelitów klastoru Berdyczowskiego wydany. Житомир, 1849, 8° (№ 3944). *Дар Е. А. Карвасовского.* **Тоже**, на 1851 год. Житомир, 1850, 8° (№ 3940). *Дар его-же.* **Тоже**, на 1852-й год. Житомир, 1851, 8° (№ 3941). *Дар его-же.*

Календари (10) 1860–1869 г.г., на русском и польском языках. Житомир (№ 3641). *Дар о. И. Боговского.*

Киевский народный календарь на 1866 г. Киев, 1865 г. (№ 3848).

Памятная книжка Волынской губернии на 1887 г. Житомир, 1886 г. (№ 3887). **Тоже**, на 1888 г. (№ 3885). **Тоже**, на 1889 г. (№ 3889). **Тоже**, на 1891 г. (№ 3888). **Тоже**, на 1893 г. (№ 3896). **Тоже**, на 1897 г. (№ 3895). **Тоже**, на 1901 г. (№ 3705).

Состав губернского и уездных по крестьянский делам учреждений Волынской губернии. Житомир, 1898 г. (№ 3920).

Тиховский, Ювеналий. Указатель содержания неофициальной части Волынских Епархиальных Ведомостей за первые 20 лет их существования (сентябрь 1867—сент. 1887). Почаев, 1888 г. (№ 3919).

Афиши и объявления

с. Глинск, Ровенск. у. (№ 3719). с. Городок, Ровенск. у. (№ 3722). г. Дубно (№ 3721). г. Житомир (№ 3718). с. Здолбуново (№ 3720). г. Кременец (№ 3723). г. Новоград-Волынский (№ 3523). с. Поддужное, Ровенск. у. (№ 3524).

Тексти подано за виданнями:

Отчет Городецкого музея Волынской губернии барона Ф. Р. Штейнгель за первый год с 25 ноября 1896 г. по 25 ноября 1897 г. Сост. Н. Беяшевский. – Варшава, 1898. – 58 с.

Отчет Городецкого музея Волынской губернии барона Ф. Р. Штейнгель за второй год с 25 ноября 1897 г. по 25 ноября 1898 г. Сост. Н. Беяшевский. – Киев, 1899. – 60 с.

Отчет Городецкого музея Волынской губернии барона Ф. Р. Штейнгель с 25 ноября 1898 г. по 25 ноября 1904 г. Сост. Н. Беяшевский. – Киев, 1905. – 82 с.¹

*Публікацію звітів Городецького музею
за сучасною орфографією підготували
В. Луц та О. Морозова*

¹ Висловлюємо щиро подяку Галині Беліковій за допомогу у виготовленні копій звітів Городецького музею.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- АРТЮХ Вадим Степанович (м. Львів) – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Львівського музею історії релігії.
- БЕЙДИК Олександр Олексійович (м. Київ) – доктор географічних наук, професор, географічний факультет Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка.
- БЕНДЮК Микола Миколайович (м. Острог) – художник-реставратор Острозького історико-культурного заповідника.
- БУЛИГА Олександр Степанович (м. Рівне) – директор Рівненського обласного краєзнавчого музею.
- ВАКУЛКА Анатолій Феодосійович (м. Костопіль) – директор Костопільського районного краєзнавчого музею.
- ВОЛОДИМИРЕЦЬ Віталій Олександрович (м. Рівне) – кандидат біологічних наук, доцент Національного університету водного господарства і природокористування.
- ГРОМ Наталія Миколаївна (м. Дубровиця) – директор КЗ «Дубровицький історико-етнографічний музей» Дубровицької районної ради.
- ГУЦМАН Сергій Володимирович (м. Рівне) – кандидат біологічних наук, Рівненський державний гуманітарний університет.
- ДАНИЛЬЧУК Галина Федорівна (м. Рівне) – завідувач відділу виставок Рівненського обласного краєзнавчого музею.
- ДІДЕНКО Яніна Леонідівна (м. Чигирин) – учений секретар Національного історико-культурного заповідника «Чигирин».
- ЖАБСЬКА Тетяна Олександрівна (м. Авдіївка) – документознавець-референт органів державного управління і місцевого самоврядування.
- ЗАПАДЕНКО Ігор Валентинович (сmt Меджибіж, Хмельницька обл.) – заступник директора з наукової роботи ДІКЗ «Межибіж».
- ЗЯБЛОВА Анастасія Олександрівна (м. Київ) – Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка.
- КАУК Тетяна Леонідівна (м. Рівне) – завідувач науково-освітнього відділу Рівненського обласного краєзнавчого музею.
- КЛИМЧУК Андрій Миколайович (м. Рівне) – краєзнавець, журналіст, редактор Інтернет-порталу «Віртуальна Польща».
- КОЖУШКО Наталія Іллівна (м. Рівне) – завідувач відділу історії Рівненського обласного краєзнавчого музею.
- КОРЧАК Андрій Михайлович (м. Броди, Львівська область) – краєзнавець, старший науковий співробітник Бродівського історико-краєзнавчого музею.
- КУКСА Надія Василівна (м. Суботів) – завідувачка відділу «Суботівський історичний музей» Національного історико-культурного заповіднику «Чигирин».
- КУКУРУДЗА Андрій Ростиславович (м. Рівне) – кандидат історичних наук, викладач Рівненського державного базового медичного коледжу.
- КУЛІШ-ЛУКАШЕВИЧ Ірина Всеволодівна (м. Рівне) – краєзнавець.
- ЛЕОНОВА Ксенія Володимирівна (м. Рівне) – учениця 11-А класу Рівненської української гімназії.
- ЛЕОНОВА Людмила Анатоліївна (м. Рівне) – начальник відділу використання інформації Державного архіву Рівненської області
- ЛУЦ Віктор Данилович (м. Рівне) – завідувач художнього відділу Рівненського обласного краєзнавчого музею.
- МАРЧУК Ігор Володимирович (м. Рівне) – завідувач відділу «Інститут дослідів Волині» Рівненського обласного краєзнавчого музею.
- МАСЛОВ Дмитро Віталійович (м. Рівне) – приватний підприємець.

- МЕЛЬНИК Віктор Іванович (м. Київ) – професор, Національний ботанічний сад ім. М. М. Гришка НАН України.
- МЕЛЬНИК Юрій Володимирович (м. Броди) – вчитель інформатики Бродівської гімназії ім. І. Труша.
- МЕЛЬНИЧУК Людмила Юріївна (м. Харків) – кандидат мистецтвознавства, доцент, Харківська державна академія дизайну і мистецтв, доцент кафедри теорії і історії мистецтв.
- МОРОЗОВА Ольга Володимирівна (м. Рівне) – завідувач сектору давньої історії відділу історії Рівненського обласного краєзнавчого музею.
- МУШИРОВСЬКИЙ Володимир Макарович (м. Рівне) – старший науковий співробітник художнього відділу Рівненського обласного краєзнавчого музею.
- НИКОЛЬЧЕНКО Юзеф Мойсейович (м. Маріуполь) – доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету, заслужений працівник культури України.
- ОДОЛІНСЬКА Ірина Сергіївна (м. Рівне) – старший зберігач відділу фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею.
- ПАРАЦІЙ Володимир (м. Бережани Тернопільської обл.) – завідувач науково-дослідного відділу Державного історико-архітектурного заповідника у м. Бережанах.
- ПАШКОВСЬКА Аліна Миколаївна (м. Рівне) – старший науковий співробітник художнього відділу Рівненського обласного краєзнавчого музею.
- ПОНОМАРЬОВА Тетяна Олександрівна (м. Рівне) – старший науковий співробітник відділу історії Рівненського обласного краєзнавчого музею.
- ПРИХОДЬКО Валентина Миколаївна (м. Переяслав-Хмельницький) – молодший науковий співробітник відділу науково-фондової роботи Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».
- ПРИЩЕПА Богдан Анатолійович (м. Рівне) – кандидат історичних наук, Рівненський державний гуманітарний університет.
- ПРИЩЕПА Олена Петрівна (м. Рівне) – кандидат історичних наук, Рівненський державний гуманітарний університет.
- ПРОКОПЕНКО Катерина Володимирівна (м. Переяслав-Хмельницький) – в.о. головного зберігача фондів Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».
- РЕВЕГА Віктор Васильович (м. Переяслав-Хмельницький) – старший науковий співробітник Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».
- РЕВЕГА Наталія Миколаївна (м. Переяслав-Хмельницький) – молодший науковий співробітник науково-освітнього відділу екскурсійно-масової роботи Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».
- РОЖКО Володимир Євтухович (м. Луцьк) – кандидат церковно-історичних наук, історик-архівист, дійсний член ІДВ у Вінніпезі і його представник в Україні, почесний професор Східноєвропейського національного університету.
- САВЧУК Петро Оксентійович (м. Рівне) – кандидат історичних наук, Рівненський державний гуманітарний університет.
- САУШ Ольга Михайлівна (м. Рівне) – завідувач відділу природи Рівненського обласного краєзнавчого музею.
- СЕМЕНЮК Лариса Вікторівна (с. Плешева Радивилівського р-ну Рівненської обл.) – старший науковий співробітник відділу охорони пам'яток історії та культури Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви»
- СИРОВЕЦЬ Сергій Юрійович (м. Київ) – кандидат географічних наук, доцент Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка
- СКАВРОНСЬКИЙ Павло Степанович (м. Бердичів) – директор Музею історії міста Бердичева
- СТОЯН Людмила (м. Сарни) – старший науковий працівник Сарненського історико-етнографічного музею.

ТИШКЕВИЧ Раїса Костянтинівна (м. Сарни) – директор Сарненського історико-етнографічного музею.

ТКАЧ Віталій Вікторович (м. Дубно, Рівненська область) – член Рівненської обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

ТОЛСТУХА Лілія Василівна (м. Рівне) – старший науковий співробітник відділу науково-освітньої роботи Рівненського обласного краєзнавчого музею.

ТРОЩИНСЬКА Олена Іванівна (м. Чигирин) – молодший науковий співробітник Національного історико-культурного заповідника «Чигирин».

УКРАЇНЕЦЬ Алла Миколаївна (м. Рівне) – завідувач відділу етнографії Рівненського обласного краєзнавчого музею.

ЧЕРНИЦЬКА Інна Миколаївна (м. Рівне) – молодший науковий співробітник відділу «Інститут дослідів Волині» Рівненського обласного краєзнавчого музею.

ШЛАПАК Людмила Володимирівна (м. Рівне) – старший науковий співробітник відділу науково-методичної роботи Рівненського обласного краєзнавчого музею.

ЮРЧУК Ольга Павлівна (м. Рівне) – старший науковий співробітник відділу науково-освітньої роботи Рівненського обласного краєзнавчого музею.

Науково-краєзнавче видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Рівненського обласного краєзнавчого музею

Збірник наукових праць

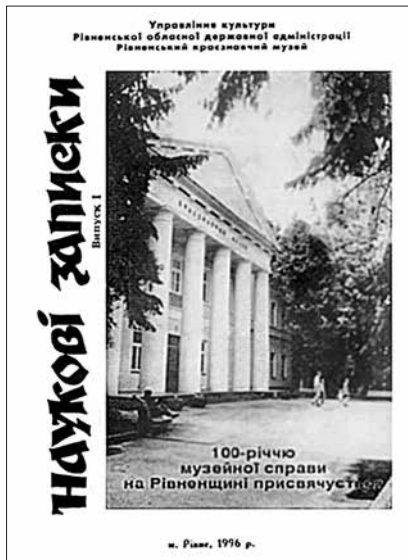
Випуск XIV

Комп'ютерна верстка та дизайн
Віктор Луц, Ольга Морозова

Підписано до друку 20.09.2016 р.
Формат 60 x 84 1/8. Папір офсет.
Ум. друк. арк. 37,75. Наклад 100. Зам. №23

Видруковано ПП Дятлик М.С.
35304, Рівненська область, Рівненський район,
с. Корнин, вул. Центральна, 58.

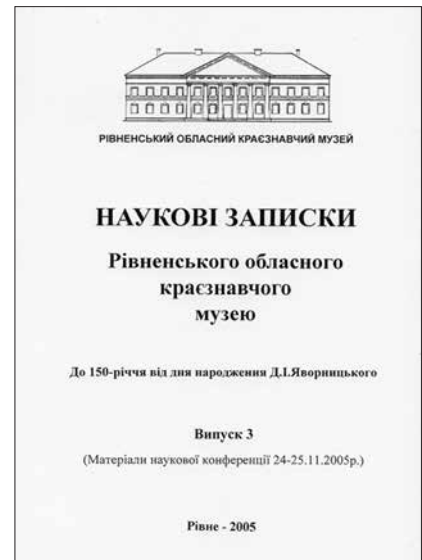
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
РВ № 11 від 12.06.2002 р.

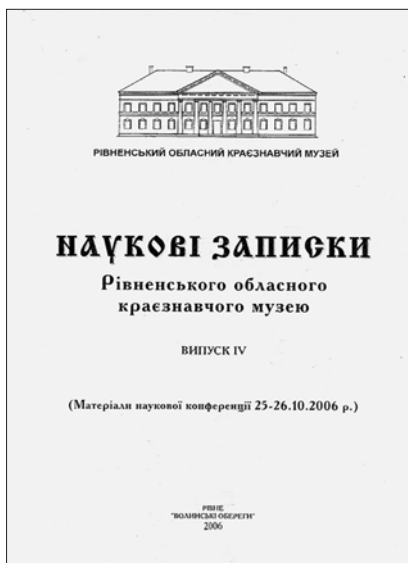
Наукові записки. – Вип. I. – Рівне: Рівненська друкарня, 1996. – 154 с.
Випуск присвячений 100-річчю музейної справи на Рівненщині.

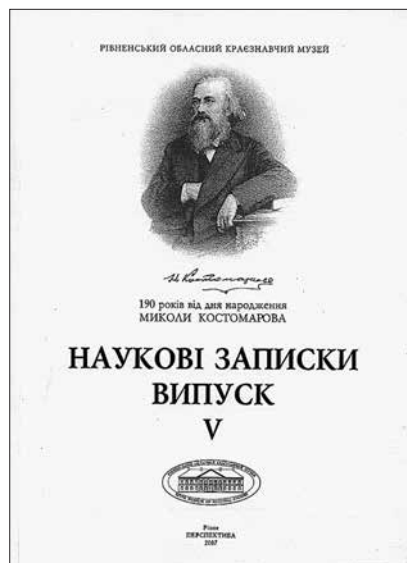
Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. – Вип. II. – Рівне: Волинські обереги, 2005. – 70 с.: іл.
Випуск присвячений 165-річчю заснування Рівненської гімназії.

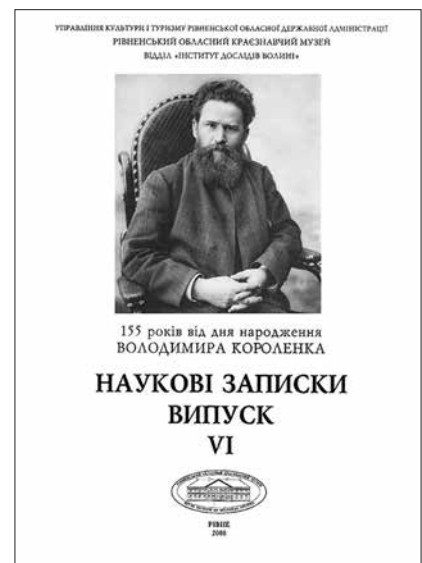
Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. – Вип. III. – Рівне: Волинські обереги, 2005. – 188 с.: іл.
Випуск присвячений 150-річчю від дня народження Д. І. Яворницького.

Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. – Вип. IV. – Рівне: Волинські обереги, 2006. – 304 с.
Випуск присвячений 100-річчю з часу заснування першого музею в місті Рівне.

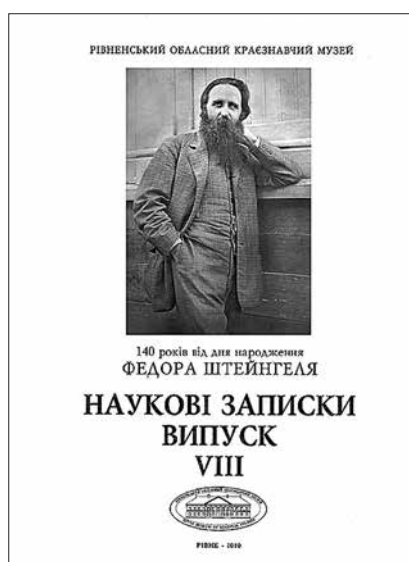
Наукові записки. – Вип. V. – Рівне: Перспектива, 2007. – 140 с., 66 іл., 1 табл.
Випуск присвячений 190-річчю від дня народження М. Костомарова.

Наукові записки. – Вип. VI. – Рівне: Видавець Олег Зень, 2008. – 276 с., 241 іл., 6 табл.
Випуск присвячений 155-річчю від дня народження В. Короленка.

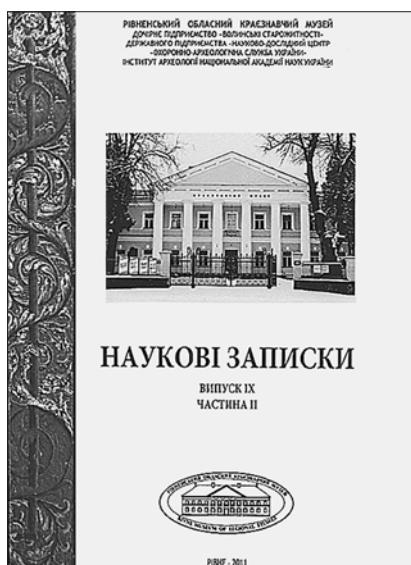
Наукові записки. – Вип. VII. – Рівне: Видавець Олег Зень, 2009. – 196 с., 83 іл.
Випуск присвячений 190-річчю від дня народження П. Куліша.

Наукові записки. – Вип. VIII. – Рівне: Видавець Олег Зень, 2010. – 338 с., 185 іл., 1 табл.
Випуск присвячений 140-річчю від дня народження Ф. Штейнгеля.

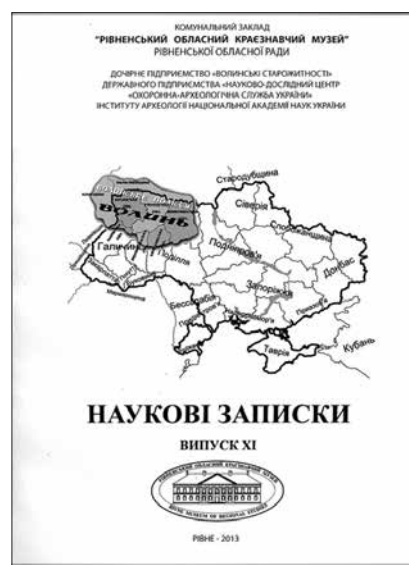
Наукові записки. – Вип. IX. Ч. 1. – Рівне: Волинські старожитності, 2011. – 187 с.
Випуск присвячений 450-річчю від часу створення Української Першокниги – Пересопницького Євангелія.

Наукові записки. – Вип. IX. Ч. 2. – Рівне: Волинські старожитності, 2011. – 324 с.
Випуск присвячений історії Волинського краю.

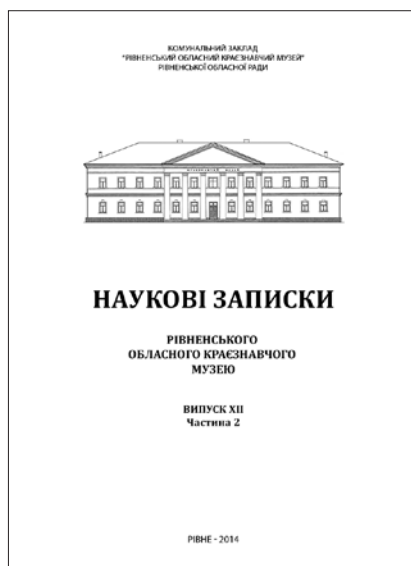
Наукові записки. – Вип. X. – Рівне: Волинські старожитності, 2012. – 256 с.
Випуск присвячений 80-річчю від дня народження визначного рівненського краєзнавця та музейного працівника Г. Бухала.

Наукові записки. – Вип. XI. – Рівне: Волинські старожитності, 2013. – 289 с.
Випуск присвячений розвитку музейної справи та краєзнавства Волині.

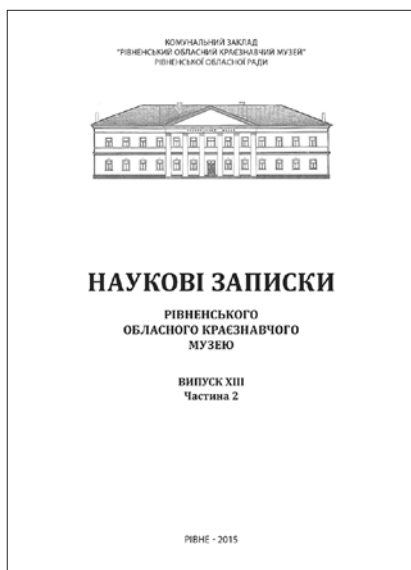
Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Зб. наук. праць. Вип. XII. Ч. 1: Матеріали наукової конференції присвячені 200-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. – Рівне: ПП Дятлик М. С. – 2014. – 149 с., іл., табл.

Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Зб. наук. праць. Випуск XII. Ч. 2. – Рівне: Дятлик М. С. – 2014. – 143 с., іл., табл.

Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Зб. наук. праць. Вип. XII. Ч. 1: Матеріали наукової конференції присвяченої 100-річчю від дня народження І. К. Свешнікова. – Рівне : Дятлик М., 2015. – 292 с., іл., табл.

Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Зб. наук. праць. Вип. XIII. Ч. 2. – Рівне : Дятлик М., 2015. – 190 с., іл., табл.